

ISSN:1181-0048

DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

OCAK/2021

67

67 Sayı - Ocak 2021
Number 67 - January 2021

DUMLUPINAR
ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER
DERGİSİ

DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
DUMLUPINAR UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

DPUJSS

Sayı / Number: 67
OCAK / JANUARY 2021

Sahibi / Owner

Prof. Dr. Kazım UYSAL
Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Rektörü

Editör / Editor

Prof. Dr. Şahmurat ARIK
Doç. Dr. Arif KOLAY
Dr. Öğr. Üyesi Esra IŞIK

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Şahmurat ARIK / Kütahya Dumlupınar Üniversitesi
Prof. Dr. Nurettin GÜLAÇTI/ Kütahya Dumlupınar Üniversitesi
Doç. Dr. Arif KOLAY / Kütahya Dumlupınar Üniversitesi
Doç. Dr. Yavuz BOZKURT / Kütahya Dumlupınar Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ercan YAŞAR / Kütahya Dumlupınar Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Esra IŞIK / Kütahya Dumlupınar Üniversitesi

Dil Editörü / Language Editor

Dr. Öğr. Üyesi Fariz ÖNCÜ

Dergi Sekreteryası / Secretariat of Journal

Arş. Gör. Pınar ÖZER BURHAN

Kapak Tasarımı / Cover Design

Öğr. Gör. Ceyda BAYRAKDAR / Kütahya Dumlupınar Üniversitesi

Dizgi / Typeset

Öğr. Gör. Betül AYHAN

Web Tasarım / Web Design

Alper YILMAZ

Yazışma Adresi / Correspondence Address:

Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Kütahya-Türkiye
Tel: 0 274 443 43 43
sbd@dpu.edu.tr

E - ISSN 2587-005X

DANIŞMA KURULU / ADVISORY BOARD

Elmira ADİLBEKOVA - Akhmet Yassawi University	Bilhan KARTAL - Anadolu Üniversitesi
Ramazan AKTAŞ - TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi	József KÁPOSZTA - Szent István University
Arzu AL - Marmara Üniversitesi	Jose' R. Pires MANSO - Universidade da Beira Interior
Ceenbek ALIMBAYEV - Kırgız-Türkisch Manas University	Elena MIHAJLOVA - Ss. Cyril and Methodius University
Akmatali ALIMBEKOV - Kırgız -Türkisch Manas University	Sedat MURAT - İstanbul Üniversitesi
H. Murat ARABACI - Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi	Musa MUSAI - International Vizyon University
Ali ARI - Kırklareli Üniversitesi	Gulnar NADIROVA - Al-Farabi Kazakh National University
Ricardas BARTKEVICIUS - Vilnius Pedagogical University	Dick NG'AMBI - University of Cape Town
Ann Marie BISSESSAR - University of the West Indies	H. Nüvit OKTAY - Anadolu Üniversitesi
Nazım CAFERSOY - Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi	Ahmet ÖZEN - Dokuz Eylül Üniversitesi
Hakan ÇETİNTAŞ - Balıkesir Üniversitesi	Hüseyin Sami ÖZTÜRK - Marmara Üniversitesi
Halim DEMİRYÜREK - Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi	H. Mustafa PAKSOY - Kilis 7 Aralık Üniversitesi
Muzaffer DOĞAN - Anadolu Üniversitesi	Seval Kardeş SELİMOĞLU - Anadolu Üniversitesi
Yusuf DOĞAN - Cumhuriyet Üniversitesi	Kalina SOTIROSKA - International Vizyon University
Özlem DURGUN - İstanbul Üniversitesi	Andela Jakšić STOJANOVIĆ - Mediterranean University
Vahdettin ENGİN - Marmara Üniversitesi	Muhammet ŞEN - Ege Üniversitesi
Metin Kamil ERCAN - Gazi Üniversitesi	Hakan TAŞ - Marmara Üniversitesi
Mehmet ERDEM - Fırat Üniversitesi	Kamil TÜĞEN - Dokuz Eylül Üniversitesi
Ersen ERSOY - Kütahya Dumlupınar Üniversitesi	Güliden ÜLGEN - İstanbul Üniversitesi
Assem Abdel FATTAH - Minia University	Okan YEŞİLOT - Marmara Üniversitesi
Zoran FILIPOVSKI - International Vizyon University	Gültekin YILDIZ - Milli Savunma Üniversitesi
Ömer Faruk GENÇKAYA - Marmara Üniversitesi	M. Levent YILMAZ - Polis Akademisi
Nagy HENRIETTA - Szent István University	Ozan YILMAZ - Sakarya Üniversitesi
Fadil HOCA - International Vizyon University	Mehmet YÜCE - Uludağ Üniversitesi
Selehattin KARABINAR - İstanbul Üniversitesi	Mustafa Serhan YÜCEL - Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi
Hasan Basri KARADENİZ - Kütahya Dumlupınar Üniversitesi	

Her hakkı saklıdır. Sosyal Bilimler Dergisi Ocak, Nisan, Temmuz ve Ekim aylarında olmak üzere yılda dört kez yayınlanan, EBSCOhost, ULAKBİM TR Dizin Sosyal Bilimler Veri Tabanında ve SOBİAD'a taranan uluslararası hakemli bir dergidir. Sosyal Bilimler Dergisi'nde yayınlanan makalelerdeki görüş ve düşünceler yazarların kendi kişisel görüşleri olup, hiçbir şekilde Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün veya Kütahya Dumlupınar Üniversitesi'nin görüşlerini ifade etmez. Makaleler sadece referans verilerek kullanılabilir.

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

ARAŞTIRMA MAKALELERİ / RESEARCH ARTICLES

**Modern Çin Edebiyatının Öncülerinden Lu Xun'ün "İlaç" Adlı Eserinin
Yorumlanması**

*Interpretation of the Work "Medicine" By Lu Xun - One of the Pioneers of Chinese
Literature*

Nurcan KALKIR

1-11

**Tüketici ve Üretici Fiyatları Arasında Geçişkenliğin Alternatif Ölçümü: Alt Endeksler
Ayrımında Türkiye Örneği**

*An Alternative Measurement of Transmission Between Consumer and Producer Prices:
Disaggregated Indices in Turkey*

Necmettin Alpay KOÇAK

12-27

Seçilmiş Ülkelerde Ar-Ge Faaliyetlerine Sağlanan Vergi Teşvikleri

Tax Incentives Provided for R&D Activities in Selected Countries

Hüseyin KUTBAY, Ersan ÖZ

28-48

**Küresel Markalara Yönelik Tutum ve Satın Alma Niyetini Etkileyen Faktörler Üzerine Bir
Araştırma: Kümeleme Analizi ile Pazar Bölümleme**

*A Research on Factors Affecting Global Brands' Attitude and Purchasing Intention: Market
Segmentation with Cluster Analysis*

Cevat SÖYLEMEZ, Fatih ŞAHİN

49-71

Neoliberal Küreselleşme Kapsamında Kalkınma Hakkı

Right to Development Within Neoliberal Globalization

Hatice PEHLEVAN BERBER

72-91

An Englishman William Henry Bartlett from 19th Century Istanbul Painters

19. Yüzyıl İstanbul Ressamlarından Bir İngiliz: William Henry Bartlett

Ufuk ÇETİN

92-102

Üniversite Öğrencilerinin Aile Değerlerinin İncelenmesi: Afyonkarahisar İli Örneklemi
An Examinaton of Family Values of University Students: The Case of Afyonkarahisar
Mehmet ERKOL, Meryem ŞAHİN
103-124

Döngüsel Ekonomi Kapsamında GSYİH ile Geri Dönüşüm İlişkisi: Avrupa Birliği Ülkeleri Örneği
The Relationship Between GDP and Recycling Within the Context of Circular Economy: The Example of European Union Countries
Erdem ATEŞ
125-137

İhracatta Ürün Çeşitliliği ve Türkiye'nin Büyüme Performansı
Export Product Diversification and Growth Performance of Turkey
Merve ALTUN, Muhammed BENLİ
138-158

Review and Bibliometric Analysis of Industry 4.0 in Social Sciences
Sosyal Bilimlerde Endüstri 4.0'ın İncelenmesi ve Bibliyometrik Analizi
Gencay TEPE, Burcu MUCAN ÖZCAN
159-175

Güzelliğin Ontolojisine Dair
On the Ontology of Beauty
Fevzi KARADEMİR
176-188

Cevdet Bey ve Oğulları'nda Sosyopolitik Değişim ve Türkiye
Sociopolitical Changes and Turkey in "Cevdet Bey and His Sons"
Murat TURNA
189-204

Tanıkların Hatıralarına Göre Milli Mücadele Yıllarında Kütahya
Kütahya During the War of Independence, According to the Memories of the Witnesses
Barış METİN
205-221

Arşiv Belgeleri Işığında Rodoscuk'ta Demografik Yapı (1785-1839)
Demographic Structure in Rodoscuk in the Light of the Archive Documents (1785-1839)
Pınar DOĞANAY
222-237

The Effects of Economic, Financial and Political Risks on CDS Premium of Turkey
İktisadi, Finansal ve Politik Risklerin Türkiye CDS Primine Etkileri
Vasıf ABİOĞLU, Munise İlkkan ÖZGÜR, Esra SOYU
238-251

1635 Revan ve 1638 Bağdat Seferlerinde Kütahya Sancağı'nın Savaşa Katkısı
Contribution of Kütahya Sanjak in the Military Campaigns of Revan 1635 and Baghdad 1639
Süleyman POLAT
252-270

**Investigating the Asymmetry in Trade Balance Response to Oil Price Changes:
Evidence from China**
Ticaret Dengesinin Petrol Fiyatlarındaki Değişikliklere Asimetrik Tepkisi: Çin Örneği
Ayşen SİVRİKAYA
271-280

Kalender Kasrı: Yapımı, Tadilatı ve II. Mahmud Dönemi Askerî Üs Olma Süreci
*Kalender Pavilion: Its Construction and Restoration and the Process of its Becoming a Military
Base During the Period of Sultan Mahmud the Second*
Salim AYDIN
281-298

Rus Ordusunda Kırım Tatar Süvari Birlikleri 1806-1920
Crimean Tatar Cavalry Troops in the Russian Army 1806-1920
Hacı Murat ARABACI
299-312

Dünya Toplumlarının Yaşamlarına Dair Bir Tercüme: Münif Paşa'nın Âdât-I Ümem'i
A Translation About Lives of World Societies: Münif Pasha and His Âdât-I Ümem
İbrahim SONA
313-335

Araştırma Makalesi / Research Article

MODERN ÇİN EDEBİYATININ ÖNCÜLERİNDEN LU XUN'ÜN “İLAÇ” ADLI ESERİNİN YORUMLANMASI

Nurcan KALKIR¹

Öz

Bu çalışmada, modern edebiyatın öncülerinden Lu Xun'ün “İlaç” adlı eseri incelenmiştir. Nisan 1919'da yazılan, Mayıs ayında Yeni Gençlik Dergisi'nin 6. Sayısında yayımlanan öykü, o dönemde kaleme alınan pek çok eser gibi dönemin toplumsal yapısını yansıtmaları açısından son derece önemlidir. Nitekim Qing Hanedanlığı'nın yıkılmasından sonraki siyasi sürecin sonunda emperyalizm ve feodalizm karşıtı bir hareket olan 4 Mayıs Hareketi aynı dönemde gerçekleşmiştir. Modern Çin edebiyatının başlangıcı olarak kabul edilen bu dönemde pek çok toplumsal konu yeniliğe açılmıştır. Bunlardan en önemlisi, Çin'de ulusal bilinç ve karakterin yeniden oluşturulması için adımlar atılmış olmasıdır. Ayrıca edebiyat alanında da yenilikler yapılmış, gündelik dil klasik dilin yerini almış, dilde sadeleşme hareketlerinin temeli atılmıştır. Çalışmada, Lu Xun'ün sade bir dil ile yazılmış olan “İlaç” adlı öyküsü, Çince aslından Türkçeye çevrilmiş ve yazarın bu eseri ile vurgulamak istedikleri analiz edilmeye çalışılmıştır. Yaşamı boyunca geleneksel kültürün ülkenin gelişmemesindeki en önemli engel olduğu fikrine sahip olan Lu Xun'ün bu öyküde, feodalizmi, batıl inançları, gelenekselciliği eleştirdiği ve reform mücadelesinden umutlu olduğu anlaşılmaktadır. Gelenek ve yenilik çatışmasını anlamak için öyküdeki tasvirler, semboller dikkatle incelenmiş, tarihsel arka plan ışığında doğru bir şekilde yorumlanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Lu Xun, İlaç, Çin edebiyatı, Reform

INTERPRETATION OF THE WORK “MEDICINE” BY LU XUN - ONE OF THE PIONEERS OF CHINESE LITERATURE

Abstract

This study analyses the work “Medicine” by Lu Xun - one of the pioneers of modern Chinese literature. Written in April 1919 and published in the 6th issue of “New Youth” Magazine in May, the story has extreme importance in regard to its reflection of the social structure of that period. Considered the beginning of modern Chinese literature, this period is characterized with opening of many social issues for novelties. Steps were made for reformation of the Chinese national consciousness and character. Innovations were implemented in the field of literature, where the classical language was replaced by daily Chinese and movements for simplification of the language emerged. Within this study, the story “Medicine” by Lu Xun has been translated into Turkish and an analysis of issues emphasized by the writer has been presented by the author. Defending the idea of abandoning the traditional culture, he criticizes in the mentioned story feudalism, superstitions and traditionalism, expressing his hope for the reformist movement. For understanding the confrontation between the traditions and innovation, descriptions and symbols in the story have been analyzed attentively and efforts were made for its proper interpretation in the light of historical background.

Keywords: Lu Xun, Medicine, Chinese literature, Reform

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Erciyes Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Çin Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, ORCID 0000-0002-2325-384X, nurcankalkir@gmail.com

Başvuru Tarihi (Received): 15.05.2020 **Kabul Tarihi** (Accepted): 27.01.2021

Giriş

Modern Çin edebiyatının en önemli temsilcilerinden biri olan Lu Xun²'ün "İlaç"³ isimli eseri, hızlı bir toplumsal dönüşüm içinden geçen ve I. Dünya Savaşı'nın yaralarını sarmaya çalışan Çin toplumunun bunalımını anlatmaktadır. Bu bunalım, Çin'in tekrar ayağa kalkmak için izleyeceği yolu da belirleyecektir. 4 Mayıs Hareketi, ülkenin içinde bulunduğu duruma bir tepki olarak doğmuş ve Çin'in modernleşme hareketlerinde bir milat olmuştur. Söz konusu milat Çin edebiyatı için de geçerlidir. Eser, söz konusu çatışmayı iki gencin kaderi üzerinden anlatır. Hikâyenin sembolik kahramanlarından olan Yu, dönemin önemli toplumsal hareketinin aktörlerinden biri olma potansiyeli taşıyan ve idam edilen bir gençtir. Diğeri ise tüberküloz hastalığına yakalanmış, insan kanına batırılmış ekmek ile iyileşmesi beklenen fakat bu çabanın sonuç vermemesi sonucu hayatını kaybeden Xiao Zhuan'dır.

O dönemde yaşanan sosyal bunalımın belki de en önemli unsurunu gelenekle modernin çatışması oluşturmaktadır. Eserde, gelenekle yeniliğin çatışmasının sembolik bir şekilde anlatıldığı görülmektedir. Bu çalışma Lu Xun'un "İlaç" adlı eserinde yer alan olayların, kahramanların ve betimlemelerin gelenek-yenilik çatışması açısından temsil ettiği anlamları yorumlama çabasını ihtiva etmektedir. Böylece bu hikâye analizi üzerinden Çin'in yirminci yüzyıl başlarındaki sosyal süreçlerini anlama amacı taşımaktadır. Moran, bir eseri anlayıp değerlendirebilmek için okurun o çağa dönebilmesi, yazarın amaçlarını anlayabilmesi gerektiğini belirtmektedir (2001: 78). Dolayısıyla eseri anlayabilmek için dönem hakkında bilgi sahibi olmak gerektiği gibi, eserlerin okunması da döneme ışık tutabilmektedir. Bu durum, tarih ve edebiyatın birbirinden ayrı düşünülmemeyeceğinin göstergesidir.

Bu amaçla çalışmada öncelikle 4 Mayıs Hareketi ve o dönemde Çin'in içinde bulunduğu durum kısaca tasvir edilecek, eserin yazarı olan Lu Xun'un hayatı, hedefleri ve edebi kişiliği hakkında bilgi verilecektir. Ardından bu bilgiler ve tarihsel arka plan ışığında eserdeki olaylar, kahramanlar ve sembollerin analizi yapılacaktır.

1. Dört Mayıs Hareketi (五四运动)

19. yy. ve sonrasında, diğer ülkelerde olduğu gibi, Çin'de de tarihe damga vuran, hem siyasal hem de toplumsal açıdan Çin'in yönetim ideolojisi üzerinde değişimlere yol açan, Çin'in geleceğini belirleyen pek çok gelişme yaşanmıştır. Bu dönemde Çin, emperyalist güçlerle yaşanan anlaşmazlıklar sonucunda, Avrupa'dan teknolojik olarak geri kalmasıyla birlikte girdiği pek çok çatışmadan mağlup olarak ayrılmış ve neredeyse yarı sömürge konumuna düşmüştür. Özellikle İngilizlerin "afyon" denen silahı Çin'e sokmalarıyla başlayan aşağılanma asrı, Cumhuriyet ilan edilene dek devam etmiştir. Bastırılmayan isyanlar, hızla artan nüfus ve yaşanan devrimci faaliyetlerle birlikte Çin, "Asya'nın hasta adamı" olarak anılmaya başlamıştır (Yolaç, 2016: 194). 1911 yılında Çin Cumhuriyeti kurulduktan sonra da Çin, modernleşmenin getirdiği bir gelişim sürecine girememiştir (Liu, 2016: 1). Dönemin siyasal arka planında yaşanan gelişmeler, 1919 yılında emperyalizm ve Çin'in feodal geçmişinden kalan geleneksel yapıya karşı gelişen 4 Mayıs Hareketi'ne zemin hazırlayarak, pek çok toplumsal konunun yeniliğe açılmasına olanak sağlamıştır.

Birinci Dünya Savaşı'nın ardından, barış antlaşmasının şartlarını belirlemek amacıyla Paris'te bir konferans düzenlenmiştir. Konferansta o dönem Almanların Shandong üzerindeki ayrıcalıklarının Japonlara devredilmesi yönünde alınan karar, Çin'de yayılmış, haberleri duyan öğrenciler, ilanlar dağıtarak bu gizli görüşmeyi ve anlaşmayı protesto etmek için organizasyon

² 鲁迅 : Lü Xùn (25 Eylül 1881-19 Ekim 1936)

³ 药: Yào

planlamışlardır. 4 Mayıs 1919 tarihinde, çeşitli üniversitelerden binlerce öğrenci, Çin’in Japonya’nın taleplerini kabul etmesini ve Shandong’un Japonlara devredilmesini protesto etmek için Tian’anmen Meydanı’nda toplanmıştır. Öğrencilerin başlattığı bu eylemler, gitgide büyüyen toplumun tüm kesimine yayılmış, emperyalizm ve feodalizm karşıtı bir hareket olarak tarihe geçmiştir. Afyon Savaşı (1840) ile başlayan, sonrasında emperyalist güçlerin Çin üzerinde kurduğu baskılarla hükümetin gücünü kaybettiği olaylar zinciri ve Çin halkının hükümete olan güveninin sarsılması sonucu patlak veren bu hareket, artık yenilik isteyenlerin yer aldığı, yeni demokratik sürece zemin hazırlamıştır.

Ünal Chiang (2017) bu süreçle ilgili şu şekilde bilgi vermiştir:

Çin’de “4 Mayıs Hareketi” olarak adlandırılan bu dönem, modern Çin edebiyatının da başlangıcı olarak kabul edilmektedir. Modernleşme hareketi sırasında, geleneksel Çin kültürünü ve eski kültüre temel oluşturan Konfüçyüsçü düşünceleri eleştiren genç yazarlar, edebiyatın yazı dilini sadeleştirmişler ve böylece yenileşme sürecinde en büyük adımı atmışlardır. Buna göre; klasik edebiyatın yazı dili olan “wenyan”den (文言), günlük konuşma dili olan “baihua”ya (白話) geçiş yapılmış ve edebiyat yalnızca soylu ve aydın kesimin anlayabileceği eserler veren bir alan olmaktan sıyrılarak halka ulaştırılmıştır. (s. 42)

Kırılan eserin “giriş” bölümünde (2016) dönemle ilgili şu bilgileri kaydetmiştir.

Bu hususta Hu Shi (胡適) birkaç ilke belirlemiştir. Bunlar, somut içerikli anlatımın benimsenmesi, kadim bilgelere örnekler başvurulmaması, anlatımın mantıksal kurallara bağlanması, klasik eserlerden yararlanılmaması, atasözleri ve deyimleşmiş eski ifadeler yerine açık anlatımın benimsenmesi gibi yazının şeklinden öte içeriğiyle ilgili konuları içermektedir. Bu ilkeler çerçevesinde 20. Yüzyılın başından başlayarak 1949’daki Çin Devrimi’ne gelene kadar Çin entellektüelleri, geleneksel düşünce biçimlerinden koparak, Batılı düşünme alışkanlıklarıyla düşünmeye başlamış, siyasi bakımdan içinde bulunulan durumun sebep olduğu dağılma sürecinde, Çin kendi kültürünü ve daha da önemlisi dilini yeniden tanımlamak zorunda kalmıştır. Dört Mayıs Hareketi’nden sonra Çin dili, eski, kısa ve mecazi anlatım alışkanlıklarından sıyrılmış ve akılcı bir zemine taşınmıştır. (s. 2-4)

Bu dönemde edebiyatta yenileşme hareketine öncülük eden isimlerden biri de Lu Xun’dür. Modernleşme sürecini felaketin kaynağı olarak gören bir toplumda geleneksel düşüncenin kolaylıkla terk edilemediğini, yenilikten korkulduğunu anlatan öykülerini halkın daha rahat anlayabileceği basit bir dil kullanarak kaleme almıştır.

2. Lu Xun ve Edebiyata Yönelişi

Lu Xun, 25 Eylül 1881 tarihinde Zhejiang ilinin Shaoxing kasabasında doğmuştur. (Yao, 2010/2016: 208) “Lu Xun Öykülerinin Derlemesi” (2015) adlı eserin önsözünden babasının hasta olduğu, dört yılı aşkın bir süre zarfında hemen hemen her gün ilaç almak için eczaneye gittiği öğrenilmektedir. İlaçlar fayda etmemiş ve babası hayatını kaybetmiştir. Bundan sonra Lu Xun 1898 yılında Nanjing’de bulunan Jiangnan Deniz Okulu’na gitmiştir. Tarih, matematik, coğrafya, resim ve beden gibi birçok ders almış, ayrıca felsefe ve sosyoloji ile de yakından ilgilenmiştir. Bunun yanında sağlık, kimya alanlarında da kitaplar okumuş ve yaptığı araştırmalar ve kıyaslamalar sonucu Çinli doktorların hastalarını ilaçlarla kandırdığını anlamıştır. Tüm bunlar Lu Xun’ü tıp eğitimi almaya sevk etmiştir. 1902’de mezun olduktan sonra Qing Hükümeti tarafından Japonya’ya gönderilmiş ve 1904-1906 yılları arasında tıp eğitimi almıştır. Bu yıllarda Çin’de Qing hükümetine karşı muhalif hareketler hız kazanmakta ve birçok yerde ayaklanma patlak vermektedir. Lu Xun de yaşamı boyunca geleneksel kültürün ülkenin gelişmemesindeki en

önemli engel olduğu fikrinde olmuştur. Japonya'da iken de bu durumu değiştirmek için neler yapılabileceği üzerine birkaç arkadaşı⁴ ile sık sık tartışmışlardır.

Önsöz şöyle devam etmektedir: "Ne güzel hayaller kuruyordum, mezun olduktan sonra ülkeme dönecek, babam gibi tedaviye muhtaç hastalara yardım edecektim, savaş zamanında da askeri doktor olacak ve reform inancını yaşatacaktım." Bundan sonra Lu Xun Japonya'da dersten arta kalan zamanlarda slaytlar izlediklerinden bahsetmektedir. O dönemde tam da Rus-Japon Savaşı yaşanmakta ve savaşla ilgili slaytlar da gösterilmektedir. İşte bu slaytlardan birinde birden Çinliler görünür. Bir Çinli elleri bağlı bir şekilde ortadadır, diğer Çinliler ise etrafında durmaktadır. Ruslar için casusluk yaptığı anlaşılan bu adam, Japonlar tarafından diğer Çinlilere gözdağı vermek için idam edilmek üzeredir. İşte bu görüntüden sonra Lu Xun kendi tabiriyle "cahil ve zayıf" olan Çin halkının bedenlerinin değil, ruhlarının tedavi edilmesi gerektiğine inanmış ve tıp öğreniminden vazgeçerek edebiyata yönelmiştir. 1906 yılında edebiyat çalışmalarına başlayan Lu Xun'un ve arkadaşlarının ilk planı "Yeni Hayat (新生)" adlı bir dergi çıkarmak olmuştur. Ancak yaşanan talihsizliklerle arkadaşlar tek tek kendi yollarına gidince bu planı gerçekleştirememişlerdir. Daha sonra yazar, uzun bir süre yalnızlık çektiğini belirtir ve bir gün ziyaretine gelen, Yeni Gençlik dergisini çıkararlardan biri olan eski arkadaşı Jin Xinyi (金心异)⁵ ile aralarında geçen sohbeti aktarır:

Lu Xun: "Demir bir oda düşün, penceresi olmayan ve yıkılması çok zor, içinde çok sayıda derin uykuda olan insan var. Çok geçmeden boğulup ölecekler, uykudan ölüme geçerken de ölümün acısını hissetmeyecekler. Şimdi bağırarak uykusu hafif olan birkaç kişiyi uyandırırsan, bu onlara kaçınılmaz ölümün acısını yaşatmaktan başka bir şey vermez. Bu, sence gerçekten onların iyiliğini istemek midir?"

Jin Xinyi: "Madem birkaç kişi uyandı, o zaman sen bu demir odayı/evi yıkma umudunun olmadığını söyleyemezsin."

Lu Xun bu sözleri doğru bulur ve içinde hâlâ umut olduğundan dergiye yazacağına söz verir ve "Bir Delinin Günlüğü (狂人日记)" adını taşıyan ilk hikâyesini yazar. Bundan sonra da kısa süre içinde birçok öyküyü kaleme alır. Önsözün sonlarında şu ifade bulunmaktadır; "zaman zaman imdat çılgılığı atmak geliyordu içimden." Son cümlede ise öykülerini derlediğini ve üstte belirtilen nedenlerle "Çılgılık (呐喊)" adı altında topladığını belirtmiştir. (Xu, 2015: 3-7)

Lu Xun'un üç adet öykü derlemesi bulunmaktadır.⁶ Çılgılık, bunların ilkidir. 1918-1922 yılları arasında yazılmış on dört adet öyküyü içermektedir. Çalışmada incelenen İlaç adlı öykü de Çılgılık derlemesinin üçüncü öyküsüdür.⁷ Lu Xun bu öyküleriyle, uyuyan Çinlileri kendi çılgılığıyla uyandırmayı, Çin halkının duyarsız ruh halini değiştirmeyi ve birlikte güzel bir toplum yaratmayı umut etmiştir.

⁴ Xu Shoushang (许寿裳), Yuan Wensou (袁文蕪), Zhou Zuoren (周作人). Daha sonra Yuan Wensou İngiltere'ye giderek aralarından ayrılmıştır.

⁵ 金心异: "4 Mayıs" döneminde Yeni Kültür Hareketi'ne katılan edebiyatçı, aynı zamanda "Yeni Gençlik Dergisi" yazarlarından biridir.

⁶ 呐喊 Nàhǎn, 彷徨 Fānghuáng, 故事新篇, Gùshì Xīnpīān.

⁷ Çalışmada öykünün Çincesi için kullanılan kaynak; Lu Xun Öyküleri Derlemesi (鲁迅小说全集) "Çılgılık (呐喊)" bölümü üçüncü öykü (s. 25-33).

3. “İlaç” Adlı Eser Hakkında

Nisan 1919’da yazılmış, mayıs ayında Yeni Gençlik Dergisi⁸’nin 6. Sayısında yayımlanmıştır (Xu, 2015). Esere baktığımızda anlatının, karakterlerin, mekânın karmaşık olmadığını görebiliriz. Olaylar zinciri, belirsizlikten netliğe doğru yavaş yavaş ilerlemekte ve dolayısıyla okuyucuda merak uyandırmaktadır. Çin edebiyatçısı Liang (2007: 113), bu anlatım tarzını bambunun katman katman soyulmasına benzetmektedir. Bunun yanı sıra öykünün adının “İlaç” olmasına rağmen, öyküde bu sözcüğün hiç kullanılmaması da dikkat çekicidir.

Öyküyü farklı bakış açılarıyla ele alan çok sayıda makale bulunmaktadır. Shen (2016: 175), öyküyle ilgili 1980 yılından sonra altmış üç adet makale yazıldığını belirtmiştir. Buna göre; halkın cehaletini eleştiren, kahraman karakterleri inceleyen, reform yanlıları ile halk arasındaki ayrılığı öne çıkaran, karakterlerin analizini yaparak kaderleri üzerinden ele alan ve Lu Xun’ün de çocukluğunda babası için ilaç alması ile karşılaştıran çok sayıda makale olduğunu öne sürmektedir.

Eserin içeriği hakkında kısaca bilgi vermek faydalı olacaktır. İlk bölümde, İhtiyar Lao Shuan’ın evinden çıkışı, yürüdüğü yollar, yolda karşılaştığı her şey güzel tasvirlerle ve sade bir dille anlatılmıştır. Birinci bölümün sonlarında yavaş yavaş anlaşılın, ikinci bölümde net olarak ortaya çıkan konu şöyledir: Lao Shuan’ın oğlu tüberküloz olmuştur, bu hastalık o dönem için tedavisi olmayan ölümcül bir hastalıktır ve insanlar bu hastalığın insan kanına batırılarak yenen buharda pişirilmiş ekmeğe (mantou) ile tedavi edilebileceğine dair batıl bir inanca sahiptir. Bu nedenle Lao Shuan büyük miktarda para harcayarak bu kana batırılmış ekmeği alır. Çayevine gelip oğluna yedirir. İkinci ve üçüncü bölüm, çayhanede geçen konuşmalardan oluşur ve konu daha da aydınlanır. Ekmeğin batırıldığı kanın infaz edilen bir devrimcinin kanı olduğu bu konuşmalarla ortaya çıkmaktadır. Bölümün sonunda, ne yazık ki İhtiyar Shuan ve karısının çabaları sonuç vermez ve Küçük Shuan ölür. Dördüncü bölümde ölümlere saygı günü olan 5 Nisan’da, Xia ailesinden olan, infaz edilen devrimcinin annesi ile Shuan’ın annesi mezarlıkta karşılaşırlar. İki anne Xia ailesinin oğlunun mezarında çiçekler olduğunu görerek şaşırırlar ve öykü karganın havalanmasıyla son bulur.

4. Eser İncelemesi

4.1. İlk Bölüm Analizi

Eserin tamamı okunup yorumlandığında İhtiyar Shuan’ın bizzat geleneksel, feodal Çin toplumunun temsilcisi olduğu görülmektedir. Bu noktadan hareketle dönemin tarihsel arka planı da göz önünde bulundurularak eser incelemesi yapılacaktır. Öykünün ilk paragrafı şöyledir:

Sonbaharda bir şafak vaktiydi, ay batmış, güneş henüz doğmamıştı. Hafif maviye çalan siyahlıktaydı gökyüzü, gece gezenler dışında her şey uykudaydı. İhtiyar Hua Shuan aniden doğrulup oturdu, bir kibrit çakıp gaz lambasını yaktı, çayevinin iki odası da berrak bir ışıkla aydınlandı. (Xu, 2015: 25)

Burada Lu Xun belki de ülkenin içinde bulunduğu durumu tasvir etmektedir. Şafak vakti, ay batmış, güneş henüz doğmamış, ülke karanlıkta fakat yazar umutlu olmalı ki aydınlığa doğru gideceğine işaret etmiştir. “Her şey uykudaydı” diyerek halkın hâlâ olan bitenin bilincinde olmadığını vurgulamaktadır. Ancak Çin toplumunun temsilcisi olarak gördüğümüz İhtiyar Shuan

⁸ 新青年: Bu dergi Yeni Kültür Hareketi’nin tüm renklerini yansıtan bir yayın organı haline gelmişti. Derginin baş editörü Chen Du Xiu (陈独秀) ’dur.

o karanlıkta yatağında doğrulmakta ve bir karar vermesi, harekete geçmesi gerektiğinin farkına varmaktadır. Bir kibrit çakıp gaz lambasını yakarak harekete geçmekte, kendine bir ışık vermektedir.

"Küçük Shuan'ın babası, şimdi mi gidiyorsun?" bu yaşlı bir kadın sesiydi. İçerideki küçük odadan da öksürük sesi geliyordu.

"Evet" dedi İhtiyar Shuan, bir yandan odadan gelen sesi dinliyor, bir yandan kıyafetinin düğmelerini ilikliyordu, elini uzatarak "hadi ver bana" dedi.

Hua anne yastığının altından bir torba gümüş sikke⁹ çıkarıp İhtiyar Shuan'a verdi, Shuan aldı, keseyi salladı, cebine koydu ve iki defa vurarak yokladı, kandili üfleyerek söndürdü, feneri yaktı, içerideki odaya doğru yürüdü. (Xu, 2015: 25)

Yastığının altından çıkardığı kese ailenin yıllardır biriktirdiği paradır. Shuan'ın bu parayı alıp nereye gittiği, ne alacağı, içeriden gelen öksürük sesinin kime ait olduğu, hastalığının ne olduğu hâlen net değildir. Sonraki satırlarda öksüren kişinin oğlu olduğu anlaşılmaktadır.

Odadan hışırtı sesi geliyordu, ardından öksürük sesi duyuldu. Shuan öksürüğün dinmesini bekledi ve kısık bir sesle: "Küçük Shuan, sen kalkma, dükkânı merak etme, annen halleder." dedi. (Xu, 2015: 25)

Çin toplumunun temsilcisi olduğu düşünülen İhtiyar Shuan'ın hasta oğlu belki de bu dönemdeki zorluklar içinde kıvranan Çin halkını temsil etmektedir. Küçük Shuan, İhtiyar Shuan'ın tek oğlu ve geleceğidir. Shuan geleceğini kurtarma çabasındadır. Bunun için elinde avucunda ne varsa feda etmeye hazırdır.

İhtiyar Shuan evden çıktı, her yer karanlıktı. Hava evden çok daha soğuktu; fakat sanki birdenbire gençleşmişti, insanlara hayat verecek olağanüstü bir güce sahipti, kocaman adımlarla ilerliyordu. Ayrıca yürüdükçe yol daha da belirginleşiyor, hava da aydınlanıyordu. İhtiyar Shuan yolda dikkatle yürürken aniden irkildi, ileride T şeklinde bir yol gördü ve geriye doğru birkaç adım attı...(Xu, 2015: 25-26)

Geleceğini yani oğlunu kurtarmak için yola çıkan ihtiyar kendini dinçleşmiş hissetmekte ve geleceğinin tekrar ayağa kalkacağı umuduyla yaşamaktadır. Amacına yaklaştıkça etraf aydınlanmaktadır. Tam o sırada T şeklinde yolu gören ve geri adım atan Shuan nereye gideceğini bilemez haldedir.

"Hey İhtiyar, oldukça mutlu görünüyorsun". İhtiyar Shuan irkildi, gözlerini açıp baktığında önünden birkaç kişinin geçtiğini gördü. İçlerinden biri kafasını çevirip kendisine baktı, uzun süre aç kalmış birinin yiyecek görmesi gibi, vahşileşen bir ışık vardı gözlerinde... Etrafta birçok garip insan gördü, ikili üçlü gruplar hâlinde hayalet gibi oradan oraya dolaşan insanlar vardı, tekrar baktığında ise garip hiçbir şey görmedi. Çok geçmeden askerleri gördü... O ikişerli üçerli dolaşan kişiler birden toplanarak ileriye doğru yürüdüler, T şeklindeki yol ağzına gelip bir daire oluşturdular. (Xu, 2015: 26)

Etrafında garip ve korkunç insanlar gören ve homurdanmaları duyan ihtiyar önce korkmakta fakat daha sonra garipsenecek bir durum olmadığını fark etmekte, her şeyi olağanmış gibi hissetmeye başlamaktadır. Aslında Çin bir hareket halinde ve değişim sürecindedir. Halk bunu önce tuhaf karşılarsa da daha sonra bir umursamazlığa bürünmüştür. Gruplar halinde dolaşanlar ise Çin'in farklı kesimlerini temsil etmektedir. Ancak daha sonra askerlerin gelmesiyle herkesin birlikte

⁹ Metinde 洋钱 olarak geçer. Gümüş para anlamındadır. Bu para yabancı ülkelerden Çin'e girmiştir, bu nedenle yang 洋sözcüğü kullanılmıştır. Çin kendi parasını Qing Hanedanlığı'ndan sonra üretmeye başlamıştır, ancak bu eski kullanım halk arasında kullanılmaya devam etmiştir (Xu, 2015: 24).

hareket etmesi, o grupların insan seline karışıp daire oluşturması devletin birleştirici gücüyle ilgilidir.

İhtiyar Shuan da o tarafa baktı, fakat sadece bir yığın insan sırtı görebildi. Boyunları çok uzundu, sanki görünmez bir el birçok ördeği boyunlarından tutup yukarı çekiyormuş gibi görünüyordu. Bir süre sessizlik hâkim oldu, sanki azıcık bir ses sarsıntıya sebep olacaktı gibiydi. Sonra bir uğultu oldu ve herkes geriye, İhtiyar Shuan'ın olduğu yere doğru dalgalandı, az kalsın ihtiyarı devireceklerdi. (Xu, 2015: 26)

Buraya kadar o kalabalığın neden toplandığı, boyunlarını uzatıp neye baktıkları sonradan çıkan o sesin ne olduğu hâlen net değildir. Öykü bundan sonra açıklığa kavuşacaktır.

"Hey, parayı ver, ben de sana malı vereyim". Siyahlar içinde bir adamdı bu, ihtiyar Shuan'ın önünde dikiliyordu, gözleri iki hançer gibi parlıyordu, İhtiyar Shuan bu bakışların vücudunu ikiye böldüğünü hissediyordu. Kocaman elini ona uzatırken, diğer elinde de taze kana bulanmış ekmeği tutuyordu, kırmızı damlalar (kan) yere akıyordu.

İhtiyar Shuan hemen parayı çıkardı, titreyerek adama verdi, fakat ekmeği almaya cesaret edemedi. Adam huysuzlandı, "Neden korkuyorsun, almayacak mısınız?" diye bağırdı. Shuan hâlâ kararsızdı. Siyahlı adam feneri çekip aldı, fenerin kâğıdını yırtıp ekmeği sardı ve İhtiyar Shuan'ın eline sıkıştırdı. Parayı alıp yokladı, "yaşlı herif" diye homurdanarak arkasını dönüp gitti.

Birinin ona "Bu, kimi iyileştirmek için?" diye sorduğunu duyar gibi oldu, fakat hiç cevap vermedi; dikkati sadece paketteydi, tam on kuşağın tek varisini elinde tutuyordu âdeta, başka hiçbir şey önemli değildi. Şimdi paketin içindeki yeni hayatı evine ulaştırmak istiyordu, çok mutluydu. (Xu, 2015: 26-27)

İhtiyar Shuan gümüş sikkeleri insan kanına bulanmış ekmeği almak için harcamıştır. Taze kandan bahsedildiği için insanların infaz anını görmek için toplanmış olabileceği, yani ekmeğin bulandığı kanın orada öldürülen kişinin kanının olabileceği anlaşılmaktadır. Öykünün başlığından başka bir yerde kullanılmayan ilaç, kana bulanmış ekmektir. İhtiyar Shuan bununla birini iyileştirecektir. "On kuşağın tek varisini elinde tutuyor gibiydi" cümlesinden kimi iyileştirmek için bu ilacı aldığı yavaş yavaş ortaya çıkmaktadır. O dönemde halk arasında gelenekten gelen, tüberküloz hastalığının ilacının insan kanına bulanmış ekmek olduğuna dair bir inanç mevcuttur. Kısacası Shuan, geleceğini yaşatmak için gereken ilacın gelenekte yattığını düşünmektedir. Çin halkını temsil eden İhtiyar Shuan için gelenek oldukça önemlidir. Geleceğini kurtarmak için gerekli olanı elinde tuttuğunu hissettiğinden, oldukça mutludur ve umutla evinin yolunu tutmuştur.

4.2. İkinci Bölüm Analizi

Öykünün ikinci bölümünde İhtiyar Shuan çayevine gelir.

... oğlu Shuan iç taraftaki masada yemek yiyordu, alnından aşağı boncuk boncuk ter akıyordu, ceketi sırtına yapışmış, kürek kemikleri ise dışarı fırlayacak gibi V şeklini almıştı.

... "Küçük Shuan, içeri gel!" Hua anne Shuan'ı içeriye çağırdı, ortaya bir tabure koydu, Shuan oturdu, annesi ona bir tabakta simsiyah yuvarlak bir şey getirdi ve hafifçe "ye bunu, hastalığın düzelecek" dedi...(Xu, 2015: 27)

İkinci bölümde artık hastanın kim olduğu belli olmuştur. Shuan ailesinin tek oğlu hastadır ve hastanın durumu, ne kadar zayıf olduğu, sürekli ter döktüğü ve öksürdüğü yapılan tasvirlerle net

olarak anlaşılmaktadır. Annenin getirdiği siyah şeyin kana bulanmış ekmeğe olduğu ve ailenin bu ilaçla hastalığın tedavi edileceği inancı öyküde verilmiştir.

4.3. Üçüncü Bölüm Analizi

Öykü üçüncü bölümde çayevine gelenler ve aralarındaki konuşmalarla devam eder.

...birden içeri kaba suratlı bir adam girdi, düğmeleri çözülmüş siyah bir gömlek giymişti, belinde ise düzensizce sarmalanmış koyu renk, enli bir kemer vardı. Girer girmez bağırarak İhtiyar Shuan'a seslendi: "Yedi mi, iyileşti mi? Şansın varmış şansın! Eğer benim haberim olmasaydı..." Shuan'ın bir elinde çaydanlık vardı, diğer eli de bacaklarının hizasında duruyordu, gülümseyerek dinliyordu adamı, oradaki herkes de aynı şekilde saygıyla dinliyordu... (Xu, 2015: 28-29)

Kaba adam sadece bağıırıyordu: "İyileşecek, diğerlerine benzemez bu ilaç, bir düşün, sıcak sıcak alıp geldin ve sıcak sıcak yedi." "Gerçekten de öyle, Kang amca ilgilenmeseydi, biz nasıl hallederdik..." diyerek minnettarlıkla teşekkür etti Hua anne.

"İyileşecek, oğlunuz iyileşecek, sıcakken yedi. Böyle insan kanına bulanmış ekmeğe bütün veremlileri iyileştirir."

"Veremli" sözünü duyunca Hua annenin yüzünün rengi attı, mutsuz olmuş gibiydi; fakat hemen yine gülümsemeye zorladı kendini ve canının sıkıldığını belli etmemeye çalışarak oradan uzaklaştı. Fakat Kang Amca hiçbir şeyin farkında değildi, hâlâ bağıırarak konuşuyordu, bağıırmasından içerde uyuyan Küçük Shuan öksürerek uyandı.

Kır sakallı adam konuşmalara katılırken, Kang Amcanın yanına geldi, fısıldayarak: "Kang Amca, bugünkü mahkûmun (idam edilen) Xia ailesinden olduğunu duydum. Kimin çocuğuymuş? Ne olmuş?"

"Kimin mi? Xia Si ninenin oğlu yok mu? İşte o velet!" Kang Amca herkesin dikkatle dinlediğini görünce keyiflendi, yüzündeki kabalık daha da netleşiyor, anlattıkça sesini yükseltiyordu. "O rezil, yaşamak istemiyordu. Ama benim bu sefer hiç kazancım olmadı, elbiselerini bile kırmızı gözlü gardiyan A Yi aldı. Bu işte ilk olarak Shuan amca şanslıydı, ikincisi ise yaşlı Xia San, tam 25 tane pırıl pırıl gümüş sikkeli cebe indirdi, hem de hiçbir şey harcamadan."

Küçük Shuan yavaşça küçük odadan çıktı, iki eli de göğsünde, sürekli öksürüyordu...

... "Xia San da gerçekten akıllıymış, eğer yetkililere bildirmeseydi, tüm ailesini keserlerdi. Şimdi ne oldu? Gümüşleri aldı! İdam edilen de beş para etmezdi. Hapiste gardiyanı bile isyana kıskırttı." ... "Hatta kırmızı gözlü A Yi onunla konuşmaya gitmiş. O demiş ki "Qing İmparatorluğu hepimizindir"¹⁰ bir düşünün, söylenecek laf mı bu?" (Xu, 2015: 28-29)

Bu bölümde, Kang amcanın İhtiyar Shuan'a kana batırılmış ekmeği almasında yardımcı olduğu anlaşılmaktadır. Anne ve babanın verem olan oğullarını iyileştirmeye çalıştıkları, umutları ve Kang amcaya olan minnettarlıkları net olarak verilmiştir. Kang Amca ise Küçük Shuan'ın mutlaka iyileşeceğini defalarca söyleyerek övünmesi ile dikkat çekmektedir. Daha sonra infaz edilen

¹⁰ Mançurya boyunduruğunu yıkmaya çağıran Çin devrimcileri "Büyük Qing İmparatorluğu hepimizindir" diyerek Çin ülkesi Çinlilerindir mesajını vermek istiyorlardı.

kişinin Xia ailesinden devrimci bir genç olduğu ve bu devrimciyi kendi ailesinden birinin ele verdiği anlaşılmaktadır. Çayevindeki herkes devrimciyi aşağılamakta ve mevcut sisteme karşı olanların cezalandırılması gerektiğini savunmaktadır. Özet olarak; İhtiyar Shuan, ailesi, çayevindekiler, üçüncü bölümdeki tüm karakterler Çin halkının geleneklere bağlı, yeniliğe kapalı, yenilik yapmak isteyenlerin yaşamaması gerektiğini düşünen muhafazakâr kesimini temsil etmektedir.

4.4. Dördüncü Bölüm Analizi

Öykünün dördüncü bölümünde mezarlıkta yaşananlar anlatılmıştır.

Batı kapısının dışına kadar uzanan şehir surlarının dibinde kamu arazileri vardı. Ortasından, gelip geçenlerin oluşturduğu eğri büğrü dar bir yol geçiyordu. Yolun sol tarafına idam edilen ya da hapisnede ölen mahkûmlar gömülüydü, sağ tarafında ise fakir insanların mezarları vardı...

Bu yıl Qingming Günü¹¹’nde hava oldukça soğuktu. Hua anne yolun sağ tarafındaki yeni bir mezarın önündeydi, dört tabak yemek ve bir kâse pilavı sıralıyor ve ağlıyordu. Kâğıt para yakıyor¹² ve sanki bir şey bekler gibi yerde boş boş oturuyordu, fakat kendisi de neyi beklediğini bilmiyordu. O sırada bir esinti, geçen yıla göre hayli beyazlamış olan kısa saçlarını havalandırdı. (Xu, 2015: 30-31)

Bu paragraflardan suçluların ve fakir insanların farklı yerlere gömüldüğü anlaşılmaktadır. Ayrıca her yıl 5 Nisan’da ölüleri anmak için mezarlıklara gitmeleri ve yanlarında yemek, para gibi şeyler götürüp ölümlere sunarak onları gittikleri yerde kullanabilecekleri düşüncesine sahip oldukları görülmektedir.

Patikadan bir kadın daha geldi, onun da saçlarının yarısı beyazlamıştı, üzerinde pejmürde bir elbise, elinde yuvarlak kırmızı bir sepet vardı, üç adımda bir duraksayarak yürüyordu. Birden Hua annenin yerde oturarak ona baktığını gördü, ne yapacağını bilemedi, solgun yüzünde mahcubiyet rengi belirdi, fakat sonunda kendini zorlayıp sol taraftaki mezarın önüne yürüdü ve sepeti bıraktı.

O mezar ve Küçük Shuan’ın mezarı aynı hizadaydı, sadece aralarından küçük bir yol geçiyordu. Hua anne onun dört tabak yemek ve bir kâse pilavı sıralayışını, ayakta ağlayışını ve kâğıtları yakışını izliyordu, içinden “mezardaki de onun oğlu olmalı” diye geçirdi. Yaşlı kadın biraz etrafına bakındı, birden eli ayağı titredi, sendeleyerek birkaç adım geri gitti, gözleri ise boş boş bakıyordu.

Hua anne onu böyle görünce bu üzüntüyle delireceğinden korktu, dayanamayıp kalktı ve yolun karşısına geçti, kısık sesle “Nineciğim üzmeyin kendinizi, haydi dönelim.” dedi. Kadın evet anlamında başını salladı, fakat hâlâ gözlerini bir noktaya dikmiş bakıyordu, “bak, bak bu ne?” dedi kısık bir sesle.

Hua anne onun gösterdiği yere, öndeki mezara baktı, mezarın üzerindeki çimler henüz yolunmamış, toprak düzenlenmemişti, kötü görünüyordu, fakat tekrar dikkatlice baktığında şaşırıldı, gerçekten daire şeklinde mezarın etrafını çevreleyen kırmızı beyaz çiçekler vardı.

Yaşlılıktan ikisinin de gözleri iyi görmüyordu, fakat bu kırmızı beyaz çiçekleri net bir şekilde görebilmişlerdi. Çiçekler çok değildi, güçlü ve sağlam da durmuyorlardı, ancak düzenli bir şekilde yerleştirilmişlerdi. Hua anne hemen oğlunun mezarına ve diğer mezarlara göz gezdirdi, sadece soğuk havalarda açabilen tek tük beyaz çiçek

¹¹ 5 Nisan tarihine denk gelen bu günde insanlar yakınlarının mezarlarını ziyaret ederler.

¹² Gittikleri yerde kullanılabilsinler diye ölümlere yemek, pilav sunulup, kâğıt para yakılması geleneği mevcuttur.

vardı, birden içinde tuhaf bir boşluk hissetti fakat bunun üzerine düşünmek istemedi. Diğer yaşlı kadın birkaç adım ileri yürüdü, tekrar dikkatlice baktı, kendi kendine "Bunların kökü yok, kendisi açmış olamaz. Buraya kim gelir ki? Çocuklar da gelmez, akrabalardan da kimse gelmez zaten. Bu nasıl olur ki?" dedi. Böyle düşünürken yine birden gözlerinden yaşlar boşandı, yüksek sesle: "Yu oğlum, sana haksızlık ettiler, unutamıyorsun, üzüntün geçmiyor, bugün özellikle bana anlamam için bir şeyler mi gösteriyorsun?" Kadın dört yana baktı, sadece siyah bir karga gördü, yapraksız bir ağaçta duruyordu. "Anladım. Yu, onlar sana yazık ettiler, ilerde cezalarını çekecekler, Tanrı biliyor, sen huzur içinde uyu. Eğer söylediklerimi duyuyorsan, şu kargayı mezarına çağır, işaret ver bana."

İki kadın da kuru otların arasında dikilmiş kargaya bakıyorlardı, karga ise dalların arasında heykel gibi kıpırdamadan duruyordu.

Hua anne, nedenini bilmiyordu ama sanki ağır bir yükten kurtulmuş gibi hissediyor ve artık dönmek istiyordu. Kadına "artık gitsek iyi olur" dedi.

Yaşlı kadın iç çekti, yılgın bir şekilde kapları topladı, kısa bir an yine oyalandı, sonra ağır adımlarla yürüdü. Kendi kendine "bu nasıl olur ki?" diyordu hâlâ.

Yirmi-otuz adım kadar uzaklaşmışlardı ki birden geriden gelen "gaak" sesiyle irkildiler, kafalarını çevirdiler, karganın kanatlarını açıp uçsuz bucaksız gökyüzüne doğru bir ok gibi uçup gittiğini gördüler. (Xu, 2015: 31-32)

Bu bölümde verem hastalığından ölen Küçük Shuan için mezara gelen Hua anne ile devrimci Xia Yu'nün mezarına gelen yaşlı kadın mezarlıkta karşılaşmaktadır. Yu'nün mezarında ilginç bir şekilde diğer mezarlarda olmayan kırmızı beyaz çiçekler açmıştır. Öykünün yazarı Lu Xun, bu çiçek tasviriyle devrim mücadelesinde hâlâ umutlu olduğunu belirtmek istemiştir. Yaşlı kadının konuşmaları oldukça önemlidir. "Sana haksızlık ettiler evladım, üzgünsün, eğer beni duyuyorsan işaret göster" gibi cümleler öyküye akıcılık katmakta ve okuyucuda merak uyandırmaktadır. Karganın kıpırdamayışından Yu'nün üzgün olmadığı, reform amacıyla yaptığı hareketlerden pişmanlık duymadığı sonucu çıkarılabilir.

Lu Xun bu öyküde reform çalışmalarının hâlâ sürmekte olduğunu, geliştiğini ve bu konuda umutlu olduğunu Xia Yu'nün mezarında kırmızı beyaz çiçeklerin açmış olmasıyla ve karga sembolü ile okuyucuya göstermek istemiştir.

Xi, karga sembolünün Çin'de yıllardır tartışıldığını belirtmiştir. Bazı edebiyatçıların sadece öyküde hüznü bir atmosfer yaratmak için yazdığını, bazılarının reformu işaret ettiğini, bazılarının ise karanlık güçleri tasvir ettiğini düşündüğünü ve bunun gibi yüzlerce fikir öne sürüldüğünü ortaya koymuştur. (1993: 51) Yapılan analiz ile öyküdeki karga sembolünün reformu temsil ettiği ortaya çıkmaktadır. O dönemde Lu Xun'un de belirttiği gibi halk uyumaktadır. Az sayıdaki devrimci ise çok fazla nüfusu olan Çin halkının odalarına girip uyandırmaya yetmemiş, insanlar devrime duyarsız kalmıştır. O dönemde insanlar reformu, uğursuz olarak bilinen kargaya benzetmişlerdir. Bu nedenle karganın eserde reforma işaret ettiği söylenebilir. Halk arasında, birçok kültürde olduğu gibi, karganın gaklaması bela, savaş gibi istenmeyen olayların habercisi olarak algılanmaktadır. Lu Xun de öyküsünde gak diye öten kargayı reform mücadelesinin yaklaştığının habercisi olarak kullanmıştır. Ayrıca karganın ok gibi gökyüzüne doğru uçuşması bu mücadelenin gökyüzü kadar geniş bir alana yayılmasının umulduğunu göstermektedir. İki yaşlı kadının karganın havalanmasına şaşırması, hâlâ uykuda olan Çin halkının belki de uyanıp, bu mücadele karşısında şaşırıp kalacağını anlatmak istemesindedir. Bu eserden reform yanlısı Lu Xun'un bu mücadeleden umutlu olduğu sonucunu çıkarmak mümkündür.

5. Sonuç

Edebiyatın gerçek yaşama ve aydınlanmaya odaklı olması gerektiği görüşünün savunulduğu yeni edebiyata örnek verilebilecek bu eserde Lu Xun, iki farklı ailenin hikâyesini kaleme almıştır. İlk feodal toplumu temsil eden Shuan ailesinin, batıl inanç ve cehalet yüzünden oğlunu kaybetmesi, diğeri ise devrimci Xia Yu'nün feodal güçler tarafından öldürülmesi üzerinedir. Xiao Shuan ayrıntılı bir şekilde tasvir edilirken Xia Yu hakkında çok az bilgi verilmiştir.

İlk bölümde çok sayıda kişinin kayıtsız bir şekilde devrimcinin infazını izlemeye gitmesi, hatta İhtiyar Shuan'ın onun kanına bulanmış ekmeği almak için orada bulunması öyküde dikkat çeken noktalardır.

Üçüncü bölümdeki tüm karakterler Çin halkının geleneklere bağlı, yeniliğe kapalı, yenilik yapmak isteyenlerin de yaşamaması gerektiğini düşünen muhafazakâr kesimini temsil etmektedir.

Lu Xun bu öyküde reform çalışmalarının hâlâ sürmekte olduğunu, geliştiğini ve bu konuda umutlu olduğunu dördüncü bölümde Xia Yu'nün mezarında kırmızı beyaz çiçeklerin açmış olmasıyla ve karga sembolü ile okuyucuya göstermek istemiştir. Reform yanlısı Lu Xun'un bu mücadeleden umutlu olduğu sonucunu çıkarmak mümkündür.

Öykünün ismi olan fakat öykü içinde hiç kullanılmayan ilaç sözcüğü üç farklı anlamda yorumlanabilir. Birincisi gerçek anlam olarak; o dönemde tüberküloz hastalığını iyileştirdiğine inanılan, insan kanına batırılmış buharda pişmiş ekmeğdir. İkincisi; Lu Xun tarafından duyarsız insanlara yazılan, ruhlarını kurtarmayı ve iyileştirmeyi amaçlayan mecaz anlamdaki ilaçtır. Üçüncüsü ise devrimcilere “bu ülkenin ilacı, kurtarıcısı sizsiniz” anlamında verdiği bir mesaj olarak yorumlanabilir.

Kaynakça

- Chiang Unal, G. (2017). 4 Mayıs hareketi ve Çin edebiyatında modernleşme: modern Çin edebiyatı öncüsü Zhu Ziqing ve unutulmaz eseri “beiying”. *Folklor/Edebiyat*, 23(89), 41-58. DOI:10.22559/folkloredebiyat.2016.12
- Kırilen, G. (Ed.). (2016). *Çin dili içinde* (ss.1-4). Ankara: Gece Kitaplığı.
- Liang, J. (2007). Lu Xun “yao”de yin han yishu. *Wenxue Jiaoyu*, 3, p.113.
- Liu, Z. (2016). *Zhongguo wenxue er*. Antalya: Likya Yayınları.
- Moran, B. (2001). *Edebiyat kuramları ve eleştirisi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Shen, M. (2016). 80 niandai hou Lu Xun xiaoshuo “yao” de yanjiu shuping, *Zhishi Wenku*, 2, 175.
- Xi, X. (1993). Zhongti Lu Xun “yao” zhong de “wuya” wenti. *Bohai Xuekan*,1, 51-52.
- Xu, G. (2015). *Lu Xun xiaoshuo quanji*. Pekin: Renmin Wenxue Chubanshe.
- Yao, D. (2016). *Çin edebiyatı şarkılar kitabından günümüze köklü gelenek*. (S. Baykent, Çev.). İstanbul: Kaynak Yayınları. (Orijinal eserin yayın tarihi 2010).
- Yolaç, S. C. (2016). *Herkes için Çin tarihi: siyaset, kültür ve medeniyet*. Ankara: Olasılık Yayınları.

Araştırma Makalesi / Research Article

TÜKETİCİ VE ÜRETİCİ FİYATLARI ARASINDA GEÇİŞKENLİĞİN ALTERNATİF ÖLÇÜMÜ: ALT ENDEKSLER AYRIMINDA TÜRKİYE ÖRNEĞİ

Necmettin Alpay KOÇAK¹

Öz

Bu çalışmada tüketici fiyatları ile üretici fiyatları arasındaki geçişkenlik ilişkisinin varlığı ve boyutları incelenmiştir. 2005 Şubat-2020 Nisan arasındaki dönemin analiz edildiği çalışmada, literatürden farklı olarak alt endeksler arasındaki zamana bağlı değişen (dinamik) geçişkenliğin varlığının ortaya konulmasında ve seviyesinin ölçülmesinde VAR-DCC-GARCH yöntemi; geçişkenlik katsayılarında farklılaşmayı irdelemek amacıyla K-Means kümeleme analizi; USD/TL kurunun alt endeksler arasındaki dinamik geçişkenlik katsayılarına etkilerinin ölçülmesinde dinamik panel ARDL hata düzeltme modeli kullanılmıştır. Elde edilen bulgular, Tüketici Fiyat Endeksi (TÜFE) ve Yurt içi Üretici Fiyat Endeksi (Yİ-ÜFE) alt endeksleri arasında geçişkenliğin var olduğunu göstermiştir. Yüksek geçişkenliğe sahip hizmet fiyatlarıyla ilişkili TÜFE alt endeksleri ve tüm Yİ-ÜFE alt endekslerinin bir kümede yoğunlaştığı görülmüştür. USD/TL kurunun geçişkenlik üzerinde her iki küme için de kısa ve uzun dönemde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tüketici fiyatları, Üretici Fiyatları, Dinamik koşullu korelasyon, Döviz kuru, Geçişkenlik.

JEL Kodları: C32,C53,E31

AN ALTERNATIVE MEASUREMENT OF TRANSMISSION BETWEEN CONSUMER AND PRODUCER PRICES: DISAGGREGATED INDICES IN TURKEY

Abstract

The existence and dimensions of the transmission between consumer prices and producer prices are examined in this study. Unlike the literature, the following methods are used in the study in which the analysis period covers between February 2005 and April 2020; the VAR-DCC-GARCH method to determine the existence of the time varying (dynamic) transmission among sub -indices and to measure their level; the K-Means cluster analysis to examine the differentiation in the transmission; the dynamic panel ARDL error correction model to measure the effects of USD/TL exchange rate on the transmission. The findings point out that there is a valid transmission between the Consumer Price Index (CPI) and the Domestic Producer Price Index (D-PPI) sub-indices. The CPI sub-indices which are related to service prices and all D-PPI sub-indices are concentrated in a cluster. USD/TL exchange rate is found to have a positive effect on the transmission between the sub-indices in both short and long term for both clusters.

Keywords: Dynamic conditional correlation, transmission, CPI, PPI, Exchange rate.

JEL Codes: C32, C53, E31

¹ Dr., Hacettepe Üniversitesi, Ankara, Türkiye, ORCID: 0000-0002-4232-9985, alpaykocak@hacettepe.edu.tr

Başvuru Tarihi (Received): 18.05.2020 **Kabul Tarihi** (Accepted): 27.01.2021

Giriş

Tüketici Fiyat Endeksi (TÜFE), piyasada tüketime konu olan mal ve hizmetlerin fiyatlarındaki değişimi ölçerek enflasyon oranını hesaplamayı amaçlamaktadır. TÜFE, uluslararası standartlar çerçevesinde Amaca Göre Bireysel Tüketim Sınıflamasının (COICOP) 12 ana grubuna göre hesaplanmaktadır. TÜFE’de vergiler dahil peşin satın alış fiyatları ölçülmektedir ve taksitli satış veya anlaşmalı fiyatlar dikkate alınmamaktadır. Türkiye’de 1994 yılından bu yana yapısında herhangi bir değişim olmadan TÜFE istatistikleri yayımlanmaktadır. Diğer taraftan, Yurt İçi Üretici Fiyat Endeksi (Yİ-ÜFE), piyasada üretimi yapılan ve yurt içine satışa konu olan ürünlerin üretici fiyatlarındaki değişimi ölçmeyi amaçlamaktadır. Madencilik ve taş ocakçılığı, imalat ile elektrik, gaz ve su temini sektörlerine göre hesaplanan Yİ-ÜFE, yurt içinde üretimi yapılan ürünlerin, dolaylı vergiler hariç peşin satış fiyatını dikkate almaktadır. Yİ-ÜFE, 2003 yılı öncesinde Toptan Eşya Fiyat Endeksi (TEFE), 2003 yılından 2014 yılında kadar ise Üretici Fiyat Endeksi (ÜFE) olarak yayımlanmıştır. 2014 yılında kapsamı yurt içi ile sınırlandırılmak üzere Yİ-ÜFE adını almıştır. Yİ-ÜFE hesaplamasında yapılan yöntem değişikliği nedeniyle, 2003-2013 yılları arasındaki seri 2003 yılına kadar revize edilmiştir. Her ne kadar TÜFE ile Yİ-ÜFE arasında çok belirgin tanım ve kapsam farklılıkları olsa da fiyat istikrarının sağlanması açısından aralarındaki geçişkenlik literatürde tartışma konusu olmuştur.

Literatürde geçişkenliğin yönü ve boyutu üzerinde bir fikir birliği bulunmamaktadır. Bir görüşe göre, üretici fiyatlarından tüketici fiyatlarına doğru bir geçişkenlik mevcuttur. Bu görüşte, girdi maliyetlerindeki değişim önce üretici fiyatlarını, sonrasında ise üretim zincirindeki yayılma etkisiyle birlikte tüketici fiyatlarını etkilemektedir. Ters görüşte ise herhangi bir nedenden dolayı meydana gelen talep şokunun önce tüketici fiyatlarını sonrasında ise girdilere olan talebi ve girdi maliyetlerini arttıracak savunulmaktadır. Bunların dışında, iki yönlü geçişkenliğin var olduğunu iddia eden çalışmalar ve geçişkenliğin olmadığını öne süren çalışmalar da bulunmaktadır.

Yerli ve yabancı literatürdeki çalışmalarda, kapsam ve yöntem açılarından değerlendirildiğinde, toplulaştırılmış fiyat endeksleri arasındaki geçişkenliğin çeşitli nedensellik ve eş-bütünleşme testleri çerçevesinde incelendiği gözlemlenmiştir. Literatürden farklı olarak, Abdioğlu ve Korkmaz (2012) ile Şahin ve Doğan (2017) çalışmalarında alt fiyat endekslerinde geçişkenlik araştırılırken, Sui ve Yuerong (2019), Tiwari, Mutascu ve Andries (2013) ile Erdem ve Yamak (2014) çalışmalarında ise genel endeks seviyeleri kullanılarak fiyat geçişkenliğinin zaman içindeki eğilimi analiz edilmiştir.

Bu çalışmada TÜFE ve Yİ-ÜFE’nin alt endeksleri arasındaki geçişkenliğin analizi 2010-2020 dönemi için, literatürdeki çalışmalardan farklı olarak VAR-DCC-GARCH modeli kullanılarak zamana bağlı değişen (dinamik) korelasyonlar yardımıyla araştırılmıştır. Böylelikle, söz konusu ilişkilerin zaman içindeki seyri hakkında ampirik bulgular elde edilebilecektir. Sonrasında, TÜFE ve Yİ-ÜFE’nin alt endeksleri arasındaki geçişkenliğin homojenliğini araştırmak için literatürdeki çalışmalardan farklı olarak K-Means kümeleme analizi yardımıyla dinamik korelasyon katsayılarına göre alt endeksler kümelenecektir. Bu şekilde TÜFE ve Yİ-ÜFE’nin alt endeksleri arasındaki geçişkenlik net bir sınıflanabilecektir. Son olarak, döviz kuru ile TÜFE ya da Yİ-ÜFE’yi ilişkilendiren literatürdeki çalışmalardan farklı bir bakış açısıyla ve TÜFE ve Yİ-ÜFE’nin alt endeksleri arasındaki geçişkenliğin zaman içindeki eğilimini açıklayabilmek amacıyla, Amerikan Dolar kurunun (USD/TL) geçişkenlik üzerindeki kısa ve uzun dönemli etkileri panel ARDL hata düzeltme modeli kullanılarak araştırılmıştır.

Fiyat ve döviz kuru geçişkenliği ile ilgili literatürde yapılan diğer çalışmalar ikinci bölümde incelemiştir. Kullanılan veriler ve yöntem, çalışmanın üçüncü bölümünde açıklanmıştır. Dördüncü bölümde ampirik sonuçlar sunulmuş ve son bölümde çalışma ve bulguları genel olarak değerlendirilmektedir.

1. Literatür

Tüketici fiyatları ile üretici fiyatları arasındaki geçişkenlik literatürde popüler bir konudur. Abdioğlu ve Korkmaz (2012), Erdem ve Yamak (2014) ve Terzi ve Tütüncü (2017) çalışmalarında, literatürdeki fiyat geçişkenliği konusunda yapılan çalışmalara detaylı bir şekilde yer verilmiştir.

Literatürde, üretici fiyatlarıyla tüketici fiyatları arasında geçişkenliğin olmadığını öne süren az sayıda çalışma bulunmaktadır. Örneğin, Clark (1995) ve Blomberg ve Harris (1995) tarafından yapılan çalışmalarda, üretici fiyatları ile tüketici fiyatları arasında bir ilişkinin Amerika Birleşik Devletleri (ABD) için geçerli olmadığı iddia edilmiştir.

Tüketici fiyatları ile üretici fiyatları arasında en az tek yönlü bir ilişkinin olduğunu savunan çalışmalar ise literatürde çoğunluktadır. Tiwari (2012), Avustralya için tüketici fiyatlarından üretici fiyatlarına doğru bir geçişkenliğin olduğunu, Shahbaz, Tiwari ve Tahir (2012) çalışmasında aynı ilişkinin Pakistan için, Tiwari ve Shahbaz (2013) çalışmasında ise Hindistan için geçerli olduğunu göstermiştir. Sui ve Yuerong (2019) yaptıkları çalışmada Çin ekonomisinde geçişkenliğin zamana bağlı olarak değiştiğini, ancak tüketici fiyatlarının üretici fiyatlarını etkilediği dönemlerin ters yönde etkinin hakim olduğu dönemlere kıyasla daha uzun sürdüğünü tespit etmiştir.

Tiwari et al. (2014) Meksika ekonomisinde iki yönlü bir fiyat geçişkenliğinin olduğunu iddia ederken; Topuz, Yazdifar ve Sahadev (2018) çalışması Türkiye ve İngiltere’de iki yönlü geçişkenlik olduğunu savunmaktadır. Tiwari, Mutascu ve Andries (2013) tarafından yapılan çalışmada, Romanya ekonomisinde farklı zaman aralıklarında farklı yönde geçişkenliklerin olduğunu öne sürmüşlerdir. Diğer bir ifadeyle iki yönlü geçişkenlik olduğunu ileri sürmüştür.

Akçay (2011) tarafından yapılan çalışmada elde edilen sonuçlara göre, üretici fiyat endeksi ile tüketici fiyat endeksi arasındaki geçişkenlik, Finlandiya ve Fransa’da üretici fiyat endeksinden tüketici fiyat endeksine doğru iken, Almanya’da çift yönlüdür. İsveç ve Hollanda örneğinde ise istatistiksel olarak anlamlı bir nedensellik tespit edilmemiştir.

Literatürde Türkiye için yapılan çalışmalar arasında Akdi, Berument ve Cilasun (2006), Şahinöz, Demirhan ve Coşar (2007), Zortuk (2008), Yamak ve Topbaş (2008), Saraç ve Karagöz (2010), Abdioğlu ve Korkmaz (2012), Erdem ve Yamak (2014), Yıldırım (2015), Terzi ve Tütüncü (2017), Saatçioğlu ve Karaca (2017), Şahin ve Doğan (2017) ve Öner (2018) çalışmalarına erişilebilmiştir.

Akdi, Berument ve Cilasun (2006), Abdioğlu ve Korkmaz (2012), Yıldırım (2015), Terzi ve Tütüncü (2017) ve Şahin ve Doğan (2017) tarafından yapılan çalışmalarda tüketici fiyatları ile üretici fiyatları arasında iki yönlü bir ilişkinin var olduğu öne sürülmektedir. Akdi, Berument ve Cilasun (2006) çalışmasında 1987-2004 dönemi için kısa dönemde tüketici fiyatları ile üretici fiyatları beraber hareket ettiği, uzun dönem de ilişkisiz olduğu iddia edilmektedir. Abdioğlu ve Korkmaz (2012) tarafından 2003-2012 dönemi için yapılan analiz sonucunda, çift yönlü geçişkenlik ilişkisi olduğu gösterilmiştir. Çalışmada, giyim ve konut sektörlerinde tüketici fiyatlarından üretici fiyatlarına doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu belirlenmiştir. Yıldırım (2015) yapmış olduğu çalışmada 1987-2013 dönemi için yüksek enflasyon dönemlerinde üretici ve tüketici fiyatları arasındaki geçişkenliğin arttığını, düşük enflasyon dönemlerinde ise geçişkenliğin azaldığını iddia etmektedir. Terzi ve Tütüncü (2017), 2010-2016 dönemi için yaptıkları analiz sonucunda hem kısa hem de uzun dönemde çift yönlü geçişkenlik ilişkisinin olduğu tespit edilmiştir. Şahin ve Doğan (2017) çalışmasında, 1968-2015 dönemi için asimetrik sabit koşullu korelasyon analizi kullanılmış ve gıda ve inşaat fiyatları, döviz kuru ve petrol fiyatlarındaki arasındaki etkileşimler incelenmiştir. 2006 yılı sonrasında gıda ve inşaat fiyatları geçişkenliğinin 2006 öncesine göre azaldığı tespit edilmiştir. Ayrıca, döviz kuru ve petrol

fiyatlarının fiyat geçişkenliği üzerindeki etkilerinin 2006 yılı sonrasında arttığını gözlemlemiştir.

Yamak ve Topbaş (2008), Saraç ve Karagöz (2010), Erdem ve Yamak (2014) ve Saatçioğlu ve Karaca (2017) tarafından yapılan çalışmalarda ise üretici fiyatlarından tüketici fiyatlarına doğru bir geçişkenliğin olduğu iddia edilmektedir. Yamak ve Topbaş (2008) tarafından yapılan analizde 1982-2005 dönemi için üretici fiyatlarının tüketici fiyatlarına doğru bir geçişkenliğin olduğunu ima etmişlerdir. Saraç ve Karagöz (2010) ise 1994-2009 dönemi için üretici fiyatlarından tüketici fiyatlarına doğru hem kısa hem de uzun dönemde geçişkenliğin olduğunu belirlemiştir. Erdem ve Yamak (2014) ise 1987-2012 dönemi için zamana bağlı değişen parametrelere imkan veren Kalman filtre yöntemi ile tahmin ettikleri regresyon modeli çerçevesinde, üretici fiyatlarından tüketici fiyatlarına olan geçişkenliğin 2003 yılı sonrasında azaldığını iddia etmektedirler. Saatçioğlu ve Karaca (2017), 2005-2016 dönemi için üretici fiyatlarından tüketici fiyatlarına doğru bir geçişkenlik olduğunu ileri sürmektedir.

Zortuk (2008) ve Öner (2018) tarafında yapılan çalışmalarda ise tüketici fiyatlarından üretici fiyatlarına doğru bir geçişkenliğin olduğu gösterilmiştir. Zortuk (2008), 1986–2004 dönemi için tüketici fiyatlarından üretici fiyatlarına doğru bir geçişkenliğin mevcut olduğu sonucuna ulaşırken, Öner (2018) 2004-2016 dönemi için de bu ilişkinin geçerli olduğunu savunmaktadır.

Tüketici fiyatları ile üretici fiyatları arasındaki ilişkiyi araştıran Şahinöz, Demirhan ve Coşar (2007) çalışmasında ise tüketici fiyat endeksleri ile üretici fiyat endeksleri arasındaki tanım ve kapsam farklılıklarından dolayı ilişkinin kurulamayacağı ve farklı yollar izlenmesi gerektiği öne sürülmüştür.

Literatürde Türkiye ya da diğer ülkeler için tüketici fiyatları ve üretici fiyatları arasındaki dinamik geçişkenliğe döviz kurunun etkisini ölçen bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Gözlemlendiği kadarıyla döviz kurunun yalın enflasyon üzerindeki etkileri araştırma konusu olarak alınmıştır. Türkiye için yapılan temel çalışmalar; Yüncüler (2011), Kara ve Ögünç (2011), Özmen ve Topaloğlu (2017) ve Altunöz (2020) olarak sıralanabilir. Bu çalışmaların genelinde ekonometrik yöntem olarak VAR, nedensellik ve eş-bütünleşme yöntemleri kullanılmış ve elde ettikleri bulgular döviz kurunun enflasyon üzerinde etkili olduğunu ancak etkinin süresinin ve boyutunun değişebildiğini göstermiştir. Nidhaledine ve Louhichi (2016), Caselli ve Roitman (2019) ve Arsova (2020) çalışmalarının ise yöntemsel olarak farklılık gösterdiği ve döviz kuru ile enflasyon arasındaki geçişkenliğinin panel veri analizi ile incelendiği gözlemlenmiştir.

2. Veri ve Yöntem

Çalışmada analiz edilen veri; Türkiye'ye ait ana sanayi grupları (MIGs) sınıflamasına göre Yİ-ÜFE ve COICOP sınıflamasına göre TÜFE alt endekslerinin aylık logaritmik değişim oranlarıdır. Yİ-ÜFE ve TÜFE veri üretiminde farklı sınıflamalar kullanıldığı için alt ayrıntıda farklılaşmalar görülmektedir. Analize konu olan alt endeksler ve çalışmada kullanılan kısaltmaları Tablo 1'de verilmiştir.

Parantez içinde verilen kodlar, alt endeksleri temsil etmek üzere çalışmada kullanılmıştır. Mevsimsel düzeltilmiş ve 2003=100 referanslı endeksler için analiz dönemi olarak 2005:02-2020:04 aralığı belirlenmiştir. Endekslerin başlangıç yıllarında genelde yöntem, sınıflama ve kapsam konularında sürekli iyileştirmeler yapıldığından, veri tutarlılığını sağlamak açısından 2003 ve 2004 yılları analiz dönemi dışında tutulmuştur. Yİ-ÜFE ve TÜFE alt endekslerinin logaritmasının birinci farkı alınarak aylık değişim oranları hesaplanmıştır. Veri, Türkiye İstatistik Kurumu'nun Fiyat Endeksleri veri tabanından alınmıştır. Tablo 2'de çalışmada kullanılan veri ilişkin tanımlayıcı istatistikler verilmiştir.

Tablo 1: Çalışmada kullanılan kısaltmalar

Endeks	Alt Endeks	Çalışmada kullanılan kod
Yurt içi ÜFE	Ara malı	Yİ-ÜFE-01
Yurt içi ÜFE	Dayanıklı tüketim malı	Yİ-ÜFE-02
Yurt içi ÜFE	Dayanısız tüketim malı	Yİ-ÜFE-03
Yurt içi ÜFE	Enerji	Yİ-ÜFE-04
Yurt içi ÜFE	Sermaye malı	Yİ-ÜFE-05
TÜFE	Gıda ve alkolsüz içecekler	TÜFE-01
TÜFE	Alkollü içecekler ve tütün	TÜFE-02
TÜFE	Giyim ve ayakkabı	TÜFE-03
TÜFE	Konut, su, elektrik, gaz ve diğer yakıtlar	TÜFE-04
TÜFE	Mobilya, ev aletleri ve ev bakım hizmetleri	TÜFE-05
TÜFE	Sağlık	TÜFE-06
TÜFE	Ulaştırma	TÜFE-07
TÜFE	Haberleşme	TÜFE-08
TÜFE	Eğlence ve kültür	TÜFE-09
TÜFE	Eğitim	TÜFE-10
TÜFE	Lokanta ve oteller	TÜFE-11
TÜFE	Çeşitli mal ve hizmetler	TÜFE-12

Bu çalışmada zamana bağlı değişen (dinamik) korelasyon katsayıları ile Yİ-ÜFE ve TÜFE alt endeksleri arasındaki geçişkenlik, bir diğer ifadeyle Yİ-ÜFE ve TÜFE alt endekslerindeki şokların ortak hareketi VAR-DCC-GARCH modeli ile ölçülmeye çalışılmıştır. VAR-DCC-GARCH modeli yardımıyla elde edilen istatistiksel olarak anlamlı dinamik korelasyon katsayıları, her ne kadar Yİ-ÜFE şoklarından TÜFE şoklarına doğru veya tersi yönde bir nedenselliği ifade etmese de iki şok arasında ortak konjonktürel bir hareketin (geçişkenliğin) varlığını işaret etmektedir.

Engle (1982) ve Bollerslev (1986) tarafından yapılan çalışmalarda ortaya atılan varyansın tek değişkenli olarak modellenmesi kavramı (U-GARCH), Christodoulakis ve Satchell (2002) ve Engle (2002) tarafından yapılan çalışmalar ile çok değişkenli (M-GARCH) bir yapıda sunulmuş ve hata terimleri arasındaki korelasyon matrisinin zamana bağlı değişebildiği bir yapı (DCC-Dinamik koşullu korelasyon) ortaya atılmıştır. VAR-DCC-GARCH model yapısının kullanılmasındaki en büyük avantaj, değişkenlerin varyansları arasındaki ilişkinin zaman içindeki değişiminin ampirik gözlemlenebilmesidir. Dolayısıyla bu çalışmada VAR-DCC-GARCH modeli kullanarak tüketici fiyatları varyansları ile üretici fiyatları varyansları arasındaki geçişkenliğin zaman içindeki eğilimi anlaşılacaktır.

VAR-DCC-GARCH modelinin tahmini iki aşamadan oluşmaktadır. Öncelikle Lütkepohl (2005) çalışmasında önerilen bir VAR (Vektör Otoregresif) modeli tahmin edilir ve bu aşamadan elde edilen standartlaştırılmış hata terimleri ile Engle (2002) çalışmasında gösterildiği şekliyle koşullu korelasyon modeli tahmin edilir. Tahmin edilen modeller (1) numaralı eşitliklerde ifade edilmiştir.

$$\begin{aligned}
 y_t &= \mu + A_1 y_{t-1} + \epsilon_t && \text{(VAR Modeli)} \\
 \epsilon_t &= H_t^{1/2} u_t && \text{(GARCH Modeli)} \\
 H_t &= D_t R_t D_t && \text{(DCC Modeli)} \\
 R_t &= \text{diag}(q_{1,1,t}^{-\frac{1}{2}}, \dots, q_{1,1,t}^{-\frac{1}{2}}) Q_t \text{diag}(q_{1,1,t}^{-\frac{1}{2}}, \dots, q_{1,1,t}^{-\frac{1}{2}}) && \text{(DCC Ayırıştırma)} \\
 Q_t &= (1 - \alpha - \beta) \bar{Q} + \alpha u_{t-1} u'_{t-1} + \beta Q_{t-1} && \text{(Kovaryans tahmini)}
 \end{aligned} \tag{1}$$

$t = 2005:02, \dots, 2020:04$ aralığında 183 gözlem noktasını kapsamak üzere; $y_t, y_t = (y_{1,t}, \dots, y_{17,t})'$ dokuz adet sektörün Yİ-ÜFE ve TÜFE alt endekslerinin logaritmasının birinci farkını içeren $(17 \times t)$ uzunluğunda vektörü, A_1 zamana göre sabit (17×17) büyüklüğünde katsayı matrislerini, $E(y_t)$ 'nin sıfırdan farklı olması ihtimaline karşı $\mu = (\mu_1, \dots, \mu_{17})$, (17×1) uzunluğunda sabit terim vektörünü ve son olarak ϵ_t ise $\epsilon_t = (\epsilon_{1,t}, \dots, \epsilon_{17,t})'$ $(17 \times t)$ boyutlu, $E(u_t) = 0$ ve $s \neq t$ için $E(u_t, u'_s) = 0$ özelliklerine sahip olan beyaz gürültü sürecini temsil etmektedir. VAR modelinin gecikme uzunluğunun belirlenmesinde Bayesyen bilgi kriteri (BIC) kullanılmış ve uygun gecikme uzunluğu en düşük BIC değerine veren 1. gecikme olarak belirlenmiştir.

$E(u_t, u'_t) = H_t$ varyansa sahip hata terimleri $H_t = (h_{i,j,t})$ ise $i, j = 1, \dots, 17$ olmak üzere t 'ye bağlı koşullu kovaryans matrisine sahiptir ve I ise (17×17) birim matrisi temsil etmektedir. $D_t = \text{diag}(H_{1,1,t}^{1/2}, \dots, H_{17,17,t}^{1/2})'$, koşullu varyansın karekökünün köşegen matrisini ifade etmektedir ve içindeki her bir $h_{i,j,t}$ için GARCH süreci tanımlanmaktadır.

R_t ise (17×17) boyutlarında ve t 'ye bağlı olarak değişen koşullu korelasyonları, diğer bir ifadeyle Yİ-ÜFE ve TÜFE arasındaki senkronizasyonun (geçişkenliğin) ölçüsünü göstermektedir. $Q_t = (q_{i,j,t})$, t 'ye bağlı olarak değişen koşullu kovaryansları ifade etmekte ve $u_t = (u_{1,t}, \dots, u_{17,t})'$ standartlaştırılmış hata terimleri vektörünü, \bar{Q} ise u_t 'nin koşulsuz kovaryans matrisini, α ve β ise $\alpha + \beta < 1$ koşulunu sağlayan pozitif sayıları temsil etmektedir.

Antonakakis (2012) çalışmasında önerildiği gibi, u_t 'nin normal dağıldığı boş hipotezi reddedildiği için bu çalışmada DCC modeli çok değişkenli $t -$ dağılımı altında en yüksek olabilirlik benzeri (QML) tahmincisi ile tahmin edilmiştir.

VAR-DCC-GARCH modeli tahmini sonrasında, Yİ-ÜFE ve TÜFE arasındaki geçişkenliğin alt endeksler arasında farklılaşma eğilimleri incelenmiştir. Yİ-ÜFE ve TÜFE arasında ölçülen zamanla değişen geçişkenliğin (R_t) aritmetik ortalaması olarak hesaplanan beklenen değerler (\bar{R}), alt endeksler arası uzaklık ölçüsü olarak kullanılmıştır. Bu uzaklık ölçülerine Hartigan ve Wong (1979) tarafından önerilen K-Means kümeleme analizi uygulanmıştır. (2) numaralı eşitliklerde K-Means yöntemi ifade edilmeye çalışılmıştır.

$$\begin{aligned}
 M_k &= (1/n_k) \sum_{i=1}^{n_k} x_{i,k} \\
 \epsilon_t &= H_t^{1/2} u_t \\
 E_k^2 &= \sum_{k=1}^K e_k^2
 \end{aligned} \tag{2}$$

Tablo 2: Tanımlayıcı istatistikler

Endeksler	Gözlem					Standart Sapma	Değişim Katsayısı
	sayısı	Minimum	Maksimum	Medyan	Ortalama		
$\Delta \log$ TÜFE-Gıda ve alkolsüz içecekler	183	-0.043	0.076	0.007	0.009	0.015	1.712
$\Delta \log$ TÜFE-Alkollü içecekler ve tütün	183	-0.030	0.196	0.002	0.011	0.031	2.899
$\Delta \log$ TÜFE-Giyim ve ayakkabı	183	-0.008	0.022	0.005	0.004	0.005	1.165
$\Delta \log$ TÜFE-Konut, su, elektrik, gaz ve diğer yakıtlar	183	-0.036	0.052	0.007	0.008	0.010	1.194
$\Delta \log$ TÜFE-Mobilya, ev aletleri ve ev bakım hizmetleri	183	-0.029	0.108	0.006	0.007	0.012	1.850
$\Delta \log$ TÜFE-Sağlık	183	-0.007	0.029	0.004	0.005	0.006	1.187
$\Delta \log$ TÜFE-Ulaştırma	183	-0.059	0.083	0.006	0.007	0.014	2.041
$\Delta \log$ TÜFE-Haberleşme	183	-0.050	0.046	0.001	0.002	0.009	4.572
$\Delta \log$ TÜFE-Eğlence ve kültür	183	-0.030	0.070	0.005	0.005	0.010	1.873
$\Delta \log$ TÜFE-Eğitim	183	-0.027	0.035	0.006	0.006	0.005	0.705
$\Delta \log$ TÜFE-Lokanta ve oteller	183	0.003	0.042	0.009	0.009	0.004	0.454
$\Delta \log$ TÜFE-Çeşitli mal ve hizmetler	183	-0.020	0.068	0.008	0.009	0.011	1.194
$\Delta \log$ Yurt içi ÜFE-Ara malı	183	-0.037	0.098	0.006	0.008	0.016	2.084
$\Delta \log$ Yurt içi ÜFE-Dayanıklı tüketim malı	183	-0.037	0.080	0.006	0.006	0.015	2.382
$\Delta \log$ Yurt içi ÜFE-Dayanısız tüketim malı	183	-0.003	0.079	0.006	0.007	0.007	1.015
$\Delta \log$ Yurt içi ÜFE-Enerji	183	-0.130	0.228	0.006	0.008	0.040	4.746
$\Delta \log$ Yurt içi ÜFE-Sermaye malı	183	-0.030	0.081	0.005	0.007	0.014	1.921

Not: Yİ-ÜFE ve TÜFE alt endekslerine ait mevsimsel düzeltilmiş ve 2003=100 referanslı endekslerin logaritmik aylık değişim oranlarına ilişkin istatistiklerdir.

K , önceden belirlenmiş küme sayısını ve $i = 1, \dots, k$ küme sayısını temsil etmek üzere; k adet veri noktası ($x_{i,k}$) gözlemleri seçilerek M_k küme merkezleri seçilir. Devamında, küme içi hata kareleri ortalamaları (e_i^2) hesaplanır ve bunların toplamı olan toplam karesel hata (E_k^2) hesaplanır. Bu süreç M_k küme merkezleri değişmeyinceye kadar devam eder. K , yöntemin girdisi durumundadır. Bu çalışmada, uygun K 'yı belirlemek üzere Rousseeuw (1987) çalışmasında önerildiği şekilde E_k^2 'yi en küçük yapan K seçilmiştir.

Bu çalışmada, istatistiksel olarak anlamlı bulunan Yİ-ÜFE ve TÜFE alt endeksleri arasındaki zamana bağlı değişen geçişkenlik (R_t) katsayıları panel veri şeklinde yeniden düzenlenmiştir. ($i = 45, t = 183, n = 8235$) olmak üzere 2005:02-2020:04 dönemi için USD/TL kurununun logaritmasının $\ln(USD)$, R_t 'ler üzerindeki uzun ve kısa dönem etkileri ölçülmeye çalışılmıştır. Tahmin edilen panel ARDL hata düzeltme modeli (3) numaralı eşitlikte ifade edilmiştir.

$$\begin{aligned} \Delta dc_{i,j,t} = & v_{i,j} + \phi_1 dc_{i,j,t-1} + \phi_2 \ln(USD)_{t-1} \\ & + \sum_{i=1}^3 \pi_i \Delta dc_{i,j,t-i} + \sum_{j=0}^3 \psi_j \Delta \ln(USD)_{t-j} \\ & + \varepsilon_{i,j,t} \end{aligned} \quad (3)$$

$dc_{i,j,t}$; R_t 'lerin $[-1,1]$ aralığının dışına çıkarılması için $\ln((1 + R_{i,j,t})/(1 - R_{i,j,t}))$ dönüşümü uygulanmış halidir. Bu dönüşüm, katsayı tahminlerini etkilememektedir. $v_{i,j}$ yatay kesitler için tanımlanmış sabit terimleri, $\phi_{1,2}$ ise ARDL hata düzeltme modelinin uzun dönem katsayılarını, π_i ve ψ_j ise ARDL modelinin kısa dönem katsayılarını, $\varepsilon_{i,j,t}$ ise $\varepsilon_{i,j,t} \sim n. i. i. d$ olarak dağılan hata terimini temsil etmektedir. (3) numaralı model, Blundell ve Bond (1998) ve Arellano ve Bond (1988) çalışmalarında önerilen araç değişkenli "Generalized Method of Moments (GMM)" ile tahmin edilmiştir. Tahmin edilen modellerden elde edilen hata terimlerinde Arellano ve Bond (1991) çalışmasında önerilen test ile otokorelasyon varlığı araştırılmıştır.

3. Bulgular

Yİ-ÜFE ile TÜFE alt endeksleri arasında geçişkenliğin ölçüldüğü (1) numaralı VAR-DCC-GARCH modelinin tahmin sonuçları Tablo 3'de verilmiştir². Hosking (1980) çalışmasında açıklanan ve otokorelasyon olmadığı boş hipotezini test eden H_{10} testi ile değişen varyans olmadığı boş hipotezini test eden H_{10}^2 testlerinde, boş hipotezler %1 anlamlılık düzeyinde reddedilemediği için modelin başarılı tahmin edildiği söylenebilir. Ayrıca Tablo 3'de $\alpha + \beta < 1$ koşulunun sağlandığı ve her iki katsayının da istatistiksel olarak %1 anlamlılık düzeyinde anlamlı olduğu görülmektedir. Model tahmini sonucunda, Yİ-ÜFE ile TÜFE alt kalemleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir geçişkenlik olduğu iddia edilebilir.

(1) numaralı modelin tahmininden elde edilen Yİ-ÜFE ve TÜFE alt kalemleri arasındaki dinamik koşullu korelasyonların (geçişkenlik) ortalamaları, t-test değerleri ve p-değerleri Tablo 4'de verilmiştir. Yİ-ÜFE ve TÜFE alt endeksleri arasındaki (5×12) 60 adet dinamik geçişkenlik katsayılarından 45 tanesi istatistiksel olarak %1 seviyesinde anlamlı bulunmuştur.

² Bulguları kısa tutmak amacıyla ilk aşamadaki VAR ve GARCH tahmin sonuçlarına burada yer verilmemiştir. GARCH model tahminlerinde ARCH ve GARCH parametreleri istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Talep edilmesi durumunda detaylı sonuçlar paylaşılabilir.

Tablo 3: DCC modeli tahmin sonuçları

Katsayı	Tahmin	t-test
α	0.014	4.1379*** (0.0034)
β	0.965	147.5962*** (0.0065)
H_{10} Testi	3884.846 [0.039]	
H_{10}^2 Testi	3852.640 [0.039]	

*Not: ***, **, * sırasıyla %1, %5 ve %10 düzeyinde katsayıların anlamlılığını ifade etmektedir. Parantez içindeki değerler standart sapmaları, köşeli parantez içindeki değerler ise testlerin olasılık değerlerini göstermektedir. H_{10} ve H_{10}^2 , Hosking (1980) çalışmasındaki şekliyle 10 gecikmeye kadar hesaplanmış çok değişkenli Portmanteau test istatistikleridir.*

Geçişkenlik katsayılarının gıda dışı ürünler için büyük ve istatistiksel olarak anlamlı olduğu gözlemlenmektedir. Örneğin, en yüksek ve istatistiksel olarak en anlamlı ilk 5 geçişkenlik katsayısı;

- Yurt içi ÜFE-Dayanıksız tüketim malı enflasyonu ↔ TÜFE-Lokanta ve oteller enflasyonu ($\hat{\rho} = 0.68$),
- Yurt içi ÜFE-Ara malı enflasyonu ↔ TÜFE-Ulaştırma enflasyonu ($\hat{\rho} = 0.65$),
- Yurt içi ÜFE-Dayanıksız tüketim malı enflasyonu ↔ TÜFE-Mobilya, ev aletleri ve ev bakım hizmetleri enflasyonu ($\hat{\rho} = 0.61$),
- Yurt içi ÜFE-Enerji enflasyonu ↔ TÜFE-Ulaştırma enflasyonu ($\hat{\rho} = 0.56$),
- Yurt içi ÜFE-Dayanıksız tüketim malı enflasyonu ↔ TÜFE-Eğlence ve kültür enflasyonu ($\hat{\rho} = 0.55$)

alt endeksleri arasında tespit edilmiştir. Bu bulgu, TÜFE'nin hizmet grubu ile Yİ-ÜFE'nin dayanıksız tüketim malı fiyatları arasındaki geçişkenliğin yüksek olduğu şeklinde genelleştirilebilir. Buna göre, üreticinin tedarik ettiği paketli gıda ürünleri ve temizlik malzemeleri fiyatları ile tüketiciye sunulan ulaştırma, otel, lokanta, eğlence ve kültür gibi hizmetlerin fiyatları arasında geçişkenliğin yüksek olduğu anlaşılmaktadır. Bunun yanında üreticinin tedarik ettiği enerji ile tüketicinin kullandığı ulaştırma hizmetinin fiyatları arasında bir geçişkenlik olduğu tespit edilmiştir.

Şekil 1'de istatistiksel olarak anlamlı olarak tespit edilen Yİ-ÜFE ve TÜFE alt endeksleri arasındaki dinamik koşullu korelasyon (geçişkenlik) katsayıları verilmiştir. Yİ-ÜFE ve TÜFE alt endeksleri arasındaki geçişkenliğin zaman içindeki değişimine bakıldığında, genel olarak sabit bir ortalama etrafında volatiliteli bir seyir gösterdiği ancak belirli dönemlerde beklenmeyen artış ve azalışlar gösterdiği iddia edilebilir. Özellikle, 2017-2018 yıllarından sonra geçişkenliğin oldukça yükseldiği gözlemlenmiştir.

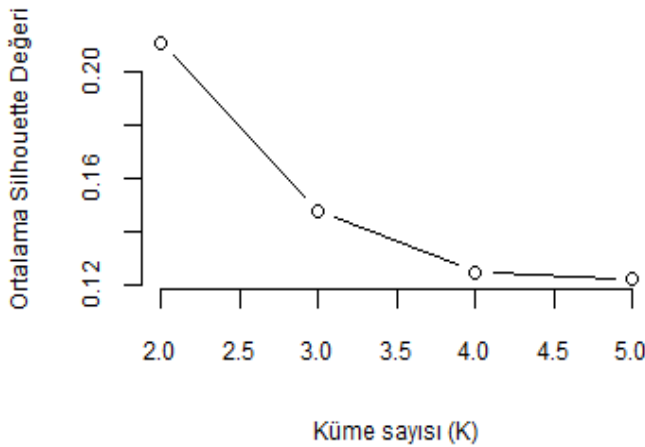
Yİ-ÜFE ve TÜFE alt endeksleri arasındaki geçişkenlik derecelerinin farklılaşmasını incelemek için yapılan kümeleme analizi öncesinde, en uygun küme sayısını belirlemeye yönelik olarak yapılan Silhouette analizi sonuçları Şekil 2'de sunulmuştur. Ortalama Silhouette değerinin en yüksek olduğu küme sayısı 2 olarak belirlenmiştir. K-Means kümeleme algoritması 2 küme için çalıştırıldığında elde edilen sonuçlar Tablo 5'de verilmiştir.

Tablo 4: DCC katsayıları ortalamaları

	Yİ-ÜFE-ARM	Yİ-ÜFE-DLT	Yİ-ÜFE-DZT	Yİ-ÜFE-ENJ	Yİ-ÜFE-SEM
TÜFE-01	0.28 (3.96***)	0.22 (3.08**)	0.41 (6.00***)	0.19 (2.58**)	0.30 (4.21***)
TÜFE-02	0.03 (0.45)	0.01 (0.15)	0.07 (0.96)	0.10 (1.29)	0.01 (0.08)
TÜFE-03	0.30 (4.28***)	0.22 (3.10**)	0.46 (6.90***)	0.22 (3.08**)	0.27 (3.75***)
TÜFE-04	0.37 (5.30***)	0.27 (3.80***)	0.44 (6.51***)	0.32 (4.55***)	0.33 (4.70***)
TÜFE-05	0.45 (6.76***)	0.52 (8.18***)	0.61 (10.26***)	0.28 (3.89***)	0.43 (6.38***)
TÜFE-06	0.29 (4.02***)	0.33 (4.77***)	0.47 (7.17***)	0.06 (0.79)	0.34 (4.85***)
TÜFE-07	0.65 (11.45***)	0.40 (5.80***)	0.48 (7.26***)	0.56 (9.13***)	0.52 (8.12***)
TÜFE-08	0.18 (2.41**)	0.18 (2.54**)	0.21 (2.83**)	0.11 (1.45)	0.24 (3.35***)
TÜFE-09	0.39 (5.75***)	0.39 (5.74***)	0.55 (8.94***)	0.29 (4.03***)	0.49 (7.61***)
TÜFE-10	0.18 (2.39**)	0.12 (1.67)	0.49 (7.63***)	0.14 (1.86*)	0.22 (2.98**)
TÜFE-11	0.43 (6.46***)	0.31 (4.39***)	0.68 (12.34***)	0.34 (4.88***)	0.43 (6.33***)
TÜFE-12	0.51 (7.96***)	0.33 (4.76***)	0.51 (7.98***)	0.34 (4.91***)	0.50 (7.76***)

Not:^a TÜFE-01: TÜFE-Gıda ve alkolsüz içecekler, TÜFE-02: TÜFE-Alkollü içecekler ve tütün, TÜFE-03: TÜFE-Giyim ve ayakkabı, TÜFE-04: TÜFE-Konut, su, elektrik, gaz ve diğer yakıtlar, TÜFE-05: TÜFE-Mobilya, ev aletleri ve ev bakım hizmetleri, TÜFE-06: TÜFE-Sağlık, TÜFE-07: TÜFE-Ulaştırma, TÜFE-08: TÜFE-Haberleşme, TÜFE-09: TÜFE-Eğlence ve kültür, TÜFE-10: TÜFE-Eğitim, TÜFE-11: TÜFE-Lokanta ve oteller, TÜFE-12: TÜFE-Çeşitli mal ve hizmetler, Yİ-ÜFE-ARM: Yurt içi ÜFE-Ara malı, Yİ-ÜFE-DLT: Yurt içi ÜFE-Dayanıklı tüketim malı, Yİ-ÜFE-DZT: Yurt içi ÜFE-Dayanıksız tüketim malı, Yİ-ÜFE-ENJ: Yurt içi ÜFE-Enerji, Yİ-ÜFE-SEM: Yurt içi ÜFE-Sermaye malı ^b DCC katsayılarının ortalama tahminin, parantez içindeki değerler t-istatistiği değerini, ***, **, * ise sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerinde korelasyon katsayılarının anlamlı olduğunu ifade etmektedir.

Şekil 2: Optimal küme sayısının belirlenmesi

Tablo 5: Geçişkenlik katsayılarına göre K-Means Kümeleme Analizi Sonuçları

Endeksler	Küme Numarası	Endeksler	Küme Numarası
TÜFE-Çeşitli mal ve hizmetler	1	Yurt içi ÜFE-Dayanısız tüketim malı	1
TÜFE-Eğlence ve kültür	1	Yurt içi ÜFE-Enerji	1
TÜFE-Konut, su, elektrik, gaz ve diğer yakıtlar	1	Yurt içi ÜFE-Sermaye malı	1
TÜFE-Lokanta ve oteller	1	TÜFE-Alkollü içecekler ve tütün	2
TÜFE-Mobilya, ev aletleri ve ev bakım hizmetleri	1	TÜFE-Eğitim	2
TÜFE-Ulaştırma	1	TÜFE-Gıda ve alkolsüz içecekler	2
Yurt içi ÜFE-Ara malı	1	TÜFE-Giyim ve ayakkabı	2
Yurt içi ÜFE-Dayanıklı tüketim malı	1	TÜFE-Haberleşme	2
		TÜFE-Sağlık	2

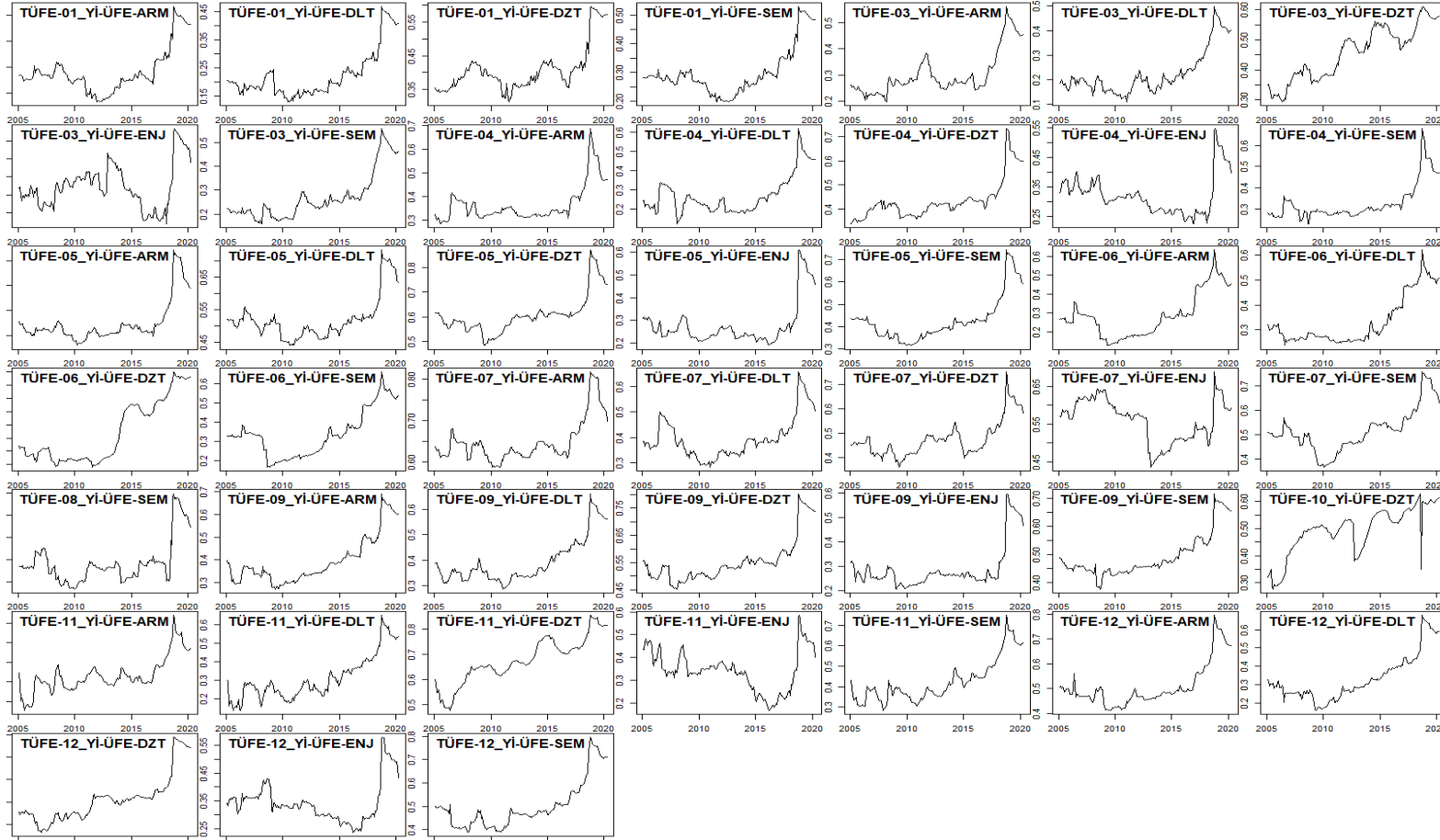
Yİ-ÜFE'nin 5 alt endeksi ve TÜFE'nin 12 alt endeksi arasındaki geçişkenliklerin iki kümeye ayrıldığı gözlenmiştir. Yİ-ÜFE'nin tüm alt endeksleri ve TÜFE'nin 6 alt endeksi 1.kümede, TÜFE'nin diğer 6 alt endeksi ise 2. kümede toplanmıştır. ÜFE-TÜFE geçişkenliği yüksek alt endekslerin 1 kümede toplandığı gözlenirken, geçişkenliği düşük TÜFE alt endekslerinin 2. kümede gruplandığı gözlemlenmiştir. Alt endekslerin kümeleşmesi Şekil 3'de gösterilmiştir.

Tablo 4'te sunulan Yİ-ÜFE ve TÜFE alt endeksleri arasındaki 60 adet ortalama dinamik geçişkenlik katsayısı arasından, istatistiksel olarak anlamlı bulunan 45'i üzerinde Amerikan dolarının (USD) etkisi ve bu etkinin kümeler arasındaki farklılaşması panel veri analizi ile araştırılmıştır. Amerikan doları kuru (USD/TL) verileri, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Elektronik Veri Dağıtım Sistemi'nden 2005:02 ile 2020:04 aralığında aylık olarak alınmıştır. Geçişkenlik üzerinde kur etkisini ölçmeyi amaçlayan (3) numaralı dinamik panel ARDL hata düzeltme modeli GMM yöntemi ile tahmin edilmiştir.

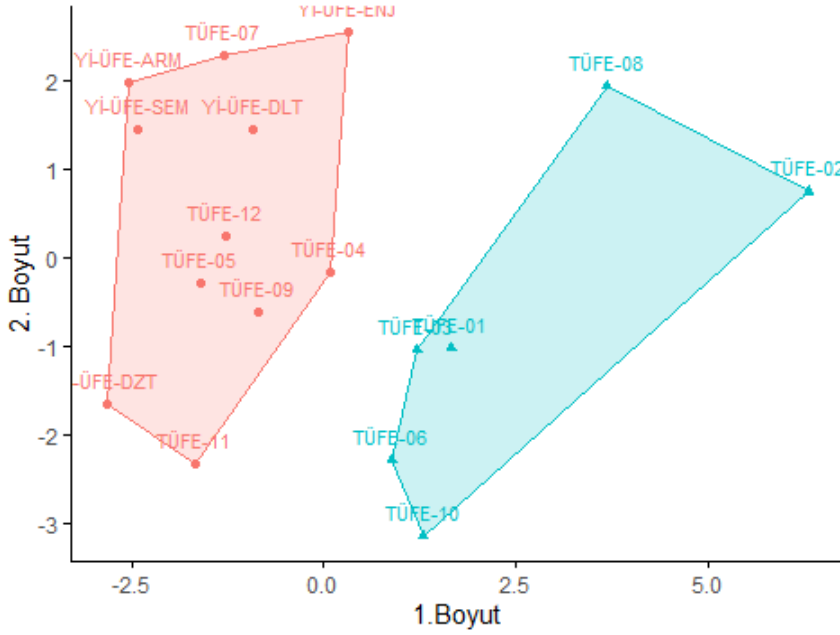
Tablo 6'da iki küme için (3) numaralı modelin tahmin sonuçlarına yer verilmiştir. F-test sonuçlarına göre her iki modelde tahmin edilen katsayılar istatistiksel olarak topluca anlamlı bulunmuştur. İki grup için tahmin edilen modellerin hata terimlerinde %1 anlamlılık seviyesinde otokorelasyon problemi bulunmamaktadır. Her iki grup için de uzun ve kısa dönem USD katsayıları istatistiksel olarak %1 seviyesinde anlamlı bulunmuştur. Diğer taraftan, Yİ-ÜFE ve TÜFE alt endeksleri arasındaki zamana bağlı değişen geçişkenliklerin USD/TL kuruyla olan ilişkisinin kümeler açısından farklı olmadığı anlaşılmaktadır.

İki küme için tahmin edilen uzun dönem USD katsayılarına $\ln(USD)_{t-1}$ bakıldığında her iki grup için de %1 seviyesinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif olduğu görülmektedir. Dolayısıyla Yİ-ÜFE ve TÜFE alt endeksleri arasındaki geçişkenliğin USD/TL kuruyla pozitif ilişkili olduğu anlaşılmaktadır. Ancak, 1. küme üzerinde etkinin (0.016) diğer kümeye kıyasla (0.033) daha az olduğu gözlemlenmektedir.

Şekil 1: Yİ-ÜFE ve TÜFE alt endeksleri arasında geçişkenlik katsayıları

Not: TÜFE-01: TÜFE-Gıda ve alkolsüz içecekler, TÜFE-02: TÜFE-Alkollü içecekler ve tütün, TÜFE-03: TÜFE-Giyim ve ayakkabı, TÜFE-04: TÜFE-Konut, su, elektrik, gaz ve diğer yakıtlar, TÜFE-05: TÜFE-Mobilya, ev aletleri ve ev bakım hizmetleri, TÜFE-06: TÜFE-Sağlık, TÜFE-07: TÜFE-Ulaştırma, TÜFE-08: TÜFE-Haberleşme, TÜFE-09: TÜFE-Eğlence ve kültür, TÜFE-10: TÜFE-Eğitim, TÜFE-11: TÜFE-Lokanta ve oteller, TÜFE-12: TÜFE-Çeşitli mal ve hizmetler, Yİ-ÜFE-ARM: Yurt içi ÜFE-Ara malı, Yİ-ÜFE-DLT: Yurt içi ÜFE-Dayanıklı tüketim malı, Yİ-ÜFE-DZT: Yurt içi ÜFE-Dayanıksız tüketim malı, Yİ-ÜFE-ENJ: Yurt içi ÜFE-Enerji, Yİ-ÜFE-SEM: Yurt içi ÜFE-Sermaye malı

Şekil 3: Geçişkenlik seviyelerine göre K-Means Kümeleme Analizi Sonuçları

Kısa dönem USD/TL kuru katsayılarına bakıldığında, her iki küme için de 1. ve 2. gecikmelerinin pozitif ve %1 seviyesinde istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde tahmin edildiği görülmektedir. Bu katsayılar, t ve $t + 1$ aylarındaki USD/TL kurundaki artışların (azalışların), Yİ-ÜFE ve TüFE alt endeksleri arasındaki geçişkenlik üzerinde $t + 2$ ayında arttırıcı (azaltıcı) etki gösterdiği şeklinde yorumlanabilir. Diğer taraftan, ikinci kümeye kıyasla USD/TL kurunun kısa dönemli etkisinin 1. kümede daha fazla olduğu gözlemlenmiştir (1. küme için $0.202 + 0.075 = 0.277$, 2. küme için $0.129 + 0.043 = 0.172$).

Tablo 6: Panel ARDL hata düzeltme model tahmini sonuçları

Bağımsız Değişkenler	Bağımlı değişken: $\Delta dc_{i,j,t}$	
	1. Küme	2. Küme
$dc_{i,j,t-1}$	-0.068*** (0.009)	-0.108*** (0.018)
$\ln(\text{USD})_{t-1}$	0.016*** (0.003)	0.033*** (0.007)
$\Delta dc_{i,j,t-1}$	0.044* (0.022)	-0.042 (0.055)
$\Delta dc_{i,j,t-2}$	0.015 (0.014)	0.012 (0.021)
$\Delta dc_{i,j,t-3}$	0.025* (0.014)	0.027 (0.020)
$\Delta \ln(\text{USD})_t$	0.001 (0.015)	-0.001 (0.014)
$\Delta \ln(\text{USD})_{t-1}$	0.202*** (0.028)	0.129*** (0.035)
$\Delta \ln(\text{USD})_{t-2}$	0.075*** (0.012)	0.043** (0.019)
$\Delta \ln(\text{USD})_{t-3}$	-0.027 (0.018)	0.012 (0.019)
F-test:	2547.6***	427231.2***
Otokorelasyon testi (2. derece):	-1.506 [0.132]	1.819 [0.068]

Not: ***, **, * sırasıyla %1, %5 ve %10 düzeyinde katsayıların anlamlılığını ifade etmektedir. Parantez içindeki değerler standart sapmaları, köşeli parantez içindeki değerler ise testlerin olasılık değerlerini göstermektedir.

4. Sonuç

Üretici fiyatları ile tüketici fiyatları arasındaki geçişkenlik konusu literatürde tartışma yaratmıştır. Bu çalışmada, TÜFE ile Yİ-ÜFE varlığı araştırılmıştır. Literatürde fiyat geçişkenliği konusu genel fiyat endeksleri kullanılarak nedensellik ve eş-bütünleşme analiz yöntemleri ile araştırılırken, bu çalışmada TÜFE ve Yİ-ÜFE alt endeksleri arasındaki geçişkenlik Şubat 2005 ile Nisan 2020 dönemi için VAR-DCC-GARCH modeli kullanılarak analiz edilmiştir. Geçişkenliği alt endeksler arasında homojen olup olmadığını araştırmak için ortalama geçişkenlik katsayılarına K-Means kümeleme analizi uygulanmıştır. Son olarak, dinamik geçişkenlik katsayıları üzerinde USD/TL etkisini ölçmek ve bu etkinin kümeler arasında farklılaşıp farklılaşmadığını göstermek üzere panel ARDL hata düzeltme modeli GMM yöntemiyle tahmin edilmiştir.

VAR-DCC-GARCH modeli tahmininden elde edilen bulgulara göre, Şubat 2005 ile Nisan 2020 yılları arasındaki dönemde Yİ-ÜFE ile TÜFE alt endeksleri arasındaki geçişkenliğin var olduğu anlaşılmaktadır. TÜFE'nin 12 alt kalemi ve Yİ-ÜFE'nin 5 alt kalemi arasında olası 60 adet ilişkinin 45'inin istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmüştür. Yapılan kümeleme analizi sonucunda, geçişkenliğin özellikle Yİ-ÜFE'nin tüm alt endeksleri ve TÜFE'nin hizmet sektörleriyle ilişkili alt endeksleri arasında yüksek olduğu tespit edilmiştir. Diğer taraftan, TÜFE'nin temel mallar ve yönetilen/yönlendirilen ürünlerle ilişkili alt endeksleri ve Yİ-ÜFE'nin alt endeksleri arasındaki geçişkenliğin düşük olduğu anlaşılmıştır. Bununla birlikte, geçişkenliğin özellikle 2018 yılı sonrasında arttığı gözlemlenmiştir.

Panel ARDL hata düzeltme modeli tahmini sonucunda, Yİ-ÜFE ile TÜFE alt endeksleri arasındaki geçişkenlik ile USD/TL arasındaki ilişkinin kümeler arasında farklılaşmadığı görülmüştür. Ayrıca, ilişkinin kısa ve uzun dönemde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif olduğu anlaşılmıştır. Dolayısıyla, analiz döneminde USD/TL kurundaki artışın (azalışın), Yİ-ÜFE ve TÜFE alt endeksleri arasındaki geçişkenliği arttırdığı (azalttığı) iddia edilebilir.

Kaynakça

- Abdioğlu, Z., & Korkmaz, Ö., (2012). Tüketici ve üretici fiyat endekslerinde fiyat geçişkenliği: alt sektörler. *Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 16(2), 65-81.
- Akçay, S., (2011). The causal relationship between producer price index and consumer price index: empirical evidence from selected European countries. *International Journal of Economics and Finance*, 3(6), 227-232.
- Akdi, Y., Berument H., & Cilasun, S.M., (2006). The relationship between different price indices: evidence from Turkey. *Physica A: Statistical Mechanics and Its Applications*, 360(2), 483-492.
- Altunöz, U. (2020). Pass-through effects of exchange rate on inflation: The case of Turkey. *Journal of Ekonomi*, 2(2), 71-75.
- Antonakakis, N. (2012). Business cycle synchronization during US recessions since the beginning of the 1870s. *Economics Letters*, 117 (2), 467-472.
- Arellano, M., & Bond, S. (1988). Dynamic panel data estimation using dpd-a guide for users. Institute for Fiscal Studies, London.
- Arellano, M., & Bond, S., (1991). Some tests of specification for panel data: Monte carlo evidence and an application to employment equations. *The Review of Economic Studies*, 58(2), 277-297.
- Arsova, A. (2020). Exchange rate pass-through to import prices in Europe: A panel cointegration approach. *Empirical Economics*. Published Online: 10/4/2020 <https://doi.org/10.1007/s00181-020-01858-8>.

- Blomberg, S.B., & Harris, E.S., (1995). The commodity-consumer price connection: fact or fable?. *Economic Policy Review*, 1(3), 21-38.
- Bollerslev, T. (1986). Generalized autoregressive conditional heteroskedasticity. *Journal of econometrics*, 31(3), 307-327.
- Blundell, R., & Bond, S., (1998). Initial conditions and moment restrictions in dynamic panel data models. *Journal of Econometrics*, 87(1),115–43.
- Caselli, F. G., & Roitman A., (2019). Nonlinear exchange-rate pass-through in emerging markets. *International Finance*, 22(3), 279–306.
- Christodoulakis, G. A., & Satchell, S. E. (2002). Correlated ARCH (CorrARCH): Modelling the time-varying conditional correlation between financial asset returns. *European Journal of Operational Research*, 139(2), 351-370.
- Clark, T., (1995). Do producer prices lead consumer prices?. *Economic Review*, 80(III), 25–39.
- Engle, R. F. (1982). Autoregressive conditional heteroscedasticity with estimates of the variance of United Kingdom inflation. *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 987-1007.
- Engle, R. F. (2002.). Dynamic conditional correlation: a simple class of multivariate generalized autoregressive conditional heteroskedasticity models. *Journal of Business & Economic Statistics*, 20(3), 339–350.
- Erdem, F., & Yamak, R. (2014). Üretici fiyat endeksi ve tüketici fiyat endeksi arasındaki geçişkenliğin derecesi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* , 14 (4) , 1-13.
- Hartigan, J. A., & Wong, M. A. (1979). Algorithm as 136: A K-means clustering algorithm. *Journal of the Royal Statistical Society. Series C (Applied Statistics)*, 28(1), 100–108.
- Hosking, J. R. M. (1980). The multivariate portmanteau statistic. *Journal of the American Statistical Association*, 75(371), 602–608.
- Kara, H. & Ögünç, F. (2011). Dviz kuru ve ithalat fiyatlarının enflasyona etkisi. *CBRT Research Notes in Economics*, 1114.
- Lütkepohl, H. (2005). *New introduction to multiple time series analysis*. Springer Science & Business Media.
- Nidhaleddine, B. C., & Louhichi, W. (2016). Revisiting the role of inflation environment in exchange rate pass-through: a panel threshold approach. *Economic Modelling*, 52(A), 233–238.
- Öner, H. (2018). Tüketici ve üretici fiyat endeksleri arasındaki ilişkinin granger nedensellik testi yoluyla incelenmesi. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(1), 318-327.
- Özmen, M. U., & Topaloğlu, M. (2017). Disaggregated evidence for exchange rate and import price pass-through in the light of identification issues, aggregation bias and heterogeneity. *Central Bank of the Republic of Turkey Working Papers*, 1708.
- Rousseeuw, P. (1987). A graphical aid to the interpretation and validation of cluster analysis. *Journal of Computational and Applied Mathematics*, 20 (November), 53–65.
- Saatçioğlu, C., & Karaca O. (2017). Türkiye’de üretici fiyatları ile tüketici fiyatları arasındaki nedensellik ilişkisi: 2005-2016. *Sakarya İktisat Dergisi* 6 (2), 1–16.
- Saraç, T.B., & Karagöz K. (2010). Türkiye’de tüketici ve üretici fiyatları arasındaki ilişki: yapısal kırılma ve sınır testi. *Maliye Dergisi*, 159, 220–232.

- Shahbaz, M., Tiwari, A.K., & Tahir, M.I. (2012). Does CPI granger-cause WPI? New extensions from frequency domain approach in Pakistan. *Economic Modelling*, 29(5), 1592–1597.
- Sui, J., & Yuerong, Li. (2019) Internal driving mechanism between CPI and PPI on the view of regime switching causality. *Systems Engineering - Theory & Practice*, 39(4), 1001.
- Şahin, A., & Doğan, İ. (2017). İstanbul Ticaret Odası tefe genel endeksi enflasyonu ve alt bileşenleri arası ilişki: Türkiye üzerine asimetrik sabit koşullu korelasyon analizi, 1968-2015. *Journal of Yaşar University*, 12(47), 216–236.
- Şahinöz, S., Demirhan A. A., & Coşar, E. E. (2007). Üretici fiyatlarından tüketici fiyatlarına geçişkenliğin farklı yaklaşımlarla incelenmesi: Türkiye örneği. *TISK Akademi*, 2(4) 224-247.
- Terzi, H., & Tütüncü, A. (2017). Türkiye’de üretici fiyat endeksi ve tüketici fiyat endeksi arasındaki ilişkinin incelenmesi: ARDL sınır testi yaklaşımı. *Sosyoekonomi*, 25(34), 173–186.
- Tiwari, A. K. (2012). An empirical investigation of causality between producers’ price and consumers’ price indices in Australia in frequency domain. *Economic Modelling* 29(5), 1571–1578.
- Tiwari, A. K., Mutascu, M. & Andries, A. M. (2013). Decomposing time-frequency relationship between producer price and consumer price indices in Romania through wavelet analysis. *Economic Modelling* 31(1),151–159.
- Tiwari, A. K., & Shahbaz, M. (2013). Modelling the relationship between whole sale price and consumer price indices: cointegration and causality analysis for India. *Global Business Review*, 14(3),397–411.
- Tiwari, A. K., Suresh, K. G. , Arouri, M. & Teulon, F. (2014). Causality between consumer price and producer price: evidence from Mexico. *Economic Modelling*, 36(1), 432–440.
- Topuz, Y. V., Yazdifar, H., & Sahadev, S. (2018). The relation between the producer and consumer price indices: a two-country study. *Journal of Revenue and Pricing Management*, 17 (3), 122–130.
- Yamak, R., & Topbaş, F. (2008). Fiyat endeksleri arasındaki geçişkenlik ilişkisi: enders-ludlow nonlinear eş bütünleşme analizi. *Dokuzuncu Ekonometri ve İstatistik Sempozyumu’nda sunulmuş bildiri*, İzmir.
- Yıldırım, Z. (2015). Enflasyon Rejimleri ve üretici enflasyonundan tüketici enflasyonuna geçişkenlik. *Central Bank Review*, 15 (3), 89–114.
- Yüncüler, Ç. (2011). Pass-through of external factors into price indicators in Turkey. *Central Bank Review*, 11(2), 71–84.
- Zortuk, M. (2008). Türkiye de tüketici ve toptan eşya fiyat indeksleri arasındaki nedensellik ilişkisi: 1986 2004. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20, 181-190.

SEÇİLMİŞ ÜLKELERDE AR-GE FAALİYETLERİNE SAĞLANAN VERGİ TEŞVİKLERİ*

Hüseyin KUTBAY^{1**}
Ersan ÖZ²

Öz

Ar-Ge faaliyetleri hükümetler tarafından, firmaların rekabet gücünü artırmak, bölgesel gelişmişlik farklılıklarını azaltmak, tasarrufları katma değeri yüksek yatırımlara yönlendirmek, üretim ve istihdamı artırmak, yeni ürünlerin geliştirilmesine yardımcı olmak, yeni kurulmuş veya gelişmekte olan endüstrileri korumak, yatırımları belli bölgelere kaydırmak, sektörel kümelenmeyi desteklemek ve benzeri birçok amacı gerçekleştirmek için çeşitli teşvik araçları ile farklı oran ve tutarlarda teşvik edilmektedir. Devletler tarafından Ar-Ge faaliyetlerine yönelik sağlanan teşvikler ise iki farklı şekilde sunulmaktadır. Bunlardan birincisi doğrudan hibe veya fon uygulaması şeklindedir. İkincisi ise dolaylı teşviki ifade eden vergisel teşviklerdir. Bu çalışmada ise seçilmiş ülkelerde (Çin, Rusya, Kanada, Fransa ve İngiltere) Ar-Ge faaliyetlerine sağlanan vergi teşvik araçları ele alınmıştır. Ar-ge faaliyetlerinin teşvik edilmesinde seçilmiş ülkelerde genellikle birbirine benzer teşvik yöntemlerinin kullanıldığı, ancak bu teşvik uygulamalarının oran ve tutarlarının ülkeler özelinde farklılıklar gösterdiği belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ar-Ge Faaliyetleri, Vergi Teşvikleri, İndirim, İstisna, Muafiyet

JEL Kodları: H24, O31, O57

TAX INCENTIVES PROVIDED FOR R&D ACTIVITIES IN SELECTED COUNTRIES

Abstract

R&D activities are carried out by governments to increase the competitiveness of companies, reduce regional development differences, direct savings to high value-added investments, increase production and employment, help the development of new products, protect newly established or developing industries, shift investments to certain regions, sectoral clustering. It is encouraged at different rates and amounts with various incentive tools to support and realize many similar purposes. Incentives provided by governments for R&D activities are offered in two different ways. The first of these is in the form of direct grant or fund application. The second is tax incentives, which refers to indirect incentives. In this study, the tax incentives provided to R&D activities in selected countries (China, Russia, Canada, France and England) are discussed. It has been determined that similar incentive methods are generally used in selected countries to encourage R&D activities, however, the rates and amounts of these incentive practices differ across countries.

Keywords: R&D Activities, Tax Incentives, Relief, Exception, Exemption

JEL Codes: H24, O31, O57

* Bu çalışma, Ersan ÖZ'ün danışmanlığında PAÜ SBE Maliye ABD'de 2017 yılında yapılan "Ar-Ge Faaliyetlerine Yönelik Uygulanan Vergi Teşviklerinin Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: Türkiye ve Seçilmiş Ülkelerde Ekonometrik Bir Analiz" adlı doktora tezi gözden geçirilerek hazırlanmıştır.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu, ORCID: 0000-0002-8819-1846.

** **Sorumlu yazar** (Corresponding Author): hkutbay70@gmail.com.

² Prof. Dr., Pamukkale Üniversitesi, İİBF, Maliye Bölümü, ORCID: 0000-0002-1847-8841.

Başvuru Tarihi (Received): 01.06.2020 **Kabul Tarihi** (Accepted): 27.01.2021

Giriş

Şirketler, yatırım kararlarını öncelikle, malların ve hizmetlerin üretim maliyetlerinin asgariye indirilmesi de dâhil olmak üzere azami kâr elde etme hedefine dayandırmaktadırlar. Ürün kalitesinin büyümesi ve üretim maliyetinin düşürülmesi ve dolayısıyla piyasa fiyatının düşürülmesi kombinasyonu bir işletmenin rekabet gücünü artırmaktadır. Bu yönüyle Ar-Ge, ürünün kalitesini yükseltmek ve üretimin maliyetlerini düşürmek için kullanılan bir araçtır. Çünkü yeni malzemelerin, cihazların, ekipman, prosedür ve sistemlerin geliştirilmesi ve katma değeri yüksek ürünlerin üretilmesi Ar-Ge faaliyetleri neticesinde elde edilmektedir. Ar-Ge sonucunda elde edilen ürün veya hizmetlerin ise yeni olmaları, farklılık oluşturarak tüketim ve ihracatı, aynı zamanda şirketlerin kârlılığını ve istihdamı artırmalarını sağlamakta olduğundan Ar-Ge, bir ülkenin veya firmanın yenilikçi ve katma değeri yüksek teknoloji yeteneğini tanımlamaktadır. Ancak Ar-Ge'yi yürütmek bir teşebbüs için her zaman önemli finansal maliyetler (enerji maliyetleri, malzeme maliyetleri, direk işçilik giderleri, Ar-Ge faaliyetlerinde kullanılan duran varlıkların amortismanları, kira bedeli, faiz giderleri, sermaye yatırımları ve icatların geliştirilmesi için gerekli olan benzeri harcamalar) içermektedir. Bu maliyetlere ilaveten Ar-Ge yatırımları uzun bir süreç ve büyük sermaye gerektirdiğinden ve firmalar tarafından bu alana yatırım yapılmak cazip gelmediğinden Ar-Ge teşviklerinin önemi burada devreye girmektedir. Nitekim devlet tarafından sunulan Ar-Ge vergi teşviklerinin amacını firmaların maliyetlerini düşürmek ve bu firmaların verimliliğini artırmak oluşturmakla birlikte en temel gerekçeyi bu alandaki piyasa başarısızlıkları (bölünememezlik, dışsallık, vb.) teşkil etmektedir. Çünkü Ar-Ge faaliyetlerine yatırım yapan firmanın, piyasa başarısızlıkları sebebiyle Ar-Ge sonuçlarını kendisine mal edebilmesi güçtür. Bundan dolayı da Ar-Ge yatırımlarının sosyal getirisi özel getirisinden daha fazla olmakta buda firmanın kârını başkalarıyla paylaşmak zorunda olduğunu göstermektedir. Bu yüzden Ar-Ge'yi yürüten kuruluşlar için vergi teşvikleri, yüksek teknoloji ürünlerinin üretim maliyetini düşüren ve dolayısıyla ticari işletmeye daha fazla kâr getiren dolaylı hükümet desteğinin etkili bir politika aracıdır. Vergi politikaları; hükümetlerin işletme yatırımlarını yönlendirmesi, Ar-Ge'yi teşvik etmesi ve yenilikçilik, verimlilik iyileştirmeleri ve ürünün ticarileştirilmesi için önemli bir araçtır. Nitekim sanayileşmiş ülkelerdeki ve hızla gelişen ekonomilerdeki yeni iş modelleri, yenilikçilik ve üretkenlik için verilen teşvik kalitesiyle ve türleriyle yakından ilişkilidir. Ar-Ge faaliyetleri için sunulan teşvikler doğrudan (hibe, fon vb.) ve dolaylı (vergisel) olmak üzere iki farklı şekilde sunulmaktadır. Ülkelerden bazıları doğrudan bazıları ise dolaylı teşvik türünü uygularken bazıları ise her iki teşvik türünü de uygulamaktadır. Çalışmada; Çin Halk Cumhuriyeti, Rusya, Fransa ve İngiltere'de Ar-Ge faaliyetleri için sağlanan vergi teşviklerinin çeşitleri ele alınmış ve aynı teşvik türünün ülkeden ülkeye nasıl değişiklik gösterdiği açıklanmıştır. Ayrıca teşviklerin yerel bazda da uygulandığını gösteren Kanada örneği de ele alınmıştır. Bu ülkelerin seçilmesinde Ar-Ge faaliyetleri için sağlanan teşviklerden vergi teşviklerini uygulama kriteri ve Ar-Ge harcamaları GSYH içerisinde %1'in üzerinde olma kriteri ele alınmıştır. Ele alınan ülkeler dışında birçok ülkede de Ar-Ge faaliyetleri için teşvikler sunulmakta ancak sağlanan teşvikler doğrudan hibe şeklinde uygulanmaktadır. Bu yüzden vergi teşvikleri çalışmanın kısıtlarını oluşturmaktadır.

1. Seçilmiş Ülkelerde Ar-Ge Faaliyetlerine Yönelik Uygulanan Vergi Teşvikleri

Devletin ekonomiye müdahalesinin en önemli politik araçlarından biri olarak ekonomik faaliyetlerin gelişmesi ve bazı faaliyetlerde rekabet gücünün artırılması amacıyla seçilmiş ülkelerde sunulan teşvikler amaçlarına, kapsamına, verilmiş şekline, kaynaklarına, kullanılan araçlara ve verilmiş aşamalarına göre sınıflandırılmaktadır. Ar-Ge faaliyetleri için ise teşvikler doğrudan ve dolaylı olarak sunulmakta olup ülkeler ekonomik durumları ve mevzuat yapılarına göre Ar-Ge faaliyetleri için farklı teşvik türlerini tercih edebilmektedirler. Ar-Ge faaliyetlerini teşvik etmek amacıyla ülkelerin sunmuş olduğu destekler, vergi teşvikleri ya da doğrudan

finansman şeklinde tezahür etmektedir. Kanada, Hollanda ve Japonya’da çoğunlukla vergi teşvikleri tercih edilirken, İsveç, Finlandiya ve Almanya’da hala doğrudan finansman araçları kullanılmaktadır. Fransa, Danimarka, İspanya ve ABD ise hem vergi teşvikleri hem de doğrudan finansman araçlarını kullanan ülke kategorisine girmektedir. Özel sektör Ar-Ge faaliyetleri için kullanılan doğrudan kamu finansmanı birçok ülkede uzun bir geleneğe sahipken vergi teşvikleri bazı istisnalar dışında kademeli olarak yayılmıştır (Busom vd., 2014: 1).

1.1. Çin Halk Cumhuriyeti

Çin, ürün üretmek veya hizmet sunmak için ileri teknolojiye ve nitelikli personele sahip “teknolojik olarak gelişmiş hizmet şirketi” ve “yüksek ve yeni teknoloji kuruluşu” statüsüne hak kazanan vergi mükelleflerine teşvikler sunmakta olup Ar-Ge faaliyetlerine yönelik sunulan vergi teşvikleriyle birlikte düşen işçilik maliyetleri Çin’i, yatırım yönünden tercih edilebilir bölge konumuna getirmiştir (Hoffmann, 2013). Çin’in yatırım yapmak isteyen yabancı şirketlerin cazip noktalarından biri olmasında Çin hükümeti tarafından kendilerine sunulan azaltılmış vergi oranları ve tercihli muameleler önemli bir rol üstlenmiştir. Ürünlerin artırılması, süreçlerin iyileştirilmesi ve yeni bilgilerin geliştirilmesi amacıyla Çin hükümetinin şirketlere sunmuş olduğu vergi teşvikleri aşağıda belirtilmiştir.

1.1.1. İndirimli Kurumlar Vergisi ve Vergi Muafiyeti

Çin uzun yıllar boyunca yabancı destekli şirketlerin vergilendirilmesiyle ilgili özel mevzuat ve yönetmelikler kabul etmiş olup yabancı destekli şirketler de bu mevzuat ve yönetmelikte geçen doğrudan yabancı yatırımların teşviki için uygulanan nispeten düşük vergi oranlarından ve tercihli politika serilerinden memnun kalmışlardır. Çünkü yabancı destekli şirketlerin üzerindeki vergi yükü yıllardır yerli şirketlerin üzerindeki vergi yükünden daha düşük olmuştur (Van Der Hoek, vd., 2008: 2). Ancak yabancı destekli şirketler için uygulanan indirimli kurumlar vergisi oranı 2008 yılından itibaren 5 yıl içinde aşamalı olarak değiştirilmiş (2008 yılında %18, 2009 yılında %20, 2010 yılında %22, 2011 yılında %24 ve 2012 yılında %25) ve 5’nci yılın sonunda yerli firmalar için uygulanan %25³ (küçük işletmeler için %20⁴) oranındaki kurumlar vergisi oranı ile aynı uygulanmıştır. Bu durum yabancı destekli şirketlerin daha yüksek oranlı vergilerle karşı karşıya kalmasına neden olmuştur. Ancak faaliyetleri Ar-Ge olan yeni ve ileri/yüksek teknoloji işletmeler ile teknolojik olarak gelişmiş hizmet şirketleri için, %25 olan kurumlar vergisi yerine 2008 öncesinde geçerli olan %15 oranındaki indirimli kurumlar vergisi oranı uygulanmıştır. İndirimli kurumlar vergisine ilaveten nitelikli teknoloji transfer geliri elde eden yerleşik işletmelere, teknoloji transferinden elde ettiği gelir 5 milyon RMB’yi aşmazsa, kurumlar vergisi muafiyeti ve gelirin 5 milyon RMB’yi aşması durumunda aşan kısmı için ise kurumlar vergisi matrahının yarısına istisna uygulanmaktadır (EY, 2019: 61).

1.1.2. Süper Ar-Ge İndirimi

Ar-Ge harcamaları için uygulanan süper indirim politikası ilk olarak 2008 yılında Kurumlar Vergisi Kanunu altında ele alınmıştır. Kurumlar vergisi uygulama kurallarına göre işletmelerin yeni süreçler, ürünler ve teknolojiler geliştirmek için yıl içerisinde yapmış oldukları nitelikli Ar-Ge harcamaları (işgücü maliyeti, doğrudan yatırım maliyeti, amortisman giderleri, maddi olmayan duran varlıkların itfa giderleri, yeni ürünler vb. için tasarım ücretleri, Ar-Ge faaliyetleriyle doğrudan ilişkili olup toplam nitelikli Ar-Ge harcamalarının % 10’unu aşmayan diğer maliyetler) üzerinden %150 oranında indirim talep etme hakları bulunmaktadır. Süper indirim politikası Ar-Ge faaliyetlerinin artırılmasında önemli bir rol oynamasına rağmen, faydaları sadece belirli bazı sektörlerde ve harcamalarda geçerli olmuştur. Bundan dolayı inovasyonu hızlandırmak, büyümeyi

³ 2008 yılı öncesinde yabancı destekli şirketler %15, yerli firmalar ise %30 + %3 (yerel vergi) oranında kurumlar vergisine tabiydi.

⁴ Yıllık vergilendirilebilir geliri 200.000 Yuan’dan daha az olan işletmeler için ise 1 Ocak 2015 - 31 Aralık 2017 tarihleri arasında %10 olarak uygulanmıştır.

ve gelişmeyi cesaretlendirmek açısından Ar-Ge teşvik rejiminin yeniden düzenlenmesine ihtiyaç duyulmuştur (Tax Flash, 2016: 1). Önceki düzenlemelere göre süper Ar-Ge indirim uygulamasından yararlanabilmek için Ar-Ge faaliyetlerinin “devlet tarafından desteklenen yüksek ve yeni teknoloji sektör kategorisinde” ve “öncelikli kalkınma bölgelerinde yüksek ve yeni teknoloji sanayileşme yönergesinde” bulunması gerekmekte iken (Lu & Zhou, 2015: 1) 3 Kasım 2015 tarihinde Maliye Bakanlığı, Vergilendirme Devlet İdaresi ile Bilim ve Teknoloji Bakanlığı tarafından ortaklaşa yeni bir kılavuz yayımlanmış ve yerli işletmeler tarafından gerçekleştirilen Ar-Ge harcamaları için uygulanan süper Ar-Ge indirimi politikasının kapsamı genişletilmiş ve idari prosedürler basitleştirilmiştir. Buna göre mevcut teknolojilerin, ürün/hizmet veya tekniklerin geliştirilmesi ya da yeni bir bilgi ve teknolojinin uygulanması için sistematik bir şekilde sürekli olarak yürütülen bütün faaliyetler Ar-Ge kapsamında değerlendirilmektedir. Yeni düzenlemeyle birlikte Tablo 1’de belirtilen negatif listenin içerisinde yer almayan tüm endüstriler ve faaliyetler Ar-Ge kapsamında ele alınmakta ve süper Ar-Ge indirim teşvikinden yararlanabilmektedir. Yerleşik işletmelerin için nitelikli Ar-Ge giderlerinin %150’sinin, teknoloji tabanlı küçük ve orta ölçekli işletmelerin (KOBİ) nitelikli Ar-Ge harcamalarının %175’inin ve 1 Ocak 2018’den 31 Aralık 2020’ye kadar ise KOBİ’lerle sınırlı olmayan tüm işletmelerin nitelikli Ar-Ge giderlerinin %175’ini kurumlar vergisi matrahından düşmesine izin verilmiştir (EY, 2019: 62)

Tablo 1: Çin’de Süper Ar-Ge İndirimine Uygun Olmayan Negatif Liste

Uygun Olmayan Endüstriler	Uygun Olmayan Faaliyetler
Tütün	Ürünlerin/hizmetlerin rutin bakımları
Konaklama ve yiyecek/içecek	Kamuya açık araştırma bulgularının doğrudan uygulanması
Toptan ve perakende	Bir ürünün ticarileştirilmesi için yapılan destek faaliyetleri
Gayrimenkul	Mevcut ürün, hizmet, teknoloji, materyal veya süreçlerin tekrarlanması veya bunlarda basit değişiklikler yapılması
Leasing ve ticari hizmetler	Pazar araştırmaları ve çalışmaları, verimlilik çalışmaları ile yönetim çalışmaları
Eğlence	Endüstriyel süreçle ilgili olarak düzenli olarak yapılan tamir ve bakım faaliyetleri, kalite kontrol, test ve analizler
Maliye Bakanlığı/Vergilendirme Devlet İdaresi tarafından öngörülen diğer endüstriler	Beşeri, sosyal ve sanat bilimleri ile ilgili araştırmalar

Kaynak: (Lu & Zhou, 2015: 4-5).

1.1.3. Vergi Tatili

Çin’de en sık kullanılan vergi teşvik önlemlerinden biri olarak kabul edilen vergi tatili, genellikle sınırlı bir süre için uygulanmakta olup aktif yatırımları çekmek amacıyla kurum kazancının kısmen veya tamamen vergilendirilmemesi şeklinde uygulanmaktadır (Nilsen, 2013: 52). 16 Mart 2007 tarihinde Çin Halk Cumhuriyeti’nde, kurumsal gelir vergisi kanun tasarısının kabul edilmesiyle birlikte yurt içinde faaliyet gösteren yerli ve yabancı destekli şirketler için kurumlar vergisi oranı birleştirilmiş⁵ olsa da vergi tatili uygulaması devam etmiştir. Vergi tatili ilk satış döneminden veya ilk net kar döneminden başlamak üzere iki şekilde uygulanmakta olup Çin’de standart olarak birinci net kâr döneminden başlamak üzere 3 yıl (1+2)⁶ olarak uygulanmakta olan vergi tatili, ekonomik olarak az gelişmiş bölgelerde düşük kâr pozisyonunda olan yabancı yatırımcı şirketler için 10 yıla (5+5) kadar uygulanmıştır (Li, 2008: 11). Tablo 2’de Çin’de Kurumlar Vergisi

⁵ Çin’de faaliyet gösteren bütün şirketlerin türüne, konumuna, mülkiyetine bakılmaksızın aynı sınıflandırmaya, teşvik ve kesintilere tabi tutulacağı belirtilmiş olup kurumlar vergisi oranı yerli ve yabancı yatırımcılar için %25 olarak uygulanmıştır.

⁶ Vergi tatili ilk yıl için %100 oranında indirim, sonraki iki yılda ise %50 oranında muafiyet şeklinde uygulanmaktadır.

Kanunu'nda belirtilen proje ve endüstrilerden elde edilen hasılatlar için geçerli olan vergi tatili teşvikinin (indirim, muafiyet) uygulama süresi ve geçerlilik periyodu belirtilmiştir.

Tablo 2: Çin'de Vergi Tatilinin Uygulandığı Proje ve Endüstriler

Projeler/Endüstriler	Vergi Tatili	Geçerli Dönem
Tarım, ormancılık, hayvan yetiştirme ve balıkçılık projeleri	Muafiyet veya %50 indirim	Projelerin devreye girdiği yıl boyunca
Belirli temel altyapı projeleri	3+3 ⁷ yıl	Gelir elde edilen ilk yıldan itibaren
Çevre koruma projeleri ve enerji/su tasarrufu projeleri	3+3 yıl	Gelir elde edilen ilk yıldan itibaren
1 Ocak 2008'den sonra Shenzhen, Zhuhai, Shantou, Xiamen, Hainan ve Shanghai Pudong özel bölgesinde kurulan nitelikli yeni ve ileri teknoloji işletmeler	2+3 yıl	Gelir elde edilen ilk yıldan itibaren
31 Aralık 2017'den önce kurulmuş yazılım işletmeleri	2+3 yıl	Kâr elde edilen ilk yıldan itibaren
31 Aralık 2017'den önce kurulmuş entegre devre tasarım işletmeleri	2+3 yıl	Kâr elde edilen ilk yıldan itibaren
Yatırım tutarı 8 milyar Yuan'ı aşan entegre devre üretim işletmeleri veya 0,25 mikrometreden daha az hat genişliğinde entegre devre üretimi sağlayan ve işleyiş süresi 15 yılı aşan işletmeler	5+5 yıl	Kâr elde edilen ilk yıldan itibaren
Entegre devre üretim işletmeleri (0,8 mikrometreden daha az hat genişliğinde entegre devre üretimi sağlayan)	2+3 yıl	Kâr elde edilen ilk yıldan itibaren
Nitelikli enerji tasarruf hizmeti sunan işletmeler	3+3 yıl	Gelir elde edilen ilk yıldan itibaren
Temel sosyal haklardan yoksun olan Xinjiang bölgesindeki işletmeleri cesaretlendirme projeleri	2+3 yıl	Gelir elde edilen ilk yıldan itibaren
Kalkınma mekanizması içeren projeler	3+3 yıl	İlk yıldan itibaren

Kaynak: (PWC, 2019: 7).

1.2. Fransa

Fransız topraklarında veya Avrupa Birliği'nde gerçekleştirilen bir Ar-Ge faaliyeti olduğu sürece tüm endüstri sektörleri için geçerli olan Ar-Ge vergi teşviklerinin birçok uygulaması olup bunlar aşağıda belirtilmiştir.

1.2.1. Ar-Ge Gider İndirimi ve İndirimli Kurumlar Vergisi

Ar-Ge gider indirimi, cari ve sermaye harcamaları için farklı şekillerde uygulanmaktadır. Ar-Ge kapsamında gerçekleştirilen sermaye harcamaları amortisman uygulamasına tabi tutulmakta iken cari harcamalar yıl içerisinde vergilendirilebilir gelirden tamamen indirilebilmektedir. Ar-Ge sermaye harcamaları genellikle normal amortisman yöntemiyle 5 yıl içinde ya da azalan bakiyeler yöntemine göre %40 oranındaki amortisman yöntemi ile indirim tabi tutulmaktadır. Yüzde 40 oranı ise tahmini faydalı ömrü beş altı yıl olan varlıklar için uygulanan bir yasal dönüşüm faktörü ile normal amortisman oranının çarpımının bir ürünüdür. Yani normal amortismanın iki katı olarak en fazla %40 oranı uygulanmaktadır. Binalar ise genellikle 20 yıl üzerinden ya da %5 oranından normal amortisman tabi tutularak giderleştirilmektedir (Warda, 1999: 30). 1 Ocak 2019 tarihinde veya bu tarihten sonra başlayan mali yıllar için geçerli olmak üzere patentlerden kaynaklanan (patentler, patentlenebilir buluşlar, patent veya patentlenebilir buluş için gerekli bir unsur olarak görülebilen ve ilgili patent veya patentlenebilir buluş ile birlikte lisanslanan ilişkili

⁷ Vergi tatili ilk üç yıl için %100 oranında indirim, sonraki üç yılda ise %50 oranında muafiyet şeklinde uygulanmaktadır.

endüstriyel/üretim işlemleri ve telif hakkı korumalı yazılım) gelir ve sermaye kazançlarına yönelik %10 indirimli kurumlar vergisi oranında vergilendirilmenin geçerli olduğu bir patent kutusu teşviki de mevcuttur (Deloitte, 2019: 2).

1.2.2. Araştırma Vergi Kredisi, İnovasyon Vergi Kredisi ve Nakit Hibe

Fransa’da inovasyon faaliyetlerini desteklemek için başvurulmuş mali önlemler arasında yer alan araştırma vergi kredisi, Ar-Ge faaliyetleri aracılığıyla firmaların rekabet gücünü arttırmak için uygulanan merkezi bir teşvik olup firma büyüklüğü veya belirli sektörlerin faaliyetleri ile sınırlandırılmaksızın tüm firmalara uygulanmaktadır. Geriye dönük, mevcut ve gelecekteki yatırımlar için geçerli olan vergi kredisi uygulaması ilk kez 1983 yılında yürürlüğe girmiş, 2004 ve 2005 yıllarında KOBİ’lerin ihtiyaçlarına uyum amacıyla yenilikçi firmaların finansman planının güvenilir bir unsurunu oluşturacak şekilde güncellenmiştir (Muller, vd. 2009: 16). Geçmiş yıllarda güçlendirilmiş olan bu enstrüman 2008, 2011 ve 2013 yıllarında ise dönüşüme uğramıştır. 1983 yılında “marjinal” ya da “artan” şekilde ilk kez yürürlüğe girmiş olan araştırma vergi kredisi, firmanın Ar-Ge harcamalarındaki artışla orantılı olarak kurumlar vergisini azaltmasına izin veren bir rol üstlenmiştir. Başlangıçta %25 olarak uygulanan kredi oranı 1985 yılında ise iki kat artarak 2004 yılına kadar %50 olarak uygulanmıştır. Araştırma vergi kredisinin uygulanacağı Ar-Ge harcamalarının tavan sınırının hesaplanmasında 1983-1990 yılları arasında bir önceki dönem Ar-Ge harcamalarının seviyesi referans alınırken, 1991-2003 yılları arasında ise firmaların önceki iki yıl içerisinde yapmış oldukları Ar-Ge harcamalarının ortalamasını aşan kısım göz önünde bulundurulmuştur. Ayrıca vergi kredisinin uygulanacağı tavan miktarı 1983 yılında 0,4 Milyon € iken 1985 yılında 0,7 Milyon €, 1988 yılında 1,5 Milyon € ve 1991-2003 yılları arasında 6,1 Milyon € olarak belirlenmiştir. 2004 yılındaki reform ile kredi miktarının hem Ar-Ge harcamalarındaki artışa (geçmiş yıllara göre artan harcama miktarına) hem de hacme (cari yıldaki toplam harcama miktarına) paralel olarak verilmesine karar verilmesiyle araştırma vergi kredisinin yapısı güçlendirilmiştir. Buna göre 2004 yılında yararlanılabilecek araştırma vergi kredisinin miktarı (8 Milyon € ile sınırlandırılmıştır); firmaların cari yıldaki Ar-Ge harcamasına %5, önceki iki yıl içerisinde yapmış oldukları Ar-Ge harcamalarının ortalamasını aşan kısma ise %45 oranının uygulanmasıyla hesaplanmaktadır (Bozio, vd. 2014: 10). 2006 yılında ise %5 olan hacimli oran %10’a yükseltilmiş, %45 olan artırımlı oran %40’a düşürülmüş ve vergi kredisinin miktarı 10 Milyon €’ya, 2007 yılında ise kredi miktarı 16 Milyon €’ya yükseltilmiştir (Mulkay & Mairesse, 2013: 6). 2008 yılında ise araştırma vergi kredisinin karma bazlı olarak hesaplanmasından vazgeçilerek tamamen hacim bazlı olarak hesaplanması düzenine geçilmiş, böylece sistem biraz daha basitleştirilmiştir. Ayrıca cari yıl kredi oranı belirli bir miktara kadar (100 Milyon €) %10’dan %30’a yükseltilmiş olup yararlanılabilecek maksimum kredi miktarı sınırı kaldırılmıştır. Buna göre araştırma vergi kredisi, 100 Milyon €’nun altındaki Ar-Ge harcamaları için %30 olarak uygulanırken bu seviyenin üzerindeki Ar-Ge harcamaları için ise %5 olarak uygulanmıştır (OECD, 2015: 2). Araştırma vergi kredisi oranı (%30 olan oran) bu teşvikten ilk defa faydalanacak firmalar için ilk yıl %50, ikinci yıl için ise %40 olarak uygulanmıştır. 2008 reformu ile birlikte araştırma vergi kredisi daha cazip bir teşvik haline gelmiş olup firmaların kamu tarafından desteklenen araştırma ve geliştirme harcamaları için başvurulacak ilk kaynağı oluşturmaktadır. Nitekim 2010 yılında 17.000 firmanın yapmış olduğu 18,2 milyar € Ar-Ge harcaması için 5,05 milyar € araştırma vergi kredisi verilmiştir. 2011 yılında da cari vergilendirme dönemindeki Ar-Ge harcamaları için %30 oranındaki araştırma vergi kredi oranı geçerli olmuş ancak bu teşvikten ilk defa faydalanacak firmalar için araştırma vergi kredisi ilk yıl %40, ikinci yıl için ise %35 olarak uygulanmıştır (Bozio vd., 2014: 13). Güçlü ve etkili bir teşvik olan araştırma vergi kredisi son zamanlarda daha da güçlenmiştir. 1 Ocak 2013 tarihinden itibaren geçerli olmak üzere, KOBİ’ler tarafından yapılan inovasyon harcamaları da araştırma vergi kredisine uygun giderlere dâhil edilmiştir. Buna göre 2013 yılında 100 Milyon €’nun altındaki Ar-Ge harcamaları için %30, bu seviyenin üzerindeki Ar-Ge harcamaları için ise %5 olarak

uygulanmıştır. Ayrıca 1 Ocak 2013 tarihinden itibaren geçerli olmak üzere KOBİ'lerin henüz piyasaya sürülmemiş ve üstün özelliklere sahip hale getirilmemiş yeni ürünlerinin prototip tasarımları için yapılan harcamalarına yönelik de 400.000 € inovasyon harcamasına ulaşana kadar %20 oranında inovasyon vergi kredisi teşviki uygulanmıştır (IFA, 2014: 1). 1 Ocak 2015 tarihinden itibaren ise Fransa'nın denizaşırı bölgelerinde (ülkenin Avrupa yakası dışında kalan bölgeler) Ar-Ge faaliyetinde bulunan şirketler için araştırma vergi kredisi oranı 100 Milyon £'nın altındaki Ar-Ge harcamaları için %30'dan %50'ye yükseltilmiş, bu seviyenin üzerindeki Ar-Ge harcamaları için ise %5 oranı aynı şekilde uygulanmıştır. Ayrıca bu bölgelerdeki Ar-Ge faaliyetinde bulunan şirketlere yönelik uygulanan inovasyon vergi kredisi oranı da %20'den %40'a yükseltilmiştir. Yıl içerisinde kullanılmayan krediler 3 yıl ileri taşınabilmekte olup bu süre zarfında mahsup edilemeyen vergi kredileri geri ödenebilmektedir (France Tax Guide, 2015: 57). Fransa'da uygulanan araştırma vergi kredisinin ve inovasyon vergi kredisinin tarihsel süreç içerisindeki hesaplama yöntemleri Tablo 3'de ele alınmıştır.

Tablo 3: Fransa'da Uygulanan Araştırma Vergi Kredisinin Tasarımı

Araştırma Vergi Kredisi	Reform Yılı	Araştırma Vergi Kredisinin Formülü	Maksimum Miktar Milyon €
Artırımlı	1983	$0,25*[RD(t)^8 - RD(t-1)]$	0,4
	1985	$0,50*[RD(t) - RD(t-1)]$	0,7
	1988	$0,50*[RD(t) - RD(t-1)]$	1,5
	1991	$0,50*[RD(t) - \{RD(t-1) + RD(t-2)\}/2]$	6,1
Artırımlı ve Hacimli	2004	$0,45*[RD(t) - \{RD(t-1) + RD(t-2)\}/2] + [0,05*RD(t)]$	8
	2006	$0,40*[RD(t) - \{RD(t-1) + RD(t-2)\}/2] + [0,10*RD(t)]$	10
	2007	$0,40*[RD(t) - \{RD(t-1) + RD(t-2)\}/2] + [0,10*RD(t)]$	16
Hacimli	2008	$0,30*RD(t)$; Eğer $RD(t) \leq 100$ Milyon € $0,05*[RD(t) - 100]$; Eğer $RD(t) > 100$ Milyon €	Sınırlama Yok
	2011	$0,50*RD(t)$; Eğer vergi kredisinin ilk yılı ise	Sınırlama Yok
		$0,40*RD(t)$; Eğer vergi kredisinin ikinci yılı ise	
	2013-?	$0,30*RD(t)$; Eğer $RD(t) \leq 100$ Milyon € $0,05*[RD(t) - 100]$; Eğer $RD(t) > 100$ Milyon €	Sınırlama Yok
		%20 inovasyon harcamaları (KOBİ için geçerlidir)	
	2015-?	$0,50*RD(t)$; Eğer $RD(t) \leq 100$ Milyon € $0,05*[RD(t) - 100]$; Eğer $RD(t) > 100$ Milyon €	Sınırlama Yok
		%40 inovasyon harcamaları (KOBİ için geçerlidir)	

Kaynak: (Bozio, vd. 2014: 11; France Tax Guide, 2015: 57; Deloitte, 2019: 2).

Fransa'da araştırma vergi kredisine ilaveten endüstriyel Ar-Ge, Ar-Ge personeli maliyetleri ve Ar-Ge ekipmanının amortismanının tamamını veya bir kısmını kapsayan nakit hibe teşviki de

⁸ RD(t); t yılındaki Ar-Ge miktarını ifade etmektedir.

uygulanmaktadır. Bu teşvik mevcut ve gelecekteki yatırımlar için geçerli olup endüstri sektöründe faaliyet gösteren en az iki şirketin ve bir Ar-Ge laboratuvarı veya eğitim merkezinin oluşturduğu bir konsorsiyuma atfedilmekte ve projenin büyüklüğüne bağlı olarak 20 milyon Euro'ya kadar verilebilmektedir (EY, 2019: 89).

1.2.3. Yenilikçi Yeni Şirket Statüsüne Sahip Firmalara Uygulanan Teşvikler

Fransa vergi kanununda Ar-Ge odaklı faaliyette bulunan küçük ve orta ölçekli şirketler genç yenilikçi şirketler olarak bilinmekte olup bunlar; 250 kişiden daha az işçi çalıştıran, yıllık cirosu 50 Milyon €'dan ya da bilançosu 43 Milyon €'dan daha az olan, 8 yıldan daha az süredir faaliyette bulunan ve toplam harcamasının en az %15'ini Ar-Ge faaliyetleri için yapan şirketlerdir (EC, 2014: 41). Bu şirketlere yönelik olarak kâr elde edilen ilk mali yıl için kurumlar vergisi tam muafiyeti, takip eden yıllar için ise %50 oranında kurumlar vergisi muafiyeti, Ar-Ge faaliyetlerinde çalışan personellerinin 8 yıl boyunca sosyal güvenlik kesintileri muafiyeti ve arsa, arazi ve binalarla ilgili yerel vergilerden 7 yıl muafiyet teşviki uygulanmaktadır (ITB, 2014).

1.3. İngiltere

İngiltere'de Ar-Ge faaliyetlerine ilişkin vergi indirimi ilk kez Şansölye (Başbakan) Gordon Brown tarafından ele alınmış ve 1997 ön bütçe raporunda sunulmuştur. 2000 yılında KOBİ'lerin Ar-Ge faaliyetlerine yönelik sunulmaya başlamış olan Ar-Ge vergi indirimi 2002 yılında büyük şirketler içinde uygulanmak üzere genişletilmiştir. Ayrıca Nisan 2013'te Ar-Ge çalışmalarının teşvik edilmesine devam etme stratejisinin bir parçası olarak hükümet, büyük şirketler için geçerli olacak Ar-Ge harcamaları kredisini, buna ilaveten de 1 Nisan 2013'ten sonra geçerli olmak üzere şirketlerin patentli başvurularından ve diğer bazı yeniliklerinden elde ettikleri kazançlara daha düşük kurumlar vergisi uygulaması için patent kutusu rejimini uygulamıştır (EC, 2014: 5).

1.3.1. Ar-Ge İndirimi

Ar-Ge indirimi daha önce (2000 yılı öncesi) bilimsel araştırma ödeneği olarak uygulanan teşvikin modern hali olup yıl içerisinde yapılan cari ve sermaye harcamalarının tamamının gider yazılmasına imkân vermekle birlikte, cari harcamalar için şirketin büyüklüğüne göre farklı indirim oranları da uygulanmaktadır. Binalar, makineler ve diğer ekipmanlar sermaye harcaması olarak kabul edilirken araziler ise sermaye harcaması olarak kabul edilmemektedir. Şirket ve projelerin gerekli koşulları sağlaması durumunda cari gider kalemleri (personel harcamaları, sarf malzeme harcamaları, yazılım maliyetleri, dışarıdan sağlanan işçi ve taşeron maliyetlerinin %65'i ve fayda maliyetleri) için farklı oranlarda indirim talep edilebilmekte iken bu indirim oranları sermaye harcamaları için geçerli değildir. Çünkü sermaye harcamaları için tüm şirketler %100 oranındaki hızlandırılmış amortisman yöntemini kullanmaktadırlar (EC, 2014: 5; Deloitte, 2019: 51).

Küçük veya orta ölçekli işletmelere yönelik Ar-Ge indirimi: İngiltere'de hem KOBİ'lerin hem de büyük şirketlerin yapmış oldukları Ar-Ge harcamaları, vergiye tabi gelirden hacim bazlı olarak indirilebilmektedir (Guceri, 2013: 6). Nitelikli Ar-Ge harcamalarına daha yüksek oranda indirilebilirlik ölçeğinin uygulanması ise şirketin büyüklüğüne bağlı olarak değişmektedir. AB yönetmeliklerine göre KOBİ tanımı boyut eşiklerini ve yan kuruluş ilişkilerini içermekte olup eğer bir şirket herhangi bir gruba aitse o grubunda KOBİ özelliğinde olması gerekmekte olup büyük şirket statüsünde olmamalı ya da büyük şirket statüsünde ise, şirketin sermayesinin %25'den fazlasının büyük şirkete ait olmaması gerekmektedir. Aksi takdirde teşvikten yararlanılamamaktadır. KOBİ Ar-Ge indirimine hak kazanabilmek için şirketlerin, hem istihdam kriterini hem de bilanço veya ciro büyüklüğünü aşmaması gerekmektedir. Şekil 1'de 2008 öncesi ve sonrası için KOBİ'yi tanımlayan kriterler belirtilmiş olup şirketin ardışık iki mali yılda bu kriterleri sağlaması gerekmektedir (EC, 2014: 6).

Şekil 1: İngiltere’de KOBİ’lerin Ar-Ge İndirimi İçin Sağlaması Gereken Eşikler

2000-2005	2005-2008	1 Ağustos 2008 Sonrası
Çalışanların Sayısı < 250 ve	Çalışanların Sayısı < 250 ve	Çalışanların Sayısı < 500 ve
Bilanço Toplamı < 27 Milyon €	Bilanço Toplamı < 43 Milyon €	Bilanço Toplamı < 86 Milyon €
Yıllık Cirosu < 40 Milyon €	Yıllık Cirosu < 50 Milyon €	Yıllık Cirosu < 100 Milyon €

Kaynak: (Guceri, 2013: 7).

KOBİ’ler için sunulan teşvik, artırılmış indirim oranı ve nakit kredilerin bir kombinasyonu şeklinde uygulanmaktadır. Artırılmış indirim oranı pozitif vergilendirilebilir geliri olan nitelikteki şirketlere, nakit kredi ise vergilendirilebilir kazancı olmayan şirketlere yönelik uygulanmaktadır. KOBİ’ler için artırılmış Ar-Ge indirim oranı 2000 yılında Ar-Ge harcamalarının %150’sine tekabül eden bir teşvikle başlamış olup 2008’de bu oran %175’e, 2011’de %200’e, 2012’de %225’e son olarak da Nisan 2015’te %230’a yükseltilmiştir. Buna göre 1 Nisan 2015 tarihinden itibaren KOBİ’lerin her 100 dolarlık Ar-Ge harcaması için vergilendirilebilir gelirden ilave 130 dolar indirilmektedir. Vergilendirilebilir geliri olmayan şirketler ise Ar-Ge harcamalarının %14,5’ine (1 Nisan 2014 tarihinden itibaren geçerli oran) kadar olan kısmı için nakit kredi talep edebilmektedir (HM Revenue & Customs – HMRC, 2017).

Büyük şirketlere yönelik Ar-Ge indirimi: Dönem içerisinde ticarete bulunan ve dönem boyunca büyük şirket olma özelliğini koruyan şirketler artırılmış Ar-Ge indiriminden yararlanabilmektedirler. 1 Nisan 2012 tarihinden önce şirketlerin Ar-Ge indiriminden yararlanabilmesi için en az 10.000 € nitelikli Ar-Ge harcaması yapması gerekirken bu şart 1 Nisan 2012 tarihi itibarıyla kaldırılmıştır (ACCA, 2012: 3). Büyük şirketlere sunulan artırılmış indirim oranı KOBİ’lere sunulan teşvike göre daha az cömert olup şirketin her 100 dolarlık Ar-Ge harcaması için, vergilendirilebilir gelirden ilave 30 dolar (artırılmış indirim oranı %130) düşmesine izin vermekte iken bu uygulama 31 Mart 2016 tarihinde sona eren hesap döneminden sonrası için uygulamadan kaldırılmıştır. Ayrıca büyük şirketler, vergilendirilebilir kazanç olmaması durumunda KOBİ’lere sağlanan nakit kredi talebine de başvuramamaktadırlar (HMRC, 2017).

1.3.2. Ar-Ge Harcamaları Kredisi (RDEC)

Ar-Ge harcamaları kredisi, yukarıda açıklanan büyük şirket şemasını kademeli olarak değiştirmek için 1 Nisan 2013’ten sonra geçerli olan bir teşvik türüdür. Büyük şirketler Ar-Ge harcamaları için 31 Mart 2016 tarihine kadar artırılmış indirim oranını ya da Ar-Ge harcamaları kredisini seçebilme hakkına sahipken, Ar-Ge harcamaları kredisini seçen büyük şirketler, artırılmış Ar-Ge indirim programına tekrar dönememişlerdir. Ar-Ge harcamaları kredisi, vergilendirilebilir kazancı olan ve olmayan (zarar durumundaki şirket) her iki büyük şirket içinde uygulanabilmektedir. 1 Nisan 2013 ile 31 Mart 2015 tarihleri arasında hak kazanılan harcamalar için %10 olarak uygulanan RDEC, 1 Nisan 2015 tarihinden itibaren %11 olarak uygulanmış, 1 Ocak 2018 tarihinden itibaren ise büyük şirketler için %12, KOBİ’ler için ise %14.5 olarak uygulanmaktadır. Bu kredi işin büyüklüğü ne

olursa olsun, sübvans edilen, hibe edilen veya taşeronlarla sözleşmeli olan projeler için de geçerlidir (Motorsport Industry Association – MIA, 2016: 6; EY, 2019: 344).

Tablo 4’de İngiltere’de faaliyet gösteren şirketlerin Ar-Ge indirimi kapsamındaki teşviklerden yararlanmaları durumunda sağlayacakları net kazancın hesaplanması gösterilmiştir.

Tablo 4: İngiltere’de Ar-Ge İndirimi Kapsamındaki Teşviklerin Net Kazancı

Kalemler	Teşvik Yok	KOBİ Ar-Ge İndirimi	Büyük Şirket Ar-Ge İndirimi	Büyük Şirket RDEC	KOBİ RDEC
Ciro	12.000 €	12.000 €	12.000 €	12.000 €	12.000 €
Ar-Ge Harcaması	4.000 €	4.000 €	4.000 €	4.000 €	4.000 €
Diğer Harcamalar	1.000 €	1.000 €	1.000 €	1.000 €	1.000 €
Kazanç	7.000 €	7.000 €	7.000 €	7.000 €	7.000 €
RDEC (%12)/(%14,5)	---	---	---	480 €	580 €
Ar-Ge İndirimi (%130/%30)	---	5.200 €	---	---	---
Vergilendirilebilir Kazanç	7.000 €	1.800 €	7.000 €	7.480 €	7.580 €
Hesaplanan KV(%19)	1.330 €	342 €	1.330 €	1.421,2 €	1.440,2 €
RDEC	---	---	---	480 €	580 €
Ödenecek Kurumlar Vergisi	1.330 €	342 €	1.330 €	941,2 €	860,2 €
Vergi Kazancı	---	988 €	---	388,8 €	469,8 €

Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 4’de aynı miktarda ciroya sahip olan ve aynı miktarda harcama (Ar-Ge ve diğer) yapan firmaların teşvikten hiçbir şekilde yararlanamayan şirkete göre net kazançları hesaplanmış olup en fazla net kazanç Ar-Ge indiriminden yararlanan KOBİ’ler (988 €) tarafından sağlanmış olmaktadır. Ar-Ge harcamaları kredisini tercih eden KOBİ’ler 469,8 € ve büyük şirketler ise 388,8 € net kazançla sahip olmuşlardır.

1.3.3. Patent Kutusu Rejimi

Kuralları Nisan 2013’ten itibaren aşamalı olarak belirlenen patent kutusu rejimi, şirketlerin patentlerine ve diğer nitelikli fikri mülkiyet haklarına (tamamlayıcı koruma sertifikası, düzenleyici veri koruma ve bitki çeşitliliği hakları) atfedilen kazançlarına indirimli %10 kurumlar vergisi oranı uygulamalarına imkân vermekte olan bir teşvik türüdür. İndirimli kurumlar vergisi oranı, bir şirketin patent haklarının lisanslanmasından veya satışından elde edilen kazançlarının bir kısmı için geçerli olup 1 Nisan 2017’den itibaren kazançların tamamına uygulanacak şekilde aşamalı olarak yapılandırılmıştır. Bu yapılandırmada indirimli kurumlar vergisi oranının uygulanacağı patent haklarının lisanslanmasından veya satışından elde edilen kazançların oranı 1 Nisan 2013 – 1 Nisan 2017 tarihleri arasında sürekli artmış olup 1 Nisan 2013 – 31 Mart 2014’te %60, 1 Nisan 2014 – 31 Mart 2015’te %70, 1 Nisan 2015 – 31 Mart 2016’da %80 uygulanmış iken 1 Nisan 2016 – 31 Mart 2017’de %90 ve 1 Nisan 2017’den itibaren %100 olarak uygulanmaktadır (HMRC, 2017).

1.4. Rusya

Rusya hükümetinin, kaynak tabanlı bir ekonomiden (bir ülkenin gayri safi milli hasılası veya gayri safi yurtiçi hasılasının büyük ölçüde doğal kaynaklardan sağlandığı ekonomidir) bilgi ve teknoloji liderliğindeki bir ekonomiye doğru değişme hedefini ilan etmesiyle birlikte bu ülkede uluslararası alanda kabul görmüş önde gelen uygulamalar kullanılarak yenilikçilik sektörü aşamalı olarak değiştirilmiş ve inovasyon tabanının geliştirilmesinde önemli ilerlemeler kaydedilmiştir. Bu

ilerlemelerin kaydedilmesinde, inovasyona yapılan yatırımların cesaretlendirilmesinde ve Rusya ekonomisinin modernizasyonunda yani yenilikçi ekonomik büyümenin sağlanmasında Ar-Ge vergi teşvikleri önemli bir rol oynamıştır (EY, 2019: 262). Bilgi ve teknoloji tabanlı büyüme doğrultusunda Rusya hükümetinin bilgi teknolojisindeki hedeflediği ilerlemeler 2005 yılında tekrar dikkat çekmeye başlamıştır. Nitekim belirlenen hedefler doğrultusunda bilgi teknolojisi her yıl %15-%20 oranında büyütülmüş ayrıca Ar-Ge'yi teşvik etmek için özel ekonomik bölgeler oluşturulmuştur. Bu bölgelerde kurumlar vergisi oranının ve sosyal güvenlik ödemeleri oranının indirimli olarak uygulanması, mülk ve arazi vergisinin 5 yıl boyunca alınmaması ve Ar-Ge harcamalarının sınırsız indirimi uygun görülmüştür. Buna bağlı olarak 1 Ocak 2007 tarihinden itibaren bilgi teknoloji şirketleri sosyal güvenlik ödemelerinde indirim oranına ve 1 Ocak 2009 tarihinden itibaren ise donanım ve yazılım masraflarını bir dönem masrafı olarak düşmeye (amortisman yoluyla değil) hak kazanmışlardır. Özel ekonomik teknoloji yenilik bölgelerine ilaveten yeni “Skolkovo” yenilik merkezinde projelerin katılımcılarına önemli vergi avantajları sunmaktadır. Kurumlar vergisi, katma değer vergisi, emlak vergisi ve sosyal ve tıbbi fonlara toplumsal katkılarda muafiyet, emekli sandığına yapılan katkılar için ise indirimli oran uygulaması teşviki sağlanmıştır (Alvarez& Marsal Taxand, 2012: 191).

1.4.1. Süper Ar-Ge İndirimi ve Hızlandırılmış Amortisman Uygulaması

Uygun Ar-Ge faaliyetlerini yürüten şirketler, kurumlar vergisini azaltmak için %150 oranındaki süper Ar-Ge indirimini uygulayabilmektedirler. Ar-Ge faaliyetleri yeni bir ürün veya yeni bir hizmet üretmede ya da mevcut süreçlerin geliştirilmesinde başarısız olsa dahi süper Ar-Ge indiriminden yararlanılabilmektedir. Bu teşvik için atfedilen harcamalar ise 10 yıl boyunca ileri taşınabilmekte ancak bu süre zarfında kullanılmayan harcamalar için iade söz konusu olmamaktadır (Deloitte, 2015: 42). Rusya’da Ar-Ge faaliyetinde bulunan bir şirketin %150 oranındaki süper Ar-Ge indiriminden yararlanabilme şartları ve bu şartları sağlama durumuyla ilgili olarak aşağıdaki kazanç (kurumlar vergisi oranı %20) Şekil 2’de gösterilmiştir.

Şekil 2: Rusya’da Süper Ar-Ge İndiriminden Yararlanma Şartları ve Sağladığı Kazanç

Kaynak: (Deloitte, 2016a: 4).

Rusya’da Ar-Ge faaliyetlerin teşvikinde süper Ar-Ge indirimine ilaveten hızlandırılmış amortisman uygulaması da geçerli olup bilimsel ve teknik faaliyetlerin yerine getirilmesinde kullanılan amortisman tabi sabit varlıklar ile ilgili olarak temel amortisman normu yerine hızlandırılmış amortisman teşviki uygulanabilmektedir. Hızlandırılmış amortisman teşviki ise Ar-Ge faaliyetlerinde kullanılan amortisman tabi sabit varlıklarla ilgili olarak uygulanan temel amortisman normuna, üçten yüksek olmayan özel bir katsayı uygulaması ile (örneğin; normal amortisman oranının %20 olması durumunda hızlandırılmış amortisman oranı en fazla $20 * 3 = 60$ olarak uygulanır) geçerlilik kazanmaktadır (EY, 2019: 264)

1.4.2. Yatırım Vergi Kredisi ve Vergi Tatili

Yatırım vergi kredisi mevcut yatırımlar için geçerli olup, kredi talebinde bulunacak vergi mükelleflerinin vergi makamlarına bir yatırım vergi indirim talep formu göndermesi gerekmektedir. Vergi makamlarının da bu talep formunu 30 gün içinde karara bağlaması gerekmektedir. Bu kredi vergilerin ödenmesi için verilen sürenin ertelenmesi ve ardından yatırım

vergi akredite tutarının ve Rus Merkez Bankası tarafından belirlenen refinansman oranının yarısı ila dörtte üçü oranında değişen faiz miktarının tedrici olarak ödenmesi şeklinde işlemektedir. Yatırım vergi kredisi bir yıldan beş yıla kadar verilmekte ve bu teşvik yatırım vergi kredisini hesaba katmadan ödenecek verginin %50'sinin indirilmesini sağlamaktadır. Yani, dönem boyunca verilecek kredinin mükellefin toplam vergi ödemesinin %50'sini geçmemesi gerekmektedir (EY, 2019: 263). Vergi tatili uygulaması ise genellikle gelişmekte olan ülkeler ve geçiş ekonomileri olan ülkeler tarafından doğrudan yabancı yatırımları çekmek ve bilimsel ve teknolojik gelişmeleri desteklemek için kullanılan bir teşvik türüdür. Bu teşvik türüne göre nitelikli yeni kurulan firmalar 2 yıl (özel ekonomik bölgelerinde 5-10 yıl) kurumlar vergisinden, mülk ve arazi vergisinden ve KDV'den muaf tutulmaktadır. Yani Rusya'daki özel ekonomik bölgelerinde kurulan bir şirketin tatil dönemi boyunca yatırım projelerinden ve Ar-Ge faaliyetlerinden elde ettikleri net gelirleri kurumlar vergisinden, yatırımın yapıldığı tesisat ve araziler ise mülk ve arazi vergisinden ayrıca Ar-Ge faaliyetleri kapsamında mal ve hizmetler üzerinden yaptıkları ticaret işlemleri de KDV'den muaftır. (UNCTAD, 2000: 137).

1.4.3. Mülk ve Arazi Vergisi Teşviki

Mülk ve arazi vergisi yerel mevzuat kapsamında uygulanan bölgesel bir vergidir. Mülk ve arazi vergisi, vergi matrahının amortismanına tabi tutulan defter değeri olarak hesaplandığı yerde %2,2'ye kadar, vergi matrahının kadastro değeri olarak hesaplandığı yerde ise %1,5'e kadar değişen oranlarda uygulanmaktadır. Bölgeler bazında farklı şekilde uygulanmakta olan mülk ve arazi vergisi teşviki, özel ekonomik bölgelerde teknolojik ve inovasyon faaliyetlerinde kullanılan varlıklara yönelik olarak şirketin kurulduğu yıldan itibaren 10 yıl boyunca istisna şeklinde uygulanmaktadır. Skolkovo bölgesinde ise mülk ve arazi vergisi teşvikinin uygulanma süresinde 10 yıllık kısıtlama olmamakla birlikte, bölgede kısıtlama elde edilecek kâr ile sınırlandırılmıştır. Buna göre hasılat tutarının 1 milyar rubleyi aşması durumunda yılbaşında itibaren elde edilen kârın 300 Milyon rubleyi aşmaması gerekmektedir. Ayrıca bazı bölgeler⁹ içinde (Vladivostok Serbest Limanı) bu teşvik uygulanmakta olup, bu bölgelerde teknolojik ve inovasyon faaliyetlerinde kullanılan varlıklara yönelik olarak ilk beş yıl için mülk ve arazi vergisi istisna şeklinde uygulanırken sonraki 5 yıl için ise %50 indirimli şekilde uygulanmaktadır (Deloitte, 2016b: 7-10).

1.4.4. İndirimli Kurumlar Vergisi Oranı Uygulaması

Rusya'nın bölgelerinin çoğunluğu tarafından sağlanan bölgesel vergi teşviklerinin mevcudiyeti, üretim tesisleri için yer seçiminde dikkate alınması gereken önemli bir faktördür. Bu bölgelerde kurulan tesislerin indirimli kurumlar vergisi oranından yararlanabilmesi için, projelerin bölgesel işletme öncelikleriyle uyumlu olması ve bölgesel kanun ile belirlenen minimum yatırımın yapılması gerekmektedir. Bu şartları sağlayan tesisler için kurumlar vergisi oranı %4,5 indirimli şekilde %15,5 (standart kurumlar vergisi oranı; bölgesel %18 + federal %2 = %20) olarak uygulanmakta iken bazı bölgelerde ise özel vergi rejimi kapsamında bu oran %0'a (hasılat tutarının 1 milyar rubleyi aşması durumunda yılbaşında itibaren elde edilen kârın 300 Milyon rubleyi aşmaması halinde) kadar indirilmekte ya da muafiyet şeklinde (yıllık kazançları 1 milyar rubleyi aşmaması durumunda) uygulanmaktadır. İndirimli kurumlar vergisi teşvikinin sağlanmadığı bölgelerde ise matrahın belirli bir miktarı için sübvansiyon verilmektedir. Bölgelerin, bölgesel kurumlar vergisi oranında (%18) değişiklik yapabilme hakları mevcut olup, bu bölgelerde kurulan şirketlere yönelik olarak gelir elde ettikleri ilk yıldan itibaren 5 yıl boyunca %10'u aşmayacak şekilde, takip eden 5 yıl için ise %10 ile %18 arasında indirimli kurumlar vergisi oranı belirlenebilmektedir. Bazı bölgelerdeki şirketlerin ise bu teşvikten yararlanabilmesi için ek kriterleri (örneğin belli sayıda işin oluşturulması ve öncelikli sanayilerin belirlenmesi gibi) yerine getirmesi gerekmektedir (Deloitte, 2016b: 5).

⁹ Mülk ve arazi vergisi teşviki 2016 yılına kadar onaylanan bölgeler için geçerlidir.

1.4.5. Sosyal Güvenlik Katkı Paylarının İndirimli Olarak Uygulanması

Ar-Ge faaliyetlerinin teşviki kapsamında sosyal güvenlik katkı paylarındaki indirim 2011 yılında başlamış olup yazılım ve yüksek teknolojik işletmelerin çalıştırdıkları personeller için ödeyecekleri yıllık sosyal güvenlik katkı payı giderlerinde 2023 yılına kadar indirilmiş oran (yıllık ücreti 865 Bin rubleye kadar olanlar için %14, yıllık ücreti 865 bin ile 1,15 Milyon ruble arasında olanlar için %12 ve yıllık ücreti 1,15 Milyon rubleyi aşanlar için %4) şeklinde uygulanmıştır (EY, 2019: 264). Rusya’da Ar-Ge faaliyetlerinin geliştirilmesi için oluşturulan özel ekonomik teknoloji yenilikçi bölgesinde ve Skolkovo bölgesinde de teşvikler sunulmakta olup bu teşviklerin özet hali Tablo 5’de verilmiştir.

Tablo 5: Rusya’da Yenilikçi Özel Bölgelere Sağlanan Ar-Ge Teşvikleri

Teşvikler	Standart Oranlar	Özel Ekonomik Bölgeler	Skolkovo
Kurumlar Vergisi	%20	İndirilmiş Oran; %15,5 (özel ekonomik bölgelerinde indirilmiş oranın uygulanma periyodları farklı olabilmektedir)	*Kurumlar vergisi muafiyeti (yıllık getirinin 1 milyar rubleyi aşmaması durumunda) *Sıfır vergi oranı (hasılat tutarının 1 milyar rubleyi aşması durumunda yılbaşından itibaren elde edilen kârın 300 Milyon rubleyi aşmaması gerekir)
KDV	%18,%10 ve %0	----	Muafiyet (hasılat tutarının 1 milyar rubleyi aşması durumunda yılbaşından itibaren elde edilen kârın 300 Milyon rubleyi aşmaması gerekir)
Mülk Vergisi	%2,2’yi geçemez	*Vergi istisnası *Genel olarak 5 yıl (Tomsk’da 10 yıl)	Vergi istisnası (KDV ile aynı uygulama kriterlerine sahiptir)
Sosyal Katkılar	%30	%28	%14 (KDV ile aynı uygulama kriteri geçerli)
Emekli Sandığı	%22	%20	%14
Sosyal Sigorta Fonu	%2,9	%2,9	%0
Federal Zorunlu Sağlık Sigortası Fonu	%5,1	%5,1	%0

Kaynak: (EY, 2019: 266).

1.5. Kanada

Kanada, dolaylı politika önlemleri ile Ar-GEe faaliyetlerini destekleme konusunda olgun ve uzun zamandır devam eden bir geleneğe sahiptir (EC, 2014: 29). Federal Hükümet, 1944’ten beri Ar-Ge için vergi yardımı sağlamıştır. Ayrıca Ar-Ge harcamaları için 1977’de yatırım vergi kredisi (ITC) getirilmiş ancak bugünkü program 1980’lerde uygulanmaya başlamıştır. Federal hükümetin Ar-Ge faaliyetlerine yönelik teşvikinin yanında, pek çok eyaletin de bu konuda destekleri vardır. Uygulanan Ar-Ge teşvik sisteminin adı Bilimsel Araştırma ve Deneysel Geliştirme Programı (SR&ED) olup bu program, ekonomik kalkınmayı ve istihdam oluşturmayı cesaretlendirmek amacıyla tasarlanmış bir vergi teşvik programını içermektedir. SR&ED programı, Kanada’da gerçekleştirilen endüstriyel Ar-Ge için en büyük federal fon kaynağıdır ve firmalar tarafından iyi kabul görmektedir. Program bir vergi teşvik programıdır (bir hibe programına karşıt olarak) ve talebe bağlıdır. Hükümetin belirli bir yılda talep eden kişilere ne kadar ödeme yapabileceği konusunda ise herhangi bir tavan yoktur (EY, 2019: 46).

1.5.1. SR&ED İndirimi

Federal hükümet uzun yıllardır Gelir Vergisi Kanunu ile SR&ED faaliyetlerini teşvik etmektedir. Nitekim Kanada'daki şirketler 1944'ün başlarında bu mevzuata istinaden bilimsel araştırma açısından cari harcamalarının %100'üne eşdeğer olan miktarı vergilendirilebilir gelirlerinden indirebilmişlerdir. Ayrıca 1961 yılına kadar firmalar bir vergilendirme yılında SR&ED için yapılan sermaye harcamalarının üçte birine eşit olan miktarı da vergilendirilebilir gelirlerinden düşebilirlerken 1961 yılında mevzuat değişikliği yapılarak, sermaye harcamalarının oluştukları vergilendirme yılında tamamen indirilebilmesine izin verilmiştir (Hamilton, 1993: 255). 1962'den 1966 yılına kadar ise federal hükümet, 1961'de geçerli olan taban düzeyini aşan cari ve sermaye harcamalarının %50'sine eşit artan bir vergi indirimine izin vermiştir. Adından da anlaşılacağı üzere artan vergi indirimi, daha yüksek SR&ED harcaması olan şirketlerin vergilendirilebilir gelirlerini daha da düşürmelerine izin vermiştir. Ek vergi indirimi talebinde bulunan şirketler, bu dönemde vergilerini 60 Milyon \$ azaltmışlardır (Madore, 2006: 4). Artan %50 vergi indirimi 1967 yılında Endüstriyel Araştırma ve Geliştirme Teşvik Kanunu kapsamında nakit hibelerle değiştirilmiş olup bu nakit yardımlar, önceki beş yılın ortalamasını aşan cari harcamaların %25'i ile sermaye harcamalarının %25'ine eşittir. Bu hibelerin amacı, bilimsel araştırmalara katılan vergilendirilmemiş şirketlere, özellikle de daha önce federal vergi teşviklerinden yararlanamayan küçük Kanada Kontrollü Özel Şirketlere (CCPCs) maddi destek sağlayarak ilave %50 indirimle aynı avantajı sunmaktır (Canada Revenue Agency – CRA, 2019).

1978 yılında federal hükümet, 1962-1966 yılları arasında yürürlükte olan vergi indirimine benzer şekilde, bilimsel araştırma için ek bir vergi indirimi şeklinde başka bir vergi teşviki geliştirmiştir. Buna göre şirketlerin, vergi gelirlerinden önceki üç yıl için kaydedilen ortalamayı aşan tüm bilimsel araştırma harcamalarının %50'sini vergilendirilebilir gelirden düşmelerine izin verilmiştir. Ancak 1983 yılında bildirilen istismaların bir sonucu olarak, federal hükümet %50 artımlı indirimi mevzuattan kaldırmıştır (Madore, 2006: 5). 31 Aralık 2013'ten itibaren ise sermaye harcamalarının SR&ED indirimi için uygun olmadığı belirtilmiş olup yılsonunda, gelecek yıllarda düşülmek üzere süresiz olarak taşınan ve talep edilmemiş sermaye harcamalarının tamamı veya bir kısmının mahsup edilebileceği açıklanmıştır (Deloitte, 2015: 10).

1.5.2. Yatırım Vergi Kredisi (ITC)

Yatırım vergi kredisi, Kanada işletmelerinin teknolojik ürün veya süreçlerde ilerleme sağlayacak Ar-Ge çalışmalarını teşvik etmektedir. SR&ED yatırım vergi kredisi kapsamında 20.000'den fazla talep sahibine 3 milyar dolardan daha fazla vergi yardımı sağlamaktadır ki, buda SR&ED'yi Kanada'daki Ar-Ge faaliyetlerini destekleyen tek en büyük federal program haline getirmiştir. Kanada'da Ar-Ge faaliyetleri için sağlanan vergi kredileri ekonomi için önemli bir teşvik unsuru olarak hareket etmektedir. Nitekim 2007 yılında Maliye Bakanlığı araştırmasının bir raporuna göre verilen her 1 \$'lık SR&ED vergi kredisinin sonucunda hükümet 1,11\$'lık bir fayda sağlamıştır. Yani hükümet tarafından verilen her 1 \$, hükümete 1,11\$ olarak geri dönerek dolar başına 11 cent'lik (¢) bir kazanç oluşturmuştur (Economic Development and Trade – EDT, 2016: 1-2). Böylelikle federal hükümet tarafından yılda 3,5 milyar \$ harcanarak yaklaşık 385 Milyon \$ net ekonomik kazanç elde edilmiştir (The Canadian Chamber of Commerce – CCC, 2011: 4).

Bilimsel Ar-Ge yatırım vergi kredisi günümüze kadar tarihsel süreç içerisinde birçok değişikliğe uğramış olup bu değişiklikler Tablo 6'da ele alınmıştır

Tablo 6: Kanada'da SR&ED Yatırım Vergi Kredisi - Tarihsel Bir Perspektif

Yıllar	Yapılan Değişiklikler
1977	Cari ve sermaye harcamalarının %5 ila %10'u arasında değişen oranlarda "Bilimsel Araştırma Vergi Kredisi" adı altında uygulanmış olup oranlar şirketlerin büyüklüğüne ve araştırma faaliyetlerinin bulunduğu yere bağlı olarak değişiklik göstermiştir.
1978	Yatırım vergi kredisi oranı %10'a (Atlantik Eyaletleri ve Gaspé Bölgesinde bu oran %20 iken, CCPCs için %25 olarak uygulanmıştır) yükseltilmiştir.
1983	Yatırım vergi kredisi oranı %10 artarak temel oran %20 olarak belirlenmiştir. Atlantik Eyaletleri ve Gaspé Bölgesinde ise temel oran %30 iken, CCPCs için %35 olarak uygulanmıştır.
1985	"Bilimsel Araştırma Vergi Kredisi" uygulamadan kaldırılmış ve küçük işletmeler için vergi kredisi ilgili şirket grubu tarafından bir yılda gerçekleştirilen Ar-Ge harcamasının ilk 2 Milyon dolarına uygulanacak şekilde değiştirilmiştir.
1986	Uygun gelişme ile basit rutin mühendislik ve rutin gelişme arasında açık bir şekilde ayırım yapmak amacıyla Gelir Vergisi Yönetmeliği'ne "SR&ED" terimi eklenmiştir.
1992	Şirketlerin Ar-Ge harcamalarını belirlemelerinde 2 yöntem kabul edilmiştir. Bunlardan birincisi genel ve idari giderlerin miktarını belirlenmesi olan "geleneksel yöntem", ikincisi ise doğrudan SR&ED'ye atfedilebilen maaş tabanının %65'ine tekabül eden "proxy yöntemidir".
1994	Atlantik ve Gaspé Bölgesi için uygulanan %30 özel vergi kredi oranı ve SR&ED performans sahiplerine yönelik özel hükümler kaldırılmıştır. Geçmiş yıllarda meydana gelen SR&ED harcamalarını tanımlamak için bir zaman sınırı belirlenmiştir.
1995	SR&ED vergi teşvikleri finansal kuruluşlarda dâhil olmak üzere bilgi teknolojisine yatırım yapan tüm işletmeler için geçerli hale gelmiştir.
1998	Yatırım vergi kredisi, nitelikli harcamalar ile sınırlandırılmıştır.
1999	Bir SR&ED projesinin ürünü satıldığında, projenin genel maliyetleri düşülüp yatırım vergi kredileri araştırmayı gerçekleştiriminin net maliyeti üzerinden sağlanmıştır.
2000	SR&ED için harcamanın gerçek tutarını aşan Eyalet kesintileri, devlet yardımı olarak kabul edilmiş ve bu kısım federal SR&ED vergi amaçları için uygun harcamaların hesaplanmasından çıkarılmıştır.
2003	CCPCs için küçük işletme sınırı 200.000 dolardan 300.000 dolara yükseltilmiştir.
2005	Vergi teşvikleri Kanada'nın Özel Ekonomik Bölgesinde (kıyı şeridinden 200 deniz mili kapsamaktadır) gerçekleştirilen SR&ED'ye kadar genişletilmiştir.
2006	CCPCs için küçük işletme sınırı 400.000 dolara yükseltilmiştir. Vergi kredisinin ileri taşıma süresi 20 yıla kadar uzatılmıştır.
2008	CCPCs için harcama limiti 2 Milyon dolardan 3 Milyon dolara yükseltilmiştir. SR&ED yatırım vergi kredisinin uygulanması, Kanada'da yerleşmiş çalışanlar tarafından Kanada dışında yapılan toplam maaş ve ücret ödemelerinin maksimum %10'u ile sınırlandırılmıştır.
2013	Genel giderleri hesaplamak için kullanılan proxy yönteminde doğrudan işçilik masraflarının %65'i yerine %60'ı dikkate alınmıştır. Sözleşme ödemelerinin sadece %80'inin SR&ED yatırım vergi kredisinin hesaplanmasında kullanılabileceği belirtilmiştir.
2014	Nitelikli Ar-Ge harcamalarının kapsamı sermaye harcamalarının (kira masrafları dâhil) bu kategoriden çıkarılmasıyla birlikte daraltılmıştır. Genel giderleri hesaplamada kullanılan proxy yönteminde işçilik masraflarının %55'inin dikkate alınacağı belirtilmiştir. SR&ED yatırım vergi kredisi oranı %20'den %15'e düşürülmüştür.

Kaynak: (CRA, 2019).

Bilimsel araştırma ve deneysel geliştirme kapsamında geçerli olan yatırım vergi kredisine göre firmaların cari harcamalarına ve Ar-Ge faaliyetlerinde kullanacakları makine ve teçhizata ilişkin finansal harcamalarına temel oran olarak %15 yatırım vergi kredisi teşviki sağlanmaktadır. CCPCs için ise bu oran 3 Milyon \$'a kadar %35 olarak uygulanışken bu tutarı aşan Ar-Ge harcamaları için ise temel oran olan %15 yatırım vergi kredisi oranı uygulanmıştır. Ayrıca kira masraflarının SR&ED amaçları için talep edilemeyeceği de belirtilmiştir.

1.5.3. İade Edilebilir Yatırım Vergi Kredisi

SR&ED yatırım vergi kredisine hak kazanan firmaların, kazanmış oldukları vergi kredilerini yılsonunda mahsup edebilecekleri kadar vergi borçları oluşmamışsa, bu durumda vergi kredisi ertesi yıla devredilmeden de nakit olarak iade edilebilmekte olup söz konusu uygulama firmaların yapısına göre değişiklik göstermektedir. Şartları uygun CCPCs için 2008 öncesi yatırımlarda üst sınır olarak belirlenen 2 Milyon dolara, bu tarihten sonraki yatırımlar için ise 3 Milyon dolara kadar olan cari harcamaların %100'ü, sermaye harcamalarının ise %40'ı için SR&ED kapsamında yatırım vergi kredisinin nakit iadesi yapılabilmektedir. CCPCs için üst sınırı (3 Milyon \$) aşan kısma yönelik vergi kredisi oranı %35'ten %15'e, nakit iade oranı ise cari harcamalarda %100'den %40'a düşmekte iken sermaye harcamalarında ise herhangi bir değişiklik olmamaktadır. CCPCs haricindeki diğer firmalarda ise yatırım vergi kredisi oranı %15 olup herhangi bir iade söz konusu değildir (EY, 2019: 48). Sermaye harcamaları ve ekipman için yapılan finansal kiralama giderleri 2013'ten sonra SR&ED kapsamında, Ar-Ge harcaması olarak değerlendirilmediği için bunlara yönelik yapılan nakit iade de bu tarihten itibaren geçerliliğini yitirmiştir (Grant Thornton, 2016: 3). İade edilebilir nakit kredi iadesi CCPCs için geçerli olup Federal SR&ED programı yabancı kontrollü veya kamu şirketlerine nakit iade yapılmamaktadır (Deloitte, 2015: 10). Bu bilgiler ışığında SR&ED kapsamında 5 Milyon \$'lık nitelikli araştırma ve geliştirme harcaması gerçekleştiren CCPCs ve yabancı kontrollü şirketler ile CCPCs için uygun olmayan diğer bütün şirketlere yönelik uygulanan yatırım vergi kredisi oranı, iade edilebilir ve iade edilemeyen kredi oranı ile miktarı Tablo 7'de gösterilmiştir.

Tablo 7: Kanada'da Federal SR&ED Kapsamında Uygulanan Vergi Kredisi

Firma Kategorisi		SR&ED Harcaması	Kredi Oranı	İade Edilebilir Nakit Oranı	İade Edilebilir Vergi Kredisi	İade Edilmeyen Vergi Kredisi
Yabancı Şirketler Kapsamında Diğer Şirketler	Kontrollü CCPCs Olmayan	İlk 3 Milyon \$	%15	----	----	450.000 \$
Yabancı Şirketler Kapsamında Diğer Şirketler	Kontrollü CCPCs Olmayan	Sonraki 2 Milyon \$	%15	----	----	300.000 \$
Toplam		5 Milyon \$	%15	----	----	750.000 \$
Kanada Şirketler - CCPCs	Kontrollü Özel	İlk 3 Milyon \$	%35	%100	1.050.000 \$ ¹⁰	----
Kanada Şirketler - CCPCs	Kontrollü Özel	Sonraki 2 Milyon \$	%15	%40	120.000 \$	180.000 \$ ¹¹
Toplam		5 Milyon \$	----	----	1.170.000 \$	180.000 \$

Kaynak: (Garcia, 2015: 2).

1.5.4. Eyalet Bazında Verilen SR&ED Teşvikleri

Kanada'da Ar-Ge vergi teşvikleri hem ulusal hem de yerel düzeyde kullanılan bir politika aracıdır. Zira Kanada eyaletlerinin kurumsal gelir vergisi sitemleri şirketlerin Ar-Ge faaliyetlerine katılmaları için cazip teşvikler sunmaktadırlar. Sunulan teşvikler büyük ve küçük şirketler için eşit şekilde uygulanmaktadır. 1990'da kendi Ar-Ge teşvikleriyle faaliyet gösteren sadece 3 eyalet (Ontario, Québec ve Nova Scotia) varken, 1992'de "Manitoba" da Ar-Ge için vergi teşvikleri veren eyalet grubuna katılmıştır. Bunu 1994'te "New Brunswick", 1996'da "Newfoundland &

¹⁰ İade edilebilir vergi kredisi: (3 Milyon \$ * %35 * %100) olarak hesaplanmaktadır.

¹¹ İade edilmeyen vergi kredisi: {(2 Milyon \$ * %15) - (2 Milyon \$ * %15 * %40)} olarak hesaplanmaktadır.

Labrador”, 1998’de “Saskatchewan” ve 1999’da “British Columbia” izlemiştir. Bu sekiz eyalet G-8 eyaletini oluşturmuştur (Warda, 1999: 14). Bu eyaletler haricinde 2000 yılında “Yukon” ve 31 Aralık 2008 tarihinden sonra da “Alberta” eyaletleri de Ar-Ge teşvikleri sunan eyaletler sınıfına dâhil olmuş olup geriye kalan 3 eyalet (Prince Edward Island, Nunavut ve North West Territories) yerel Ar-Ge vergi teşviki uygulamamıştır (Garcia, 2015: 2). Kullanılmayan Ar-Ge yatırım vergi kredilerinin ve iade edilmeyen kredilerin geriye/ileriye taşınması eyaletten eyalete değişiklik gösterebilmektedir. Örneğin; Ontario eyaletinde kullanılmayan Ar-Ge yatırım vergi kredileri 3 yıl geriye ve 20 yıl ileriye taşınabilirken, British Columbia ve Saskatchewan eyaletlerinde sadece iade edilmeyen krediler 3 yıl geriye ve 10 yıl ileriye, Manitoba eyaletinde ise kullanılmayan krediler 3 yıl geri ve 10 yıl ileri taşınabilmiştir (Tax Planning Guide, 2016). Yatırım vergi kredisi ve nakit iade oranı ile şirketlerin sınıflandırılması da eyaletten eyalete değişiklik göstermiş olup bu değişiklikler Tablo 8’de gösterilmiştir.

Tablo 8: Kanada Eyaletlerinde Uygulanan Ar-Ge Vergi Kredisi

Eyaletler	Şirketler	Kredi Oranı	Nakit İade Oranı
British Columbia	CCPCs	% 10	% 100/0
	Diğer Şirketler	% 10	% 0
Alberta	Tüm Şirketler	% 10	% 100
Yukon	Tüm Şirketler ve Bireyler	% 15	% 100
Newfoundland&Labrador	Tüm Şirketler ve Bireyler	% 15	% 100
Saskatchewan	Tüm Şirketler	% 10	% 100/% 0
Manitoba	Tüm Şirketler	% 20	% 100/% 50
Québec	CCPCs	*İlk 3 Milyon \$ Ar-Ge Harcaması için %14-%30 *Aşan Kısım için %14	% 100
	Diğer Şirketler ve Bireyler	% 14	% 100
Ontario	Tüm Şirketler	%4.5	% 0
	Tüm Şirketler- Ontario İnovasyon Vergi Kredisi	İlk 3 Milyon \$ Harcama için %10	% 100
New Brunswick	Tüm Şirketler	% 15	% 100
Nova Scotia	Tüm Şirketler	% 15	% 100

Kaynak: (Tax Planning Guide, 2016).

Kanada’da hem federal hükümet tarafından sağlanan yatırım vergi kredisinden hem de eyaletler tarafından sunulan vergi kredisinden yararlanan bir firmanın (kâr sağlayan büyük şirket veya yabancı kontrollü şirket) vergi tasarruflarından sonraki net maliyetinin hesaplanmasına yönelik bir örnek Tablo 9’da ele alınmış olup Québec eyaletinde kâr sağlayan büyük veya yurtdışı kontrol edilen bir şirketin Ar-Ge harcamalarının 100.000 \$ olduğu varsayımıyla Ar-Ge harcamalarının kurumlar vergisi öncesindeki net maliyetinin ve vergi tasarrufunun hesaplanması gösterilmiştir. Tablo 10’da görüldüğü gibi büyük veya yurtdışı kontrollü bir Kanada firmasının kanunen kabul edilen Ar-Ge harcamaları (100.000 \$) söz konusu olduğunda, ilk adım olarak eyalet düzeyinde bir vergi kredisi hesaplanmaktadır. Hesaplanan bu vergi kredisi (12.950 \$) federal yatırım vergi kredisi için uygun olan Ar-Ge harcamaları ve genel giderler toplamından (148.500 \$) düşüldükten sonra kalan kısma federal düzeydeki Ar-Ge vergi kredisi oranı (federal düzeyde 2014 yılından itibaren geçerli olan Ar-Ge vergi kredisi oranı %15) uygulanmaktadır. Bu iki Ar-Ge vergi kredisi toplamının, toplam Ar-Ge harcamasından düşülmesi sonucu kalan tutara (66.717 \$) önce, federal düzeydeki kurumlar vergisi oranı (hâlihazırda bu oran % 15), sonra da eyalet düzeyindeki kurumlar

vergisi oranı (örneğimizde ele aldığımız Québec eyaletinde, kurumlar vergisi oranı %11,9) uygulanmaktadır. Son olarak hem iki Ar-Ge vergi kredisinin hem de iki kurumlar vergisi tutarının düşülmesi sonucu net vergi sonrası Ar-Ge harcaması rakamına ulaşılmaktadır. Görüldüğü gibi, 51.230 dolarlık bir vergi tasarrufu sağlanmakta, bir başka deyişle yapılan her 100.000 dolarlık Ar-Ge harcamasının gerçek maliyeti 48.770 dolar olmaktadır.

Tablo 9: Québec Eyaletinde Kâr Sağlayan Büyük veya Yurtdışı Kontrol Edilen Şirketin Ar-Ge Harcamalarının Net Maliyeti

Harcamalar	\$
A Doğrudan Ar-Ge Faaliyetinde Çalışanların Maaşları	90.000
B Şirket Adına Ar-Ge Çalışmaları Gerçekleştiren Taşeronların Maaşı	5.000
C Malzeme Giderleri	5.000
D Toplam Ar-Ge Harcamaları	100.000
Québec Yatırım Vergi Kredisi	
E [(A + B/2) * %14]	12.950
Federal Yatırım Vergi Kredisi	
Toplam Uygun Harcamalar (A + 0.8B + C)	99.000
Genel Giderler (A * %55)	49.500
Québec Yatırım Vergi Kredisi	(12.950)
F Kredi için Toplam Uygun Harcamalar	135.550
G Federal Yatırım Vergi Kredisi (F * %15)	20.333
H Toplam Yatırım Vergi Kredisi (E + G)	33.283
Vergi Öncesi Kurumun Net Maliyeti (D - H)	66.717
Vergi Tasarrufu	
Federal Vergi Tasarrufu [(D - H) * %15]	10.008
Québec Vergi Tasarrufu [(D - H) * %11,9]	7.939
I Toplam Vergi Tasarrufu	17.947
J Kurumun Net Maliyeti (D - H - I)	48.770

Kaynak: (Investissement Québec, 2016: 29).

2. Sonuç ve Değerlendirme

Firmaların rekabet gücünü artırmak, bölgesel gelişmişlik farklılıklarını azaltmak, tasarrufları katma değeri yüksek yatırımlara yönlendirmek, üretim ve istihdamı artırmak, yeni ürünlerin geliştirilmesine yardımcı olmak, yeni kurulmuş veya gelişmekte olan endüstrileri korumak, yatırımları belli bölgelere kaydırmak, sektörel kümelenmeyi desteklemek ve benzeri birçok amacı gerçekleştirmek için ülkelerde çeşitli teşvik araçlarıyla farklı oran ve tutarlarda Ar-Ge faaliyetleri teşvik edilmektedir. Ar-ge faaliyetlerinin teşvik edilmesinde genellikle yerli ve yabancı yatırımcı ayrımı yapılmamış olup sadece Çin’de indirimli kurumlar vergisi ve vergi tatili teşvikinde, Kanada’da ise vergi kredisi teşvikinde bir ayrım yapılmıştır. Ar-Ge faaliyetleri için sağlanan vergi teşviklerinin büyüklüğünü ve çeşitliliğini ülkenin gelişmişlik seviyesi etkilemekte olup bu çalışmada seçilmiş ülkelerde uygulanan vergi teşviklerinin farklı uygulamaları belirtilmiştir. Buna göre seçilmiş ülkelerin uygulamış oldukları Ar-Ge indirimi teşviki bazı ülkelerde %100’e kadar uygulanırken bazı ülkelerde ise (Çin, Rusya ve İngiltere) %100’ü aşacak şekilde süper Ar-Ge indirimi şeklinde uygulanmaktadır. Ayrıca uygulanan bu teşvik şirket büyüklüğüne bakılmaksızın aynı şekilde ve oranda uygulanabildiği gibi İngiltere de olduğu gibi firma büyüklüğüne göre farklı oranlarda da uygulanabilmektedir. İngiltere haricindeki diğer ülkelerde firma büyüklüğünün Ar-Ge indiriminden yararlanmak için hiçbir önemi bulunmamaktadır. Çünkü KOBİ niteliğindeki firmalar ile büyük firmalar aynı oranda Ar-Ge indiriminden faydalanabilmektedir. İngiltere’de ise firmaların büyüklüğüne göre uygulanan Ar-Ge indirim oranı değişebilmektedir. Nitekim KOBİ’ler

için Ar-Ge indirim teşvikinin oranı %230 olarak uygulanıyorken büyük firmalar için bu oran %130 olarak uygulanmıştır. Seçilmiş ülkelerde Ar-Ge faaliyetleri için uygulanan diğer teşvik araçları da birbirinden farklı olarak uygulanmıştır. İndirimli kurumlar vergisi teşvikini uygulayan ülkelerden Çin’de faaliyetleri Ar-Ge olan yeni ve ileri/yüksek teknoloji işletmeler için, %25 olan kurumlar vergisi (yasal oran) yerine 2008 öncesinde geçerli olan %15 oranındaki kurumlar vergisi oranının uygulanacağı belirtilmiştir. Rusya’da tesislerin indirimli kurumlar vergisi oranından yararlanabilmesi için, projelerin bölgesel işletme öncelikleriyle uyumlu olması ve bölgesel kanun ile belirlenen minimum yatırımın yapılması gerekmektedir. Bu şartları sağlayan tesisler için kurumlar vergisi oranı %15,5 (standart kurumlar vergisi oranı; bölgesel %18 + federal %2 = %20) olarak uygulanmaktadır. Nitekim indirimli kurumlar vergisi teşvikinde indirim oranı Çin’de %10 olarak uygulanmışken Rusya’da %4,5 olarak uygulanmıştır. İndirimli kurumlar vergisi teşvikini uygulayan ülkelerde (Çin ve Rusya) vergi kredisi teşviki uygulanmamakta olup diğer ülkelerde bu teşvik uygulanmıştır. Fransa’da cari vergilendirme dönemindeki Ar-Ge harcamaları için %30 oranında vergi kredisi uygulanırken bu teşvikten ilk defa faydalanacak firmalar için araştırma vergi kredisi ilk yıl %40, ikinci yıl için ise %35 olarak uygulanmıştır. 1 Ocak 2013 tarihinden itibaren geçerli olmak üzere, KOBİ’ler tarafından yapılan inovasyon harcamaları da araştırma vergi kredisine uygun giderlere dâhil edilmiştir. Vergi kredisi İngiltere’de %12, Kanada’da ise %15 olarak uygulanmıştır. Kanada’da bu oran eyalet bazında değişiklik gösterebilmektedir. Ar-Ge ve inovasyon faaliyetlerinin özendirilmesinde Fransa, İngiltere ve Kanada hükümeti tarafından firmalara yönelik sağlanan vergi kredisi teşviki hem büyük firmalara hem de KOBİ’lere yönelik uygulanmakta iken özel getirisinin yanında sosyal getirisi daha fazla gerçekleşen Ar-Ge konusunda şirketlerin daha da cesaretlendirilmesi ve fikri mülkiyet haklarının korunması için İngiltere ve Fransa ülkelerinde ise patent kutusu rejim teşviki de uygulanmaktadır. Çalışmada ele alınan ülkeler ve uygulanan teşvik politikalarına göre, Ar-Ge faaliyetlerinin her ülke ekonomisinde farklı şekillerde teşvik edildiği sonucu elde edilmiştir. Ayrıca bu faaliyetlerin uzun süreç ve masraf gerektirmesi nedeniyle diğer ülkeler açısından da vergisel açıdan teşvik edilmesi gerekmektedir. Zira Ar-Ge harcamaları GSYH içerisinde %1’in üzerinde olan ülkelerde, Ar-Ge faaliyetlerine yönelik birçok vergisel teşvikin uygulandığı görülmekte olup Ar-Ge faaliyetlerine teşvik uygulamayan veya kısıtlı uygulayan ülkelerin bu alanlara teşvik sunması gerektiği ifade edilebilir.

Yazarlık Katkıları (Authorship Contributions): Hüseyin Kutbay, Ersan Öz

Kaynakça

- ACCA (2012). A guide to research and development (R&D). Erişim adresi: https://www.accaglobal.com/content/dam/ACCA_Global/Technical/fact/guide-to-r-and-d-large.doc
- Alvarez & Marsal Taxand (2012). Global guide to R&D tax incentives. Erişim adresi: <https://www.alvarezandmarsal.com/printpdf/5416>
- Bozio, A., Py, L., & Irac, D. (2014). Impact of research tax credit on R&D and innovation: Evidence from the 2008 french reform. *Document De Travail*, 532, 1-29.
- Busom, I., Corchuelo, B., & Martines-Ros, E. (2014). Tax incentives or subsidies for R&D?. *Small Bus Econ*, 43, 571–596.
- CCC. (2011). The scientific research and experimental development (SR&ED) tax incentive program. *Economic Policy Series*, 1-11.
- CRA. (2019). Overview of the scientific research and experimental development (SR&ED) tax incentive program. Erişim adresi: <https://bondconsulting.ca/wp-content/uploads/2019/09/overviewofSRED-CRA.pdf>

- Deloitte. (2015). 2015 Global survey of R&D tax incentives. Erişim adresi: <https://www2.deloitte.com/content/dam/deloitte/nl/documents/tax/deloitte-nl-tax-global-survey-r-and-d-incentives-2015.Pdf>
- Deloitte. (2016a). Tax incentives for It and high-tech industries. Erişim adresi: http://amchamrussia.ru/_images/upload/amchamtax%20incentives%20for%20it%20deloitte%20vmarkov.pdf
- Deloitte. (2016b). Tax incentives in Russia. Erişim adresi: https://www2.deloitte.com/content/dam/deloitte/ru/documents/tax/tax_incentives_in_russia.pdf
- Deloitte. (2019). International tax. Erişim adresi: <https://www2.deloitte.com/nz/en/pages/tax-alerts/articles/r-d-tax-credits-new-developments.html>
- EC (2014). A study on R&D tax incentives annex: Good practice cases. *Taxud*, 315.
- EDT. (2016). Innovation in Canada: Preserve and strengthen the scientific research and experimental development tax incentive program. Erişim adresi: <http://www.abchamber.ca/pages/policybriefs>
- EY. (2019). Worldwide R&D incentives reference guide. Erişim adresi: [https://www.ey.com/Publication/vwLUAssets/ey-2019-worldwide-rd-incentives-reference-guide/\\$FILE/ey-2019-worldwide-rd-incentives-reference-guide.pdf](https://www.ey.com/Publication/vwLUAssets/ey-2019-worldwide-rd-incentives-reference-guide/$FILE/ey-2019-worldwide-rd-incentives-reference-guide.pdf)
- France Tax Guide. (2015). Personal taxation strategic, practical information and regulations. *Global Investment Center*.
- Garcia, I. (2015). Do your research and development in Canada: It pays off!. Erişim adresi: <http://www.international.gc.ca/investors-investisseurs/assets/pdfs/download/1-sred-en.pdf>
- Grant Thornton. (2016). Corporate taxation, CPP and EI. Erişim adresi: <http://www.taxplanningguide.ca/tables/corporate-taxation-cpp-ei/>
- Guceri, I. (2013). Impact of R&D tax incentives in the UK. Erişim adresi: <http://home.ku.edu.tr/~wwe/guceri.pdf>
- Hamilton, R. (1993). Tax incentives and innovation: The canadian treatment of R&D. *Canada-United States Law Journal*, 19, 233-257.
- HMRC. (2017). Corporation tax: Research and development tax relief. Erişim adresi: <https://www.gov.uk/guidance/corporation-tax-research-and-development-rd-relief>
- Hoffmann, R. (2013). China's new trend towards R&D and the tax incentives it has implemented. Erişim adresi: <http://www.ecovis.com/focus-china/chinas-new-trend-towards-rd-and-the-tax-incentives-it-has-implemented/>
- IFA. (2014). France's research tax credit. Erişim adresi: https://www.diplomatie.gouv.fr/IMG/pdf/ArguCIR_nov08_UK.pdf
- ITB. (2014). Focus on R&D tax incentives. Erişim adresi: <https://www.lexology.com/library/detail.aspx?g=def44e8a-cc58-4759-9f3d-1012edb2d667>
- Li, J. (2008). The rise and fall of chinese tax incentives and implications for international tax debates. *Comparative Research in Law & Political Economy* (Research Paper, No: 5).
- Lu, C., & Zhou, R. (2015). China enhances super deduction for R&D expenses. *World Tax Advisor*, 1-4.

- Madore, O. (2006). Scientific research and experimental development: Tax policy, current issue review. Erişim adresi: <https://www.sreducation.ca/archives-sred-tax-policy/>
- MIA. (2016). The UK research and development tax credit scheme. Erişim adresi: <http://www.the-mia.com/assets/taxcreditlow-respart1.pdf>
- Mulkay, B., & Mairesse, J. (2013). The R&D tax credit in France: Assessment and ex-ante evaluation of the 2008 reform (*Nber Working Paper Series, Working Paper: 19073*), 1-35.
- Muller, E., Zenker, A., & Heraud, J. (2009). France: Innovation system and innovation policy. *Fraunhofer ISI Discussion Papers Innovation Systems and Policy Analysis*, 18, 1-35.
- Nilsen, K. R. H. (2013). General analysis and assessment of the various features of tax sparing provisions. Oslo.
- OECD. (2015). R&D tax incentive support: France. Erişim adresi: https://www.OECD.Org/Sti/Oecd-Sti-Rdtaxincentives-Countryprofile_Fra.Pdf
- PWC. (2019). The people's republic of China tax facts and figures. Erişim adresi: <https://www.pwccn.com/en/tax/publications/people-republic-of-china-tax-facts-2019.pdf>
- Tax Flash. (2016). China refines R&D super deduction policy. *The Power Of Being Understood*.
- Tax Planning Guide. (2016). 2016 SR&ED investment tax credits (ITC), Erişim adresi: <http://www.taxplanningguide.ca/tables/corporate-taxation-cpp-ei/table-5-sred-investment-tax-credits-itc/>
- UNCTAD (2000). Tax incentives and foreign direct investment a global survey. *Asit Advisory Studies*, 16.
- Van Der Hoek, M., Kong, S., & Li, Z.. (2008). *The dual corporate income tax in China: The impact of unification* (Mpra Paper No: 11547).
- Warda, J. (1999). Measuring the attractiveness of R&D tax incentives: Canada and major industrial countries. Erişim adresi: <http://Publications.Gc.Ca/Collections/Collection/Cs88-0006-99-10e.Pdf>

KÜRESEL MARKALARA YÖNELİK TUTUM VE SATIN ALMA NİYETİNİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA: KÜMELEME ANALİZİ İLE PAZAR BÖLÜMLEME*

Cevat SÖYLEMEZ^{1*}
Fatih ŞAHİN²

Öz

Pazarlama alanında yapılan çalışmalar gelişmekte olan pazarlarda tüketicilerin tutum ve davranışlarının şekillenmesinde küresel markaların rolüne dikkat çekmektedirler. Özellikle psikolojik bağlamda küresel markalar tüketicilere bir kimlik, aidiyet ve başarı hissi sunmaktadır. Bu çerçevede tüketiciler genellikle yabancı pazar ve yerel pazar menşeli küresel marka seçimi ile karşı karşıya kalmaktadır. Bu kapsamda ele alınan bu çalışmanın amacı, tüketicilerin küresel spor giyim markalarının ürünlerini satın alma davranışlarını etkileyen değişkenlerin incelenmesidir. Ayrıca incelenen değişkenler bakımından tüketicilerin pazar bölümlere için doğal kümeler ayrılıp ayrılmadıkları da incelenmiştir. Bu kapsamda kolayda ve kartopu örnekleme yöntemleri kullanılarak 314 tüketici üzerinde anket çalışması yapılmıştır. Araştırma sonucunda tüketicilerin küresel marka tutumları üzerinde küresel kimlik, küresel tüketim odaklılık ve materyalizmin etkisinin olduğu; tüketici kozmopolitanizmi ve özgünlük ihtiyacı değişkenlerinin ise anlamlı bir etkisinin olmadığı elde edilen bulgular arasındadır. Ayrıca ilgili değişkenler bakımından tüketicilerin üç farklı kümeye ayrıldığı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Küresel Tüketim Odaklılık, Özgünlük İhtiyacı, Tüketici Kozmopolitanizmi, Kümeleme Analizi, Pazar Bölümleme

JEL Kodları: M30, M31

A RESEARCH ON FACTORS AFFECTING GLOBAL BRANDS' ATTITUDE AND PURCHASING INTENTION: MARKET SEGMENTATION WITH CLUSTER ANALYSIS

Abstract

The studies in marketing literature, give attention to the role of global brands affect molding consumers' attitudes and behaviors in emerging markets. Particularly in the psychological context, global brands offer consumers a sense of identity, belonging, and success. In this context, consumers frequently encountered with the choice between foreign global brands and global brands of local market origin. The aim of this study, which considered in this context, is to examine the factors that affect the consumers' buying behavior of global sportswear brands. Also, to determine whether the consumers divided into natural clusters for market segmentation analyzed in terms of the variables examined. In the data collection process, a simple random sample and snowball sampling technique employed for the survey conducted with 314 consumers. The research findings show that global identity, global consumption orientation, and materialism has an effect on consumers' global brand attitude while consumer cosmopolitanism and the need for uniqueness variables have not a statistically significant effect. Besides that, cluster analysis shows that consumers classified into three different clusters in terms of related variables.

Keywords: Global Consumption Orientation, Need for Uniqueness, Consumer Cosmopolitanism, Cluster Analysis, Market Segmentation

JEL Codes: M30, M31

* Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'nun 07.04.2020 tarihli ve 2020/04 sayılı toplantısında etik açıdan uygun olduğu kararı verilmiştir.

¹Arş. Gör. Dr., Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, İİBF, Uluslararası Ticaret ve Finansman Bölümü, ORCID : 0000-0002-5373-2913

* **Sorumlu yazar** (Corresponding Author): cevat.soylemez@dpu.edu.tr

² Dr. Öğr. Üyesi, Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi, Gönen Meslek Yüksekokulu, Yönetim ve Organizasyon Bölümü, ORCID : 0000-0002-4760-4413.

Başvuru Tarihi (Received): 05.08.2020 **Kabul Tarihi** (Accepted): 27.01.2021

Giriş

Küreselleşme kavramının oldukça uzun bir tarihi geçmişi olduğu bilinmesine karşın bu alanda çalışan araştırmacılar özellikle sürecin 1989 Yılında Berlin Duvarı'nın yıkılması, soğuk savaşın sona ermesi ve internetin buluşuyla birlikte küreselleşmenin modern çağının başladığını kabul etmektedirler. Teknolojik ve dijital gelişmeler, Avrupa Birliği anlaşmalarının yürürlüğe girmesi, dünya genelinde artan ticaret anlaşmaları küreselleşmeyi bir dünya gücü haline getirmiştir (Hardt ve Negri, 2000).

Küreselleşme özellikle ekonomik alanda karşılıklı bağlılığı genişletmiş, bununla birlikte ulusal devletlerin birbirlerine olan bağlılığını arttırmış ve buna bağlı kültürel bilinci dünya toplumunda yaygınlaştırmıştır (Meyer, 2000: 233). Dünya genelinde karşılıklı bağlılığın ve ticari işlem hacimlerinin artması ekonomik alışverişin genişlemesini sağlamıştır. Küreselleşme sonrası ekonomik alanda gerçekleşen bu gelişmeler; uluslararası ticaret, küresel üretim ve ticari zincirler, teknoloji ve fikri mülkiyetin akışı, emek ve işçi dolaşımı ve bunlardan da önemlisi kültürler arası yatırım modellerinde artışına neden olmuştur (Meyer, 2007: 262). Küreselleşme aynı zamanda bir dizi ulusal ve uluslar-altı ekonominin ve birbiri ile ilişkili çok yönlü uluslararası kamu ve özel örgütün karşılıklı ekonomik bağlılıklarını da arttırmıştır (Meyer, 2000: 233).

Açık ticaret işlemleri, sınırlar arası dolaşım serbestisi, internet üzerinden geniş tabanlı bilgi erişimi tüketicilerin gündelik yaşamlarındaki davranışları da değiştirmiştir (Strizhakova ve Coulter, 2019: 611). Örneğin müzikten moda kadar pek çok unsur dünya toplumu ve örgütsel bazı yapılar tarafından hızlı bir şekilde yayılmaktadır (Meyer, 2000: 233). Bunun nedeninin, küreselleşmenin dünya toplumunda ulusal ve uluslararası bağlamda yer edinmiş, karşılıklı bağlılığa dayalı çok yaygın bir kültürel bilincin oluşmasından kaynaklandığı düşünülmektedir (Meyer, 2007: 263).

Yaşanan bu gelişmeler pazarların küreselleşmesini sağlamış ve bu alanda küresel markalar sahne almaya başlamıştır. Şehirlerde, sokaklarda, alışveriş merkezlerinde, kullandığımız ürün ve hizmetlerin menşeleri kısaca hemen hemen her alanda küreselleşme ile ilgili ipuçları ile günlük yaşantımız içerisinde karşılaşmaktayız (Kapferer, 2005: 323). Küresel markalar güçlerini ortaya koyarak birçok alanda etkisini göstermektedir. Ekonomik manada tüketiciler küresel markaların yüksek fiyat uygulamalarına karşı çok az direnç gösterebilmektedirler. Psikolojik kapsamda ele alındığında ise küresel markalar bir kimlik oluşturma, başarı hissi ve tüketicilerin kendilerini ifade edebilmelerini sağlayan küresel tüketim kültürünün arzulan değerini sembolize etmektedir (Özsomer ve Altaras, 2008: 1). Anlam transfer etme süreci ile tüketiciler markaların taşıdığı düşünceleri, değerleri kendi benlik kavramlarına transfer ederler (McCracken, 1986: 71; Aaker, 1999: 45; Kressmann vd., 2006: 957).

Küresel markaların etkilerinin geleneksel anlamda marka imajı ve marka denkliği gibi kavramlar ile açıklanabilmesi güç olduğundan dolayı farklı bir yaklaşıma ihtiyaç duyulmaktadır. Bu sebeple, Kapferer (2005: 321) geçmişte küresel markaların pazarlama bağlamında her açıdan mümkün olan en iyi şekilde standartlaştırma uygulamalarının uygulandığını (Levitt, 1983: 92), fakat günümüzde küreselleşme sonrası dönem içinde bulunduğumuzu öne sürmektedir. Bu sebeple küresel markaların standartlaştırılmasının küresel düzeyde değil daha çok bölgesel ve hatta büyük ölçekli pazarlara sahip olan ülkelerde ise zaman zaman ülke bazında uygulandığına dikkat çekmektedir.

Küresel markaların ne olduğu, küresel markaların nasıl ölçüldüğü, küresel markalara yönelik tutumları etkileyen faktörlerin neler olduğu ve tüketicilerin neden ve niçin küresel marka satın alma olasılıklarının yüksek olduğuna dair literatür de yer alan bilginin ise kısıtlı olduğu görülmektedir (Özsomer ve Altaras, 2008: 2). Küresel markaların tanımına yönelik literatür de çeşitli yaklaşımlar bulunmaktadır. Bu alanda gerçekleştirilen çalışmalarda iki önemli akım ön plana çıkmaktadır (Özsomer ve Altaras, 2008: 3). Bu çerçevede ilk yaklaşımın pazarlamada

standartlaştırma literatürü çerçevesinde şekillenmiş olduğu görülmektedir. Bu yaklaşıma göre işletmelerin küresel marka oluşturma çalışmalarının en temel nedeni güçlü ölçek ve kapsam ekonomisinden faydalanmaktır. Standartlaştırılmış bir marka; pazarlama, araştırma ve geliştirme, tedarik ve üretim aşamalarında ve tutundurma gibi süreçlerde önemli derecede maliyet tasarrufu sağlamaktadır (Buzzell, 1968; Bartlett ve Sumantra, 1986; Porter, 1986; Craig ve Douglas, 2000: 14). İkinci akım ise tüketici bakış açısı çerçevesinde şekillenmiştir (Batra vd., 2000; Hsieh, 2002; Steenkamp vd., 2003; Alden vd., 2006). Bu kapsamda gerçekleştirilen araştırmalarda küresel markalar, küresel olarak algılanma ölçüsü ve sadece yerel değil yabancı pazarlarda da bulunması ile tanımlanmaktadır. Bu çerçevede değerlendirildiğinde bir markanın çoklu pazar erişimine yönelik algısı arttıkça o markaya yönelik küreselleşme algısı da artmaktadır.

Fakat yakın zamanda küreselleşmenin sunmuş olduğu fırsatlar ve sonuçları özellikle ticaret savaşına giren birçok ulus tarafından sorgulanmaya başlanmıştır. Tecrit politikaları artmaya başlamış ve oluşturulan ulus birliklerine olan bağlılık zaman içerisinde zayıflamaya başlamıştır (Strizhakova ve Coulter, 2019: 611). Gerçekleştirilen araştırmalar ABD'deki tüketicilerin %20'sinin küreselleşmeye karşı olduğu (Dimofte vd., 2008: 127), genel olarak dünyadaki tüketicilerin ise %10'unun yerel alternatiflerinin bulunması durumunda küresel markalardan sakındığını göstermektedir (Holt vd., 2004: 6). Bu sebeple özellikle küresel marka çağrışımlarının olumlu olarak algılandığı yönündeki varsayıma karşı eleştiriler artmaya başlamıştır (Holt vd., 2004; Dimofte vd., 2008; Sandıkcı ve Ekici, 2009).

Bu yaşanan gelişmeler, yabancı markaların hem dış pazarda hem de özellikle gelişmekte olan pazarlarda başarılı olmasını zorunlu hale getirmektedir. Özellikle tüketiciler yabancı pazar ve yerel pazar menşeli küresel marka seçimi ile karşı karşıya kalmaktadır. Diğer taraftan tüketicilerin yerel markalar ile yabancı markalar arasındaki tercihlerine yönelik araştırmalar birbirinden oldukça farklı sonuçlar ortaya koymaktadır (Moeller vd., 2013: 91). Genel görüşe göre ise tüketiciler daha yüksek kalite ve değer algıladığı durumlarda yabancı markaları yerel markalara tercih etmektedirler. Nitekim tüketicilerin küresel markalara yönelik tüketicilerin eğilimlerinin rolü ile ilgili bu alandaki çalışmaların kısıtlı olduğu görülmektedir (Bartsch vd., 2016: 3629). Bu alanda gerçekleştirilen farklı araştırmalarda küreselleşme ve küresel toplumu benimseyen tüketicilerin, küresel dünya ile ilgili kimliklerini güçlendirmek amacıyla küresel markaları kullanma oranlarının daha yüksek olduğunu ortaya koymaktadır. Buna karşın tüketicilerin küresel markalara yönelik eğilimlerini ele alan araştırmaların kısıtlı olduğu vurgulanmaktadır (Srivastava ve Balaji, 2018: 620). Özellikle küresel markaların gelişmiş pazarlardan gelişmekte olan pazarlara genişlemesi veya gelişmekte olan pazarlardan küresel markaların çıkışında tüketicilerin markaları ne şekilde değerlendirip uyum sağladıklarının anlaşılması önem kazanmaktadır (Sheth, 2011: 173). Bu çerçevede ele alınan bu çalışmada ilgili literatürden derlenen ve tüketicilerin spor giyim markalarının ürünlerini satın alma niyeti ve küresel marka tutumları üzerinde küresel kimlik, küresel tüketim odaklılık, tüketici kozmopolitanizmi, materyalizm ve özgünlük ihtiyacı unsurlarının etkisinin olup olmadığı incelenmektedir. Ayrıca ilgili değişkenler bakımından kümeleme analiziyle pazar bölümlene yapılmaya çalışılmıştır.

1. Teorik Çerçeve

Küresel markalar geniş çaplı bölgesel ve küresel çerçevede belirli bir farkındalığa, erişebilirliğe, kabul ve talebe sahip, bununla birlikte merkezi koordineli pazarlama strateji ve programları sayesinde konumlandırma, kişilik, görünüş ve hissiyat olarak tutarlı ve genellikle aynı isim altında bulunurlar (Yip, 1992: 42; Steenkamp vd., 2003: 53; Özsomer ve Altaras, 2008: 1). Küresel markalar ekonomik, kültürel ve psikolojik alanlarda önemli bir etkiye sahiptir (Mitchell, 2000: 88). Özellikle psikolojik bağlamda küresel markalar tüketicilere bir kimlik, aidiyet ve başarı hissi sunmaktadır. Küresel markaların taşıdığı değerler ve düşüncelerin tüketicilerin kendi benliklerine transferi sonucu tüketicilerin kimliklerinin şekillenmesinde önemli bir rol oynamaktadırlar (Bartsch vd., 2016: 3629). Tüketiciler, küresel markaların taşıdıkları anlamların, kendilerini ifade

edebilmeyi sağlamaları ve sundukları statü faydası nedeniyle küresel markaları tercih ettikleri düşünülmektedir (Batra vd., 2000: 83). Tüketicilerin küresel markalara yönelik tutumlarının neden farklılık gösterdiğine yönelik bilgilerin kısıtlı olduğu vurgulanmaktadır (Steenkamp vd., 2003: 53; Özsoyer ve Altaras, 2008: 2).

1.1. Küresel Kimlik

Küreselleşmenin gelişimi ile birlikte topluluk kavramı küresel topluluk şekline dönüşmeye başlamış, birey açısından yerel topluluk kavramı küresel topluluk ve yerel topluluğun iç içe geçerek birbirinin karışımı olarak değerlendirilmesine neden olmuştur (Strizhakova ve Coulter, 2019: 612). Arnett (2002: 774), kültür oluşumu ile ilgili psikoloji alanındaki çalışmalar doğrultusunda, tüketicilerin sosyal çevresinin kendileri hakkındaki düşüncelerini etkilediği gibi küreselleşmenin de kimlik oluşumu ve gelişiminde psikolojik bazı etkileri bulunduğunu öne sürmektedir. Arnett (2002: 777)'in temel varsayımı bireylerin birçoğunun kimliklerinin bir kısmının yerel kültüre dayalı, diğer bir kısmının ise küresel kültür ile olan ilişkilerinin farkındalığından kaynaklanan iki kültürlü yapıya sahip olduğuna dayanmaktadır. Ayrıca, yerel ve küresel kimlik belirteçlerinin entegrasyonunun zor olması nedeniyle kimlik karmaşasına neden olabileceği gibi diğer taraftan ise çoğu birey için küresel ve yerel kimlik belirteçlerinin bir miktar entegre olmasının da kaçınılmaz olduğu düşünülmektedir.

Küresel odaklı kültürel inançlar politik psikoloji alanında çalışan araştırmacıların (Der-Karabetian ve Ruiz, 1997) ve pazarlama alanında çalışan araştırmacıların çalışmalarının (Steenkamp ve De Jong, 2010; Strizhakova vd., 2012; Westjohn vd., 2012; Strizhakova ve Coulter, 2013; Westjohn vd., 2016; Strizhakova ve Coulter, 2019) odak noktasını oluşturmaktadır.

Der-Karabetian ve Ruiz (1997)'in yaptığı çalışma küresel kimlik alanındaki ilk çalışmalardan birisidir. Bu çalışmada, küresel kimlik dünyadaki insanlar ile bağlantı ve diğer insanlar ile ilgilenme olarak tanımlanmıştır. Pazarlama alanındaki araştırmacılar ise küresel kimlik ile küresel bağlılığı bu sebeple bir arada ele almışlardır. Askegaard (2005: 89), tüketime yönelik uygulamaların ve marka söylemlerinin küreselleşmenin en önemli düşünceleri olduğunu öne sürmektedir. Bu düşüncenin nedeni tüketicilerin küresel markaların tüketimi yoluyla küresel vatandaşlığın elde edilebileceğine olan inançlarından kaynaklanmaktadır. Küresel markalar tüketicilere küresel topluluğun bir parçası olma, aynı görüşteki insanlar ile paylaşımda bulunabilme ve küresel bir kimlik oluşturabilme imkânı sunmaktadır (Strizhakova vd., 2008: 58).

Genel olarak bu alandaki mevcut literatürde markaların yerine getirdikleri iki temel fonksiyon üzerinde durulmaktadır (Bartsch vd., 2016: 3631). Bunlardan birincisi, markalar işletmelerin özgün bir değer teklifi oluşturarak ürünlerini rakip işletmelerden farklılaştırmasına yardımcı olan pazarlama araçları olarak görev yapmaktadır (Keller, 2013: 78). İkinci olarak ise, markalar tüketicilerin benliklerini ifade etmelerini sağlayan anlamlı soyut çağrışımlar taşımaktadırlar (Belk, 1988: 139; Aaker, 1997: 347). Bu nedenle markalar benlik imajlarını pekiştiren (Bellenger vd., 1976: 17; Elliott ve Wattanasuwan, 1998: 132) veya bir gruba aidiyetin belirteci olan sembolik göstergelerdir (Chernev vd., 2011: 67).

Kültürel kimlik bağlamında pazarlama alanında gerçekleştirilen diğer araştırmalara göre tüketicinin kültürel kimliği ile tutarlı marka çağrışımları reklamı yapılan markalara karşı tüketicilerin daha olumlu bir tutum sergilemelerine yol açmaktadır (Aaker, 2000: 352; Aaker vd., 2001: 506). Genel olarak erişilebilir kimlik etkileri tüketicilerin olumlu benlik görüşüne sahip olmaktan hoşlanmalarından dolayı meydana gelmektedir. Çünkü kimlikle tutarlı olan bilgi kayda değer görülür ve kimlikle tutarlı olmayan bilgilere kıyasla daha fazla önem gösterilir (Wheeler vd., 2005: 794).

Küresel markalar genellikle arzulanan bir gruba ait kimliğin tanımlayıcı sembolleri olarak görülmekte (Strizhakova vd., 2011: 342), bu tür markalar bu nedenle özellikle kendini ifade etme araçları olarak değerlendirilmektedir. Bu kapsamda Escalas ve Bettman (2005: 378) bir markanın

bir grup içerisindeki sosyal kimlik algısıyla tutarlı olması durumunda grup dışındaki marka çağrışımlarına kıyasla daha olumlu bir şekilde değerlendirileceğini öne sürmektedir.

Özet olarak küresel markalar genellikle kalite, prestij ve sahip oldukları statü zenginleştirici içerikleri nedeniyle olumlu özellikler ile ilişkilendirilmekte (Steenkamp vd., 2003: 53; Holt vd., 2004: 8) ve son olarak küresel vatandaşlık pasaportu olarak değerlendirilmektedir (Strizhakova vd., 2008: 57). Bu çalışma da tüketicilerin küresel markalar ile olumlu bir şekilde özdeşleştiklerinde kimliklerini güvence altına alabilecek olan bu markalara sahip olmak isteyecekleri varsayımı ile yürütülmektedir.

1.2. Küresel Tüketim Odaklılık

Küresel tüketim odaklılık kavramı küresel markalara olumlu yaklaşanlar ile yerel markalara olumlu yaklaşan tüketici gruplarını birbirinden ayırmak amacıyla kullanılmaktadır (Alden vd., 2006: 228). Bu konu ile ilgili bir kavram olan küresel tutum, markaların küreselleşmesinin fayda ve zararları ile ilişkilendirilebilmesi sebebiyle tüketicilerin küreselleşmeye yönelik tutumları bu konuya açıklık getirebilecek bir kavram olarak ele alınmaktadır (Riefler vd., 2012: 25). Coca Cola, McDonal's veya Nike gibi küresel markalar küreselleşen yaşam biçiminin bir ikonu veya yerel rekabeti tehdit eden kültürel benzerliğin sembolü olarak görülmektedir (Thompson ve Arsel, 2004: 639). Bu markalar küreselleşmenin görünen sembolleri olması nedeniyle küreselleşme karşıtı gösterilerin de sıklıkla hedefi haline gelebilmektedir (Holt vd., 2004: 1).

Tüketicilerin ekonomik küreselleşmeye yönelik çeşitli davranışları olması sebebiyle tüketici bakış açısıyla küreselleşme daha çok bir ruh hali olarak tanımlanabilmektedir (Friesen, 2003: 22). Küreselleşme sürecinde küresel işletmelerin önemli bir rol alması nedeniyle bireylerin küreselleşme süreci ile ilgili tepkileri daha çok bu işletmelere ve ürünlere yönelik olarak gerçekleşmesine neden olabilmektedir (Das, 2007: 2). Tüketici kültürü teorisine göre, günümüz post modern dünyasında bireyler sahip oldukları öz kimliklerini tüketimleri ile ilişkili bir şekilde tanımlamakta ve gerçekleştirmektedirler (Holt, 2002: 70). Aynı zamanda tüketiciler yerel kültür ve küreselleşmenin yer aldığı karma yapının çağımızın en önemli iki ana akımından olan küreselleşme ve yerelleşme üzerindeki etkilerini deneyimlemektedirler (Tomlinson, 1999: 90). Bu kapsamda küresel tüketim odaklılık tüketim tercihleri üzerinde küresel yayılmaya karşı tutuma yönelik tepkileri ifade etmektedir (Alden vd., 2006: 228).

Küresel tüketim odaklılık özellikle dört farklı davranışsal tepkiyi birbirinden ayırt etmektedir (Riefler vd., 2012: 26). Bunlar; küresel markaların bilinçli bir şekilde tercihi; yerel alternatiflerin bulunması nedeniyle küresel markalardan sakınma; hem küresel hem de yerel markaların satın alınmasına yönelik karma yaklaşım; ürünlerin taşıdığı kültürel unsurlara ilgi duymamak şeklinde ifade edilebilir. Homojenlik küresel tüketim odaklılığın pozitif yönde değişimini ifade ederken, diğer taraftan yerelleşme ise küresel tüketim odaklılığı negatif yönde etkiler (Alden vd., 2006: 228). Küresel tüketim odaklılık özellikle mevcut olan küresel ürün ve hizmetlerin tüketimine yönelik verilen tepkilerin yapıları ile ilgilidir (Riefler vd., 2012: 26). Küresel tüketim odaklılık bu sebeple post modern tüketim kültürünün sahip olduğu birçok sosyal kimlik arasından gerçekleştirilen seçimi temsil eden pazar temelli bir yapıyı temsil etmektedir (Kjeldgaard ve Askegaard, 2006: 234).

Gelişmekte olan küresel tüketici kültürü işletmelerin küresel pazar bölümlendirmesi stratejileri ve yeni küresel markalar oluşturmalarına yönelik teşvik edici etkisi nedeniyle küresel tüketim odaklılık önemli bir kavram olarak ele alınmaktadır (Steenkamp vd., 2003: 62). Bu sebeple tüketicilerin küresel, yerel veya karma kültürlere yönelik tercihleri küresel pazarlama stratejileri açısından önemli sonuçlara neden olabilmektedir (Westjohn vd., 2016: 26). Küresel tüketim odaklılık alanındaki mevcut literatürün küresel markalara yönelik nicel araştırmalar açısından sınırlı olduğu görülmektedir (Riefler vd., 2012: 32).

1.3. Tüketici Kozmopolitanizmi

Kozmopolitanizm kavramı, köken olarak Yunancadaki kozmos (dünya) ve politis (vatandaş) kelimelerinin bileşiminden meydana gelmektedir. Kozmopolitanizm herhangi bir kültürü veya mekânın ötesinde dünya vatandaşı olma eğilimini ifade etmektedir. Kozmopolit birey kendisini bir ülkenin vatandaşı olarak görmekten daha çok dünya vatandaşı olarak tanımlamaktadır. Bu bireyler ulusötesi bir referans çerçevesinde kendilerini tanımlamaktadırlar (Srivastava ve Balaji, 2018: 620). Kozmopolit birey yabancı kültürlerle karşı açık görüşlüdürler, yabancı kültürleri keşfetmek ve öğrenmeye isteklidirler. Bunun nedeni ise kozmopolit bireylerin tüketim mallarında çeşitlilik ve kültür arayışında olmalarından kaynaklanmaktadır. Bu sebeple bölgesel (yerel) kültürlerden uzaklaşabilmek amacıyla tükettikleri ile yaşam stilleri arasında çağrışım yapan giyim, müzik, film, kitap, spor, hobi, sanat ve benzeri ürünlerine ilgi gösterme eğilimindedirler (Hannerz, 1990: 249). Diğer taraftan kozmopolit bireyler orijinal ve otantik nesnelere tüketimi yoluyla bireyselliği ön plana çıkarma eğilimi göstermektedirler (Holt, 1998: 1).

Günümüzde pazarların giderek artan bir şekilde küreselleşmesi ile birlikte tüketiciler farklı ülke menşeli ürün ve hizmetlere erişebilme imkânı bulmuştur. Tüketicilerin, kendi ülkelerine (Kosterman ve Feshbach, 1989: 257), genel olarak yabancı ülkelere (Suh ve Kwon, 2002: 663) ve belirli bir yabancı ülkeye (Klein vd., 1998: 89) yönelik tutumları farklılık gösterebilmektedir. Crawford ve Lamb (1982: 859)'a göre bu tutumlar bir ülke vatandaşlarının diğer ülkelere, onların vatandaşlarına, işletmelerine ve ürünlerine yönelik davranışlarının belirlenmesinde önemli bir yere sahiptir. Diğer kültürleri anlama ve öğrenme eğiliminde olan bireylerin motivasyonları ile kendisini belirli bir ülke vatandaşı olarak veya belirli bir kültürün üyesi olarak tanımlayanlardan tamamen farklılık göstermektedir (Weij vd., 2015: 489). Bu açıdan değerlendirildiğinde kozmopolit tüketici yönelimi insanların dünyayı kendileri için bir pazar yeri olarak gördüğü ve bilinçli bir şekilde kendi kültürlerinden farklı kültürlerle ait deneyim, destinasyon ve ürünleri tüketmeleri şeklinde ortaya çıkmaktadır (Cannon ve Yaprak, 2002: 33). Pazarlama alanında kozmopolitanizm ilk olarak, Cannon ve Yaprak (1993) tarafından gerçekleştirilen uluslararası karşılaştırmaya dayanan bir çalışmada kullanılmıştır. Cannon vd. (1994: 6), kozmopolit tüketicilerin yeni düşüncelere çok fazla açık oldukları bununla birlikte bu tüketicilerin gelenekleri ve sosyal etkileri gözetmeksizin ihtiyaç duyulan fonksiyonel ihtiyaçları en iyi şekilde karşılayan ürün veya hizmetleri tercih etme eğiliminde olduklarına dikkat çekmektedirler. Kozmopolit tüketicilerin tercihleri yerel gelenek ve göreneklerinden daha çok fonksiyonel ihtiyaçlarına dayandırarak gerçekleşiyorsa, bu durumda uluslararası bir segment tercihinin ön plana çıktığı söylenebilmektedir.

Yüksek derecede kozmopolitanizm odaklı olan tüketiciler kimliklerini ifade etmelerini sağlayan, benliklerini zenginleştirecek faaliyetler arayışı içerisine girerler. Ayrıca farklı kültür ve ulus menşeli ürünlerin sahip olduğu çeşitliliğe değer verirler. Bu sebeple yabancı pazar ve kültürlerle ait ürünleri tüketmeye yönelik olarak olumlu bir tutum sergilerler (Riefler ve Diamantopoulos, 2009: 415). Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerdeki kozmopolit tüketicilerin yabancı ülke menşeli ürün tüketmek istedikleri anlaşılmaktadır (Caldwell vd., 2006: 138). Fakat gelişmekte olan pazarlardaki tüketiciler açısından gelişmiş ülkelere gelen küresel markalar doğal olarak aynı zamanda yabancı markaları ifade etmektedir (Srivastava ve Balaji, 2018: 621). Bu ürünler gelişmekte olan pazardaki tüketicilerin kozmopolit bir kimlik geliştirme sürecine yardımcı olabilecek yabancı bir ülkenin kültürel unsurlarını barındırmaktadır. Dahası bu markalar tüketicilere gelişmekte olan pazar tüketicilerinin küresel kozmopolit tüketici segmentine olan bağlılıklarını gösterebilmelerini ve küresel kimliklerini geliştirebilmelerini sağlama imkânı sunmaktadır (Özsomer ve Altaras, 2008: 19).

Holt (1998), Thompson ve Tambyah (1999)'a göre kozmopolitanizm önemli bir tüketici yönelimi olmasına karşın, bu alandaki çalışmalar ihmal edilmiştir. Mevcut pazarlama literatürü genel olarak tüketicilerin neden yerli ürünleri tercih ettiği ve yabancı ürünleri satın almaktan ise çekindiğini

açıklamaya odaklanmıştır. Diğer taraftan tüketicilerin bilinçli olarak neden yabancı ürünleri tercih ettiklerini açıklamada yetersiz kalmaktadır (Riefler ve Diamantopoulos, 2009: 407). Son zamanlarda tüketici kozmopolitanizminin yabancı ürün tercih ve seçimi ile yakından ilgisi olduğu anlaşılmaya birlikte, bu alandaki ilgide her geçen gün artmaya başlamıştır (Riefler ve Diamantopoulos, 2009: 407).

1.4. Materyalizm

Tüketim kültürünün öne çıkan en önemli özelliklerinden birisi aşırı tüketimin kişilerin yaşamlarında başarının bir ölçütü olarak kabul edilmesidir (Bauman, 1997: 40). Bu ifade aynı zamanda bir bireyin yaşantısında materyal sahipliğinin önemi ile ilgili temel inancı ifade eden materyalizmin ana yapısını yansıtmaktadır (Richins ve Dawson, 1992: 308). Materyalizme değer veren bireyler yaşamdaki en önemli amacın daha pahalı ve daha çok materyale sahip olmak olduğuna inanmaktadırlar. Çok uluslu işletmelerin de küresel hedeflerine ulaşabilmek amacıyla ekonomik gelişmelere odaklanması materyalizmin dünya çapında hızla gelişmesine neden olmaktadır (Belk vd., 2003: 331; Steenkamp ve De Jong, 2010: 36).

Materyalizm genel olarak tüketici davranışlarında ve özellikle tüketici algısında, tercihinde ve seçiminde önemli bir etkiye sahiptir (Sharma, 2011: 289). Materyalizm bireylerin pahalı ürünlerin gösterişe yönelik tüketimi ile sosyal konumlarını iyileştirmeye çalıştıkları motivasyonel bir süreç ile statü tüketimiyle ilişkili (Eastman vd., 1997: 53) olduğu kadar, tüketim sembolü, benlik imajı ile uyum ve materyal sahipliği ile de yakından ilişkilidir (Belk, 1985: 266). Materyalizmin özellikle küresel tüketim kültüründe vurgulanan bolluk, kişisel başarı ve bireysel doyum göz önüne alındığında küresel ürünlerin tüketimi ile de yakından ilişkili olduğu vurgulanmaktadır (Steenkamp ve De Jong, 2010: 25).

Dünya genelinde materyalizm genel bir kişilik özelliğidir. Fakat sosyoekonomik ve kültürel çevrenin de etkisiyle bölgesel farklılıklar gösterebilmekte ve farklı kültürlerde taşınmış olduğu anlam ve sahip olduğu etki değişiklik gösterebilmektedir (Kilbourne vd., 2005: 635). Her ne kadar ürünlere sahip olmanın önemi gelişmekte olan pazarlarda öne çıkan bir özellik olsa da, gelişmiş ülkelerde de görülmeye devam etmektedir (Ger ve Belk, 1996: 275; Dholakia ve Talukdar, 2004: 792). Gelişmekte olan ülkelerdeki tüketiciler hedonik tüketim davranışları sergilemekte ve bu nedenle materyalist tüketimin bu ülkelerde giderek artmakta olduğu düşünülmektedir (Sharma, 2011: 290).

Materyalist tüketiciler statülerini ve sahip olduklarını aidiyet hissettikleri sosyal gruplara sergilemekle ilgilenmektedirler. Özellikle lüks ithal ürünleri satın almak ve kullanmak üst düzey materyalist başarı göstergesi olarak değerlendirilmekte, bu sebeple bu tarz tüketicilerin diğer bireyler üzerinde olumlu bir izlenim bırakabilmesine yardımcı olmaktadır (Ger ve Belk, 1996: 280). Genel olarak dünya genelindeki tüketicilerin küresel tüketim kültürüne aidiyetlerini sergilemeye çalıştıkları düşünülmektedir (Belk vd., 2003: 347). Bu sebeple materyalizm alanındaki çalışmalar tüketicilerin küreselleşmeye yönelik tepkilerin anlaşılmasıyla ilişkilendirilmektedir.

1.5. Özgünlük İhtiyacı

Tüketicinin özgünlük ihtiyacı kavramı, özgünlük teorisi (Snyder ve Fromkin, 1977) temel alınarak geliştirilmiştir. Teoriye göre bireyin kendisini diğerlerinden farklı olarak görme arzusu, benliğine yönelik bir tehdit algılandığı durumlarda görülmektedir. Bireyler kendilerini diğerleri ile çok benzer olarak değerlendirdiklerinde, kendi kimliklerinin tehlikede olduğu hissine kapılmakta böylelikle özgünlük ihtiyacı ortaya çıkmaktadır (Snyder ve Fromkin, 1977: 518). Bireyler bu durumda benlik saygısını geri kazanmaya ve kendini ayırt eden davranışlar yoluyla olumsuz etkiyi azaltmaya çalışırlar.

Toplumsal uyumsuzluk, kavramsal modeli çerçevesinde incelendiğinde, bir bireyi diğerlerinden farklı kılan davranışların bazı motivasyonel süreçlerini yansıtmaktadır (Nail, 1986: 192; Tian,

1997: 209). Farklılık oluşturan objelerin sergilenmesi birincil ve ikincil amaçlar kapsamında değerlendirilebilmektedir. Farklılıkların rastsal veya farklı çeşitli dürtüleri tatmin çabaları sonucu ortaya çıkması durumu ikincil amaçlar kapsamında değerlendirilmektedir. Örneğin, bir birey bağımsız olma motivasyonu ile hareket ediyorsa, tüketici seçimlerini gerçekleştirirken kendi içsel zevklerine bağlı kalmaktadır. Bu durum karar verici olan tüketicinin diğerlerinden farklılaşmasına ikincil amaçlar neden olmaktadır. Bu sebeple ortaya çıkan sonuç kişinin kendi standartları ile tutarlı olarak hareket etmesine bağlı olarak gelişmesinden dolayı rastsal olarak gerçekleştiği kabul edilmektedir (Nail, 1986: 193). Bunun tam aksine tüketim ürünlerinin sergilenmesi birincil amaç olabilir. Bu durum bir diğer bireylerden farklı hissetme ihtiyacından dolayı bireyin bilinçli eylemlerinin bir çıktısı olarak da görülebilir. Bu ihtiyaç ise karşı uyum olarak adlandırılmaktadır (Tian vd., 2001: 50).

Bağımsızlık motivasyonu ile hareket eden bireyin aksine uyum karşıtı davranışlar sergileyen bireyler diğerlerinin davranış normlarından etkilenirler. Fakat bu etkileşim sonucu birey bu normların aksine davranışlar sergiler (Nail, 1986: 191). Bu gibi durumlarda kimlik tehdidini uzaklaştırıcı etkiye sahip olması nedeniyle birey ayırt edici özelliğe sahip maddi nesnelere haz duyar (Snyder ve Fromkin, 1977: 518). Norm dışı olarak değerlendirilen ürünleri kullanmak veya teşhir etmek, özgünlük veya uzmanlık sembolü olarak değerlendirilmektir. Diğer bireylerden farklı olmak isteyen bir bireyin benlik kavramı, kişinin satın aldığı ürünün toplum tarafından farkındalığının kabul edildiğine, benliğine uygun olduğunu ve onu desteklediğine inanması durumunda sürdürülebilir ve desteklenebilir olabilmektedir (Grubb ve Grathwohl, 1967: 25). Benlik ifadeleri, toplum içerisinde farklı olmaktan dolayı ciddi yaptırımların bulunmadığı durumlarda farklı şekillerde ve çıktılar ile sonuçlanabilmektedir. Toplumsal yaptırımlara maruz kalma riskine girmeden bireyin özgünlük ihtiyacını tatmin etmesini sağladığı için bireyin diğerlerinden farklı olduğunu maddi ifadeler ile vurgulaması özellikle önemli görülmektedir. Farklı bireylerin özgünlüğe yönelik ihtiyaçları da çeşitlilik gösterebilmektir (Snyder, 1992: 16). Bunun nedeni bireylerin özgün olma isteklerini farklı şekillerde gerçekleştirilebilmesinden kaynaklanmaktadır (Snyder ve Fromkin, 1977: 519).

Diğer farklılaşma kaynakları ile ilgili olarak karşı uyum motivasyonundan kaynaklanan farklılık, özellikle ürün tekliflerinin ticarileşmesi ve popülerleşmesine yönelik tüketici davranışlarının anlaşılmasında da çok önemlidir (Tian vd., 2001: 50). Bireylerin diğer bireylerden farklı olma arzusunu cezbedebilmek amacıyla pazarlamacılar ürün kıtlığı, özgünlük ve bireylerin referans gruplarının kurallarını yıkan mesajlar taşıyan reklamlar kullanmaktadır (Snyder, 1992: 16; Lynn ve Harris, 1997: 612). Snyder (1992: 9), pazarlamacıların bireylerin bu karşı uyum motivasyonlarını uyararak tüketicileri kullandıklarını öne sürmektedir. Pazarlamacılar bir ürün, marka veya stilin bireyin özgünlüğünü arttırdığına yönelik reklam içerikleri oluşturmakta, tüketiciler kendilerinin özel olduklarını ifade etmek amacıyla bu ürünleri satın almakta, gerçekleştirilen satın alımlar pazarlamacıların başarılı olduğu algısını arttırmakta, bunun sonucunda ise daha fazla benzer reklamların yapılmasına neden olmaktadır. Bu durum birçok tüketicinin bu çekici markalara aynı tepkiyi vermelerine, böylelikle her bir tüketicinin özel olma beklentisi başarısızlıkla sonuçlanır (Snyder, 1992: 20). Fakat insanlar reklamların bu uyuma yönelik çekici gücüne diğer insanların bu ürünlere olan talebinin yoğun olması sonucu karşı koyabilmektedirler (Frank, 1997: 3).

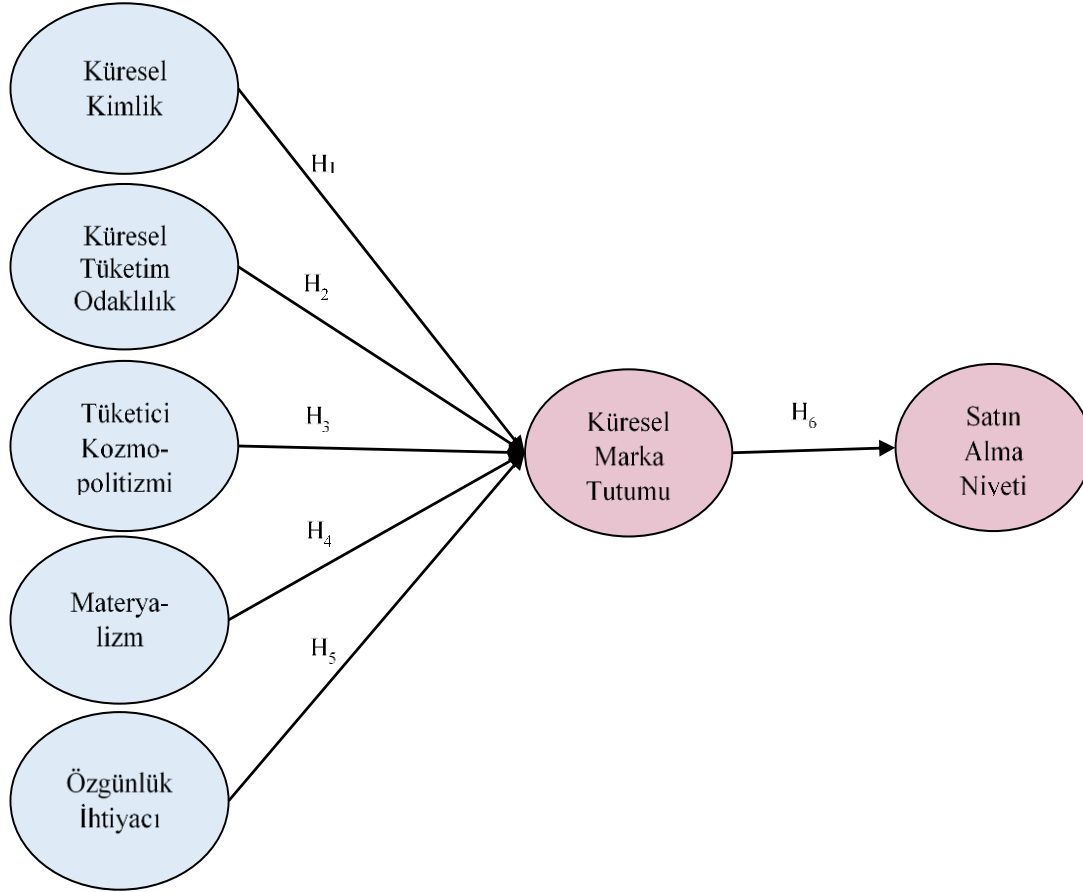
2. Tasarım ve Yöntem

Çalışmanın bu kısmında araştırmanın amacı, modeli, hipotezleri ve yöntemi hakkında bilgilere yer verilmiştir. Araştırmaya başlamadan önce Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'ndan izin alınmış ve kurulun 07.04.2020 tarihli ve 2020/04 sayılı toplantısında araştırmanın etik açıdan uygun olduğu kararı verilmiştir.

2.1. Araştırmanın Amacı, Modeli ve Hipotezleri

Bu çalışmanın amacı, küresel spor giyim markalarının ürünlerini kullanan ve satın almayı tercih eden tüketicilerin bu markalara karşı tutumları ve bu markaların ürünlerini satın alma niyetleri üzerinde etkili olduğu düşünülen çeşitli değişkenlerin etkisini incelemektir. Ayrıca araştırmaya katılan tüketicilerin incelenen değişkenler açısından doğal kümeler ayrılıp ayrılmadıkları da araştırma kapsamında ele alınmaktadır. Bu kapsamda kavramsal çerçevede ele alınan değişkenler doğrultusunda oluşturulan araştırma modeli ve hipotezleri Şekil 1'de gösterilmektedir.

Şekil 1: Araştırma Modeli

Araştırma modeli ve teorik çerçeve kapsamında test edilecek hipotezler şu şekildedir:

- H₁:** Küresel kimlik küresel marka tutumunu etkilemektedir.
- H₂:** Küresel tüketim odaklılık küresel marka tutumunu etkilemektedir.
- H₃:** Tüketici kozmopolitizmi küresel marka tutumunu etkilemektedir.
- H₄:** Materyalizm küresel marka tutumunu etkilemektedir.
- H₅:** Özgünlük ihtiyacı küresel marka tutumunu etkilemektedir.
- H₆:** Küresel marka tutumunu küresel marka satın alma niyetini etkilemektedir.

Bu çalışmada, araştırma modelinde belirtilen hipotezlerin dışında ayrıca ilgili değişkenler bazında araştırmaya katılan tüketicilerin küme yapılarının da analiz edileceği belirtilmiştir. Bu kapsamda test edilecek olan araştırma hipotezi ise, aşağıdaki gibi ifade edilmektedir:

- H₇:** Araştırmaya katılan tüketiciler, küresel kimlik, küresel tüketim odaklılık, tüketici kozmopolitizmi, materyalizm, özgünlük ihtiyacı, küresel marka tutumu ve küresel marka satın alma niyeti açısından pazarda doğal kümelerle sahiptir.

2.2. Araştırmanın Örneklemi ve Veri Toplama Yöntemi

Araştırmanın örneklemi 18 yaşından büyük ve küresel markalı spor giyim ürünlerini kullanan ya da satın alan tüketiciler oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklem sayısı 314 birimden meydana gelmektedir. Araştırma kapsamında ulaşılan örneklem büyüklüğü Altunışık vd. (2005)'nin 30'dan büyük 500'den küçük örneklem sayısının birçok araştırma için yeterli olacağı ifadesi dikkate alınarak oluşturulmuştur. Yine %5 örnekleme hatası, incelenen olayın görülüş sıklığı ($p=0.8$) ve incelenen olayın görülmeiş sıklığı ($q=0.2$) değerleri temel alınarak Baş'ın (2015: 41-43) önerdiği aşağıdaki örnekleme formülü kullanılarak örnekleme formülü kullanılarak örneklem sayısı belirlenmiş ve hesaplama sonucunda yeterli örneklem büyüklüğünün 246 olduğu bulgusu elde edilmiştir. Bu örneklem sayısı yükseltilecek 314 birey üzerinde araştırma gerçekleştirilmiştir.

$$n = \frac{Nt^2pq}{d^2(N-1)} + t^2pq$$

Formülde (Baş, 2015: 42);

N: Hedef kitledeki birey sayısı

n: Örnekleme alınacak birey sayısı

p: İncelenen olayın gerçekleşme olasılığı

q: İncelenen olayın gerçekleşmeme olasılığı

t: Belirli bir anlamlılık düzeyinde t tablosuna göre bulunan teorik değer

d: Olayın görülüş sıklığına göre kabul edilen örnekleme hatasıdır.

Araştırmaya katılan bireylere kolayda ve kartopu örnekleme yöntemleri kullanılarak 1 Kasım 2019 – 27 Şubat 2020 tarihleri arasında veriler toplanmıştır. Toplanan verilerin analizi SPSS 22.0 paket programı kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Araştırma kapsamında elde edilen verilerin toplanmasında yapılandırılmış online olarak hazırlanmış anket formu kullanılmıştır. Bu kapsamda araştırma formunda yer alan değişkenler 5'li likert tipi (1-Kesinlikle Katılmıyorum, 5-Kesinlikle Katılıyorum) ölçek şeklinde hazırlanmıştır. Araştırma formunda katılımcıların demografik özelliklerinin yanısıra küresel kimlik (Tu vd., 2012), küresel tüketim odaklılık (Alden vd., 2006), tüketici kozmopolitanizmi (Cleveland vd., 2009), materyalizm (Sharma, 2011), özgünlük ihtiyacı (Tian vd., 2001), küresel marka tutumu (Sengupta ve Johar, 2002) ve küresel marka satın alma niyeti (Dodds vd., 1991) değişkenlerine yer verilmiştir. Bu değişkenler araştırmaya uyarlanarak dahil edilmiştir. Küresel kimlik değişkenine ait 4, küresel tüketim odaklılık değişkenine ait 5, tüketici kozmopolitanizmine ait 6, materyalizm değişkenine ait 8, tekil/benzersizlik değişkenine ait 3, küresel marka tutumuna ait 3 ve küresel marka satın alma niyetine ait 3 olmak üzere toplam 32 ifadeye yer verilmiştir. Çeşitli demografik özellikler ve yedi ayrı ölçekten oluşan anket ön test amacıyla ilk olarak 45 kişilik bir tüketici grubuna yüz yüze uygulanmış ve geri dönüşlere bağlı olarak form üzerinde küçük düzeltmeler yapılarak forma son hali verilmiştir.

3. Ampirik Bulgular

Araştırmanın amacı doğrultusunda incelenen değişkenlerin analizinde frekans ve yüzdesel tanımlayıcı istatistiksel analizler kullanılmıştır. Ayrıca araştırma hipotezlerini test etmek amacıyla da yorumsal istatistiksel analizlerden açıklayıcı faktör, korelasyon, çoklu doğrusal regresyon ve kümeleme analizleri kullanılmıştır.

3.1. Tanımlayıcı ve Yorumlayıcı Bulgular

Çalışmada öncelikle katılımcılara ilişkin demografik özelliklerin incelenmesi yapılmıştır. Buna göre Tablo 1'de katılımcıların tanımlayıcı özelliklerine ilişkin frekans ve yüzde analizlerine yer verilmiştir. Tablo 1'de yer alan bilgilere göre katılımcıların yaklaşık %35'i kadın ve %65'i erkek;

%25'i 18-25 yaş arası, %24'ü 26-32 yaş arası, %26'sı 33-40 yaş arası ve %25'i 41 yaş üzerinde; %17'si 2500 TL ve altı, %19'u 2501-4000 TL, %18'i 4001-5500 TL ve %46'sı 5501 TL ve üzeri aile geliri; %10'u lise ve altı, %12'si önlisans, %40'ı lisans ve %38'i lisansüstü eğitim sahibi bireylerden oluşmaktadır. Yine katılımcıların yaklaşık %29'unun Adidas, %35'inin Nike ve %36'sının diğer spor giyim markalarını satın alıp kullandıkları görülmektedir.

Tablo 1: Katılımcıların Demografik Özellikleri

Değişken	Kategori	Frekans	%
Cinsiyet	Kadın	109	34,7
	Erkek	205	65,3
Yaş	18-25 arası	78	24,8
	26-32 arası	77	24,5
	33-40 arası	81	25,8
	41 ve üzeri	78	24,8
Gelir (aylık)	2500 TL altı	52	16,6
	2501-4000 TL	60	19,1
	4001-5500 TL	57	18,2
	5501 TL ve üzeri	145	46,2
Öğrenim	Lise ve altı	32	10,2
	Önlisans	37	11,8
	Lisans	126	40,1
	Lisansüstü	119	37,9
Tercih Edilen Küresel Marka	Adidas	92	29,3
	Nike	110	35,0
	Diğer	112	35,7

3.2. Güvenilirlik, Geçerlilik ve Faktör Analizi Sonuçları

Katılımcıların demografik özellikleri incelendikten sonra araştırma değişkenlerinin güvenilirlik değerleri ve madde toplam korelasyonlarına bakılmıştır. Güvenilirlik analizi, bir araştırmada yer alan soruların birbirleri ile olan tutarlılığını ortaya koymaktadır (Kalaycı, 2010: 403). Güvenilirlik analizi için farklı yöntemler kullanılmaktadır. Cronbach Alpha katsayısı kullanılan bu yöntemlerden birisidir. Bu katsayının düşük çıkması güvenilirliğin düşük olduğunu göstermektedir. Bunun için madde toplam korelasyon katsayısına bakmak gerekmektedir. Bu katsayının 0,25'ten büyük olması beklenen bir durumdur (Nakip, 2006: 145). Dolayısıyla faktör analizini gerçekleştirmeden önce araştırmada kullanılan ölçeklerde 0,25'ten düşük madde toplam korelasyonlarına sahip küresel tüketim odaklılık değişkeninden 2 ifade silinmiştir. Daha sonra açımlayıcı faktör analizi yürütülmüştür. Gerçekleştirilen faktör analizi sonucunda kozmopolitizm değişkenine ait 1 ifadenin faktör yükü 0,40 kestirim değerinden küçük olması ve materyalizm değişkenine ait 1 ifadenin de farklı bir faktör altında çıkmasından dolayı bu iki ifade analiz dışı bırakılmıştır. Dolayısıyla çalışma kapsamında bu aşamadan sonra yürütülen analizler geriye kalan 28 değişken üzerinden gerçekleştirilmiştir. Açımlayıcı faktör analizi sonucunda ortaya çıkan her bir ölçeğe ilişkin faktör yük değerleri, açıklanan varyans değerleri, özdeğer, madde toplam korelasyon değerleri ve içsel tutarlılık (α) oranları Tablo 2'de gösterilmektedir.

Tablo 2'de yer alan sonuçlara göre ölçeklere ilişkin Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) değeri 0,826 bulunmuştur. Kalaycı (2010)'a göre elde edilen bu sonuç ölçümün faktör analizi için uygun olduğunu göstermektedir. Yine Bartlett's testinin de anlamlı olduğu belirlenmiştir. Ayrıca gerçekleştirilen açımlayıcı faktör analizi sonucunda toplam açıklanan varyans'ın %63,39 ve her bir faktörün özdeğerinin de 1'in üzerinde olduğu anlaşılmaktadır. Gerçekleştirilen faktör analizi sonucunda benzer yapıya sahip ifadelerin almış olduğu faktör yüklerinin 0,50 ve üzeri olduğu için birleşim geçerliliğinin ve 0,30'dan düşük almış oldukları faktör yükleri ise ayrışım geçerliliğinin sağlandığını göstermektedir (Bhattacharjee, 2012). Materyalizm boyutuna ilişkin maddelerin

faktör yüklerinin 0,539-0,812; kozmopolitanizm boyutuna ilişkin maddelerin faktör yüklerinin 0,719-0,855; küresel marka tutumu boyutuna ilişkin maddelerin faktör yüklerinin 0,804-0,852; küresel marka satın alma niyeti boyutuna ilişkin maddelerin faktör yüklerinin 0,729-0,834; küresel kimlik boyutuna ilişkin maddelerin faktör yüklerinin 0,522-0,758; özgünlük ihtiyacı boyutuna ilişkin maddelerin faktör yüklerinin 0,715-0,781 ve küresel tüketim odaklılık boyutuna ilişkin maddelerin faktör yüklerinin 0,660-0,712 arasında değiştiği görülmektedir. Küresel kimlik, özgünlük ihtiyacı ve küresel tüketim odaklılık ölçeklerinin Cronbach Alpha (α) katsayılarına bakıldığında oldukça güvenilir olduğu; materyalizm, kozmopolitanizm, küresel marka tutumu ve küresel marka satın alma niyeti ölçeklerinin α katsayılarının da yüksek derecede güvenilir olduğu ifade edilebilir (Nakip, 2006: 146; Kalaycı, 2010: 405).

Tablo 2: Açımlayıcı Faktör Analizi Sonuçları

Boyutlar/Maddeler	Faktör Yüğü	Özdeğer	Açıklanan Varyans	Toplam Madde Korelasyonu	α
Materyalizm					
MAT1	0,539			0,478	
MAT3	0,714			0,608	
MAT4	0,730			0,625	
MAT5	0,812	5,433	19,40	0,706	0,845
MAT6	0,734			0,563	
MAT7	0,688			0,596	
MAT8	0,716			0,640	
Kozmopolitanizm					
KOZ1	0,719			0,633	
KOZ2	0,855			0,770	
KOZ3	0,784	3,576	12,77	0,718	0,883
KOZ4	0,845			0,771	
KOZ5	0,842			0,709	
Küresel Marka Tutumu					
KMT1	0,852			0,743	
KMT2	0,806	2,973	10,61	0,715	0,853
KMT3	0,804			0,722	
Satın Alma Niyeti					
KMSN1	0,834			0,697	
KMSN2	0,847	1,692	6,04	0,734	0,824
KMSN3	0,729			0,617	
Küresel Kimlik					
KK1	0,682			0,489	
KK2	0,710			0,464	
KK3	0,758	1,503	5,37	0,542	0,671
KK4	0,522			0,330	
Özgünlük İhtiyacı					
Oİ1	0,715			0,378	
Oİ2	0,759	1,378	4,92	0,539	0,669
Oİ3	0,781			0,547	
Küresel Tüketim Odaklılık					
KTO1	0,712			0,443	
KTO2	0,701	1,194	4,26	0,450	0,600
KTO3	0,660			0,336	
KMO: 0,826 Bartlett's Testi: 3398,895 Sig: 0,000 Toplam Açıklanan Varyans: 63,39					

3.3. Korelasyon ve Regresyon Analizi Sonuçları

Açımlayıcı faktör analizinden sonra araştırmada kullanılan değişkenlere ilişkin korelasyon analizi uygulanmıştır. Korelasyon analizi sonucunda elde edilen bulgular Tablo 3'te gösterilmektedir. Tablo 3'te yer alan bilgilere göre küresel marka tutumu ile küresel kimlik ve küresel tüketim odaklılık arasında 0,01 düzeyinde, tutum ile özgünlük ihtiyacı arasında 0,05 düzeyinde pozitif ve anlamlı bir ilişki vardır. Küresel marka satın alma niyeti ile küresel marka tutumu arasında da 0,01 düzeyinde pozitif ve anlamlı bir ilişki vardır.

Tablo 3: Korelasyon Analizi Sonucu

	Ort.	S.S.		1	2	3	4	5	6	7
1 Materyalizm	2,71	0,802	r p	1						
2 Kozmopolitanizm	3,92	0,693	r p	0,123* 0,030	1					
3 Küresel Marka Tutumu	3,61	0,789	r p	0,200** 0,000	0,092 0,105	1				
4 Küresel Marka Satın Alma Niyeti	3,74	0,712	r p	0,160** 0,004	0,064 0,255	0,510** 0,000	1			
5 Küresel Kimlik	3,65	0,717	r p	0,029 0,610	0,350** 0,000	0,188** 0,001	0,181** 0,001	1		
6 Özgünlük İhtiyacı	2,72	0,774	r p	0,306** 0,000	0,079 0,164	0,118* 0,037	0,067 0,234	0,065 0,249	1	
7 Küresel Tüketim Odaklılık	2,50	0,823	r p	0,294** 0,000	0,245** 0,000	0,217** 0,000	0,151** 0,007	0,220** 0,000	0,213** 0,000	1

*0,05 düzeyinde anlamlı **0,01 düzeyinde anlamlı

Korelasyon analizi, bir değişkende meydana gelen değişimin diğer değişkendeki değişimin ne kadarını açıkladığını belirtir ancak iki değişken arasındaki neden-sonuç ilişkisini göstermez (Nakip, 2006: 342-343; Kalaycı, 2010: 115). Bu nedenle araştırmada kullanılan değişkenler arasındaki neden sonuç ilişkisini açıklayabilmek ve araştırma hipotezlerini test edebilmek için regresyon analizi uygulanmıştır. Bu kapsamda değişkenler arasındaki doğrudan etkiyi gösteren doğrusal regresyon analizi sonuçları Tablo 4 ve 5'te gösterilmektedir. Uygulanan regresyon analizinde "Enter" yöntemi kullanılmıştır.

Tablo 4: Regresyon Analizi Sonucu (Bağımlı Değişken: KMT)

Model	β	t değeri	p değeri	Tolerans değeri	VIF değeri	Hipotez Sonucu
Sabit Terim	2,244	6,961	0,000	-	-	-
Küresel Kimlik (KK)	0,174	2,692	0,008	0,855	1,170	Kabul
Tüketim Odaklılık (KTO)	0,130	2,279	0,023	0,889	1,125	Kabul
Kozmopolitanizm (KOZ)	-0,020	-0,299	0,765	0,834	1,999	Red
Materyalizm (MAT)	0,144	2,485	0,013	0,844	1,185	Kabul
Özgünlük İhtiyacı (Öİ)	0,036	0,608	0,544	0,8746	1,182	Red

Bağımlı Değişken: Küresel Marka Tutumu (KMT)
R²: 0,302 **Düzeltilmiş R²:** 0,076 **F:** 6,168 **p**<0,001

Tablo 4'te yer alan doğrusal regresyon analizi sonuçları ve regresyon modelinin doğrusallığa uyumunun anlamlılık testi de (F=6,168 p<0,001) regresyon modelinin anlamlı olduğunu göstermektedir. Ayrıca değişkenler arasında çoklu bağlantı probleminin olmadığını anlamak için Tolerans ve VIF değerleri de incelemiştir. Hair vd., 2006'ya göre VIF değeri ne kadar küçük ve tolerans değeri ne kadar büyükse, değişkenler arasındaki çoklu bağlantı ihtimali de o kadar düşüktür. Dolayısıyla araştırma kapsamına ulaşılan Tolerans ve VIF değerleri değişkenler arasında çoklu bağlantı probleminin olmadığını göstermektedir. Küresel kimlik, küresel tüketim odaklılık ve materyalizmin küresel marka tutumu üzerinde anlamlı etkisinin olduğu ve bu değişkenlere ilişkin araştırma hipotezlerinin desteklendiği görülmektedir. Kozmopolitanizm ve özgünlük ihtiyacının ise küresel marka tutumu üzerinde anlamlı etkisinin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu modele göre oluşan regresyon denklemi şu şekilde ifade edilebilir:

$$KMT = 2,244 + (0,174*KK) + (0,130*KTO) + (-0,020*KOZ) + (0,144*MAT) + (0,036*Öİ)$$

Tablo 5'te yer alan doğrusal regresyon analizi sonuçları incelendiğinde ise, küresel marka tutumu değişkeninin küresel marka satın alma niyeti değişkenindeki değişimin %51'ini açıkladığı

anlaşılmaktadır. Regresyon modelinin de anlamlı ($F=109,667$ $p<0,001$) olduğu görülmektedir. Yine küresel marka tutumu ile küresel marka satın alma niyeti değişkenlerine ilişkin Tolerans ve VIF değerleri incelendiğinde değişkenler arasında çoklu bağlantı problemi olmadığı anlaşılmaktadır. Küresel marka tutumunun küresel marka satın alma niyeti üzerinde anlamlı etkisinin olduğu ve bu değişkene ilişkin araştırma hipotezinin desteklendiği görülmektedir. Bu modele göre oluşan regresyon denklemi şu şekilde ifade edilebilir:

$$KMSN = 2,080 + (0,460 * KMT)$$

Tablo 5: Regresyon Analizi Sonucu (Bağımlı Değişken: KMSN)

Model	β	t değeri	p değeri	Tolerans değeri	VIF değeri	Hipotez Sonucu
Sabit Terim	2,080	12,800	0,000	-	-	-
Küresel Marka Tutumu (KMT)	0,460	10,472	0,000	1,000	1,000	Kabul
Bağımlı Değişken: Küresel Marka Satın Alma Niyeti (KMSN)						
R²: 0,510 Düzeltilmiş R²: 0,258 F: 109,667 p< 0,001						

4. Kümeleme Analizi Bulguları

Kümeleme analizi, belirli özelliklere göre birimlerin benzerliklerini ortaya koymak ve bu benzerlikleri temel alarak birimleri doğru kategoriler içerisinde sınıflandırmak için kullanılan bir yöntemdir. Bu analizde hiyerarşik ve hiyerarşik olmayan kümeleme yöntemleri bulunmaktadır. Örneklem sayısının 250'den büyük olduğu durumlarda hiyerarşik olmayan kümeleme yöntemlerinin kullanılması tercih edilmektedir (Çokluk vd., 2016: 137-138). Özdamar (2004), küme sayısının belirli olduğu durumlarda hiyerarşik olmayan yöntemlerin kullanılmasını önermektedir. Yine Hair vd. (2006)'de kümeleme analizinin temel amacının objeleri sahip oldukları özelliklere göre gruplara ayırmak olduğunu ifade etmektedir. Bu kapsamda küresel kimlik, küresel tüketim odaklılık, kozmopolitanizm, materyalizm, özgünlük ihtiyacı, küresel marka tutumu ve küresel marka satın alma niyeti değişkenleri bazında araştırmaya dahil olan katılımcıların gruplandırılması amacıyla kümeleme analizi gerçekleştirilmiştir. Araştırma kapsamında ulaşılan örneklem sayısı 250'den büyük olduğu için hiyerarşik olmayan kümeleme yöntemlerinden "K-Ortalama (K-Means) Yöntemi" kullanılması tercih edilmiştir. Bu nedenle ilgili değişkenler bakımından düşük, orta ve yüksek olmak üzere küme sayısı üç olarak kararlaştırılmıştır.

Değişkenlere ilişkin kümeleme analizi yapılabilmesi için ilgili değişkenlere ait ortalamaların z skorları alınarak, son küme merkezleri belirlenmiş ve her kümede yer alan birim sayıları ortaya çıkartılmıştır. Tablo 6'da ilgili değişkenlerin son küme merkezlerine ilişkin aldığı değerler gösterilmektedir.

Tablo 6: Son Küme Merkezleri

Değişkenler	Kümeleşmeler		
	1 (orta)	2 (yüksek)	3 (düşük)
Küresel Kimlik	0,42011	0,22246	-0,63177
Özgünlük İhtiyacı	-0,43057	0,83045	-0,14152
Küresel Marka Tutumu	0,40786	0,49094	-0,81833
Satın Alma Niyeti	0,34146	0,48047	-0,73688
Küresel Tüketim Odaklılık	-0,01015	0,78184	-0,57157
Kozmopolitanizm	0,26606	0,33157	-0,54226
Materyalizm	-0,46981	1,00777	-0,23018
Küme Örneklem Sayısı ve Yüzdesi	122 (%38,8)	82 (%26,2)	110 (%35,0)

Hiyerarşik olmayan K-Ortalamalar yöntemiyle kümeleme analizi sonucunda elde edilen kümelerin birbirinden ayrılıp ayrılmadığına bakılmış ve analiz sonucunda kümelerin birbirinden ayrıldığı

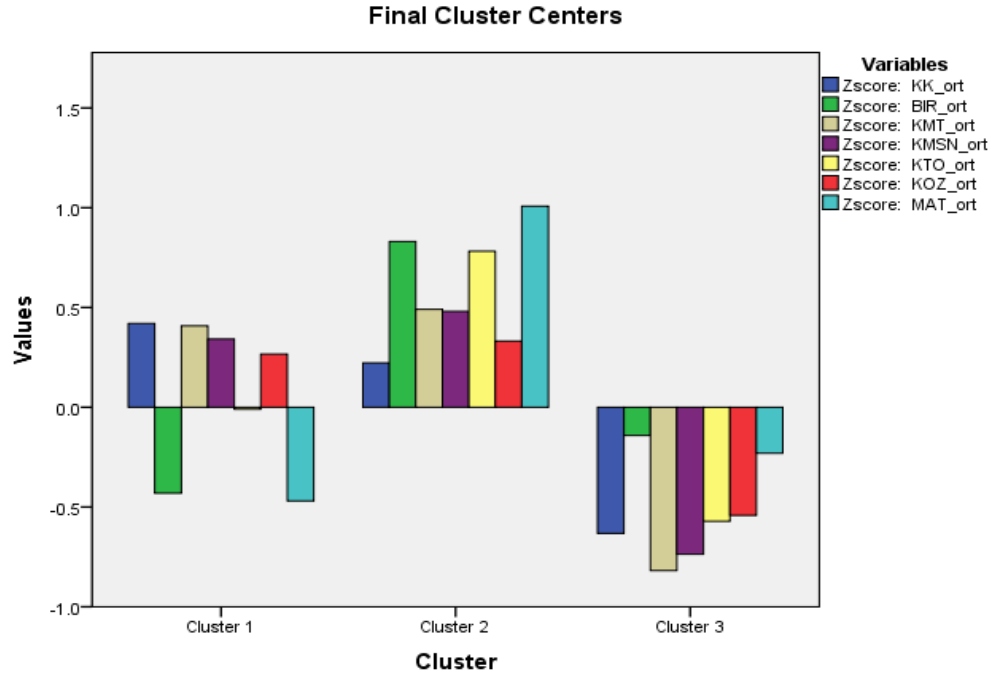
sonucuna ulaşılmıştır. Dolayısıyla analiz sonucunda tüm değişkenler için elde edilen kümeleme yapısının anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu kapsamda kümeleme analizi kapsamında yapılan varyans analizine ait bulgular Tablo 7’de gösterilmektedir. Ayrıca değişkenlerin yer aldığı kümelere ait grafiksel gösterim Grafik 1’de yer almaktadır. Araştırma kapsamında incelenen tüm değişkenlerin kümeleme analizi sonucunda anlamlı ($p < 0,05$) olduğu ve küme çözümlemesine katkı sağladığı ulaşılan sonuçlar arasındadır. Diğer bir ifadeyle araştırmaya katılanların 3 küme şeklinde gruplanarak anlamlı bir dağılım sergiledikleri sonucuna ulaşılmıştır. Küme çözümlemesi açısından en fazla katkıyı materyalizm değişkeni, en az katkıyı kozmopolitanizm yapmaktadır. Elde edilen kümeleme analizi sonuçlarına göre H_7 hipotezi desteklenmiştir. Diğer bir ifadeyle araştırmaya dahil olan bireylerin ilgili değişkenler bakımından benzer gruplara yani doğal kümelere ayrılabilirlikleri ifade edilebilir.

Tablo 7: Anova Analizi Sonuçları

Değişkenler	Kümelere		Hata		F	p
	Ort. Karesi	Serbestlik Derecesi	Ort. Karesi	Serbestlik Derecesi		
Küresel Kimlik	34,747	2	0,783	311	44,378	0,000
Özgünlük İhtiyacı	40,686	2	0,745	311	54,628	0,000
Küresel Marka Tutumu	56,861	2	0,641	311	88,739	0,000
Satın Alma Niyeti	46,441	2	0,708	311	65,616	0,000
Küresel Tüketim Odaklılık	43,037	2	0,730	311	58,981	0,000
Kozmopolitanizm	24,998	2	0,846	311	29,560	0,000
Materyalizm	58,018	2	0,633	311	91,608	0,000

Grafik 1’de yer alan küme çözümündeki gruplar incelendiğinde; birinci kümede yer alan bireylerin (122 kişi) küresel kimlik, küresel marka tutumu, küresel marka satın alma niyeti ve kozmopolitanizm düzeylerinin yüksek ancak özgünlük ihtiyacı ve materyalizm düzeylerinin düşük ayrıca küresel tüketim odaklılıklarının orta düzeyin biraz altında olduğu anlaşılmaktadır. İkinci kümede yer alan katılımcıların (82 kişi) ilgili küresel kimlik, özgünlük ihtiyacı, küresel marka tutumu, satın alma niyeti, küresel tüketim odaklılık, kozmopolitanizm ve materyalizm özellikleri yüksek olan bireylerden oluştuğu görülmektedir. Son olarak üçüncü kümede yer alan katılımcılar (110 kişi) ise ilgili değişkenlerin özellikleri bakımından düşük olan bireylerden meydana geldiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla küresel spor giyim markalarının pazarı bölümlendirirken küresel kimlik, küresel tüketim odaklılık, kozmopolitanizm, materyalizm, özgünlük ihtiyacı, küresel marka tutumu ve satın alma niyeti değişkenlerini dikkate alarak oluşan kümelere göre bölümlendirebileceği ve bu doğrultuda ilgili pazar bölümü için gerekli olan pazarlama stratejisi uygulayabileceği ifade edilebilir.

Grafik 1: Değişkenlere Yönelik Küme Dağılımları

5. Sonuç, Öneri ve Kısıtlar

Küresel markaların taşıdığı değerler ve düşüncelerin tüketicilerin kendi benliklerine transferi sonucu tüketicilerin kimliklerinin şekillenmesinde önemli bir rol oynamaktadırlar (Bartsch vd., 2016: 3629). Ayrıca tüketicilerin küresel anlamda taşıdıkları anlam, kendilerini ifade edebilmeyi sağlamaları ve sundukları statü faydası nedeniyle küresel markaları tercih ettikleri düşünülmektedir (Batra vd., 2000: 83). Bu nedenle ele alınan bu çalışmada küresel markalı ürünleri satın alma tercihinde etkili olduğu düşünülen çeşitli değişkenlerin küresel marka tutumu ve satın alma niyeti üzerindeki etkisini araştırmak üzere gerçekleştirilmiştir. Çalışmada, tüketicilerin küresel marka tutumları üzerinde küresel kimlik, küresel tüketim odaklılık, materyalizm, tüketici kozmopolitanizmi, özgünlük ihtiyacı ve küresel marka satın alma niyeti arasındaki olası ilişkiler incelenmiştir. Araştırma uygulama alanı olarak küresel spor giyim markalarının ürünlerini satın alan ya da satın alma potansiyeli bulunan tüketiciler üzerinde gerçekleştirilmiştir. Literatürdeki çeşitli çalışmalardan esinlenerek uyarlanmış ölçekler yardımıyla yapılandırılmış online anket yöntemiyle birimlerden elde edilen veriler kolayda ve kartopu örnekleme yöntemleri kullanılarak toplanmıştır. Gerçekleştirilen alan araştırması sonucunda ulaşılan bulgular bakıldığında; küresel marka tutumu üzerinde küresel kimlik, küresel tüketim odaklılık ve materyalizm değişkenlerinin istatistiksel olarak anlamlı etkisinin olduğu bulunmuştur. Yine küresel marka satın alma niyeti üzerinde de küresel marka tutumunun anlamlı etkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu analizlere ek olarak araştırma verilerine uygulanan k-ortalamlar kümeleme analizi sonucunda değişkenlerin kümelenme açısından kullanılabilir olduğu ve bireylerin doğal küme yapılarına sahip oldukları ulaşılan bir diğer sonuçtur. Bu kapsamda ilgili değişkenler bakımından tüketicilerin üç farklı doğal kümeye ayrıldığı bulgusu elde edilmiştir.

Küresel spor giyim markalarını tercih eden tüketicilerin ortak özellikler bakımından gruplandırıldığı ve belirli değişkenler arasındaki ilişki ve etkilerin ortaya konulmaya çalışıldığı bu çalışmanın işletmeler ve pazarlama uygulayıcıları açısından pazarlama faaliyetlerinin uygulanması açısından çeşitli yönlerden katkı sağlayacağı değerlendirilmektedir. Araştırmada kolayda ve kartopu örnekleme yöntemlerinin kullanılması ve 314 katılımcıya ulaşılması temel araştırma kısıtını oluşturmaktadır. Ayrıca çok sayıda katılımcıya ulaşılması zaman ve maliyet açısından mümkün olmadığı için araştırmanın bir diğer kısıtı zaman ve maliyet olmuştur.

İşletmeler, uygulayıcılar ve tüketiciler açısından küresel marka/markalamanın güncelliğini koruyan, kullanılan değişkenler ve farklı açılardan ilgi çekici konulardan biri olmasından dolayı önemli bir konu olduğu ifade edilebilir. Gelecekte yürütülecek çalışmalar açısından gerek kültürel, gerekse psikolojik unsurlar bakımından farklı değişkenlerle araştırma modelinin test edilmesi beklenmektedir. Son olarak küresel markalama küreselleşme ile yakından ilişkili olduğu için yürütülecek çalışmalarda ülkeler ve bölgeler arasında karşılaştırmalı çalışmaların yürütülmesi tavsiye edilebilir.

Yazarlık Katkıları (Authorship Contributions): Cevat Söylemez, Fatih Şahin

Kaynakça

- Aaker, J. L. (1997). Dimensions of brand personality. *Journal of Marketing Research*, 34(3), 347-356.
- Aaker, J. L. (1999). The malleable self: The role of self-expression in persuasion. *Journal of Marketing Research*, 36(1), 45-57.
- Aaker, J. L. (2000). Accessibility or diagnosticity? Disentangling the influence of culture on persuasion processes and attitudes. *Journal of Consumer Research*, 26(4), 340-357.
- Aaker, J. L., Benet-Martinez, V., & Garolera, J. (2001). Consumption symbols as carriers of culture: A study of Japanese and Spanish brand personality constructs. *Journal of Personality and Social Psychology*, 81(3), 492.
- Alden, D. L., Steenkamp, J. B. E., & Batra, R. (2006). Consumer attitudes toward marketplace globalization: structure, antecedents and consequences. *International Journal of Research in Marketing*, 23(3), 227-239.
- Altunışık, R., Coşkun, R., Bayraktaroğlu, S., & Yıldırım, E. (2005). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri SPSS uygulamalı* (4. Baskı). Sakarya: Sakarya Kitabevi.
- Arnett, J. J. (2002). The psychology of globalization. *American Psychologist*, 57(10), 774.
- Askegaard, S. (2005). Brands as a global ideoscape. In Jonathan E. Schroeder ve Miriam Salzer-Mörling (Eds.), *Brand Culture* (London: Routledge), pp. 81-92.
- Bartlett, C. A., & Sumantra, G. (1986). Tap your subsidiaries for global reach. *Harvard Business Review*, 64(6), 87-94.
- Bartsch, F., Diamantopoulos, A., Paparoidamis, N. G., & Chumpitaz, R. (2016). Global brand ownership: the mediating roles of consumer attitudes and brand identification. *Journal of Business Research*, 69(9), 3629-3635.
- Baş, T. (2015). *Anket nasıl hazırlanır? Nasıl uygulanır? Nasıl değerlendirilir?* (7. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Batra, R., Ramaswamy, V., Alden, D. L., Steenkamp, J.B.E., & Ramachander, S. (2000). Effects of brand local and nonlocal origin on consumer attitudes in developing countries. *Journal of Consumer Psychology*, 9(2), 83-95.
- Bauman, Z. (1997). *Postmodernity and its discontents*. Cambridge, MA: Blackwell Publishers Inc.
- Belk, R. W. (1985). Materialism: Trait aspects of living in the material world. *Journal of Consumer Research*, 12(3), 265-280.
- Belk, R. W. (1988). Possessions and the extended self. *Journal of Consumer Research*, 15(2), 139-168.

- Belk, R. W., Ger, G., & Askegaard, S. (2003). The fire of desire: A multisited inquiry into consumer passion. *Journal of Consumer Research*, 30(3), 326-351.
- Bellenger, D. N., Steinberg, E., & Stanton, W. W. (1976). Congruence of store image and self image-as it relates to store loyalty. *Journal of Retailing*, 52(1), 17-32.
- Bhattacharjee, A. (2012). *Social science research: principles, methods, and practices*. In Textbooks Collection. Book 3, (ss. 2015). Erişim adresi: http://scholarcommons.usf.edu/oa_textbooks/3
- Buzzell, R. D. (1968). Can you standardize multinational marketing?. *Harvard Business Review*, 46, 102-113.
- Caldwell, M., Blackwell, K., & Tulloch, K. (2006). Cosmopolitanism as a Consumer orientation: replicating and extending prior research. *Qualitative Market Research: An International Journal*, 9(2), 126-139.
- Cannon, H. M., & Yaprak, A. (1993). *Toward a theory of cross-national segmentation*. Annual Meeting of the Academy of International Business, Maui.
- Cannon, H. M., & Yaprak, A. (2002). Will the real-world citizen please stand up! The many faces of cosmopolitan consumer behavior. *Journal of International Marketing*, 10(4), 30-52.
- Cannon, H. M., Yoon, S., McGowan, L., & Yaprak, A. (1994). *In search of the global consumer*. Annual meeting of the academy of international business.
- Chernev, A., Hamilton, R., & Gal, D. (2011). Competing for consumer identity: Limits to self-expression and the perils of lifestyle branding. *Journal of Marketing*, 75(3), 66-82.
- Cleveland, M., Laroche, M., & Papadopoulos, N. (2009). Cosmopolitanism, consumer ethnocentrism, and materialism: an eight-country study of antecedents and outcomes. *Journal of International Marketing*, 17(1), 116-146.
- Craig, C. S., & Douglas, S.P. (2000). Configural advantage in global markets. *Journal of International Marketing*, 8(1), 6-26.
- Crawford, J. C., & Lamb, C.W. (1982). Effect of worldmindedness among professional buyers upon their willingness to buy foreign products. *Psychological Reports*, 50(3), 859-862.
- Çokluk, Ö., Şekercioğlu, G., & Büyüköztürk, Ş. (2016). *Sosyal bilimler için çok değişkenli istatistik SPSS ve LISREL uygulamaları* (4. Baskı). Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- Das, G. (2007). Student perception of globalization: results from a survey. *Global Business Review*, 8(1), 1-11.
- Der-Karabetian, A., & Ruiz, Y. (1997). Affective bicultural and global-human identity scales for mexican-american adolescents. *Psychological Reports*, 80(3), 1027-1039. doi:10.2466/pr0.1997.80.3.1027
- Dholakia, U. M., & Talukdar, D. (2004). How social influence affects consumption trends in emerging markets: An empirical investigation of the consumption convergence hypothesis. *Psychology & Marketing*, 21(10), 775-797.
- Dimofte, C. V., Johansson, J. K., & Ronkainen, I. A. (2008). Cognitive and Affective reactions of us consumers to global brands. *Journal of International Marketing*, 16(4), 113-135.
- Dodds, W. B., Monroe, K. B., & Grewal, D. (1991). Effects of price, brand, and store information on buyers' product evaluations. *Journal of Marketing Research*, 28(3), 307-319.

- Eastman, J. K., Fredenberger, B., Campbell, D., & Calvert, S. (1997). The relationship between status consumption and materialism: A cross-cultural comparison of chinese, mexican, and american student. *Journal of Marketing Theory and Practice*, 5(1), 52-66.
- Elliott, R., & Wattanasuwan, K. (1998). Brands as symbolic resources for the construction of identity. *International Journal of Advertising*, 17(2), 131-144.
- Escalas, J. E., & Bettman, J. R. (2005). Self-construal, Reference groups, and brand meaning. *Journal of Consumer Research*, 32(3), 378-389.
- Frank, T. (1997). *The conquest of cool: Business culture, counterculture, and the rise of hip consumerism*. Chicago: University of Chicago Press.
- Friesen, G. B. (2003). Globalization it's just another state of mind. *Consulting to Management*, 14(2), 19-23.
- Ger, G., & Belk, R. W. (1996). I'd like to buy the world a coke: Consumptionscapes of the "less affluent world". *Journal of Consumer Policy*, 19(3), 271-304.
- Grubb, E. L., & Grathwohl, H. L. (1967). Consumer self-concept, symbolism and market behavior: a theoretical approach. *Journal of Marketing*, 31(4), 22-27.
- Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B., Anderson, R. E., & Tatham, R. L. (2006). *Multivariate data analysis* (6 ed.). Upper Saddle River, NJ: Prectice-Hall.
- Hannerz, U. (1990). Cosmopolitans and locals in world culture. *Theory, Culture & Society*, 7(2-3), 237-251.
- Hardt, M., & Negri, A. (2000). *Empire*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- Holt, D. B. (1998). Does cultural capital structure American consumption?. *Journal of Consumer Research*, 25(1), 1-25.
- Holt, D. B. (2002). Why do brands cause trouble? A dialectical theory of consumer culture and branding. *Journal of Consumer Research*, 29(1), 70-90.
- Holt, D. B., Quelch, J. A., & Taylor, E. L. (2004). How global brands compete. *Harvard Business Review*, 82(9), 68-75.
- Hsieh, M. H. (2002). Identifying brand image dimensionality and measuring the degree of brand globalization: A cross-national study. *Journal of International Marketing*, 10(2), 46-67.
- Kalaycı, Ş. (2010). *SPSS uygulamalı çok değişkenli istatistik teknikleri*. Ankara: Asil Yayın.
- Kapferer, J. N. (2005). The post-global brand. *Journal of Brand Management*, 12(5), 319-324.
- Keller, K. L. (2013). *Strategic brand management: Building, measuring, and managing brand equity* (4. Baskı). New Jersey: Prentice Hall.
- Kilbourne, W., Grünhagen, M., & Foley, J. (2005). A cross-cultural examination of the relationship between materialism and individual values. *Journal of Economic Psychology*, 26(5), 624-641.
- Kjeldgaard, D., & Askegaard, S. (2006). The glocalization of youth culture: The Global youth segment as structures of common difference. *Journal of Consumer Research*, 33(2), 231-247.
- Klein, J. G., Ettenson, R., & Morris, M. D. (1998). The animosity model of foreign product purchase: An empirical test in the people's republic of China. *Journal of Marketing*, 62(1), 89-100.

- Kosterman, R., & Feshbach, S. (1989). Toward a measure of patriotic and nationalistic attitudes. *Political Psychology, 10*(2), 257-274.
- Kressmann, F., Sirgy, M. J., Herrmann, A., Huber, F., Huber, S., & Lee, D. J. (2006). Direct and indirect effects of self-image congruence on brand loyalty. *Journal of Business Research, 59*(9), 955-964.
- Levitt, T. (1983). The globalization of markets. *Harvard Business Review, 61*(3), 92-102.
- Lynn, M., & Harris, J. (1997). The desire for unique consumer products: A new individual differences scale. *Psychology & Marketing, 14*(6), 601-616.
- Mccracken, G. (1986). Culture and consumption: A theoretical account of the structure and movement of the cultural meaning of consumer goods. *Journal of Consumer Research, 13*(1), 71-84.
- Meyer, J. W. (2000). Globalization: Sources and effects on national states and societies. *International Sociology, 15*(2), 233-248.
- Meyer, J. W. (2007). Globalization: Theory and trends. *International Journal of Comparative Sociology, 48*(4), 261-273.
- Mitchell, A. (2000). Invited presentation: Global brands or global bland?. *Journal of Consumer Studies & Home Economics, 24*(2), 85-93.
- Moeller, M., Harvey, M., Griffith, D., & Richey, G. (2013). The Impact of country-of-origin on the acceptance of foreign subsidiaries in host countries: An examination of the 'liability-of-foreignness'. *International Business Review, 22*(1), 89-99.
- Nail, P. R. (1986). Toward an integration of some models and theories of social response. *Psychological Bulletin, 100*(2), 190.
- Nakip, M. (2006). *Pazarlama araştırmaları teknikler ve (SPSS destekli) uygulamalar*. Ankara: Seçkin Yayınevi.
- Özdamar, K. (2004). *Paket programlar ile istatistiksel veri analizi*. Eskişehir: Kaan Kitapevi.
- Özsomer, A., & Altaras, S. (2008). Global brand purchase likelihood: A critical synthesis and an integrated conceptual framework. *Journal of International Marketing, 16*(4), 1-28.
- Porter, M. E. (1986). Competition in global industries: A conceptual framework. In Michael E. Porter (Ed.), *Competition in global industries*, Boston: Harvard Business School Press.
- Richins, M. L., & Dawson, S. (1992). A Consumer values orientation for materialism and its measurement: scale development and validation. *Journal of Consumer Research, 19*(3), 303-316.
- Riefler, P., & Diamantopoulos, A. (2009). Consumer cosmopolitanism: Review and replication of the cymyc scale. *Journal of Business Research, 62*(4), 407-419.
- Riefler, P., Diamantopoulos, A., & Sigauw, J. A. (2012). Cosmopolitan consumers as a target group for segmentation. *Journal of International Business Studies, 43*(3), 285-305.
- Sandıkçı, Ö., & Ekici, A. (2009). Politically motivated brand rejection. *Journal of Business Research, 62*(2), 208-217.
- Sengupta, J., & Johar, G. V. (2002). Effects of inconsistent attribute information on the predictive value of product attitudes: Toward a resolution of opposing perspectives. *Journal of Consumer Research, 29*(1), 39-56.

- Sharma, P. (2011). Country of origin effects in developed and emerging markets: Exploring the contrasting roles of materialism and value consciousness. *Journal of International Business Studies*, 42(2), 285-306.
- Sheth, J. N. (2011). Impact of emerging markets on marketing: Rethinking Existing perspectives and practices. *Journal of Marketing*, 75(4), 166-182.
- Snyder, C. R. (1992). Product scarcity by need for uniqueness interaction: A consumer catch-22 carousel?. *Basic and Applied Social Psychology*, 13(1), 9-24.
- Snyder, C. R., & Fromkin, H. L. (1977). Abnormality as a positive characteristic: The development and validation of a scale measuring need for uniqueness. *Journal of Abnormal Psychology*, 86(5), 518.
- Srivastava, A., & Balaji, M. S. (2018). Consumer dispositions toward global brands. *Marketing Intelligence & Planning*, 36(6), 618-632. doi:10.1108/MIP-11-2017-0290
- Steenkamp, J. B. E., Batra, R., & Alden, D. L. (2003). How perceived brand globalness creates brand value. *Journal of International Business Studies*, 34(1), 53-65.
- Steenkamp, J. B. E., & De Jong, M. G. (2010). A Global investigation into the constellation of consumer attitudes toward global and local products. *Journal of Marketing*, 74(6), 18-40.
- Strizhakova, Y., & Coulter, R. (2019). Consumer cultural identity: Local and Global cultural identities and measurement implications. *International Marketing Review*, 36(5), 610-627. doi:10.1108/IMR-11-2018-0320
- Strizhakova, Y., & Coulter, R. A. (2013). The “green” side of materialism in emerging bric and developed markets: The moderating role of global cultural identity. *International Journal of Research in Marketing*, 30(1), 69-82.
- Strizhakova, Y., Coulter, R. A., & Price, L. L. (2008). Branded products as a passport to global citizenship: perspectives from developed and developing countries. *Journal of International Marketing*, 16(4), 57-85.
- Strizhakova, Y., Coulter, R. A., & Price, L. L. (2011). Branding in a global marketplace: The mediating effects of quality and self-identity brand signals. *International Journal of Research in Marketing*, 28(4), 342-351.
- Strizhakova, Y., Coulter, R. A., & Price, L. L. (2012). The young adult cohort in emerging markets: Assessing their glocal cultural identity in a global marketplace. *International Journal of Research in Marketing*, 29(1), 43-54.
- Suh, T., & Kwon, I. W. G. (2002). Globalization and reluctant buyers. *International Marketing Review*, 19(6), 663-680.
- Thompson, C. J., & Arsel, Z. (2004). The starbucks brandscape and consumers'(anticorporate) experiences of glocalization. *Journal of Consumer Research*, 31(3), 631-642.
- Thompson, C. J., & Tambyah, S. K. (1999). Trying to be cosmopolitan. *Journal of Consumer Research*, 26(3), 214-241.
- Tian, K. T. (1997). Categories, contexts, and conflicts of consumers' nonconformity experiences. In Russell W. Belk (Ed.). *Research in Consumer Behavior*, 8, 209-245.
- Tian, K. T., Bearden, W. O., & Hunter, G. L. (2001). Consumers' need for uniqueness: Scale development and validation. *Journal of Consumer Research*, 28(1), 50-66.
- Tomlinson, J. (1999). *Globalization and culture*. Chicago: University of Chicago Press.

- Tu, L., Khare, A., & Zhang, Y. (2012). A short 8-Item scale for measuring consumers' local-global identity. *International Journal of Research in Marketing*, 29(1), 35-42.
- Weij, F., Berkers, P., & Engelbert, J. (2015). Western solidarity with P ussy R iot and the T wittering of cosmopolitan selves. *International Journal of Consumer Studies*, 39(5), 489-494.
- Westjohn, S. A., Arnold, M. J., Magnusson, P., & Reynolds, K. (2016). The influence of regulatory focus on global consumption orientation and preference for global versus local consumer culture positioning. *Journal of International Marketing*, 24(2), 22-39.
- Westjohn, S. A., Singh, N., & Magnusson, P. (2012). Responsiveness to global and local consumer culture positioning: A personality and collective identity perspective. *Journal of International Marketing*, 20(1), 58-73.
- Wheeler, S. C., Petty, R. E., & Bizer, G. Y. (2005). Self-schema matching and attitude change: Situational and dispositional determinants of message elaboration. *Journal of Consumer Research*, 31(4), 787-797.
- Yip, G. S. (1992). *Total global strategy: Managing for worldwide competitive advantage*. New Jersey: Prentice-Hall.

Araştırma Makalesi / Research Article

NEOLİBERAL KÜRESELLEŞME KAPSAMINDA KALKINMA HAKKI *

Hatice PEHLEVAN BERBER¹

Öz

Eşitlikçi söylemlerle kalkınmayı yeniden inşa eden küreselleşme, uluslararası çapta pek çok girişime yol açmıştır. Bu girişimlerden biri olan kalkınma hakkı, Birleşmiş Milletlerin 1986 yılında yayınladığı Kalkınma Hakkı Bildirisi ile yasal bir zemine kavuşturulmuştur. Uluslararası diğer anlaşmalarla da kalkınma hakkı yinelenmiş ve böylece kavram güncellik kazanmıştır. Kalkınma hakkına dair yaklaşımlar içerik olarak çoğunlukla insan haklarına dayanmakta ve küresel ölçekte eşitliği, katılımcılığı ve toplumsal adaleti gözeten varsayımları ifade etmektedir. İçerdiği anlamlar bakımından, kavramın kendisi uluslararası alanda desteklenmekte, ancak aynı zamanda eleştiriye de maruz kalmaktadır. Kalkınma hakkına yönelik eleştirilerin ve neo-liberal küreselleşmenin sonucu olarak kalkınma hakkının özünün sorgulanır bir niteliğe büründüğü söylenilebilir. Kalkınmaya yönelik temel yaklaşımlar ile ortaya çıkan çelişkiler doğrultusunda, bu çalışmada neo-liberal küreselleşme eleştirilerine bağlı olarak kalkınma ve kalkınma hakkı düşünceleri eleştirel bir bakış açısıyla ele alınmaktadır. Çalışmayla üzerinde durulan temel düşünce, küreselleşmenin sonuçları açısından kalkınmaya yönelik düşüncelerin çelişkili olduğu ve kalkınma hakkının eşitlikçi olmaktan uzak olduğudur. Mevcut çelişkiler sonucunda neo-liberal küreselleşmenin mevcut eşitsizliği pekiştirerek yeni sorunlara yol açtığı ifade edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kalkınma, Kalkınma Hakkı, Azgelişmişlik, Küreselleşme, Neo-liberalizm.

RIGHT TO DEVELOPMENT WITHIN NEOLIBERAL GLOBALIZATION

Abstract

Globalization, which reconstructs development with egalitarian expressions, leads many attempts throughout international arena. Right to Development, one of the these attempts, is set on legal basis with the Declaration of Right to Development by United Nations in 1986. It is also recurred through other international conventions and so it gained its currency. Approaches regarding right to development depend mostly on the human rights for its content and reflect assumptions which seek equality, participation and social justice on global scale. In terms of the thoughts that it contains, the concept's itself is supported all around the World but it is criticised at the same time. It can be said that the nature of right to development has become interrogable as the result of the criticisms and neo-liberal globalization. In line with the main approaches and contradictions around them, this paper handles development and right to development concepts critically depending on the criticisms towards neo-liberal globalization. The emphasis underlined by this study is that the approaches to development are contradictory in terms of globalization consequences and the right to development is away from being egalitarian. As the result of this conflict, it is argued that neo-liberal globalization induces new problems reinforcing existing inequality.

Keywords: Development, Right to Development, Underdevelopment, Globalization, Neo-liberalism.

* Çalışmanın hazırlanmasında katkı ve desteklerinden dolayı Dr. Öğr. Üyesi İsmail Cem Karadut'a teşekkürü borç bilirim.

¹ Doktora Öğrencisi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, ORCID 0000-0003-0510-3095, haticepehlevan@gmail.com,

Başvuru Tarihi (Received): 05.08.2020 **Kabul Tarihi** (Accepted): 27.01.2021

Giriş

Küresel kalkınma politikası oluşturma ve küresel eşitliği sağlama amacıyla BM tarafından 1986 yılında ilan edilen “Kalkınma Hakkı Bildirisi”, eşitlikçi bir kalkınma anlayışını vurgulayan önemli bir uluslararası uzlaşmayı ifade etmektedir. Ancak insan hakları ekseninde uluslararası alanda kabul görmüş olsa da kalkınma hakkının hukuki yönüne ve küresel eşitsizlik potansiyeline yönelik önemli itirazlar bulunmaktadır (Çelik, 2011: 465-472). Küresel eşitsizliğe dayalı eleştirilerin neo-liberal küreselleşme ile açıklanabileceği görülmektedir. Bunun nedeni, insan haklarına ve bu kapsamda kalkınma hakkına yönelik neo-liberalizmin çelişkili yaklaşımıdır. Neo-liberal ekonomi politikaları insan haklarını ve çalışmada ele alınan kalkınma hakkını kolayca göz ardı edebilmektedir. Uluslararası hukuk sorumlulukları ile ulusal ekonomik çıkarlar arasında bulunan çatışma, neo-liberalizm çerçevesinde kalkınmanın çelişkili yanını yansıtmaktadır (Freeman, 2006: 185). Neo-liberal küreselleşme kapsamında kalkınma eleştirisine dair temel düşünce, merkez ve çevre ilişkisinden kaynaklanmaktadır. Bir diğer ifadeyle ulusal toplumların hepsinin aynı temel tarzda ancak farklı hızlarda geliştiği varsayılmıştır. Bu düşünceye göre bütün devletler birbirine benzer şekilde kalkınabilir ve en gelişmiş devletler daha az gelişmiş devletlere örnek olabilir. Böylece küresel ölçekte toplumsal, politik ve ekonomik bir kalkınma sağlanabilir. Ancak bu görüş, dünya sistemlerinin analiziyle ortaya çıkan düşünceler sonucunda sorgulanır hale gelmiştir. Uluslararası ticaretin eşitler arasındaki bir ticaret olmadığı ve merkez ülkelerin çevre ülkelere göre daha güçlü olması nedeniyle eşitsiz bir mübadele sergilendiği (Wallerstein, 2005: 27-29) düşüncesi kalkınma kavramına yönelik eleştirilerin altyapısını yansıtmaktadır. Çalışmada ele alınan literatür tartışmalarının üzerinde durduğu temel nokta, kalkınma hakkının neo-liberal küreselleşme döneminde amaçlarına ulaşmaktan uzak olması yönündedir. Kalkınma hakkının eşitlik ilkesine dayanmasına rağmen, neo-liberal küreselleşme pratikleri bu eşitliği sağlayamamaktadır. Küresel eşitsizliğin var olduğu nokta en basit haliyle şu şekilde ifade edilebilir: “Dünyadaki en zengin 1.000 kişinin toplam varlığı en fakir 1,5 milyar insanınkinin neredeyse iki katıdır.” Bir diğer ifadeye göre ise “nüfusun en zengin yüzde 20’si üretilen malların yüzde 90’ını tüketirken, en yoksul yüzde 20’lik kesimde bu oran yüzde 1’dir”. Eşitsizlik uluslararası azalırken ulusların kendi içinde artarak devam eden bir yönelime girmiştir ve dünyanın en zenginleri ile en fakirleri arasındaki fark ile ülkelerin kendi içindeki gelir farklılıkları artmaya devam etmektedir (Bauman, 2019: 14- 15). Güncel bir örnek ise BM’nin 2019 yılı için yayımladığı İnsani Gelişme Raporu’na dayanarak gösterilebilir. 21. yüzyılda insani gelişmedeki derin eşitsizliklere değinen söz konusu rapor, eşitsizliği sadece ekonomik göstergelerle değil sağlık, eğitim, teknoloji gibi diğer alanlar üzerinden de sergilemektedir. Raporda günümüz koşullarındaki iyileştirmelere rağmen, insani gelişim eşitsizliğinin yeni biçimlerde görünür olduğu ve bunların yaşam boyu artabileceği ifade edilmektedir. Toplumsal ve politik ilişkilerdeki güç dengesizliği eşitsizlikleri artıran unsurların başında gelmektedir (UNDP, 2019).

Bu çalışmada, kalkınma hakkına neo-liberal düzenlemeler bakımından getirilen eleştirel boyut ele alınmaktadır. Bunun nedeni Kalkınma Hakkı Bildirisi’nin yayımlanmasına ve kabul edilmesine rağmen küresel eşitsizliğin devam ettiğini öne süren eleştirel görüşlerdir. Çalışmanın ele aldığı temel sorun, kalkınma hakkının neo-liberal küreselleşme dinamikleriyle edindiği çelişkili yapısıdır. Neo-liberal küreselleşme kalkınma hakkını ortaya çıkarmakla birlikte hakkın önündeki engelleri de doğurarak bir çıkmaza işaret etmektedir. Çalışmanın temel amacı kalkınma hakkının küresel ekonomik gelişmeyi eşitleyen güçlü varsayımlarına rağmen, neo-liberal düzenlemelerin etkisiyle ortaya çıkan çelişkileri vurgulamaktır. Ayrıca çalışma, eşitsizlik yaratan mevcut koşulların ele alınmasıyla kalkınma kavramına neo-liberal küreselleşme açısından eleştirel bir bakış sunma ve küresel kalkınmayı teşvik edecek potansiyelleri ortaya koyma amacı taşımaktadır. Küresel eşitsizliği istatistiksel olarak ortaya koyma amacıyla yapılan nicel analizler literatürde önemli bir yer edinmekle birlikte, mevcut çelişkilerin toplumsal ve

siyasal boyutları da görünür haldedir. Nitel değerlendirmeler ışığında çalışmada öncelikle kalkınma hakkı kavramına değinilip kavramın temel unsurlarına yer verilmektedir. Devamında, kalkınma hakkının kavramsal içerikleriyle güçlü yanlarına rağmen, neo-liberal küreselleşme dinamikleriyle ortaya çıkan çelişkili düşünceler üzerinde durulmaktadır. Sonuç kısmında mevcut çelişkiler üzerinden bir değerlendirme yapılarak uygulamaya dair önerilen düşüncelere yer verilmektedir. Ortaya çıkarılan temel sonuca göre kalkınma hakkının güçlü yanlarına rağmen, etkinliğinin tartışmalı olduğu ifade edilebilir.

1. Kalkınma Düşüncesine Bağlı Olarak Kalkınma Hakkı

İkinci Dünya Savaşı sonrasında yaygın olarak kullanılmaya başlayan kalkınma kavramı, uygulamadaki sorunlar nedeniyle net bir yaklaşımın olmadığı bir alanı ifade etmektedir. 1986 yılında BM tarafından yayımlanan bildirinin tanınması, kalkınma hakkına dair tartışmaların son bulduğu bir uzlaşmayı ifade etmemektedir. Bununla birlikte zaman içerisinde meydana gelen farklı koşullardan farklı sorunlar ortaya çıkmış ve çeşitli bağımsız çalışma örgütlerinin kurulmasına ek olarak 1993 Viyana Konferansı, Kopenhag Zirvesi gibi diğer oluşumlar yer almıştır (Sengupta, 2000: 555). Kalkınma hakkının uluslararası alanda önemli bir gündem maddesine dönüşmesi, çeşitli sözleşme ve bildirimlerde sıklıkla yinelenmesiyle gerçekleşmiştir. Küresel ekseninde bir hak niteliği taşıması nedeniyle kalkınma kavramı yeni boyutlar kazanmıştır.

Kalkınma hakkı, 1986 yılında Birleşmiş Milletler tarafından yayımlanan 10 maddelik Kalkınma Hakkı Bildirisi'nin 1. maddesinde şu şekilde tanımlanmaktadır: "Kalkınma hakkı, her insanın ve tüm halkların katılma hakkına sahip olması temelinde, ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasi gelişmeye katkı sunan ve tüm insan haklarının ve temel özgürlüklerin bir bütün olarak anlaşılabilirliği vazgeçilmez bir insan hakkıdır." İnsan hakkı olarak kalkınma, Uluslararası İnsan Hakları Şartlarını, insanların doğal kaynak ve zenginlikler üzerindeki egemenliklerini vazgeçilmez bir hak olarak uygulayarak kendi kaderlerini belirleme hakkının tam olarak gerçekleştirilmesini ifade eder (Declaration on The Right To Development, 1986). Her ne kadar 1986 yılında yayınlanan bildiri ile tanınır hale gelmiş olsa da kalkınma hakkı, ilk olarak 1944 yılında Uluslararası Çalışma Örgütü'nün amaçları doğrultusunda öne sürdüğü Filadelfiya Bildirgesinde (Philadelphia Declaration) belirtilmiştir. Tarihsel gelişimi ile birlikte kalkınma hakkı, hakka ve insan haklarına dair çeşitli tartışmalardan da etkilenecek şekilde 1986 yılında benimsenmiş ve kalkınmanın diğer insan haklarından ayrılmayan bir hak olduğu yönünde adımlar atılmıştır (Sengupta, 2002: 838-840). Uluslararası hukuk tarafından düzenlenen kalkınma hakkı, bir ülkede yaşayan insanların toplu olarak daha iyi yaşam şartlarına sahip olması fikrinin bir insan hakkı olarak tanımlanması sonucunda ortaya çıkmaktadır. İktisadi gelişme anlamının ötesine işaret eden kalkınma hakkı, yaşam şartlarına ilişkin olan haklar, çalışma şartlarına ilişkin haklar, kaynaklara eşit şartlarda ulaşma imkânı ve katılım olmak üzere dört grup hakkı kapsamaktadır (Aral, 2001: 135-136).

Kalkınma hakkının bileşenlerini irdeleyen Sengupta'ya (2002: 846) göre kalkınma hakkı, insan haklarının her birinin ve onların bütününe gerçekleşmesine yol açan, hak bazlı bir tarzda yürütülmesi gereken, uluslararası insan hakları standartlarına göre karar vermede ve sürecin kazanımlarını paylaşmada eşitlikle, katılımcı, ayrımcı olmayan, şeffaf ve hesap verilebilir bir kalkınma sürecine karşılık gelir. Eşitlik bu sürecin temelidir. Kalkınmanın amaçları, sorumluların korunması ve teşvik edilmesi gereken iddialar belirlenmelidir. Hak bazlı bir kalkınma yaklaşımı için ulusal ve uluslararası zorunlulukların eşgüdüm içinde olması gerekmektedir. Kalkınma hakkını uygulamanın temel sorumluluğu devletlere aittir ve kullanıcıları ise bireylerdir. Uluslararası toplulukların devletlerle iş birliği yapma görevi vardır. Son olarak geçerli bir kalkınma hakkı sağlamak için, zorunlulukların yerine getirilme yöntemleri uygun bir toplumsal düzenleme yoluyla hakların gerçekleştirilebileceği şekilde tasarlanmalıdır.

Kalkınmanın, ekonomi dışında çeşitli boyutları kapsamaya başlaması, kavramın hak açısından ele alınmasını mümkün hale getirmektedir. Bu doğrultuda kalkınmanın temel amaçlarından biri, yirmi

birinci yüzyılda artan siyasal özgürlüğe ve insan hakları söylemine rağmen aynı zamanda artış gösteren yoksulluk, yoksunluk ve baskı gibi sorunları ortadan kaldırmaktır. Kalkınmayı özgürlüğün temeline yerleştiren Sen, bireysel özgürlüğü toplumsal bir taahhüd olarak görmektedir. Bu açıdan özgürlüğün genişlemesi hem kalkınmanın temel aracı hem de öncelikli amacı olarak görülmektedir. Kalkınma, özgürlük yoksunluğu biçimlerini ortadan kaldırır. Temel özgürlük yoksunluklarının ortadan kaldırılması, kalkınmanın üzerine dayandığı temel düşüncelerden birisidir (Sen, 2004: 13-14). Kalkınma, daha kapsamlı bir açıdan ele alındığında kalkınmanın başarısı, tamamen insanların özgür eylemliliğine bağlıdır ve ilerlemeyi belirleyen insanların özgürlükleridir. Bireysel özgürlük ve toplumsal kalkınma başarısı arasında karşılıklı bir ilişki söz konusudur. Bu nedenle kalkınmaya yeterli açıdan bakabilmek için gelir veya iktisadi unsurların çok daha ötesini görmek gerekir. Kalkınma, daha çok yaşam standardını yükseltmek ve özgürlükleri geliştirmekle ilgili çok boyutlu bir anlama sahiptir (Sen, 2004: 19-29).

Kalkınmaya hak bazlı yaklaşım, kalkınma ve insan haklarının birbirinden bağımsız olmadığı görüşünden hareketle, “her ikisinin de toplumsal değişimin aynı süreçlerinin kavramsal ve işlevsel olarak birbirine bağlı parçaları olduğu” düşüncesini ifade eder. Kalkınmaya dair çeşitli görüş ve teoriler bulunmakla beraber hak bazlı yaklaşımın diğerlerinden farklı yönü, bağış düşüncesinden ziyade hak talebine dayanması ve kalkınma faaliyetlerinin uygulanma yoluyla ilişkili olmasıdır. Bu doğrultuda insan hakkı olarak kalkınma, insanlara yardım etmeyi değil; insanların haklarının farkında olmalarını olanaklı hale getirmeyi vurgular. Böylece, kalkınma aktörlerinin yoksulluğa ek olarak eşitsizlik, dışlanma, toplumsal yapılar, ayrımcılık gibi sorunlar üzerinde durmalarını gerektirir. Kalkınmaya dair hak bazlı yaklaşım, yasal düzenlemelerin ötesindedir ve hak talebini güçlendirmek için yasal olmayan toplumsal ve politik yollar üzerinde çalışır. İnsan haklarının ahlaki tahayyülüne ışık tutan ve güç sağlayan siyasal mücadelelerle ilgilidir. Kalkınma amaçlarının insan haklarını tanımasını ve yerine getirmesini ifade eder (Uvin, 2004: 175-176). İnsan haklarının bütüncül olarak ele alınması anlamına gelen kalkınma ve hak ilişkisi birbiriyle örtüşse de Marks’a (2005: 39-40) göre kalkınma hakkı, kalkınmanın kendisinden daha fazla şeyi içermektedir. Kalkınma hakkı; planlama, katılım, kaynak paylaşımı ve uluslararası kalkınma işbirliğindeki öncelikleri içeren genel bir eleştirel kalkınma anlayışını kapsayarak kalkınmaya insan hakları temelindeki yaklaşımdan daha geniş bir perspektif sunmakta ve insani gelişmenin özü olan insanı öne çıkararak kalkınmanın öznesi haline getirmektedir. Dolayısıyla kalkınma hakkı, insan haklarına dayalı kalkınma anlayışı ile insan haklarına bütüncül bir yaklaşım sağlamaktadır.

Kalkınma hakkının sadece ekonomik anlamla sınırlanmadığı, sosyal, siyasal ve kültürel süreçlerin de gelişme içerisine dâhil edildiği görülmektedir. Bildirinin yayınlandığı yıllarda kalkınmanın ekonomik gelişme ve kişi başına düşen milli gelirle ölçüldüğü düşünülürken, kalkınma hakkına dair bildirinin kalkınmaya dair hâkim düşünceleri değiştiren ve giderek önemli hale getiren bir adım olduğu ifade edilmektedir. Bildirinin ikinci maddesine göre “insan kişi olarak kalkınmanın temel öznesidir ve kalkınma hakkının aktif katılımcısı ve yararlanıcısı olmalıdır.” İnsanın kalkınma sürecinin merkezine yerleştirilmesiyle kişilerin sahip olduğu hak ve özgürlüklerin hayata geçirilmesi amaçlanmaktadır. Böylece kalkınmaya hak bazlı yaklaşım, kalkınma uygulamalarına ve düşüncelerine yeni bir boyut kazandırmıştır (Özdemir, 2006: 24-25).

Kalkınma sürecinin hedeflerini insan hakları açısından tanımlamak, haklara dair taahhüdü barındırmaktadır. Bir diğer ifadeyle söz konusu süreç içerisinde belirli bir hakkını hayata geçirmek için uygulanacak bir politika, hiçbir biçimde başka bir insan hakkının ihlaline neden olamaz. Kalkınma hedefleri insan hakkı olarak tanımlandığında, dolaylı olarak her biri eşit derecede önemli ve ulaşılması gereken hedeflere dönüşür. Ayrıca hakların bütünselliği sadece günümüzü ilgilendirmekle kalmayıp gelecek zamanları ve nesilleri de etkiler niteliktedir. Bu nedenle insan haklarının hayata geçirilmesine yönelik kalkınma politikasının toplumsal, siyasal, ekonomik, kültürel ve çevresel sürdürülebilirliği göz önünde tutması gerekmektedir (Özdemir, 2006: 26).

Kalkınma hakkı, nihayetinde insan haklarının ve temel özgürlüklerinin tamamen kavranabildiği katılımcı bir süreç olarak nitelendirilmektedir. İnsani gelişmeyi içeren bu bütüncül yaklaşım, dünya devletlerinin neredeyse tümüne çocukların hayatta kalması ve gelişmesi mümkün olan en iyi koşulları sağlamak gibi çeşitli yasal zorunluluklar yüklemektedir. Çağdaş kalkınma anlayışının en kapsamlı amacı yoksulluğu, açlığı ortadan kaldırmak ve BM'in öne sürdüğü hedefler doğrultusunda kalkınmayı herkese yaymaktır (Nowak, 2005: 47-48). Üzerinde durulan eşitlik ve adalet ilkeleri, Sengupta'ya (2002: 848-849) göre ekonomik büyümenin sınıflar arasındaki farklılığı pekiştirme potansiyeline karşı, kalkınmanın toplumsal göstergelerle belirlendiğini ifade eder. Kalkınma süreci insan haklarının amaçlarına dayalı olarak eşit olanakları sunmayı gerektirir ve bütün toplumun refahını artırır. Ayrımcılık ve eşitsizliğin arttığı ekonomik büyümede temel ve politik hakların ihlal edilmesi söz konusudur. Bu nedenle kalkınma hakkı eşitliğe dayalı bir toplumsal düzen iddiasını yansıtır.

2. İnsan Haklarına Bağlı Olarak Kalkınma Hakkı

İnsan hakları, kısaca “kişinin tek tek kişilerle ve iktidarla ilişkileri içinde kendi malı olarak elinde bulundurduğu, kurullarla yönetilen ayrıcalıklar” olarak tanımlanmaktadır. Bu tanıma göre, insan hakları iktidar ile kişi arasındaki politik ilişkinin en önemli sonucu ve en açıklayıcı işaretidir. Dolayısıyla insan hakları sorunsalı iktidar sorunsalıdır. Çünkü kişi olmadan iktidar olamaz ve bu ilişki karşılıklı olarak zamana ve mekâna göre değişse de sürekli ve kalıcı bir haldedir (Mourgeon, 1991: 12-16).

Kalkınma kavramının insan hakları kapsamına girmesine olanak sağlayan girişimlerle birlikte BM İnsan Hakları Komisyonu tarafından yapılan düzenlemelerin etkili olduğu görülmektedir. Ortaya çıkarıldığı dönemden itibaren kavrama yönelik itirazlar bulunduğu gibi, kalkınmanın hak olarak tanınmasının getirdiği sorunlar da bulunmaktadır (Aral, 2001-2002: 137). Örneğin; hak olarak kabul edilen değer, toplumun doğasında var olduğu, bağlayıcı olduğu düşünülmektedir. Kalkınma hakkının “insan hakkı” olarak tanımlanması, uygulanabilir toplumsal düzenlemeleri ve yasal zorunlulukların yerine getirilmesini gerekli kılmaktadır (Sengupta, 2002: 842-844).

Kalkınma hakkının insan hakları alanına girmesi BM tarafından 1966 yılında hazırlanan ve 1976 yılında yürürlüğe giren “Kişi Özgürlükleri ve Sosyal Haklar Uluslararası Sözleşmesi” ile” İktisadi, Sosyal, Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi” ile başlamıştır. 10 Aralık 1948 tarihli “İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi”ne yapılan bir gönderme ile kalkınma hakkı görünürlik kazanmıştır. BM Genel Kurulu'na göre adil bir düzenin gelişmesi için az gelişmişlik ortadan kaldırılmalıdır. 1986 yılındaki Kalkınma Hakkı Bildirisi az gelişmişliğin ortadan kaldırılması ve bu hakkın gerçekleşmesi için aşamalı özellikleri vurgulamaktadır. Ancak bölgesel ölçekte en açık ve somut hükümler “Afrika İnsan ve Halklar Hakları Şartı” madde 21 ve 22'de ifade edilmektedir. Bu maddeler bütün halkların özgürlüklerine saygıya dayalı iktisadi, toplumsal ve kültürel kalkınma hakkına ve ortak gelişmeden eşit yararlanma hakkına vurgu yaparak devletlerin bu süreçteki sorumluluğunu ifade etmektedir (Kaboğlu, 1996: 44). Belirtilen haklar doğrultusunda kalkınma hakkı, Sengupta'nın ifadesiyle temel insan haklarının ayrılmaz bir parçasıdır ve insan haklarının gereği olarak diğer insanlar, kurumlar, devlet veya uluslararası toplulukların üzerindeki sorumluluğu ima eder. Dolayısıyla içerik olarak insan hakları çerçevesindeki kalkınma hakkı, devletlerin, sivil toplumun ve uluslararası toplumun evrensel standartlardaki insan haklarını yakalama ve bu hakları erişilebilir kılma yükümlülüğü kapsamına girmektedir. Kalkınmayı “hak” olarak kabul etmek, hakkın evrensel olarak uygulanabilirlik ve dokunulmazlık durumunu da tartışmaya açmaktadır (Sengupta, 2002: 843-845).

Kalkınmanın insan hakları yaklaşımından hareketle tanımlanması, öncelikle hakların bölünmezliği ilkesine dayanmaktadır. Geniş anlamda kalkınma; ekonomik, toplumsal, kültürel ve siyasi olarak gelişmeyi ifade etmektedir. Temel ve siyasi hakları teşvik etmek sosyo-ekonomik, kültürel haklar gibi kalkınma stratejisinin bir parçası haline gelmektedir. Kalkınmanın insan hakları yaklaşımında

bir diğer dayanak ilkesi ise sadece kalkınmanın sonuçlarından faydalanmayı değil; ayrıca bu sonuçlara yol açan sürece katılım ve katkı sağlama haklarını içermektedir. Kalkınma hakkının bu iki ilkesi kalkınmayı insan hakları açısından benimseme özelliklerinin parçasıdır. Bu özellikler; politika oluşturma süreçlerinde olması gerekenler, politikaların içeriğini belirlemeye yardımcı olacak olanlar ve politikaların uygulanmasını gözetecek olanlar şeklinde sınıflandırılmaktadır (Osmani, 2005: 112-113).

Marks'a (2005: 39) göre Kalkınma Hakkı Bildirisi genel olarak, devlet politikalarının insan merkezli ve katılımcı unsurlarla dönüştürülmesini ifade eder. Özelde ise insan haklarına dayalı olarak devletlerin, ırkçılık gibi hak ihlallerinden etkilenen toplumların bu tür ihlallerle karşılaşmasına karşı kararlı adımları atması gerektiğini belirtir. Temel ve siyasi hak ihlallerinin kalkınmaya engel olması söz konusudur ancak devletlerin insan hakları ihlallerini ortadan kaldırma zorunluluğu bulunmaktadır. Kalkınma hakkının insan hakkı olması eşitlik ve adaletin olduğu bir kalkınma süreci ifade eder. Bu süreçte kararlar tüm tarafların katılımıyla alınmalıdır. Ancak kişi başına düşen verimin artması otomatik olarak böyle bir kalkınma sürecini doğurmamaktadır. Bu nedenle kalkınma hakkını gerçekleştirmek insani gelişimin de ötesine geçmektedir. Eğitim ve sağlık gibi temel ölçütlere harcanan miktarlarla yaşam koşullarının nasıl yükseldiği ve bu yükselmenin insan haklarını hangi açıdan karşıladığı kalkınma süreci açısından önemlidir (Sengupta, 2002: 851-852). Kalkınma hakkı eşitlik, adalet, katılım ve özgürlük düşüncelerinin ulusal ve uluslararası politik yaklaşımlara yüklenen değeri oluşturur. Kalkınma hakkı süreç olarak uluslararası aktörlerin gelişmekte olan ülkelerin temel ihtiyaçlarını karşılamayı önerdiği geleneksel ekonomik kalkınmadan farklı önermeleri barındırır. Örneğin, eğer yoksulluk azaltılacaksa veya yoksullar güçlendirilecekse üretim biçiminin bu sonuçları üretecek şekilde değiştirilmesi gerekmektedir (Sengupta, 2000: 567- 568).

Üretim biçiminin değişmesi gibi köklü bir değişim için devletler tek başına yeterli olmamaktadır. Uluslararası bir ortaklık olmadan temel bir değişimden bahsetmek zordur. Sengupta, uygulamanın sorumlusunun esas olarak devletler olsa da, uluslararası işbirliğinin devletleri daha etkin hale getirmesinin mümkün olduğunu ifade ederek iş birliği sürecini açıklamaktadır. Kalkınma hakkını gerçekleştirmek bir süreç gerektirir. Uluslararası birliklerin sivil toplum yardımıyla taraf devletleri uzlaştırma görevi bulunmaktadır. Finansal, teknik ve kurumsal kaynaklar aracılığıyla giderek artan, aşama aşama ilerleyen bir kalkınma süreci söz konusu olabilir. Uluslararası işbirliği için önerilen programlar hem gelişmiş hem de azgelişmiş ülkelere kalkınma hakkını gerçekleştirme sorumluluğu yüklerken bu süreçte kalkınmayı insan hakkı olarak tanımlamak ve süreci bağımsız komisyonlarla denetlemek gibi öneriler sunmaktadır. Bununla birlikte temel olarak belirleyici olan siyasi olarak bu hakkı gerçekleştirme isteğidir (Sengupta, 2002: 877-878).

Kalkınma hakkının hak olup olmadığı, nasıl ve ne şekilde kullanılacağı, kullanıcıların kim olacağı ve sorumlulukların kimlerin üzerinde olacağı gibi tartışmalar sonucunda yeni sorunlar ortaya çıkmıştır. Mevcut sorunlar neo-liberal küreselleşmenin yükselişiyle farklı bir görünüme bürünmüştür. Şöyle ki; bir yandan kalkınma hakkına yönelik küresel konferans ve bildirimlerle çeşitli girişimlerin artmasına rağmen, diğer yandan da kalkınma hakkının uygulamada etkili sonuçlar yaratamadığı ve sömürgeciliğe olanak tanıdığı ifade edilmektedir. Ortaya çıkan eleştirel görüşlere göre kalkınma hakkı, kalkınmanın evrenselliğinden hareketle farklı açılardan yorumlanabilmektedir. Kalkınmanın uluslararası sistem içerisinde yaygın olarak kullanılmaya başlamasıyla dönemin koşulları çerçevesinde kavramın doğrudan muhatabı aslında siyasi bağımsızlıklarını yeni kazanmış eski sömürgelelerdir. Söz konusu ülkelerin uluslaşma süreçlerinin başarıya ulaşması için öncelikle iktisadi kalkınma sağlamaları düşüncesi uluslararası düzeyde kabul gören bir anlayıştır. Ancak kalkınmanın bir diğer yüzü, ulusal düzeyde egemen sınıflar ve yönetici elitler açısından bir meşruiyet aracı olmasıdır (Türkay, 2009: 92). Başkaya'ya (2004: 17-19) göre ise kalkınma kavramına bağlı olarak bu hak, özü itibarıyla tam olarak yeni bir düşünce olmasa da Batı İdeolojisinin bir geleneği olarak dünyanın geri kalanına sunulan doğrusal ilerleme

ve sınırsız bir büyüme paradigmasının yeni bir versiyonu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bakımdan “uygarlaşma” ve “modernleştirme” misyonunun yeni koşullarda aldığı biçim anlamına gelmektedir. Savaş sonrası dönemde sık sık kullanılan kalkınma kavramı, yeni dönemin eşitsiz ilişkilerini ve hiyerarşiyi meşrulaştıran bir araç olarak ortaya çıkmıştır. Kavrama yüklenen “efsanevi” anlam neticesinde kalkınmanın mevcut olduğu ve insanların istediği olumlu bir şey olduğu düşüncesi yansıtılmıştır.

Neo-liberalizm ve insan hakları ilişkisinin ortaya çıkan sorunlarda önemli bir etkisi olduğu ifade edilebilir. Çünkü Freeman’a (2016: 171-174) göre 1948 yılında kabul edilen İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi, uluslararası hukukta liberal politikalarla Keynesyen iktisadi bir araya getirmektedir. Sözleşmeye dâhil olan ekonomik hakların uygulanmasıyla ekonomik kalkınma politikaları arasındaki mesafe açılmış ve neo-liberalizmin insan hakları üzerindeki karmaşık etkisi serbest pazarın desteklenmesiyle sonuçlanmıştır. Refah devleti uygulamalarından vazgeçilmesine bağlı gelişmeler dezavantajlı grupların ve yoksulların aleyhindeki eşitsizlik sürecine yol açmıştır.

Üzerindeki tartışmalar ekseninde değerlendirildiğinde İkinci Dünya Savaşı sonrasında az gelişmiş ülkelerin önüne serilen kalkınma girişimlerinin kalkınma sürecinden çok, ulusal ve uluslararası güç ilişkileri çerçevesinde bir meşruiyet aracı olması söz konusudur. Sermayenin birikim mantığına göre belirlenen kalkınma anlayışı, ulus-devlet söyleminin yerine geçerek yeni bir sömürgecilik biçimini yansıtmaktadır (Türkay, 2009: 98-100). Bu kapsamda değerlendirilince kalkınma hakkının neo-liberal küreselleşme içinde nasıl bir rol oynadığını ele almak çalışmanın temel sorunudur.

3. Küreselleşme, Neo-liberal Gelişmeler ve Kalkınma Çelişkileri

3.1. Küreselleşme ve Neo-liberal İdeoloji

Küreselleşme kendi iç dinamikleriyle açıklanabilen kapsamlı bir alana gönderme yapar. Genel olarak karşılıklı bağımlılığın artmasıyla hız kazanan akışların ve şebekelerin olduğu ve küresel düzeyde değişimin yaşandığı toplumsal ilişkilerin kazandığı yeni görünüm olarak tarif edilmektedir. Hemen hemen bütün disiplinlerde etkisi olan bir kavram olarak küreselleşme, boyutları bakımından farklı açıdan ele alınabilmekte ve farklı alanlar üzerinden gelişimi tanımlanmaktadır. Hâkim bir şekilde kabul gören küreselleşme biçimlerinin temel alanları; siyasal, ekonomik, çevresel, askeri ve toplumsal bakımdan ele alınmaktadır (Held & McGrew, 2014: 74-144).

Neo-liberal küreselleşme, ekonomik küreselleşme sürecinde ticaretin ve sermaye akımlarının serbestleştirilmesi ve piyasa mantığının önündeki engellerin kaldırılması yoluyla hayata geçen çeşitli düşünce ve uygulama biçimlerinden beslenerek yayılan “dünya kapitalizmini” ifade eder (Yeldan, 2011: 20-21). Küreselleşme ve neo-liberalizmin piyasalaşma mantığı birbirine paralel olarak görülebilmesine karşın, küreselleşme piyasalaşma değildir. Küreselleşme toplumsal coğrafyanın dönüşümüne özgü bir anlam taşıırken, piyasalaşma bu toplumsal coğrafyaya yaklaşımın bir yöntemidir. Burada küreselleşme açısından piyasa düşüncesinin yarattığı sorun, küreselleşmenin politik olması, kültürel bir homojenleşmeye yol açmaması ve toplumda eşit şekilde yayılmamasıdır. Buna rağmen mekânsal bir dönüşüm bağlamında küreselleşme “alan-üstü” şeklinde bir kavramla ifade edilebilir. Bu bağlamda alansal (coğrafi) ve toplumsal hiyerarşiler, katmanlaşmalar küreselleşmenin politik karakterini belirlemektedir (Scholte, 2005: 2-5). Küreselleşmenin neo-liberal karakterine dayalı politik gelişmeler, uluslararası bütünleşme biçimi olması bakımından küreselleşmenin burjuva ideolojisi olduğu görüşüne dayanmaktadır. Bu açıdan değerlendirildiğinde bütünleşmeyi hızlandıran neo-liberal serbest piyasa hareketlerinin küreselleşmeyi belirlediği ifade edilebilir. Neo-liberal strateji bağlamında küreselleşme, “üretim ve dolaşım alanlarında sermaye birikim sürecini dünya çapında düzenleyen dünya ekonomisine yoğun bir şekilde hakim olan sermaye türünün (mega kapital) ihtiyaçlarının bir ürünüdür” ve bu ihtiyaçları karşılayan ekonomi politikaları bütününe ifade eder (Savran, 2011: 103-106). Bu

nedenle küreselleşmenin neo-liberal bütünleşme stratejisi, içerisinde doğal olarak eşitsiz gelişmeye dayalı bir anlayışı barındırır. Küreselleşme çağrıştırdığı bütüncül anlama karşılık, spesifik anlamda şirketlerin ticaret ve yatırım önündeki engellerini kaldıran serbestleşme hareketleriyle birlikte anılabilir. Küreselleşme kavramının ve söyleminin bu tezahürdeki işlevi yarattığı anlam ve vaatlerle mal ve sermaye hareketlerinin önündeki engellerin ortadan kalkmasını sağlar (Somel, 2002: 201). Böylece neo-liberalizm ilkeleri ve uygulamaları yeterince “küreselleşmiş” bu ortamda kendisine geniş bir uygulama alanı edinmektedir.

Küreselleşmenin 1990’lardan sonra neo-liberal paradigma ekseninde ortaya çıkardığı hiyerarşik yapı, Amin’in ortaya koyduğu “beş tekelin” kullanılmasına bağlı olarak işler ve bu yolla ülkelerin dünya pazarındaki yeri belirlenir. Bu tekeller; “teknolojik tekel”, “dünya finans pazarlarının finansal denetimi”, “gezegenin doğal kaynaklarının tekelci kullanımı”, “medya ve iletişim tekelleri” ile “kitlesel yok etme silahları üzerindeki tekellerdir”. Merkez ülkelerin hâkimiyetinde olan bu beş tekel, eşitsiz bir gelişmenin varlığını kanıtlar niteliktedir (Amin, 1999: 16-18). Neo-liberal stratejinin küreselleşmeyi derinleştirmesine paralel olarak küreselleşme yeni bir hiyerarşik yapı oluşturmuştur. Bu yapı içinde kalkınma söz konusu olunca ortak bir refah seviyesinin yükseltilmesi tartışmalı bir konuya işaret etmektedir. Bunun nedeni “küreselleşme” olarak tabir edilen bu yeni yapılanmanın toplam nüfusun çok az bir kısmına egemen ve yönlendirici olma ayrıcalığı tanıyan bir siyaset ve ekonomi düzeni yaratmasıdır. Genel çıkarın yararına olduğu iddia edilen uluslararası kararların eşitlik sağlama konusunda yeterli olmadığı ifade edilmektedir. Bununla birlikte küreselleşmenin ve onun hâkim ideolojisi neo-liberalizmin yaygın kabulü, kapitalist paradigmanın dünyanın tamamına egemen olması, emperyalizmin yeni biçimi olması gibi farklı değerlendirmeler, küreselleşmenin neo-liberal eksenindeki ilerleyişini sorgulanır hale getirmektedir. Böylece BM tarafından yayınlanan Ticaret ve Kalkınma Raporunda küreselleşme sürecinin küresel bütünlük sağlamak bir yana, dünya ekonomisinin genel büyüme hızını düşürdüğü ve hem ülkeler hem de bölgeler arasındaki eşitsizliği derinleştirdiği belirtilmiştir (Aydın, 2000: 20-23). Bu açıdan değerlendirildiğinde küreselleşme, toplumsal-iktisadi ve siyasi hiyerarşileri yeniden üretme eğilimi olan ve son derece eşitsiz bir biçimde ilerleyen bir süreç olarak ortaya çıkmaktadır. Neo-liberal perspektif temelinde küreselleşme, kapitalist piyasanın evrenselleştirici gücünden beslenerek küresel refahın artacağını öne sürmektedir. Buna rağmen hem düşünce biçimi hem de uygulamaya dönük bir politika olarak neo-liberal küreselleşme, aslında devlet ile piyasalar arasındaki ilişkiyi küresel ölçekte yeniden yapılandırmaktadır. Özünde barındırdığı çelişkilerle birlikte neo-liberal bağlamda küreselleşme, devletlerin kamusal, siyasi otoritesi karşısında piyasaların özel, iktisadi gücüne ayrıcalık tanımaktadır. Siyasi bir proje olarak bu ayrıcalık sistemi, piyasaların ve egemen sınıfların lehine olacak şekilde yürütülmektedir (Colas, 2008: 124-129).

Çeşitli siyasi görüşleri etkileyen küreselleşme, bir yandan siyasi ideolojileri tehlikeye sokarken bir yandan da onlardan güç alarak yayılmaktadır. Bu bağlamda küreselleşmenin ideolojik açıdan tarafsız kalmayarak neo-liberalizm yanlısı tutumu, küresel kapitalist ekonomiyi şekillendiren gelişmeleri doğurmaktadır. Böylece, küreselleşme temelinde kapitalizm ve neo-liberalizm birbirini güçlendirerek gelişmektedir. Ortaya çıkan yeni sorunlar açısından küresel terörizm, risk ve istikrarsızlık gibi pek çok olumsuz durumun sorgulanması oldukça yaygın bir kanaati oluşturmaktadır. Bu nedenle eleştirel bir bakış açısıyla değerlendirilen eşitsizlik temelinde, küresel kalkınmanın ne derece mümkün olduğu da tüm bu sorunları doğuran dinamiklerden etkilenmektedir. Çünkü kapitalizm, küreselleşmenin ortaya çıktığı dönemden itibaren gelişen ve temel mekanizması eşitsiz ve bileşik gelişme yasasına² bağlı olan güç ilişkilerini doğurmaktadır (Türkay, 2009: 105).

² Eşitsiz ve bileşik gelişme yasası, kapitalizmin her yerde aynı biçimde ilerlediği evrensel bir tarih anlayışı ile toplumların farklı ilişki ve düzeylerini yansıtan eşitsizlik temelli tikelliğin birleşmesini ifade eder (Savran, 2011: 271).

Boratorov'a (2004: 22-29) göre küreselleşme, birleşik gelişmeyi emperyalist ilişkilerle sürdürmektedir. Ancak burada emperyalizm kavramı ortadan kalkmakta ve küreselleşme adı altında varlığını devam ettirmektedir. Küresel olan dünya, hiyerarşik, eşitsiz ve temel öğeler arasında asimetrik bağlantılar oluşturan çatışmalı bir sisteme dayalıdır. Emperyalizmin yapısal etkileri bağımlılık ilişkilerini açıklarken, bölüşüme ilişkin çıktılar ise sömür ilişkilerine ifade eder. Küreselleşme ile yapısal bağımlılık kavramı *karşılıklı bağımlılık* altında temsil edilir. Eşitsiz kaynak dağılımının düzeltilmesi ve toplumsal dönüşümlerin iyimser kalkınmacı programlar ve değişime yönelik girişimler aracılığıyla gerçekleştirileceği varsayılmakta ve bu yolla küreselleşme, emperyalizmin varlığını "gizlemektedir".

3.2. Küreselleşme Bağlamında Neo-Liberalizmin Yükselişi

Küreselleşmeyi belirleyen ideoloji olarak neo-liberalizm; özelleştirme, serbestleştirme ve deregülasyon yoluyla kendi özünde barındırdığı ekonomi düşüncesini ve piyasacı ideolojiyi gerçekleştirir. Çağdaş küreselleşme politikasını belirleyen bu unsurlar bağlamında neo-liberalizm sağladığı faydalara karşın zararlarla küreselleşmenin eşitsiz gelişimini pekiştiren sonuçlar doğurmuştur. İnsanların güvenliği, toplumsal adalet ve demokrasi gibi konularda neo-liberal araçlar yetersiz kaldığı gibi, fakir ülkelerde yoksulluğun sonlandırılacağına dair hedefleri de yakalayamamıştır. Bunların yanında istihdam ve çalışma koşulları, askeri güvensizlik, toplumsal eşitsizlik, fırsatlar karşısındaki yapısal eşitsizlikler neo-liberal düşüncenin yetersiz kaldığını gösteren unsurları barındırmaktadır (Scholte, 2005: 7-14).

Neo-liberal küreselleşme, serbest ticaret ve serbest piyasaya vurgu yapan ekonomik bir modelin dünya çapında yayılmasını tanımlamak için kullanılan bir terimdir. Devlet düzenlemelerini azaltarak kamusal girişimciliği özelleştirilmesi, uluslararası ticaret sorunlarının ortadan kaldırılması, kamusal harcamalarda kısıtlama gibi neo-liberal yaklaşımı tanımlayan uygulamalar ekonomik verimliliği ve ekonomik büyümeyi artırma amacına dayanır. Bu amaçların tutarlı bir şekilde uygulanmamasına rağmen, neo-liberal söylem küresel ekonomi politikasını hâkimiyeti altına almıştır. Tutarsız ve eşitsiz neo-liberal uygulamalar, gelişmiş ülkelerin kendi çiftçilerine büyük sübvansiyonlarda bulunurken üçüncü dünyadaki üreticilerine yönelik engelleri devam ettirmesi gibi örneklerde görülebilmektedir (Sniegocki, 2008: 322).

Mevcut eşitsiz gelişime dayalı uygulamaların yükselişi neo-liberal felsefenin özünde bulunan varsayımlara dayanmaktadır. Bu kapsamda neo-liberalizmin temel iki ilkesi, gelir bölüşümü ve toplam istihdam düzeyinin belirlenmesidir. Gelir bölüşümüyle ilgili olarak neo-liberalizm, üretim faktörlerine (emek ve sermaye) hak ettikleri kadar ödeme yapıldığını öne sürmektedir. Toplam istihdam düzeyinin belirlenmesine dair neo-liberalizm, serbest piyasalara üretim faktörlerinin verimli kullanılacağını vadeder. Bu iki ilke kapsamında neo-liberalizmin yükselişi, 1970'li yıllara kadar ekonomik, toplumsal ve sosyal hayatı şekillendiren Keynesçi sosyal devlet anlayışını sonlandırmıştır. Böylece neo-liberalizmin yayılması ve yükselişiyle iktisadi alanda hem ideoloji hem de pratik açıdan dönüşümün temelleri atılmıştır (Palley, 2008: 42-43).

Küresel kalkınmaya dair dönüşümün temelleri arasında, İkinci Dünya Savaşı sonrasında dünyanın Doğu ve Batı kutuplarına ayrılması, ABD'nin dünya ekonomik sistemi içerisinde hegemonyası, sömürgeleştirme süreci ve liberal bir dünya ekonomi düzeni kurma düşüncesi yer almaktadır. Bu ortamda ekonomik büyüme ve kapitalist kalkınma sürekli bir artış sürecine girmiştir. Ulus-devlet, kalkınmanın en önemli aracı halindedir ve gelişmekte olan dünyanın büyük bölümü kalkınma sürecine girmiştir. "Güney'in altın çağı" şeklinde ifade edilen bu süreç, yüksek ekonomik büyüme oranı ve gelişmedeki önemli adımlarla 1960-1970'li yıllara kadar sürmüştür (Petras & Meltmeyer, 2006: 16). 1970'lerden itibaren piyasa ilişkilerinin artmasına bağlı olarak dünya kapitalizmini oluşturan neo-liberal küreselleşmenin sürece yön veren iktisadi

dinamiklerinde yaşanan krizler etkili olmuştur. Bu krizler; yüksek birikim temposunun yarattığı aşırı üretime dayalı kriz, söz konusu dönemin sermaye/emek çelişmesini belirleyen Fordist endüstriyel ilişkilerin büyüttüğü kar sıkışması, uluslararası kapitalist rekabetin yoğunlaşması ve yükselen finansal sermaye ve spekülasyon birikim tercihlerinin sanayi yatırımlarının önüne geçmesi şeklindedir (Yeldan, 2011: 21). Dünya kapitalizmini yönlendiren ülkeler dâhil dünyanın her yerinde yaşanan kapitalist kriz, ülkelerin büyümelerinde önemli düşüşlere neden olmuştur. Pek çok alanı etkileyen kriz durumunda toplumsal veya siyasi değişimler kaçınılmaz olarak belirmiştir. Bununla birlikte Keynesçiliğin ve buna dayalı üretim ve dağıtım anlayışının (fordizm) mevcut sorunlara çözüm üretmede yetersiz kalması, neo-liberal dalgaya güç katan unsurlardan biridir. Keynesçiliğin kendi içinde farklı düşüncelerin cereyan etmesiyle kamuoyunda serbest piyasalar söylemiyle rekabet edecek alternatif bir anlayışın doğmaması da neo-liberal küreselleşmenin yayılmasını olanaklı hale getirmiştir. Öte yandan iktisadi ve kültürel etkenlerin neo-liberal gelişmeleri tetiklediği görülmektedir. İktisadi düzeyde, neo-liberalizmin vadettiği işbölümü ve kitlesel işsizlik sorununun çözümü yaygın bir inancı oluştururken, kültürel düzeyde kolektif iktisadi eylem düşüncesinin karşısında yükselen radikal bireycilik, serbest piyasa mantığının benimsenmesine olanak tanımıştır (Palley, 2008: 44-46).

Neo-liberal küreselleşmenin varsayımlarından biri küresel toplum düşüncesidir ve değişen dengeler karşısında “yeni dünya düzeni” hâkim anlayışın söylemini oluşturmaktadır. Küreselleşme liberal demokrasi ve piyasa ekonomisi unsurlarından kendi ideolojisini oluşturmaktadır. Bu ideolojiye göre, neo-liberal paradigmanın öngördüğü politikalar uygulanmadan iktisadi kalkınma mümkün değildir (Aydın, 2000: 13-14). Yeni dünya düzeni IMF ve Dünya Bankası'nın kurulmasıyla birlikte somut ifadesini bulmuştur ve bu kuruluşlar kapitalist kalkınma ve uluslararası serbest ticaret sürecinin kurumsal çerçevesini belirlemiştir (Petras & Veltmeyer, 2006: 21). Başlangıçta kısmi ve dengesiz uygulamalarla başlayan bu süreç, 1980'lerde Bretton Woods kurumlarının kurduğu “Washington İttifakı” ile daha derli toplu ve kurumsallaşan bir görüntüye kavuşmaya başlamıştır. Öne sürülen bu yeni düşünceye göre piyasa, devlet müdahalesinden daha etkindir ve ekonomik kalkınma da ancak serbest piyasaların küreselleşmesi ile mümkündür. Kaynakların etkin dağılımı, yüksek büyüme oranları ve kalkınma politikası yoluyla eşitsizlikler ve yoksulluk ortadan kaldırılabilir. IMF, Dünya Bankası ve Dünya Ticaret Örgütü kılavuzluğunda dış ticaret ve sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi devlet düzenlemelerinden vazgeçilmesi ve yapısal uyum programları ile mümkündür. Buna rağmen, yapısal uyum programları uygulamada zora dayalı ve kısmen demokratik yollarla eşitsiz bir gelişmeyi beraberinde getirmiştir (Yaşar & Yenimahalleli Yaşar, 2012: 72-73). Pek çok diğer etkenin yanı sıra, eşitsiz gelişmenin temel nedeni, neo-liberalizmin yükselişinde sanayileşmiş ülkeler ile IMF ve Dünya Bankası gibi uluslararası finans kuruluşlarının etkili rol oynamasıdır. Dünya Ticaret Örgütü de bazı önemli alanlarda az gelişmiş ülkelerin hareket özgürlüklerini kısıtlayıcı yeni mekanizmaların gündeme gelmesinde önemli bir görev üstlenmiştir. Neo-liberal düzenlemelerin içeriğini geliştirmek ve bunu az gelişmiş ülkeler nezdinde uygulanabilir kılmak açısından Dünya Ticaret Örgütü'nün devlet politikasını kısıtlayıcı faaliyetleri, neo-liberal küreselleşmenin önemli bir yapıtaşdır (Şenses, 2004: 3-4).

Hem toplumsal-siyasi uygulamalar hem de kuramsal ilkeler dizisi olarak neo-liberalizmin zaferi, küreselleşmenin evrensel, sınırsız ve geriye döndürülemez bir şekilde yayılmasıyla açıklanabilmektedir. Bu bakış açısına göre, kapitalist piyasa ilişkileri toplumsal yaşantıyla ilgili alanların hemen hemen bütününe etkilemektedir. Kamusal düşüncelere yönelik saldırı ve bu saldırılara eşlik eden kurumlar, küreselleşme kavramına dayanarak meşruluk kazanmıştır. Yoksulluğa, iktisadi geriliğe ve eşitsizliğe karşı çözüm olarak benimsenmesine karşı neo-liberal küreselleşmenin beklenmeyen sonuçları, bu sürecin kaçınılmaz olmadığını göstermektedir (Colas, 2008: 123-137). Küresel olarak kalkınmaya dair gösterilen çabaların neo-liberal küreselleşme

döneminde mümkün olmadığı veya kalkınmanın eşitsiz olduğu görüşü söz konusu gelişmelerle ele alınabilir.

3.3. Neo-liberal Küreselleşme Eleştirisi Olarak Azgelişmişlik ve Kalkınma Hakkı

Kalkınma hakkının hayata geçirilebilmesi, demokratik toplumsal düzenlemelerin yapılmasını gerektirmektedir. Devamındaki süreç devletler ve uluslararası toplulukların geniş çaplı ve eşitlikçi katılımıyla tamamlanmaktadır. Resmi kalkınma yardımı veya kalkınma sözleşmeleri ile taraflar arasındaki işbirliği türleri gelir, istihdam, sağlık, eğitim veya refah olanaklarını aynı düzeyde arttıracak şekilde belirlenmelidir. Kalkınma hakkının minimum göstergesi gıda, eğitim ve sağlık haklarıdır ve öncelikle bu hakların gözetilmesiyle sosyo-ekonomik kalkınma başlayabilir (Sengupta, 2000: 570- 573).

1986 tarihli Kalkınma Hakkı Bildirisi'nin küresel ölçekte tanınmasına rağmen, 1990'lı yıllarla birlikte hızlanan dünya ekonomisi, küresel ölçekte kalkınma hakkının gerçekleşebileceği bir ortam yaratmaktan uzak bir görüntü sergilemektedir. Azgelişmiş ülkelerin kendi aralarındaki farklılıkların artması, dünyadaki gelir dağılımının giderek bozulması gibi nedenler kalkınmanın eşitlikçi olmadığını göstermektedir. Bunun yanında dünya ekonomisiyle bütünleşerek sanayileşmeyi başaran ülkeler gelişmiş ülkelere bağımlı kalkmakta ve bunun sonucunda girdikleri herhangi bir kriz durumunda gelişmiş ülkelere daha çok bağımlı hale gelmektedirler (Somel, 2004: 70-72). 1944 yılında küresel ekonomik krizleri önlemek ve bağımsızlıklarını yeni kazanan ülkelerin kalkınmasını sağlayarak ekonomik büyümeyi teşvik etmek amacıyla kurulan IMF ve Dünya Bankası, ABD yönetiminin etkisi atında kalarak başlangıcından itibaren kuruluş amaçlarının dışına çıkmıştır. Bir diğer ifadeyle Dünya Bankası'nın kredi ve faaliyetleri ABD'nin çıkarlarına göre belirlenmekte olup sömürge ülkelerini dünya ekonomik sisteminin bir parçası haline getirme amacına yöneliktir. Böylece söylem ve bilgi yayma yoluyla ekonomik gerekçeler öne sürülerek daha geniş çaplı bir toplumsal dönüşümün yolu açılmaktadır (Zabcı, 2017: 32-34). Bu nedenle Dünya Bankası ve IMF başta olmak üzere uluslararası kuruluşların kalkınma hakkının gerçekleşmesindeki sorumluluklarını ne derece yerine getirdiği çeşitli şüpheler doğurmaktadır.

Modernleşmeci yaklaşıma göre azgelişmişlik; zengin sanayi toplumlarında bulunan özelliklerin ve kurumların fakir, geri kalmış toplumlarda gelişmemesinden kaynaklanır. Yani ülkelerin kendi dinamikleri gelişme düzeyini belirlemektedir. Bu nedenle küreselleşme yoluyla zengin ülkelerden faydalanmak gerekmektedir. Ancak bağımlılık kuramı açısından azgelişmişlik; gelişmiş ülkelerle kurulan bağımlılık ilişkilerinden kaynaklanmaktadır. Hâkim sınıfların çıkarları ile kalkınmanın örtüşmemesi azgelişmişliğin nedenidir. Neo-liberalizm ve dünya ekonomisiyle bütünleşme sürecinin başlaması azgelişmişliği sürdürmekte ve derinleştirmektedir (Somel, 2004: 105). Azgelişmişlik sorununa yönelik eşitlikçi bir kalkınma amacı doğrultusunda, kalkınma hakkının küresel neo-liberal düzlemdeki görüntüsü eşitlikçi içeriğiyle birlikte daha çok çelişkili durumlara işaret etmektedir. Yasal düzenlemelere dayalı bir hak olarak kalkınma, diğer hakların gerçekleşmesini de garanti edecek bir niteliğe sahiptir.

“Azgelişmişliğin gelişmesi” olarak ifade edilen neo-liberal kalkınma eleştirisi, I. Wallerstein, A. G. Frank, S. Amin, ve A. Emmanuel gibi önemli temsilcilerin katkılarıyla azgelişmişlik sorununu azgelişmiş ülkelerin kendi iç toplumsal yapı ve toplumsal değerlerin ürünü olarak görmektedir. Bu nedenle azgelişmiş ülkelerin gelişmiş toplumların geçtiği yolu takip etmeleri gerektiğini öne süren ve kalkınmayı iktisadi büyümeyle özdeşleştiren “modernleşmeci” yaklaşıma bir tepki olarak doğmuştur. Bu tepkinin temel nedeni ise, modernleşmeci teorinin aksine küresel kalkınmanın eşit olamayacağıdır. Emperyalist ilişkilerin şekillendirdiği uluslararası ilişki biçimlerinin başlıca sonucu olarak azgelişmiş ülkelerin gelişmesi ve sanayileşmesi engellenmektedir (Savran, 2011: 259).

Eşitlikçi kalkınmaya yönelik girişimlere rağmen, BM tarafından 1999 yılında ilan edilen Kalkınma Programı Raporu küreselleşmenin ortaya çıkardığı eşitsizlik biçimlerini açıkça kanıtlar

niteliktedir. Küresel boyutta yükselen yeni tehditlerin ele alındığı bu rapora göre küreselleşmenin iyi yönleri, güçlü yönetim ile ortaya çıkabilecektir. Ayrıca küreselleşmenin faydaları ve sunduğu fırsatların daha genişçe paylaşılması gerekir, çünkü ülkeler arası ekonomik eşitsizlik artmaktadır (Held & McGrew, 2014: 502-509). BM raporlarında yer aldığı şekliyle kalkınmaya dair hedefler ile ulaşılan sonuçlar arasında önemli çelişkiler bulunmaktadır. Neo-liberal küreselleşmenin hâkim olması bakımından, dönemin özelliklerinin bu çelişkileri ortaya çıkardığı söylenebilir. Kalkınmaya dair yaklaşımlar çerçevesinde azgelişmişlik sorunsalının neo-liberal düzlemde çözülememiş bir sorun olduğu görülmektedir. Söz konusu soruna yönelik kalkınma ve azgelişmişlik teorileri açısından eleştirel bir yaklaşım sergilenmesi gerekmektedir.

Öncelikle 1950'li ve 1960'lı yıllarda kalkınma kavramına ve hedeflerine duyulan güvenin ve sanayileşmiş ülkelerin zenginliğinin azgelişmiş ülkelere de takip edileceğine yönelik iyimser yaklaşımın etkisini kaybettiği görülmektedir. Kalkınma stratejilerinin beklenen sonuçları doğurmaması kalkınma hedeflerinin eleştirilmesine neden olmuştur. Refah devleti söylemi etkisini kaybederken 1970 dönemi krizin çözümü olarak neo-liberal gelişmeleri takip etme ve kapitalizmin uluslararası düzeydeki işleyişine pasif bir şekilde uyum sağlama ulusal kalkınmanın aşınması yolunda önemli bir etken olmuştur. Bununla birlikte küreselleşmeyle devletin sarsılan konumu nedeniyle sermayenin uluslararasılaşması ve çok uluslu şirketlerin etkinliği güçlü bir ekonomik temele dayanmayan azgelişmiş ülkelerin kolay bir şekilde neo-liberal politikaları benimsemesine yol açmıştır (Başkaya, 2004: 35-39). Kalkınma, 1950'li yıllarda öncelikli olarak ekonomik büyümeyi amaçlamakta ve devlet kurumları bu amacın başlıca kurumları olarak görülmekteydi. Savaş sonrası bağımsızlık kazanan ülkelerin ayakta kalabilmesi için bunların kalkınma kuramına duydukları güven bu süreçte önemli bir faktör olmuştur. Ancak 1980'lerden önce azgelişmiş ülkelerin kalkınması tepeden inme bir bakış açısıyla ele alınmış ve bu ülkelerin kalkınmasının batılı değerleri benimsemesine ve yabancı sermayeye açılmasına bağlı olduğu düşünülmüştür (Ünay, 2009: 90-93).

Neo-liberal küreselleşmenin hız kazandığı 1970'li yıllarla birlikte azgelişmiş ülkelerde hâkim ekonomik yapı sermaye birikiminin hızlanmasına bağlı hale gelmiştir. Neo-liberal kalkınma döneminin özellikleri, kapitalist üretim araçlarının biriktirilmesi yoluyla gerçekleşen iktisadi büyüme dürtüsü ve yeni teknolojilerin kırsal kesimde uygulanmasını içerir. Buna rağmen azgelişmiş ülkelerin büyük kısmında başarılı bir kapitalist sanayileşme yaşanmadığı gibi, bu ülkelerde ilerleme de son derece yavaş olmuştur. Küresel neo-liberal politikalar sonucu yeterince güçlü bir devletin olmaması nedeniyle kalkınmanın ilerlediğine dair bir çıkarım yapmak güç görülse de bazı örnekler bulunmaktadır. Çin, küresel neo-liberal politikaların dışında gelişmeyi sürdürebilen bir örnek olarak gösterilmektedir (Byres, 2008: 143-154). Örnekler çoğaltılabilmekle birlikte bir başka ülkeyse bağımsız kalkınma politikalarını 1961'den 1990 yılına kadar sürdürebilen Güney Kore'dir (Somel, 2004: 105).

Sermayenin gelişmiş ülkelere yana olması eşitlikçi kalkınmayı yaratamamaktadır. Bunun nedeni sermaye mantığının yüksek mali gelir arayışına dayanarak ülke içinde, uluslararası alanda ve toplumsal sınıflar arasında eşitsiz gelir dağılımı yaratma eğiliminde olmasıdır (Amin, 1999: 130). Taraflı bir kalkınma anlayışı çerçevesinde kalkınma hakkının neyi ifade ettiği kalkınma teorilerinde mevcuttur. Bu doğrultuda kalkınma hakkının neo-liberal küreselleşme dönemindeki çelişkili varlığı, 1960'lı yıllardan sonra kalkınmanın sorgulandığı teorilerinden bağımlılık teorilerine dayanmaktadır. Bağımlılık teorileri, geleneksel kalkınma yaklaşımlarından farklı olarak az gelişmişlik olgusuna tek tek ülkeler açısından değil, bütünsel bir bakış açısıyla yaklaşmaktadır. Geri kalmışlığın nedenleri bağımlılık teorilerine göre uluslararası kapitalist sistem içerisinde aranmalıdır. Bazı ülkelere refah, zenginlik kazandıran bu sistem, diğer bir grup ülkelerin ise gelişmemesinde temel neden olmuştur. Bununla birlikte sisteme özgü ilişkilere bağlı olarak azgelişmişlik kalıcı hale gelmiştir. Görüldüğü üzere kapitalist sistem uluslararası düzeydeki işleyişi ile hem gelişmişliğin hem de azgelişmişliğin yaratıcısı niteliğindedir. Çok uluslu şirketlerin

hâkim olduğu küresel kapitalist sistem içerisinde, ülkeler “merkez” (centre) ve “çevre” (periphery) şeklinde bir ayrımla konumlandırılmıştır (Oygur, 1984: 31).

Kalkınma paradigmasının değişiminde sanayileşmiş Batılı ülkelerin ve uluslararası kuruluşların desteğini arkasına alan neo-liberal politikaların yönetim ve kalkınma hareketleri etkili olmuştur. Söz konusu hareketler ekonomik liberalizmin küreselleşme süreçleri ile uyumlu girişimlerini kapsamaktadır. Ulusal kalkınmacılığın yerine geçen rasyonel piyasacı anlayış, kalkınmayı siyasetten arınmış “apolitik” yeni bir kavram olarak inşa etmiştir (Ünay, 2009: 96-97).

Küresel kapitalist sistemin sorgulanmasına bağlı olarak az gelişmişliğin nedenleri konusunda öne sürülen düşünceler, kalkınma hakkının eşitsiz bir temele dayandığını ortaya çıkarmaktadır. Az gelişmişlik sorunsalına az gelişmiş ülkelerin gözünden bakan bu düşünceler, bazı farklı noktalar üzerinde odaklanmakla birlikte temel olarak çevre ülkelerin merkez ülkeler tarafından sömürüldüğünü öne sürmüştür. Örneğin, az gelişmişlik teorisinin temel varsayımına göre Avrupa'nın ekonomik gelişmesi, üçüncü dünya ülkelerinin yağmalanmasına bağlıdır. Avrupa yatırım ve büyüme hızını bu sömürgelerle artırırken, yağmalanan ülkelerde bunun tersi söz konusu olmuştur. Dolayısıyla az gelişmiş ülkelerdeki ekonomik gelişme doğal gelişme çizgisinin dışına itilmiş ve bütünüyle emperyalist çıkarların hizmetine sokulmuştur (Başkaya, 2004: 78).

Hâkim düşüncelere göre az gelişmişliğin nedenleri arasında küresel eşitsizlik yer almaktadır. Kapitalist yayılma az gelişmiş çevre ülkelerde ve bu ülkelerin ekonomilerinde fazlasıyla bir çarpıtma ve biçimsizleştirme yaratmıştır. Kapitalizmin bu ülkelere yayılması, iç bütünlüğü ve tutarlılığı olan bir ekonomiyi ve dolayısıyla kalkınmayı engellemektedir. Bu nedenle de kalkınmayı az gelişmiş ülkeler için dışa dönük büyümeye dayalı bir zorunluluk haline getirmektedir (Başkaya, 2004: 84). Bir başka ifadeyle, kapitalizmin meşruiyetini sağlamaya dönük gelişmelerden biri olan ulusal kalkınma meşruiyeti, Batı için ima ettikleriyle Batı dışı toplumlar için ima ettikleri tamamen farklılaşmaktadır. Bu süreçte Batı, kendi içerisinde birbirlerine karşı korunma prensibine göre davranırken, diğer toplumları denetleyerek serbestlik ilkesine bağlamıştır. Kapitalizmin eşitsiz mantığına uygun olarak diğer kategorisindeki ülkeler ulusal kalkınma pratiğinden dışlanmışlardır (Türkay, 2009: 96-97).

Kalkınmanın neo-liberal eşitsizliği konusunda önemli bir diğer düşünce, “eşitsiz ve bileşik gelişme yasasına” dayanmaktadır. Az gelişmiş ülkelerin tarihsel gelişmesinin özgüllüğünü açıklama girişimi olarak eşitsiz ve bileşik gelişme, evrenselcilik ve tikellik arasındaki diyalektik bir çelişki üzerine kuruludur. Kapitalizmin evrenselliği ülkelerin tarihsel gelişmesinin tikelliğinde bulunur. Ancak tikellik, evrensel hareketin farklı bir toplum düzeyindeki eşitsiz gelişiminin sonucudur. Modern çağın eşitsiz gelişmesi Batı toplumunun kapitalizme geçişine dayanmaktadır. Dolayısıyla Batı dışı toplumların kapitalist süreçlerden geçerek onları takip etmesi, dışsal zorunluluklar haline gelir ki bu aşamada eşitsizlik temelinde bileşik gelişme yaşanır. Bunun anlamı, ülkelerin tikel koşulları çerçevesinde aynı süreçlerin yaşanması ve dünyanın bütünleşmesinin mümkün olmamasıdır (Savran, 2011: 274). Kapitalizmin kendini yeniden üretebilmesi, sürekliliği sağlayabilmesinin koşulu olan en temel dinamik, güç ilişkileridir ve bu güç ilişkileri eşitsizlikle tanımlanır. Bundan dolayı da kapitalizmin beslendiği mekanizmaların birbirini tamamlayan ilişki biçimleri eşitsiz ve bileşik gelişme dinamiğiyle ortaya çıkarmaktadır. Bu mekanizmalar kapitalist sermaye birikiminin eşitsiz gelişme dinamiğiyle zaman ve mekânla ilişkili olarak ortaya çıkmakta ve üstlendikleri işlevi yerine getirmektedir (Türkay, 2009: 87-88).

Daha önce de ifade edildiği gibi kapitalist sistem temel varsayımları nedeniyle doğal olarak eşitlik üretememektedir. Kapitalizm toplumsal sınıflar arasında servet kutuplaşmasına yol açan bir iktisadi sistemdir. Aynı zamanda ülkeler içinde ve ülkeler arasında bölgesel gelişme farkları üretir. Bu kapsamda küreselleşen dünyada az gelişmişliği yeniden üreten iktisadi etkenleri kısaca; fert başına sabit sermaye stok farkı, az gelişmiş ülkelerde yatırım seviyesinin düşük kalması ve

yatırımların sektörler arası dağılımının kalkınmayı sağlamaması şeklinde sıralamak mümkündür (Somel, 2002: 202-205).

3.4. Neo-liberal Küreselleşme ile Ortaya Çıkan Kalkınma Çelişkileri

İnsan hakları bağlamında kalkınma ve neo-liberalizm tartışmalı bir ilişkiye dayanır. Neo-liberalizm, bireysel özgürlüğe ve insan haklarına değer veren bir felsefe taşımaktadır, ancak iktisadi öncelik şirketlerin özgürlüğüne verilmektedir. İnsan hakkı olarak refahın sadece serbest piyasa tarafından üretilebileceği görüşü hâkimdir. Serbest piyasanın etkileri sonucunda ortaya çıkan eşitsizlik neo-liberalizmin insan haklarına verdiği değeri kuşkulu hale getirmektedir. İnsan haklarına dair temel ölçüt ekonomik kalkınmayı sağlayan bir araç olmasıdır. Ancak devletlerin sorumluluğu altındaki uluslararası insan hakları hukuku ile neo-liberalizm arasında uzlaşılması zor konular olduğu aşikârdır. Bu nedenle neo-liberal küreselleşme hem neo-liberal politikaları hem de insan haklarını ihlal edilebilir (Freeman, 2016: 175-183).

Neo-liberal küreselleşmenin sonucu olarak azgelişmiş ülkelere önerilen kalkınma modeli, yabancı sermayeye bağımlı iktisadi bir yapı oluşturmayı amaçlayan uygulamalardan oluşmaktadır. Neo-liberalizm mevcut hegemonyasını geliştirmekte olan ülkeleri yükselen piyasalar şeklinde nitelerken kalkınmayı iktisadi alanda ve piyasacı bir yaklaşımla teşvik etmektedir. Bu şekilde ulus-devlet, piyasa güçleri altında kalkınma amacına uygun yönlendirilememektedir (Yeldan, 2011: 31-32). Küreselleşme temel dinamikleri ile kalkınmanın ideolojik görüntüsünü oluşturmaktadır. Bu görüntüde orantısız güç ilişkileri ve sanayileşmiş ülkelerin kalkınma sorunlarına ideolojik ve kendi çıkarları doğrultusunda yaklaşımları sonucu küreselleşme, ülkeler arası ilişkilerin asimetrik doğrultuda gelişmesine yol açmaktadır. Dünya Ticaret Örgütü'nün sanayileşmiş ve azgelişmiş ülkelere yönelik farklı uygulamaları neo-liberal küreselleşmenin önemli bir çelişkisidir (Şenses, 2004: 7). Söz konusu çelişkinin sadece o döneme özgü veya yeni bir gelişme olmadığı söylenebilir. Neo-liberal küreselleşme mantığı, köklerini insan uygarlığının başlangıcından bu yana devam eden yapısal gelişmelerden alan ve ilerlemeyi sömürgecilikle eş tutan bir altyapıya sahiptir. Bu temel üzerinde inşa edilen rekabete, yüksek kazanç ve bireyselliğe dayalı ahlaki varsayımlar ekonomik yapılarla birlikte toplumsal yapıyı şekillendirmektedir (Dedeoğlu, 2012: 201-202). Günümüzde azgelişmiş olarak nitelenen ülkelerin kendi içlerinde ve uluslararası sistemde karşılaştıkları sorunlar, yaşanan sürecin kalkınma olmadığını ortaya çıkarmaktadır. Bu nedenle kalkınma kavramı uluslararası ve ulusal güç ilişkilerinde bir meşruiyet aracı halindedir. Sürecin aktörü olan piyasa hakimiyetinde ve kapitalist ağ içerisinde, devletin kalkınma görevi ortak iyiye hizmet etmediği gibi (Türkay, 2009: 98-101), yeniden yapılandırılan devlet düşüncesi ile kalkınma ve kalkınma hakkı neo-liberal çelişkileri yok sayıcı bir görev üstlenmektedir. Bu bakımdan neo-liberalleşme süreci, dünya nüfusunun yarısından fazlasını oluşturan azgelişmiş ülkelerin kalkınma çabaları için elverişli bir ortam oluşturmamaktadır. Neo-liberal küreselleşme ve kalkınma her alanda çelişkili bir ilişki içindedir. Kalkınma deneyimleri sanayileşmiş ülkelere yana tavır takınırken yeni ülkelerin zenginleşmesi konusunda farklı faktörlerinde etkisiyle birlikte sınırlı ve başarısız uygulamalar gerçekleşmiştir. Kalkınma ağırlıklı gündem oluşturma ve yoksulluğu önleme konusundaki isteksizlik işsizlikle ve eşitsiz gelir dağılımıyla sonuçlanmış, geniş halk kesimlerinin yaşam koşullarının iyileştirilmesi mümkün olamamıştır (Şenses, 2004: 18-19). Devletin kalkınmanın aracı değil, neo-liberal politikaları teşvik edici rolü, azgelişmiş ülkelerin piyasalarının uluslararası rekabete açılması için bu ülkelerdeki korumacılığın tasfiye edilmesiyle sonuçlanan kalkınma paradigması, yoksulluğun önlenmesi bir yana, mevcut finansal birikim krizleriyle küresel çapta kriz etkilerini yaymaktadır. Neo-liberal küreselleşme, istihdam sorununu çözemediği gibi, çalışanların emek gücünü de değersizleştirerek daha kötü koşullara ve daha az ücrete maruz bırakmaktadır. Bu bakımdan azgelişmiş ülkelerde yoksullukla mücadele girişimleri bu ülkelerin neo-liberalizme rahat geçişinin bir aracı olmuş, yoksulluk daha da derinleşmiş ve bu sürece yönelik müdahaleler sermaye mantığının işleyişine hizmet eder bir özellik kazanmıştır (Kaya Özçelik, 2013: 420-421).

Kalkınma kavramına yönelik geliştirilen teoriler çerçevesinde 2000’li yılların hâkim söylemi “yoksullukla mücadele” şeklindedir. Bu kapsamda BM tarafından başlatılan yoksullukla mücadele girişimleri, yoksulluğu az gelişmiş ülkelerle özdeşleştirirken neo-liberal küreselleşmeyi yoksulluğun önlenmesi için çözüm olarak sunmaktadır. Daha fazla küreselleşme ve serbest piyasa anlayışına dayanan bu söylem ile Dünya Bankası politikaları, fakir ülkelerin kalkınmasını yoksullukla mücadeleye dayalı yeni kalkınma stratejisini ortaya koymaktadır. Ulusal kalkınma belgeleri, kamusal istihdam programları, sosyal sermayeyi geliştirme gibi araçların kalkınma pratiklerindeki ifadesi özel sektör önceliğine dayalıdır. Bu nedenle yeni kalkınma vizyonu yoksullukla mücadele yerine “yoksullarla mücadeleye” dönüşen sömürü ilişkilerinin ifadesidir. Bu ilişkilerin sürdürülebilirliği kalkınma ve yoksullukla mücadele söylemlerinin meşruluğuna bağlıdır (Özdek, 2009: 5-20). Kalkınma düşüncesinin ve yönteminin belirleyicisi olan Dünya Bankası, sosyal ve siyasal içerikte bilgi üretme rolüne de sahiptir. Yoksullukla mücadele, toplumsal kalkınma, barış ve güvenlik gibi pek çok konuda devleti devre dışı bırakarak proje bazlı çalışmalara öncü olmuştur. Dünya Bankası’nın ve BM’nin desteğiyle kurulan Küresel Kalkınma Ağı, bilginin ortaya konması, paylaşılması ve uygulanması amacıyla kurulmuş, ancak küresel elit bir tabaka haline gelmiş bir örgütlenmedir. Kalkınmaya dair teknik dile ve bilgi tekeline dayalı olan bu örgütlenme, siyaset dışı bir oluşum sergilediğini öne sürmesine rağmen neo-liberal formüllerin yayılmasına aracılık etmektedir. Kalkınmayı tarihsel, toplumsal ve kültürel çevrelerden yalıtılmış şekilde, özgürleştirici bir siyaset anlayışından uzak ve eleştiriye kapalı bir alan olarak sunmaktadır (Zabcı, 2017: 53-54).

Kalkınma düşüncesi, siyasal söylem yoluyla çoğunlukla belirli ideolojik gündemlerle özdeşleşmiş ve siyasal-ekonomik ilişkilerin doğasını ve içeriğini gizlemiştir. Neo-liberal küreselleşme düşüncesi açısından kalkınma; mülkiyetin, bankaların ve ticaret ağlarının belirli ellerde toplanmasına bağlıdır. Böylelikle de sınıfsal bir yapıya sahiptir. Hakim paradigma açısından kalkınma ihracatın büyüklüğüyle ölçülür. Elit mali akışlar, dış ticaret ve sermaye birikim oranlarını ölçmek üzere kullanılan göstergeler sınırlı bir egemen grubun hareketleriyle ilişkilidir. Neo-liberal kalkınma kuramı ve bunun bir sonucu olarak kalkınma hakkı, metaların üretildiği pazarın doğasını ve tüketen sınıfların niteliğini gizler. Bu nedenle ekonominin yapısını belirleyen ve kalkınma sürecinin faydalarını belirleyen temel sınıf ilişkileri kalkınma söylemiyle meşru hale getirilir ki bu yolla kalkınma adaletsizliğin büyümesinin sembolü haline gelir (Petras & Veltmeyer, 2006: 173-175).

Kalkınma kavramının eleştirel bir yaklaşımla değerlendirilmesi şüphesiz kalkınma ve demokrasi pratiğine de değinmeyi gerektirmektedir. İktisadi kalkınma ile temel ve siyasi haklar arasındaki ilişkiye dair Sen, iktisadi kalkınmanın özellikle gelişmekte olan ülkelerde öncelikli konumda olduğunu ifade eden görüşlerden bahsetmektedir. Hak ihlallerini doğuran otoriter devletler ekonomik açıdan daha hızlı gelişmektedir, ancak bu iddianın geçerliliği tartışmalıdır. Çünkü kalkınmanın temel bileşeni, iktisadi gelişmenin dışında kalan toplumsal ve siyasi göstergelerdir. Gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerde kılığın yaşanmaması toplumsal muhalefetin, katılımcılığın, konuşma ve ifade özgürlüğünün, kısaca demokratik değerlerin etkili bir şekilde uygulanmasına bağlıdır (Sen, 2004: 207-219). Ancak kapitalizmin iktisadi gelişme için ortak çözüm olarak sunulması farklı toplumların farklı siyasi, hukuki, ekonomi süreçlerinden geçmesi nedeniyle hem demokrasi açısından hem de ekonomik açıdan sorunlu görülmektedir. Savran’ın (2011: 276) ifade ettiği üzere, ülkelere özgü gelişme çizgisinde, aynı süreçler olmadan kapitalistleşme yoluna girilmesi toplumsal eşitsizliği de yeniden üretmektedir. Az gelişmiş ülkelerin iktisadi geriliği siyasal iktidarın daha baskıcı niteliğiyle sonuç bulmaktadır ve bu durum ülkelerin kapitalizmle bütünleşmesinin baskıcı devlet biçimlerine dayanmasını ifade eder. Dolayısıyla az gelişmiş ülkelerde kapitalist gelişme siyasal demokrasi için önemli bir tehdit halindedir.

Demokrasinin ekonomik gelişme düzeyiyle ilgili olması ve demokrasi için ön koşul olması modernleşme kalkınma düşüncesini ifade etmektedir. Bu düşünceye göre modernleşme Batı modelinin takip edilmesiyle mümkündür ve demokrasi ile birlikte kentleşme, okur-yazarlık, siyasi katılım gibi diğer gelişmeler bu modelin bir getirisi. Söz konusu yargının eleştirilmesi sonucu ortaya çıkan yeni yaklaşımlar, kalkınma sürecinin tüm toplumları aynı şekilde etkilemediği düşüncesinden hareketle toplumsal grupların özgül koşullarına dikkat çekmiş, demokrasi ve kalkınma sorununa yeni bir bakış açısı kazandırmıştır. İktisadi kalkınmanın ötesine vurgu yapan bu düşünceler, hak eşitliği, sosyal adalet, insan hakları, sürdürülebilir kalkınma ve demokrasi kavramlarını az gelişmişlik sorununa eklemişlerdir. Bu kapsamda toplumsal kalkınma ve BM Kalkınma Programı tarafından hazırlanan İnsani Gelişim Raporları, demokrasi ve kalkınma ilişkisini yeniden analiz etmeyi gerektirmektedir (Ökten, 2007: 93-103). Kalkınmayı teşvik etmek amacıyla kurulan Dünya Bankası, yapısal uyum programlarının gerekliliğini ortaya koyduğu rapor ve araştırmalarda devlet yerine özel sektörün etkinliğine vurgu yapmaktadır. Ancak bu programların uygulanması otoriter ve askeri rejimlerin varlığını gerektirmektedir. Banka'nın siyasi nitelikli çalışmaları siyasi bir programın da temellerini oluşturmuştur. Bununla birlikte Banka, soğuk savaş döneminde Amerikan emperyalizminin çıkarları doğrultusunda Filipinler, Endonezya ve Türkiye gibi ülkelerde neo-liberal yönetimleri desteklemiş, bazı yerlerde de diktatörlüklerin iktidara gelmesine yol açmıştır (Zabcı, 2017: 45).

İnsan hakları açısından ele alındığında neo-liberal küreselleşme dönemiyle birlikte artan insan hakları söylemine rağmen, insan haklarının korunması açısından gerilemenin yaşandığı ifade edilmektedir. Kapitalizme geçişi demokratikleşme söylemiyle meşru kılan yapısal uyum programlarının üçüncü dünya ülkeleri için anlamı, insan hakları söyleminin yoksullukla mücadeleye eklenmiş olmasıdır. Bu durum da yine yoksullukla mücadelenin mülkiyet haklarını korumayı amaçlayan insan haklarına dayandığını göstermektedir. Neo-liberal küreselleşme dönemi gelişmeleri ile mülkiyetin kamu yararından çok özel mülkiyete doğru kayarak öncelikli olması, yoksullukla mücadele ve kalkınmanın sadece "özel kesimi" ilgilendiren bir konu olduğunu ortaya çıkarmaktadır. Nihayetinde insan hakları, dolayısıyla kalkınma hakkı, BM'nin ve uluslararası örgütlerin şirketleşmesi ve şirketlerin ortaklığı sonucu sermayenin üstünlüğüyle sonuçlanan ideolojik bir mücadelenin aracıdır (Özdek, 2002: 35-40).

Neo-liberal düzenlemeler kapsamında kalkınma hakkının amaçları ile süreçteki gelişmelerin birbiriyle uyumlu olmadığı görülmektedir. Osmani'ye (2005: 118) göre de kalkınmaya dair insan hakları yaklaşımında insan haklarını ihlal eden veya kötüye kullanan bir ekonomik büyümenin yeri yoktur. Bu kapsamda kalkınma hakkına yönelik başlıca engeller halkların kendi geleceğini belirleme ve doğal kaynaklar üzerindeki egemenlik haklarına saygı duyulmaması ve demokratik yönetim ilkelerinin göz ardı edilmesidir. Diğer engeller ise ekonomik ve siyasi gücün gelişmiş ülkelerde toplanması, işgücünün uluslararası bölümü, ülkeler arasında açılan gelir düzeyi farklılıkları nedeniyle beyin göçü, teknoloji transferindeki kısıtlamalar, belirli türdeki korumacılık, para piyasalarının işleyişi ve gelişmiş ülkelerin tüketim biçimlerinin olumsuz etkisi olarak sıralanmaktadır. Giderek artan borç ve yapısal uyum yükümlülüklerinin çoğu toplumun en fakir ve en zayıf kesimlerine düşmektedir ki bu durum açıkça insan haklarıyla ilgilidir (Malhotra, 2005: 135). Mevcut engellerin küreselleşmenin hâkim ideolojisi olan neo-liberalizm ile insan haklarının arasındaki gerilimden kaynaklandığı bahsi geçen tüm çelişkiler ışığında görülebilmektedir.

Gunatilleke, kalkınma hakkını Sri Lanka'nın bağımsızlığından sonraki kalkınma süreçleri kapsamında ele almaktadır. 1977'den sonraki ekonomik reformların ekonomide yapısal dönüşümü ve insani gelişmeyi hedeflemesine rağmen, ülkenin bağımsızlığından itibaren en yüksek ekonomik gerileme ve işsizlik oranı bu dönemde olmuştur. Sri Lanka, gelişme sürecinde kalkınma hakkını büyük ölçüde benimsemiştir, ancak hakların bölünmezliğini yeterince göz önüne almadığı için sürdürülebilir bir ekonomik büyüme yaşanmamıştır. Toplumsal ilerlemelerle ekonomi politikaları birbirine ayak uyduramamış, siyaset düzlemi kalkınma sürecine engel olan etnik çatışmalara

barışçıl bir çözüm sunamamıştır. Ülkeye özgü koşullarla birlikte serbest piyasa ekonomisi şeffaflık, hesap verilebilirlik, katılımcılık ve eşitlik gibi ilkeler açısından kalkınma hakkını yerine getirmekte yeterli görülmemektedir (Gunatilleke, 2005: 155-207).

Gosh tarafından kaleme alınan ve kalkınma hakkını uluslararası ekonomi rejimleriyle değerlendiren çalışmaya göre kalkınma programlarının eğitim, gıda, barınma gibi temel hakları bütüncül olarak ele alması gerekir. Hem ülkeler arasındaki eşitsizliğin giderilmesi hem de ülkelerin kendi kalkınma hakkını gerçekleştirmelerine olanak sağlayan ekonomik sistemlerin gerekliliği söz konusudur. Küreselleşme ile meydana gelen uluslararası ekonomik modelde (neo-liberalizm), toplumsal ve fiziksel alt yapı harcamalarında kesintiye gidilmiştir. Neo-liberalizmin serbest sermaye akışı dünya çapında birçok insan için yaşamı güvencesiz hale getirerek insan haklarına ilişkin tehditler oluşturmaktadır. Küresel ekonomi, kendi politikalarıyla birlikte insan hakları açısından istikrarsızlık göstermekte ve yurttaşların talepleri yabancı sermaye cazibesinin yanında geri planda kalmaktadır (Ghosh, 2005: 276-279).

4. Sonuç

İnsan haklarının bölünmezliği pratikte kalkınmaya dair toplumsal ve siyasal düzenlemeler gerektirmektedir. Neo-liberal küreselleşmeye yönelik eleştiriler sonucunda bazı önerilerden bahsetmek mümkündür. Azgelişmiş ülkelerde siyasi yapının zayıflığını ve baskıcı bir hükümet yapısını aşmak bağımsız kalkınmaya bağlıdır. Bağımlılık kuramının önerdiği bağımsız kalkınma, azgelişmiş bir ülkede eşit olmayan gelişme yasasının ülke üzerindeki etkisini azaltacak politikalar uygulayarak ülkelerin kendi istediği hızda ve biçimde büyüme biçimini sunar. Bağımsız kalkınma ülkelerin kendi kültür politikası içinde ve ülke dâhilindeki bir ekonomik planlamayı gerektirir. Bu nedenle bağımsız kalkınma anlayışı eşitlikçi ve halkçı bir çizgiye işaret eder. İş gücünün yeniden üretilmesi, toplumsal artığın ve yerli piyasaların denetim altına alınması gibi gereklilikler bağımsız kalkınmaya yol açacak temel nedenlerdir. Bağımsız kalkınma dış dünya ile ilişkileri koparmayı gerektirmez, ülkede üretilmeyen hammadde veya sermaye malları ithal edilebilir. Burada kalkınmayı bağımsız kılan dışarıya kaynak aktarılmasının ve ekonominin biçimlenmesindeki dış etkilerin önlenmesidir (Senghaas, 1985 & Amin, 1986; 1988, aktaran Somel, 2004: 79-81). Kalkınmaya, ülkelerin kendi geleceklerini tayin etmeye giden yol öncelikle bağımsız olmalarından geçmektedir. Bu nedenle kalkınma hakkının gerçekleşmesi için etkin devlet faaliyetleri gereklidir. Kalkınma hakkını uygulamaya geçirebilecek bağımsız bir devlet anlayışı neo-liberal ideolojisine bağlı küreselleşme döneminde tartışmalıdır. Kapitalizmin evrenselliği ulus-devletin egemenliği söyleminden beslenerek ulus-devleti kalkınma sürecinden dışlamıştır. Böylelikle kendisine yer açan kapitalist kalkınma biçimi, azgelişmiş ülkelerin gelişmiş ülkelere benzer yollardan geçerek kalkınacağı söylemi, eşitsiz ve bileşik gelişme yasası nedeniyle mümkün olmamış, süreç her şekilde hiyerarşik bir sanayileşme, ilerleme biçimi ile devam etmiştir (Türkey, 2009: 110-111).

Kalkınma hakkı eşitlik ve adalet ilkelerinden beslenmektedir. Ancak mevcut kalkınma biçimindeki neo-liberalizm ve insan hakları çelişkisi bu ilkelerin ihlal edilebilirliğini göstermektedir. Tüm bu sorunlar çerçevesinde kalkınma hakkının ülkelere yüklediği sorumluluklara rağmen, bu hakkın hayata geçirilmesi konusunda önemli problemler ortaya çıkmaktadır. Temel ve siyasal haklarla birlikte eğitim, sağlık ve gıda haklarının ihlal edilmez şekilde karşılanması ve şeffaf, hesap verilebilir ve tam katılımı bu hakları uygulamaya koymak ulusal ölçekte insan hakkı olarak kalkınma hakkı güvencesini oluşturmaktadır. Kalkınma Hakkı Bildirisi ve Viyana Bildirisi bu sorumluluğu öncelikle devletlere yüklemektedir. Ulusal ve uluslararası eylemlerle yoksulluğu ortadan kaldırmak tamamlayıcı nitelikteki politikaların başında gelmektedir. Sürdürülebilir nitelikteki Gayri Safi Yurt İçi Hasılanın büyümesi ve gelir dağılımının eşitlikçi olması yoksulluğu ortadan kaldırabilirken, gelir ve harcama dağılımı kötüye giden GSYİH'daki herhangi bir artış yoksulluk için çözüm olmayacaktır (Sengupta, 2000: 577). Kalkınma hakkının uygulamaya geçmesi neo-liberal düzenlemelerde mümkün görünmediği gibi küresel ekonomi paradigmasında esaslı bir değişim gerektirmektedir. Uluslararası hukuku

uygulamaya koymak ve hem ulusal ve uluslararası düzeyde işbirliği için somut adımlar atmak, ülkelerin bağımsız kalkınma anlayışını gerçekleştirmelerini sağlamak gibi uzun döneme yayılan adımlar kalkınmanın yasal hak olarak uygulanması için önemlidir. Çünkü kalkınma sürecinin nasıl yürütüldüğü kalkınmanın sonucu kadar belirleyicidir.

Eşitlikçi bir kalkınmanın gerçekleşmesi için neo-liberal koşulları iyileştirmeye yönelik küresel diyalogu beslemek, demokrasiyi teşvik etmek gibi çeşitli öneriler bulunmaktadır (Scholte, 2005: 26-27). Ancak neo-liberal küreselleşmeye yönelik radikal eleştirilere göre kapitalist sistemin gelişim süreci ve dinamiklerinden kaynaklı olarak mevcut sorunların bu tür önerilerle çözülmesi pek olanaklı değildir. Çünkü artan eşitsizlik sonucunda toplumsal dayanışma da hasara uğramış ve toplumda suç oranları artmıştır. Neo-liberalizmin iyileştirilmesinden daha çok demokratik bir sosyalist bir geçiş ve ekonomik düzenlemelerin ötesinde kadın, çevre ve insan hakları gibi konuları da içeren bir yaşam biçimi ön görülmektedir. Küresel ekonomideki sistematik eşitsizliklerden kaynaklı olarak yoksullar “geride bırakılanlar değil, hırsızlığa maruz kalmış olanlardır” (Sniegocki, 2008: 334-335). Gelişmiş ülkelerde neo-liberal küreselleşmenin vardığı nokta ve yaşanan çevresel riskler göz önüne alınca zengin ülkelerin kalkınma için model olamayacağı ve yeni bir kalkınma anlayışının geliştirilmesi gerektiği ifade edilebilir. Yerel endüstrilerin geliştirilmesi, küçük ölçekli tarımın desteklenmesi, yenilenebilir enerji kaynaklarına, eğitim, sağlık ve yaşam alanlarına yatırımın teşvik edilmesi gibi adımlarla yenilikçi bir kalkınma anlayışına geçilebilir. Neo-liberalizme yönelik eleştiriler ile alternatif paradigma girişimlerinin eşitlikçi bir kalkınma anlayışına yol açabileceği ve uygulamada alternatif bir kalkınma anlayışı yaratabileceği umut edilebilir bir gerçekliktir.

Kaynakça

- Amin, S. (1999). *Küreselleşme çağında kapitalizm*. (V. Erenus, Çev.). İstanbul: Sarmal Yayınevi.
- Aral, B. (2001). Bir insan hakkı olarak “kalkınma hakkı”. *İnsan Hakları Yıllığı*, 23, 129-145.
- Aydın, M. K. (2000). Neoliberal dalga ya da küreselleşme. *Bilgi*, 2(1), 13- 26.
- Başkaya, F. (2004). *Kalkınma iktisadının yükselişi ve çöküşü*. Ankara: Maki Basın Yayın.
- Bauman, Z. (2019). *Azınlığın zenginliği hepimizin çıkarına mıdır?*. (H. Keser, Çev.). İstanbul: Ayrıntı.
- Boratav, K. (2004). Emperyalizm mi? Küreselleşme mi?. E. A. Tonak (Der.), *Küreselleşme emperyalizm, yerelcilik, işçi sınıfı* içinde (ss. 21-31). Ankara: İmge Kitabevi.
- Byres, T. I. (2008). Neo-liberalizm ve az kalkınmış ülkelerde ilkel sermaye birikimi. A. Saad-Filho & D. Johnston (Haz.). (Ş. Başlı & T. Öncel, Çev.). *Neo-liberalizm muhalif bir seçki* içinde (ss. 143-154). İstanbul: Yordam Kitap.
- Colas, A. (2008). Neoliberalizm, küreselleşme ve uluslararası ilişkiler. A. Saad-Filho & D. Johnston (Haz.). (Ş. Başlı ve T. Öncel, Çev.). *Neo-liberalizm muhalif bir seçki* içinde (ss. 123-139). İstanbul: Yordam Kitap.
- Çelik, E. (2011). Bir insan hakkı olarak kalkınma hakkı. *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2(2), 451-478.
- Declaration on the right to development. (1986). *United Nations*. Erişim adresi: <https://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/RightToDevelopment.aspx>.
- Dedeoğlu, M. (2012). Küreselleşme sürecinde neoliberal ahlaki paradigmanın felsefi temelleri. *HAK- İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 1(1), 187-208.
- Freeman, M. (2016). Neoliberal politikalar ve insan hakları. (Ş. E. Topuzkanamış, Çev.). *D.E.Ü. Hukuk Fakültesi Dergisi*, 17(2), 165-188.

- Ghosh, J. (2005). The right to development and international economic regimes. A. Sengupta, A. Negi & M. Basu (Ed.), *Reflections on the right to development* içinde (ss. 276-307). New Delhi: Sage Publications.
- Gunatilleke, G. (2005). The right to development in Sri Lanka. A. Sengupta, A. Negi & M. Basu (Ed.), *Reflections on the right to development* içinde (ss. 155-207). New Delhi: Sage Publications.
- Held, D., & McGrew, A. (2014). Küreselleşmeyi anlamak. D. Held & A. McGrew (Haz.). (A. R. Güngen, A. S. Mercan, B. Özçelik vd., Çev.). *Küresel dönüşümler büyük küreselleşme tartışması* içinde (ss. 75-144). Ankara: Phoneix Yayınevi.
- Held, D., & McGrew, A. (2014). Küresel eşitsizlik biçimleri. D. Held & A. McGrew (Haz.). (A. R. Güngen, A. S. Mercan, B. Özçelik vd., Çev.). *Küresel dönüşümler büyük küreselleşme tartışması* içinde (ss. 502-509). Ankara: Phoneix Yayınevi.
- Kaboğlu, İ. Ö. (1996). *Dayanışma hakları*. Ankara: Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü.
- Kaya Özçelik, P. (2013). Neoliberal küreselleşme süreci ve yoksulluk. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 5(2), 417-431.
- Malhotra, R. (2005). Right to development: Where are we today. A. Sengupta, A. Negi ve M. Basu (Ed.), *Reflections on the right to development* içinde (ss. 127-152). New Delhi: Sage Publications.
- Marks, S. P. (2005). Human rights framework for development: Seven approaches. A. Sengupta, A. Negi & M. Basu (Ed.), *Reflections on the right to development* içinde (ss. 23-61). New Delhi: Sage Publications.
- Mourgeon, J. (1991). *İnsan hakları* (A. Ekmekçi & A. Türker, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Nowak, M. (2005). The right to life, survival and development. A. Alen, J. V. Lanotte, E. Verhellen, F. Ang, E. Berghmans & M. Verheyde (Ed.), *A commentary on the United Nations convention on the rights of the child* içinde (ss. 1-49). Leiden (Netherlands): Martinus Nijhoff Publishers.
- Oygur, H. (1984). Kalkınma düşüncesinin gelişmesi. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 2(3), 25-32.
- Osmani, S. R. (2005). An essay on the human rights approach to development. A. Sengupta, A. Negi ve M. Basu (Ed.), *Reflections on the right to development* içinde (ss. 110-126). New Delhi: Sage Publications.
- Ökten, Ş. (2007). Gelişme ve demokrasi: Kalkınmayla demokratikleşme ya da kalkınmanın demokratikleştirilmesi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(2), 91-106.
- Özdek, Y. (2002). Küresel yoksulluk ve küresel şiddet kıskacında insan hakları. Erişim adresi: <http://www.muhammedbalci.com/hukukdunyasi/alintilar/509.pdf>
- Özdemir, Ş. (2006). *Kalkınma hakkının hayata geçirilmesi adına yürütülen çalışmalar: Birleşmiş Milletler bağımsız uzmanının görüşleri*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul Bilgi Üniversitesi, İstanbul.
- Palley, T. I. (2008). Keynesçilikten neoliberalizme: İktisat biliminde paradigma kayması. A. Saad-Filho & D. Johnston (Haz.). (Ş. Başlı & T. Öncel, Çev.). *Neo-liberalizm muhalif bir seçki* içinde (ss. 42-59). İstanbul: Yordam Kitap.

- Petras, J., & Veltmeyer, H. (2006). *Maskesi düşürülen küreselleşme*, (Ö. Akpınar, Çev.). İstanbul: Mephist.
- Savran, S. (2011). *Kod adı küreselleşme*. İstanbul: Yordam Kitap.
- Sengupta, A. (2000). Realizing the right to development. *Development and Change*, (31), 553-578.
- Sengupta, A. (2002). On the theory and practice of the right to development. *Human Rights Quarterly*, (24), 837-889.
- Scholte, J. A. (2005). *The sources of neoliberal globalization*. United Nations Research Institute for Social Development.
- Sen, A. (2004). *Özgürlükle kalkınma*. (Y. Alogan, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Sniegocki, J. (2008). Neoliberal globalization: Critiques and alternatives. *Theological Studies*, (69), 321-339.
- Somel, C. (2002). Az gelişmişlik perspektifinden küreselleşme. *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, (18), 199-208.
- Somel, C. (2004). Bağımlılık kuramı ve Güney Kore deneyimi. E. A. Tonak (Der.), *Küreselleşme emperyalizm, yerelcilik, işçi sınıfı içinde* (ss. 69-115). Ankara: İmge Kitabevi.
- Şenses, F. (2004). Neoliberal küreselleşme kalkınma için bir fırsat mı engel mi?. *Economic Research Center*, 1-27.
- Türkay, M. (2009). *Sermaye birikimi, kalkınma, az gelişmişlik Türkiye ve dünya üzerine notlar*. İstanbul: Sosyal Araştırmalar Vakfı.
- UNDP. (2019). *İnsani gelişme raporu 2019: 21. yüzyılda insani gelişmedeki eşitsizlikler*. Erişim adresi: https://www.tr.undp.org/content/turkey/tr/home/library/human_development/hdr2019.
- Uvin, K. (2004). *Human rights and development*. USA: Kumarian Press.
- Ünay, S. (2009). Küresel kalkınma paradigmasının evriminde kurumsal etkenler ve Dünya Bankası. *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, (41), 87-111.
- Yaşar, Y., & Yenimahalleli Yaşar, G. (2012). Neoliberal küreselleşme ve sosyal politikada dönüşüm. *Mülkiye*, 36(274), 63-91.
- Yeldan, E. (2011). Neoliberal küreselleşme ideolojisinin kalkınma söylemi üzerine değerlendirmeler. *Praksis*, (7), 19-34.
- Wallerstein, I. (2005). *Dünya sistemleri analizi bir giriş*. (E. Abadoğlu & N. Ersoy, Çev.). İstanbul: Aram Yayıncılık.
- Zabcı, F. (2017). *Dünya Bankası yanlısamlar ve gerçekler*. İstanbul: Yordam Kitap.

AN ENGLISHMAN WILLIAM HENRY BARTLETT FROM 19TH CENTURY İSTANBUL PAINTERS

Ufuk ÇETİN¹

Abstract

William Henry Bartlett is a British illustrator and painter. He was born in Camden, Kentish Town, northwest of London. He lived in the 19th century. The reason he made the engraving pictures used in our work is related to the book of the English poet, researcher and traveller Julia Pardoe. Bartlett studied education on drawing from childhood and visited İstanbul to show the scenes in the book. The engravings in the book show many places in İstanbul that are still alive today. These engravings are very interesting. He introduced some of the engravings that Julia Pardoe described in his book and made in İstanbul. These works in his works caused both Bartlett and Julia Pardoe to be very popular. This article aims to introduce Bartlett, one of the foreign painters of English origin, among foreign painters of İstanbul. Formalism and biography methods were used in the article. In the conclusion part, the artist's personality his contribution to the history of art and culture were tried to be interpreted with examples from İstanbul engraving works.

Keywords: Western Art, British Painters, Cultural History, İstanbul, Painting

JEL Code: Z19

19. YÜZYIL İSTANBUL RESSAMLARINDAN BİR İNGİLİZ: WILLIAM HENRY BARTLETT

Öz

William Henry Bartlett, bir İngiliz illüstratör ve ressamdır. Londra'nın kuzeybatısında Kentish Town'da, Camden'da doğmuştur. 19. yüzyılda yaşamıştır. Çalışmamızda kullanılan gravür resimlerini yapmasının sebebi İngiliz şair, araştırmacı ve gezgin Julia Pardoe'nun kitabı ile ilgilidir. Kentin birinci elden bilgisini deneyimlemiştir. Kitaptaki gravürler, bugün hala hayatta olan İstanbul'dan pek çok yeri göstermektedir. Bu gravürler oldukça ilginçtir. Bartlett'in gravürleri Batı dünyasında İstanbul ve Boğaz'a karşı büyük merak uyandırmıştır. Julia Pardoe'nun kitabında anlattığı ve Bartlett'in İstanbul'da yaptığı bazı gravürlerini bu kitapla tanıtmıştır. Eserlerinde görülen bu çalışmalar hem Bartlett'in hem de Julia Pardoe'nun oldukça popüler olmasına sebep olmuştur. Bu makalenin amacı İngiliz kökenli yabancı İstanbul ressamlarından biri olan Bartlett'i tanıtmaktır. Makalede formalizm ve biyografi yöntemleri kullanılmıştır. Sonuç bölümünde ise ressamın sanatçı kişiliği, sanat ve kültür tarihine yaptığı katkı İstanbul gravür çalışmalarından örneklerle yorumlanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Batı Sanatı, İngiliz Ressamlar, Kültür Tarihi, İstanbul, Resim

JEL Kodu: Z19

¹ Dr.,Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, ORCID 0000-0001-5102-8183, ucetin@nku.edu.tr

Başvuru Tarihi (Received): 16.08.2020 **Kabul Tarihi** (Accepted): 27.01.2021

Introduction

English female artist, author and voyager Miss Julia Pardoe (1806-1862) visited İstanbul with her dad Major Thomas Pardoe. It was found in the capital of the Ottoman Empire in 1836-37. While his unique plans were to visit Egypt and Greece, Pardoe surrenders this and distributes his first work, *The City of the Sultan*. The book is extremely effective (sells in excess of 30 thousand) and makes new versions in 1838, 1845, 1854.

Julia Pardoe, after Lady Montague (1717-18), was the primary lady to invade a greater amount of life and expound on regular day to day existence in the Ottoman Empire, particularly ladies' life. In this manner, he offered another book to Europeans and his own writings and W. H. He distributes *The Beauties of the Bosphorus*, comprising of Bartlett's examples (Barlett, 2018). This work likewise makes new prints and is converted into French. Pardoe expounded on thirty authentic landmarks and books until his demise.

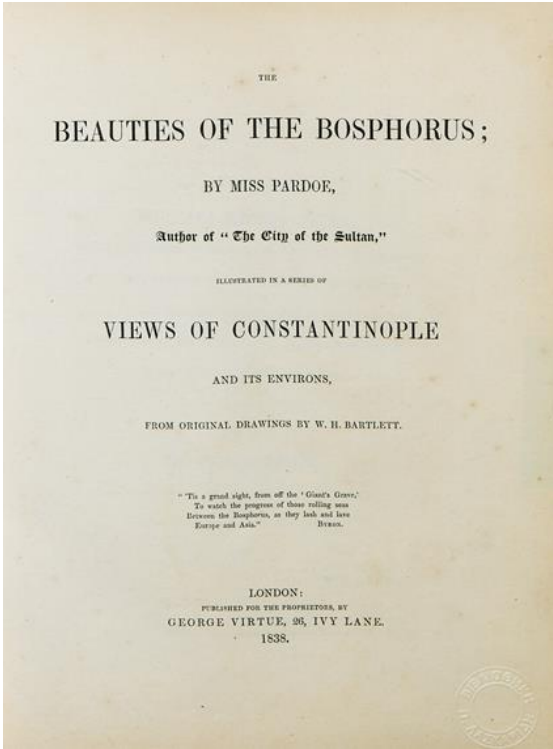
Julia Pardoe, who came to İstanbul in 1835 with her dad Thomas Pardoe, who was a significant in the British armed force, before long loved the city. Pardoe, who attempted to become acquainted with the city as much as possible during her nine-month remain in İstanbul, distributed her impressions in her book "*The City of the Sultan and Domestic Manners of the Turks*" (London, 1837, Pardoe, 1838). Pardoe brought her book "*The Beauties of the Bosphorus*" back to her perusers in London in 1838 after her exceptional work. These works, which stand out with Bartlett's amazing engravings. These inscriptions are among the works of art of writing with the innovation of Julia Pardoe's style of communicating her bright, lively and canny observations in Turkey in nineteenth century. This distribution is a gathering of the etchings distributed in Pardoe's past books and incorporates ordinary perspectives from the areas where the Danube waterway goes in Northern and Central Europe and the Bosphorus and İstanbul.

Figure 1: *Julia Pardoe herself from the book The Beauties of the Bosphorus; by Miss Pardoe, Author of "The City of the Sultan", illustrated in a Series of Views of Constantinople and its Environs, from original Drawings by W.H. Bartlett, London, George Virtue*

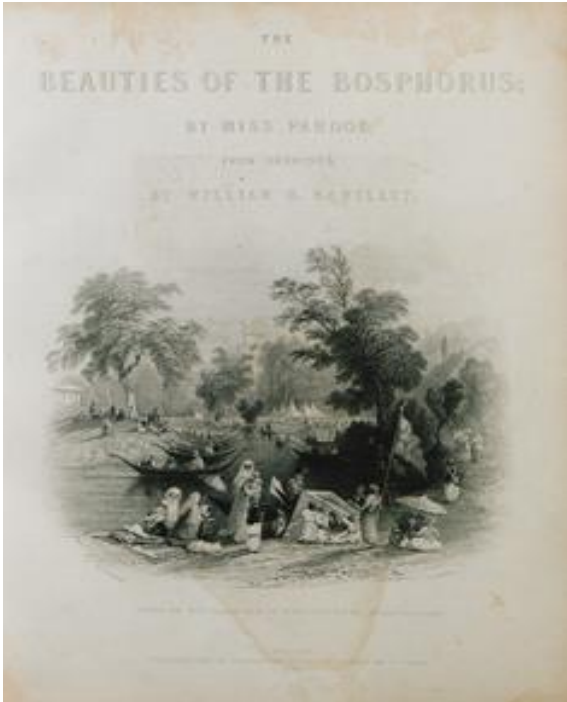
Reference: (Pardoe, 1838)

Figure 2: *The first page of the book from The Beauties of the Bosphorus; by Miss Pardoe, Author of "The City of the Sultan", illustrated in a Series of Views of Constantinople and its Environs, from original Drawings by W.H. Bartlett, London, Geo. Virtue*

Reference: (Pardoe, 1838)

Figure 3: *Inside from the book The Beauties of the Bosphorus; by Miss Pardoe, Author of "The City of the Sultan", illustrated in a Series of Views of Constantinople and its Environs, from original Drawings by W.H. Bartlett, London, Geo. Virtue*

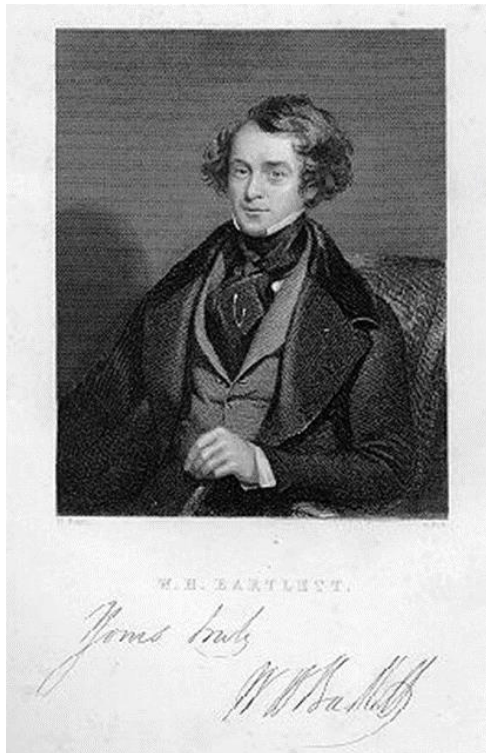

Reference: (Pardoe, 1838)

1. Who is Bartlett?

Painter and illustrator British William Henry Bartlett (Fig. 4) born in the United Kingdom in England Kentish Town near London in 1809. His artistic life started by apprenticing for John Britton between 1771 and 1857. He is consider one of the first artists of topography at his time. Besides, he visited throughout Britain, Later, he had been in quite often in the Balkan regions sand the Middle East. Furthermore; He made four visits to North America somewhere in the range of 1836 and 1852.

Figure 4: *Bartlett self portrait*

Reference: (Bartlett, 1841)

Bartlett first visited America in 1835 for drawing buildings, cities and sceneries. In these works elaborated steel engravings are seen made by Bartlett printed uncolored with a text written by Nathaniel Parker Willis called *American Scenery; or Land, Lake, and River: Illustrations of Transatlantic Nature* (Ross, 1973).

Bartlett created sepia wash drawings the precise size to be carven impressively. His carven views were derived by artists, however no signed oil painting by his hand is understood. Engravings supported Bartlett's views were later utilized in his late *History of the us of North America*, continued by Claude Bernard King of Great Britain Woodward and printed around 1856.

Bartlett's primary concern was to render "lively impressions of actual sights", as he wrote within the preface to *The Nile Boat* (London, 1849). Several views contain some ruin or component of the past together with several scenes of churches, abbeys, cathedrals and castles, and Nathaniel Parker Willis delineate Bartlett's talent thus (Bartlett, 1851): "Bartlett may choose his purpose of read therefore on bring conspicuously into his sketch the castle or the cathedral, that history or antiquity had allowed".

Bartlett getting back from his last trip to the geographic area suddenly took unwell and died of high fever on board while the French steamer *Egyptus* off the coast of Malta city in 1854. His

widow wife Susanna lived for nearly fifty years when his death, and died in London on 25th October 1902, aged 91.

Bartlett was each author and craftsman of various works, as well as 2 books concerning the U.S.A. that he made four trips to North America in the year 1852 (Beattie, 2011).

His own developments in America, in any case, engaged him to depict regions with workplace and to proceed with an affordable story. His synthesis is competent showing the completed is Works between 1849 and 1852. He carried enduring commissions for depictions from his London distributors and kicked the basin throughout his look from a sketching out excursion in Turkey and Greece also.

2. His Artworks Reflecting Bosphorus and İstanbul

Since its establishment, İstanbul has been a city that has hosted many painters, artists, ambassadors, diplomats, traders and travellers and has remained important throughout history. Because of intellectual political and cultural currents, dragging Europeans from there to time in the 15th century to the 20th century, influenced travellers who tried to perceive the İstanbul space and its inhabitants.

In the first period of the travellers' era (15th-16th centuries), the travel books written by the travellers visited or lived in İstanbul on their own wish or as an officer are mostly in the nature of the embassy delegation. Moreover, these works include detailed descriptions of the Ottoman Empire such as administration, society, religion, customs, traditions, as well as depictions of magnificent Christian and Muslim monuments.

The oldest known panoramas of İstanbul appear in Christoforo Buondelmonti's *Liber Insularum Archipelagi* (Fig. 5) from 1420-1430 and *Isolario* from the 15th century (Fig. 6). The panoramas of Buondelmonti, which depicts the city for the first half of the 15th century, show the city's legacy, especially from the Byzantine period. Another important work is the *Nuremberg Chronicle* of Hartmann Schedel, published in 1493, and there are several depictions of İstanbul in the work (Kaya Zenbilci, 2018) (Fig. 7-8). Panoramas in these works are similar to engravings; however, they are technically different from engravings.

Figure 5: *Panorama of Constantinople*

Reference: (Buondelmonti, ca.1420-1430)

Figure 6: *Panorama of Constantinople*

Reference: (Buondelmonti, 15th century)

Figure 7: *Panorama of Constantinople*

Reference: (Schedel, 1493, folio 129v-130r)

Figure 8: *Panorama of Constantinople*

Reference: (Schedel, 1493, folio 257r)

In 1680, the work titled "Relation nouvelle d's Voyage de Constantinople ...", published by Guillaume-Joseph Grelot, includes an engraving that offers a wide panorama from Pera to Golden Horn (Fig. 9).

Figure 9: *Panorama of Constantinople*

Reference: (Grelot, 1680)

In the 19th century, the city, which hosted many travellers, artists and painters in particular, became the subject of engravings, commercial post cards (Çetin, 2020) and paintings. The engravings of Bartlett, one of the artists coming to the city, provide views from the important points of the city. Among these, engravings such as Bosphorus from Beylerbeyi (Fig. 10), Bosphorus from Beşiktaş (Fig. 11) are wide panoramas with a bird's eye view. It is possible to see similar descriptions in Antoine Ignace Melling's "Voyage pittoresque de Constantinople et des rives du Bosphore" published in 1819 (Figs 12-13).

Fig. 10 *Bosphorus from Beylerbeyi. Beylerbeyi Palace in one of its first constructional phases, before its final reconstruction*

Reference: (Pardoe, 1841)

Figure 11: *Bosporus from Beşiktaş. The Anatolian and Rumelian castles were shown too*

Reference: (Pardoe, 1841)

Figure 12: *View of the Golden Horn from Eyüp*

Reference: (Melling, 1819)

Figure 13: *The palace of Hatice Sultan (sister of the Sultan Selim III) at Defterdarburnu, on the western shores of Bosporus*

Reference: (Melling, 1819)

Bartlett also depicted the monumental fountains of İstanbul, which attracted the most attention of painters. One of them is Küçüksu Fountain (Fig. 14). Eyüp Sultan Mosque is one of the symbolic buildings of the city where Bartlett's subject is engraved (Fig. 15). Palaces, which are the symbols of the city of empires, show themselves in the engravings of Barlett, Çağlayan Palace is one of these examples (Fig. 16). It is especially noticeable that the places where Melling's engravings are parallel to that of Bartlett (Fig. 13).

Figure 14: *The Küçüksu fountain (or Mihrişah Valide Sultan Fountain). In the background, the Rumelian and Anatolian Castles are seen*

Reference: (Pardoe, 1841)

Figure 15: *The Eyüp Sultan Mosque, on the western shores of Golden Horn*

Reference: (Pardoe, 1841)

Figure 16: *The Çağlayan Palace. It was constructed on the ruins of Saadabad Palace, demolished in 1730*

Reference: (Pardoe, 1841)

In technical terms, it is noticed that Bartlett is especially working on details in his engravings. The views it offers are far from ordinary. However, its engravings involving human figures are detailed, instant, naturalistic and even romantic. It is seen that the figures, which are the subject of the depiction, work in detail on architecture, nature, in short, all the elements.

18.-19. Panoramic engravings of the cities, which we encounter most frequently in the 19th century, exhibit characteristic features. Since engravings are different from oil paintings, they are finely crafted, and details specific to architecture and nature stand out in these works. On the other hand, these works remind us of the works of Orientalist painters in terms of subject selection. Orientalists also mostly, especially the Grand Bazaar of İstanbul, III. They dealt with their landmarks such as Ahmed Fountain, Hagia Sophia and Sultan Ahmed Mosque. The figurative depictions mostly depict ordinary people, street vendors, people who stroll the Bosphorus with boats, stroll the streets or sit and rest somewhere. Bartlett's tendency was also in this direction (Figs 11, 13, 14).

5. Result

Subsequently, Bartlett's portrayals have important chronicled esteem, for they delineate the state and its kin as they showed up in 1838 to at least one with an eye fixed for the pleasant. the whole thing of the inscriptions used within the book Show authentic buildings, mosques, waterways, landscapes. These etchings catch the day by day lifetime of the Turkish individuals. With this analysis, this verifiable book on Turkish culture was tried to gift for Turkish Cultural History. Besides, obtained knowledge on nineteenth century Turkey.

William Henry Bartlett's etchings seem like fabulous literature scenes, his vogue is incredibly elaborated and has top quality. Different, interesting and furthest corners of İstanbul were introduced by Bartlett within the book. It has a fantasy arrangement, these scenes square measure good works of art of the acquirement world, in those years inscriptions of İstanbul haven't been drawn has valuable value and novel.

These etchings square measure recognizable to such associate degree extent that they're used perpetually at the museums, presentations, tv comes and books known with each single bygone era of Turkey.

This book originally distributed in 1838 and reproduced significantly when the Crimean War, is one among the foremost celebrated inscribed books distributed regarding Constantinople. This work, composed by Miss Julia Pardoe created a visit to Constantinople along with her documented etching painter Bartlett, is one among the foremost run of the mill instances of the "engraved book" custom created by Brits within the late nineteenth century. Moreover, she may be a name that lights the nineteenth century Ottoman and Turkish world, visible of the drawings of Bartlett, delineating chronicled structures in Constantinople and its environmental factors and intriguing spots with regards to town life, as per its distinctive structure.

The Importance of those etchings in Julia Pardoe's works depend upon containing important knowledge regarding the presence of nineteenth century Constantinople and therefore the Bosphorus.

References

- Bartlett, W. H. (1841). *Working a canoe up a rapid*. London: Geo. Virtue.
- Bartlett, W. H. (1851). *Footsteps of our lord and his apostles in Syria, Greece and Italy-A succession of visits to the scenes of new testament narrative*. Hall.
- Bartlett, W. H. (2018). *Pictures from Sicily*. London: Franklin Classics Trade Press.
- Beattie, W. (2011). *Brief memoir of the late William Henry Bartlett*. United Kingdom: Nabu Press.
- Buondelmonti, C. (ca. 1420-1430). *Liber Insularum Archipelagi*. (inv. no.: Urb. Lat. 458). Vatican City: Biblioteca Apostolica Vaticana.
- Buondelmonti, C. (15th Century). *Isolario Cristophori Buondelmontii presbyteri Florentini*. (inv. no.: MS. 71). Athens: Gennadeios Library.
- Çetin, U. (2020). 19. yüzyılda batılıların gözünden doğu: ticari posta kartları üzerinden bir okuma. In T. Nağıyeva (Ed.), *Atlas International Congress on Social Sciences 15-17, Batumi Georgia Proceeding Book* (pp. 22-23). Ispac Publications.
- Grelot, G.-J. (1680). *Relation Nouvelle d'un Voyage de Constantinople, Enrichie de Plans Levez par L'auteur sur les Lieux, et des Figures de Tout ce qu'il y a de Plus Remarquable dans Cette Ville*. Paris: Veuve de Damien Foucault.
- Kaya Zenbilci, İ. (2018). Schedel'in dünya tarihi/Nürnberg Kroniği'nde (Liber Chronicarum) Konstantinopolis tasvirleri. *Hitit University Journal of Social Sciences Institute*, 11(2), 1107-1135.
- Melling, I. A. (1819). *Voyage Pittoresque de Constantinople et des Rives du Bosphore*. Paris: Treuttel et Würtz.
- Pardoe, J. (1838). *The beauties of the Bosphorus; by Miss Pardoe, author of "The City of the Sultan", illustrated in a Series of Views of Constantinople and its Environs, from original Drawings by W.H. Bartlett*. London.
- Ross, A. M. (1973). *William Henry Bartlett: Artist, author and traveller*. Toronto and Buffalo: University of Toronto Press.
- Schedel, H. (1493). *Liber Chronicarum (Die Schedelsche Weltchronik)*. Nuremberg.

Araştırma Makalesi / Research Article

ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN AİLE DEĞERLERİNİN İNCELENMESİ: AFYONKARAHİSAR İLİ ÖRNEKLEMİ*

Mehmet ERKOL^{1*}
Meryem ŞAHİN²

Öz

Üniversite gençliğinin aile değerlerini konu edinen bu çalışma, Türkiye’de ailenin yapısını ve gelecekte alacağı muhtemel formu anlamaya dönük tarama desenine dayalı nicel bir araştırmadır. Küreselleşmeyle birlikte günümüz Türkiye’sinde ailenin yapısı ve değerleri farklılaşma eğilimindedir. Özellikle son yıllarda, alternatif aile modelleri gündeme gelmiş ve tartışmaya açılmış; böylece aileye ilişkin değerlerde değişim yaşanmıştır. Söz konusu değişimin izleri çalışmada toplumun en dinamik ve dönüşümden en çok etkilenen kesimi olan üniversite gençliği üzerinden analiz edilmiştir. Aile değerleri; akraba ilişkileri, anne-çocuk ilişkisi, cinselliğe bakış, çocuğun değeri, duygusal bağ, evliliğe bakış, geleneksel aile değerleri, kadın rolleri, karar alma süreçleri, farklı yaklaşımlar, sadakat, sosyo-ekonomik değer, şiddet olmak üzere 13 farklı boyutta değerlendirilmiştir. 497 üniversite öğrencisi üzerinde gerçekleştirilen araştırmada öğrencilerin aile değerlerinde geleneksel eğilimlerle birlikte, gelenekselden uzaklaşan eğilimlerin de olduğu; cinsiyet, okunan bölüm, anne-baba birliktelik durumu, annenin çalışma durumunun aile değerlerinin bazı boyutlarında anlamlı farklılık oluşturduğu bulunmuştur. Çalışmada konuyla ilgili kavramsal ve kuramsal çerçeve sunulmuş, elde edilen bulgular değişim kavramı merkezinde analiz edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Toplumsal Değişim, Aile, Değer, Aile Değerleri, Gençlik.

AN EXAMINATION OF FAMILY VALUES OF UNIVERSITY STUDENTS: THE CASE OF AFYONKARAHİSAR

Abstract

The study that discusses the family values of the university youth is a quantitative study based on survey pattern to find out the structure of the family and the possible forms in the future in Turkey. The family structure and values tend to differentiate in Turkey with the process of globalization. Especially in the last years, alternative family models have appeared and been discussed so there has been changes in family values. In the study, the traces of this transformation have been analyzed through the university youth that is the most dynamic and most-affected group of the society by it. Family values has been evaluated by thirteen different criteria: relatives, mother-child relationship, sexuality, values of children, emotional tie, marriage, traditional family values, women’s roles, decisions, alternative approaches, loyalty, socio-economic value and violence. In the research carried out with 497 university students has been figured out that the family values of students have tendencies apart from the tradition along with the traditional ones; that it is caused remarkable differentiations in some family values by several variables such as gender, university department, parents’ marital status, and mother’s working status. In the study, the conceptual and theoretical framework about the issue have been submitted; the findings obtained have been analyzed on the base of the concept of change.

Keywords: Social Change, Family, Values, Family Values, Youth.

*Araştırma için Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu’ndan etik kurul onayı alınmıştır (Karar No: 2019/64).

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü/Kadın ve Aile Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi, Afyonkarahisar/Türkiye, ORCID:0000-0002-1363-1894

* **Sorumlu yazar** (Corresponding Author): mehmeterkol@aku.edu.tr

² Dr. Öğr. Üyesi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü/Kadın ve Aile Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi, Afyonkarahisar/Türkiye, ORCID: 0000-0003-0566-8862

Başvuru Tarihi (Received): 17.08.2020 **Kabul Tarihi** (Accepted): 27.01.2021

Giriş

Üniversite öğrencilerinin aile değerlerine ilişkin tutumlarının çeşitli değişkenler açısından incelendiği bu araştırma, en temelde Türkiye’de ailenin gelecekte alması muhtemel yeni formu anlama çabasıdır. Bu çabadan dolayı araştırma toplumsal yapının en önemli unsuru olan aileyi merkeze almaktadır. Ailenin merkeze alınarak incelenmesi bir taraftan sosyolojinin en temel konusu olan değişimi, değişimin evrenini, vadesini, hızını ve yönünü tespit etmeyi; diğer taraftan sosyolojik teoride değişime göre ihmal edilen toplumsal yapıdaki düzenlilikleri ve süreklilikleri anlamayı mümkün kılmaktadır. Subaşı’nın (2014: 111) da belirttiği üzere günümüzde ailenin yıkımından söz edilmese bile çok büyük bir dönüşüm söz konusudur. Bu yüzden aile, hem toplumsal süreklilik hem de toplumsal değişimi aynı anda analiz edebileceğimiz ‘ikiyüzlü janus’ gibidir. Aile üzerinden toplumsal değişim ve sürekliliği analiz etmek bir taraftan toplumsallaşma yoluyla süreklilikleri bünyesinde taşıyan, diğer taraftan toplumun en dinamik ve değişimden en fazla etkilenen kesim olan gençliği araştırmanın temel bileşeni kılmaktadır. Toplumun en dinamik ve değişimden en fazla etkilenen kesimi olma yönüyle gençlik (Beşirli, 2013: 28-33), ileride ortaya çıkacak yeni aile formuna dair ipuçları içeren gelecek projeksiyonu sunmaktadır. Aileye ilişkin değerlerdeki farklılaşmalar aile üyelerinin birbirlerine yönelik tutumlarını da etkileyerek, karı-koca ilişkilerinden çocuk yetiştirme tutumlarına kadar pek çok süreci farklılaştırma potansiyeline sahiptir. Konu bu yönüyle sosyoloji, psikoloji başta olmak üzere sosyal bilimler için önemli bir çalışma alanıdır.

Ailenin gelecekte alacağı biçim, bireylerin kendilerini yetiştiren aile kurumu içinde toplumsallaşma yoluyla içselleştirdikleri değerler ve gündelik hayatın içinde temas ettikleri eğitim, arkadaşlık ve medya gibi dış etkenlerin karışımının sonucunda ortaya çıkacaktır. Araştırma, sayılan unsurlarla etkileşim sonucunda şekillenen değerlerin geleceğin ailesinin ipuçlarını göstermesi açısından önem arz etmektedir. Aile üzerinde yapılan araştırmalar (TAYA, 2011; TESEV, 2005; TÜİK, 2006) geleneksel aile biçiminin dönüştüğüne ilişkin veriler ortaya koymaktadır. Ailede toplumsal roller, çocuğun anlamı, cinsiyet, cinsellik dolayısıyla mahremiyet yeni anlamlarla şekillenmektedir (Vincent, 2016: 190). Araştırma söz konusu anlamların anlaşılmasında sahadan gelen seslere kulak kabartmayı amaçlamaktadır.

1. Kavramsal ve Kuramsal Çerçeve

1.1. Toplumsal değişim ve aile

Toplumsal değişimi tanımlamak ve açıklamak sosyal bilimlerde her zaman zor ve karmaşık olmuştur. Toplumsal yapının devamını sağlayan unsurlar birbiriyle karşılıklı etkileşim içinde varlıklarını sürdürmektedir. Bu etkileşimin doğal bir sonucu olarak da bir değişim söz konusu olmaktadır. Bir taraftan toplumsal yapının uyum ve düzeni, diğer taraftan yapının etkileşimi gibi iç unsurlar ve bu iç unsurları belli derecelerde etkileyen dış unsurlar, toplumsal süreklilik ve değişimin anlaşılmasını oldukça zorlaştırmaktadır. Bu zorluğa rağmen toplumsal değişim belli oranda uyum ve düzen içinde devam eden bir toplumsal yapıda, zaman içinde meydana gelen farklılaşma anlamına gelmektedir. Toplumsal yapının farklılaşması olarak değişim sosyolojide makro ve mikro düzeyde ele alınarak tanımlanmaya çalışılmıştır (Sunar, 2018: 3-6). “Toplumsal ilişkilerde, kurumlarda ve yapıda belli bir durumdan veya varlık biçiminden başka bir duruma geçiş” (Tan, 1981: 102) biçimindeki tanım sosyolojide makro düzey bir tanım olarak değerlendirilmiştir. Diğer taraftan “toplumsal yapının ve onu oluşturan toplumsal ilişkileri belirleyen toplumsal kurumların değişmesi” de mikro düzey bir tanımdır (Tezcan, 1998: 191).

Sosyolojide farklı tanımlar yapılsa da toplumsal değişim denince belli hususlarda uzlaşma söz konusudur. Her şeyden önce değişim, belli bir yapı içinde meydana gelmektedir. Bir yapı içinde ona anlam kazandıran kültürel sembolleri, değerleri, değerlere bağlı olarak ortaya çıkan davranış kalıpları, toplumsal örgütlenme gibi çeşitli unsur ve işlevleri bulunmaktadır. Değişim, bunların

birinde veya birkaçında gerçekleşen farklılaşmanın toplumsal yapıya etki etmesidir. Buna göre toplumsal yapı içinde değişim bir zorunluluk ve toplumun vazgeçilmez karakteristiğidir.

Toplumsal değişme, kurumları, değerleri, bilinci, teknolojiyi, organizasyonları, yerleşim şeklini, alışverişi, otoriteyi, karar vermeyi, genel olarak söylenirse tüm yaşamı etkilemekte ve yeniden yapılandırmaktadır. Bu değişme sürecinden aile de etkilenmektedir (Macionis, 2008: 462). Aileyi en genel haliyle ana-baba, çocuklar ve tarafların kan akrabalarından oluşmuş ekonomik, toplumsal bir birlik olarak tanımlamak mümkündür. Genel olarak sosyal bilimlerde aile, toplumun temel kurumu olarak kabul görmektedir. En temelde bir erkek ve kadın olmak üzere kurulu yapı olarak aile, insanlık tarihi kadar eski ve bu yönüyle tarih boyunca var olan bir kurumdur. Buna karşın aile, insanlığın tarih sahnesine çıktığı andan itibaren farklı formlarla yürüyüşüne devam etmiş ve bu yönüyle değişen bir toplumsal kurum görünümü kazanmıştır.

Sanayi öncesi toplumlarda ana-baba, çocuklar ve tarafların kan akrabalarından oluşan kişiler geniş ailelerde yaşamışlardır (Goody, 2004: 58). Geniş aile genellikle geleneksel aile biçimi olarak kabul görmüş, Ogburn'un (1953: 76) belirttiği üzere çekirdek aileden farklı olarak bir takım işlevleri yerine getirmiştir. Sanayi sonrası oluşan çekirdek aileden farklı olarak geniş aile, kendi içinde yeterli bir ekonomik birim olma özelliği taşımaktadır. Bu yönüyle geniş aile, gelişmiş bir ekonomik işbirliği ve işbölümü üzerine kurulmuştur. İşbirliği ve işbölümünden elde edilen kazanç, tek bir elde toplanarak ailenin ihtiyaçları karşılanmıştır. Geniş aileye dayalı geleneksel aile biçiminde aile üyelerinin statüleri ve saygınlıkları ailenin toplumda kapladığı konuma bağlıdır. Bu yönüyle aile toplumsal statünün kaynağında yer almaktadır.

Geleneksel ailenin üyeleri için yerine getirdiği çeşitli işlevleri vardır. Bu işlevlerden biri eğitimidir. Aile üyelerinin her türlü eğitimi aile içinde verilmekte, yeni neslin yetişmesinden sadece ana-baba sorumlu olmamakta, aile içi ağ aile üyelerinin toplumsallaşmasını da sağlamaktadır. Geleneksel ailenin yerine getirdiği en önemli işlevlerden bir diğeri de aile üyelerini koruyucu ve önleyici işlevi yerine getirmesidir. Bu yönüyle aile, üyeleri için bir güvenlik şemsiyesi görevini yerine getirmektedir. Adeta sanayi sonrası ortaya çıkan toplumda güvenlik kurumlarının ifa ettiği işlev sanayi öncesi dönemde aile aracılığıyla yerine getirilmiş olmaktadır. Aile üyelerin maddi bakımı yanında manevi ihtiyaçlarının giderilmesi geleneksel aile içinde çözüme kavuşturulmaktadır. Aile içinde dinin gerekleri öğretilip, bunları uygulayacak bir ortam sağlanmaktadır. Ogburn (1953: 75-80), geniş aile biçiminin yukarıda sayılan işlevlerine ek olarak, bu aile formunun üyelerinin eğlenme ve üreme işlevlerini dâhil etmektedir. Ona göre boş zamanların değerlendirilmesi, dinlenme ve eğlenme konusunda aile üyelerine yol gösterilir. Belki de ailenin en eski ve hiç değişmeyen en temel işlevi üreme işlevidir. Bu işlevle birlikte cinsel normlar oluşur ve gelecek nesillere aktarılır. Sanayi Devrimi sonrası geniş aileler yerini ana-babadan ve çocuktan oluşan çekirdek aileye bırakmıştır. Sanayi sonrası oluşan toplumsal yapıda aile formu değişirse de bir takım işlevleri yerine getiren toplumun en küçük birimi olarak kabul görmüştür. Geleneksel aile formundaki birçok işlevini yitiren aile, artık çoğalma/üreme, çocuğun bakımı, yetiştirme ve sosyalizasyonu yerine getiren küçük bir birim haline dönüşmüştür.

Nasıl ki sanayileşme sonrası geniş aile formu değişip birtakım işlevlerini modern toplumla birlikte oluşan kurumlara devrettiyse, özellikle 1960 sonrası yaşanan dönüşüm de erkek, kadın ve çocuktan oluşan çekirdek ailenin sorgulanmasına sebep olmuştur (Gittins, 1991: 12). Sosyolojik teori içinde tartışmalar devam etmekle birlikte, yeni toplumsal biçim felsefi temellerini postyapısalcılığın inşa ettiği postmodern toplum olarak adlandırılmaktadır. Postmodern toplum aileyi bir nevi yapısöküme tabi tutmuş, alternatif aile modelleri sosyolojik teori içinde daha sık konuşulmaya ve tartışılmaya başlanmıştır. Ailenin radikal bir şekilde eleştirildiği bu sürecin en önemli belirtisi, dünyada giderek artan boşanmalardır. Evlilik kadar eski bir olgu olan boşanma tek başına bir sebep olmasa da alternatif aile modellerinin ortaya çıkacağına göstergelerinden biri olarak önümüzde durmaktadır. Giddens (2008: 271), boşanma sonrası yeni yapılan evlilikleri 'üvey aile' olarak adlandırmaktadır. Üvey aile, yetişkinlerden en az birinin daha önceki bir evlilikten veya ilişkiden

doğan çocukların olduğu aile türüdür. Bu yeni aile türünün sonuçlarından en çok etkilenen de çocuklar olmaktadır. Boşanma, artan evlilik dışı birliktelikler, evlilik sorumluluğunu almak istememe gibi nedenler tek ebeveynli ailelerin giderek artmasına sebep olmaktadır. Aile açısından dikkate alınması gereken diğer gelişme de dünyada ve buna paralel olarak Türkiye’de de evlenmeyenlerin sayısındaki artıştır. Giddens (2008: 263, 278), Avrupa’da evlenmeyerek tek başına bir aile gibi yaşayan bir toplum ortaya çıktığını, yeni durumun yeni bir ‘*bekâr ulus*’un işareti olduğunun altını çizmektedir. Üzerinde en çok konuşulan alternatif aile modeli ‘*birlikte yaşama*’dır. Birlikte yaşama evli gibi yaşamak anlamına gelirken, bu tür birlikte olma gerekçesi bireysel özgürlük olmaktadır. 1960’ların sloganı olan ‘*cinsel özgürlük*’ zamanla bir yaşam tarzı haline gelmiştir (Giddens, 2008: 251). Yeni yaşam tarzı yeni bir tüketim anlayışını, yeni bir mekân algısını ve yeni bir toplumsal ilişki biçimini beraberinde getirmektedir. Özellikle kentlerde ‘*stüdyo dairelerde yaşam*’ (Ünlü, 2014: 18) etrafında şekillenen bu yeni ilişki biçimleri, geleneksel aile yapısının yerine alternatif aile modellerinin gelecekte alacağı şekil üzerine önemli ipuçları içermektedir. Yukarıda zikredilen diğer alternatif modeller kadar sık görülme de gay ve lezbiyen evlilikler, bilinen ailenin sonunu ilan edenler için önemli bir örnektir (Giddens, 2008: 275-278). Sosyolojik teori içinde Queer perspektifin şekillendirdiği bu model, 21. yüzyılda posttoplumsal inşanın ön belirtileri olarak okunabilir (Ritzer, 2012: 518).

1.2. Sosyal bilimlerde değer ve değerlerin değişmesi

Sosyal bilimlerin önemli konulardan birisi değerdir. Değerler toplumsal yaşamın vazgeçilmez öğelerindedir. Doğrudan gözlenemeyen değerler, adeta bir güneş gibi sosyal ilişkileri sarmalamakta, olgulara ve nesnelere çeşitli atıflar yapmakta, davranışlar için aydınlatıcı rehber rolünü üstlenmektedir (Ersoy, 2006: 37). Hayata anlam kazandıran, tutumları ve davranışları yönlendiren pusulalar mesabesinde olan değerler, insanın ve insan ilişkilerinin söz konusu olduğu her yerde insanların karşısına çıkmaktadır. Sözlüklerde değer kelimesinin tanımına bakıldığında oldukça geniş bir kullanım alanı olduğu görülmektedir. Gündelik hayatın tamamında insanların davranışlarını böylesine belirleyen değer, bir şeyin önemini belirlemeye yarayan soyut ölçüt, bir şeyin değdiği karşılık, kıymet; parayla ölçülebilen karşılığı, kıymet, paha; üstün nitelik, meziyet; üstün, yararlı nitelikleri olan kimse; kişinin isteyen, gereksinim duyan bir varlık olarak nesneyle bağlantısında beliren şey anlamlarına gelmektedir (Türk Dil Kurumu, 2009). Gündelik hayatın içinde bu kadar yer kaplayan değer sosyal bilimlerin konusu olmuş, Bilgin’in (1995: 82) tespit ettiği kadariyle 20. yüzyılın başlarında Znaniecki tarafından literatüre kazandırılmıştır. Literatür incelendiğinde değerler etrafında bir uzlaşma yerine, değerlerin her bilim dalının kendi içinde bir sorun olarak tartışıldığı görülmektedir.

Değerleri sorunlu bir alan olarak inceleyen felsefede bugün kullanıldığı anlamda değer (value) terimine rastlanmasa bile, felsefe ilk çağlardan beri bu sorunla ilgilenmiştir. Eflatun’dan itibaren filozoflar, değer problemini ‘iyi’, ‘kötü’, ‘gaye’, ‘doğru’, ‘fazilet’, ‘hakikat’ ve ‘geçerlik’ (validity) gibi değişik başlıklar altında tartışmışlardır. Bununla birlikte 19. yüzyıldan sonra, özellikle pozitivistin etkisiyle olsa gerek, felsefede değer problemi olgu ve değer arasındaki ilişkiye yönelmiştir (Kılıç, 2015: 84). Felsefede değerler sorunu etrafında tartışılan diğer bir konu, değerlerin öznellik ve nesnelliğine ilişkindir. Değerlerin nesnel olduğunu savunanlara göre değer, insandan bağımsız olarak bulunmakta; kişiden kişiye, kültürden kültüre değişmeyen nesnel gerçekliklere karşılık gelmektedir. Buna karşın iyilik, doğruluk, güzellik gibi değerlerin nesnel bir gerçekliği olmadığını, değerlerin kişisel duygulardan, tavır ve gerçeklik yorumlarından başka bir şey olmadığını iddia etmektedirler (Cevizci, 1999: 201). Felsefede nesnellik/öznellik tartışmasının bir tarafında yer almaktansa değerli olanda hem nesnel hem de öznel olanın birlikte yer aldığını iddia eden üçüncü bir görüş de bulunmaktadır (Arslan, 2017: 120).

Tıpkı felsefede olduğu gibi değerler, ortaya çıktığı günden beri sosyolojinin de gündeminde yer almıştır. Marshall (1999: 133), genel bir bakışla tüm sosyolojinin başından beri değer sorunuyla uğraştığını ifade ederken, dikkatleri değerler soruna yönlendirmektedir. Özellikle klasik dönem

sosyologları toplumsal araştırmalarda değerler üzerinde uzun bir tartişmanın olduğunun altını çizmektedir. Ortaya çıktığı dönemde, pozitivizmin etkisiyle erken dönem sosyolojide değerlerin nesnel bir gerçeğe sahip olmadığı, kişilerin kendi değerleriyle ilgilenilmeden incelenemeyeceği, olsa olsa öznel bir yaklaşımla ele alınabileceği yönünde kuvvetli bir yaklaşım ortaya çıkmıştır. Durkheim, bireyin Şuur ve zihniyet dñnyasının oluşmasında toplumsal değerlerin önemini ortaya koymakta, böylece değerleri bilimsel açıdan incelemenin yolunu açmış olmaktadır. Durkheim'a (aktaran Özensel, 2013: 221) göre değerlerin oluşumunda temel etken toplum olmaktadır. Ona göre toplum içinde değerleri oluşturan temel unsur ise kolektif bilinçtir. Toplumda oluşan değerler ve olaylar dışsal ve baskı gibi özellikleri yüzünden bireylere etkide bulunur. Çünkü ona göre insanlar temel ihtiyaçlarını karşılasalar bile tatmin olmazlar. İnsanlar bencil dürtülere ve bir dizi tutkuya sahiptir. Dolayısıyla dürtü ve tutkuların dizginlenmemesi hem kendileri hem de toplum için önemli bir tehdit oluşturmaktadır. Ona göre insanların tutkularının dışsal güçler tarafından kontrol altına alınması gerekmektedir. Kaynağında kolektif bilinç olan değerlerle insan kontrol altına alındığı zaman özgür olmaları mümkündür. Değerlerin anlam içeriklerinin belirgin olmadığı durumu anomi olarak niteleyen Durkheim, özellikle *İntihar* (2013: 241) adlı kitabında söz konusu durumu kuralsızlık ve normsuzluk olarak değerlendirmektedir. Toplumsal yapının çözüldüğü bu durumda bireyler, tutunacak bir dayanaktan yoksun hale gelirler.

Değerleri toplumun kendi doğasından türeten ve temel belirleyici olarak kolektif bilinci işaretleyen Durkheim'ın (2006: 56) yaklaşımına, Weber karşı çıkmaktadır. Weber'e (2012: 132-133) göre toplum, içinde değerlerin yaratıldığı bir yapıdır. Bununla birlikte söz konusu yapı insanlardan oluşmaktadır. Değerlerin toplumsal olarak oluştuğu konusunda Durkheim ile benzer görüşlere sahip olan Weber, onları aynı zamanda tarihsel olarak değerlendirmektedir. Buna ilave olarak Weber, değerleri insanların sübjektif bir anlam atfettikleri seçimleri ve davranışları; kişisel, öznel ve resmi olmayan biçiminde açıklamaktadır. Görölüğü gibi sosyolojik teori içinde toplumsal yapının analiz edilmesi, adeta değerler kavramına kaçınılmaz olarak başvurmayı gerekli kılmaktadır (Ersoy, 2006: 47). Çünkü toplumsal yapı ancak onu oluşturan kurumlar, insanlar arası ilişkiler, süreçler ve toplumsal roller aracılığıyla analiz edilebilmektedir. Bu sebeple toplumu analiz, etmek değişimi anlamlandırmak ve toplumun ileride alacağı konumu ön görebilmek bir Şekilde değerleri analiz etmekle mümkün gözükmemektedir. Bir toplumun değişimi üzerinde düşünmek, analiz etmek aynı zamanda değerlerin farklılaşması ve değişmesi üzerinde düşünmek demektir. Toplumsal yapının herhangi bir parçasında veya bir kısmında meydana gelen değişimler, ondan bağımsız kalamayan diğer parçalarına da tesir edecektir. Değişmenin niteliği açısından toplum içerisinde iki türlü değişimin gerçeeklemesi beklenir. Toplumda ya belirli toplumsal değerler tümüyle değişerek bir değişim süreci yaşanır; burada değerin yönü değişir ve yerini yeni toplumsal değerlere bırakır veya toplumsal yapının sahip olduğu değerlerin hiyerarşisinde bir değişme olur, yani değerlerin derecelerinde bir değişme gerçeekleşir (Cevizci, 1999: 203). Yine, değer değişmeleri toplumu oluşturan belirli birey ve grupların değerlerinin farklılaşmasıyla olabileceği gibi, bütün grupların tamamını saran bir kapsamda değer kaymaları ve değişmeleri Şeklinde de olabilir. Bir toplum içerisinde belirli yaş grupları arasında; örneğin gençlerle yaşlıların grup değerleri değişebileceği gibi, hem yaşlıları hem de gençleri içine alan genel bir çerçevede de değişim olabilir.

Değerlerin insan psikolojisine yansıyan yönü de önemli bir çalışma alanıdır. Güngör'e (2000: 23) göre ahlak ve değerler sosyal normların bir çeşidini teşkil ettiğinden, psikolojinin temel konularından biri olarak görölmekte; değerlerin öğrenilmesi ve benimsenmesi, bireyin toplum içinde sosyalleşmesiyle mümkün olmaktadır. Psikolojinin felsefeden bağımsız bir bilim dalı olmasından bu yana din, ahlak ve değer konuları psikolojinin ilgi alanına girmiştir (Korkmaz, 2014: 178). Değerler, ruh sağlığında belirleyici roller oynayan olguların başında değerlendirilmektedir (Bahadır, 2017: 15). Psikolojinin ilk kuruluş yıllarında James, Freud, Jung, Adler, Maslow ve Fromm gibi düşünürler değerler alanıyla ilgilenmiş ve bu konuda çok sayıda

eserler vermişlerdir (Korkmaz, 2014: 178). Din psikolojisinin kurucusu kabul edilen James ahlaki değerlerle ilgili düşüncelerinde hareket noktası olarak işlevselci ve yararcı tutumu kabul etmiştir. Ona göre değerler, bireyin taleplerinden yükselmekte; doğru bilgi, yaşanan olaylar içinde, yarara göre gerçeklik bulmaktadır (Akt. Bahadır, 2017: 25, 27). Psikoloji biliminin öncülerinden Fromm (1994: 15) ise değerlerin ve ahlaki çatışmaların tabiatı hakkında yeterli bir bilgiye sahip olmadıkça, insanı anlamının mümkün olmadığını ifade etmektedir. Maslow (1996: 30-53) döneminin en temel hastalığını değerlerden yoksunluk olarak tanımlamakta ve pozitivist bilimin ahlak ve değerler için yetersiz bir kaynak sunduğunu iddia etmektedir. Değerlerden yoksunluk anomi, ahlaksızlık, köksüzlük, boşluk, umutsuzluk ve uğruna adanılacak şeylerin eksikliği gibi değişik biçimlerde kendini göstermektedir. Ona göre temel değerler eğitimin olduğu kadar, psikoterapinin, çocuk eğitiminin, evliliğin, ailenin, mesleğin ve belki de diğer bütün toplumsal kurumların ileriye dönük hedefleri olmalıdır.

Değerler kişilerin hayatlarına kılavuzluk eden ve birey için önemli olan kavram ve fikirleri; doğru, uygun veya arzu edilebilir olan hakkındaki düşünce ve inançları içerir (Mehmedoğlu, 2013: 799). Bu açıdan değerler yaşantıları derinden etkilemekte (Özensel, 744), tutum ve davranışlarla yakın ilişkide olup, onlara yön vermektedir (Aydın, 2011: 2). Özdoğan (2005: 164) da değerlerin psikoloji bilimi içinde, onların hayata yansıyan boyutu olan tutum ve davranışlar üzerinden ele alındığını vurgulamaktadır. Bu açıklamalarda da vurgulandığı gibi psikolojide değerlerin önemi onun objektif bir esasa dayanıp dayanmamasından ziyade, insan davranışlarının yol göstericisi olarak oynadığı roledir. Özellikle ahlâkî davranış konusunda değer, bir kimsenin çeşitli insanları, insanlara ait nitelikleri, istek ve niyetleri, davranışları değerlendirirken başvurduğu bir kriter demektir (Güngör, 1993: 18-28). Bu açıdan değerler bilişsel yapının başlıca unsurlarıdır (Özen, 2018: 189). Bununla birlikte her değerın duygu, düşünce ve davranış boyutu bulunmaktadır (Tarhan, 2013: 20). Değerler konusu son yıllarda da pozitif psikoloji yaklaşımıyla çeşitli araştırmalara konu olmaktadır.

Ülkemizde değerler psikolojisiyle ilgili ilk çalışmaları gerçekleştiren Güngör (1995) Ahlak Psikolojisi ve Sosyal Ahlak kitabında “aile hayatı ve ahlak” bölümüne yer vermiş, aileyi bir değer olarak ele almıştır. Aile değerleri günümüzde önemli bir çalışma alanıdır. Aile değerleri olarak ifade edilen değerler seti, kültürel anlamda aileyle ilişkili bir dizi değer ve normu ifade etmektedir (Balcı-Arvas, 2017: 311). Üniversite gençliğinin bireysel ve toplumsal değerlere ilgi ve bakışını araştıran Avcı (2013: 819) aile kurumunun giderek genç bireyler açısından bireysel ve toplumsal kıymetini kaybetmeye başladığını; aynı şekilde evliliğe verilen değerın gençler tarafından sıradan bir ilişki halini almaya başladığını bulgulamıştır.

Bu çalışmada aileye ilişkin değerlerin tutum ve davranışa yansıyan boyutları olarak akraba ilişkileri, anne-çocuk ilişkisi, cinselliğe bakış, ailede çocuğa atfedilen değer, aileye atfedilen duygusal bağ, evliliğe bakış, geleneksel aile değerleri, kadın rolleri, ailede karar alma süreçleri, aileye ilişkin farklı yaklaşımlar, ailede sadakat, aileye atfedilen sosyo-ekonomik değer ve şiddete ilişkin değerler ele alınarak; üniversite öğrencilerinden elde edilen veriler sosyal değişim üzerinden tartışılmıştır.

2. Araştırmanın Yöntemi

Araştırma Afyonkarahisar İli'nde öğrenim gören üniversite öğrencilerinin aile değerlerine ilişkin tutum ve görüşlerini tespit etmeyi amaçlamaktadır. Araştırma, bu amaca uygun olarak nicel araştırma desenlerinden tarama modeline dayalı yürütülmüştür. Kişilerin belli bir konudaki tutum, inanç, görüş, davranış, beklenti ve özelliklerini tespit etmeyi, betimlemeler yapmak için bir örneklem üzerinden bilgi toplayarak tanımlayıcı istatistikler elde etmeyi amaçlayan araştırmalara tarama araştırmaları denmektedir. Bu desen birçok değişken arasındaki ilişkinin de aynı anda test edilebilmesine imkân sağlamaktadır (Groves vd., 2004; Gürbüz & Şahin, 2017: 105-106). Araştırma kapsamında katılımcıların aile değerleri; hem tarama deseniyle tespit edilmiş, hem de

araştırma kapsamında ele alınan cinsiyet, bölüm, anne-baba birliktelik durumu ve annenin çalışması değişkenleriyle ilişkisine bakılmıştır.

2.1. Evren ve örneklem

Resmi kayıtlara göre 2019-2020 eğitim-öğretim yılında 4.538.926 lisans öğrencisi bulunmakta (Yükseköğretim Bilgi Yönetim Sistemi, 2020) ve bu sayı çalışmanın genel evrenini oluşturmaktadır. Araştırmanın çalışma evrenini ise Afyon Kocatepe ve Afyon Sağlık Bilimleri Üniversitelerinde öğrenim gören 40.616 öğrenci oluşturmaktadır. Çalışma evreni üzerinden %95'lik hata payına göre gerekli hesaplamalar yapılarak belirlenen kuramsal örneklem büyüklüklerinin gösterildiği tablolar incelendiğinde, 381 kişilik örneklem yeterli görülmektedir (Gürbüz & Şahin, 2017: 130). Bu çalışmada ise örneklem büyüklüğü daha geniş tutularak 497 olarak belirlenmiştir.

Araştırma Afyon Kocatepe Üniversitesi ve Afyon Sağlık Bilimleri Üniversitesi'nin 13 farklı fakültesinde öğrenim gören ve bu fakültelerde kolayda örnekleme tekniğiyle ulaşılan 497 üniversite öğrencisi üzerinde yürütülmüştür. Katılımcıların cinsiyet ve okudukları fakültele ilişkin bilgileri Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1: *Katılımcıların Cinsiyet ve Fakülte Dağılımları*

Cinsiyet	n	%
Erkek	253	51
Kadın	244	49
Mühendislik	43	8,7
Teknoloji	43	8,7
Sağlık Bilimleri	38	7,6
Veterinerlik	33	6,6
Yükseköğretim	36	7,2
Hukuk	33	6,6
Güzel Sanatlar	43	8,7
İİBF	43	8,7
Eğitim	44	8,9
İslami İlimler	37	7,4
Turizm	37	7,4
Fen Edebiyat	59	11,9
BESYO	9	1,6
Toplam	497	100

Çalışma grubunun yaşı 17 ile 42 arasında değişmekle beraber, yaş ortalaması 21, standart sapması 2,4'tür. Katılımcıların %84'ünün (n=418) anne babası sağ ve birlikte iken, %7'sinin (n=37) sağ ve ayrı olduğu, %0,4'ünün (n=2) anne ve babasının sağ olmadığı, %8'inin (n=40) anne veya babasından birinin sağ olmadığı görülmüştür. Araştırmaya katılanların 369'unun (%77) annesi ev hanımı olup, 108'inin (%23) annesi ise gelir getiren bir işte çalışmaktadır.

2.2. Veri toplama araçları

Araştırmada veri toplama aracı olarak Sosyo-Demografik Bilgi Formu ve Aile Değerleri Ölçeği kullanılmıştır. Araştırmacılar tarafından oluşturulan sosyo-demografik bilgi formunda katılımcıların yaş, cinsiyet, bölüm, anne baba birliktelik durumu, anne çalışma durumuna ilişkin sorular yer almaktadır.

Katılımcıların aile değerlerini belirlemek üzere Ekşi ve diğerleri (2010) tarafından geliştirilen, 59 madde ve 13 alt boyuttan oluşan *Aile Değerleri Ölçeği (ADÖ)* kullanılmıştır. Ölçekte yer alan 20 madde ters kodlanmaktadır. 5'li likert tipinde olan ölçekte yer alan alt boyutlar şu şekildedir: Akriba ilişkileri, anne-çocuk ilişkisi, cinselliğe bakış, çocuğun değeri, duygusal bağ, evliliğe bakış, geleneksel aile değerleri, kadın rolleri, karar alma süreçleri, farklı yaklaşımlar, sadakat,

sosyo-ekonomik değer, şiddet. Gerçekleştirilen iç tutarlık analizleri sonucunda ölçeğin toplam Cronbach Alpha kat sayısı .89 olarak hesaplanmıştır. Ölçeğin alt boyutlarının alpha katsayıları .89 ile .99 arasında değişmektedir. Yapılan analizler sonucunda maddelerin, ölçtükleri özellik açısından ayırt edici olduğu ve her bir maddenin aynı yapı içinde oldukları görülmüştür. Ölçek geliştirme sürecinde yapılan analizlerden elde edilen tüm değerler, ölçeğin geçerli ve güvenilir olduğunu göstermektedir (Ekşi vd., 2010: 21-22).

Ölçekte yer alan alt boyutlardan alınan yüksek puanlar; akraba ilişkilerine verilen önemi ve geniş aileye ilişkin olumlu bakışı (akraba ilişkileri), çocuk bakımı konusunda anneye atfedilen önemi ve güçlü anne-çocuk bağlantısının gerekliliğine dair görüşü (anne-çocuk ilişkisi), cinsellikle ilgili konularda daha fazla serbestlikten yana olma (cinselliğe bakış), ailenin çocuk yetiştirme rolüne daha fazla önem verilmesi gerektiği (çocuğun değeri), aileye duygusal bağlılığın arttığı (duygusal bağ), evlilik ve evlilik kurumuna verilen önemi (evliliğe bakış), ailenin geleneksel olarak değerlendirildiği (geleneksel aile değerleri), kadının geleneksel bakış açısıyla değerlendirildiği (kadın rolleri), ailede karar alma sürecinin demokratik/katılımcı olması gerektiği (karar alma süreçleri), geleneksel olmayan değerlerin daha fazla benimsendiği (farklı yaklaşımlar), eşler arası sadakate verilen önemin arttığı (sadakate), ailenin daha çok sosyal ve ekonomik bir yapı olarak algılanması (sosyo-ekonomik değer), “aile saadeti” için şiddeti meşru görme (şiddet) eğiliminin artması olarak yorumlanmaktadır (Ekşi vd., 2010: 22-23).

2.3. Verilerin toplanması ve analizi

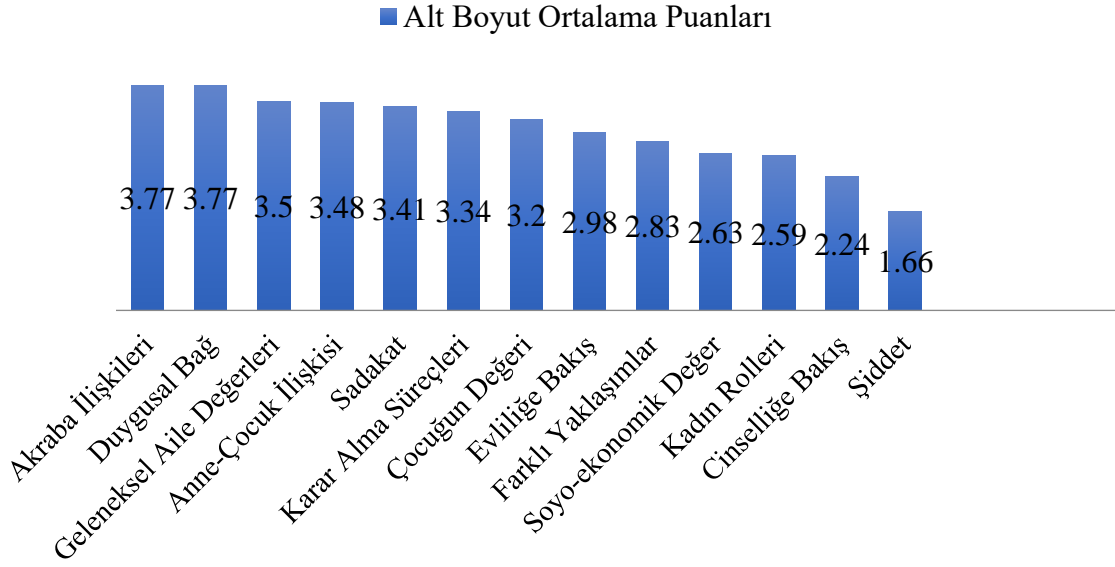
Araştırmanın etik kurul onayı Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu’ndan (Karar no: 2019/64) alınmış olup, araştırma verileri 22-30 Nisan 2019 tarihleri arasında Afyon Kocatepe Üniversitesi ve Afyon Sağlık Bilimleri Üniversitesi’nde öğrenim gören öğrencilerden elde edilmiştir. Oluşturulan anket formu öğrencilere ulaştırılmış, gönüllü olanlardan anketleri doldurmaları istenmiştir. 515 anket araştırmacılara ulaştırılmış, 8 tanesi eksik ve hatalı doldurma nedeniyle analize dâhil edilmemiştir. Araştırmanın analizleri 497 anket üzerinde gerçekleştirilmiştir.

Verilerin analizinde SPSS 20 programı kullanılmıştır. Öncelikle betimleyici istatistikler çıkarılmış, sonrasında dağılımın homojenliği test edilmiştir (George & Mallery, 2012; Hair vd., 2013) Cinsiyete ve annenin çalışma durumuna ilişkin farkları analiz etmek için bağımsız gruplar için t-test; bölümlere, anne-baba birliktelik durumuna göre yapılan analizlerde tek yönlü varyans analizi (ANOVA) kullanılmıştır.

3. Bulgular

3.1. Üniversite öğrencilerinin aileye ilişkin değerlerinde alt boyutlardan aldıkları ortalama puanlar

Şekil 1’de öğrencilerin Aile Değerleri Ölçeği’nin 13 alt boyutundan aldıkları ortalama puanlar gösterilmektedir. 5’li likert tipinde olan ölçekten en fazla 5, en az 1 puan alınabilmektedir. Buna göre en uçta puanlanan boyut şiddet (ort. 1,66) olmuş; sonrasında akraba ilişkileri ve duygusal bağ (ort. 3,77), geleneksel aile değerleri (ort. 3,5) gelmiştir.

Şekil 1: Aile Değerleri Alt Boyut Puan Ortalamaları

4/5=0,80 formülünden (1,00-1,79 oldukça düşük; 1,80-2,59 düşük; 2,60-3,39 orta; 3,40-4,19 yüksek; 4,20-5,00 oldukça yüksek) faydalanılarak değerlendirildiğinde öğrencilerin aile saadeti için şiddeti meşru görme eğiliminin **oldukça düşük** (şiddet alt boyutu) olduğu görülmektedir. Cinsellikle ilgili konularda daha serbest olma (cinsellik alt boyutu) ve kadının geleneksel bakış açısıyla değerlendirilmesi (kadın rolleri alt boyutu) eğilimlerinin ise **düşük** olduğu görülmektedir.

Ailede çocuk yetiştirme rolüne daha fazla önem verilmesi gerektiği (çocuğun değeri), evlilik ve evlilik kurumuna önem verme (evliliğe bakış), ailenin daha çok sosyal ve ekonomik bir yapı olarak algılanması (sosyo-ekonomik değer), geleneksel olmayan değerlerin daha fazla benimsenmesi (farklı yaklaşımlar), ailede karar alma sürecinin demokratik/katılımcı olması gerektiği (karar alma süreçleri) eğilimleri **orta** düzeyde çıkmıştır.

Çocuk bakımı hususunda anneye atfedilen önemin artması, güçlü anne-çocuk bağlantısı olması gerektiği (anne-çocuk ilişkisi), akraba ilişkilerine önem verilmesi ve geniş aileye ilişkin olumlu bakış (akraba ilişkileri), ailenin geleneksel olarak değerlendirilmesi (geleneksel aile değerleri), aileye duygusal bağın artması (duygusal bağ), eşler arası sadakate önem verme (sadakat alt boyutu) eğilimleri **yüksek** düzeydedir. **Oldukça yüksek** düzeyde puanlanan boyut bulunmamaktadır.

3.2. Üniversite öğrencilerinin aileye ilişkin değerlerinde cinsiyete göre farklılaşmalar

Cinsiyet farklılıklarının incelenmesinde iki ortalama arasındaki farkın anlamlılık testi olan “*t testi*” tekniği kullanılmıştır. Tablo 2 incelendiğinde cinsiyetler arasında *cinselliğe bakış*, *çocuğun değeri*, *evliliğe bakış*, *sosyo-ekonomik değer*, *karar alma süreçleri*, *kadın rolleri*, *sadakat* ve *şiddet alt boyutlarında* anlamlı farklılık olduğu görülmektedir ($p < .05$).

Tablo 2: Erkek ve Kadın Üniversite Öğrencilerinin Aile Değerleri Alt Boyut Düzeylerinin Karşılaştırılması İçin *t* testi Tablosu

Değişken	Cinsiyet	n	\bar{X}	Ss	t	Sd	p																																																																																																																																												
Anne-çocuk ilişkisi	Erkek	253	3,46	,63	-,814	495	.416																																																																																																																																												
	Kadın	244	3,51	,64				Akraba ilişkileri	Erkek	253	3,72	,73	-1,710	495	.088	Kadın	244	3,83	,68	Cinselliğe bakış	Erkek	253	2,42	,89	4,755	495	.000	Kadın	244	2,05	,83	Çocuğun değeri	Erkek	253	3,32	,71	3,553	495	.000	Kadın	244	3,09	,72	Duygusal bağ	Erkek	253	3,78	,76	,303	495	.762	Kadın	244	3,76	,72	Evliliğe bakış	Erkek	253	3,14	,70	5,395	495	.000	Kadın	244	2,82	,63	Sosyo-ekonomik değer	Erkek	253	2,77	,60	5,248	495	.000	Kadın	244	2,48	,59	Farklı yaklaşımlar	Erkek	253	2,81	,68	-,528	495	.598	Kadın	244	2,85	,82	Geleneksel aile değerleri	Erkek	253	3,56	,83	1,548	495	.122	Kadın	244	3,44	,82	Karar alma süreçleri	Erkek	253	3,27	,52	-3,343	495	.001	Kadın	244	3,42	,50	Kadın rolleri	Erkek	253	2,77	,66	6,251	495	.000	Kadın	244	2,40	,63	Sadakat	Erkek	253	3,33	,78	-2,576	495	.010	Kadın	244	3,51	,78	Şiddet	Erkek	253	1,90	1,05	5,897	495	.000
Akraba ilişkileri	Erkek	253	3,72	,73	-1,710	495	.088																																																																																																																																												
	Kadın	244	3,83	,68				Cinselliğe bakış	Erkek	253	2,42	,89	4,755	495	.000	Kadın	244	2,05	,83	Çocuğun değeri	Erkek	253	3,32	,71	3,553	495	.000	Kadın	244	3,09	,72	Duygusal bağ	Erkek	253	3,78	,76	,303	495	.762	Kadın	244	3,76	,72	Evliliğe bakış	Erkek	253	3,14	,70	5,395	495	.000	Kadın	244	2,82	,63	Sosyo-ekonomik değer	Erkek	253	2,77	,60	5,248	495	.000	Kadın	244	2,48	,59	Farklı yaklaşımlar	Erkek	253	2,81	,68	-,528	495	.598	Kadın	244	2,85	,82	Geleneksel aile değerleri	Erkek	253	3,56	,83	1,548	495	.122	Kadın	244	3,44	,82	Karar alma süreçleri	Erkek	253	3,27	,52	-3,343	495	.001	Kadın	244	3,42	,50	Kadın rolleri	Erkek	253	2,77	,66	6,251	495	.000	Kadın	244	2,40	,63	Sadakat	Erkek	253	3,33	,78	-2,576	495	.010	Kadın	244	3,51	,78	Şiddet	Erkek	253	1,90	1,05	5,897	495	.000	Kadın	244	1,41	,77								
Cinselliğe bakış	Erkek	253	2,42	,89	4,755	495	.000																																																																																																																																												
	Kadın	244	2,05	,83				Çocuğun değeri	Erkek	253	3,32	,71	3,553	495	.000	Kadın	244	3,09	,72	Duygusal bağ	Erkek	253	3,78	,76	,303	495	.762	Kadın	244	3,76	,72	Evliliğe bakış	Erkek	253	3,14	,70	5,395	495	.000	Kadın	244	2,82	,63	Sosyo-ekonomik değer	Erkek	253	2,77	,60	5,248	495	.000	Kadın	244	2,48	,59	Farklı yaklaşımlar	Erkek	253	2,81	,68	-,528	495	.598	Kadın	244	2,85	,82	Geleneksel aile değerleri	Erkek	253	3,56	,83	1,548	495	.122	Kadın	244	3,44	,82	Karar alma süreçleri	Erkek	253	3,27	,52	-3,343	495	.001	Kadın	244	3,42	,50	Kadın rolleri	Erkek	253	2,77	,66	6,251	495	.000	Kadın	244	2,40	,63	Sadakat	Erkek	253	3,33	,78	-2,576	495	.010	Kadın	244	3,51	,78	Şiddet	Erkek	253	1,90	1,05	5,897	495	.000	Kadın	244	1,41	,77																				
Çocuğun değeri	Erkek	253	3,32	,71	3,553	495	.000																																																																																																																																												
	Kadın	244	3,09	,72				Duygusal bağ	Erkek	253	3,78	,76	,303	495	.762	Kadın	244	3,76	,72	Evliliğe bakış	Erkek	253	3,14	,70	5,395	495	.000	Kadın	244	2,82	,63	Sosyo-ekonomik değer	Erkek	253	2,77	,60	5,248	495	.000	Kadın	244	2,48	,59	Farklı yaklaşımlar	Erkek	253	2,81	,68	-,528	495	.598	Kadın	244	2,85	,82	Geleneksel aile değerleri	Erkek	253	3,56	,83	1,548	495	.122	Kadın	244	3,44	,82	Karar alma süreçleri	Erkek	253	3,27	,52	-3,343	495	.001	Kadın	244	3,42	,50	Kadın rolleri	Erkek	253	2,77	,66	6,251	495	.000	Kadın	244	2,40	,63	Sadakat	Erkek	253	3,33	,78	-2,576	495	.010	Kadın	244	3,51	,78	Şiddet	Erkek	253	1,90	1,05	5,897	495	.000	Kadın	244	1,41	,77																																
Duygusal bağ	Erkek	253	3,78	,76	,303	495	.762																																																																																																																																												
	Kadın	244	3,76	,72				Evliliğe bakış	Erkek	253	3,14	,70	5,395	495	.000	Kadın	244	2,82	,63	Sosyo-ekonomik değer	Erkek	253	2,77	,60	5,248	495	.000	Kadın	244	2,48	,59	Farklı yaklaşımlar	Erkek	253	2,81	,68	-,528	495	.598	Kadın	244	2,85	,82	Geleneksel aile değerleri	Erkek	253	3,56	,83	1,548	495	.122	Kadın	244	3,44	,82	Karar alma süreçleri	Erkek	253	3,27	,52	-3,343	495	.001	Kadın	244	3,42	,50	Kadın rolleri	Erkek	253	2,77	,66	6,251	495	.000	Kadın	244	2,40	,63	Sadakat	Erkek	253	3,33	,78	-2,576	495	.010	Kadın	244	3,51	,78	Şiddet	Erkek	253	1,90	1,05	5,897	495	.000	Kadın	244	1,41	,77																																												
Evliliğe bakış	Erkek	253	3,14	,70	5,395	495	.000																																																																																																																																												
	Kadın	244	2,82	,63				Sosyo-ekonomik değer	Erkek	253	2,77	,60	5,248	495	.000	Kadın	244	2,48	,59	Farklı yaklaşımlar	Erkek	253	2,81	,68	-,528	495	.598	Kadın	244	2,85	,82	Geleneksel aile değerleri	Erkek	253	3,56	,83	1,548	495	.122	Kadın	244	3,44	,82	Karar alma süreçleri	Erkek	253	3,27	,52	-3,343	495	.001	Kadın	244	3,42	,50	Kadın rolleri	Erkek	253	2,77	,66	6,251	495	.000	Kadın	244	2,40	,63	Sadakat	Erkek	253	3,33	,78	-2,576	495	.010	Kadın	244	3,51	,78	Şiddet	Erkek	253	1,90	1,05	5,897	495	.000	Kadın	244	1,41	,77																																																								
Sosyo-ekonomik değer	Erkek	253	2,77	,60	5,248	495	.000																																																																																																																																												
	Kadın	244	2,48	,59				Farklı yaklaşımlar	Erkek	253	2,81	,68	-,528	495	.598	Kadın	244	2,85	,82	Geleneksel aile değerleri	Erkek	253	3,56	,83	1,548	495	.122	Kadın	244	3,44	,82	Karar alma süreçleri	Erkek	253	3,27	,52	-3,343	495	.001	Kadın	244	3,42	,50	Kadın rolleri	Erkek	253	2,77	,66	6,251	495	.000	Kadın	244	2,40	,63	Sadakat	Erkek	253	3,33	,78	-2,576	495	.010	Kadın	244	3,51	,78	Şiddet	Erkek	253	1,90	1,05	5,897	495	.000	Kadın	244	1,41	,77																																																																				
Farklı yaklaşımlar	Erkek	253	2,81	,68	-,528	495	.598																																																																																																																																												
	Kadın	244	2,85	,82				Geleneksel aile değerleri	Erkek	253	3,56	,83	1,548	495	.122	Kadın	244	3,44	,82	Karar alma süreçleri	Erkek	253	3,27	,52	-3,343	495	.001	Kadın	244	3,42	,50	Kadın rolleri	Erkek	253	2,77	,66	6,251	495	.000	Kadın	244	2,40	,63	Sadakat	Erkek	253	3,33	,78	-2,576	495	.010	Kadın	244	3,51	,78	Şiddet	Erkek	253	1,90	1,05	5,897	495	.000	Kadın	244	1,41	,77																																																																																
Geleneksel aile değerleri	Erkek	253	3,56	,83	1,548	495	.122																																																																																																																																												
	Kadın	244	3,44	,82				Karar alma süreçleri	Erkek	253	3,27	,52	-3,343	495	.001	Kadın	244	3,42	,50	Kadın rolleri	Erkek	253	2,77	,66	6,251	495	.000	Kadın	244	2,40	,63	Sadakat	Erkek	253	3,33	,78	-2,576	495	.010	Kadın	244	3,51	,78	Şiddet	Erkek	253	1,90	1,05	5,897	495	.000	Kadın	244	1,41	,77																																																																																												
Karar alma süreçleri	Erkek	253	3,27	,52	-3,343	495	.001																																																																																																																																												
	Kadın	244	3,42	,50				Kadın rolleri	Erkek	253	2,77	,66	6,251	495	.000	Kadın	244	2,40	,63	Sadakat	Erkek	253	3,33	,78	-2,576	495	.010	Kadın	244	3,51	,78	Şiddet	Erkek	253	1,90	1,05	5,897	495	.000	Kadın	244	1,41	,77																																																																																																								
Kadın rolleri	Erkek	253	2,77	,66	6,251	495	.000																																																																																																																																												
	Kadın	244	2,40	,63				Sadakat	Erkek	253	3,33	,78	-2,576	495	.010	Kadın	244	3,51	,78	Şiddet	Erkek	253	1,90	1,05	5,897	495	.000	Kadın	244	1,41	,77																																																																																																																				
Sadakat	Erkek	253	3,33	,78	-2,576	495	.010																																																																																																																																												
	Kadın	244	3,51	,78				Şiddet	Erkek	253	1,90	1,05	5,897	495	.000	Kadın	244	1,41	,77																																																																																																																																
Şiddet	Erkek	253	1,90	1,05	5,897	495	.000																																																																																																																																												
	Kadın	244	1,41	,77																																																																																																																																															

Bulgulara göre erkek öğrencilerin kadın öğrencilere göre cinsellikle ilgili konularda daha fazla serbestlikten yana oldukları ($t_{0.05: 495} = 4,755; p < .01$); ailede çocuk yetiştirme rolüne ($t_{0.05: 495} = 3,553; p < .01$) ve evlilik kurumuna daha fazla önem verme eğiliminde oldukları ($t_{0.05: 495} = 5,395; p < .01$); aileyi daha fazla sosyal ve ekonomik bir yapı olarak algılama eğiliminde oldukları ($t_{0.05: 495} = 5,248; p < .01$); kadını geleneksel bakış açısıyla değerlendirme eğiliminin daha fazla olduğu ($t_{0.05: 495} = 6,251; ; p < .01$); aile saadeti için şiddeti meşru görme eğiliminin daha fazla olduğu ($t_{0.05: 495} = 5,897; p < .01$) söylenebilir. Kadın öğrencilerin ise erkek öğrencilerden daha fazla ailede karar alma sürecinin demokratik/katılımcı olması gerektiği eğiliminde oldukları ($t_{0.05: 495} = -3,343; p < .01$); eşler arası sadakate daha fazla önem verdikleri söylenebilir ($t_{0.05: 495} = -2,576; p < .05$).

3.3. Üniversite öğrencilerinin aileye ilişkin değerlerinde okudukları bölüme göre farklılaşmalar

Öğrencilerin okudukları bölümlere göre aile değerleri açısından farklılık olup olmadığını belirlemek için tek yönlü varyans analizi kullanılmıştır. Yapılan analiz sonucunda, öğrencilerin okudukları bölümlere göre anne-çocuk ilişkileri ($F_{11-477} = 7,525; p < .01$), akraba ilişkileri ($F_{11-477} = 5,887; p < .01$), çocuğun değeri ($F_{11-477} = 4,672; p < .01$), cinsellik ($F_{11-477} = 5,213; p < .01$), duygusal bağ ($F_{11-477} = 2,950; p < .01$), sosyo-ekonomik değer ($F_{11-477} = 3,514; p < .01$), farklı yaklaşımlar ($F_{11-477} = 4,151; p < .01$), geleneksel aile değerleri ($F_{11-477} = 6,610; p < .01$), karar alma

süreçleri ($F_{11-477}=2,950$; $p<.01$), kadın rolleri ($F_{11-477}=2,173$; $p<.05$) puan ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık bulunmuştur (Tablo 3).

Tablo 3: Aile Değerlerinde Okunan Bölüme Göre Farklılaşmalar

Varyansın Kaynağı		Kareler Toplamı	Sd	Kareler Ortalaması	F	p
Anne-çocuk ilişkisi	Gruplar arası	29,458	11	2,678	7,525	,000
	Grup içi	169,745	477	,356		
	Toplam	199,203	488			
Akraba ilişkileri	Gruplar arası	29,079	11	2,644	5,887	,000
	Grup içi	214,207	477	,449		
	Toplam	243,286	488			
Çocuğun değeri	Gruplar arası	25,216	11	2,292	4,672	,000
	Grup içi	234,060	477	,491		
	Toplam	259,276	488			
Cinselliğe bakış	Gruplar arası	40,773	11	3,707	5,213	,000
	Grup içi	339,150	477	,711		
	Toplam	379,923	488			
Duygusal bağ	Gruplar arası	16,880	11	1,535	2,950	,001
	Grup içi	248,174	477	,520		
	Toplam	265,055	488			
Sosyo-ekonomik değer	Gruplar arası	13,742	11	1,249	3,514	,000
	Grup içi	169,593	477	,356		
	Toplam	183,336	488			
Evliliğe bakış	Gruplar arası	7,172	11	,652	1,389	,174
	Grup içi	223,830	477	,469		
	Toplam	231,002	488			
Farklı yaklaşımlar	Gruplar arası	24,235	11	2,203	4,151	,000
	Grup içi	253,182	477	,531		
	Toplam	277,417	488			
Geleneksel aile değerleri	Gruplar arası	44,118	11	4,011	6,610	,000
	Grup içi	289,425	477	,607		
	Toplam	333,542	488			
Karar alma süreçleri	Gruplar arası	8,538	11	,776	2,950	,001
	Grup içi	125,518	477	,263		
	Toplam	134,057	488			
Kadın rolleri	Gruplar arası	10,623	11	,966	2,173	,015
	Grup içi	212,021	477	,444		
	Toplam	222,644	488			
Sadakat	Gruplar arası	10,799	11	,982	1,597	,096
	Grup içi	293,171	477	,615		
	Toplam	303,970	488			
Şiddet	Gruplar arası	15,244	11	1,386	1,546	,112
	Grup içi	427,656	477	,897		
	Toplam	442,900	488			

Farklılığın hangi bölümlerde okuyan öğrenciler arasından kaynaklandığını belirlemek amacıyla homojen dağılım gösteren alt boyutlarda Tukey, homojen dağılım göstermeyen boyutta (kadın rolleri) Games-Howell çoklu karşılaştırma testi yapılmıştır. Anne-çocuk ilişkilerine bakıştaki

farklılıklardan birinin Sağlık Bilimleri Fakültesi'nde okuyan öğrencilerin puan ortalamaları (\bar{x} =2,8579) ile Veterinerlik (\bar{x} =3,2485) dışındaki diğer bölümlerin (Mühendislik: \bar{x} =3,4837, Teknoloji: =3,4605, Yüksekokul: \bar{x} =3,4056, Hukuk: \bar{x} =3,4485, Güzel Sanatlar: \bar{x} =3,3721, İİBF: \bar{x} =3,6186, Eğitim: \bar{x} =3,5955, İslami İlimler: \bar{x} =3,8541, Turizm: \bar{x} =3,6811, Fen-Edebiyat: \bar{x} =3,7492) puan ortalamalarından kaynaklandığı bulunmuştur. Benzer şekilde Veterinerlik Fakültesi'nde (\bar{x} =3,2485) okuyan öğrenciler Fen Edebiyat (\bar{x} =3,7492) ve İslami İlimler Fakültesi'nde (\bar{x} =3,8541) okuyan öğrencilere göre; Güzel Sanatlar Fakültesi'nde (\bar{x} =3,3721) okuyan öğrenciler de İslami İlimler Fakültesi'nde (\bar{x} =3,8541) okuyan öğrencilere göre anlamlı şekilde çocuk bakımı konusunda anneye daha az önem atfetmektedir.

Sağlık Bilimleri'nde okuyan öğrencilerin (\bar{x} =3,1526); Mühendislik (\bar{x} =3,7767), Veterinerlik (\bar{x} =3,7273), Yüksekokul (\bar{x} =3,8611), Hukuk (\bar{x} =3,7212), İİBF (\bar{x} =4,0372), Eğitim (\bar{x} =4,0636), İslami İlimler (\bar{x} =4,1135), Turizm (\bar{x} =3,7189), Fen Edebiyat (\bar{x} =3,9153) fakültelerinde okuyan öğrencilere göre akraba ilişkilerine daha az önem atfettikleri söylenebilir. Çocuğun değerine bakıştaki farklılıkların Hukuk Fakültesi'nde (\bar{x} =2,7455) okuyan öğrencilerle Mühendislik (\bar{x} =3,2837), İİBF (\bar{x} =3,4), Fen Edebiyat (\bar{x} =3,4102) fakültesinde okuyan öğrencilerle; Sağlık Bilimleri'nde (\bar{x} =2,8579) okuyan öğrencilerle İİBF (\bar{x} =3,4) ve Fen Edebiyat Fakültesi'nde (\bar{x} =3,4102) okuyan öğrencilerin puan ortalamalarından kaynaklandığı görülmüştür. Buna göre Hukuk ve Sağlık Bilimleri Fakülteleri'nde okuyan öğrenciler ailede çocuk yetiştirme rolüne yukarıda ifade edilen fakültelerde okuyan öğrencilerden daha az önem atfetmektedir. Aynı şekilde İslami İlimler Fakültesi'nde (\bar{x} =3,6865) okuyan öğrenciler Teknoloji (\bar{x} =3,1535), Sağlık (\bar{x} =2,8579), Veterinerlik (\bar{x} =3,0909) ve Hukuk (\bar{x} =2,7455) fakültesinde okuyan öğrencilerden anlamlı derecede daha yüksek düzeyde ailenin çocuk yetiştirme rolüne önem vermektedir.

İslami İlimler Fakültesi'nde (\bar{x} =1,4595) okuyan öğrenciler anlamlı düzeyde Fen Edebiyat dışındaki tüm fakültele göre cinsellikle ilgili konularda daha az serbestlikten yanadırlar (Mühendislik: \bar{x} =2,5209, Teknoloji: =2,4047, Sağlık: \bar{x} =2,5263, Yüksekokul: \bar{x} =2,4167, Hukuk: \bar{x} =2,2727, Güzel Sanatlar: \bar{x} =2,4558, İİBF: \bar{x} =2,1163, Eğitim: \bar{x} =2,1045, Turizm: \bar{x} =2,3946, Fen Edebiyat: \bar{x} =1,9559). Fen Edebiyat fakültesinde okuyan öğrenciler de (\bar{x} =1,9559) Mühendislik Fakültesi'nde (\bar{x} =2,5209) okuyan öğrencilerden anlamlı düzeyde daha az serbest tutum belirtmişlerdir. Sağlık Bilimleri Fakültesi'nde (\bar{x} =3,2171) okuyan öğrencilerin Veterinerlik (\bar{x} =3,2171), Yüksekokul (\bar{x} =3,2171), Güzel Sanatlar (\bar{x} =3,2171), İİBF (\bar{x} =3,2171), Eğitim (\bar{x} =3,2171), İslami İlimler (\bar{x} =3,2171), Turizm (\bar{x} =3,2171) ve Fen Edebiyat (\bar{x} =3,2171) fakültelerinde okuyan öğrencilere göre aileye daha az duygusal bağ atfettikleri söylenebilir.

Teknoloji ve Sağlık Fakülteleri'nde (\bar{x} =2,8884; \bar{x} =2,8895) okuyan öğrencilerin Veterinerlik ve Hukuk fakültelerinde okuyanlardan (\bar{x} =2,3636; \bar{x} =2,3576) anlamlı düzeyde daha fazla aileyi sosyal ve ekonomik bir yapı olarak algılama eğiliminde oldukları söylenebilir. İslami İlimler fakültesinde okuyan öğrenciler (\bar{x} =2,1838) geleneksel olmayan değerleri İİBF hariç diğer fakültelerde okuyan öğrencilerden anlamlı düzeyde (farklı yaklaşımlar) daha az benimseme eğilimindedir (Mühendislik: \bar{x} =3,0093, Teknoloji: =2,9628, Sağlık: \bar{x} =2,9053, Veterinerlik: \bar{x} =2,9515, Yüksekokul: \bar{x} =3,0333, Hukuk: \bar{x} =3,0727, Güzel Sanatlar: \bar{x} =2,9535, İİBF: \bar{x} =2,6791, Eğitim: \bar{x} =2,8136, Turizm: \bar{x} =2,8486, Fen Edebiyat: \bar{x} =2,7085).

İslami İlimler Fakültesi'nde (\bar{x} =4,0973) okuyan öğrencilerin Sağlık (\bar{x} =2,9895), Güzel Sanatlar (\bar{x} =3,2093), Yüksekokul (\bar{x} =3,2111), Hukuk (\bar{x} =3,2364), Turizm (\bar{x} =3,3081), Mühendislik (\bar{x} =3,5209) fakültesinde okuyan öğrencilere göre; Eğitim Fakültesi'nde (\bar{x} =3,8545) okuyan öğrencilerin Hukuk (\bar{x} =3,2364), Güzel Sanatlar (\bar{x} =3,2093), Yüksekokul (\bar{x} =3,2111) fakültelerinde okuyan öğrencilere göre anlamlı düzeyde aileyi daha geleneksel olarak değerlendirdikleri görülmektedir. Sağlık Fakültesi'nde (\bar{x} =2,9895) okuyan öğrenciler de Teknoloji (\bar{x} =3,6279), İİBF (\bar{x} =3,6977), Eğitim (\bar{x} =3,8545) ve Fen Edebiyat (\bar{x} =3,7220) fakültesinde okuyan öğrencilere göre aileyi anlamlı düzeyde daha düşük olarak geleneksel değerlerle değerlendirmektedir.

Sağlık Fakültesi'nde ($\bar{x}=3,0947$) okuyan öğrencilerin Veterinerlik ($\bar{x}=3,5576$), İİBF ($\bar{x}=3,4977$) ve Turizm ($\bar{x}=3,5243$) fakültesinde okuyan öğrencilere göre ailede karar alma süreçlerinin daha az demokratik/katılımcı olması eğiliminde oldukları; Sağlık Fakültesi'nde ($\bar{x}=2,8789$) okuyan öğrencilerin Hukuk ($\bar{x}=2,3636$) ve İİBF ($\bar{x}=2,4140$) fakültelerinde okuyan öğrencilere göre kadın rolleri konusunda daha geleneksel eğilimleri oldukları söylenebilir.

3.4.Üniversite öğrencilerinin aileye ilişkin değerlerinde anne-baba birliktelik durumuna göre farklılaşmalar

Anne babanın sağ ve birlikte, sağ ve ayrı, anne veya babadan birinin sağ olmadığı durumlara göre aile değerleri açısından farklılık olup olmadığını belirlemek için ANOVA kullanılmıştır. Yapılan varyans analizi sonucunda, anne-baba birliktelik durumuna göre öğrencilerin anne-çocuk ilişkileri ($F_{2-492}=5,765$; $p<.01$), akraba ilişkileri ($F_{2-492}=16,263$; $p<.01$), çocuğun değeri ($F_{2-492}=13,349$; $p<.01$), cinsellik ($F_{2-492}=11,414$; $p<.01$), duygusal bağ ($F_{2-492}=10,668$; $p<.01$), evliliğe bakış ($F_{2-492}=4,241$; $p<.05$), farklı yaklaşımlar ($F_{2-492}=3,956$; $p<.05$), geleneksel aile değerleri ($F_{2-492}=16,375$; $p<.01$) puan ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar bulunmuştur (Tablo 4).

Tablo 4: Aile Değerlerinde Anne-Baba Birliktelik Durumuna Göre Farklılaşmalar

Varyansın Kaynağı		Kareler Toplamı	Sd	Kareler Ortalaması	F	p
Anne-çocuk ilişkisi	Gruplar arası	4,577	2	2,289	5,765	,003
	Grup içi	195,302	492	,397		
	Toplam	199,879	494			
Akraba ilişkileri	Gruplar arası	15,395	2	7,698	16,263	,000
	Grup içi	232,881	492	,473		
	Toplam	248,276	494			
Çocuğun değeri	Gruplar arası	19,481	2	9,741	13,349	,000
	Grup içi	359,013	492	,730		
	Toplam	378,494	494			
Cinselliğe bakış	Gruplar arası	11,543	2	5,772	11,414	,000
	Grup içi	248,774	492	,506		
	Toplam	260,317	494			
Duygusal bağ	Gruplar arası	11,234	2	5,617	10,668	,000
	Grup içi	259,061	492	,527		
	Toplam	270,295	494			
Sosyo-ekonomik değer	Gruplar arası	1,499	2	2,002	1,996	,137
	Grup içi	184,781	492	,472		
	Toplam	186,281	494			
Evliliğe bakış	Gruplar arası	4,004	2	,750	4,241	,015
	Grup içi	232,241	492	,376		
	Toplam	236,244	494			
Farklı yaklaşımlar	Gruplar arası	4,476	2	2,238	3,956	,020
	Grup içi	278,340	492	,566		
	Toplam	282,817	494			
Geleneksel aile değerleri	Gruplar arası	21,291	2	10,645	16,375	,000
	Grup içi	319,851	492	,650		
	Toplam	341,141	494			
Karar alma süreçleri	Gruplar arası	1,095	2	,548	2,017	,134
	Grup içi	133,558	492	,271		
	Toplam	134,653	494			
Kadın rolleri	Gruplar arası	1,239	2	,619	1,375	,254
	Grup içi	221,672	492	,451		
	Toplam	222,910	494			
Sadakat	Gruplar arası	2,311	2	1,156	1,851	,158
	Grup içi	307,142	492	,624		
	Toplam	309,454	494			
Şiddet	Gruplar arası	4,402	2	2,201	2,404	,091
	Grup içi	450,490	492	,916		
	Toplam	454,892	494			

Ebeveynlerinden ikisi de sağ ve birlikte olanların anne-çocuk ilişkisinde anneye atfettiği önemin ($\bar{x}=3,5287$) biri sağ olmayana ($\bar{x}=3,1850$) göre daha yüksek; geleneksel olmayan değerleri benimseme eğiliminin daha düşük olduğu görülmüştür ($\bar{x}=2,79$; 3,1). Evlilik ve evlilik kurumuna ebeveynlerinden ikisi de sağ ve birlikte olanların ($\bar{x}=3,0273$), ebeveynleri sağ ayrı olanlara ($\bar{x}=2,7081$) göre daha yüksek önem verdiği görülmüştür. Ebeveynlerinden ikisi de sağ ve birlikte olanların akraba ilişkilerinde ($\bar{x}=3,8574$), çocuğun değerinde ($\bar{x}=3,2785$), duygusal bağda (\bar{x}

=3,8439), geleneksel aile değerlerinde (\bar{x} =3,5976) ebeveynleri sağ ve ayrı olanlara (\bar{x} =3,3946; 2,8541; 3,5068; 2,9405) ve ebeveynlerinden biri sağ olmayanlara (\bar{x} =3,35; 2,8641; 3,3688; 3,12) göre anlamlı düzeyde daha yüksek puan aldıkları görülmüştür. Cinsellikle ilgili konularda da ebeveynlerinden ikisi de sağ ve birlikte olanlar (\bar{x} =2,1507), ebeveynleri sağ ve ayrı olanlara (\bar{x} =2,7405) ve ebeveynlerinden biri sağ olmayanlara (\bar{x} =2,6550) göre daha az serbest eğilim göstermişlerdir.

3.5.Üniversite öğrencilerinin aileye ilişkin değerlerinde annenin çalışma durumuna göre farklılaşmalar

Annenin çalışma durumu çalışan ve çalışmayan şeklinde iki grupta ele alınmış, iki ortalama arasındaki farkın anlamlılık testi olan “*t testi*” tekniği kullanılmıştır. Tablo 5 incelendiğinde annesi çalışan ve çalışmayanlar arasında *anne-çocuk ilişkisi, akraba ilişkileri, cinselliğe bakış, çocuğun değeri, duygusal bağ, farklı yaklaşımlar, geleneksel aile değerleri, sadakat ve şiddet alt boyutlarında* anlamlı farklılık olduğu görülmektedir ($p<.05$).

Tablo 5: Annenin Çalışma Durumuna Göre Aile Değerleri Alt Boyut Düzeylerinin Karşılaştırılması İçin *t testi* Tablosu

Değişken	Çalışma Durumu	n	\bar{X}	Ss	t	Sd	p																																																																																																																																												
Anne-çocuk ilişkisi	Ev Hanımı	369	3,53	,62	2,712	475	.007																																																																																																																																												
	Çalışan	108	3,34	,67				Akraba ilişkileri	Ev Hanımı	369	3,88	,68	5,546	475	.000	Çalışan	108	3,46	,69	Cinselliğe bakış	Ev Hanımı	369	2,15	,85	-3,680	475	.000	Çalışan	108	2,50	,92	Çocuğun değeri	Ev Hanımı	369	3,26	,71	2,862	475	.004	Çalışan	108	3,03	,75	Duygusal bağ	Ev Hanımı	369	3,87	,69	4,866	475	.000	Çalışan	108	3,48	,81	Evliliğe bakış	Ev Hanımı	369	3,01	,69	1,340	475	.181	Çalışan	108	2,91	,70	Sosyo-ekonomik değer	Ev Hanımı	369	2,62	,62	-,777	475	.438	Çalışan	108	2,67	,59	Farklı yaklaşımlar	Ev Hanımı	369	2,76	,72	-2,792	475	.005	Çalışan	108	2,99	,81	Geleneksel aile değerleri	Ev Hanımı	369	3,60	,79	4,283	475	.000	Çalışan	108	3,22	,88	Karar alma süreçleri	Ev Hanımı	369	3,35	,50	754	475	.451	Çalışan	108	3,31	,57	Kadın rolleri	Ev Hanımı	369	2,59	,66	-,131	475	.896	Çalışan	108	2,60	,70	Sadakat	Ev Hanımı	369	3,46	,75	2,476	475	.014	Çalışan	108	3,25	,89	Şiddet	Ev Hanımı	369	1,60	,91	-2,081	475	.038
Akraba ilişkileri	Ev Hanımı	369	3,88	,68	5,546	475	.000																																																																																																																																												
	Çalışan	108	3,46	,69				Cinselliğe bakış	Ev Hanımı	369	2,15	,85	-3,680	475	.000	Çalışan	108	2,50	,92	Çocuğun değeri	Ev Hanımı	369	3,26	,71	2,862	475	.004	Çalışan	108	3,03	,75	Duygusal bağ	Ev Hanımı	369	3,87	,69	4,866	475	.000	Çalışan	108	3,48	,81	Evliliğe bakış	Ev Hanımı	369	3,01	,69	1,340	475	.181	Çalışan	108	2,91	,70	Sosyo-ekonomik değer	Ev Hanımı	369	2,62	,62	-,777	475	.438	Çalışan	108	2,67	,59	Farklı yaklaşımlar	Ev Hanımı	369	2,76	,72	-2,792	475	.005	Çalışan	108	2,99	,81	Geleneksel aile değerleri	Ev Hanımı	369	3,60	,79	4,283	475	.000	Çalışan	108	3,22	,88	Karar alma süreçleri	Ev Hanımı	369	3,35	,50	754	475	.451	Çalışan	108	3,31	,57	Kadın rolleri	Ev Hanımı	369	2,59	,66	-,131	475	.896	Çalışan	108	2,60	,70	Sadakat	Ev Hanımı	369	3,46	,75	2,476	475	.014	Çalışan	108	3,25	,89	Şiddet	Ev Hanımı	369	1,60	,91	-2,081	475	.038	Çalışan	108	1,82	1,07								
Cinselliğe bakış	Ev Hanımı	369	2,15	,85	-3,680	475	.000																																																																																																																																												
	Çalışan	108	2,50	,92				Çocuğun değeri	Ev Hanımı	369	3,26	,71	2,862	475	.004	Çalışan	108	3,03	,75	Duygusal bağ	Ev Hanımı	369	3,87	,69	4,866	475	.000	Çalışan	108	3,48	,81	Evliliğe bakış	Ev Hanımı	369	3,01	,69	1,340	475	.181	Çalışan	108	2,91	,70	Sosyo-ekonomik değer	Ev Hanımı	369	2,62	,62	-,777	475	.438	Çalışan	108	2,67	,59	Farklı yaklaşımlar	Ev Hanımı	369	2,76	,72	-2,792	475	.005	Çalışan	108	2,99	,81	Geleneksel aile değerleri	Ev Hanımı	369	3,60	,79	4,283	475	.000	Çalışan	108	3,22	,88	Karar alma süreçleri	Ev Hanımı	369	3,35	,50	754	475	.451	Çalışan	108	3,31	,57	Kadın rolleri	Ev Hanımı	369	2,59	,66	-,131	475	.896	Çalışan	108	2,60	,70	Sadakat	Ev Hanımı	369	3,46	,75	2,476	475	.014	Çalışan	108	3,25	,89	Şiddet	Ev Hanımı	369	1,60	,91	-2,081	475	.038	Çalışan	108	1,82	1,07																				
Çocuğun değeri	Ev Hanımı	369	3,26	,71	2,862	475	.004																																																																																																																																												
	Çalışan	108	3,03	,75				Duygusal bağ	Ev Hanımı	369	3,87	,69	4,866	475	.000	Çalışan	108	3,48	,81	Evliliğe bakış	Ev Hanımı	369	3,01	,69	1,340	475	.181	Çalışan	108	2,91	,70	Sosyo-ekonomik değer	Ev Hanımı	369	2,62	,62	-,777	475	.438	Çalışan	108	2,67	,59	Farklı yaklaşımlar	Ev Hanımı	369	2,76	,72	-2,792	475	.005	Çalışan	108	2,99	,81	Geleneksel aile değerleri	Ev Hanımı	369	3,60	,79	4,283	475	.000	Çalışan	108	3,22	,88	Karar alma süreçleri	Ev Hanımı	369	3,35	,50	754	475	.451	Çalışan	108	3,31	,57	Kadın rolleri	Ev Hanımı	369	2,59	,66	-,131	475	.896	Çalışan	108	2,60	,70	Sadakat	Ev Hanımı	369	3,46	,75	2,476	475	.014	Çalışan	108	3,25	,89	Şiddet	Ev Hanımı	369	1,60	,91	-2,081	475	.038	Çalışan	108	1,82	1,07																																
Duygusal bağ	Ev Hanımı	369	3,87	,69	4,866	475	.000																																																																																																																																												
	Çalışan	108	3,48	,81				Evliliğe bakış	Ev Hanımı	369	3,01	,69	1,340	475	.181	Çalışan	108	2,91	,70	Sosyo-ekonomik değer	Ev Hanımı	369	2,62	,62	-,777	475	.438	Çalışan	108	2,67	,59	Farklı yaklaşımlar	Ev Hanımı	369	2,76	,72	-2,792	475	.005	Çalışan	108	2,99	,81	Geleneksel aile değerleri	Ev Hanımı	369	3,60	,79	4,283	475	.000	Çalışan	108	3,22	,88	Karar alma süreçleri	Ev Hanımı	369	3,35	,50	754	475	.451	Çalışan	108	3,31	,57	Kadın rolleri	Ev Hanımı	369	2,59	,66	-,131	475	.896	Çalışan	108	2,60	,70	Sadakat	Ev Hanımı	369	3,46	,75	2,476	475	.014	Çalışan	108	3,25	,89	Şiddet	Ev Hanımı	369	1,60	,91	-2,081	475	.038	Çalışan	108	1,82	1,07																																												
Evliliğe bakış	Ev Hanımı	369	3,01	,69	1,340	475	.181																																																																																																																																												
	Çalışan	108	2,91	,70				Sosyo-ekonomik değer	Ev Hanımı	369	2,62	,62	-,777	475	.438	Çalışan	108	2,67	,59	Farklı yaklaşımlar	Ev Hanımı	369	2,76	,72	-2,792	475	.005	Çalışan	108	2,99	,81	Geleneksel aile değerleri	Ev Hanımı	369	3,60	,79	4,283	475	.000	Çalışan	108	3,22	,88	Karar alma süreçleri	Ev Hanımı	369	3,35	,50	754	475	.451	Çalışan	108	3,31	,57	Kadın rolleri	Ev Hanımı	369	2,59	,66	-,131	475	.896	Çalışan	108	2,60	,70	Sadakat	Ev Hanımı	369	3,46	,75	2,476	475	.014	Çalışan	108	3,25	,89	Şiddet	Ev Hanımı	369	1,60	,91	-2,081	475	.038	Çalışan	108	1,82	1,07																																																								
Sosyo-ekonomik değer	Ev Hanımı	369	2,62	,62	-,777	475	.438																																																																																																																																												
	Çalışan	108	2,67	,59				Farklı yaklaşımlar	Ev Hanımı	369	2,76	,72	-2,792	475	.005	Çalışan	108	2,99	,81	Geleneksel aile değerleri	Ev Hanımı	369	3,60	,79	4,283	475	.000	Çalışan	108	3,22	,88	Karar alma süreçleri	Ev Hanımı	369	3,35	,50	754	475	.451	Çalışan	108	3,31	,57	Kadın rolleri	Ev Hanımı	369	2,59	,66	-,131	475	.896	Çalışan	108	2,60	,70	Sadakat	Ev Hanımı	369	3,46	,75	2,476	475	.014	Çalışan	108	3,25	,89	Şiddet	Ev Hanımı	369	1,60	,91	-2,081	475	.038	Çalışan	108	1,82	1,07																																																																				
Farklı yaklaşımlar	Ev Hanımı	369	2,76	,72	-2,792	475	.005																																																																																																																																												
	Çalışan	108	2,99	,81				Geleneksel aile değerleri	Ev Hanımı	369	3,60	,79	4,283	475	.000	Çalışan	108	3,22	,88	Karar alma süreçleri	Ev Hanımı	369	3,35	,50	754	475	.451	Çalışan	108	3,31	,57	Kadın rolleri	Ev Hanımı	369	2,59	,66	-,131	475	.896	Çalışan	108	2,60	,70	Sadakat	Ev Hanımı	369	3,46	,75	2,476	475	.014	Çalışan	108	3,25	,89	Şiddet	Ev Hanımı	369	1,60	,91	-2,081	475	.038	Çalışan	108	1,82	1,07																																																																																
Geleneksel aile değerleri	Ev Hanımı	369	3,60	,79	4,283	475	.000																																																																																																																																												
	Çalışan	108	3,22	,88				Karar alma süreçleri	Ev Hanımı	369	3,35	,50	754	475	.451	Çalışan	108	3,31	,57	Kadın rolleri	Ev Hanımı	369	2,59	,66	-,131	475	.896	Çalışan	108	2,60	,70	Sadakat	Ev Hanımı	369	3,46	,75	2,476	475	.014	Çalışan	108	3,25	,89	Şiddet	Ev Hanımı	369	1,60	,91	-2,081	475	.038	Çalışan	108	1,82	1,07																																																																																												
Karar alma süreçleri	Ev Hanımı	369	3,35	,50	754	475	.451																																																																																																																																												
	Çalışan	108	3,31	,57				Kadın rolleri	Ev Hanımı	369	2,59	,66	-,131	475	.896	Çalışan	108	2,60	,70	Sadakat	Ev Hanımı	369	3,46	,75	2,476	475	.014	Çalışan	108	3,25	,89	Şiddet	Ev Hanımı	369	1,60	,91	-2,081	475	.038	Çalışan	108	1,82	1,07																																																																																																								
Kadın rolleri	Ev Hanımı	369	2,59	,66	-,131	475	.896																																																																																																																																												
	Çalışan	108	2,60	,70				Sadakat	Ev Hanımı	369	3,46	,75	2,476	475	.014	Çalışan	108	3,25	,89	Şiddet	Ev Hanımı	369	1,60	,91	-2,081	475	.038	Çalışan	108	1,82	1,07																																																																																																																				
Sadakat	Ev Hanımı	369	3,46	,75	2,476	475	.014																																																																																																																																												
	Çalışan	108	3,25	,89				Şiddet	Ev Hanımı	369	1,60	,91	-2,081	475	.038	Çalışan	108	1,82	1,07																																																																																																																																
Şiddet	Ev Hanımı	369	1,60	,91	-2,081	475	.038																																																																																																																																												
	Çalışan	108	1,82	1,07																																																																																																																																															

Annesi çalışanlarda, annesi ev hanımı olanlara göre aile saadeti için şiddeti meşru görme, cinsellikle ilgili konularda serbestlikten yana olma ve geleneksel olmayan değerleri benimseme eğilimi daha yüksek bulunmuştur. Annesi ev hanımı olanlarda ise annesi çalışanlara göre eşler arası sadakate önem verme, geleneksel aile değerlerini benimseme, aileye duygusal bağlılık, ailede çocuk yetiştirme rolüne daha fazla önem verme, çocuğun bakımında anneye atfedilen önemin

artması, akraba ilişkilerine ve geniş aileye verilen önemin artması eğilimlerinin daha yüksek olduğu görülmektedir.

4. Tartışma

Yürütülen bu araştırmada üniversite öğrencilerinin aile değerleri 13 farklı boyutta ele alınmıştır. Bu bölümde öğrencilerde aile değerlerinin alt boyutlarına ilişkin bulunan anlamlı farklılıklar literatür ışığında tartışılacaktır.

Çocuk bakımı hususunda anneye atfedilen önemin artmasını, güçlü anne-çocuk bağlantısı olması gerektiğini gösteren **anne-çocuk ilişkisi** boyutunda cinsiyetler arasında anlamlı fark bulunmamıştır. Bu bulguyu destekleyen araştırmalar olduğu gibi (Ekşi vd., 2010; 2015); erkekler lehine farklılık bulan araştırmalar da mevcuttur (Özyürek vd., 2019). Ebeveynlerinden ikisi de sağ ve birlikte olanlar, ebeveynlerinden biri sağ olmayana göre; Sağlık Bilimleri, Veterinerlik Fakültesi ve Güzel Sanatlar Fakülteleri'nde okuyan öğrenciler diğerlerine göre; annesi çalışanlar annesi ev hanımı olanlara göre çocuk bakımı hususunda anlamlı şekilde anneye daha az önem atfetmektedir. Medya profesyonellerinin aile algısı üzerinde yürütülen araştırmada (Ekşi vd., 2010) anne-çocuk ilişkisinde yaş, cinsiyet, eğitim düzeyi, medeni durum gibi değişkenlerin hiçbirinin farklılığa sebep olmadığı görülmüş; Almanya'da yaşayan Türk göçmenlerde ise doğum yeri, yaş, medeni durum, öğrenci veya çalışan olma durumuna göre farklılaşmalar görülmüştür (Ekşi vd., 2015).

Akraba ilişkilerine önem verilmesi ve geniş aileye ilişkin olumlu bakışı gösteren boyutta cinsiyetlere göre anlamlı fark görülmemiştir. Bu bulgu benzer araştırma sonuçlarıyla tutarlıdır (Ekşi vd., 2010; 2015; Özyürek vd., 2019). Bu boyut duygusal boyutla birlikte öğrencilerin en yüksek puanladıkları boyutlardandır. Almanya'da yaşayan Türk göçmenlerde de öğrenciler çalışanlara oranla akraba ilişkilerine daha çok önem vermişlerdir (Ekşi vd., 2015). Sağlık Bilimleri'nde okuyan öğrenciler, Teknoloji ve Güzel Sanatlar fakülteleri dışındaki diğer fakültelerde okuyanlara göre akraba ilişkilerine daha az önem atfetmektedir. Ebeveynlerinden ikisi de sağ ve birlikte olanlar, ebeveynleri sağ ve ayrı olanlara ve ebeveynlerinden biri sağ olmayanlara göre; annesi ev hanımı olanlar annesi çalışanlara göre akraba ilişkilerine ve geniş aileye daha fazla önem vermektedir.

Öğrenciler **cinsel serbestliğe** genel olarak düşük düzeyde katılmışlardır. Bu durum öğrencilerin cinselliğe bakışlarının geleneksel olduğunu göstermektedir. Erkek öğrenciler kadın öğrencilere göre cinsellikle ilgili konularda daha fazla cinsel serbestlikten yanadır. Cinsiyete ilişkin benzer bulguya ulaşanlar olsa da (Ekşi vd., 2010; 2015); cinsiyetler arasında anlamlı fark bulunmayan araştırmalar da mevcuttur (Özyürek vd., 2019). İslami İlimler Fakültesi'nde okuyan öğrenciler cinsellikle ilgili konularda daha az serbestlikten yanadırlar. Bu durum dini eğilimlerle ilişkili görünmektedir. Ebeveynlerinden ikisi de sağ ve birlikte olanlar, ebeveynleri sağ ve ayrı olanlara ve ebeveynlerinden biri sağ olmayanlara göre daha az serbest eğilim göstermişlerdir. Annesi çalışanlarda, annesi ev hanımı olanlara göre cinsellikle ilgili konularda serbestlikten yana olma eğilimi daha yüksek bulunmuştur. Benzer şekilde Ekşi vd. (2015) tarafından yürütülen araştırmada çalışanlar, ev hanımı olanlar ve öğrencilere göre cinselliğin daha serbest yaşanmasını düşünmektedir. Bu bulgular çalışma hayatının cinsel serbestliğe ilişkin bakışta etkili olduğunu düşündürmektedir.

Erkek öğrenciler, kadın öğrencilerden daha fazla **ailenin çocuk yetiştirme rolüne** değer verme, çocuğu ailenin merkezine yerleştirme eğilimindedir. Bu sonucu destekleyen bulgular olduğu gibi (Ekşi vd., 2010); cinsiyetler arası anlamlı farkın bulunmadığı araştırmalar da vardır (Ekşi vd., 2015; Özyürek vd., 2019). Hukuk Ve Sağlık Bilimleri fakültelerinde okuyan öğrenciler ailenin çocuk yetiştirme rolüne daha az önem atfetmektedir. Aynı zamanda İslami ilimler fakültesinde okuyan öğrenciler Teknoloji, Sağlık, Veterinerlik ve Hukuk Fakültesi'nde okuyanlara göre; ebeveynlerinden ikisi de sağ ve birlikte olanlar diğerlerine göre; annesi ev hanımı olanlar da annesi

çalışanlara göre anlamlı derecede daha yüksek düzeyde ailenin çocuk yetiştirme rolüne önem vermektedir.

Aileye **duygusal bağ** atfetme boyutu akraba ilişkileriyle birlikte öğrencilerin en yüksek puanladıkları boyutlardandır. Ekşi ve diğerlerinin (2015) çalışmasında ev hanımı olanlar ve öğrenciler, çalışanlardan daha yüksek düzeyde aileye duygusal açıdan bağlıdır. Aileye duygusal bağ atfetmenin cinsiyete göre anlamlı şekilde değişmediği görülmüştür. Bu konuda kadınlar lehine (Ekşi vd., 2015; Özyürek vd., 2019) ve erkekler lehine (Ekşi vd., 2010) farklılık bulan araştırmalar bulunmaktadır. Sağlık Bilimleri Fakültesi'nde okuyan öğrenciler diğer bölümlere oranla aileye daha az duygusal bağ atfetmişlerdir. Ebeveynlerinden ikisi de sağ ve birlikte olanların duygusal bağda ebeveynleri sağ ve ayrı olanlara ve ebeveynlerinden biri sağ olmayanlara; annesi ev hanımı olanların da annesi çalışanlara göre aileye duygusal bağlılık eğilimlerinin daha yüksek olduğu görülmektedir.

Erkek öğrencilerin kadın öğrencilerden daha fazla **evliliğe ve evlilik kurumuna önem** verme eğilimde oldukları görülmüştür. Cinsiyetler arası fark bulmayan (Ekşi vd., 2015), erkekler (Ekşi vd., 2010) ve kadınlar (Özyürek vd., 2019) lehine fark bulan araştırmalar mevcuttur. Bu bulgular konuda daha fazla araştırma yapılmasını gerekli kılmaktadır. Ebeveynlerinden ikisi de sağ ve birlikte olanların, ebeveynleri sağ ayrı olanlara göre evlilik kurumuna daha yüksek önem verdiği görülmüştür.

Erkek öğrenciler kadın öğrencilerden daha fazla aileyi **sosyal ve ekonomik bir yapı** olarak algılama eğilimindedir. Cinsiyete ilişkin benzer bulguya ulaşanlar olsa da (Ekşi vd., 2010; 2015); cinsiyetler arasında fark bulmayan araştırmalar da mevcuttur (Özyürek vd., 2019). Teknoloji ve Sağlık fakültelerinde okuyan öğrenciler Veterinerlik ve Hukuk fakültelerinde okuyanlardan anlamlı düzeyde daha fazla aileyi sosyal ve ekonomik bir yapı olarak algılama eğilimindedir.

Geleneksel olmayan değerlerin daha fazla benimsenmesine ilişkin **farklı yaklaşımlar** boyutunda cinsiyete göre anlamlı farklılaşma yoktur. Cinsiyete ilişkin benzer bulguya ulaşanlar olsa da (Ekşi vd., 2010; Özyürek vd., 2019); erkekler lehine fark bulan araştırmalar da mevcuttur (Ekşi vd., 2015). İslami İlimler Fakültesi'nde okuyan öğrenciler geleneksel olmayan değerleri diğer fakültelerde okuyan öğrencilerden anlamlı düzeyde daha az benimseme eğilimindedir. Ebeveynlerinden ikisi de sağ ve birlikte olanların biri sağ olmayana göre; annesi ev hanımı olanların annesi çalışanlara göre geleneksel olmayan değerleri benimseme eğilimi daha düşüktür. Çalışan bireylerin ev hanımı olan ve öğrencilere göre farklı yaklaşımları daha fazla benimseme eğiliminde olduğunu gösteren araştırmalar (Ekşi vd., 2015) da göz önüne alındığında çalışma durumunun aileyi geleneksel olmayan yaklaşımlara daha açık hale getirdiği söylenebilir.

Geleneksel aile değerleri boyutu öğrencilerin en yüksek puanladıklarındandır. Bu durum öğrencilerin aileyi geleneksel bakış açısıyla değerlendirme eğilimde olduklarını göstermektedir. Bu eğilim cinsiyete göre anlamlı şekilde farklılaşmamaktadır. Bu konuda benzer (Özyürek vd., 2019) ve farklı (Ekşi vd., 2010; 2015) sonuçlara ulaşan araştırmalar vardır. Bu durum ileri araştırmalara ihtiyaç duyulduğunu göstermektedir. İslami İlimler ve Eğitim Fakültesi'nde okuyan öğrencilerin anlamlı düzeyde aileyi daha geleneksel olarak değerlendirdikleri görülmektedir. Sağlık Fakültesi'nde okuyan öğrenciler Teknoloji, İİBF, Eğitim ve Fen Edebiyat Fakültesi'nde okuyanlara göre aileyi anlamlı düzeyde daha düşük olarak geleneksel değerlerle değerlendirmektedir. Ebeveynlerinden ikisi de sağ ve birlikte olanların geleneksel aile değerlerinde ebeveynleri sağ ve ayrı olanlara ve ebeveynlerinden biri sağ olmayanlara göre; annesi ev hanımı olanların annesi çalışanlara göre geleneksel aile değerlerini benimseme eğilimi daha yüksektir. Bu bulguya göre anne-baba birlikteliğinin ve annenin ev hanımı rolünü üstlenmesinin geleneksel değerlerin aktarımını beslediği düşünülebilir.

Kadın öğrenciler erkek öğrencilerden daha fazla ailede **karar alma** sürecinin demokratik/katılımcı olması gerektiği eğilimindedir. Benzer sonuçlara ulaşan araştırmalar vardır (Ekşi vd., 2015;

Özyürek vd., 2019). Buna dayalı olarak kadınların ailede daha eşitlikçi tutuma sahip oldukları söylenebilir. Sağlık Fakültesi'nde okuyan öğrenciler veterinerlik, İİBF ve Turizm Fakültesi'nde okuyan öğrencilere göre ailede karar alma süreçlerinin daha az demokratik/katılımcı olması eğilimindedir.

Öğrencilerin genel olarak *kadın rollerini* geleneksel olarak tanımlamadıkları görülmüştür. Cinsiyet açısından erkek öğrenciler kadın öğrencilerden daha fazla kadını geleneksel bakış açısıyla değerlendirme eğilimindedir. Bu konuda erkekler lehine (Ekşi vd., 2010), kadınlar lehine (Özyürek vd., 2019) fark bulan ve cinsiyetler arasında fark bulmayan (Ekşi vd., 2015) araştırmalar vardır. Bu konuda da ileri çalışmalara ihtiyaç duyulduğu görülmektedir. Sağlık Fakültesi'nde okuyan öğrencilerin Hukuk ve İİBF fakültelerinde okuyan öğrencilere göre kadın rolleri konusunda daha geleneksel eğilimleri oldukları söylenebilir.

Kadın öğrenciler erkek öğrencilerden daha fazla eşler arası *sadakate* önem vermektedir. Literatürde ise sadakat konusunda genellikle cinsiyetler arası fark bulunmamıştır (Ekşi vd., 2010; 2015; Özyürek vd., 2019). Annesi ev hanımı olanlarda annesi çalışanlara göre eşler arası sadakate önem verme eğilimi daha yüksektir.

Aile değerleri içerisinde öğrencilerin en net oldukları husus aile saadeti için *şiddetin* meşru görülemeyeceğidir. Aynı konuyu ele alan araştırmalarda da benzer sonuçlar bulunmuştur (Ekşi vd., 2010; 2015; Turgut vd., 2010). Türkiye evrenini temsil eden 6015 kişilik örnekleme yürütülen Aile Değerleri Araştırması'nda Türk toplumunda şiddete izin vermeyen değer yargısının olduğu bulgulanmış, sıklıkla dile getirilen dayacağı meşru gören geleneksel kalıpların aile değerleri arasında yer almadığı yorumu yapılmıştır (Turgut vd., 2010: 120). Erkek öğrenciler kadın öğrencilerden daha fazla aile saadeti için şiddeti meşru görme eğilimindedir. Benzer sonuçlara ulaşan araştırmalar vardır (Ekşi vd., 2010; 2015). Bu durum erkeklerin aile içindeki güç dengelerini lehine kullanma eğilimi olarak okunabilir. Annesi çalışanlarda, annesi ev hanımı olanlara göre aile saadeti için şiddeti meşru görme eğilimi daha yüksek bulunmuştur. Özyürek ve diğerlerinin (2019) çalışmasında lisans mezunları ilköğretim mezunlarından; Ekşi ve diğerlerinin (2015) çalışmasında çalışanlar öğrencilerden; bir diğer araştırmada (Ekşi vd., 2010) eşi çalışanlar eşi çalışmayanlardan daha yüksek düzeyde şiddeti aile saadeti için meşru görmektedir. Bu bulgular çalışma durumunun şiddete meşruluk kazandırılmasını kolaylaştırdığını düşündürmektedir.

Genel olarak değerlendirildiğinde bazı boyutlarda erkeklerin, bazı boyutlarda kadınların daha geleneksel eğilimlerde oldukları; erkeklerin özellikle cinsellik, sadakat boyutlarında kadınlara oranla; kadınlarınsa ailede çocuğa verilen değer, evliliğe bakış, kadın rolleri, aileyi sosyal ve ekonomik yapı olarak görme, karar alma süreçlerinde erkeklere oranla gelenekselden uzaklaştıkları görülmüştür. Üniversite öğrencileri üzerinde çalışma yaşamı, toplumsal yaşam, evlilik yaşamı, aile yaşamı, kadın rolleri, erkek rolleri gibi alanlarda yürütülen farklı araştırmalarda cinsiyetlere ilişkin benzer farklılaşmalar görülmüştür (Önder vd., 2013; Özpulat, 2017; Vefikuluçay vd., 2009). Öğrencilerin eğitim aldıkları bölümler içerisinde en çok Sağlık Bilimleri ve İslami İlimler fakültelerinin farklılaşmaların kaynağı olduğu görülmektedir. Bu durum Sağlık Bilimleri eğitimlerinin daha çok pozitivist paradigmaya, İslami İlimler Fakültesi eğitimlerinin ise teolojik içeriğe sahip olması ilişkili olarak değerlendirilebilir. Anne-babası sağ ve birlikte olanların aile değerlerinde daha geleneksel eğilimde oldukları bulgusu, aile yaşantısının geleneksel değerlerin aktarılmasında etkili olduğu açıklamalarını (Durkheim, 1994: 41; Ekşi vd., 2010:24; Şentürk, 2008:17) desteklemektedir. Annenin çalışmadığı durumlarda da geleneksel değerlere eğilimin daha yüksek olması bulgusu aile değerlerinin geleneksel anne-baba rolleri üzerinden aktarımını örneklemektedir.

5. Sonuç ve Öneriler

Öğrenciler ölçülen aile değerlerine şiddet alt boyutu dışında uçlardan (oldukça yüksek/oldukça düşük) ziyade, genellikle orta düzeylerde eğilim göstermişlerdir. Katılımcılar cinsel serbestlik, çocuğun bakımında anneye atfedilen önem, akraba ilişkilerine önem verilmesi, ailenin geleneksel olarak değerlendirilmesi, sadakat, aileye ilişkin duygusal bağ konularına daha geleneksel yaklaşma eğilimindeyken kadın rolleri konusunda gelenekselden uzaklaşmışlar; çocuğa ve evliliğe verilen değer, geleneksel olmayan farklı aile değerlerinin (tek ebeveynli aileler, bekarların evlat edinmesi, evlilik dışı birlikte yaşam, evlilik dışı çocuk sahibi olma gibi) benimsenmesi, aileyi sosyo-ekonomik yapı olarak algılama, karar alma süreçlerinin demokratikliği konularında ortada kalmışlardır. Bu durum öğrencilerin aileye ilişkin değerlerinde geleneksel eğilimi sürdürmekle birlikte, değişime açık bir örüntü sergilediklerini düşündürmektedir. Aluş ve Selçukkaya (2015) da yaptıkları araştırmada Türk ailesinin hem geleneksel hem de modern değerlerin hakim olduğu “geçiş ailesi” özelliğinde olduğunu bulgulamışlardır. Bununla birlikte pek çok çalışma aile değerlerinde kuşaklararası farklılaşmaya vurgu yapmaktadır (Abay & Atila-Demir, 2014; Aluş & Selçukkaya, 2015; Bayer, 2013).

Aile ve aileyle ilişkili değerlerin gençlik tarafından gelenekselden farklılaşan biçimlerde algılanması, tutum ve davranışlara da yansiyabilmektedir. Göreceliliği temel dayanak noktası olarak öne çıkaran ve daha çok eleştiri akımı olarak kendini gösteren postmodern düşüncenin etkisiyle ailenin de yapısöküme uğratılması, gençliğin aile değerlerindeki değişimleriyle ilişkili görülmektedir. Bu değişim, postmodern aile algısının sahadaki ön izleri olarak değerlendirilebilir.

Araştırmada ele alınan değişkenler cinsiyet, okunan bölüm, anne-baba birliktelik durumu, annenin çalışma durumuyla sınırlıdır. Gençlerin aile değerlerinde dindarlık algısı, eğitim düzeyi, medeni durumu, evlilik süresi, yaşanan yer, takip edilen yayınlar gibi farklı değişkenleri de ele alan; farklı aile değerleri üzerinden değerlendirme yapan araştırmaların yürütülmesi ailenin gelecekteki yansımalarına dair farklı bulguların elde edilmesine imkan sağlayacaktır. Gençlerin aile değerlerine ilişkin bakışlarını derinlemesine ele alacak nitel araştırmaların yapılması da ailenin gelecekte alacağı muhtemel formun anlaşılmasına katkı sağlayacaktır. Üniversite öğrencilerinin aile değerlerine ilişkin değişiminin ve değişimin kaynaklarının anlaşılması için daha fazla çalışmaya ihtiyaç vardır.

Teşekkür: 2019/2020 Bahar Dönemi Sosyoloji Bölümü 4. Sınıf Seminer Dersi öğrencilerine veri toplama sürecine verdikleri destekler için teşekkür ederiz.

Yazarlık Katkıları (Authorship Contributions): Mehmet Erkol, Meryem Şahin.

Kaynakça

- Abay, A., & Demir, S. A. (2014). Belli parametrelere göre kuşaklararası sosyal değişme (Aile değerleri üzerine bir karşılaştırma). *Akademik İncelemeler Dergisi*, 9(1), 125-151.
- Aluş, Y., & Selçukkaya, S. (2015). Türk ailesinde mutluluk algısı ve değerleri. *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi*, 1(2), 151-175.
- Arslan, A. (2017). *Felsefeye giriş*. (24. Baskı). Ankara: BB101 Yayınları.
- Avcı, N. (2013). Üniversite gençliğinin bireysel ve toplumsal değerlere ilgi ve bakışı (Süleyman Demirel Üniversitesi örneği). R. Kaymakcan, S. Kenan, H. Hökelekli, Z. Ş. Arslan, M. Zengin (Ed.), *Değerler ve Eğitimi* içinde (ss.819-851). İstanbul: DEM Yayınları.
- Aydın, M. (2011). Değerler, işlevleri ve ahlak. *Eğitime Bakış Dergisi*, 7(19), 39-45.
- Bahadır, A. (2017). Din psikologlarının dindarlık, değerler ve ruh sağlığı konusunda temel yaklaşımları: W.James, S.Freud, G. Jung ve V. Frankl Örneği. H. Hökelekli (Ed.), *Din, Değerler ve Sağlık* içinde (ss.13-63). İstanbul: DEM Yayınları.

- Balcı-Arvas, F. (2017). Dindarlığın evlilik doyumu üzerindeki etkileri ve değerlerin, dindarlık ve evlilik doyumu ilişkisi üzerindeki arabulucu rolü. H. Hökelekli (Ed.), *Din, Değerler ve Sağlık* içinde (ss.307-346). İstanbul: DEM Yayınları.
- Bayer, A. (2013). Değişen toplumsal yapıda aile. *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4(8), 101-129.
- Beşirli, H. (2013). *Gençlik sosyolojisi: Politik toplumsallaşma ve gençlik*. Ankara: Siyasal Yayınları.
- Bilgin, N. (1995). *Sosyal psikolojide yöntem ve psikolojik çalışmalar*. İstanbul: Sistem Yayıncılık.
- Cevizci, A. (1999). *Paradigma felsefe sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Durkheim, E. (1994). *Sosyolojik metodun kuralları*. (E. Aytekin, Çev.). İstanbul: Sosyal Yayınları.
- Durkheim, E. (2006). *Toplumsal işbölümü*. (Ö. Ozankaya, Çev.). İstanbul: Cem Yayınevi.
- Durkheim, E. (2013). *İntihar*. (Z. Z. İlkelen, Çev.). İstanbul: Pozitif Yayınları.
- Ekşi, H., Demirci, İ., Yıldız, C., & Ekşi, F. (2015). Almanya'da yaşayan Türk göçmenlerin aile değerleri. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 13(29), 41-82.
- Ekşi, H., Erkilet, A., Otrar, M., Durmuş, A., Sunar, L., Erdoğan, A., vd. (2010). *Medya profesyonellerinin ve medyanın aile algısı*. Ankara: ASAGEM.
- Ersoy, E. (2006). *Değer farklılaşmasının sosyolojik boyutu: Malatya örneği*. Yayımlanmamış doktora tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.
- Fromm, E. (1994). *Erdem ve mutluluk*. (2. Baskı) (A. Yörükcan, Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- George, D., & Mallery, M. (2010). *SPSS for windows step by step: A simple guide and reference*. Boston: Pearson.
- Giddens, A. (2008). *Sosyoloji*. (C. Güzel, Yay. Haz.). İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- Gittins, D. (1991). *Aile sorguluyor*. (T. Erdem, Çev.). İstanbul: Pencere Yayınları.
- Goody, J. (2004). *Avrupa'da aile: Bir tarihsel-antropolojik deneme*. (S. Arısoy, Çev.). İstanbul: Literatür Yayınları.
- Groves, R. M., Fowler Jr, F. J., Couper, M. P., Lepkowski, J. M., Singer, E., & Tourangeau, R. (2004). *Survey methodology*. New Jersey: John Wiley & Sons.
- Güngör, E. (1993). *Değerler psikolojisi*. Amsterdam: Hollanda Türk Akademisyenler Birliği Vakfı Yayınları.
- Güngör, E. (1995). *Ahlak psikolojisi ve sosyal ahlak*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Güngör, E. (2000). *Değerler psikolojisi üzerine araştırmalar*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Gürbüz, S., & Şahin, F. (2017). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri: Felsefe-Yöntem-Analiz*. Ankara: Seçkin Yayınları.
- Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J., Anderson, R. E., & Tatham, R. L. (2013). *Multivariate data analysis*. Pearson Education Limited.
- Kılıç, R. (2015). Değerin mahiyeti/neliği üzerine. R. Kaymakcan (Ed.), *Değerler ve Eğitimi-II* içinde (ss.83-90). İstanbul: DEM Yayınları.
- Korkmaz, S. (2014). Din psikolojisinde değerler ve Erol Güngör'ün değerler hakkındaki görüşleri. *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 24, 177-200.

- Macionis, J.J. (2008). *Sociology*. New Jersey, USA: Pearson.
- Marshall, G. (1999). *Sosyoloji sözlüğü*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Maslow. A. H. (1996). *Dinler, değerler, doruk deneyimler* (H. Koray Sönmez, Çev.). İstanbul: Kuraldışı Yayınları.
- Mehmedoğlu, A. U. (2013). Üniversite öğrencilerinin değer yönelimleri ve dindarlık. R. Kaymakcan, S. Kenan, H. Hökelekli, Z. Ş. Arslan, M. Zengin (Ed.), *Değerler ve Eğitimi* içinde (ss. 799-817). İstanbul: DEM Yayınları.
- Ogburn, W.F. (1953). The changing function of family. R. Winch & H. R. Barringer (Ed.), *Selected Readings in Marriage and Family* içinde (ss.70-85). New York: Harper and Pow Publishers.
- Önder, Ö. R., Yalçın, A. S., & Göktaş, B. (2013). Sağlık kurumları yöneticiliği bölümü öğrencilerinin toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin tutumları. *Ankara Sağlık Bilimleri Dergisi*, 2(1), 55-78.
- Özdoğan, Ö. (2005). Din psikolojisi ve manevi değerler. *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2(15), 159-180.
- Özen, Y. (2018). Değerler psikolojisi bağlamında optimal terapi. *The Journal of Social Science*, 2(4), 183-194.
- Özensel, E. (2013). Liseli kız ve erkek öğrencilerin değer yargıları ve Türk toplumunun temel toplumsal kurumlarına bakış açıları. R. Kaymakcan, S. Kenan, H. Hökelekli, Z. Ş. Arslan, M. Zengin (Ed.), *Değerler ve Eğitimi* içinde (ss.743-769). İstanbul: DEM Yayınları.
- Özensel, E. (2014). *Türk gençliğinin değerleri: Liseli gençlik üzerine bir araştırma*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Özputat, F. (2017). Hemşirelik öğrencilerinin şiddet eğilimleri ile toplumsal cinsiyet algıları arasındaki ilişki. *Başkent Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi-BÜSBİD*, 2(2), 151-161.
- Özyürek, A., Özpinar, H., Okcu, A., Kabakuş, B. S., Öksüzöğlü, Ş., Fikir, S., vd. (2019). Yetişkinlerin aile değerlerinin kişisel bazı değişkenlere göre incelenmesi. *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi* (1), 121-134.
- Ritzer, G. (2012). *Modern sosyoloji kuramları*. (H. Hülür, Çev.). Ankara: Deki Yayınları.
- Subaşı, N. (2014). Toplumsal değişme, aile ve yeni risk alanları. M. Aydın (Ed.), *Aile sosyolojisi yazıları* içinde (ss. 101-117). İstanbul: Açılım Kitap.
- Sunar, L. (2018). *Değişim sosyolojisi: Kavramlar, kuramlar ve yaklaşımlar*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Şentürk, Ü. (2008). Aile kurumuna yönelik güncel riskler. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 14(14), 7-32.
- Tan, M. (1981). *Toplumbilimine giriş: Temel kavramlar*. Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları.
- Tarhan, N. (2013). *Güzel insan modeli*. İstanbul: Timaş yayınları.
- TC Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı. (2011). *Türkiye aile yapısı araştırması TAYA 2011*. Ankara.
- TESEV. (2005). *Sıcak aile ortamı: Demokratikleşme sürecinde kadın ve erkekler*. İstanbul: TESEV Yayınları.

- Tezcan, M. (1998). *Toplumsal değişme ve eğitim*. Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları.
- Turgut, M., Topçuoğlu A., Koçak, A., Özensel, E., Bozgeyikli, H., Alver, K. vd. (2010). *Türkiye 'de aile değerleri araştırması*. Ankara: ASAGEM.
- Türk Dil Kurumu (2011). *Türkçe sözlük*. (Kollektif). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2006). *Aile yapısı araştırması*. Ankara.
- Ünlü, S. (2014). *1+1 stüdyo yaşamlar: Küreselleşen dünyada yeni kentsel kurgular*. Konya: Çizgi Kitabevi.
- Vefikuluçay, D. Y., Zeyneloğlu, S., Kocaöz, S., Kısa, S., Taşkın, L., & Eroğlu, K. (2009). Üniversite öğrencilerinin toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin görüşleri. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 6(1), 775-792.
- Vincent, D. (2016). *Mahremiyet: Kısa bir tarih*. Ankara: Epos Yayınları.
- Weber, M.(2012). *Ekonomi ve toplum*. (L. Boyacı, Çev.). İstanbul: Yarın Yayınları.
- Yükseköğretim Bilgi Yönetim Sistemi. (2020). *Öğrenim düzeyine göre öğrenci sayısı*. 14 Ağustos 2020, <https://istatistik.yok.gov.tr/> adresinden erişildi.

DÖNGÜSEL EKONOMİ KAPSAMINDA GSYİH İLE GERİ DÖNÜŞÜM İLİŞKİSİ: AVRUPA BİRLİĞİ ÜLKELERİ ÖRNEĞİ

Erdem ATEŞ¹

Öz

Sanayi Devrimi öncesinde üretim, insan ihtiyaçlarını gidermenin yanı sıra ticaret yapabilmek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Zaman içerisinde nüfusun artması ile ihtiyaçların miktarı ve çeşitliliği artmıştır. Artan ihtiyaçlar Sanayi Devrimi sonrasında ortaya çıkan kitle üretimi ile karşılanabilmiştir. Sanayi devrimi ile birlikte doğrusal ekonomi olgusu ortaya çıkmıştır. Doğrusal ekonomi; hammaddenin sağlanması, nihai malın üretilmesi, tüketilmesi ve tüketildikten sonra atık haline aldığı süreci ifade etmektedir. İlerleyen dönemde, dünya kaynaklarının hızla tükendiği ve çevre sorunlarının ortaya çıktığı görülmüştür. Bu durum döngüsel ekonominin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Döngüsel ekonomi; hammaddenin verimli kullanıldığı, üretim sürecinde doğaya en az zararın verildiği, üretim sonrasında ortaya çıkan atıkların yeniden değerlendirildiği bir üretim yapısını ifade etmektedir.

Çalışmada döngüsel ekonominin en önemli bileşenlerinden olan geri dönüşüm kavramı 30 ülke için 2008-2017 döneminde incelenmiştir. Çalışma panel veri yöntemleriyle, dirençli tahminci Prais-Winsten (PCSEs) kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Çalışmada bağımlı değişken ülkelerin gayri safi yurtiçi hasılları (GSYİH); bağımsız değişkenler ise, elektronik, evsel, ambalaj, plastik, kağıt, metal, cam, eski otomobil aksanları ve odun atıklarının geri dönüşüm oranlarıdır. Sonuçlara göre; plastik atıklarının ve eski otomobil aksanlarının geri dönüşüm oranının ekonomik büyümeyi olumsuz, diğer değişkenlerin ise ekonomik büyümeyi olumlu etkiledikleri görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Döngüsel ekonomi, doğrusal ekonomi, geri dönüşüm, panel veri.

JEL Kodları: Q01, Q5, O13

THE RELATIONSHIP BETWEEN GDP AND RECYCLING WITHIN THE CONTEXT OF CIRCULAR ECONOMY: THE EXAMPLE OF EUROPEAN UNION COUNTRIES

Abstract

Before Industrial Revolution, production was carried out in order to meet human needs, and to be able to trade. Over time, amount and variety of needs increased with the population. Along with Industrial Revolution, phenomenon of linear economics emerged. Linear economics refers to process of providing raw materials, producing, consuming the final product, and becoming waste after consumption. In following period, it was observed that world's resources were rapidly depleted and environmental problems arose. This has led to the emergence of a cyclical economy. Cyclical economy; it realizes re-evaluated production of raw material produced, least output to the nature during the production phase.

In the study, the concept of recycling, which is one of the most important components of the cyclical economy, was studied for 30 countries in 2008-2017. The study was conducted using panel econometrics methods, and resistive estimator Prais-Winsten (PCSEs). In the study, the gross domestic product (GDP) of dependent variable countries; the independent variables are electronics, household, packaging, plastic, paper, metal, glass, old automobile accents and recycling rates of wood waste. According to the results; recycling rate of plastic waste and old car accents has been seen to negatively affect economic growth, other variables have a positive impact on economic growth.

Keywords: Circular economics, linear economics, recycling, panel data.

JEL Codes: Q01, Q5, O13

¹ Araş. Gör., Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü,
ORCID 0000-0003-1459-9555, erdem.ates@deu.edu.tr

Başvuru Tarihi (Received): 20.08.2020 **Kabul Tarihi** (Accepted): 27.01.2021

Giriş

Teknolojinin gelişmesi ile birlikte tüketim alışkanlıkları ve çeşitliliği de değişmiştir. Önceden sadece kendi ihtiyaçlarını karşılama adına üretim yapan insanoğlu, özellikle sanayi devrimi ile birlikte kitle üretimine geçmiştir. Kitle üretimi, insanların zorunlu ihtiyaçlarının ötesinde bir üretim hacmini temsil etmektedir. Kitle üretimi beraberinde, doğrusal ekonomi denilen kavramı ortaya çıkartmıştır. Doğrusal ekonomi, hammaddenin elde edilmesi, nihai mala dönüştürülmesi, tüketilmesi ve atık hale getirilmesi süreçlerini kapsamaktadır. Bu süreçler kısaca “al- yap- at” şeklinde özetlenebilir.

Doğrusal ekonomi, ekonomik büyümeyi sürekli hale getirmeyi amaçlayan neo-klasik iktisadın bir yaklaşımıdır (Özsoy, 2018: 130). 1970’lere kadar ekonomi politikalarında Malthus gibi kötümser değil, Smith gibi iyimser iktisatçıların görüşleri hâkim olmuş, bu nedenle doğal kaynaklar aşırı şekilde kullanılmıştır (Bayramoğlu & Durmaz, 2019: 19). Doğrusal ekonomi yaklaşımının, büyüme odaklı olması ilerleyen dönemlerde birçok çevre sorununa neden olmuştur. Oluşan çevre sorunları küresel ısınma, iklim değişikliği vb. birçok sorunun tetikleyicisi olmuştur. Buna ek olarak, sınırlı olan doğal kaynakların aşırı kullanılması da ilerleyen dönemlerde birçok soruna neden olma potansiyeline sahiptir. Bu sebeplerden dolayı, doğrusal ekonomi anlayışı sorgulanmaya başlanmıştır.

Zaman içerisinde doğrusal ekonomiye alternatif olarak döngüsel ekonomi yaklaşımı ortaya çıkmıştır. Döngüsel ekonominin tanımı hakkında bir uzlaşma bulunmamakla birlikte “doğal kaynakların hızla tüketilmesinin önüne geçmeye çalışan, kaynakların daha verimli kullanılmasını amaçlayan ve üretim süreci sonucunda minimum düzeyde atık ortaya çıkmasını sağlayan bir yaklaşımdır” şeklinde tanımlanabilmektedir. Döngüsel ekonomi, doğrusal ekonomi yaklaşımına sürdürülebilir bir alternatif olmaktadır (Singh & Ordenez, 2016: 342). Döngüsel ekonomi, 3R ile ifade edilen (Reduce, Reuse, Recycle- Azaltma, Yeniden Kullanma, Geri dönüşüm) bir süreçten oluşmaktadır (Önder, 2018: 199).

Döngüsel ekonomi, aslında sürdürülebilir kalkınma kavramı ile yakın ilişkili olan bir olgudur. Sürdürülebilir kalkınma kavramı, ilk kez 1987 yılında Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Komisyonu için hazırlanan Brundtland Raporunda kullanılmıştır. Tanımı “Gelecek nesillerin kendi ihtiyaçlarını karşılama yeteneklerinden ödün vermeden günümüzün ihtiyaçlarının karşılanmasından ödün verilmemesidir” (United Nations, 1987). Tanımından da görülebileceği gibi, döngüsel ekonomi sürdürülebilir kalkınma kavramının bir tamamlayıcısı ve bileşenidir. Sürdürülebilir kalkınmayı sağlamak için, sürdürülebilir bir ekonomiye sahip olmak gerekmektedir. Sürdürülebilir bir ekonomi için, döngüsel ekonominin varlığı önemlidir. Sürdürülebilir kalkınma daha çok ekonominin genel düzeyi, ekoloji ve toplumsal yapı ile ilgili makro bir kavramken; döngüsel ekonomi ise üretim, tüketim ve atık yönetimi gibi mikro olgularla ilgilenmektedir (Can, 2017: 144).

2008 yılında yasalarında döngüsel ekonomiye yer veren Çin, bu konuda dünyada ilk ülke olmuştur (Korhonen, Honkasalo, & Seppälä, 2018: 37). Avrupa Birliği(AB)’de üye ülke ekonomilerinin döngüsel ekonomiye uyum sağlaması açısından dünyada öncülük yapmaktadır.

Çalışmanın amacı, döngüsel ekonominin önemli bileşenlerinden birisi olan geri dönüşüm oranları ile GSYİH arasındaki ilişkiyi incelemektir. Bu amaçla iki ayrı model kurulmuştur. Çalışmanın birinci kısmında, döngüsel ekonomi ile ilgili literatür taraması yer almaktadır. Üçüncü kısımda, döngüsel ekonomi ve geri dönüşüm kavramlarına ve Avrupa Birliği özelinden döngüsel ekonominin tarihçesine değinilmiştir. Dördüncü kısımda, modelde kullanılan veri seti ve modellerde kullanılan yöntemler tanıtılmıştır. Çalışmanın beşinci ve son kısmında ise, sonuçlar ve politika önerileri yer almaktadır.

1.Literatür

Özellikle son yıllarda döngüsel ekonomi kavramına ilgi artmıştır. Bunun nedenleri olarak, buzulların erimesi, ani ve şiddetli doğa olaylarının görülmesi, hava kirliliği başta olmak üzere çevre kirliliğinin artmış olması sayılabilir. Döngüsel ekonomiye olan ilginin artmış olması, bu konuda yapılan akademik çalışmaların sayısının hızla artmasından gözlenebilmektedir.

Ellen MacArthur Foundation (2015) çalışmada, AB ekonomilerinin döngüsel ekonomiye uyumlu hale gelmeleri halinde ne gibi ekonomik ve çevresel sonuçların oluşabileceği analiz edilmeye çalışılmıştır. 2030 hedeflerine ulaşıldığı takdirde, AB GSYİH'sının yüzde 7, kaynak verimliliğinin ise yüzde 3 artacağı tahmin edilmiştir. Sera gazı salınımının ise, 2030 yılında yüzde 48; 2050 yılında ise yüzde 83 azalacağı tahmin edilmiştir. Ghisellini, Cialani, & Ulgiati, (2016), döngüsel ekonomi konusunda yapılan çalışmalar listelenmiştir. Son yıllarda özellikle gelişmiş ülkelerde döngüsel ekonomi ile ilgili yapılan akademik çalışmaların arttığı gözlenmiştir. Geissdoerfer, Savaget, Bocken, & Hultink (2017), döngüsel ekonomi hakkında yapılmış çalışmaların seyri analiz edilmiştir. Yapılan çalışmalar arasındaki benzerlikler ve farklılıklar incelenerek, sürdürülebilirlik ile döngüsel ekonomi kavramlarının çalışmalarda nasıl kullanıldıkları incelenmiştir.

Rizos, Tuokko, & Behrens (2017) çalışmalarında, döngüsel ekonominin çeşitli yönleri değerlendirilmiştir. Döngüsel ekonominin sadece ekonomik etkilerinin olmayacağı; ekonomik, sosyal, çevresel etkilerinin olacağı belirtilmiştir. Skrinjaric (2020), Avrupa Birliği üyesi ülkeler arasında döngüsel ekonominin en iyi ve en kötü uygulandığı ülkeleri belirlemeye çalışmıştır. Çalışma sonucunda, döngüsel ekonominin en iyi uygulandığı ülkelerin Almanya, Hollanda, Danimarka, Fransa ve İtalya olduğunu; en kötü uygulandığı ülkelerin ise Romanya, Yunanistan, Kıbrıs Rum Kesimi, Slovakya ve Bulgaristan olduğu bulunmuştur. Ayrıca, en iyi performansı gösteren ülkelerin GSYİH'larının, alt yapı, eğitim ve araştırma ve geliştirme yatırımlarının en yüksek olduğu ülkeler olması, bu durumun nedeni olarak belirtilmiştir. Vuță, Vuță, Enciu, & Cioacă (2018), 28 AB üyesi ülkenin 2005-2016 verileri ile panel ekonometri kullanarak bir analiz gerçekleştirmişlerdir. Analizin amacı; evsel atıkların geri dönüşüm oranı, ambalaj ve bio-atıklar, atıkların geri dönüşümü ve yeniden kullanılması için yapılan harcamalar ve kaynak verimliliği değişkenleri ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemektir. Sonuç olarak, kaynak verimliliği, evsel atıkların geri dönüşüm oranı ve atıkların geri dönüşümü ve yeniden kullanılması için yapılan harcamalar ile ekonomik büyüme arasında bir ilişki bulunmuştur.

Pelău & Chinie (2018) çalışmalarında, Avrupa ülkeleri özelinde eğitim, geri dönüşüm oranı, yaşam düzeyi ve internet erişimi gibi değişkenler ile kişi başı milli gelir arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Sonuç olarak düşük gelir düzeyinin geri dönüşüm oranını negatif, yüksek düzey gelire sahip olmanın ise geri dönüşüm oranlarını pozitif etkilediği bulunmuştur. Busu (2019), 27 AB üyesi ülkenin 2008-2017 verileri ile bir panel veri analizi gerçekleştirmiştir. Analiz sonucunda geri dönüşüm oranının ekonomik büyüme üzerinde olumlu bir etkisi olduğu sonucu bulunmuştur. Hysa, Kruja, Rehman, & Laurenti (2020), 28 AB üyesi ülkenin kişi başına düşen milli gelirlerinin artış oranı bağımlı değişken olmak üzere GSYİH içindeki çevre vergisi gelirin payı, evsel atıkların geri dönüşüm oranı, geri dönüşüm ile ilgili araştırma ve geliştirme harcamaları ve geri dönüşüme tabi olan ürünlerin ticaret verileri ile bir panel veri analizi yapmıştır. Çalışmada tüm değişkenlerin kişi başına düşen milli gelirin artış oranını artırdığı bulunmuştur.

Torasa & Mekhum (2020) çalışmalarında, ASEAN ülkelerinin 2000-2015 yılları arasındaki verileri ile panel veri analizi gerçekleştirilmiştir. Çalışmada yeşil lojistik etkinlikleri ile geri dönüşüm oranları arasındaki ilişki incelenmiştir. Apaydın (2020), OECD ülkelerinin 2000-2017 dönemi verileri ile panel kantil regresyon analizi yapılmıştır. Çalışmanın amacı, atık yönetiminin ekonomik büyüme ile ilişkisinin analiz etmektir. Analiz sonuçlarına göre, tüm atık yönetim

biçimlerinin ekonomik büyümeyi pozitif etkilediği bulunmuştur. Busu & Trica (2019), 27 AB üyesi ülkenin 2010-2017 verileri ile bir panel ekonometrik analiz yapılmıştır. Çalışmanın amacı,

çeşitli çevresel değişkenler ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemektir. Sonuç olarak, tüm değişkenlerin ekonomik büyümeyi pozitif etkilediği görülmüştür. Veral & Yiğitbaşıoğlu (2018), AB’nde uygulanan atık yönetimi yöntemleri ve mevzuatı incelenmiştir. Buna ek olarak AB’nin döngüsel ekonomi ile ilgili eylem planı da ele alınmıştır.

Literatürde genellikle döngüsel ekonomi yaklaşımını olumlu bulan çalışmalar olmakla birlikte olumsuz ya da sonuçlarının belirsiz olacağını savunan çalışmalarda mevcuttur. Bunlara bazı örnekler vermek gerekirse;

Zink & Geyer (2017) çalışmalarında, döngüsel ekonomi yaklaşımının eksik yanları değerlendirilmiştir. Çalışmaya göre, döngüsel ekonomi doğrusal ekonomi anlayışını ikame edecek potansiyele sahip değildir. Allwood (2014), döngüsel ekonomiye yönelik bazı eleştiriler yer almaktadır. Döngüsel ekonomi sisteminin, günümüzün tüketim alışkanlıkları karşısında yetersiz kalacağı, bu sistemin başarılı olmasının ekonomik küçülmeyi beraberinde getireceği vurgulanmıştır.

2. Döngüsel Ekonomi ve Geri Dönüşüm

Döngüsel ekonomi, doğrusal ekonominin ortaya çıkarttığı çevre sorunlarını ortadan kaldırmak ve çevre dostu bir ekonomik büyümeyi hedefleyen sistemdir. Döngüsel ekonomi, doğada bulunan her nesnenin başka bir olgunun kaynağı olmasından ilham alınarak geliştirilmiştir. Kavram ilk kez Kenneth Boulding’in “Gelmekte Olan Uzaygemisi Ekonomisi” adlı eserinde geçmiştir (Allwood, 2014: 445). Fakat kavrama asıl şeklini Pearce ve Turner (1990) çalışmasında vermişlerdir (Winans, Kendall, & Deng, 2017: 826). Döngüsel ekonomi üzerinde tam bir uzlaşıya varılamamış bir kavramdır. Tanımlamak gerekirse, döngüsel ekonomi; kaynakların, enerjinin ve malzeme döngüsünün tükenmesini önlemek için mikro ve makro düzeyde uygulanması ile sürdürülebilir kalkınmanın kolaylaşmasını hedefleyen bir ekonomik sistemdir (Prieto-Sandoval, Jaca, & Ormazabal, 2018: 610). Döngüsel ekonomi, atık oluşumunu azaltarak çevreye verilen zararı azaltan, sınırlı dünya kaynaklarının aşırı tüketimini engelleyen ve sürdürülebilir kalkınmayı amaçlayan bir sistemdir şeklinde tanımlanabilir.

Döngüsel ekonomiyi tanımlamak için 3R kavramı ortaya atılmıştır. 3R, Reduce(Azalt), Reuse(Tekrar kullan) ve Recycle(Geri Dönüşüm) kavramlarının baş harflerinden oluşmaktadır. Bu kavramları tanımlamak gerekirse (Koçan, Gültekin, & Baştuğ, 2019: 537);

- 1) Reduce (Azalt): Üretim ve tüketim faaliyetlerinden sonra ortaya çıkan atıkların azaltılmasını ifade etmektedir. Döngüsel ekonominin en büyük amacının atık miktarını azaltmak olduğu söylenebilir.
- 2) Reuse (Yeniden kullan): Kullanılabilir durumdaki atıkların tamir yoluyla tekrar kullanılması(özellikle elektronik atıklar), kullanılmayacak durumda olanların başka bir ürünün imalatında parça olarak kullanılmasını ifade etmektedir.
- 3) Recycle (Geri Dönüşüm): Ekonomik ömrü tamamlanmış olan atıkların geri dönüştürülerek, başka bir ürünün üretiminde hammadde olarak kullanılmasını ifade eder.

Bazı çalışmalarda ise 3R kavramı genişletilmiş ve 6R haline getirilmiştir. 6R, 3R’ye ek olarak redesign(tekrar tasarla), remanufacture(tekrar üret), recover(yeniden kazan) kavramlarından oluşmaktadır.

Döngüsel ekonomi de ana amaçlardan birisi üretim ve tüketim sonucunda ortaya çıkan atıkları en düşük düzeyde tutmaktır. Bu nedenle atık yönetimi, döngüsel ekonomi de son derece önemlidir. Atık yönetimi, atıkların insan sağlığını tehdit etmemesi için toplanması, işlenmesi, geri dönüştürülmesi ya da yok edilmesi sürecini tanımlamaktadır.

Dünyanın en büyük sorunlarından birisi üretim ve tüketim sonucunda ortaya çıkan atıkların ne yapılacağıdır. Dünyada ortalama kişi başı atık üretimi günlük 1,2 kg’dır. Dünyada yıllık olarak 1,3

milyar ton belediye ve 1,67 milyar ton endüstriyel nitelikli atık oluşmaktadır (TÜDAM, 2016: 3). Bu rakamlardan da anlaşılacağı gibi, dünyanın bu atık seviyesini daha fazla kaldırabilmesi olası görülmemektedir. Atık sorunun çözümü için geri dönüşüm kavramı önemli bir alternatiftir. Örneğin, bin adet cep telefonunun geri dönüşümü ile 250 mg gümüş, 24 mg altın, 9 mg paladyum ve 9 gr bakır tekrar üretim sürecine dahil edilebilmektedir (Çiftlik, Handırı vd., 2009: 4). Kısacası, geri dönüşüm aslında döngüsel ekonominin olmazsa olmaz etmenlerinden ve tamamlayıcılarından birisidir.

Geri dönüşüm, üretim ve tüketim faaliyetleri sonucunda yeniden değerlendirme şansı olan atıkların, çeşitli işlemlerden geçirilerek tekrar üretim sürecine dahil edilmesi olarak tanımlanabilir (TÜDAM, 2016: 5). Geri dönüşümün amacı, kaynakların en verimli şekilde kullanılması, üretim süreci sonucunda ortaya çıkan atıkların tekrar ekonomiye kazandırılarak girdi olarak kullanılması ve çevresel sorunlara yol açmalarının önlenmesidir. Buna ek olarak, geri dönüşüm enerji tasarrufu da sağlamaktadır. Örneğin, alüminyumun geri dönüştürülmesi için ilk çıkartma işleminde gereksinim duyulan enerjinin ancak yüzde 5-10'una ihtiyaç vardır (Nakajima, Takeda, vd., 2010: 5594). Kısacası geri dönüşüm, hem ekonomiye hem de çevrenin korunmasına katkı sağlayan bir yöntemdir.

Geri dönüşüm ilk olarak İkinci Dünya Savaşı sırasında oluşan hammadde açığının giderilmesi amacıyla ortaya çıkmıştır. Savaşa dahil olan hemen hemen tüm ülkelerde geri dönüşüm kampanyaları başlatılmış ve bu vatanseverliğin bir gereği olarak toplumlara aşılana çalışılmıştır. Bu kampanyalar, doğal kaynaklar açısından kısıtlı imkanlara sahip ülkeler tarafından savaş sonrasında da devam ettirilmiştir. Örneğin, Japonya'da metallerin yüzde 98'i, plastik şişelerin yüzde 72'si geri dönüştürülürken, elektronik aletleri oluşturan materyallerin yaklaşık yüzde 90'ı ise yeni aletlerin üretiminde kullanılmak için kazanılmaktadır. Dünya geneline baktığımızda ise, geri dönüşümün yeterince yaygınlaşmadığı söylenebilir. Dünyada ortaya çıkan atıkların ancak yüzde 30'u geri dönüştürülmektedir (Chamlin & Gaillochot, 2010: 32).

Döngüsel ekonomi sistemini eleştiren bazı akademik çevrelerde bulunmaktadır. Örneğin, Allwood (2014) ve Zink ve Geyer (2017) çalışmalarında döngüsel ekonomiyi eleştirmişlerdir. Eleştiriler;

- 1) Dünya hammadde talebinin artması durumunda döngüsel ekonominin bu talebi karşılamaının çok zor olduğunu, bu talebin ancak yeni hammadde çıkarılması ile karşılanabileceği;
- 2) Teknolojinin gelişmekte olduğu ve geçmiş teknolojiyle üretilen bir ürünün, ilerlemiş teknoloji ile üretilmiş bir ürünün hammaddesi ya da bileşeni olarak kullanılmasının olası olmadığı;
- 3) Günümüz teknolojiyle üretilen bazı ürünlerin tam olarak geri dönüşümünün imkansız olduğu, atık oluşturmalarının kaçınılmaz olduğu;
- 4) Eğer döngüsel ekonomi sisteminin ihtiyacı olan enerji fosil yakıtlarla sağlanırsa bunun da atık oluşturacağını ve bu sistemin ana fikriyle çelişeceğini belirtmiştir. Bu nedenle döngüsel ekonomik sistemin yenilenebilir enerji kaynaklarını kullanması gerektiğini;
- 5) Bu sistemde hammadde talebinin azalması aslında ekonomik büyümenin azalmasını da beraberinde getirebilir. Bu durumun, ekonomik büyüme odaklı olan ekonomi algısının hakim olduğu günümüzde kabul görüp görmeyeceğinin belirsiz olduğu;
- 6) Atıkların dönüşümü ile tüm atıkların geri dönüştürülemeyeceği yani 1:1'lik bir dönüşümün söz konusu olamayacağı;
- 7) Daha çok enerji piyasasında görülmekte olan (rebound effect²) sekme etkisi'nin, geri dönüşümde de ortaya çıkabileceği, böylece geri dönüşüm ile geri kazanılan hammadde miktarı artsa bile her zaman daha fazlasına ihtiyaç duyulabileceği;
- 8) Döngüsel ekonomiye göre; teknolojik olarak eski hale gelmiş olan cep telefonu vb. elektronik aletlerin ve otomobillerin, yeni teknoloji ile donatılmış olan elektronik alet ve

² Tüketim maliyetlerinin azalması nedeniyle tüketimin artması durumudur.

otomobillerin üretiminde parça veya hammadde olarak kullanılması ön görülmektedir. Bunun yerine, eskimiş olan elektronik aletler ve otomobillerin gelişmiş ülkelere ihraç edildikleri;

9) Geri dönüşüm sayesinde geri kazanılmış olan bazı hammaddelerin kalite, fiyat ve hedef pazarlar açısından birincil alternatifleriyle rekabet etmesinin zor olduğu şeklinde sıralanabilir.

2.1. Döngüsel Ekonomi ve Avrupa Birliği

AB'nin atıklarla ilgili çıkarttığı yasalar, 1970'lerden beri AB fonları ile beslenerek atık yönetimi alanında birçok ilerlemeyi sağlamıştır (European Commission, 2015). Eski adıyla Avrupa Topluluğu olan AB'de birlik düzeyinde ilk Atık Çerçeve Yönetmeliği 1975 yılında kabul edilmiştir (Veral & Yiğitbaşıoğlu, 2018: 3). 1987 yılında Avrupa Tek Senedi yürürlüğe girmiş bu sayede Topluluk, çevre alanında ilk kez yetki sahibi olmuştur. Ayrıca, AB'nin kuruluş belgesi olan Maastricht Anlaşması ile çevre konusu politika statüsü almıştır. Avrupa Komisyonu, döngüsel ekonomi konusundaki ilk resmi adımını, 17 Mayıs 2012 tarihinde "Avrupa'da Enerji Verimliliğinin Manifestosu" adlı rapor ile atmıştır (Bonciu, 2014: 83). Avrupa Komisyonu, 2 Aralık 2015 tarihinde atık yönetimi ile ilgili birçok düzenlemeyi barındıran "Döngüsel Ekonomi Paketini" kabul etmiştir. Bu paket ile AB üyesi ülkelerin atık yönetimi politikalarının uyumlaştırılması, geliştirilmesi ve AB ekonomilerinin döngüsel ekonomi sistemine geçmeleri hedeflenmiştir. Mart 2019 tarihinde AB tarafından, "Döngüsel Ekonomi Eylem Planı" kabul edilmiştir (Skrinjaric, 2020: 2). Eylem planının çok iddialı hedefleri bulunmaktadır. Plana göre, 2035 yılında AB üyesi ülkelerin evsel atıkların yüzde 65'inin, ambalaj atıklarının ise yüzde 70'inin geri dönüşüme tabi tutulması hedeflenmektedir (Malinauskaite, 2017: 2017). 11 Mart 2020 tarihinde ise, Avrupa Komisyonu tarafından yeni bir "Döngüsel Ekonomi Hareket Planı" yayınlanmıştır (Pantzar & Suljada, 2020: 8). Yayınlanan rapora göre, AB ekonomilerinin döngüsel ekonomiye geçmesi ile birlikte 2030 yılında AB Gsyih'sının yüzde 0,5 artacağı ve yedi yüz bin yeni iş imkanının yaratılacağı hesaplanmıştır.

Döngüsel ekonominin önemli bileşenlerinden olan geri dönüşüm kavramı, AB ülkeleri arasında büyük farklılıklar göstermektedir. Geri dönüşüm oranlarında en yüksek seviyeler Almanya'da görülmektedir. 2030 yılı için konulan geri dönüşüm seviyesi hedeflerine bazı AB üyelerinin ulaşması gerçekten güç görünmektedir (Neligan, 2016: 3). Örneğin; Romanya, Malta ve Slovakya gibi ülkeler için geri dönüşüm son derece yeni kavramlardır.

Tablo 1'de analiz kapsamındaki ülkelerde, çalışmada kullanılan dokuz atık türü için en yüksek ve en düşük geri dönüşüm oranlarına sahip ülkeler görülmektedir. Tablodaki değerler 2017 verilerini göstermektedir. Geri dönüşüm oranları en yüksek olan ülkeler arasında Belçika başı çekmektedir. Geri dönüşüm oranları en düşük olan ülke ise, dokuz atık türünün yedi tanesinde son sırada yer alan Malta'dır. Bu tablodan da görülebileceği üzere, AB ülkeleri arasında geri dönüşüm oranları açısından bir heterojenlik söz konusudur.

Tablo 1: Geri Dönüşüm Oranları En Yüksek ve En Düşük Olan Ülkeler (AB Ülkeleri İçin, %, 2017)

Geri Dönüşüm Oranı				
	En Yüksek Olan Ülke	Değer	En Düşük Olan Ülke	Değer
Elektronik Atıklar	Hırvatistan	81,3	Malta	15,9
Evsel Atıklar	Almanya	67,2	Malta	7,1
Ambalaj Atıkları	Belçika	83,8	Malta	39,7
Cam Atıkları	Belçika	100	İzlanda	0,3
Plastik Atıkları	Litvanya	74,2	Malta	23,5
Kağıt Atıkları	Finlandiya	100	Malta	59,7
Metal Atıkları	Belçika	98,5	Hırvatistan	16,5
Orman Ürünleri Atıkları	Portekiz	89,9	Malta	0
Otomobil Atıkları	Hırvatistan	99,3	Malta	54,4

Kaynak: EUROSTAT.

3. Veri Seti, Yöntem ve Modeller

Çalışmada 27 AB üyesi ülke ile İngiltere, İzlanda ve Norveç'in 2008-2017 dönemindeki verileri kullanılmıştır. Veriler EUROSTAT ve World Bank'in internet sitelerinden alınmıştır. Çalışmada bağımlı değişken olarak ülkelerin gayri safi yurtiçi hasılları (GSYİH) alınmıştır. Bağımsız değişkenler ise; elektronik, evsel, ambalaj, plastik, kâğıt, metal, cam, eski otomobil ve aksanları ve odun atıklarının geri dönüşüm oranlarıdır.

Tablo 2'de çalışmada kullanılan verilerin betimsel istatistikleri görülebilmektedir. Tüm değişkenler için 300 adet gözlem bulunmaktadır. Değişkenlerin mean ve median değerlerinin birbirlerine yakın olmaları nedeniyle normal dağılıma sahip oldukları söylenebilir.

Tablo 2: Betimleyici İstatistikler Tablosu

Değişken	Ineatik	Inbelediye	Inambalaj	Incam	Inplastik	Inkagit	Inmetal	Inodun	Inarac	Ingdp
Ortalama Değer	3.4406	3.2809	4.0917	3.9838	3.5802	4.3863	4.1496	3.2821	4.4518	26.0218
Ortanca Değer	3.4949	3.4812	4.1182	4.2268	3.6014	4.4054	4.2591	3.4563	4.4496	26.1703
En Yüksek Değer	4.6558	4.2076	4.4308	5.1602	4.4030	4.7544	4.7596	5.1191	4.6051	28.9878
En Düşük Değer	2.2721	-0.1053	3.3499	-2.3025	2.4765	3.3877	2.4510	-0.9162	3.8066	22.8666
St.Sapma	.43970	.6951	.18164	1.1060	.3271	0.1544	0.4140	1.077	0.0869	1.5888

Kaynak: Yazar tarafından hazırlanmıştır.

Tablo 3'te değişkenlere ilişkin korelasyon matrisi tablosu görülebilmektedir. Korelasyon değerinin ± 0.30 'dan büyük olması halinde bağımsız değişkenler arasında korelasyonun bulunduğu yani çoklu doğrusal bağlantı sorununun olduğu şeklinde yorumlanmaktadır. Tablo değerlerine bakıldığında, çoklu doğrusal bağlantı sorunun olduğu görülmektedir.

Tablo 3: *Korelasyon Matrisi Tablosu*

	lneatik	lnbelediye	lnambalaj	lncam	lnplastik	lnkagit	lnmetal	lnodun	lnarac	lngdp
lneatik	1.000									
lnbelediye	0.529	1.000								
lnambalaj	0.450	0.649	1.000							
lncam	0.160	0.226	0.518	1.000						
lnplastik	0.303	0.204	0.488	0.057	1.000					
lnkagit	0.313	0.382	0.648	0.212	0.267	1.000				
lnmetal	0.174	0.540	0.427	0.162	0.060	0.313	1.000			
lnodun	0.188	0.492	0.432	0.044	0.036	0.121	0.600	1.000		
lnarac	0.359	0.180	0.213	-0.111	0.303	0.257	-0.001	0.099	1.000	
lngdp	0.179	0.521	0.464	0.374	-0.044	0.285	0.355	0.337	-0.015	1.000

Kaynak: Yazar tarafından hazırlanmıştır.

Tablo 4'te kurulan modele ilişkin test istatistikleri görülmektedir. Modelin belirlenmesi için yapılan Hausman, F ve Breush-Pagan LM testlerinin sonuçlarına göre modelin sabit etkilerle kurulmasına karar verilmiştir. Değişen varyansın tespiti için, değişen wald testi yapılmış ve sonuç olarak modelde değişen varyansın olduğuna karar verilmiştir. Otokorelasyonun varlığının tespiti için, Durbin-Watson ve Baltagi-Wu LBI değerlerine bakılmıştır. Bu değerlerin 2'ye yakın olması otokorelasyon olmadığını göstermektedir. Modelde bu değerlerin 2'ye yakın çıkmaması nedeniyle otokorelasyon sorunu bulunmaktadır. Modelde yatay kesit bağımlılığın varlığının tespit edilmesi için Friedman ve Peseran testleri yapılmıştır. İki testin de sonuçlarına göre modelde yatay kesit bağımlılığı bulunmaktadır. Yapılan testlere göre modelde değişen varyans, otokorelasyon ve yatay kesit bağımlılığı olmak üzere üç ekonometrik sorununda bulunduğu görülmüştür. Bu nedenle model bu sorunlara dirençli olan tahmincilerle tahmin edilmiştir.

Tablo 4: *Test İstatistikleri Tablosu*

	Test	İstatistik Değeri	Olasılık Değeri
Modelin Belirlenmesi	F Testi	1733.81	0.000
	Breush-Pagan LM Testi	1021.72	0.000
	Hausman	19.33	0.0226
Değişen Varyans	Değişen Wald Testi	523.56	0.00000000
Otokorelasyon	Durbin-Watson	-	0.98612173
	Baltagi-Wu LBI	-	1.2502331
Yatay Kesit Bağımlılığı	Friedman	119.055	0.000
	Peseran	28.267	0.0000

Kaynak: Yazar tarafından hazırlanmıştır.

Modelde varlığı tespit edilen sorunlara dirençli olan tahminci bulunmaktadır. Bu, Prais-Winsten tahmincisidir (Tatoğlu, 2016: 266). Çalışmada PCSE-1 adı verilen model Panel Düzeltilmiş Standart Hataları (PCSE)'nin tüm birimler için genel birinci mertebeden korelasyona izin veren yöntemini temsil etmektedir. PCSE-2 ise, birimlere özel birinci mertebeden korelasyona izin veren yöntemi temsil etmektedir. PCSE tahmincisi, küçük olduğu panellerde daha iyi sonuç vermektedir. Fakat yatay kesit boyutu büyüdükçe bu tahmincinin etkinliği azalmaktadır.

Tablo 5'te kurulan üç modelinde sonuçları görülmektedir. Elektronik atıkların geri dönüşüm oranını temsil eden *lneatik* değişkeni iki modelde de istatistiki olarak anlamsız bulunmuştur. Fakat işaretinin pozitif olması nedeniyle GSYİH'yi olumlu etkilediği şekilde yorumlanmaktadır. Evsel atıkların geri dönüşüm oranını temsil eden *lnbelediye* değişkeni iki modelde de istatistiki olarak anlamlı ve işareti pozitifdir. Evsel atıkların geri dönüşüm oranının yüzde 1 artması, GSYİH'yi sırasıyla yüzde 0.37 ve 0.47 oranlarında artırmaktadır. Ambalaj atıklarının geri dönüşüm oranını temsil eden *lnambalaj* değişkeni istatistiki olarak anlamsız, işareti ise negatif bulunmuştur. İşaretinin negatif olması nedeniyle GSYİH'yi olumsuz etkilediği şeklinde yorumlanabilir. Plastik atıklarının geri dönüşüm oranını temsil eden *lnplastik* değişkeni istatistiki olarak anlamlıdır ve işareti negatiftir. Plastik atıklarının geri dönüşüm oranının yüzde 1 artması, GSYİH'yi sırasıyla yüzde 0.26 ve 0.33 oranlarında azaltmaktadır. Kağıt atıklarının geri dönüşüm oranını temsil eden *lnkagit* değişkeni istatistiki olarak anlamsız, işareti ise pozitif bulunmuştur. İşaretinin pozitif olması nedeniyle GSYİH'yi olumlu etkilediği şekilde yorumlanmaktadır. Metal atıkların geri dönüşüm oranını temsil eden *lnmetal* değişkeni iki modelde de istatistiki olarak anlamlı ve işareti pozitifdir. Metal atıkların geri dönüşüm oranının yüzde 1 artması, GSYİH'yi sırasıyla yüzde 0.24 ve 0.26 oranlarında artırmaktadır. Otomobil atıklarının geri dönüşüm oranını temsil eden *lnarac* değişkeni istatistiki olarak anlamsız, işareti ise negatif bulunmuştur. İşaretinin negatif olması nedeniyle GSYİH'yi olumsuz etkilediği şeklinde yorumlanabilir. Cam atıklarının geri dönüşüm oranını temsil eden *lncam* değişkeni istatistiki olarak anlamsız, işareti ise pozitif bulunmuştur. İşaretinin pozitif olması nedeniyle GSYİH'yi olumlu etkilediği şekilde yorumlanmaktadır. Ağaç ve odun atıkların geri dönüşüm oranını temsil eden *lnodun* değişkeni iki modelde de istatistiki

olarak anlamlı ve işareti pozitifdir. Ağaç ve odun atıkların geri dönüşüm oranının yüzde 1 artması, GSYİH'yi sırasıyla yüzde 0.09 ve 0.11 oranlarında artırmaktadır.

Tablo 5: Model Sonuçları

	(PCSEs-1) lngdp	(PCSEs-2) lngdp
lneatik	0.0277 (0.27)	0.00353 (0.03)
lnbelediye	0.377** (3.25)	0.479*** (3.75)
lnambalaj	-0.0753 (-0.17)	-0.0732 (-0.15)
lnplastik	-0.266* (-2.18)	-0.339* (-2.42)
lnkagit	0.157 (0.52)	0.255 (0.77)
lnmetal	0.240* (1.98)	0.264* (2.09)
lnarac	-0.0473 (-0.14)	-0.0774 (-0.20)
lncam	0.103 (1.13)	0.149 (1.51)
lnodun	0.0991* (1.98)	0.119* (2.23)
_cons	23.77*** (13.58)	23.13*** (12.23)
<i>N</i>	300	300

*** $p < 0.10$, ** $p < 0.05$, * $p < 0.01$

Kaynak: Yazar tarafından hazırlanmıştır.

5. Sonuç

Dünya kaynakları sınırlıdır ve hızla artmakta olan nüfus ile birlikte bu kaynaklar tükenmektedir. Bu hızlı tüketim dünya kaynaklarını yok etmekte ve böylece sürdürülebilir kalkınmayı engellemektedir. Ayrıca birçok çevre sorununu (küresel ısınma vb.) beraberinde getirmektedir. Hızlı tüketim sürecinin yani doğrusal ekonomik sistemin devam etmesi halinde var olan sorunlar daha da artacaktır. Gelecek nesillerin kaliteli bir hayat sürebilmesi için var olan ekonomik sisteme bir alternatif bulmak gerekmektedir. Bu alternatif döngüsel ekonomi sistemidir. Döngüsel ekonomi sistemiyle, hem dünya kaynaklarının tüketim hızı azalacak, hem de bu tüketim sonucunda ortaya çıkan çevresel sorunların önüne geçilebilecektir.

Döngüsel ekonomik sistemde atık yönetimi çok önemli bir kavramdır. Bu kavramın en önemli unsurlarından birisi de geri dönüşümdür. Dünya genelinde atıkların geri dönüşümünün artırılması

yönünde bir eğilim bulunmaktadır. Çin ve AB bu konuda başı çekmektedirler. Bu durumun tüm dünya ülkelerine yayılması ve önemsenmesi son derece önemlidir. Çünkü dünyayı korumak ancak tüm ülkelerin iş birliği ile başarabilecekleri bir hedeftir.

Çalışmada, geri dönüşüm oranlarının genel olarak GSYİH'yı olumlu etkilediği görülmüştür. Bulunan sonuçlar literatürdeki çalışmalarla genel anlamda paralellik göstermektedir. Fakat kullanılan bazı değişkenler ve bulunan bazı sonuçlar itibariyle literatürdeki çalışmalardan ayrılmaktadır. Örneğin; eski otomobil ve aksanlarının, plastik ve ambalaj atıklarının geri dönüşüm oranı ile GSYİH arasında negatif bir ilişkinin bulunmuş olmasıdır. Otomobil, ambalaj ve plastik sanayilerinin sürekli hammaddeye ihtiyaç duydukları ve geri dönüşümden elde edilen hammaddelerin bunu sağlamakta yetersiz kalmaları bu sonucun ortaya çıkmasının nedeni olduğu düşünülmektedir. Genel anlamda bakıldığında, ülkelerin geri dönüşüme yönelmelerinin GSYİH'larını artıracacağı sonucuna varılabilir.

Ülkelerin döngüsel ekonomiye geçiş konusunda ciddi adımlar atmaları, hem gelecekte değişecek şartlara daha hızlı uyum sağlamaları hem de çevrenin korunması açısından son derece önemlidir. Döngüsel ekonomiye geçiş konusunda, ülkelerin uluslararası boyutta ortak hareket etmeleri gerekmektedir. Gelişmiş ülkelerin döngüsel ekonominin değerini anladıkları ve ekonomilerini buna göre tasarlamaya başladıkları bu çalışmada AB örneği üzerinden gösterilmeye çalışılmıştır. Fakat ekonomik yapı değişiminin uzun ve maliyetli olacağı da unutulmamalıdır. Özellikle gelişmekte olan ülkelerin bu maliyetleri karşılayabilmeleri zor gözükmektedir. Bu sorunu aşmak için yeni uluslararası kuruluşlar kurulabilir ve bunlar kanalıyla döngüsel ekonomiye geçiş için ekonomik teşvikler ve yardımlar yapılabilir.

Döngüsel ekonominin önemli parçalarından birisi geri dönüşümdür. Çünkü tüketim sonrasında, atık haline gelecek olan unsurlar geri dönüşüm ile geri kazanılarak hem çevre kirliliği önlenmiş olmakta hem de bu atıklar daha sonraki ürün üretimlerine hammadde olarak katılarak ekonomik büyümeyi desteklemektedirler. Bu nedenle geri dönüşümün teşvik edilmesi son derece önemlidir. Bunun için öncelikle halklar bilinçlendirilmeli, bunun içinde eğitimler verilmelidir. Geri dönüşüm oranlarının artırılması için gerekli yatırımların yapılması ve teşvik edilmesi için uluslararası organizasyonlardan faydalanılabilir.

Kaynakça

- Allwood, J. M. (2014). Squaring the circular economy: The role of recycling within a hierarchy of material management strategies. E. Worrell, & M. A. Reuter (Ed.) *Handbook of recycling: state-of the-art for practitioners, analysts, and scientists* içinde (ss. 445-477). Oxford: Elsevier Press.
- Apaydın, Ş. (2020). OECD ülkelerinde atık yönetimi ve ekonomik büyüme ilişkisi: bir panel kantil regresyon yaklaşımı. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 55(1), 300-312.
- Bayramoğlu, T., & Durmaz, A. (2019). Ekonomide büyüme paradigmasından yerel sürdürülebilirlik tartışmalarına. E. E. Başar, A. Ağ, & Ü. Gülhan (Ed.), *Sürdürülebilirlik: ekonomik ve sosyal eğilimler* içinde (ss. 17-30). Ankara: İmaj Yayınevi.
- Bonciu, F. (2014). The European economy: from a linear to a circular economy. *Romanian Journal Of European Affairs*, 14(4), 78-91.
- Busu, M. (2019). Adopting circular economy at the European Union level and its impact on economic growth. *Social Sciences*, 8(159), 1-12.
- Busu, M., & Trica, C. L. (2019). Sustainability of circular economy indicators and their impact on economic growth of the European Union. *Sustainability*, 11(19), 1-13.

- Can, F. (2017). Sürdürülebilir kalkınmanın yeni boyutları. *International Journal Of Academic Value Studies*, 3(10), 138-146.
- Chamlin, P., & Gaillochet, C. (2010). *2009 world waste survey: from waste to resources*. Paris: France: Economica Editions.
- Çiftlik, S., Handırı, İ., Beyhan, M., Akçil, A. U., Ilgar, M., & Gönüllü, M. T. (2009). Elektrikli Ve elektronik atıkların (e-atık) yönetimi, ekonomisi ve metal geri kazanım potansiyeli bakımından değerlendirilmesi. Varınca K. B. (Ed.), *Türkiye'de Katı Atık Yönetimi Sempozyumu* içinde (ss. 1-8). İstanbul: Türkay 2009.
- Ellen MacArthur Foundation. (2015). *Growth within: A circular economy vision for a competitive Europe*. (Ellen MacArthur Foundation Working Paper) Erişim adresi: <https://www.ellenmacarthurfoundation.org/publications/growth-within-a-circular-economy-vision-for-a-competitive-europe>
- European Commission. (2015). *Circular economy action plan: for a cleaner and more competitive Europe*. (European Commission Working Paper) Erişim adresi: https://ec.europa.eu/environment/circulareconomy/pdf/new_circular_economy_action_plan.pdf
- Geissdoerfer, M., Savaget, P., Bocken, N. M., & Hultink, E. J. (2017). The circular economy - a new sustainability paradigm? *Journal Of Cleaner Production*, 143, 757-768.
- Ghisellini, P., Cialani, C., & Ulgiati, S. (2016). A review on circular economy: the expected transition to a balanced interplay of environmental and economic systems. *Journal Of Cleaner Production*, 114, 11-32.
- Hysa, E., Kruja, A., Rehman, N. U., & Laurenti, R. (2020). Circular economy innovation and environmental sustainability impact on economic growth: an integrated model for sustainable development. *Sustainability*, 12(4831), 1-16.
- Koçan, A., Gültekin, D. G., & Baştuğ, M. (2019). Yeni Ekonomi ve iş modelleri: döngüsel ekonomi ve paylaşım ekosistemleri. *Uluslararası Ekonomi Araştırmaları ve Finansal Piyasalar Kongresi* içinde (ss. 528-548). Gaziantep: Uluslararası Ekonomi Araştırmaları ve Finansal Piyasalar Kongresi.
- Korhonen, J., Honkasalo, A., & Seppälä, J. (2018). Circular economy: the concept and its limitations. *Ecological Economics*, 143, 37-46.
- Malinauskaite, J. V. (2017). Municipal solid waste management and waste-to-energy in the context of a circular economy and energy recycling in Europe. *Energy*, 141(C), 2013-2044.
- Nakajima, K., Takeda, O., Miki, T., Matsubae, K., Nakamura, S., & Nagasuka, T. (2010). Thermodynamic analysis of contamination by alloying elements In aluminum recycling. *Environmental Science & Technology*, 44(14), 5594-5600.
- Neligan, A. (2016). Moving towards a circular economy: Europe between ambitions and reality. (Institut der deutschen Wirtschaft (IW) / German Economic Institute Policy Paper 9). Erişim adresi: <https://ideas.repec.org/p/zbw/iwkpps/92016.html>
- Önder, H. (2018). Sürdürülebilir kalkınma anlayışında yeni bir kavram: döngüsel ekonomi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 57, 196-204.
- Özsoy, T. (2018). Döngüsel ekonomi: Almanya'daki durumun bir özeti. *Global Journal Of Economics And Business Studies*, 7(14), 129-143.
- Pantzar, M., & Suljada, T. (2020). *Delivering a circular economy within the planet's boundaries: an analysis of the new EU circular economy action plan*. (Institute For European

Environmental Policy (IEEP) and Stockholm Environment Institute (SEI)) Erişim sayfası: https://ieep.eu/uploads/articles/attachments/2f74268d-c72b-4e61-8898-0ce3de81ce4f/Analysis%20of%20the%20EU%20Circular%20Economy%20Action%20Plan%202020_web.pdf?v=63751769974.

- Pelău, C., & Chinie, A. C. (2018). Econometric model for measuring the impact of the education level of the population. *Amfiteatru Economic*, 20(48), 340-355.
- Prieto-Sandoval, V., Jaca, C., & Ormazabal, M. (2018). Towards a consensus on the circular economy. *Journal Of Cleaner Production*, 179, 605-615.
- Rizos, V., Tuokko, K., & Behrens, A. (2017). *The circular economy: A review of definitions, processes and impacts*. (CEPS Research Reports No 2017/8). Erişim adresi: <http://aei.pitt.edu/85892/>
- Singh, J., & Ordonez, I. (2016). Resource recovery from post-consumer waste: important lessons for the upcoming circular economy. *Journal Of Cleaner Production*, 134, 342-353.
- Skrinjaric, T. (2020). Empirical assessment of the circular economy of selected European Countries. *Journal Of Cleaner Production*, 255, 1-17.
- Tatoğlu, F. Y. (2016). *Panel veri ekonometrisi: Stata uygulamalı*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Torasa, C., & Mekhum, W. (2020). Impact of green logistics activities on circular economy: panel data evidence from ASEAN. *International Journal Of Supply Chain Management*, 9(1), 239-245.
- Tüdam- Değerlendirilebilir Atık Malzemeler Sanayicileri Derneği. (2016). *Geri dönüşüm sektörü teşvik raporu*. Erişim adresi: <http://www.tudam.org.tr/geri-donusum-sektoru-tesvik-raporu.pdf>.
- United Nations. (1987). *Report of the world commission on environment and development: our common future*. Erişim adresi: <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/5987our-common-future.pdf>.
- Veral, E. S., & Yiğitbaşıoğlu, H. (2018). Avrupa Birliği atık politikasında atık yönetiminden kaynak yönetimi yaklaşımına geçiş yönelimleri ve döngüsel ekonomi modeli. *Ankara Üniversitesi Çevre Bilimleri Dergisi*, 6(1), 1-19.
- Vuță, M., Vuță, M., Enciu, A., & Cioacă, S. (2018). Assesment of the circular economy's impact in the EU economic growth. *Amfiteatru Economic*, 20(48), 248-261.
- Winans, K., Kendall, A., & Deng, H. (2017). The history and current applications of the circular economy concept. *Renewable And Sustainable Energy Reviews*, 68(1), 825-833.
- Zink, T., & Geyer, R. (2017). Circular economy rebound. *Journal Of Industrial Ecology*, 21(3), 593-601.

Araştırma Makalesi / Research Article

IHRACATTA ÜRÜN ÇEŞİTLİLİĞİ VE TÜRKİYE’NİN BÜYÜME PERFORMANSI*

Merve ALTUN^{1**}
Muhammed BENLİ²

Öz

Teorik ve ampirik literatürde ihracat hacmindeki artışların iktisadi büyüme performansını artıracak yönünde genel bir kanaat mevcut olmasına rağmen hangi tür ihracat yapısının iktisadi büyümeyi nasıl uyaracağı konusu ideal bir inceleme konusu olarak karşımıza çıkmaktadır. Son dönem dış ticaret teorileri, ihracat çeşitliliğinin olası fiyat ve pazar dalgalanmalarına karşı bir sigorta mekanizması oluşturarak ihracat gelirlerinde istikrarın sağlanmasında ve dolayısıyla makroekonomik dalgalanmaların azaltılmasında önemli bir rol üstlendiğini öne sürmektedir. Bu kapsamda mevcut çalışmada ihracatta ürün çeşitliliğinin hesaplanmasına yönelik olarak geliştirilen üç farklı indeks (Herfindahl-Hirschman, Gini-Hirschman ve Theil Entropy indeksleri) kullanılarak 2002q1-2019q4 döneminde Türkiye’de ihracat çeşitliliğinin iktisadi büyüme üzerindeki etkileri incelenmiştir. Spesifik olarak iktisadi büyüme, sabit sermaye oluşumu, iş gücü ve ihracat çeşitliliği arasındaki dinamik ilişkiler, gecikmesi dağıtılmış otoregresif (ARDL) sınır testi (bounds test) yaklaşımına dayanan eşbütünleşme (cointegration) analizi aracılığıyla tespit edilmeye çalışılmıştır. Elde edilen ampirik bulgular, incelenen dönem itibarıyla Türkiye’de ihracat çeşitliliğinin iktisadi büyüme üzerindeki pozitif etkisini teyit etmektedir.

Anahtar Kelimeler: İhracat Çeşitliliği, Büyüme, HHI, Gini İndeksi, Theil İndeksi.

JEL Kodları: F11, F43, O47

EXPORT PRODUCT DIVERSIFICATION AND GROWTH PERFORMANCE OF TURKEY

Abstract

Although there is a general opinion in the theoretical and empirical literature that increases in export volume will increase economic growth performance, the issue of which type of export structure will stimulate economic growth appears to be an ideal subject of examination. The recent foreign trade theories assert that export diversification may play an important role in ensuring the stability of export revenues and thereby reducing macroeconomic fluctuations by constituting an insurance mechanism against possible price and market fluctuations. In this context, in this study, we examine the effect of export diversification on economic growth in Turkey over the period 2002q1-2019q4 by employing three different indices developed for the calculation of the export product diversification (Herfindahl-Hirschman, Gini-Hirschman and Theil Entropy indexes). Specifically, we analyze the dynamic relationships between economic growth, fixed capital formation, labor force and export diversification through the cointegration analysis based on the autoregressive distributed lag (ARDL) bounds testing approach. The empirical evidence confirms the positive effect of export product diversification.

Keywords: Export Diversification, Growth, HHI, Gini Index, Theil Index

JEL Codes: F11, F43, O47

* Bu çalışma, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalında Dr. Öğr. Üyesi Muhammed Benli danışmanlığında Merve Altun tarafından “İhracat Çeşitliliği ve Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: Türkiye Örneği” başlığıyla tamamlanarak 20.07.2020 tarihinde savunulan yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

¹ Yüksek Lisans Öğrencisi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi İİBF, İktisat Bölümü. ORCID 0000-0002-6358-2648.

**** Sorumlu yazar** (Corresponding Author): sulemervealtun@gmail.com.

² Doç. Dr., Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi İİBF, İktisat Bölümü. ORCID 0000-0001-6486-8739.

Başvuru Tarihi (Received): 26.08.2020 **Kabul Tarihi** (Accepted): 27.01.2021

Giriş

İhracat, kalkınma stratejilerinin önemli bir bileşeni olarak görülmekte ve özellikle gelişmekte olan ülkeler ihracatlarını artırmak için önemli ölçüde kaynak harcamaktadır. Bu nedenle ihracatın ekonomik büyüme üzerindeki potansiyel etkileri teorik ve ampirik literatürde yoğun bir tartışma alanı bulmaktadır. İhracat, sermaye ve ara mal ithalatının finansmanını sağlayarak sermaye birikimine olanak vermekte ve böylece özellikle sermaye yetersizliği olan ülkelerin büyümesine katkıda bulunmaktadır. İhracat ayrıca istihdam fırsatlarını arttırarak yarattığı çarpan etkisiyle ihracatçı ülkelerde gelirlerin ve böylece refah düzeyinin artmasını sağlamaktadır. Aynı zamanda ihracatın, yerel firmaların dış pazarlardaki rekabete maruz kalmalarına neden olması dolayısıyla işletmeleri, daha kaliteli ve daha az maliyetli üretim yapmaya ve yeni mamuller geliştirmeye teşvik etmekte; sermayenin daha verimli sektörlere aktarılmasını temin ederek optimal kaynak dağılımına ve pozitif ölçek ekonomilerinin ortaya çıkmasına imkan vermektedir. İhracat faaliyetleri, bilgi ve yeni üretim tekniklerinin yerel firmalara transferine de olanak sağlayarak firma kapasitelerinin artmasında ve böylece ihracatçı ülkelerin sürdürülebilir iktisadi büyümesinde önemli bir rol oynamaktadır (Awokuse, 2006: 593; Benli, 2018: 194-195; Benli, 2020: 286).

İhracat yapan ülkelerin göreceli ihracat performansları, devlet teşvikleri, reel efektif döviz kuru, inovasyon rekabet gücü, doğal kaynakların akılcı kullanımı gibi birden çok nedene bağlanabilir. Devlet teşvikleri, firmaların ihracat pazarlarında yer edinmesini sağlayarak ihracat performansını olumlu yönde etkilerken reel efektif döviz kurunda meydana gelen konjonktürel dalgalanmalar, ihracat performansında dalgalanmalara neden olmaktadır. İnovasyon rekabet gücü ise yeni pazarların açılmasına ve alternatif tedarik kaynaklarının ortaya çıkmasına fırsat vermektedir. Doğal kaynakların akılcı ve sürdürülebilir kullanımı, özellikle ihracat performansının diğer belirleyicileri üzerindeki etkisi ve dış kaynaklara olan bağımlılığı azaltmasının ötesinde yerli teknolojilerin ortaya çıkmasında önemli bir rol oynayarak net ihracat performansına katkıda bulunabilir (Majeed vd., 2006).

İhracat performansını ve dolayısıyla iktisadi büyümeyi etkileyen bir diğer faktör ise ihracat çeşitliliği olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle son dönem çalışmaları, ihracat çeşitliliğinin, sektörel dış şoklara ve fiyat dalgalanmalarına olan kırılganlığı azaltarak başta ihracat gelirleri olmak üzere makroekonomik değişkenlerdeki dalgalanmaların yumuşatılmasında önemli bir rol oynayabileceğini göstermektedir (Haddad vd., 2013; Herzer ve Nowak-Lehmann, 2006; Giri vd., 2019). Nitekim mukayeseli üstünlüğe dayalı dış ticarete uzmanlaşmanın, ihracat gelirlerinde dalgalanmaya neden olarak yatırım, ihracat ve ithalat hacminin düşmesine, ihracat hacminin genişlemesiyle ortaya çıkabilecek potansiyel verimlilik kazançlarından mahrum kalınmasına yol açtığını ortaya koyan çalışmalar mevcuttur (Al-Marhubi, 2000; Bleaney ve Greenaway, 2001; Dawe, 1996; Feenstra ve Kee, 2008; Funke ve Ruhwedel, 2001). Dolayısıyla, ihracat çeşitliliğinin artırılması, ihracat gelirlerindeki ve böylece iktisadi büyümedeki dalgalanmaların azaltılmasında (“portfolyo etkisi”) ve ihracat ürün yelpazesinin genişlemesini sağlayarak verimlilik kazançlarının ortaya çıkmasında (“dinamik etki”) önemli bir rol oynamaktadır (Agosin, 2007: 3-4; Altun ve Benli, 2019: 296-297; Benli, 2020: 287). Bahsi geçen argümanların önemli ampirik kanıtlarından birisi olarak Asya-Kaplanları olarak adlandırılan (Tayvan, Singapur, Hong Kong ve Güney) ülkelerin Asya mali krizi (1997) sonrası göstermiş oldukları iktisadi performans gösterilebilir. Esasen yüksek kaliteli ürünlerin üretim ve ihracatında uzmanlaşan bu ülkeler, ihracatta ürün çeşitlendirmesini öne çıkaran dış ticaret stratejilerini benimseyerek hızlı bir iktisadi büyüme sürecine girmiştir.

Yirminci yüzyılın son çeyreğinde küresel ekonominin dinamiklerinde köklü değişiklikler gözlemlenmiş ve 1980’lerden sonra global entegrasyon sürecinin hızlanmasıyla birlikte bu dönemden itibaren ülkelerin dış ticaret stratejilerinde önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Aynı dönemde Türkiye’de de ithal ikameci sanayileşme politikalarının yerini ihracata dayalı dışa

açık büyüme stratejileri almıştır. Bu gelişmelere paralel olarak da ampirik literatürde ihracat performansının iktisadi büyüme üzerindeki olası etkilerini araştıran birçok çalışma ortaya çıkmıştır. Genel olarak, Türkiye özelinde gerçekleştirilen ampirik çalışmalar göz önüne alındığında, ihracat hacmindeki artışların iktisadi büyüme performansını artıracığı yönünde genel bir kanaatin mevcut olduğu ifade edilebilir. Ancak ihracatın ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin tam olarak belirlenebilmesi için ihracatçı ülkelerin pazar yapısının yanı sıra bu ülkelerin hangi ürün ve hizmetleri ihraç ettiklerinin de tespitini gerektirmektedir. Nitekim ihracat performansını ve dolayısıyla iktisadi büyümeyi etkileyen önemli faktörlerden birisi de ihracat kompozisyonudur. Dış ticarete uzmanlaşma ve faktör donatılarının önemini öne çıkaran geleneksel dış ticaret teorilerinin aksine son dönem teorik çalışmalar, ihracat çeşitliliğinin sektörel dış şoklara karşı bir sigorta mekanizması oluşturarak ihracat gelirlerindeki dalgalanmaları ve dolayısıyla da makroekonomik istikrarsızlıkları azaltabileceğini öne sürmektedir (Benli, 2020).

Teorik literatürdeki bu tartışmalar, özellikle 2000'lerden sonra ampirik literatürde de karşılık bulmuş, ihracatta ürün ve piyasa çeşitliliğinin iktisadi büyüme üzerindeki etkilerinin tespitine yönelik birçok çalışma ortaya çıkmıştır. Buna rağmen Türkiye özelinde yapılan çalışmaların (Acaravcı ve Kargı, 2015; Akar ve Ay, 2018; Çeviker ve Taş, 2011; Değer, 2010) oldukça sınırlı sayıda olması dikkat çekicidir. Nitekim özellikle 2000'li yıllarla birlikte normalleşme ve iktisadi kalkınma stratejileri doğrultusunda ihracat hacminin artırılmasına yönelik birçok program uygulanmış ve bu dönem Türkiye'nin ihracatında büyük atılımların gerçekleştiği bir dönem olmuştur. Dolayısıyla Türkiye, ihracat yapısı ve kompozisyonunun ekonomik büyüme üzerindeki etkilerinin araştırılabileceği ideal bir inceleme alanı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu kapsamda mevcut çalışmanın amacı, Türkiye'nin ihracat yapısı ve kompozisyonunun ülkenin ekonomik büyüme performansı üzerindeki etkisini ampirik olarak incelemektir. Bu amaçla çalışmada, ihracatta ürün çeşitliliğinin hesaplanmasına yönelik olarak geliştirilen üç farklı indeks (Herfindahl-Hirschman, Gini-Hirschman ve Theil Entropy indeksleri) kullanılarak Türkiye'de ekonomik büyüme, yatırımlar, ihracat, işgücü ve ihracatta ürün çeşitliliği arasında dinamik ilişkiler 2002q1-2019q4 dönemi için zaman serisi analizi ile tespit edilmeye çalışılmıştır. İhracatın ekonomik büyüme üzerindeki gerçek etkisine ışık tutmak için sadece makroekonomik koşulların değil, ihracatçı ülkelerin pazar yapısının yanı sıra bu ülkelerin hangi ürün ve hizmetleri ihraç ettikleri ve ihracatın ekonomik refahı hangi kanallar üzerinden tetiklediğinin tespiti, büyük bir önem arz etmektedir. Ekonomik refahı artırmaya yönelik uygulanacak uygun dış ticaret politikalarının ve doğru ihracat stratejilerinin benimsenmesi ancak bu şekilde mümkün olabilir. Bu kapsamda bu çalışmanın birincil amacı, ihracatta ürün çeşitliliğinin Türkiye'nin ekonomik büyümesine katkısını tahlil ederek dış ticarete yönelik politikaların oluşturulmasında politika yapıcılara yol göstermektir.

Çalışmanın izleyen birinci bölümünde geleneksel dış ticaret kuramları özetlenmiş ve dış ticarete yönelik son dönem yaklaşımlarına yer verilmiştir. İkinci bölümde; ampirik literatürde yer alan çalışmalar derlenmiş, üçüncü bölümde ise analiz kapsamında kullanılan verilere ve çalışmanın ekonometrik metodolojisine ve ampirik bulgulara yer verilmiştir. Son olarak sonuç bölümünde, ampirik bulgulardan elde edilen çıkarımlar ve bu kapsamda uygulanabilecek politikalar tartışılmıştır.

1. Teorik Çerçeve

Klasik yaklaşıma göre dış ticaretin temel nedeni, birbiriyle ticaret yapan ülkeler arasındaki üretim maliyetleri farklılıklarıdır. Bu kapsamda Adam Smith (1723-1790), dış ticareti mutlak üstünlükler teorisi kapsamında ele alırken, David Ricardo (1772-1823) mukayeseli üstünlükler teorisi ekseninde dış ticareti gerekçelendirmeye çalışmıştır.

Adam Smith, bireylerin kendi çıkarları için çalışmasının, farkında olmadan başka bireylere de fayda sağladığını keşfetmiş, bu durumu görünmez el olarak tanımlamıştır. Görünmez el kuramına

göre, üretimin temelinde emek esastır. Emek ve sermayenin, büyüme üzerinde potansiyel etkisi olduğunu savunmuştur. Smith'e göre ticari toplumları ve piyasaları anlamamızda kilit soru, neden bazı uluslar zenginken diğerlerinin yoksul olduğudur. Zengin ve fakirler arasındaki ayrım için iş bölümüne dikkat çekmiş, emeğin veriminin artışı sağlayan temel faktör olarak iş bölümünü önermiştir. Çünkü Smith'e göre iş bölümü, bir topluluğun, bir ülkenin kendi ihtiyaçları için yeni yöntemler keşfetmesini sağlar, insanların çabaları ile birbirlerini tamamlayarak uzmanlaşma etkinliğinin artmasına imkan verir ve böylece hasıla ve refah artışına katkıda bulunur. Smith, dış ticaretin temelinde yerli ve yabancı sanayiler arasında bulunan verimlilik farklılıklarının olduğunu öne sürmekte, üretim verimlilikleri birbirinden farklı seviyelerde bulunan ülkelerin, birbirleriyle ticaret yaparak karşılıklı fayda elde edeceğini ifade etmektedir. Smith'e göre, ülkeler üretiminde diğer ülkelere göre mutlak üstünlük (maliyet-rekabet avantajı) sahibi olduğu ürünleri ihraç etmelidir. Başka bir ifadeyle, bir ülke hangi malları düşük maliyet ile üretiyorsa o malların üretiminde uzmanlaşmalı ve o malları ihraç etmeli, pahalıya üretmek zorunda kaldığı malları ise bu malları daha az maliyetle üreten dış ülkelere ithal etmelidir. Smith'e göre uzmanlaşmayla birlikte ihracat gelirleri artacak ve böylece ekonomik büyüme gerçekleşecektir. Dolayısıyla Smith'e göre ulusların zenginliğine giden yol, ihracatta ürün çeşitliliğinden ziyade uzmanlaşmadan geçmektedir (Öztürk, 2003).

Adam Smith'in mutlak üstünlükler teorisinin bulunduğu dönemin şartlarına yetersiz kaldığı düşüncesiyle Klasik yaklaşımın bir diğer önemli temsilcisi David Ricardo, dış ticareti "Karşılaştırmalı (Mukayeseli) Üstünlükler Teorisi" üzerinden yorumlamış ve dış ticaretin seyrinde etkili olan en önemli faktörün, ticaret öncesi ülkeler arasında bulunan nispi maliyetlerdeki farklılıklar olduğunu öne sürmüştür (Alper, 2014: 8-13). Başka bir deyişle, Ricardo'ya göre bir ülke üretiminde mutlak üstünlüğe sahip olduğu bütün malları üretmek yerine, karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu malların üretiminde uzmanlaşmalı ve diğer malları o malların üretiminde nispi maliyet avantajına sahip diğer ülkelere ithal etmelidir. Ricardo, söz konusu ürünlerin ticaretiyle birlikte verimlilik ve dolayısıyla küresel üretim hacminin artışı dolayısıyla ortaya çıkacak olan fazlanın, ticarete bulunan ülkelerin tüketimlerine gideceğini ifade etmiştir. Tüketimde gerçekleşen bu artış ise ticaret hadleri ve ürünler arasındaki küresel mübadele değerine göre değişiklik gösterecektir (Öztürk, 2003).

John S. Mill (1803-1873) ise dış ticarete talep yönünden yaklaşarak "Karşılıklı Talep Kanunu" ile dış ticaret hadlerinin oluşumunu açıklamaya çalışmıştır. Mill'e göre, dış ticaretten elde edilen kazançlar karşılıklı talebin şiddetine bağlıdır ve dış ticarete konu olan fiyatlar karşılık talep yasasına göre ve her iki ülkenin de ticaret dengesini sağlayacak şekilde belirlenmektedir.

Faktör Donatım Teorisi olarak da adlandırılan ve Eli Heckscher (1879-1952) ve Bertil Ohlin (1899-1979) ortaya atılan Heckscher-Ohlin teorisi, Smith ve Ricardo'nun teorilerinin aksine, sermayeyi ikinci bir üretim faktörü olarak ele almaktadır. Teori dış ticareti, ülkelerin görece faktör donanımları ve faktör fiyatlarındaki farklılıklar üzerinden açıklamaktadır. Teoriye göre ülkeler, daha az maliyetli olarak elde ettikleri ve bol miktarda sahip oldukları üretim faktörlerinin kullanıldığı malların üretiminde uzmanlaşmalı ve bu malları ihraç etmeli, göreceli olarak miktar ve fiyat açısından dezavantajlı olduğu malları ise ithal etmelidir. Bu çerçevede, gelişmiş ülkeler sermaye bolluğundan dolayı 'sermaye-yoğun' mallarda, gelişmekte olan ülkeler ise emek bolluğundan 'emek-yoğun' mallarda uzmanlaşarak ticaret yapmalıdır. Yukarıda bahsi geçen dış ticaret teorilerinin dayandıkları varsayımlar özellikle 1970'li yıllardan sonra daha fazla sorgulanmaya başlanmıştır. Bu dönemde dünya ticaret hacminin hızlı bir şekilde artış göstermesi, çok uluslu şirketlerin dünya ticaretindeki paylarının artması ve sermaye ve emek faktörlerinin ülkeler arası mobilitesi hızlanmasıyla birlikte çok yönlü karmaşık bir dış ticaret yapısı ortaya çıkmış ve bu karmaşık yapıyı açıklamaya çalışan yeni dış ticaret teorileri ortaya çıkmıştır.

Bu kapsamda teknolojinin temel değişken olarak analizlere dahil edildiği, beşeri sermaye kavramını endüstriyel organizasyon ve dış ticaret yapısındaki değişimleri mikro düzeyde ele alan

teorik çalışmalar yapılmıştır. Özellikle Helpman, Krugman ve Dixit gibi iktisatçıların önderliğinde, ölçeğe göre artan getiri, tekelci piyasalar ve ürün farklılaştırması dış ticareti açıklamada kullanılan kavramlar haline gelmiştir (Alper, 2014: 29).

Dış ticarete ihracat çeşitliliğinin büyüme üzerindeki etkisini doğrudan açıklayan bir ticaret teorisi bulunmamaktadır. Özellikle gelişmekte olan ülkelerdeki makroekonomik istikrarsızlıkların temel kaynağı olarak ihracat getirilerindeki istikrarsızlık gösterilmektedir (Ghosh ve Ostry, 1994: 214). İhracat gelirlerindeki istikrarsızlıkları önlemek adına ihracat portföyünün çeşitlendirilmesi çözümünü öneren görüşler neoklasik ticaret teorisine dayanmaktadır. Ancak, ihracat çeşitliliğinin uzun dönem iktisadi büyümeyi etkilediği düşüncesini, ölçeğe göre artan getiri ve dinamik yayılma etkilerini (dynamic spillover effects) temel alan içsel büyüme teorisi üzerinden yorumlamak mümkündür. (Guitierrez de Pineres ve Ferrantino, 2000; Herzer ve Nowak-Lehmann, 2006: 2).

2. Literatür

Önceki bölümlerde tartışılan teorik argümanlara paralel olarak ihracat çeşitliliğinin iktisadi büyüme üzerindeki potansiyel etkilerin ampirik düzeyde tespitine yönelik olarak, özellikle 2000'li yıllardan sonra birçok çalışma ortaya çıkmıştır (Aditya ve Acharyya, 2013; Agosin, 2007; Al-Marhubi, 2000; Arip vd. 2010; Benli, 2020; Cadot vd. 2011; Ferreira ve Harrison, 2012; Gözgör ve Can, 2016; Haddad vd. 2013; Hamed vd. 2014; Herzer ve Nowak-Lehmann, 2006; Hesse, 2008; Hodey vd. 2015; Imbs ve Wacziarg, 2003; Lederman ve Maloney, 2003; Misztal, 2011; Siddiqui, 2018). Literatürdeki bu son dönem yoğun çalışmalara rağmen ihracat çeşitliliği ve büyüme arasındaki ilişkiyi Türkiye özelinde inceleyen çalışmalar oldukça sınırlı sayıdadır (Acaravcı ve Kargı, 2015; Akar ve Ay, 2018; Çeviker ve Taş, 2011; Değer, 2010). İhracat çeşitliliğinin iktisadi büyüme üzerindeki etkilerini inceleyen bazı ampirik çalışmalara ilişkin bilgiler Tablo 1'de özetlenmiştir.

Ampirik yazının öncü çalışmalarından birisi olan Al-Marhubi (2000), 1961-1988 dönemini kapsayan 91 ülkeye ait kesitsel verileri kullanarak ihracat çeşitliliğinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini incelemektedir. Sıradan En küçük Kareler (Ordinary Least Squares – OLS) yöntemiyle elde edilen bulgular, ihracat çeşitliliğinin ekonomik büyümeyi artırıcı etkisini ortaya koymakta ve bu sonuç farklı büyüme denklemleri ve ihracat çeşitliliğinin farklı ölçümleriyle yapılan analizler arasında tutarlılık göstermektedir.

Lederman ve Maloney (2003), 65 ülke örneğinde 1980-1999 dönemi için dış ticaret yapısı ve iktisadi büyüme arasındaki ilişkiyi araştırmaktadır. Sistem Genelleştirilmiş Momentler Yöntemi (Generalized Method of Moments-GMM) dinamik panel tahmin sonuçları özellikle doğal kaynak bolluğu ve ihracat yoğunluğunun iktisadi büyümenin önemli belirleyicileri olduğunu ortaya koymaktadır. Spesifik olarak doğal kaynak bolluğunun iktisadi büyümeyi hızlandırdığı, ihracat yoğunluğunun ise büyüme üzerinde negatif bir etkisinin olduğu tespit edilmiştir.

Herzer and Nowak-Lehmann (2006), yaparak (üretmek) öğrenme (learning-by-doing) ve ihracat yaparak öğrenme (learning by exporting) sonucu ortaya çıkan dışsallıklar yoluyla ortaya çıkan ihracat çeşitliliğine dayalı iktisadi büyüme hipotezini, Şili için 1962-2001 dönemini kapsayan verileri kullanarak test etmektedir. Johansen eşbütünleşme testi, çok değişkenli hata düzeltme modeli (multivariate error-correction model - ECM) ve dinamik OLS (DOLS) olmak üzere üç farklı eşbütünleşme metodundan elde edilen bulgular, ihracat çeşitliliğinin iktisadi büyüme için önemli bir rolü olduğunu ortaya koymaktadır.

Ferreira and Harrison (2012), Herzer ve Nowak-Lehmann (2006)'ya ait modeli Kosta Rika ekonomisine uyarlamıştır. ARDL ve DOLS modellerinden elde edilen ampirik bulgulara göre ihracat çeşitliliği ve ekonomik büyüme arasında uzun dönemli bir ilişki tespit edilmemiştir.

Agosin (2007), 8 Doğu Asya ve 17 Latin Amerika ülkesinde ihracat çeşitliliği ve iktisadi büyüme arasındaki ilişkiyi, Sıradan OLS ve Enstrümental (Araç) Değişkenler (Instrumental Variables –

IV) tahmin yöntemlerini kullanılarak 1980-2003 dönemi için incelemiştir. Çalışmada IV tekniğinin kullanılmasındaki amaç büyüme oranı, ihracat çeşitliliği ve yatırım oranının içsel değişkenler olması sebebiyle ortaya çıkabilecek muhtemel eşzamanlılık yanlılığını (simultaneity bias) düzeltmektir. Elde edilen ampirik sonuçlar, ihracat çeşitliliğinin yüksek büyüme oranlarıyla ilişkili olduğunu göstermektedir. Çalışmaya göre çeşitlendirilmiş ihracat sepetinin üretim hacmini artırmasını sağlayan “portfolyo etkisi” ve “dinamik etki” olmak üzere iki kanal mevcuttur. Portfolyo etkisi, ihracat çeşitliliğinin ihracat kazançlarında daha düşük dalgalanmalara neden olarak üretimdeki dalgalanmaları azaltması dolayısıyla ortaya çıkmaktadır. Dinamik etki ise göreceli üstünlükleri çeşitlendirmeye yönelik başarılı girişimler, öğrenme ve bilgi dışsallıkları yoluyla ortaya çıkan verimlilik kazançlarıyla ilgilidir.

Hesse (2008), Doğu Avrupa ve petrol ihraç eden ülkelerin dahil edilmediği 99 ülkeye ilişkin 1961-2000 dönemi için ihracat çeşitliliği ve iktisadi büyüme arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Sistem GMM ile yapılan analizlerden elde edilen bulgular, ihracat çeşitliliğinin kişi başına düşen geliri artırdığını göstermektedir. Çalışma ayrıca ihracat çeşitliliğinin bu etkisinin potansiyel olarak lineer olmadığını ve ihracat çeşitlendirmesinden gelişmekte olan ülkelerin fayda sağladığını, en gelişmiş ekonomiler için ise ihracatta uzmanlaşmanın iktisadi büyümeyi tetiklediğini ortaya koymaktadır.

Arip vd. (2010), ihracat çeşitliliği ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi 1980-2007 dönemi için Malezya özelinde incelemektedir. Vektör Hata Düzeltme Modeli (Vector Error-Correction Model – VECM) analiz sonuçları ihracat çeşitliliğinin incelenen dönemde Malezya’nın iktisadi büyümesinde önemli bir rolü olduğunu gösterirken, Granger nedensellik testi sonuçlarına göre ise ihracat çeşitliliğinden ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik mevcuttur.

Misztal (2011), ihracat çeşitliliği ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi Avrupa Birliği (AB) özelinde 1995-2009 dönemi için incelemektedir. Vektör Otoregresyon (Vector Autoregression–VAR) modeli ve varyans ayrıştırması (variance decomposition) sonuçları ihracat çeşitliliği derecesinin kişi başına gelirin en önemli belirleyicilerinden birisi olduğunu ve kişi başına gelirdeki değişkenliğin ortalama %30’unun ihracat yoğunluğu tarafından açıklandığını göstermektedir. Çalışmada ayrıca ihracat yoğunluk derecesi ile kişi başına gelir arasında lineer olmayan bir ilişkinin (W şeklinde) varlığı tespit edilmiştir. Başka bir deyişle, ihracat çeşitliliği nispeten düşük kişi başına gelire sahip olan ülkelerde artarken, ihracat yoğunluğu nispeten yüksek kişi başına gelire sahip olan ülkelerde artmaktadır.

Aditya ve Acharyya (2013), 1965-2005 dönemi için 65 ülke örneğinde GMM dinamik panel tahmincisini kullanarak hem ihracat çeşitliliğinin hem de ihracat kompozisyonunun iktisadi büyümenin önemli belirleyicileri olduğunu ortaya koymaktadır. Çalışma ayrıca, belirli bir ihracat çeşitliliği düzeyinden sonra ihracatta uzmanlaşmanın daha yüksek büyüme oranlarını beraberinde getirdiğini, eşik değerinin altında ise ihracat çeşitlendirmesinin iktisadi büyümeyi tetiklediğini göstermektedir.

Hodey vd. (2015), 42 Sahra Altı Afrika ülkesinde 1995-2010 dönemini kapsayan verileri kullanarak ihracat çeşitliliği ve iktisadi büyüme arasındaki dinamik ilişkiyi test etmiştir. İhracat çeşitliliğinin hesaplanması yönelik olarak geliştirilen üç farklı temsili ölçüm değişkeninin kullanıldığı ve sistem genelleştirilmiş momentler metodu GMM ile yapılan analizler, ihracat çeşitliliğinin ekonomik büyüme üzerindeki pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı etkisini ortaya koymaktadır. Elde edilen bulgular, ihracat çeşitliliğinin farklı ölçümlerinin kullanıldığı modeller arasında tutarlılık göstermektedir. İhracat çeşitliliği ve iktisadi büyüme arasındaki lineer olmayan ilişkiye dair ise herhangi bir ampirik kanıt elde edilememiştir.

Gözcör ve Can (2016) ihracat çeşitliliğinin gelir seviyelerine göre sınıflandırılmış 156 ülkede kişi başına gelir üzerindeki etkisini araştırmaktadır. Bu amaçla çalışmada Theil indeksi, yaygın ve yoğun marjlar olmak üzere ihracat çeşitliliğinin ölçümüne yönelik geliştirilmiş üç temsili değişken kullanılmıştır. Sistem GMM dinamik panel tahminlerine göre ihracat çeşitliliği; düşük, orta-düşük

ve yüksek-orta gelirli ülkelerde kişi başına gelirleri pozitif olarak etkilerken, Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (Organisation for Economic Co-operation and Development – OECD) üyesi olan ve olmayan yüksek gelirli ülkelerde ise kişi başına gelirlerin düşmesine neden olmaktadır. Çalışmaya göre tespit edilen bu etkiler temel olarak yoğun marjdan kaynaklı olarak ortaya çıkmaktadır.

Altınar vd. (2018), 10 yükselen piyasa ekonomisinde 1968-2014 dönemi için ihracat çeşitlendirmesi ve iktisadi büyüme arasındaki nedensellik ilişkisini incelemektedir. Konyá (2006) panel bootstrap nedensellik testi sonuçları Türkiye, Arjantin, Kolombiya, Hindistan ve Malezya için nedenselliğin ihracat çeşitliliğinden ekonomik büyümeye doğru tek yönlü olduğunu, Endonezya'da ise ekonomik büyümeden ihracat çeşitliliğine doğru tek yönlü bir nedenselliğin varlığını göstermektedir. Örneklem içerisinde yer alan diğer ülkelerde ise ihracat çeşitliliği ve ekonomik büyüme arasında bir nedensellik ilişkisi tespit edilmemiştir.

Değer (2010) Türkiye'de ihracatta ürün çeşitliliği ve iktisadi büyüme arasındaki ilişkiyi 1980-2006 dönemi için incelemiştir. Regresyon analizi ve Johansen eşbütünleşme testi sonuçları ihracat çeşitliliğinin iktisadi büyümeyi kısa dönemde etkilemediğini, uzun dönemde ise bahsi geçen değişkenlerin birlikte hareket ettiğini göstermektedir. Granger nedensellik testi sonuçları ise çeşitlilik ve yoğunlaşma indekslerinden GSYİH'ye doğru tek yönlü nedenselliklerin varlığını, GSYİH'den ise ihraç edilen mal sayısına doğru tek yönlü bir nedenselliği işaret etmektedir.

Çeviker ve Taş (2011), Granger nedensellik testini kullanarak Türkiye'de ihracat çeşitliliği, ihracat hacmi ve büyüme arasındaki nedensellik ilişkilerini 1962-2008 dönemi için araştırmıştır. Elde edilen ampirik bulgular, ekonomik büyümeden ihracata ve ihracattan ihracat çeşitliliğine doğru tek yönlü nedenselliklerin varlığını ortaya koymaktadır.

Acaravcı ve Kargı (2015), Türkiye özelinde 1995-2012 döneminde kişi başına reel GSYİH, kişi başına sabit sermaye yatırımları, ticari dışa açıklık ve ihracat çeşitliliği arasındaki dinamik ilişkileri araştırmaktadır. Sınır testi ARDL sonuçlarına göre bahsi geçen değişkenler arasında eşbütünleşmenin olmadığı, Granger nedensellik testi sonuçlarına göre ise ihracat çeşitliliğinden ticari dışa açıklığa doğru tek yönlü bir nedenselliğin olduğu, ancak diğer değişkenler arasında bir nedensellik ilişkisinin mevcut olmadığı tespit edilmiştir.

Akar ve Ay (2018), Türkiye'de, 1998-2014 dönemi için GSYİH, ihracat, ihracat çeşitliliği arasındaki kısa ve uzun dönemli ilişkiyi Engle-Granger eşbütünleşme testini kullanarak, bahsi geçen değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisini Granger nedensellik testi yardımıyla incelemektedir. Elde edilen ampirik bulgular, ihracat çeşitlendirmesinin iktisadi büyümeyi pozitif olarak etkilediğini ortaya koymakla birlikte ihracat çeşitliliğinden büyümeye doğru tek yönlü bir nedenselliğin, ihracat çeşitliliği ve ihracat hacmi arasında ise iki yönlü bir nedenselliğin varlığını işaret etmektedir.

Manga (2019), 1995-2017 dönemi için orta gelir tuzağında yer alan ülkeler (Türkiye, Meksika, Brezilya ve Malezya) ile orta gelir tuzağından kaçabilen ülkelerde (Portekiz, Yunanistan, Güney Kore ve Singapur) ihracat çeşitliliğinin bahsi geçen ülkelerin iktisadi büyüme performansları üzerindeki etkisini Panel ARDL metodolojisini kullanarak incelemektedir. Havuzlanmış Ortalama Grup (Pooled Mean Group) tahmin metodu sonuçları, orta gelir tuzağında yer alan ülkelerde ihracatta ürün çeşitliliğinin iktisadi büyümeyi hızlandırdığını, orta gelir tuzağından kaçan ülkelerde ise ihracatta uzmanlaşmanın ekonomik büyümeyi tetiklediğini göstermektedir.

Özetle ampirik yazında, ülke veya ülke grubu bazında ihracat çeşitliliği ve ekonomik büyüme arasında anlamlı bir ilişki olmadığını ya da ihracat çeşitliliğinin iktisadi büyüme hızını yavaşlattığını ortaya koyan çalışmalar olmakla birlikte (bkz. Ferreira ve Harrison, 2012; Acaravcı ve Kargı, 2015; Duru ve Ehidihamen, 2018; Nwosa vd., 2019; Benli, 2020), genel olarak ihracat çeşitliliğine dayalı büyüme hipotezini destekleyen ya da ihracat çeşitliliği ile ekonomik büyüme

arasında lineer olmayan bir ilişkinin varlığını teyit eden çalışmaların ağırlıkta olduğu ifade edilebilir.

Tablo 1: İhracat Çeşitliliği-Ekonomik Büyüme Literatür Özeti

Çalışma (Yıl)	Ülke/Ülke Grubu	Dönem	Metodoloji	İktisadi Büyüme Üzerindeki Etki
Al-Marhubi (2000)	91 ülke	1961-1988	OLS	+
Lederman and Maloney (2003)	65 Ülke	1980-1999	Sistem-GMM	+
Herzer and Nowak-Lehmann (2006)	Şili	1962-2001	Johansen Trace Test/ECM/DOLS	+
Agosin (2007)	8 Doğu Asya ve 17 Latin Amerika Ülkesi	1980-2003	OLS/IV	+
Hesse (2008)	99 Ülke	1961-2000	Sistem-GMM	+ (potansiyel olarak ters U şeklinde)
Naudé ve Rossouw (2008)	Güney Afrika	1962-2000	CGE Modeli	+
Ferreira ve Harrison (2009)	Kosta Rika	1965-2006	ARDL/DOLS	Eşbütünleşme yok
Arip vd. (2010)	Malezya	1980-2007	VECM	+
Değer (2010)	Türkiye	1980-2006	OLS/Johansen Eşbütünleşme Testi	İstatistiksel olarak anlamsız (Kısa dönem) Eşbütünleşme var
Misztal (2011)	AB Ülkeleri	1995-2009	VAR	+
Forgha vd. (2014)	Kamerun	1980-2012	VAR	+
Mudenda vd. (2014)	Güney Afrika	1980-2010	VECM	+
Seetanah vd. (2014)	Mauritius	1980-2010	VAR	+
Acaravcı ve Kargı (2015)	Türkiye	1995-2012	ARDL	Eşbütünleşme yok
Hodey vd. (2015)	42 Sahra Altı Afrika Ülkesi	1995-2010	Sistem-GMM	+
Javed ve Munir (2016)	4 Güney Asya Ülkesi	1990-2013	Sabit Etki Modeli	+ (U-şeklinde ilişki)
Lotfi ve Karim (2017)	Fas	1980-2015	VAR/VECM	+
Akar ve Ay (2018)	Türkiye	1998-2014	Engle-Granger Eşbütünleşme Testi	+
Duru ve Ehidihamhen (2018)	Nijerya	1980-2016	ARDL	+ (istatistiksel olarak anlamsız)
McIntyre vd. (2018)	34 Küçük Devlet	1990-2015	Sabit Etki Modeli	+
Siddiqui (2018)	Pakistan	1972-2015	ARDL/DOLS	İstatistiksel olarak anlamsız (piyasa çeşitlendirmesi) + (ürün çeşitlendirmesi)
Manga (2019)	8 ülke	1995-2017	Panel ARDL	+ (orta gelir tuzağında olan ülkeler için) - (orta gelir tuzağından kaçan ülkeler için)
Nwosa vd. (2019)	Nijerya	1962-2016	ARDL	+ (istatistiksel olarak anlamsız)
Benli (2020)	19 Yükselen Piyasa Ekonomisi	1995-2017	Panel ARDL	Eşbütünleşme yok
ClaverKouakou ve N'Zué (2020)	Fildişi Sahili	1995-2018	ARDL	+ (kısa dönem) - (uzun dönem)

3. Ampirik Analiz

3.1. Veriler

Bu çalışmada, Türkiye örneğinde, ihracat çeşitliliğinin iktisadi büyüme üzerindeki ekonometrik etkisi, temel Solow (Neo Klasik) büyüme modelinden yola çıkılarak ihracat ve ihracatta ürün çeşitliliğinin ölçümüne yönelik olarak geliştiren farklı indeks türlerini içerecek şekilde genişletilmiş büyüme modelleri kullanılarak araştırılmıştır. Bu amaçla 2002 – 2019 dönemini

kapsayan ve mevsimsel etkilerden arındırılmış reel GSYİH, reel yurt içi yatırımlar, reel mal ve hizmet ihracatı, toplam iş gücü ve ihracatta ürün çeşitliliğini ölçmek amacıyla kullanılan Herfindahl-Hirschman (HHI), Gini-Hirschman (GINI) ve Theil Entropy indekslerine ait üç aylık veriler (2002q1-2019q4) kullanılmıştır. Tahmin edilen katsayıları esneklik formunda yorumlayabilmek adına bütün seriler logaritmik formda modele dahil edilmiştir. Analizde kullanılan verilere ilişkin özet bilgiler Tablo 2'de, serilere ait tanımlayıcı istatistikler ise Tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo 2: Serilere İlişkin Açıklamalar

Hedef Değişken	Temsili Değişken	Sembol	Açıklama	Kaynak
İktisadi Büyüme	Reel Gayri Safi Yurt İçi Hasıla	<i>Y</i>	Sabit fiyatlarla GSYİH İndeksi (Harcama Yöntemiyle) (Mevsimsel Etkiden Arındırılmış)	OECD veri tabanı
Yurt içi Yatırımlar	Reel Gayri Safi Sabit Sermaye Oluşumu	<i>K</i>	Sabit fiyatlarla Gayri Safi Sabit Sermaye Oluşumu İndeksi (Harcama Yöntemiyle) (Mevsimsel Etkiden Arındırılmış)	OECD veri tabanı
Toplam İş gücü	İş gücü	<i>L</i>	Toplam İş gücü (milyon) (Census X-12 Yöntemiyle Mevsimsel Etkiden Arındırılmış)	TÜİK veri tabanı bazlı yazar hesaplamaları
İhracat Hacmi	Reel Mal ve Hizmet İhracatı	<i>X</i>	Sabit fiyatlarla Mal ve Hizmet İhracatı İndeksi (Harcama Yöntemiyle) (Mevsimsel Etkiden Arındırılmış)	OECD veri tabanı
İhracat Ürün Çeşitliliği (DIV)	Herfindahl-Hirschman	<i>HHI</i>	Herfindahl-Hirschman Ürün Yoğunluğu İndeksi	TÜİK veri tabanı bazlı yazar hesaplamaları
	Gini-Hirschman	<i>GINI</i>	Gini-Hirschman Ürün Yoğunluğu İndeksi	
	Theil Entropy	<i>THEIL</i>	Theil Entropy Ürün Yoğunluğu İndeksi	

Tablo 3: Tanımlayıcı İstatistikler

İstatistik	<i>Y</i>	<i>K</i>	<i>L</i>	<i>X</i>	<i>HHI</i>	<i>GINI</i>	<i>THEIL</i>
Ortalama	80.092	72.214	26.8 m	79.776	0.085	0.143	1.084
Medyan	75.338	68.674	26 m	71.404	0.083	0.140	1.054
Maksimum	117.454	116.337	32.7 m	129.251	0.133	0.188	1.295
Minimum	46.166	25.182	21.6 m	43.061	0.085	0.126	0.948
Standart sapma	21.623	25.666	3.45 m	24.002	0.013	0.013	0.099
Çarpıklık (Skewness)	0.250	-0.038	0.291	0.369	1.078	1.062	0.312
Basıklık (Kurtosis)	1.784	1.883	1.746	2.055	4.426	4.336	1.633

Kaynak: Yazar Hesaplamaları

İhracat çeşitliliği, ihracat ürün sepetinin genişletilmesi ve ihracat pazarlarının çeşitlendirilmesi olmak üzere iki şekilde ortaya çıkabilir. Pazar çeşitlendirmesi, mevcut ihracat ürünlerinin yeni pazarlara ihraç edilmesini amaçlarken ürün çeşitliliği ise mevcut piyasalara yönlendirilen mal ve hizmetler sepetinin genişletilmesini ifade etmektedir. Bu çeşitlendirme stratejileri tekil stratejiler olarak ortaya çıkabileceği gibi birlikte de uygulanabilir.

Teorik literatürde çokça kullanılan ve ihraç edilen malların (hizmetler dahil edilmemiştir) yoğunluk derecesini ölçen indekslerden birisi Herfindahl-Hirschman indeksi (product-ürün HHI)

olarak da bilinen yoğunluk indeksidir (concentration index). Bir ülkedeki ihracat çeşitliliğinin ve üretim yapısının bir göstergesi olarak kabul edilen HHI, ülke ihracatının az veya çok sayıda ürüne dayalı olup olmadığının bir göstergesidir. 0 ile 1 arasında değerler elde edebilmek adına normalize edilmiş indeks aşağıda verilmiştir. İndeksin 0'a yakın bir değer alması, bir ülkenin ihracatının ürün grupları arasında daha homojen bir şekilde dağıldığını gösterirken, 1'e yakın bir değer alması, ülke ihracatının az sayıda üründe yoğunlaşmış olduğunu ifade etmektedir (Altun ve Benli, 2019: 220; Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı-UNCTADstat, 2020).

$$H_j = \frac{\sqrt{\sum_{i=1}^n \left(\frac{x_{ij}}{X_j}\right)^2} - \sqrt{\frac{1}{n}}}{1 - \sqrt{\frac{1}{n}}} \quad (1)$$

Eşitlikte, n ürün sayısını (çalışmada, 3 haneli Uluslararası Standart Ticaret Sınıflaması - SITC Revize 3 mal grubu bazında temin edilmiştir); x_{ij} , j ülkesinin veya ülke grubunun toplam i ürünü ihracat değerini; $X_j (= \sum_{i=1}^n x_{ij})$ ise j ülkesinin toplam ihracatını göstermektedir (UNCTADstat, 2020).

Bir ülke ihracatının yoğunluk derecesinin ölçümünde kullanılan bir diğer araç ise Gini-Hirschman katsayısıdır (Tegene, 1990).

$$G = \sqrt{\sum_{i=1}^n \frac{x_{ij}}{X_j}} \quad (2)$$

Burada n , x_{ij} ve X_j Eşitlik 1'de tanımlandığı gibidir. HHI'ya benzer şekilde 0-1 aralığında değerler alabilen katsayının büyük değerler alması ülke ihracatının az sayıda üründe yoğunlaşmış olduğunu gösterirken, küçük değerler ürün yoğunluğunun az olduğunu işaret etmektedir.

Theil Entropy indeksi (Theil, 1972) ise 0 ile $\ln(n)$ arasında değerler alabilmektedir. Dikkat edilirse, Eşitlik 3'de görüldüğü gibi, diğer her şey sabitken ülkenin ihracat havuzuna yeni bir ihracat kategorisinin eklenmesi (başka bir ifadeyle n sayısının büyümesi) indeks değerinin küçülmesine (çeşitliliğin artması) neden olmaktadır (Balavac, 2012).

$$T = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n \frac{x_{ij}}{\mu} \ln\left(\frac{x_{ij}}{\mu}\right) \text{ ve } \mu = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n x_{ij} \quad (3)$$

Eşitlikte n ve x_{ij} daha önce tanımlandığı gibidir.

3.2. Ampirik Metodoloji

Çalışmanın amacı doğrultusunda tanımlanan büyüme modeli aşağıdaki şekildedir:

$$Y = (K, L, X, DIV) \quad (4)$$

Çalışmanın özelinde analize konu olan değişkenler arasındaki fonksiyonel ilişkiler, 5 nolu denklemde gösterildiği şekilde formülize edilmiştir:

$$\ln Y_t = a + a_1 \ln K_t + a_2 \ln L_t + a_3 \ln X_t + a_4 \ln DIV + \varepsilon_t \quad (5)$$

Modelde a sabit terimi, ε_t ise hata terimini ifade etmektedir. Burada iktisadi büyümeyi temsilen Reel Gayri Safi Yurt İçi Hasıla (Y) ve yurtiçi yatırımları temsilen Reel Gayri Safi Sabit Sermaye Oluşumu (K) kullanılmıştır. Eşitlikte L ve X sırasıyla toplam işgücü ve reel mal ve hizmet ihracatını temsil etmekte; DIV ise ihracatta ürün çeşitliliğinin tespitine yönelik geliştirilen üç farklı endeksi (HHI , $GINI$, $THEIL$) temsil etmektedir.

Modelde yer alan değişkenler arasındaki uzun dönem (eşbütünleşme) ilişkisinin tespitine yönelik olarak iki aşamadan oluşan ve gecikmesi dağıtılmış otoregresif (ARDL) sınır testi (bounds test) yaklaşımına dayanan eşbütünleşme (cointegration) analizi (Pesaran & Shin, 1998; Pesaran vd., 2001) kullanılmıştır. ARDL yaklaşımının diğer geleneksel eşbütünleşme tekniklerine göre öne çıkan avantajlarını şu şekilde sıralamak mümkündür: i) Sınır testi prosedürü, modelde yer alan değişkenlerin $I(0)$, $I(1)$ veya karşılıklı eşbütünleşik olup olmadığına bakılmaksızın geçerliliğini koruyan değiştirilmiş (modified) F testine (FPSS) dayanmaktadır. ii) Sınır testi küçük ve sonlu örneklem büyüklüklerinde nispeten daha etkindir. iii) ARDL tekniği aynı zamanda uzun dönem modeline ilişkin tutarlı tahmincilerin elde edilmesine imkan vermektedir (Harris ve Sollis, 2003). Eşitlik 5'te verilen değişkenlere arasındaki fonksiyonel ilişkinin ARDL modeli formu Eşitlik 6'da olduğu şekilde ifade edilebilir:

$$\begin{aligned} \Delta \ln Y_t = & b_0 + b_1 \ln Y_{t-1} + b_2 \ln K_{t-1} + b_3 \ln L_{t-1} + b_4 \ln X_{t-1} + b_5 \ln DIV_{t-1} \\ & + \sum_{i=1}^p b_{6i} \Delta \ln Y_{t-i} + \sum_{i=0}^p b_{7i} \Delta \ln K_{t-i} + \sum_{i=0}^p b_{8i} \Delta \ln L_{t-i} + \sum_{i=0}^p b_{9i} \Delta \ln X_{t-i} \\ & + \sum_{i=0}^p b_{10i} \Delta \ln DIV_{t-i} + u_t \end{aligned} \quad (6)$$

Eşitlikte b_0 sabit terimi, u_t ise hata terimini ifade etmektedir. $b_1 - b_5$ uzun dönem parametreleri, $b_6 - b_{10}$ ise kısa dönem parametreleridir. İlk aşamada, F veya Wald istatistikleri hesaplanarak 6 nolu denklemdeki gecikmeli düzey ilişkilerinin anlamlılığı belirlenmektedir. Testlerin hipotezleri sırasıyla, $H_0: b_1=b_2=b_3=b_4=b_5=0$ - $H_1: b_1=b_2=b_3=b_4=b_5 \neq 0$ şeklindedir. Sınır testinin kritik değerlerinin F istatistiğinin standart asimptotik dağılımına uymamaları nedeniyle, Pesaran vd. (2001) bütün değişkenlerin düzeyde durağan [$I(0)$] ve birinci dereceden entegre [$I(1)$] olmaları aşırı durumlarına göre kritik sınır değerlerini belirleyen iki asimptotik kritik değer tablosu oluşturmuştur. F istatistiğinin alt sınır kritik değerinin altında olması durumunda eşbütünleşme olmadığı sonucu elde edilirken istatistiğin üst sınır kritik değerinin üzerinde olması, değişkenler arasında eşbütünleşme olduğunu işaret etmektedir. F istatistiğinin kritik değerler arasında bir değer alması durumunda ise test sonuçsuz kalmaktadır. Ancak, Narayan (2005)'e göre, Pesaran vd. (2001) tarafından hesaplanan kritik değerler gözlem sayısının az olduğu durumlarda yanıltıcı olabilmektedir. Çalışmamızda, örneklem büyüklüğü (72 gözlem) göz önünde bulundurularak, Narayan ve Narayan (2005) tarafından elde edilen kritik değerler kullanılmıştır.

İkinci aşamada ise Schwarz Bilgi Kriteri (SIC) veya Akaike Bilgi Kriteri (AIC) kullanılarak 6 nolu denklem tahmin edilir. Kısa dönem katsayıları ve hata düzeltme terimi (error correction term - ECT) ise 7 nolu denklemdeki hata düzeltme modeli (ECM) kullanılarak tahmin edilebilir.

$$\Delta \ln Y_t = c_0 + \sum_{i=1}^p c_{1i} \Delta \ln Y_{t-i} + \sum_{i=0}^p c_{2i} \Delta \ln K_{t-i} + \sum_{i=0}^p c_{3i} \Delta \ln L_{t-i} + \sum_{i=0}^p c_{4i} \Delta \ln X_{t-i} + \sum_{i=0}^p c_{5i} \Delta \ln DIV_{t-i} + \lambda_1 ECT_{t-1} + \mu_t \quad (7)$$

Eşitlikte λ düzeltme hızı parametresi olmakla birlikte, kısa dönemde ortaya çıkan bir şokun etkisinin ne kadarının uzun dönemde ortadan kalkacağını göstermektedir. ECT_{t-1} terimi ise eşbütünleşme modelinin kalıntılarının bir gecikmeli değeridir.

3.3. Ampirik Sonuçlar

Daha önce de bahsedildiği gibi ARDL sınır testi farklı mertebelerden entegre olan değişkenlere uygulanabilmesine rağmen durağan olmayan zaman serilerinin kullanılması sonucu ortaya çıkabilecek sahte regresyon probleminin önüne geçilebilmesi amacıyla, öncelikle modelde yer alan değişkenlerden hiçbirinin I(2) olmadığını teyit edilmesi gerekmektedir. Dolayısıyla bu bölümdeki analiz, modellerde kullanılan değişkenlerin zaman serisi özelliklerinin incelenmesiyle başlamaktadır.

Bu amaçla öncelikle değişkenlere Augmented Dickey-Fuller (ADF) ve Phillips Perron (PP) birim kök testleri uygulanmış ve test sonuçları Tablo 4'te özetlenmiştir. Birim kök testlerinden elde edilen bulgular, değişkenlerin düzeyde durağan veya birinci dereceden entegre olduklarını doğrulamaktadır.

Tablo 4: ADF ve PP Birim Kök Testleri

Değişken	ADF		PP	
	Sabitli	Sabitli/Trendli	Sabitli	Sabitli/Trendli
$\ln Y$	-1.285(0)	-2.184(0)	-1.269(2)	-2.391(3)
$\Delta \ln Y$	-7.651(0)***	-7.638(0)***	-7.639(2)***	-7.624(2)***
$\ln K$	-3.047(4)**	-2.989(2)	-2.689(4)*	-2.148(4)
$\Delta \ln K$	-3.876(3)***	-4.442(3)***	-5.197(4)***	-5.451(4)***
$\ln L$	0.482(0)	-1.742(0)	0.383(2)	-1.772(3)
$\Delta \ln L$	-7.841(0)***	-8.070(0)***	-7.839(1)***	-8.115(4)***
$\ln X$	-0.581(2)	-4.259(0)***	-0.732(29)	-4.188(1)***
$\Delta \ln X$	-8.966(1)***	-8.900(1)***	-16.471(21)***	-16.459(21)***
$\ln HHI$	-2.974(1)**	-6.063(0)***	-4.295(1)***	-6.063(1)***
$\Delta \ln HHI$	-13.158(0)***	-13.062(0)***	-28.477(25)***	-28.616(25)***
$\ln GINI$	-3.003(1)**	-6.212(0)***	-4.565(2)***	-6.173(1)***
$\Delta \ln GINI$	-13.531(0)***	-13.432(0)***	-27.456(20)***	-27.488(20)***
$\ln THEIL$	-1.856(1)	-5.178(0)***	-2.525(5)	-5.074(1)***
$\Delta \ln THEIL$	-13.002(0)***	-12.910(0)***	-22.447(22)***	-22.886(22)***

Not: Parantez içerisindeki değerler, ADF testi için gecikme uzunluklarını PP testi için ise uygun band genişliklerini ifade etmektedir. ADF testi için uygun gecikme uzunluğunun belirlenmesinde SIC, PP testinde uygun band genişliğinin belirlenmesinde ise Newey-West Bandwidth kriteri kullanılmıştır. *, ** ve ***, sırasıyla %10, %5 ve %1 anlamlılık seviyelerini göstermektedir.

Sınır testine ait sonuçlar ise Tablo 5'te verilmiştir. İhracatta ürün çeşitliliğini ölçüm amacıyla kullanılan çeşitli indekslerin yer aldığı farklı modellere ilişkin F testi istatistikleri, tüm modellerde %1 anlamlılık düzeyinde eşbütünleşme ilişkisinin varlığını doğrulamaktadır. Modellerde yer alan

değişkenler arasında tespit edilen eşbütünleşme ilişkisi ayrıca tahmin edilen ilişkilerin sahte (spurious) olmadığını göstermektedir.

Tablo 5: Sınır Testi Sonuçları

Model	Optimal Gecikme Uzunluğu	F-istatistiği
MODEL A <i>F(lnY / lnK, lnL, lnX, lnHHI)</i>	(6, 4, 1, 1, 0)	8.173***
MODEL B <i>F(lnY / lnK, lnL, lnX, lnGINI)</i>	(6, 4, 1, 1, 0)	8.496***
MODEL C <i>F(lnY / lnK, lnL, lnX, lnTHEIL)</i>	(6, 1, 1, 1, 0)	10.864***
Kritik Değerler		
Anlamlılık Düzeyi	Alt sınır	Üst Sınır
1%	4.098	5.570
5%	3.022	4.256
10%	2.552	3.648

Not: Gecikme uzunluklarının belirlenmesinde AIC kullanılmıştır. ***, %1 anlamlılık düzeyinde eşbütünleşmenin varlığını göstermektedir. Kritik değerler, Narayan (2005)'in "Case III: unrestricted intercept and no trend" tablosundan alınmıştır.

Tablo 6 ve Tablo 7'de ise sırasıyla eşbütünleşme testinin hata düzeltme modeline ilişkin sonuçlar ve ARDL modelinden elde edilen uzun dönem katsayılarına yer verilmiştir. Tablo 6'da kısa dönem analiz sonuçları verilen tüm modellerde hata düzeltme katsayısı yaklaşık -0.40 olarak elde edilmiştir. Buna göre, Reel GSYİH'nin uzun dönem dengesinden sapma göstermesi durumunda, bu sapmanın %40'ı ilk dönem içerisinde ortadan kalkmaktadır. Başka bir ifadeyle, ortaya çıkan bir şokun etkisinin ortadan kalkması yaklaşık 2.5 dönem (7-8 ay) sürmektedir.

Tablo 6: *Hata Düzeltme Modeli*

Bağımlı Değişken: $\Delta \ln Y$			
Değişken	Model A	Model B	Model C
<i>Sabit</i>	-1.209*** (0.184)	-0.966*** (0.145)	-0.958*** (0.149)
$\Delta \ln Y_{t-1}$	-0.339*** (0.092)	-0.338*** (0.091)	-0.351*** (0.093)
$\Delta \ln Y_{t-2}$	-0.459*** (0.099)	-0.458*** (0.098)	-0.481*** (0.100)
$\Delta \ln Y_{t-3}$	-0.364*** (0.103)	-0.366*** (0.102)	-0.384*** (0.105)
$\Delta \ln Y_{t-4}$	-0.234** (0.089)	-0.232** (0.088)	-0.252*** (0.091)
$\Delta \ln Y_{t-5}$	-0.202*** (0.075)	-0.200*** (0.074)	-0.217*** (0.076)
$\Delta \ln K_t$	0.327*** (0.037)	0.325*** (0.037)	0.325*** (0.037)
$\Delta \ln K_{t-1}$	0.111** (0.046)	0.110** (0.046)	0.119** (0.046)
$\Delta \ln K_{t-2}$	0.102** (0.047)	0.102** (0.047)	0.114** (0.048)
$\Delta \ln K_{t-3}$	0.088* (0.048)	0.088* (0.047)	0.100** (0.048)
$\Delta \ln L_t$	-0.219** (0.107)	-0.218** (0.106)	-0.252** (0.108)
$\Delta \ln X_t$	0.202*** (0.031)	0.203*** (0.031)	0.201*** (0.031)
ECT_{t-1}	-0.395*** (0.059)	-0.397*** (0.059)	-0.395*** (0.060)

Not: *, ** ve *** sırasıyla %10, %5 ve %1 düzeyinde istatistiksel anlamlılığı, parantez içerisindeki değerler ise ilgili katsayılara ilişkin standart sapma değerlerini göstermektedir.

Tablo 7’de yer alan uzun dönem sonuçları ise ihracatta ürün çeşitliliğinin uzun dönemde Reel GYSİH hacmini artırdığını ortaya koymaktadır. İhracatta ürün yoğunluğunun hesaplanmasına yönelik geliştirilen indekslerin yer aldıkları modellerde uzun dönem esneklikleri sırasıyla -0.09, -0.16 ve -0.18 olarak tespit edilmiştir. Çalışmada kullanılan indekslerin tanımları itibarıyla, ihracat ürünlerindeki çeşitlilik artışının Türkiye’nin iktisadi büyüme performansını artırdığı ifade edilebilir ve bu bulgu, farklı indekslerin kullanıldığı tüm modellerin ortak bir sonucu olarak (başka bir deyişle güçlü bir sonuç olarak) karşımıza çıkmaktadır. Elde edilen ampirik bulgular ayrıca; sabit sermaye oluşumu, iş gücü ve ihracat hacminin ülke büyüme performansının pozitif olarak etkilediğini göstermektedir.

Tablo 7: Uzun Dönem Analizi

Bağımlı Değişken: $\Delta \ln Y$			
Değişken	Model A	Model B	Model C
$\ln K$	0.374*** (0.050)	0.372*** (0.049)	0.373*** (0.051)
$\ln L$	0.233* (0.127)	0.233* (0.125)	0.210 (0.132)
$\ln X$	0.389*** (0.097)	0.389*** (0.096)	0.385*** (0.098)
$\ln HHI$	-0.086** (0.035)		
$\ln GINI$		-0.157** (0.061)	
$\ln THEIL$			-0.179** (0.077)

Not: *, ** ve *** sırasıyla %10, %5 ve %1 düzeyinde istatistiksel anlamlılığı göstermektedir.

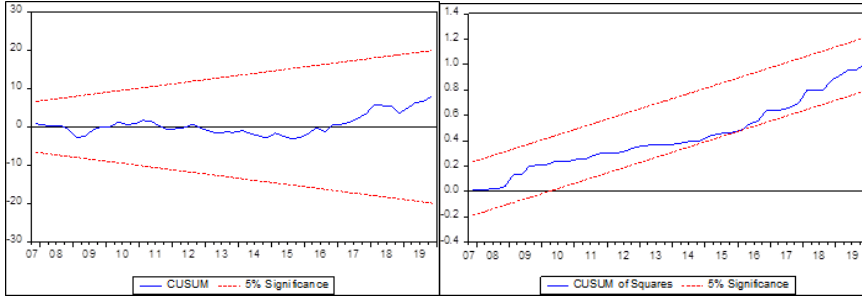
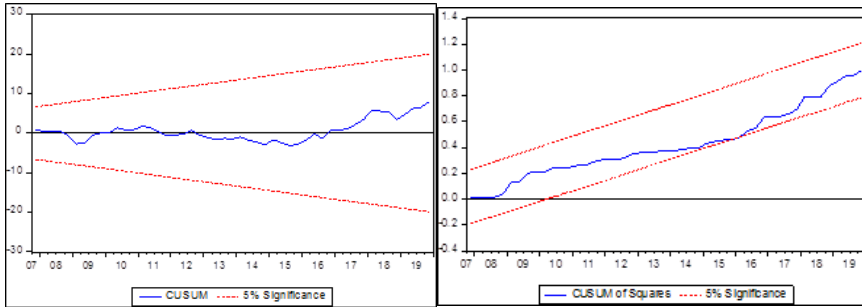
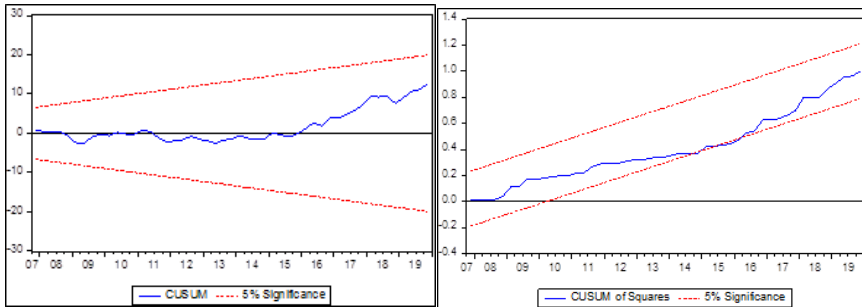
Bu bölümde son olarak ARDL modellerinin uygunluğu ve stabilitesinin araştırılmasına yönelik olarak uygulanan normallik (Jacque-Berra normality test), otokorelasyon (Breusch-Godfrey serial correlation lagrange multiplier test), değişen varyans (Breusch-Pagan-Godfrey heteroscedasticity test) ve stabilite testlerine (CUSUM, CUSUMSQ) ilişkin sonuçlara yer verilmiştir. Tablo 8'de verilen sonuçlar doğrultusunda modellerde, otokorelasyon, değişen varyans veya ihmal edilen değişken sorunlarının olmadığı ve modellerin normal dağılıma sahip oldukları ifade edilebilir.

Tablo 8: Tanısal Testler

Tanısal Testler	Model A	Model B	Model C
R^2	0.998	0.999	0.998
Düzeltilmiş R^2	0.998	0.998	0.998
F İstatistiği	1948.046 (0.000)	1983.185 (0.000)	1919.773(0.000)
BG Serial Corelation LM Test	0.742 (0.402)	0.697 (0.440)	0.940 (0.265)
BPG Heteroscedasticity Test	1.424 (0.180)	1.355 (0.210)	1.568 (0.132)
JB Normality Test	0.947 (0.623)	1.078 (0.583)	0.829 (0.661)

Not: Test istatistiklerine ilişkin olasılık değerleri parantez içerisinde verilmiştir.

Ayrıca, uzun dönem katsayılarının kararlılığının tespitine yönelik olarak geliştirilen CUSUM ve CUSUMSQ testlerinin sonuçlarına Şekil 1'de yer verilmiştir. Elde edilen grafikler uzun dönem katsayılarının istikrarlı olduğunu doğrulamaktadır.

Şekil 1: CUSUM ve CUSUMSQ Testleri*Model A**Model B**Model C***4. Sonuç**

Yirminci yüzyılın son çeyreğinde küresel ekonominin dinamiklerinde köklü değişiklikler gözlemlenmiş ve 1980'lerden sonra global entegrasyon sürecinin hızlanmasıyla birlikte bu dönemden itibaren ülkelerin dış ticaret stratejilerinde önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Aynı dönemde Türkiye'de de ithal ikameci sanayileşme politikalarının yerini ihracata dayalı dışa açık büyüme stratejileri almıştır. Bu gelişmelere paralel olarak da ampirik literatürde ihracat performansının iktisadi büyüme üzerindeki olası etkilerini araştıran birçok çalışma ortaya çıkmıştır. Genel olarak, Türkiye özelinde gerçekleştirilen ampirik çalışmalar göz önüne alındığında, ihracat hacmindeki artışların iktisadi büyüme performansını artıracağı yönünde genel bir kanaatin mevcut olduğu ifade edilebilir. Ancak ihracatın ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin tam olarak belirlenebilmesi için ihracatçı ülkelerin pazar yapısının yanı sıra bu ülkelerin hangi ürün ve hizmetleri ihraç ettiklerinin de tespitini gerektirmektedir. Nitekim ihracat performansını ve dolayısıyla iktisadi büyümeyi etkileyen önemli faktörlerden birisi de ihracat kompozisyonudur. Dış ticarete uzmanlaşma ve faktör donatımlarının önemini öne çıkaran geleneksel dış ticaret teorilerinin aksine son dönem teorik çalışmalar, ihracat çeşitliliğinin sektörel dış şoklara karşı bir sigorta mekanizması oluşturarak ihracat gelirlerindeki dalgalanmaları ve dolayısıyla da makroekonomik istikrarsızlıkları azaltabileceğini öne sürmektedir.

Teorik literatürdeki bu tartışmalar, özellikle 2000'lerden sonra ampirik literatürde de karşılık bulmuş, ihracatta ürün ve piyasa çeşitliliğinin iktisadi büyüme üzerindeki etkilerinin tespitine yönelik birçok çalışma ortaya çıkmıştır. Buna rağmen Türkiye özelinde yapılan çalışmaların oldukça sınırlı sayıda olması dikkat çekicidir. Nitekim özellikle 2000'li yıllarla birlikte normalleşme ve iktisadi kalkınma stratejileri doğrultusunda ihracat hacminin artırılmasına yönelik birçok program uygulanmış ve bu dönem Türkiye'nin ihracatında büyük atılımların gerçekleştiği bir dönem olmuştur. Dolayısıyla Türkiye, ihracat yapısı ve kompozisyonunun ekonomik büyüme üzerindeki etkilerinin araştırılabileceği ideal bir inceleme alanı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu kapsamda mevcut çalışmada, 2002q1-2019q4 dönemi için GSYİH, yatırım, iş gücü ve ihracat çeşitliliği arasındaki dinamik ilişkiler ARDL eşbütünleşme analizi kullanılarak tespit edilmeye çalışılmış ve ampirik literatürdeki bahsi geçen boşluk kısmen de olsa doldurulmaya çalışılmıştır.

Çalışmada elde edilen ampirik bulgular, Türkiye'de incelenen dönem itibarıyla ihracat çeşitliliğinin iktisadi büyüme üzerindeki pozitif etkisini teyit etmektedir. Nitekim ihracatta ürün yoğunluğunun hesaplanmasına yönelik geliştirilen Herfindahl-Hirschman, Gini-Hirschman ve Theil Entropy indekslerinin iktisadi büyüme üzerindeki etkilerinin tespit edilmeye çalışıldığı üç farklı modelde uzun dönem esneklikleri sırasıyla -0.09, -0.16 ve -0.18 olarak tespit edilmiştir. Çalışmada kullanılan indekslerin tanımları itibarıyla indeks değerlerindeki düşüşlerin ihracatta ürün çeşitliliği artışı şeklinde yorumlanması dolayısıyla elde edilen negatif katsayılar, ihracatta ürün çeşitliliği artışının Türkiye'nin iktisadi büyüme performansını artırdığını göstermektedir. Elde edilen bu bulgu aynı zamanda, farklı indekslerin kullanıldığı tüm modellerin ortak bir sonucu olarak (başka bir deyişle güçlü bir sonuç olarak) karşımıza çıkmaktadır. Bu sonuçlar, Manga (2019) tarafından Türkiye özelinde elde edilen bulguları desteklemekte, Acaravcı ve Kargı (2015)'in sonuçlarıyla ise örtüşmemektedir. Elde edilen ampirik kanıtlar ayrıca, beklendiği şekilde, sabit sermaye oluşumu, iş gücü ve ihracat hacminin ülke büyüme performansını pozitif olarak etkilediğini göstermektedir.

Mevcut çalışmada elde edilen ampirik bulgular, aynı zamanda birtakım ekonomik politika çıkarımları yapmayı da mümkün kılmaktadır. Özellikle son dönem artan ticaret savaşları ve politik gerilimlerin yanı sıra, COVID'19 salgın süreciyle birlikte ortaya çıkan ekonomik belirsizlik ortamı, Türkiye gibi dış pazarlarda önemli bir güç olarak öne çıkmaya çalışan ülkeler açısından birçok fırsatı da beraberinde getirmektedir. Türkiye'nin ihracat portföyünde yer alan ürünlerin çeşitlendirilmesi, savunma ve sağlık sektörlerindeki teknolojik yatırım ve yeniliklerle birlikte ülkenin mevcut pazarlardaki talebe karşılık vermesini sağlayabileceği gibi ihracat ürünlerinin yeni pazarlara açılmasına da fırsat sağlayabilir. Bu kapsamda mevcut dış politikaların, ihracat portföyünün özellikle yurt içi yatırımlarla desteklenmesine ve yerel kaynaklarla üretilen yeni malların ihracat sepetine eklenmesine yönelik olarak şekillendirilmesi, cari açığı daraltabileceği gibi sürdürülebilir bir ekonomik büyüme performansının yakalanmasına katkı sağlayabilir. Bu kapsamda ihracatçı firmalara yurtiçi ve yurtdışındaki piyasalara ilişkin enformasyonun verimli bir şekilde sağlanarak etkin ulaşım ve iletişim altyapılarının oluşturulması, nitelikli işgücünün istihdamına yönelik çalışmaların yapılarak özellikle sanayi ve üniversiteler arasındaki işbirliği fırsatlarının geliştirilmesi ve üretimi destekleyecek fiziki, hukuki, sosyal ve ekonomik altyapının oluşturularak ihracatçı firmalara istikrarlı siyasi ve ekonomik bir ortam yaratılması gerekmektedir. Ayrıca firmaların teknik bilgilerinin artırılmasına yönelik devlet destekli çalışmaların ve COVID'19 süreci sonrası özellikle hijyen kalitesinin ön plana çıktığı sektörlerde oluşacak sertifikasyon ihtiyacına yönelik çalışmaların hızlandırılması ihracat ürünlerinin yüksek katma değer yaratacak ürünlerle çeşitlendirilmesi açısından büyük önem arz etmektedir. Ancak, daha doğru stratejilerin tespitine adına ihracat sepetine eklenecek kalemlerin, elde edilebilecek kazanımları etkileyebileceği göz önünde bulundurularak, ihracat kompozisyonunun doğru bir biçimde şekillendirilmesine yönelik detaylı analizlerin yapılması gerekmektedir. Dolayısıyla

gelecekte yapılacak çalışmaların bu eksen üzerinde inşa edilmesi de ihracat stratejilerinin başarısı açısından ayrı bir önem arz etmektedir.

Yazarlık Katkıları (Authorship Contributions): Merve Altun, Muhammed Benli

Kaynakça

- Acaravcı, A., & Kargı, G. (2015). Türkiye’de ihracatın çeşitlendirilmesi ve ekonomik büyüme. *Uluslararası Ekonomi Ve Yenilik Dergisi*, 1(1), 1-16.
- Aditya, A., & Acharyya, R. (2013). Export diversification, composition, and economic growth: Evidence from cross-country analysis. *The Journal of International Trade & Economic Development*, 22(7), 959-992.
- Agosin, M. R. (2007). *Export diversification and growth in emerging economies* (Departamento de Economía, Universidad de Chile Working Paper No. 233). Universidad de Chile web sitesinden erişildi: <http://www.econ.uchile.cl/uploads/publicacion/7fec2632-b4c3-45a3-ab78-0970614f5bab.pdf>.
- Akar, G., & Ay, A. (2018). İhracat çeşitlendirmesi ve ekonomik büyüme ilişkisi: Türkiye örneği. *Journal of Social and Humanities Sciences Research*, 5(21), 809-820.
- Al-Marhubi, F. (2000). Export diversification and growth: An empirical investigation. *Applied Economics Letters*, 7(9), 559-562.
- Alper, S. (2014). *İhracat performansı ile uluslararası rekabet gücünün yapısal belirleyicileri arasındaki ilişki: OECD ve BRIIC ülkeleri uygulaması*. Yayınlanmamış doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Altun, M., & Benli, M. (2019). Türkiye’de ihracat çeşitliliği-ihracat performansı ilişkisi: Bir eşbütünleşme analizi. *Proceedings of the International Congress on Social Sciences – Humanities and Education*, İstanbul, 5, 296-305.
- Arip, M. A., Yee, L. S., & Karim, B. A. (2010). *Export diversification and economic growth in Malaysia* (MPRA Paper No: 20588). Munich Personal Repec Archive web sitesinden erişildi:https://mpra.ub.uni-muenchen.de/20588/1/MPRA_
- Awokuse, T. O. (2006). Export-led growth and the Japanese economy: Evidence from VAR and directed acyclic graphs. *Applied Economics Letters*, 38, 593-602.
- Benli, M. (2018). Causal structure of export-productivity nexus in Turkey. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 16(1), 194-203.
- Benli, M. (2020). Export diversification and economic growth: Evidence from emerging economies. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, pp. 285-297.
- Bleaney, M., & Greenaway, D. (2001). The impact of terms of trade and real exchange rate volatility on investment and growth in Sub-Saharan Africa. *Journal of Development Economics*, 65(2), 491-500.
- Cadot, O., Carrère, C., & Strauss-Kahn, V. (2011). Export diversification: What's behind the hump? *Review of Economics and Statistics*, 93(2), 590-605.
- ClaverKouakou, P., & N’Zué, F. (2020). Has export diversification impacted economic growth in Cote d’Ivoire? Evidence from an econometric analysis. *IOSR Journal of Economics and Finance*, 11(3), 1-12.
- Çeviker, A., & Taş, İ. (2011). Türkiye’de ihracat çeşitlendirmesi ve büyüme ilişkisi. *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 3(2), 1-10.

- Dawe, D. (1996). A new look at the effects of export instability on investment and growth. *World Development*, 24(12), 1905-1914.
- De Pineres A. G., & Ferrantino, M. J. (2000). *Export dynamics and economic growth in Latin America: A comparative perspective*. Ashgate Publishing Ltd: London
- Değer, K. (2010). İhracatta ürün çeşitliliği ve ekonomik büyüme: Türkiye deneyimi (1980-2006). *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 24(2), 259-287.
- Duru, I. U., & Ehidihamhen P. O. (2018). Diversification on economic growth: Evidence from Nigeria, 1980-2016. *Journal of Economics, Management and Trade*, 21(7), 1-24.
- Feenstra, R. C., & Kee, H. L. (2008). Export variety and country productivity: Estimating the monopolistic competition model with endogenous productivity. *Journal of International Economics*, 74(2), 500-518.
- Ferreira, G., & Harrison, W. (2012). From coffee beans to microchips: Export diversification and economic growth in Costa Rica. *Journal of Agricultural and Applied Economics*, 44(4), 517-531.
- Forgha, N. G., Sama, M. C., & Atangana, E. M. (2014). The effects of export diversification on economic growth in Cameroon. *International Invention Journal of Arts and Social Sciences*, 1(3), 54-69.
- Funke, M., & Ruhwedel, R. (2001). Export variety and export performance: Empirical evidence from East Asia. *Journal of Asian Economics*, 12(4), 493-505.
- Ghosh, A. R., & Ostry, J. (1994). Export instability and the external balance in developing countries. *IMF Staff Papers*, 41(2), 214-235.
- Giri, R., & Quayyum S. N. ve Yin, R. (2019). *Understanding Export Diversification: Key Drivers and Policy Implications* (IMF Working Paper No. 19/105). International Monetary Fund web sitesinden erişildi: <https://www.imf.org/en/Publications/WP/Issues/2019/05/14/Understanding-Export-Diversification-Key-Drivers-and-Policy-Implications-46851>
- Gözgör, G., & Can, M. (2016). Effects of the product diversification of exports on income at different stages of economic development. *Eurasian Business Review*, 6(2), 215-235.
- Haddad, M., Lim, J.J., Pancaro, C., & Saborowski, C. (2013). Trade openness reduces growth volatility when countries are well diversified. *Canadian Journal of Economics/Revue Canadienne Déconomique*, 46(2), 765-790.
- Hamed, K., Hadi, D., & Hossein, K. (2014). Export diversification and economic growth in some selected developing countries. *African Journal of Business Management*, 8(17), 700-704.
- Harris, R., & Sollis, R. (2003). *Applied Time Series Modeling and Forecasting*. West Sussex: Wiley.
- Herzer, D., & Nowak-Lehmann D., F. (2006). Export diversification, externalities and growth: Evidence for Chile. *Proceedings of the German Development Economics Conference*, Berlin, 12, 1-25.
- Hesse, H. (2008). *Export diversification and economic growth* (World Bank Commission on Growth and Development Working Paper No. 21). World Bank Open Knowledge Repository web sitesinden erişildi: <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/28040>

- Hodey S. L., Oduru, A., & Senadza B. (2015). Export diversification and economic growth in Sub-Saharan Africa. *Journal of African Development*, 17, 67-81.
- Imbs, J., & Wacziarg, R. (2003). Stages of diversification. *American Economic Review*, 93(1), 63-86.
- Javed, Z., & Munir, K. (2016). *Impact of export composition on economic growth in South Asia* (MPRA Paper No. 71519). Munich Personal RePEc Archive web sitesinden erişildi: https://mpra.ub.uni-muenchen.de/71519/1/MPRA_paper_71519.pdf
- Lederman, D., & Maloney, W. F. (2003). *Trade structure and growth* (World Bank Group Policy Research Working Paper No: 3025). World Bank Group eLibrary web sitesinden erişildi: <https://elibrary.worldbank.org/doi/pdf/10.1596/1813-9450-3025>.
- Lotfi, B., & Karim, M. (2017). Export diversification and economic growth in Morocco: An econometric analysis. *Applied Economics and Finance*, 4(6), 27-3.
- Majeed, M.T., Ahmad, E., & Khawaja, M.I. (2006). Determinants of exports in developing countries [with comments]. *The Pakistan Development Review*, 45(4), 1265-1276.
- Manga, M. (2019). Orta gelir tuzağı bağlamında ihracatta ürün çeşitliliği ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İİBF Dergisi*, 9(1), 145-168.
- McIntyre, A., Li, M. X., Wang, K., & Yun, H. (2018). *Economic benefits of export diversification in small states* (IMF Working Papers No: 18/86). IMF web sitesinden erişildi: <https://www.imf.org/en/Publications/WP/Issues/2018/04/11>.
- Miształ, P. (2011). Export diversification and economic growth in European Union member states. *Oeconomia*, 10(2), 55-64.
- Mudenda, C., Choga, I., & Chigamba, C. (2014). The role of export diversification on economic growth in South Africa. *Mediterranean Journal of Social Sciences*, 5(9), 705-712.
- Narayan, P. K. (2005). The saving and investment nexus for China: Evidence from cointegration tests. *Applied Economics*, 37(17), 1979-1990.
- Narayan, P. K., & Narayan, S. (2005). Estimating income and price elasticities of imports for Fiji in a cointegration framework. *Economic Modelling*, 22(3), 423-438.
- Naude, W., & Rossouw, R. (2008). Export diversification and specialization in South Africa: Extent and impact. *World Institute for Development Economic Research*, 93, 1-36.
- Nwosa, P. I., Tosin, F. O., & Ikechukwu, O. M. (2019). Export diversification and economic growth in Nigeria. *Signifikan: Jurnal Ilmu Ekonomi*, 8(2), 227-234.
- Öztürk, N. (2003). Dış ticaret kuramında yeni yaklaşımlar. *Öneri Dergisi*, 5(19), 109-126.
- Pesaran, H., & Shin, Y. (1998). An autoregressive distributed-lag modelling approach to cointegration analysis. *Econometric Society Monographs*, 31, 371-413.
- Pesaran, H., Shin, Y., & Smith, R. J. (2001). Bounds testing approaches to the analysis of level relationships. *Journal of Applied Econometrics*, 16(3), 289-326.
- Seetanah, B., Sannasse, R. V., & Lamport, M. J. (2014). *Export diversification and economic growth: The case of Mauritius*. Challenges and Opportunities: Case Studies Presented by WTO Chair-Holders (pp. 11-23). Geneva: World Trade Organization.
- Siddiqui, A. (2018). Export diversification and growth in Pakistan: An empirical investigation from 1972 to 2015. *Business and Economic Review*, 10(1), 107-131.

Tegene, A. (1990). Commodity concentration and export earnings instability: The evidence from African Countries. *The American Economist*, 34(2), 55-59.

Theil, H. (1972). *Statistical decomposition analysis: With applications in the social and administrative sciences*. Amsterdam: North Holland Publishing Company.

Araştırma Makalesi / Research Article

REVIEW AND BIBLIOMETRIC ANALYSIS OF INDUSTRY 4.0 IN SOCIAL SCIENCES

Gencay TEPE^{1*}
Burcu MUCAN ÖZCAN²

Abstract

The increased rate of technological advancements with Globalization changed, and still changing the industry structures, corporates, the way of working. In recent years Industry 4.0 became one of the prominent subjects. Therefore various corporations and research companies have contributed greatly to the literature of Industry 4.0. In order to find out the fields, countries and authors' contribution to the subject in terms of conducting studies and their influence on other studies, published studies for the last two decades are reviewed with the bibliometric analysis method. The types, key research subjects, the cross-subject relations and collaborations for 1084 document reviewed by the analysis are revealed. With a systematic map that will be created for Industry 4.0, the aim is to indicate the progress of published papers in graphics, to determine the current fields of interest regarding the subject and in turn to guide the potential future researches. Among these results, it is seen that Business and Management fields, and Engineering are the most prominent disciplines in terms of working on Industry 4.0. Germany has most publications and BRIC countries, such as China at the forefront, Brazil and Russia follow Germany closely.

Keywords: Social Sciences, Scopus, Bibliometric Analysis, Industry 4.0.

JEL Codes: M1, O3

SOSYAL BİLİMLERDE ENDÜSTRİ 4.0'IN İNCELENMESİ VE BİBLİYOMETRİK ANALİZİ

Öz

Küreselleşmeyle birlikte teknolojik gelişmelerde yaşanan hızlı değişim, endüstri yapılarını, şirketleri, iş yapış biçimlerini etkilemiş ve halen de etkilemeye devam etmektedir. Son yıllarda Dördüncü Sanayi Devrimi diğer bir adıyla ise Endüstri 4.0 oldukça dikkat çeken konulardan biri olmuştur. Bu nedenle son yıllarda çeşitli kurumların ve araştırma şirketlerinin Endüstri 4.0 literatürüne olan katkıları giderek büyümektedir. Konuyla ilgili yapılan çalışmalara hangi alanların, ülkelerin ve yazarların daha çok katkı sağladığı ve bu çalışmaların diğer araştırmaları nasıl etkilediği sorusunun araştırılması amacıyla, çalışmada bibliyometrik analiz teknikleri kullanılarak son yirmi yılda yayınlanan çalışmalar incelenmiştir. Analiz sonucunda incelenen 1084 dokümanın türleri, anahtar araştırma konuları, konular arası karşılıklı ilişkiler ve iş birlikleri ortaya çıkarılmıştır. Endüstri 4.0 alanında yapılacak olan bu sistematik haritalama ile yayınların zaman içindeki gelişimi grafiksel olarak gösterilerek, konuya dair mevcut ilgi alanlarının belirlenmesi ve gelecekteki potansiyel araştırmalara yön göstermesi amaçlanmaktadır. Sonuçlar incelendiğinde İşletme ve Yönetim ile Mühendislik alanlarının Endüstri 4.0 çalışmalarına en fazla katkı sağlayan disiplinler olduğu görülmektedir. En çok çalışmanın Almanya ve BRIC ülkeleri tarafından yapıldığı, Çin, Brezilya ve Rusya'nın literatüre katkı bakımından Almanya'yı yakından takip ettiği belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Bilimler, Scopus, Bibliyometrik Analiz, Endüstri 4.0

JEL Kodları: M1, O3

¹ Araş. Gör., Manisa Celal Bayar Üniversitesi İşletme Fakültesi, ORCID: 0000-0001-7752-7167,

* **Sorumlu Yazar** (Corresponding Author): gencay.tepe@cbu.edu.tr

² Dr. Öğr. Üyesi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi İşletme Fakültesi, ORCID: 0000-0002-6499-4660.

Başvuru Tarihi (Received): 01.09.2020 **Kabul Tarihi** (Accepted): 27.01.2021

Introduction

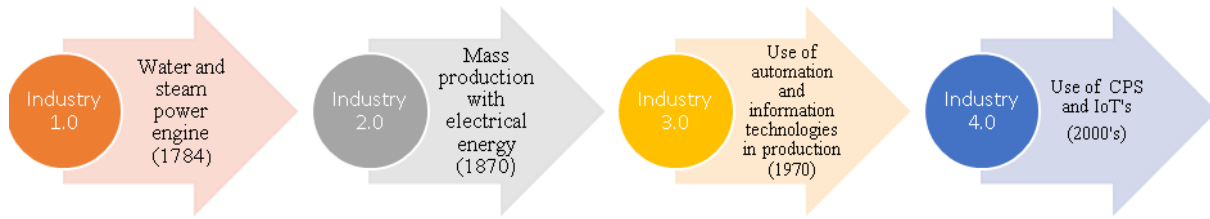
The purpose of Industry 4.0 is to create a highly flexible manufacturing model of the digital products and services that are personalized with real time interacting between humans, products and devices (Zhou and Zhou. 2015: 2147). Introduced by an article published by the Government of Germany, the term Industry 4.0 in short indicates the fourth industrial revolution. It is understood as the Cyber Physical Systems (CPS) to be applied in industrial manufacturing systems (cyber physical manufacturing systems) (Drath and Horch, 2014:56). Industry 4.0 was needed due to the requirement of transforming the standard machinery to increase their interaction with the environment, to enhance their general performance and maintenance method where they could recognize the other machinery autonomously and become machinery that can learn (Vaidya et. al. 2018:234).

There is a need to identify trends in the Industry 4.0 field as a guideline for further research. In the literature review, no research has been found on how Industry 4.0 is examined in the field of social sciences and what the specific research method should be. Bibliometric analysis is a method that enables the identification of trends specific to a specific research topic and guides future research. It creates scientific outputs for potential researchers to map the research area and what resources they should use.

The results of this research are expected to identify the most common keywords, the most contributing authors, the journals that include the most publications in Industry 4.0 studies. Also, the countries and institutes where this topic was most researched and the most popular years of the subject are expected to identify in this study.

1. Literature Review

In order to comprehend Industry 4.0, it is necessary to review the progress in the field of manufacturing, starting from the First Industrial Revolution. The scientific and technological advancements in the field of manufacturing supported the progress of industrialization on a global scale (Belvedere et. Al., 2013) and triggered the occurrence of various revolutions. Following the start of these revolutions, starting from the last quarter of the twentieth century, the technological inventions became more frequent, and the advancements such as the Internet and wireless networks, sensors, embedded systems, software, automation, advancements in mechatronics and robotics lead the terms such as Industry 4.0 to become more prominent in our daily lives (Banger, 2018:165). The manufacturing phases are increased and became more complex, however on the other hand they became automated and sustainable, and lead the manufacturing employees to utilize the machinery with more ease and efficiency (Wahlster, 2012). The changing nature of the products disrupted the value chains and forced the businesses to rethink almost every aspect of their work, such as how they designed, manufactured and offered services, how they built the information technologies infrastructure required and how to secure all these aspects (Porter, 2014:5). Simultaneously, the business world today require the corporations to make a decision rapidly in order to increase their efficiency. Although this left the businesses with major data issues, many manufacturing systems are not ready to manage big data due to lacking the smart analytic instruments. In Figure 1, it is seen that the transformation initiated with Industry 1.0 progressed with Industry 4.0.

Figure 1: Industrial Revolutions

Source: Gülseren and Sağbaş (2019)

Industry 1.0 first surfaced in England in 18th century (Industry 1.0) and is accepted as the initiation of Industrialization, and influenced the entire world (Alçın, 2016). As stated by Lukač (2015) the manufacturing facilities that have mechanized thanks to water and steam power initiated the First Industrial Revolution. Especially mechanization in textile industry and then disseminated to other fields in terms of manufacturing with mechanization changed the way products are manufactured and also the number of products manufactured is increased (Ashton, 1948). In 1784 the first mechanic weaving loom was used in manufacturing. Manufacturing was mechanized with water and steam power (Fırat and Fırat, 2017). As a result of the First Industrial Revolution, the large industrial cities were founded. The small sized farmers sold their land and migrated to these large industrial cities to look for a job. With increased urbanization, many issues surfaced such as infrastructure, epidemics, highly increased working hours and child labor (Günay, 2002).

In the beginning of the Twentieth century, the Second Industrial Revolution (Industry 2.0) signified by the serialized labor manufacturing based on electrical energy is initiated (Lukač, 2015). The mass production adopted widely in Second Industrial Revolution was first applied in Henry Ford's vehicle factories, and utilization of mass production was accepted as the initiation of the Second Industrial Revolution. However at the end of 1960's this mass production system that is based on a single type of product could not adopt to the changed and diversified consumer needs and increased competition, collapsed following the oil crisis in 1973 (Alçın, 2016). The results of the first two industrial revolutions showed that earth's resources were depleting, natural environment was negatively affected by these developments and the sustainability of the world itself was at risk (Banger, 2018:14).

Following the Second Industrial Revolution, the Third Industrial Revolution (Industry 3.0) based on digitization was initiated and witnessed the inventions of various devices, which the enhanced models are in use today. Invention of the first programmable logical systems in 1969 elevated the use of automation in manufacturing with increased use of electronics and information technologies (Fırat and Fırat, 2017). The manufacturing sites are moved from the central countries to neighboring countries (Günaydın, 2018). The invention of the first micro computer Altair 8800 in 1971 and then the invention of Apple I by Steve Jobs and Steve Wozniak in 1976, are among the most prominent inventions of the Third Industrial Revolution (Fırat and Fırat, 2017).

Prior to Industry 4.0, to summarize the preceding industrial revolutions, "mechanization" due to invention of steam machines was the center of Industry 1.0, "serial manufacturing" with the utilization of electricity in Industry 2.0, "digitization" was at the forefront in Industry 3.0 with the utilization of electronics and information technologies. Lastly the cyber physical systems, the utilization of Internet of things and services dawned the age of Industry 4.0 (Jazdi, 2014).

Today we live in the Fourth Industrial Revolution (Industry 4.0) where the cyber physical manufacturing systems rely on heterogeneous data and information integration (Lukač, 2015). As the preceding industrial revolutions are studied, it is seen that all revolutions were borne of

technological advancements. However Industry 4.0 may be viewed differently in terms of enabling the inter-machinery communication and a process that does not require manual physical labor.

The main aspects of Industry 4.0, among others are cyber physical systems (CPS), Internet of things, cloud computing systems and smart factories. Rübmann et. al. (2015) added big data, robotics, simulation, cyber security, augmented reality, additive manufacturing, horizontal and vertical system integration to these technological advancements.

It may also be indicated that the studies regarding Industry 4.0 was increased in the last decade. Some of these studies include, reviewing Industry 4.0 in terms of manufacturing systems, (Lobo;2015, Mrugalska and Wyrwicka; 2017; Kang, et. al. 2016), meanwhile others reviewed subjects such as Industry 4.0 and logistics (Hoffman, Rüsç; 2017), global value chains (Stange and Zucchella; 2017, Bogers, et. al. 2015), human resources (Sivathanu, Pillai,2018), smart products and services (Frank, et al. 2019, Schmidt, et. al; 2015, Belvedere, et. al. 2013), Internet of things and smart factories (Roblec, et. al. 2016, Nolin and Olson, 2016, Vaidja, et. al. 2018). Some of these studies aimed to review Industry 4.0 in general (Lasi, 2014; Liao, et. al. 2014; Lu, 2017; Muhuri, et. al. 2019). In these studies the authors conducted a systematic literature review, analyses such as meta analysis or bibliometric analysis.

Bibliometric or Scientometric analysis facilitates certain current subjects regarding certain trends to be analyzed, and guides the future research studies. Essentially it indicates the general template and the general structure of the field of research (Muhuri, et. al, 2019; 218). There are numerous studies that utilize bibliometric analysis from past to present (Baumeister and Leary, 1997; Bornmann and Mutz, 2015; Fahimnia, et.al. 2015; Oesterreich and Teuteberg, 2016). There are various studies that utilize the bibliometric analysis in Turkey (Hotamışlı and Erem, 2014; Bozkurt and Çetin, 2016; Tayfun, et.al. 2018; Tayfun et. al. 2016). The targeted contributions with this study can be summarized as below;

Conducting detailed bibliometric analysis of Industry 4.0 through one of the most commonly utilized database Scopus, taking note of the studies conducted in the last two decades (1998 - 2018);

- On Scopus, determining the number of studies based on years, the most researched institutions, authors, countries, research documentation types, the most cited resources and the research fields regarding Industry 4.0;
- Visualizing the most common keywords and resources regarding Industry 4.0;
- In addition to bibliometric analysis, with the results of the most cited articles in Scopus and the further progress in Industry 4.0, a guide is aimed to be prepared to future researchers.

2. Data Collection and Methodology

In this study the research data regarding Industry 4.0 in the last two decades in one of the most commonly used databases, Scopus, are collected and analyzed. “Industry 4.0” was queried as as keyword and the results on Scopus database were found via searching in all types of publications. As a result of queries with “Industry 4.0” as the keyword in Scopus database, publications in “Social Sciences, Business, Business Management, Marketing, Accounting, Finance and Economy” research fields were searched on May 20th, 2019.

As a result, a total of 1084 data were found. In Scopus, the studies regarding Industry 4.0 in Social Sciences field were 540 in total with 49.81% of the total number of studies. Another major category, conference sciences held 33.11% (359) of the total studies. Other categories were articles in press (16), books (8), book chapters (70), conference reviews (15), editorials (1), errata (1), notes (21), reviews (34) and short surveys (6) respectively. The breakdown of all documentation in Scopus is shown in Table 1.

Table 1: *Distribution of document types in Scopus between 1998-2018.*

Document Type	Total Numbers	Contribution (%)
Articles	540	49.81
Articles in Press	16	1.47
Book	8	0.73
Book Chapters	70	6.45
Conference Papers	359	33.11
Conference Reviews	15	1.38
Editorials	14	1.29
Errata	1	0.09
Notes	21	1.93
Reviews	34	3.13
Short Surveys	6	0.55
Total	1084	100

For Bibliometric analysis certain performance indicators were calculated. Formulation of the methods utilized in the analysis is coded by the authors as R based coding via R studio 1.2 software. The data processed by the software is also processed with Gephi 0.8.2 and VosViewer 1.6.11 software for mapping and the final version of the output is created. Gephi is a tool for data analysts and scientists keen to explore and understand graphs. Like Photoshop™ but for graph data, the user interacts with the representation, manipulate the structures, shapes and colors to reveal hidden patterns. The goal is to help data analysts to make hypothesis, intuitively discover patterns, isolate structure singularities or faults during data sourcing (<https://gephi.org/features/>, Access date 11.09.2019). VOSviewer is a software tool for constructing and visualizing bibliometric networks. These networks may for instance include journals, researchers, or individual publications, and they can be constructed based on citation, bibliographic coupling, co-citation, or co-authorship relations. VOSviewer also offers text mining functionality that can be used to construct and visualize co-occurrence networks of important terms extracted from a body of scientific literature (<https://www.vosviewer.com/>, Access date 11.09.2019).

The performance indicators in the study; Total Publication (TP) show the total publication regarding the subject. Total Citation (TC), indicate the total number of citations regarding the publications about the subject. Citation per Publication show the number of citations per publication, it is calculated by dividing the total citation (TC) to total publication (TP). Lastly, the H-index (Hirsch, 2005) is a performance indicator that is utilized to evaluate the scientific publication of the researcher, developed by Hirsch.

3. Bibliometric Analysis

Bibliometric analysis is used to guide and inspire future researchers by identifying trends related to a research topic. This research method enables to see the popular years of a particular research topic, the countries, the most published journals, research fields, institutes and contributing authors and researchers to discover trends in the research subject at a glance. Bibliometric methods have benefited from technological advances in data processing and are statistically reliable. In this

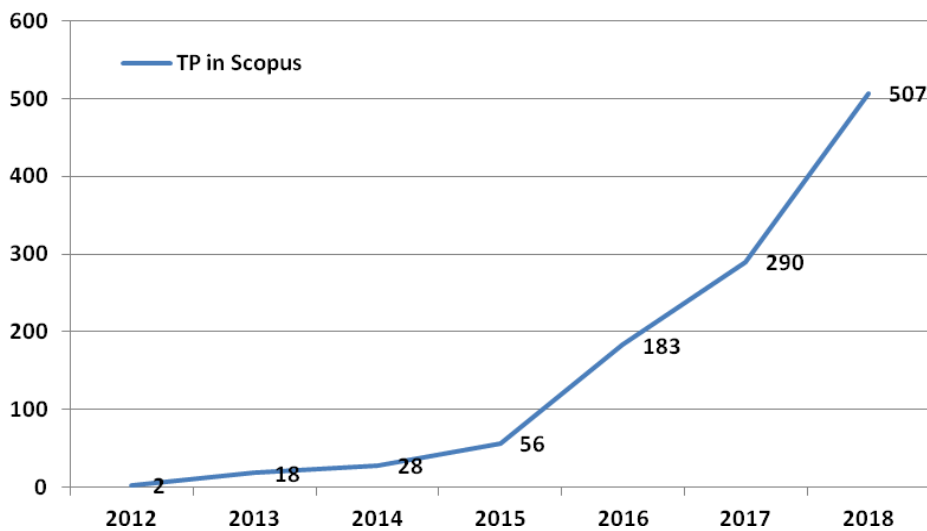
study, the outputs were obtained by statistical analysis of mostly academic articles indexed in the main databases.

In this section of the analysis, the bibliometric analysis results are provided. These results were reviewed under various headlines in Scopus such as research development, most productive and most cited authors, most published areas based on disciplines, journals with most publications, discipline-wise analysis, country-wise analysis, top-source journal, top 10 highly influential papers and top most keywords.

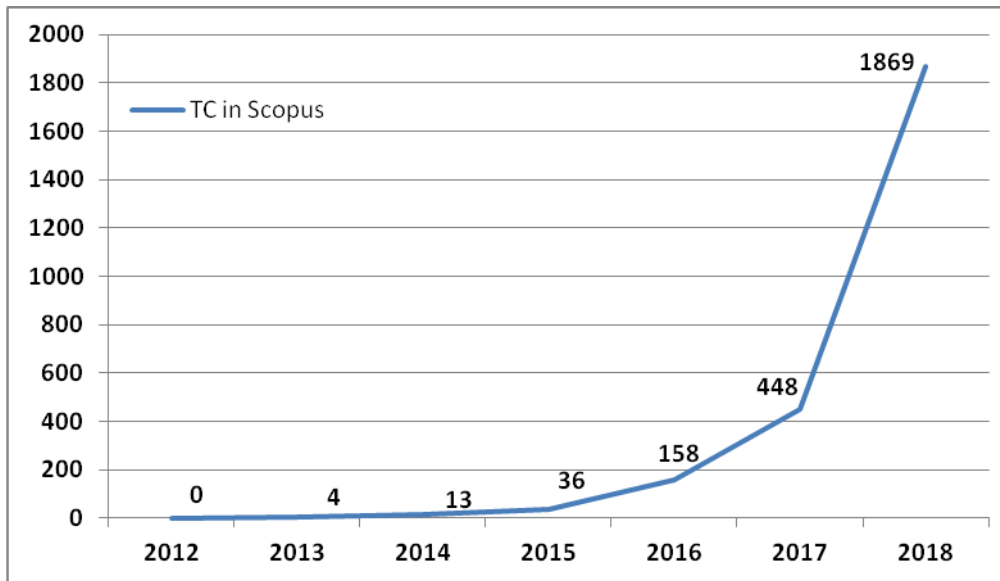
3.1. Research Development

There is an increase in studies about Industry 4.0 in recent years. Figure 2 shows the total publications in Scopus based on years. In Social Sciences field the first studies regarding “Industry 4.0” are first seen in 2012 (TP=2). The highest number of publications is in 2018 with 507 studies. The total number of citations of publications in Scopus is shown in Figure 3.

Figure 2: Total number of publications in Scopus

The studies in 2012 did not contain any citations; since these were the first publications regarding the subject, this is to be expected. The total number of citations in 2017 is 448, meanwhile this number increased to 1869 in 2018. Due to the fact that these publications are fairly new, the number of citations is expected to increase with the passage of time. As the publications and citation analyses are reviewed, it is seen that the first publication regarding Industry 4.0 in Scopus database was in 2012, therefore it can be concluded that this is a fairly fresh field of research. Within 6 years, a total of 1084 publications are available in the Scopus database. Furthermore, the number of citations are drastically increased compared to the number of publications.

Figure 3: Total number of citations in Scopus

3.2. Most productive and highly cited authors

The most productive authors are listed in Scopus database based on total publications (TP). The authors with the same number of total publications are listed among themselves based on total citations (TC). Based on this method the top 10 most productive authors are listed in Table 2. Voigt, K.I., is the most contributing author in Social Sciences about Industry 4.0 with 8 publications and 168 citations in literature. Voigt, K.I. is followed by Rauch, E. and Telukdarie, A. with the same number of total publications (TP=8). The fourth, fifth and sixth productive authors are Dallasega, P., Kletti, J., and Basl, J. respectively. Basl, J. is on seventh spot with 6 publications. Deschamps, F., Metternich, J. and Theuer H. (TP=5) are in through 8th to 10th spots respectively. Although Theuer, H. has 5 publications, on the date of the analysis the number of total citations (TC) were 0.

Table 2: Top 10 most productive authors in Scopus

Authors	TP	TC	CPP
1. Voigt, K.I.	8	168	21
2. Rauch, E.	8	14	1.75
3. Telukdarie, A.	8	3	0.38
4. Matt, D.T.	7	16	2.29
5. Dallasega, P.	7	13	1.85
6. Kletti, J.	7	1	0.14
7. Basl, J.	6	13	2.17
8. Deschamps, F.	5	159	31.8
9. Metternich, J.	5	24	4.8
10. Theuer, H.	5	0	0

The most influential authors are listed in Scopus database based on total citations (TC). The top 10 most influential authors list is shown in Table 3. Kim, H. is the most influential author in Social Sciences regarding Industry 4.0 with a total of 232 citations and 2 publications. The citations for first 8 authors in the list originate from the same article. Furthermore, with a total of 231 citations, including the other published article, Choi, S. takes the second spot as the most influential author. The top 8 authors are Kang, H.S. , Kim, B.H. , Lee, J.Y. , Noh, S.D. , Park, J.H. and Son, J.Y. The 9th and 10th most influential authors, with their joint published article and a total of 210 citation are Shrouf, F. and Miragliotta, G. On the other hand, when the most productive and influential authors list in Scopus database and the lists shown in this paper are compared, the same authors do not feature in Scopus database list. This indicates that the Scopus database index various international conferences and journals and therefore allow a wider group of researchers and readers.

Table 3: *Top 10 most influential authors in Scopus*

Authors	TP	TC	CPP
1. Kim, H.	2	232	116
2. Choi, S.	2	231	115.5
3. Kang, H.S.	1	230	230
4. Kim, B.H.	1	230	230
5. Lee, J.Y.	1	230	230
6. Noh, S.D.	1	230	230
7. Park, J.H.	1	230	230
8. Son, J.Y.	1	230	230
9. Shrouf, F.	1	210	210
10. Miragliotta, G.	1	210	210

3.3. Discipline wise analysis

As a result of queries with “Industry 4.0” as the keyword in Scopus database, publications in “Social Sciences, Business, Business Management, Marketing, Accounting, Finance and Economy” research fields were searched. The breakdown of these studies to the top 10 most published disciplines is shown in Table 4. In addition, the total of the percentages being not equal to 100% in the analysis indicate that the interdisciplinary studies are available. Business and Management (TP=777) is on the top of the list. With the contribution that our subject of research is Industry 4.0 in Social Sciences, 71.67% of the studies in Business and Management discipline shows that Business and Management is a dominant discipline. The most published disciplines are Engineering (TP=584), Decision Sciences (TP=451), Social Sciences (TP=328), Computer Sciences (TP=304), Economy and Finance (TP=139), Mathematics (TP=133), Energy (TP=59), Environmental Sciences (TP=58), Arts and Humanities (TP=31) respectively. Another conclusion that can be drawn from Table 4 is that although the subject of research is limited to Social Sciences, Industry 4.0 is an enormous field of study. Furthermore featuring disciplines such as business, engineering, mathematics, environmental sciences, arts and humanities which are regarded independent in the list indicate the breadth of the integration in interdisciplinary studies.

Table 4: *Top 10 subject areas related to social sciences covered by Industry 4.0*

Discipline		TP	%
1.	Business and Management	777	71.67
2.	Engineering	584	53.87
3.	Decision Sciences	451	41.61
4.	Social Sciences	328	30.25
5.	Computer Science	304	28.04
6.	Economics and Finance	139	12.82
7.	Mathematics	133	12.26
8.	Energy	59	5.44
9.	Environmental Sciences	58	5.35
10.	Arts and Humanities	31	2.85

3.4. Top source journal

In this section of the study, the journals or sources that had the highest number of publications regarding Industry 4.0. The total publications (TP) and total citations (TC) of the journals or the sources are specified in Table 5. The listing of journals and sources are based on the number of publications. *Zeitschrift fuer wirtschaftlichen Fabrikbetrieb* is the journal with highest number of total publications with 120 publications and 189 citations. The journal is followed by *Cogent Business and Management* (TP=56,TC=74), *Productivity Management* (TP=42, TC=26), *Advances in Transdisciplinary Engineering* (TP=39, TC=34), *Lecture Notes in Business Information Processing* (TP=33, TC=156), *Proceedings of the International Conference on Industrial Engineering and Operations Management* (TP=31, TC=13) respectively. *International Journal of Production Research* holds the seventh spot (TP=26, TC=696) is among the top 10 sources with highest number of total publications and has the highest number of total citations. This journal is followed by *2017 IEEE 15th International Conference on Industrial Informatics* with 24 publications and 86 citations. *The International Archives of the Photogrammetry, Remote Sensing and Spatial Information Sciences* (TP=18, TC=41) and *2018 IEEE International Conference on Engineering, Technology and Innovation (ICE/ITMC 2018)* (TP=17, TC=11) hold the ninth and tenth spot respectively. As the journals, conferences and sources published by studies regarding Industry 4.0, publications in high quality and refereed journals and in different conferences indicate that Industry 4.0 has a large scope in terms of contribution to literature.

Table 5: *Top 10 journals publishing works on Industry 4.0*

Journal	TP	TC
1. Zeitschrift fuer wirtschaftlichen fabrikbetrieb	120	189
2. Cogent Business and Management	56	74
3. Productivity Management	42	26
4. Advances in Transdisciplinary Engineering	39	34
5. Lecture notes in Business Information Processing	33	156
6. Proceedings of the International Conference on Industrial Engineering and Operations Management	31	13
7. International Journal of Production Research	26	696
8. Proceedings -2017 IEEE 15 th International Conference on Industrial Informatics Indin 2017	24	86
9. International Archives of the Photogrammetry Remote Sensing and Spatial Information Sciences- ISPRS Archives	18	41
10. 2018 IEEE International Conference on Engineering Technology and Innovation ICE/ITMC 2018- Proceedings	17	11

3.5. Country-Wise Analysis

In this section of the study, the output from the data, the total citation in countries (TC), citation per publication (CPP) and h indexes are specified and listed based on the total publication (TP). This evaluation is shown in Table 6. In Scopus database Germany holds the top spot with 311 publications and a total of 1469 citations. Regarding Industry 4.0, the Scopus database index show at least 17 publications in Germany holds at least 17 citations (h-index=17). Italy, USA and United Kingdom follow Germany with 78, 74 and 62 publications respectively. In addition, the citation per publication (CPP) the top three countries are USA (CPP=10.44), Spain (CPP=10.2) and Brazil (CPP=9.38). Lastly, Czech Republic (CPP=2.51) and Austria (CPP=3.91) have the lowest citation per publication rate although the mentioned countries are in the top 10 in the countries publishing work list. The works published internationally in Scopus database by Germany regarding Industry 4.0 is higher in quantity when compared against other countries.

Table 6: *Top 10 countries publishing work on Industry 4.0 in Scopus*

Authors	TP	TC	CPP	h-index
1. Germany	311	1460	4.69	17
2. Italy	78	537	6.88	10
3. United States	74	773	10.44	12
4. United Kingdom	62	398	6.41	12
5. China	48	227	4.72	9
6. Russian Federation	39	193	4.95	5
7. Brazil	36	338	9.38	7
8. Austria	32	125	3.91	6
9. Czech Republic	31	78	2.51	4
10. Spain	30	360	10.2	6

3.6. Institutions wise analysis

The total publications (TP), total citations (TC), citations per publication (CPP) and h indexes of the institutions that had publications regarding Industry 4.0 in Scopus database are specified and they are categorized as top 10 based on their total publications (TP). For institutions with the same number of total publications (TP), their number of citations (TC) are taken into consideration in classification. In publications regarding Industry 4.0 indexed in Scopus, Rheinisch-Westfälische Technische Hochschule Aachen Institution and University of Johannesburg have the top two spots with 16 publications. Friedrich-Alexander-Universität Erlangen-Nürnberg (TP=14, TC=217) holds the third spot in the list, however it's the only institution with an h-index of 6. Furthermore, it is the second most cited institution (TC=217) and most cited per publication (CPP=15.5) in the top 10 list. The most accomplished institution in terms of citing is Institution of Politecnico di Milano (TP=10, TC=253). The most prominent technical institution of Italy, Politecnico di Milano, with a citing per publication (CPP) of 25.3 is extremely accomplished compared to other publishing institutions.

Table 7: *Top 10 leading institutions publishing on Industry 4.0*

Institutions	TP	TC	CPP	h-index
1. Rheinisch-Westfälische Technische Hochschule Aachen	16	40	2.5	3
2. University of Johannesburg	16	5	0.31	1
3. Friedrich-Alexander-Universität Erlangen-Nürnberg	14	217	15.5	6
4. TU Dortmund University	13	73	5.61	5
5. Technical University of Munich	13	36	2.76	4
6. Politecnico di Milano	10	253	25.3	3
7. Vysoká škola ekonomická v Praze	10	19	1.9	2
8. Gottfried Wilhelm Leibniz Universität	9	31	3.44	3
9. Universität Stuttgart	9	29	3.22	3
10. Technische Universität Dresden	9	21	2.33	3

In this section of the study, the most cited 10 articles in Scopus are reviewed. The names of the

studies, their citations based on years are specified in Table 8; also the publications are cited in References. Publication with the highest number of citations (Kang, et. al. 2016), has a total of 230 citations. The second place in highest number of citations is (Shrouf, Ordieres ve Miragliotta; 2014) with 210 citations. Other publications exceeding 100 citations are; (Liao, et. al. 2017) TC=176, (Ivanov, et. al. 2016) TC=131, (Kagermann, 2015) TC=125, (Schmidt, et. al. 2015) TC=116, (Xu, Xu and Li; 2018) TC=114 and (Roblek, Meško and Krapež; 2016) TC=103. Furthermore, publications in top 10 with less than 100 citations are (Sanders, Elangeswaran and Wulfsberg; 2016) TC=76 and (Theorin , et. al. 2017) TC=70, respectively. As the articles that are most frequently searched in Scopus and the most cited articles are reviewed, it is seen that articles published prior to 2014 have no citations. As the citations for the last two years are reviewed, the increase in studies conducted regarding Industry 4.0 reflect on the number of citations and continue to increase.

Table 8: Breakdown of number of citations of the most cited articles based on years

Publications/ Year	2012	13	14	15	16	17	2018	2019	Total
Smart manufacturing: Past research, present findings and future directions (2016)	0	0	0	0	9	40	93	88	230
Smart factories in Industry 4.0: A review of the concept and of energy management approached in production based on the Internet of Things paradigm (2014)	0	0	0	1	21	37	75	76	210
Past, present and future of Industry 4.0-a systematic literature review and research agenda proposal (2017)	0	0	0	0	0	2	83	91	176
A dynamic model and an algorithm for short-term supply chain scheduling (2016)	0	0	0	0	8	18	50	55	131
Change through digitization- value creation in the age of industry 4.0 (2015)	0	0	0	0	12	15	57	41	125
Industry 4.0 - potentials for creating smart products: Empirical research results (2015)	0	0	0	0	10	21	49	36	116
Industry 4.0 - State of the art and future trends (2018)	0	0	0	0	0	0	33	81	114
A complex view of Industry 4.0 (2016)	0	0	0	0	0	15	44	44	103
Industry 4.0 implies lean manufacturing: Research activities in industry 4.0 function as enablers for lean manufacturing (2016)	0	0	0	0	1	8	37	30	76
An event driven manufacturing information system architecture for Industry 4.0 (2017)	0	0	0	0	0	9	35	26	70

3.7. Topmost keywords in Scopus

In this section of the study, the most searched keywords in publications regarding Industry 4.0 indexed in Scopus database are reviewed. The keywords specified by the authors in their respective works are analyzed and visualized via VOS viewer. As seen in Figure 4, as expected, the most utilize keyword is “Industry 4.0”. Other keywords accumulated around the center and utilized in connection with “Industry 4.0” are “Internet of Things”, “Smart Manufacturing”, “Digitalization”, “Big Data”. In addition, the keywords, author names, references, headers and abstracts are removed from the articles and the most frequently utilized words are analyzed, and visualized in Figure 5 via R Studio and Gephi software. As seen in Figure 5 the most utilized words are placed from largest to smallest and placed based on center location. As result of the analyze, it is seen that the publications contained 105 “manufacture”, 77 “management”, 72 “engineering”, 56 “decision making”, 50 “Industry 4.0”.

Figure 4: Most popular keywords in Scopus (VOSviewer)

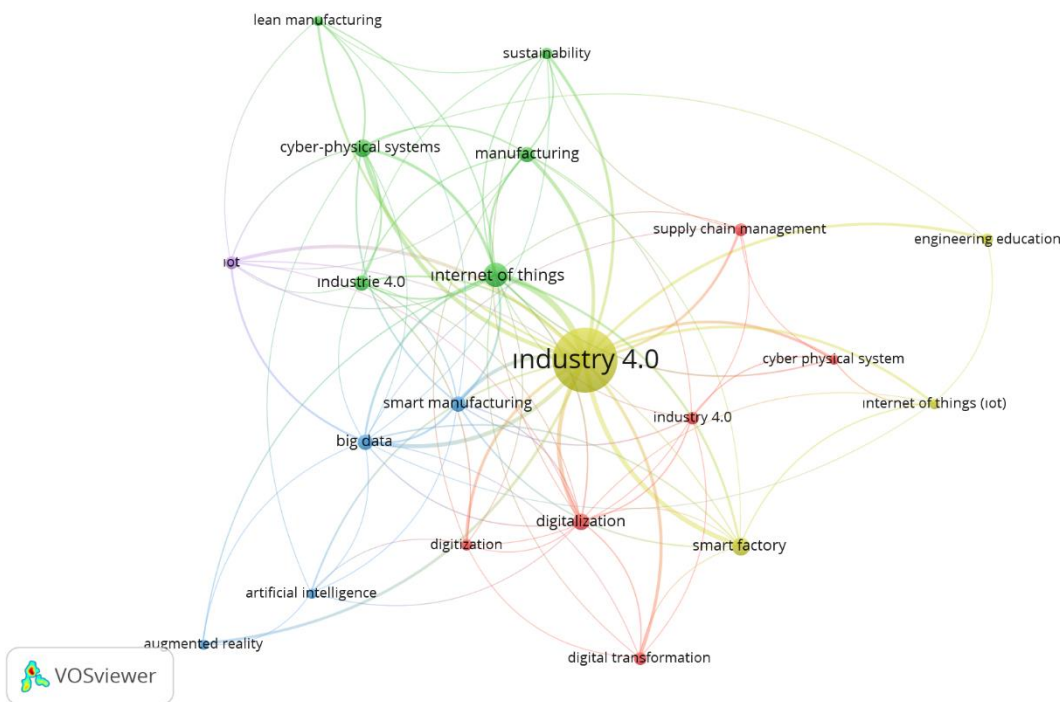

Figure 5: Most popular keywords in Scopus

4. Conclusion and Discussions for Future Researches

Continuing to progress further even today, Industry 4.0 provides a technologically, organizational and managerial new perspective for manufacturers, managers and scientists. Therefore the academic literature works regarding Industry 4.0 have increased drastically in recent years. Finding out the fields, countries and authors' contribution to the subject in terms of conducting studies and their influence on other studies, published studies regarding Industry 4.0 in social sciences is the subject of this study. For this purpose, bibliometric analysis method is utilized and the works published in Scopus under Social Sciences are reviewed.

As a result of queries with "Industry 4.0" as the keyword in Scopus database, publications in "Social Sciences, Business, Business Management, Marketing, Accounting, Finance and Economy" research fields were searched and a total of 1084 data were found. Various sets of results were obtained via VOSviewer and Gephi software. Based on these results, the first work regarding Industry 4.0 was published in 2012 and a total of 1084 works were published in Scopus database until 2018; furthermore the number of citations drastically increased throughout the years. Furthermore the most productive and most influential authors' list were created. As the disciplines that study Industry 4.0 are reviewed, it is seen that Business and Management fields, and Engineering are the most prominent disciplines in terms of working on Industry 4.0. It is seen that among other results. Germany has most publications, and a German journal is the most cited journal. In parallel, for publications that feature Industry 4.0 and indexed in Scopus, Rheinisch-Westfälische Technische Hochschule Aachen Institution and University of Johannesburg share the top two spots with 16 publications. Lastly the keywords specified in the authors' articles in Scopus database are visualized. Based on this, it is seen that the most prominent keywords are "Industry 4.0, Internet of Things, Smart Manufacturing, Manufacturing, Digitalization, Big Data, and Cyber Physical Systems" among others, which shape the main subject of Industry 4.0. These results are similar in works of Muhuri et. al (2019), Liao et. al (2017) and Trotta, Grengo (2018). In the aforementioned works, the concepts such as Industry 4.0, Cyber Physical Systems, Manufacturing, Smart Factories and Internet of Things are used as keywords. Despite the differences in labels adopted by different countries in terms of Industry 4.0, it is indicated by the results of this study and Trotta, Grengo (2018) that the fundamental concepts covered by the researchers are the same.

Pioneered by Germany, it is seen that the concept of Industry 4.0 still pioneered by Germany in terms of publishing journals and institutions based in Germany. However from BRIC countries, with China at the forefront, Brazil and Russia follow Germany closely and it would not be wrong to assume that researchers from these countries will be known in the literature in the near future. This conclusion is consistent with the study conducted by Liao et.al (2017). Similarly, Muhuri et. al (2019) indicated that Germany and China are two countries that pioneer Industry 4.0 in both Web of Science and Scopus databases. China aims to further enhance Industry 4.0 in 2025 manufacturing plans and use the concept as a means to restructure its manufacturing technologies (Lu, 2017:8). This also indicates that China is positioned well to adopt Industry 4.0.

As the field of Industry 4.0 expands, it is possible to foresee that since new authors are contributing to the literature, this concept may create new sub disciplines in the future. The most prominent feature that differentiates this study from other studies is that this study reviewed the literature in Social Sciences in the database. This study, reviewing the change the number of publications and citations regarding Industry 4.0 throughout the years is seen as a limitation by the authors since it is only focusing on the numbers and not featuring a review regarding the quality of the studies mentioned. Furthermore, analyzing solely the studies available in Scopus database is another limitation. The researchers' browsing other databases such as Web of Science or Google Scholar with different analysis tools will provide a guidance to future studies.

Yazarlık Katkıları (Authorship Contributions): Gencay Tepe, Burcu Mucan Özcan.

References

- Alçın, S. (2016). Üretim için yeni bir izlek: Sanayi 4.0. *Journal of Life Economics*, 3(2), 19-30.
- Ashton, T. S. (1997). *The industrial revolution 1760-1830*. Oxford: Oxford University Press.
- Banger, G. (2018). *Endüstri 4.0 ve akıllı işletme*. Eskişehir: Dorlion Press
- Baumeister, R. F., & Leary, M. R. (1997). Writing narrative literature reviews. *Review Of General Psychology*, 1(3), 311-320.
- Belvedere, V., Grando, A., & Bielli, P. (2013). A quantitative investigation of the role of information and communication technologies in the implementation of a product-service system. *International Journal of Production Research*, 51(2), 410-426.
- Bogers, M., Hadar, R., & Bilberg, A. (2016). Additive manufacturing for consumer-centric business models: Implications for supply chains in consumer goods manufacturing. *Technological Forecasting And Social Change*, 102, 225-239.
- Bornmann, L., & Mutz, R. (2015). Growth rates of modern science: A bibliometric analysis based on the number of publications and cited references. *Journal of the Association for Information Science and Technology*, 66(11), 2215-2222.
- Bozkurt, Ç.Ö., & Çetin, A. (2016). Girişimcilik ve kalkınma dergisi'nin bibliyometrik analizi. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 11(2), 229-263.
- Drath, R., & Horch, A. (2014). Industrie 4.0: hit or hype?. *IEEE Industrial Electronics Magazine*, 8(2), 56-58.
- Fahimnia, B., Sarkis, J., & Davarzani, H. (2015). Green supply chain management: A review and bibliometric analysis. *International Journal of Production Economics*, 162, 101-114.
- Fırat, S. Ü., & Fırat, O. Z. (2017). Sanayi 4.0 devrimi üzerine karşılaştırmalı bir inceleme: kavramlar, küresel gelişmeler ve Türkiye. *Toprak İşveren Dergisi*, 114(2017), 10-23.
- Frank, A. G., Mendes, G. H., Ayala, N. F., & Ghezzi, A. (2019). Servitization and Industry 4.0 convergence in the digital transformation of product firms: A business model innovation perspective. *Technological Forecasting and Social Change*, 141, 341-351.
- Gülseren, A., & Sağbaş, A. (2019). Endüstri 4.0 perspektifinde sanayide dijital dönüşüm ve dijital olgunluk seviyesinin değerlendirilmesi. *European Journal of Engineering and Applied Sciences*, 2(2), 1-6.
- Günay, D. (2002). Sanayi ve sanayi tarihi. *Mimar ve Mühendis Dergisi*, 31(2002), 8-14.
- Günaydın, D. (2018). Türkiye'de dördüncü sanayi devrimini beklerken: çerkezköy organize sanayi bölgesi'nde bir araştırma. *Institute of Business Administration-Management Journal*, 29(85), 73-106.
- Hirsch, J. E. (2005). An index to quantify an individual's scientific research output. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 102(46), 16569-16572.
- Hoffman, E., & Rüşch, M. (2017). Industry 4.0 and the current status as well as future prospects on logistics. *Computers in Industry*, 89, 23-34.
- Hotamışlı, M., & Erem, I. (2014). Muhasebe ve Finansman Dergisi'nde yayınlanan makalelerin bibliyometrik analizi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 63, 1-20.
- Kagermann, H. (2015). Change through digitization—Value creation in the age of Industry 4.0. In *Management of permanent change* (pp. 23-45). Wiesbaden: Springer Gabler

- Ivanov, D., Dolgui, A., Sokolov, B., Werner, F., & Ivanova, M. (2016). A dynamic model and an algorithm for short-term supply chain scheduling in the smart factory industry 4.0. *International Journal of Production Research*, 54(2), 386-402.
- Jazdi, N. (2014, May). *Cyber physical systems in the context of Industry 4.0*. Paper presented at Automation, Quality and Testing, Robotics, 2014 IEEE International Conference, Cluj-Napoca, Romania. Retrieved from <https://ieeexplore.ieee.org/abstract/document/6857843>
- Kagermann, H. (2015). Change through digitization—Value creation in the age of Industry 4.0. In *Management of permanent change* (pp. 23-45). Wiesbaden: Springer Gabler
- Kang, H. S., Lee, J. Y., Choi, S., Kim, H., Park, J. H., Son, J. Y., & Do Noh, S. (2016). Smart manufacturing: Past research, present findings, and future directions. *International Journal Of Precision Engineering and Manufacturing-Green Technology*, 3(1), 111-128.
- Lasi, H., Fettke, P., Kemper, H. G., Feld, T., & Hoffmann, M. (2014). Industry 4.0. *Business & Information Systems Engineering*, 6(4), 239-242.
- Liao, Y., Deschamps, F., Loures, E. D. F. R., & Ramos, L. F. P. (2017). Past, present and future of Industry 4.0—a systematic literature review and research agenda proposal. *International Journal of Production Research*, 55(12), 3609-3629.
- Lobo-Almada, F. (2015). Industry 4.0 revolution and the future of the manufacturing execution systems (MES). *Journal of Innovation Management, JIM 3, 4* (2015), 16-21.
- Lu, Y. (2017). Industry 4.0: A survey on technologies, applications and open research issues. *Journal of Industrial Information Integration*, 6, 1–10.
- Lukač, D. (2015, November). *The fourth ICT-based industrial revolution Industry 4.0? HMI and the case of CAE/CAD innovation with EPLAN P8*. Paper presented at 23rd Telecommunications Forum (TELFOR), Belgrade, Serbia. Retrieved from <https://ieeexplore.ieee.org/document/7377595>
- Mrugalska, B., & Wyrwicka, K.M. (2017). Towards lean production in industry 4.0. *Procedia Engineering*, 182, 466 – 473.
- Muhuri, K.P., Shukla, K.A., & Abraham, A.(2019). Industry 4.0: A bibliometric analysis and detailed overview. *Engineering Applications of Artificial Intelligence*, 78(2019), 218–235.
- Nolin, J. & Olson, N. (2016). The internet of things and convenience. *Internet Research*, 26(2), 360-376.
- Oesterreich, D.T., & Teuteberg, F. (2016). Understanding the implications of digitisation and automation in the context of Industry 4.0: A triangulation approach and elements of a research agenda for the construction industry. *Computers in Industry*, 83(2016), 121–139.
- Porter, M. E., & Heppelmann, J. E. (2014). How smart, connected products are transforming competition. *Harvard Business Review*, 92(11), 64-88.
- Roblek, V., Meško, M., & Krapež, A. (2016). A complex view of industry 4.0. *Sage Open*, 6(2), 1-11.
- Rüßmann, M., Lorenz, M., Gerbert, P., Waldner, M., Justus, J., Engel, P., & Harnisch, M. (2015). Industry 4.0: The future of productivity and growth in manufacturing industries. *Boston Consulting Group*, 9(1), 54-89.
- Sanders, A., Elangeswaran, C., & Wulfsberg, J. P. (2016). Industry 4.0 implies lean manufacturing: Research activities in industry 4.0 function as enablers for lean

- manufacturing. *Journal of Industrial Engineering and Management (JIEM)*, 9(3), 811-833.
- Schmidt, R., Möhring, M., Härting, R. C., Reichstein, C., Neumaier, P., & Jozinović, P. (2015). Industry 4.0-potentials for creating smart products: empirical research results. In Abramowicz W. (Ed.), *Business Information Systems BIS 2015 Lecture Notes in Business Information Processing* (pp. 16–27). Cham:Springer.
- Shrouf, F., Ordieres, J., & Miragliotta, G. (2014, December). *Smart factories in Industry 4.0: A review of the concept and of energy management approached in production based on the Internet of Things paradigm*. Paper presented at 2014 IEEE International Conference On Industrial Engineering And Engineering Management, Bandar Sunway, Malaysia. Retrieved from <https://ieeexplore.ieee.org/document/7058728>
- Sivathanu, B. & Pillai, R. (2018), Smart HR 4.0 – how industry 4.0 is disrupting HR. *Human Resource Management International Digest*, 26(4), 7-11.
- Stange, R. & Zucchella, A. (2017). Industry 4.0, global value chains and international business, *Multinational Business Review*, 25(3), 174-184.
- Tayfun, A., Ülker, A., Gökçe, Y., Tengilimoğlu, E., Sürücü, Ç., & Durmaz, M. (2018). Turizm alanında yiyecek ve içecek ile ilgili lisansüstü tezlerin bibliyometrik analizi. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 6/2(2018), 523-547.
- Tayfun, A., Küçükergin, G.F., Aysen, E., Eren, A., & Özekici, K.Y. (2016). Turizm alanında yazılan lisansüstü tezlere yönelik bibliyometrik bir analiz. *Gazi Üniversitesi Turizm Fakültesi Dergisi*, 1(2016), 50-69.
- Theorin, A., Bengtsson, K., Provost, J., Lieder, M., Johnsson, C., Lundholm, T., Lennartson, B. (2017). An event-driven manufacturing information system architecture for Industry 4.0. *International Journal of Production Research*, 55(5), 1297-1311.
- Trotta, D., & Garengo, P. (2018, March). *Industry 4.0 key research topics: A bibliometric review*. Paper presented at 7th International Conference On Industrial Technology And Management (ICITM), Oxford, United Kingdom. Retrieved from <https://ieeexplore.ieee.org/document/8333930>
- Vaidya, S., Ambad, P. & Bhosle, S. (2018). Industry 4.0: A glimpse. *Procedia Manufacturing*, 20(2018), 233–238.
- Wahlster, W. (2012, May). *From industry 1.0 to industry 4.0: Towards the 4th industrial revolution*. Paper presented at Forum Business Meets Research, Luxembourg.
- Xu, L. D., Xu, E. L., & Li, L. (2018). Industry 4.0: state of the art and future trends. *International Journal of Production Research*, 56(8), 2941-2962.
- Zhou, K., Liu, T., & Zhou, L. (2015, August). *Industry 4.0: Towards future industrial opportunities and challenges*. Paper presented at 2015 12th International conference on fuzzy systems and knowledge discovery (FSKD), Zhangjiajie, China. Retrieved from <https://ieeexplore.ieee.org/abstract/document/7382284>
- <https://gephi.org/features/>, Access Date 11.09.2019.
- <https://www.vosviewer.com/>, Access Date 11.09.2019.

Araştırma Makalesi / Research Article

“Getdükçe hüsnin eyle ziyâde nigârumun
Geldükçe derdine beter et mübtelâ meni” (Fuzûlî, s. 74)

GÜZELLİĞİN ONTOLOJİSİNE DAİR

Fevzi KARADEMİR¹

Öz

Din, felsefe, sanat gibi disiplinlerin, üzerinde önemle durduğu konularından biri de güzelliştir. Güzellik, evren kompozisyonuna ilişkin bir kavram olduğundan evrenin hakikat ve hikmetine dair görüşler farklılaştıkça güzellik kavramına ilişkin izahlar da farklılaşmıştır.

Bu çalışmada doküman incelemesi yoluyla ulaşılan verilerden hareketle ana hatları ile güzelliğin ontolojisi ele alınmıştır. Önce genel Türkçe sözlüklerindeki anlamlarından hareketle güzelliğin kavramsal çerçevesine işaret edilmiş, daha sonra konu ile ilgili farklı görüşler ışığında güzelliğin estetikle ilişkisi, güzelliğin hakikati, güzelliğin hikmeti ve güzelliğin gizlenişi konuları üzerinde durulmuştur.

Ulaşılan veriler ışığında, mahiyetine ilişkin görüşler farklı olsa da güzelliğin bir hakikat olduğu, evrendeki güzelliklerin hikmetine ilişkin ileri sürülen Darwinist ve Marksist görüşlerin mantıklı gerekçelere dayanmadığı belirtilmiş; bu güzellikleri şüursuz tabiat ve tesadüfe veya insana atfetmenin izahının kolay olmadığı, güzelliklerin arkasında mutlak bir şuur ve iradenin bir zorunluluk olarak kendini gösterdiği vurgulanmıştır.

Anahtar kelimeler: ontoloji, güzellik, estetik, ülfet, hayret.

ON THE ONTOLOGY OF BEAUTY

Abstract

Beauty is one of the essential subjects on which disciplines such as religion, philosophy and art focus. Since beauty is a concept related to the composition of the universe, as the views about the truth and wisdom of the universe differ, the explanations about the concept of beauty have also changed.

In this study, based on the data obtained through document analysis, the ontology of beauty is thoroughly discussed. Firstly, the conceptual framework of beauty based on the meanings in the general Turkish dictionaries was pointed out, and then, in the light of different opinions about the subject, the relationship of beauty with aesthetics, the truth of beauty, the wisdom of beauty and the mystery of beauty were emphasized.

In the light of the data obtained, even though opinions about its nature are different, it has been stated that beauty is a reality, and that Darwinist and Marxist views put forward regarding the wisdom of the beauties in the universe are not based on rational reasons; it has been emphasized that it is not easy to attribute these beauties to unconscious nature, to coincidence or to human beings, and that an absolute consciousness and will manifests itself as a necessity behind these beauties.

Keywords: ontology, beauty, aesthetics, familiarizing, amazement.

¹ Prof. Dr.; Düzce Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü;
ORCID I: 0000-0002-8966-6575; fevzakarademir@duzce.edu.tr
Başvuru Tarihi (Received): 02.11.2020 **Kabul Tarihi** (Accepted): 27.01.2021

Giriş

Dünyamızda cansızdan canlıya hemen her varlığın parça-bütün; iç-dış düzenleri bakımından insanın bedii zevklerini okşayan estetik bir görünüm arz ettiği, atomdan galaksilere, hemen her varlıkta insanda hayranlık uyandıran bir kompozisyonun mevcut bulunduğu her selim vicdanın kabul ettiği bir hakikattir². Bu yönü ile evrenin, binbir güzelliğin arz-ı endam ettiği bir sergi mahiyetinde olduğu söylenebilir. Aşağıdaki görseller, imkân dairesinden³ farklı mertebelerdeki varlıklara ait sayısız güzellikten birkaçını göstermektedir:

Resim 1: *Bebek*

Resim 2: *At*

Resim 3: *Kedi*

Resim 4: *Balık*

Resim 5: *Kelebek*

Resim 6: *Gül*

Resim 7: *Ayçiçeği*

Resim 8: *Karpuz dilimi*

Resim 9: *Nar*

Resim 10: *Jadeit taşı*

Kaynak: (<https://tr.pinterest.com>; <https://pixabay.com>; <https://www.fotografindir.net>)

² Evrendeki bu düzen, matematik dilinde altın oran (bütünün büyük parçaya oranının; büyüğün küçük parçaya oranına eşit olması) olarak tabir edilmektedir. Gövde eksenini üzerinde yaprakların diziliş şekli ve sayıları, çeşitli yumuşakçaların kabuklarındaki spiraller, erkek arıların ve tavşanların üremesiyle ilgili soy tablosu, akciğerlerdeki bronş ağacı dallanmaları, DNA molekülleri, insanların kalp atım ritmi, el ve yüzlerdeki bölümlenmelerin arasındaki uzaklık/dağılım, hayvanların tırnak ve boynuz yapıları, deniz kabuklarının geometrileri, plankton gibi mikroorganizmalar, gezegenlerin halkaları, galaksiler altın oranın müşahade edildiği varlıklara/şekillere verilebilecek örneklerden bazılarıdır (Arslan Selçuk vd., 2009: 152-153).

³ Varlık/vücut dairelerine dair geniş bilgi için bk. Yetkin, 1952.

Hiç şüphesiz hayatımızı çevreleyen güzellikler sadece görsel birtakım unsurlardan ibaret değildir. Varlık alemi her bir duyumuzun zevk edeceği türlü güzelliklerle donatılmıştır. Duyularımız (malum beş duyumuz) ve hatta duyularımızı da aşan birtakım hislerimiz kabiliyetleri nispetinde bu güzellikleri fark etmekte ve duyumsadıkları güzelliklerin hazzını ruhumuza akıtmaktadır.

Elbette ki evrendeki her varlık, her insanda aynı estetik hazzı uyandırmamaktadır. Güzelliğin kültürden kültüre, hatta kişiden kişiye değişen göreceli ve dereceli bir değer olduğu bir gerçektir⁴. Ancak bu durum, güzelliğin bir olgu olmadığı anlamına gelmemektedir. Zira, insanoğlu eski çağlardan itibaren kendisini kuşatan zahiri ve batını güzelliklerin farkına varmış ve bu güzel(lik)lere sayısız güzellemeleler düzmüştür. Yine evrendeki güzellikleri takliden eserler ortaya koymuş, türlü sanat dalları vücuda getirmiştir. Dolayısıyla zaman içinde güzellik insan için sadece indî bir beğeni kavramı olmayı aşmış, bir ilim alanına dönüşmüştür. Hal böyle olunca güzelliğin mahiyeti ve varlık sebebi sorgulanmış, bu konuda çeşitli eserler üretilmiştir. Tahmin edileceği üzere, varlık felsefesinin birçok alanında olduğu gibi güzelliğin mahiyeti ve varlık sebebine ilişkin de birbirinden çok uzak farklı görüşler ileri sürülmüştür (Gültekin ve Tokdil, 2016).

Bu çalışmada doküman incelemesi⁵ yoluyla ulaşılan verilerden hareketle ana hatları ile güzellik'in ontolojisi ele alınmıştır. Önce genel Türkçe sözlüklerindeki anlamlarından hareketle güzellik'in kavramsal çerçevesine işaret edilmiş, daha sonra konu ile ilgili farklı görüşler ışığında güzelliğin estetikle ilişkisi, güzelliğin hakikati, güzelliğin hikmeti ve güzelliğin gizlenişi konuları üzerinde durulmuştur.

1. Güzelliğin Sözlüksel Çerçevesi

Kavram, somut veya soyut varlığın zihinsel resmidir. Zihnin ana hatları ile çizdiği bu genel ve soyut resim, işitsel ve/ya görsel işaretleyicilerden dokunan canlı bir cilde bürünerek dilsel göstergeye dönüşür⁶. Bir dili oluşturan göstergelerin o dilin konuşurlarınca nasıl anlaşıldığını ve/veya anlaşılması gerektiğini gösteren eserler o dilin genel sözlükleridir. Güzellik⁷ göstergesi için üç genel Türkçe sözlüğün verdiği anlamlar aşağıdaki gibidir:

⁴ Bu konuda geniş bilgi için bk. Eco, 2007: 10-20.

⁵ Doküman incelemesi, basılı ve elektronik belgeleri incelemek ve değerlendirmek için kullanılan sistemli bir yöntemdir (Kıral, 2020: 174; Karataş, 2015: 72).

⁶ Boz'a göre, göstergenin gösterilen kısmını temsil eden kavramın üç yönü vardır. Bunlardan birincisi kavramın *imge* yönüdür. Dünyanın (somut-soyut nesnelere, durumlar ve hareketler) izdüşümüdür ve çoğu kez gönderge ile aralarında bir benzerlik ilişkisi vardır. İkincisi *değer* yönüdür, kavramın duygusal, ruhsal ve psikolojik katmanıdır. Üçüncüsü ise kavramın *içerik* yönüdür, bu da *anlam*'dir (Boz, 2015: 31).

⁷ Güzellik göstergesinin tabanı olan güzel'in yapısına ilişkin farklı görüşler mevcuttur. Kimileri güzel'i, <göz+el> şeklinde göz ile ilişkilendirirken (Yaygın görüş bu yöndedir. bk. Tietze, 2002; Çağbayır, 2007; Gülensoy, 2007; Ayverdi, 2006) kimileri gör-<kör- fiiline dayandırmıştır (bk. <https://www.etimolojiturkce.com/kelime/g%C3%BCzel>). Kimi araştırmacılar ise *güzel* biçiminin açık olmadığını ifade etmiştir (bk. <https://www.nisanyansozluk.com/>).

Tablo 1: Genel Türkçe sözlüklerdeki güzellik tanımları

GÜZELLİK				
Güncel Türkçe Sözlük (GTS)	Kubbealtı Lugatı (Misalli Büyük Türkçe Sözlük) (KL)	Ötüken Türkçe Sözlük (ÖTS)	Türkçe	Sözlük
1 Estetik bir zevk, coşku, hoşlanma duygusu uyandıran nitelik, hüsün.	Güzel olan şeyin niteliği, göze, kulağa hoş gelen veya taşıdığı üstün niteliklerle insanda iyi etki bırakan, takdir uyandıran şey veya hâlin durumu, hüsn, cemal, behçet.	Görsel ve işitsel duyular aracılığıyla hoş giden ve beğeni uyandıran biçim ve özelliklerin oluşturduğu ahenkli nitelik; hüsün.		
2 Okşayıcı söz veya davranış, iyilik, yumuşaklık.	Yumuşak, tatlı söz veya davranış.	Güzel olanın niteliği.		
3 Ahlak ve fikrî nitelikleriyle hayranlık uyandıran şey.	<i>eski.</i> Güzelleşmek için yüze sürülen düzgün.	Okşayıcı söz veya davranış; iyilik; yumuşaklık.		
4 Güzel olan bir kimsenin niteliği.		Ahlakî ve düşünsel nitelikleriyle hayranlık uyandıran şey.		
5		Yüze sürülen düzgün.		
6		{ağız} Şark çıbanı. [DS]		

Üç sözlüğün sunduğu bilgilere göre;

1. Güzellik estetik zevk ve coşku veren; beğeni, hoşlanma, takdir ve hayranlık duygusu uyandıran; okşayıcı, ahenkli olan, iyi etki bırakan nitelik(lerdir).
2. Bu nitelikler maddi ve manevi her tür varlık, hareket ve durumla ilgili olabilir.
3. Hüsün, cemal ve behçet, güzellik'in eş değerleridir.

Hiç şüphesiz güzelliğin eş değerleri bunlardan ibaret değildir. Tarihi süreçte güzellikle eş veya yakın anlamlı çok sayıda sözlük birim kullanılmıştır. Bunlardan anlamı veya anlamlarından biri güzellik olan sözlük birimlerin başlıcaları şöyle sıralanabilir: körk, âb ü tâb, âb-endâm, bâd-herze, bahâ, bahâr, bedâat, bediû, behâcet, cemâl-i bâ-kemâl, cevdet, ciyâdet, hûbî, lûtf, melâhat, nikûyî, pervîz, revnak, sabâhat, tal'at, talâvet, vecâhet, vesâm, vesâmet, zîbâyî... (Devellioğlu, 1998; <http://www.osmanlicaturkce.com/>; Ünlü, 2012)⁸.

⁸ Eco'nun, Çirkinliğin Tarihi eserinde güzellik'in eş anlamlısı olarak sıraladığı şu kavramlar ise daha çok güzel'i çağrıştıran kavramlardır: hoş, şirin, latif, çekici, uygun, sevimli, enfes, büyüleyici, uyumlu, mükemmel, hassas, zarif, sihirli, harika, etkileyici, muhteşem, fevkalade, muazzam, harikulade, müthiş, olağanüstü, takdire şayan, nefis, görkemli, göz alıcı ve şahane. Yazar, buna karşın çirkinlik'in anlamdaşlarını da şöyle belirler: uzaklaştırıcı, dehşet verici, korkunç, tiksindirici, hoş olmayan, çok garip, iğrenç, iğrendirici, yakışsız, bozuk, kirlî, açık saçık, çok itici, korkutucu, aşağılık, canavarca, berbat, sarsıcı, kaba saba, pek kötü, çok fena, ürkütücü, kabuslu, hasta edici, mide bulandırıcı, kokuşmuş, korkutan, yüz kızartıcı, hantal, gücendirici, yorucu, saldırganca, şekilsiz ve biçimi bozulmuş (2007: 16).

2. Güzelliğin Estetikle İlişkisi

Güzel(lik)le çok defa eş değerli olarak kullanılan ve dolayısıyla sözlük anlamları kesişen bir kavram da köken olarak Yunanca aisthanesthai (duymak, algılamak), aisthesis (duygu, duyum) sözlerine dayanan estetikdir. Günlük dilde sıklıkla karşılaşılan estetik davranış, estetik duruş, estetik çaba, estetik cerrahi vb. ifadeler bu kullanım keyfiyetini gösterir.

İşaret edilen bu kullanım keyfiyetinin tabii bir sonucu olarak estetik'in akla ilk gelen terim anlamı da "güzel'in bilimi/bilgisi"dir⁹. Ancak sanatın yalnızca güzellikleri değil, kimi zaman çirkinlikleri de yansıtıyor olması; yüce, trajik, dramatik, hoş, sevimli vb. kavramların da güzel gibi birer estetik kategori sayılması, estetik'i güzel'e münhasır kılmayı tartışmalı hale getirmiştir. "Güzel ile çirkin arasında bir ayırım yapmak üzere uygulanan değerlendirme yargılarını konu alan bilim dalı", "beğeni yargılarının bilimi" gibi geniş kapsamlı estetik tanımları, bu hassasiyetin şekillendirdiği tanımlar olmalıdır (bk. Doğan, 1975; Ök ve Yılmaz, 2003).

Kalın, konuya daha farklı yaklaşmış, güzel(lik)i kapsam ve derinlik açısından estetik'in önüne geçirmiştir. Araştırmacının konu ile ilgili ifadeleri özetle şöyledir:

Güzellik, varlığın aslı bir unsurudur ve insanın sadece inşa ettiği değil aynı zamanda keşfettiği ve ortaya çıkardığı bir vasfıdır. Estetik kelimesi, etimolojik olarak hissetmekle ilgili olup, bilen öznenin hissetme kabiliyetine vurgu yapar. Dolayısıyla subjektivist çağrışımlara sahiptir. Buna karşın güzel olanın ontolojik temeli, varlıkta karşımıza çıkan ahenk, oran (nispet, tenasüp), uyum ve mükemmelliktir. Bu yüzden güzel kavramı, bilen öznenin hissediş biçimine indirgenemez. Güzellik formlarının ontolojik statüsü dikkate alındığında estetik kelimesi bazı açılardan eksik kalır. Güzel olan aynı zamanda iyi ve doğru olanla irtibatlıdır. Sanatsal duyuş, ahlaki ve epistemik doğrulardan bağımsız ve kopuk değildir. Bu yüzden İslam düşüncesinde estetik kelimesi yerine daha kapsayıcı ifadeler kullanılmıştır. "İlmü'l-cemal" güzellik ilmi demektir ve esmâ-i hüsnaya atıfta bulunur. Cemaliyat aynı kökten türetilmiştir ve bir bütün olarak tüm güzellikleri kapsar. Bediiyat kelimesi Kur'an'da geçen ibda filinden türetilmiştir ve Allah'ın varlıkları en güzel şekilde yaratmasını ifade eder (Kalın, 2018: 204).

Burada ana sorun, güzel(lik)'in değil daha çok estetik'in kullanımı ile ilgili olmalıdır. Zira, çirkin, güzel'in müteradifi değil, zıddı olduğuna göre estetik, güzellik felsefesi veya bilimi olarak tanımlandığında kavramsal çağrışım ile kullanılış anlamı arasında rahatsız edici bir tenakus belirmeyecektir. Ancak sanat felsefesi/bilimi olarak tanımlandığında tabii olarak durum değişecektir. Zira bugün güzellik ve onu ihsas edici şeyler kadar (belki de daha çok) çirkin ve onu ihsas edici kaba, müstehcen, korkunç, saçma, kaotik vb. nitelikler de sanatın (özellikle de dünyayı etkisi altına alan Batı sanatının) konusudur. Doğal olarak estetiğin güzelle özdeşleştiği bir zihnin, korkunçla estetiği telif etmesi güçtür. Kalın'ın (a.g.e.) estetik'i öznel bir kavrayış, güzel'i evrende içkin bir hakikat görmesi ve güzeli kavramsal değer açısından daha önde tutması ise ayrı bir tartışma konusudur. Çalışmamız güzelliğin hakikatine yoğunlaşmayı amaçladığından, işaret edilen terminolojik tartışma ile ilgili daha fazla ayrıntıya girilmeyecektir.

⁹ Doğan'a göre; uğraşı alanına uygun olarak estetik'in mahiyeti değişecektir. Şayet estetik yalnızca sanatla, sanat eserlerindeki güzellikle, bu güzelliği oluşturma teknikleriyle, insanın üretme yeteneğiyle uğraşacaksa sanat bilimidir. Bunula birlikte doğadaki güzellik sorunları ve güzelliğin tüm değişik nitelikleri ile de uğraşacaksa sanat felsefesidir (1975: 54; Ayrıca bk. Karataş, 2004: 149). Timuçin, ise günümüzde birçok estetikçinin estetikle sanat felsefesini bir bilgi alanının değişik adları olarak değerlendirme yanlısına düştüğünü, estetik ile sanat felsefesinin artık iyiden iyiye ayrıldığını vurgular (Timuçin, 2011: 212).

Zikredilen bu terim anlamlarından sarfinazar edilirse, başta da belirtildiği üzere, bize göre Türkçedeki günlük kullanımında estetik, büyük ölçüde güzelle özdeştir. Güzel ve estetik, cezbedici vasıfları sezdirirken, sanat sayısız alandaki (yemek, müzik, mimari, tiyatro, sinema...) özgün üretimleri hatıra getirir. Bu kavramları ayırmada hayret ve hayranlık anahtarlarından yararlanılabilir. Hayret, bir durum veya bir şey karşısında şaşırıp kalmadır. Hayranlık ise güzel, hoş giden bir hal karşısında oluşan takdir ve beğenme duygusudur (<http://lugatim.com/>). Her hayranlığın bir incizaba inkılabı mümkündür. Ancak her hayrete düşürenin, güzel ve cezbedici olması gerekmez. Çünkü güzel kadar, yüce, korkunç, saçma vb. olağandışı/olağan üstü olan şeyler de az çok bir hayreti muciptir. Buna binaen güzel ve estetik'i hayranlık'la; sanatı hayret'le kodlamak mümkündür. Her estetik ve güzel olan, derecesine göre hayranlık uyandırır, fevkalade olduğunda ise hayrete düşürür. Bu durumda insan hayret ve hayranlığı birlikte yaşar. Sanatta durum farklıdır. Zira ister fitri ister suni olsun, her gerçek sanat eseri karşısında bir hayret halinin yaşanması mümkündür. Eğer eser güzel ve estetikse, bu hayret hayranlığa dönüşebilir. Ancak her hayret edilen, cezbedici olup hayran bırakmaz. Korkunç ve saçma olan gibi.

3. Güzelliğin Hakikati

Hayatı sorgulayan düşünürler, hayatın merkezinde yer alan birçok temel kavram gibi, güzelliğin de mahiyeti üzerine düşünmüş, bu konuda sayısız yorum yapmışlardır. Birbirinden az veya çok farklı bu yorumlardan bazıları aşağıda sunulmuştur:

Bu dünyada güzel olan şeyler idealar dünyasından yansıyan görüntülerdir, mükemmel güzelin aranması gereken yer de orasıdır (Platon).

Güzellik idea'sı var olduğu için güzel bulduğumuz nesnelere ve sanat eserleri bir varlık kazanmıyorlar, tersine onlar var oldukları içindir ki, güzelliklerinden söz açabiliyoruz. Güzeli var eden karakteristik özellikler; düzenlilik (coordination), bakışım (symetrie) ve belginlik (precision)tir. Kavranamayacak kadar küçük veya büyük varlıklar güzel olamaz (Aristoteles).

Güzellik, ulaşılmaz idealar dünyasında değil, hissedilir dünyanın hayal gücüne yansımalarında gözlemlenebilir (Philostratos).

Nesnelerdeki güzellik nispidir. Bazı şeyler bizzat güzeldir. Erdem gibi. Güzel karşısında duyduğumuz sarhoşluk, kendi aslımızı oluşturan mutlak birliği keşfetme sevincinden başka bir şey değildir (Plotinos).

Güzel, tüm görünümün ve tüm düşüncenin temelinde olan, bilgiyle ulaşılabilen aşkın bir özdür (Gottfried Wilhelm Leibniz).

Bir nesnenin güzelliği, kendini meydana getiren kısımlarla beraber göstermiş olduğu ahenkten ibarettir (Alexandre Baumgarten)

Güzel; hoş'tan, iyi'den, doğru'dan ve faydalı'dan ayrılır. Artistik güzellik, güzel bir şeyin tasarımı değil, bir şeyin güzel tasarımıdır. Güzellik, doğruluk, iyilik, cisimler, maddelerin nitelik ve nicelikleri, ruhumuzun yapısına göre bir değer, bir anlam ve bir şekil kazanmaktadır. Bu nedenle bizim dışımızda güzel yoktur, sanat eserlerine bu sıfatı veren kendimiziz.

Duygularımız arasında güzellik ve yücelik duygusunun özel bir yeri vardır, İçinde yücelik ve güzellik duygusu birleşenler, yücelik heyecanının güzellik heyecanından daha güçlü olduğunu görür. Fakat yücelik, ara sıra güzellik ile yer değiştirmez ya da güzellik ona eşlik etmezse, yorar ve ondan duyulan hazın tadı uzun sürmez (Emmanuel Kant)

Güzellik, ilişkilerden başka bir şey değildir, seslerin, çizgilerin, renklerin, iradelerin ilişkileri gibi (Johann Friedrich Herbart).

Güzelin üç anlamı vardır: 1. Geniş anlamda güzel, hoş'tur. 2. Dar anlamda güzel, duyularla ilgili yüksek bir haz'dır. 3. Daha dar anlamda güzel, hem haz verir hem de bir değere sahiptir ve en gerçek güzeldir (Gustav Theodore Fechner).

Doğadaki nesnel gerçeklik güzeldir ve sanatçı doğayı taklide gittiği sürece güzele ulaşabilir (Batteaux).

Yücelik güzeli yaratır, güzel yüceliğe döner, estetiğin hareket noktası ise sezgidir (Vincenzo Gioberti) (Gültekin ve Tokdil, 2016: 364-375; Göçmen, 2011: 121-142; Aristoteles, 1987: 8, 28).

Güzel adalet fikrinin altında yatan simetridir. (Han, 2018: 64).

Güzellik ve güzel ilk olanda, tek bir özden başka bir şey değildir. Aynı şey diğer sıfatları için de söz konusudur. (Fârâbî) (Taşkent, 2018: 70).

Her var olanla ilgili olarak güzellik (cemâl), parlaklık (bahâ) ve ihtişam (ziyna) onun varlığının en mükemmel durumda bulunması, nihaî mükemmelliğe erişmiş olması anlamına gelir. İlk olanın varlığı en mükemmel varlık olduğuna göre, onun güzelliği güzel olan her şeyin güzelliğinin üstündedir (Fârâbî) (Taşkent, 2018: 84).

Her cemâl uygunluktur ve idrak edilenin iyiliğidir. Zorunlu varlık, sevilen ve âşık olunandır, cemâl, kemâl ve behâ'nın zirvesidir. (...) Bütün güzellikler O'nun yüzünün ve elinin cömertliğidir. O'nun güzelliği bütün güzellikleri artırır (İbn-i Sîna) (Taşkent, 2018: 84).

Bu görüşler değerlendirildiğinde öz olarak şu sonuçlara varmak mümkündür:

1. İster idealar dünyasının yansımaları ister aşkın bir öz ister içimizdeki bir varsayım isterse evrende içkin hoşya giden değerler olarak kabul edilsin, sıralanan görüşler, düşünürlerin genel olarak güzelliği bir hakikat olarak kabul ettiğini göstermektedir. Zira ateş olmayan yerden duman çıkmaz. Böyle bir hakikat olmasaydı, bahsi de edilmezdi.

2. Güzellik, akla ilk gelen anlamıyla evren kompozisyonunun niteliğine ilişkin bir değer olduğundan¹⁰ evrenden bağımsız olarak değerlendirilemez. Dolayısıyla güzelliğin neliğine ilişkin görüşler, evrenin var oluş macerasına dair kabullere göre değişir.

3. Güzellik; somut-soyut, varlık-eylem, evrendeki her şeyle ilgili olup (güzel renk, güzel manzara, güzel insan, güzel hayvan, güzel bitki, güzel yüz, güzel yüzük, güzel kumaş, güzel tebessüm, güzel yürüme, güzel görme, güzel düşünme, güzel konuşma, güzel rüya, güzel hülya vs.), ilgili olduğu varlığa göre mahiyet kazanır.

Dolayısıyla güzelliği efradını câmi bir tanıma sığdırmak imkânsız denecek kadar güçtür.

4. Güzelliğin Hikmeti

Her dünya görüşünün kendine özgü bir güzellik anlayışı, güzellik kavramını anlamlandırışı vardır. Materyalist bir adese ile evrene, evrendeki olay ve olgulara nazar eden bir gözün güzellik anlayışı ile semavî bir dinin penceresinden nazar edenin güzellik anlayışı arasında büyük farkların olacağı aşikârdır.

Örneğin; materyalist bir bakışla evreni tahlil eden Darwin'e göre güzellik, insanoğlunun beğenisi için değildir, tümüyle gelişimin bakımından (symmetry) kaynaklanmaktadır. Güzellik duygusu aklın niteliğine bağlıdır ve görecelidir, hayranlık duyulan nesnenin gerçek hiçbir niteliğine dayanmamaktadır. **Çiçeklerin güzel olması, böcekler çiçekleri kolayca bulsun diyerdir, yeryüzünde hiç böcek olmasaydı, bitkiler güzel çiçekli olmazdı.** Meyvelerdeki güzellik kuşların ve başka hayvanların meyveyi yemesi ve tohumları yayması içindir. Hayvanlarda

¹⁰ İslami düşüncede güzelliğin kaynağı olarak Allah cc kabul edildiğinden İslam filozofları, güzeli ve estetik ilgiyi "duyularla algılanmayan güzellik alanını" içerecek şekilde genişletmişlerdir (Taşkent, 2018: 283).

erkeklerin güzel oluşu da eşeyssel seçmenin sonucu olup dişilerin güzel erkekleri seçmesinden dolayıdır. **Ahşkanlık bütün bu hallerde belirli bir ölçüde etkilidir** (Darwin, 1975: 127-130; 1976: 233-236).

Darwin'in bu düşüncelerinin, nesnel ve öznel idealizmin tam bir reddi olduğunu belirten Doğan, şunları kaydeder: Ancak o günden bugüne yapılan büyük buluşlarla zenginleşen **modern bilimsel bilgi, yüksek ya da aşağı düzeydeki hayvanların, kendilerini çeken güzelliklerin farkında olmadıklarını açıkça göstermiştir**. Darwin, doğa yasalarının hemen yanında toplumsal-tarihsel yasaların, hayvansal duyguların hemen yanında katıksız insani duyguların olduğunu farkında değildi. Ne kadar ilkel, ne kadar çirkin olursa olsun, vahşilerin kendi müziklerini yapmış olmaları; buna karşın en yüksek düzeydeki hayvanların bile böyle bir yetenekten yoksun bulunmaları bunu gösterir. İlk insanların ataları âlet yapmayı öğrenmiş olmasaydı ve böylece çalışma tekniklerini geliştirmiş olmasaydı, yeryüzünde yaşam, biyolojik yasaların pençesinden kurtulamaz, insan diye ortaya çıkan ve gelişen varlık insanileşemezdi. **Maymun, ancak emek yoluyla ve emeğin gelişim süreci içinde yaratılmış olan toplumsal kuruluşlar yoluyla insan olmuştur**.

Güzellik/estetik olgularını anlamlandırmada Marksçı bakıştan yana tavır alan Doğan, bu anlayışı şöyle açıklar:

Çalışma âletlerinin üretimi, insanın gelişmesinde bir dönüm noktası olmuş, insan o günden başlayarak fiziksel olmaktan daha çok toplumsal olarak gelişme göstermiştir. Emeğiyle yalnızca çevresindeki doğayı değil aynı zamanda kendi doğasını, kendi yapısını da değiştirmiş, görme gücünü milyonlarca kez daha fazla geliştirmekle biyolojik sınırları öteye itmiştir. Böylece, güzelliğin yasalarını bulmuş, ona yeni yaratılar eklemiş, bunun doğal sonucu olarak kendisinin güzelliği anlama ve değerlendirme kapasitesini de geliştirmiştir. Dolayısıyla insanın estetik duygusu, nesnel bir gerçekliğe sahip olmasına, insanı hayvandan ayıran tinsel bir güçten ortaya çıkmasına karşın, insana başlangıçtan beri önsel olarak verilmiş bir güç değildir, tarihsel olarak, toplumsal pratik sürecinde oluşmuştur (1975: 31-33).

Bize göre, materyalist felsefeden beslenen iki görüş de kendi içinde çelişkilidir. Bu çelişkileri şöyle özetlemek mümkündür: Darwinci bakışa göre güzellik görecelidir ve doğal faydacılığın ürünüdür. Güzelliğin bir derece göreceli olduğu hakikattir. Ancak güzelliğin göreceli olması, önceden var olmadığı ve/veya onu insanın var ettiği anlamına gelmez.

Kaynağına ve onu algılayan duyuya göre güzelliğin mahiyeti değişir. Zira her şeyin güzelliği kendine göredir ve sayısız tarzda bulunur. Türler ve algı mekanizmaları değiştikçe güzelliğin mahiyeti de farklılaşır. Kalp, ruh ve sair zahiri ve bâtinî duyguların hissettikleri güzellikler, ayrı ayrıdır. Gözle hissedilen bir güzellik ile kulakla hissedilen bir güzellik bir olmadığı gibi, akılla fihmedilen bir güzellik ile ağızla zevk edilen bir güzellik de bir değildir. Algı mekanizması aynı olsa bile güzelliğe dair olgular değiştikçe güzellikten hazzedilen zevkler de farklı farklı olur. Hakikat, hikmet, şefkat, merhamet ve adalet gibi soyut kavramlardan hissedilen zevklerin farklı olması gibi (Nursi, 2019c: 77).

Güzelliğin var olmasına sebep gösterilen doğal faydacılık'a gelince, burada da açık ve/veya gizli olarak şuursuz varlıklara yarar gözetme, bir hikmetle iş yapma özelliği atfedilmektedir. Oysa şuursuz varlıkların (meyveler, çiçekler vs.) üremeyi sağlayacak varlıkların (böcekler, kuşlar vs.) ve meyillerinin farkında olup kendilerini onların hissiyatını okşayacak bir güzellikte var etmeleri mümkün olmadığı gibi, üremeyi sağlayan şuursuz varlıkların, başka varlıkları kendilerini cezbedecek bir güzellikle yaratmaları da akıldan uzaktır. Hiç şüphesiz aynı durum, tabiata atfedilecek diğer etkenler için de geçerlidir. Kaldı ki güzellik, varlıkların sadece dışları ile ilgili bir olgu da değildir. Atomdan galaksilere, evrende içkin bir estetiğin, insanı hayran bırakan bir güzelliğin olduğu bilimin aydınlattığı bir hakikattir. Çıplak gözle gözlenemeyen mikro ve makro alemlerden sarf-ı nazar edilse bile; kavun, karpuz, nar ve mandalina gibi sofralarımızı bezeyen

meyvelerin bedii zevkleri okşayan iç kompozisyonunu (şekil, renk, rayiha, tat...) görmemek veya görmezden gelmek ancak maddi veya manevi bir körlükle izah edilebilir. Bu iç güzelliği bir kısım böcek ve kuşları cezbetme ve dolayısıyla üremeyi sağlama güdüsü ile açıklamak ise abesle iştigaldir.

Benzer çelişki, Marksçı yaklaşım için de söz konusudur. Marksçı anlayışa göre güzelliğin temelinde emek vardır. Evrimle gelişen ve sosyalleşen insan, emeği ile güzelliği anlama kapasitesini geliştirmiş ve güzelliğin yasalarını bularak onu var etmiştir.

İnsanoğlunun tarih içinde birtakım maddi ve manevi değişimler geçirerek tekâmül ettiği; güzeli anlama, kavrama ve varlığı niteliklerine göre güzel-çirkin ayırımına tabi tutma noktasında evrendeki en donanımlı varlık olduğu bir hakikattir. Ancak bu durumu evrendeki hayret verici güzelliklere sebep göstermek ne denli doğru bir yaklaşım olabilir? İnsanın, güzelliği keşfetme kabiliyeti bu ölçüde gelişmiş olmasaydı, bugün güzel addedilen sayısız varlık/nitelik olmayacak mıydı? Elbette olacaktı. Böyle bir durumda eksilen, güzelliğin kendisi değil onu anlama ve anlamlandırma faaliyeti olacaktı. Kaldı ki halihazırda da her göz, her güzeli aynı derecede görememektedir. Kimine aşikâr olan kimine nihandır. Birilerinin gör(e)meyişi güzelin vücudunu ortadan kaldır(a)mamaktadır.

Bütün bunların dışında akla gelebilecek bir düşünce de insanın ontolojik olarak güzelliği var ettiği. İnsanın birtakım sanatlar ortaya koyarak evrendeki güzellikleri çoğalttığı doğrudur. Ancak kendi üretimleri dışındaki tabii varlıkların teşekkülünde ciddi bir methali yoktur. Kaldı ki kendi üretimlerinin de çoğunu yine tabiatı takliden gerçekleştirmiştir. Bu arada insan oğlunun tabii güzellikleri tahribinin, onlara yaptığı katkıya galebe ettiğini de kaydetmek gerekir.

Güzellik konusuna tevhit inancının bakışı büsbütün farklıdır. Bu bakışa göre güzellik¹¹ kendi kendine gerçekleşen bir olgu olmadığı gibi tesadüf ve/veya şuursuz tabiatın eseri de değildir. Her güzellikte bir kast ve irade vardır. Güzelliği kast ve irade eden ise Allah'tır¹². Allah cc. **güzel**dir¹³, en **güzel** isimler onundur. O, yapıp yaratanların en **güzel**idir. O, yarattığı her şeyi **güzel** yapmıştır¹⁴. Varlığı bir ahenk ve nizam içinde yaratan, yeri bitkilerin, semayı yıldızların **güzelliği**yle bezeyen ve insanı en **güzel** biçimde var eden odur. Canlıları **güzel** rızıklarla besleyen de odur. Bütün iyilik ve **güzellikler** ona mahsustur.

İnsanı en **güzel** surette halk eden Allah (cc), bu **güzelliği** insanın hal ve davranışlarında da görmeyi murat etmiş, buna binaen işini **güzel** yapanları sevdiğini bildirmiş, **güzel** söz söylemeyi, **güzel** niyet ve davranış sahibi olmayı, **güzelce** giyinmeyi, yeme içmede ölçülü olmayı insana öğütlemiştir¹⁵.

¹¹ Kur'an-ı Kerim'de estetik çerçeveye giren güzellikle ilgili olarak şu kelimeler kullanılmıştır: "Bedî, cemal, ihsan (ahsene), hüsn, hüsnâ, zinet, rîş" (Karaman, 2018; Ece, 2017).

¹² Geniş bilgi için bk. Nursi, 2019c: 74-75.

¹³ Geniş bilgi için bk. Taşkent, 2018: 69-109.

¹⁴ Bu güzellik, ya varlığın zatında zahiri ve batını olarak bizzat müşahede edilir, buna *hüsn-i bizzat* denilir yahut neticelerinde görülür, bu ise *hüsn-i bilgayr* olarak adlandırılır. Dolayısıyla insanın maddi nazarına görünen bir kısım çirkinlikler güzellikleri saklayan birer perde olarak algılanır. Kışın çirkin görünen soğuk perdesinin, bahar çiçeklerinin tebessümlerini saklaması gibi (bk. Nursi, 2019a: 231). Ayrıca güzelliğin felsefe düzleminde yapılmış derin kategorik ayrımları için bk. Taşkent, 2018.

¹⁵ Bu hükümlerin çıkarıldığı ayetler şunlardır: Enfâl, 40; Haşr, 24; Tâhâ, 8; Mü'minûn, 14; Bakara, 267; Mülk, 3-4; Sâffât, 6; Tegâbün, 3; Mü'minûn, 64; Mürselât, 23; Zâriyât, 48; Kâf, 7; Secde, 7; İsrâ, 70; Tin, 4; Nisâ, 125; Âl-i İmrân, 134; Nisâ, 8; Bakara, 83; Bakara, 112; A'râf, 31; Fussilet, 34; Mü'minûn, 96; Zümer, 35; Ahzâb, 31; Kasas, 14; Mü'minûn, 51; Nahl, 125. (<https://kuran.diyanet.gov.tr/mushaf>).

5. Güzelliğin Gizlenişi

İnsan hayatında görme, sözden önce gelir. Zira insan konuşmaya başlamadan önce bakıp tanımayı öğrenir (Berger, 2016: 7). Bebekken ilk defa gördüğü her varlık karşısında heyecan duyan, heyecanı çok defa çılgılığa dönüşen insan, zamanla bu duygu halini yitirir. Gözüne ülfet perdesi iner, baktığı halde görmez olur. Eskiler buna nazarın sathîleşmesi der. İster ülfetten ister cehaletten gelsin, sathî nazar, hayret/hayranlık duygusunu öldürür.

Hayret duygusunu kaybeden sathî nazarlara eşyanın hakikati gizlenir. Bu halde iken insan adeta bakarkör olur. Nursi, bu vaziyete şöyle işaret eder:

“İnsanları fikren dalalete atan sebeplerden biri; ülfeti, ilim telakki etmeleridir. Yani melufları olan şeyleri kendilerince malûm bilirler. Hattâ ülfet dolayısıyla âdiyata teemmül edip ehemmiyet vermezler. Halbuki ülfetlerinden dolayı malûm zannettikleri o âdi şeyler, birer hârîka ve birer mu'cize-i kudret oldukları halde, ülfet saikasıyla onları teemmüle, dikkate almıyorlar; tâ onların fevkinde olan tecelliyat-ı seyyaleye im'an-ı nazar edebilsinler. Bunların meseli deniz kenarında durup, denizin içerisindeki hayvanata ve sair garib hâlâtına bakmayarak, yalnız rüzgâr ile husule gelen dalgalara ve şemsin şuaatından peyda olan parıltısına dikkat etmekle Mâlik-ül Bihar olan Allah'ın azametini delil getiren adamın meseli gibidir” (Nursi, 2019b: 197).

Nursi'nin tespitlerinin bir benzerini Wittgenstein'in şu sözlerinde buluruz:

“Nasıl da zor oluyor gözünün önünde duranı görmek!” (1999: 33).

“Çocuklarımız daha okuldayken, suyun hidrojen ve oksijen gazından, şekerin karbon, hidrojen ve oksijenden oluştuğunu öğreniyorlar. Bunu anlamayan da budaladır. En önemli sorunların üstü örtülüyor.”¹⁶ (1999: 55).

“İnsanın- belki de halkların- hayret duymaya uyanmaları gerekir. Bilim, onları yeniden uyutmanın aracıdır.” (1999: 15).

Bu tespitlerden de anlaşıldığı üzere ülfet ve/veya cehaletten kaynaklanan manevi körleşme, gerek insanın psiko-sosyal dünyasında gerekse insan-varlık ilişkisinde vücut bulan bilgilerde önemli sonuçlar doğurur. Hiç şüphesiz bu sonuçların başında gelenler; mucizevî olanın adileşmesi, hârikulâdeliğin sıradanlaşması ve güzelliğin gizlenmesidir.

Eşya, olay ve olguların mucizevî yanını, hârikulâdeliğini, onlardaki içkin güzelliği görmesi için insanın derin tefekkürî yolculuklara çıkarak hayret duygusunu diriltmesi gerekir. Bu, aslında insanın duygusal saflık bakımından ilk ayarlarına dönmesi; kendinden başlayarak varlık, olay ve olguları yeniden keşfetmesi demektir.

Hayret/hayranlık felsefenin başlıca kavramlarından. Platon'a göre “felsefe, hayretten ve hayreti çözmek için yapılan zihinsel gayretten doğmuştur” (Ülken 1963'ten akt. Topakkaya, 2012: 94).

İnsanın yaradılış gayesini, onun ilim ve dua vasıtası ile tekâmül etmesi sayan İslami öğretilerde de (bk. Nursi, 2019a: 316) hayret duygusuna ayrı bir önem atfedilir. Basiretin açılması ile oluşan hayret, tasavvufî iklimde, marifetullahta yakiniyeti ifade eder ve kemâlâtın doruk noktasına işaret eden bir makam olarak değerlendirilir.

Yetik'in tasavvuf büyüklerinden aktardığı şu özlü ifadeler bu gerçeğe ışık tutar:

“Düşüncenin ulaşabildiği son nokta hayrettir” (Cüneyd-i Bağdâdî),

¹⁶Nursi'nin şu ifadeleri, Whittgestain'ininki ile hemen hemen aynı mealdedir: “İşte gel! Belâhet ve hamakatın nihayetsiz derecelerine bak ki: Yüz sahife ile tarif edilse ve hikmetleri beyan edilse ancak tamamıyla bilinecek derin ve geniş bir hakikat-ı meçhuleye bir nam takar; malûm bir şey gibi: ‘Bu budur’ der...” (Nursi, 2019a: 175).

“Mârifetin nihaî noktası hayrettir” (Sehl et-Tüsterî),

“Ey hayrete düşenlerin rehberi, hayretimi arttır!” (Ebû Bekir eş-Şibli),

“Eğer hayret etmesem hayret bana!” (İbnü'l-Fârız) (bk. Yetik, 1998).

Elbette ki, güzelliği görünmez kılan sadece hayret duygusunun yitimi değildir. Bunalım ve karamsarlık gibi burada sayamayacağımız çeşitli olumsuz ruh halleri de güzelliğin görünmesine mâni olur. Zira sağlıklı bir ruhun gözüne düzen (kozmos), karmaşa (kaos) görünebilir. Yine moda ve değer yargılarındaki değişim de güzel(lik)le ilgili algıları değiştirebilir. Böyle bir durumda güzel perdelenir. Moda baskısı ile gözden düşen/gizlenen kimi kültürel güzelliklerin zamanla yeniden ortaya çıkarak umumun beğenisini kazanması, dolayısıyla tekrar moda olması da vakidir. Bu konuda söylenecek çok şey var muhakkak. Ancak çalışmamızın sınırı el vermediğinden daha fazla ayrıntıya giremiyoruz.

Sözü, ülfetle perdelenen güzelliği yeniden duyumsama gayreti olarak yorumlanabilecek Hayranlık şiiri ile bağlayalım:

“Ne güzel enseyi geçmemesi saçların

Alnımızda bitmesi

Tane tane olması kirpiklerin

Tel tel olması kaşların,

Ne güzel insan yüzü

Elmacık kemiği ve on parmak

Ya dünyamız bütün bu mevsimler

Bulutlar, telli kavak

Ya İstanbul” (Oktay Rıfat Horozcu, s. 13).

6. Sonuç

1. Varlığın türüne ve onu teşhis eden duyuya/duyguya göre mahiyeti değişse de güzellik insanda türlü hazlar ve hayranlıklar uyandıran bir hakikattir. Sürekli mahiyet değiştirdiği, sayısız ve sınırsız hazlara medar olduğu için güzellik hakikatini ihata ederek kayıt altına almak, onu tek bir duyuya/duyguya indirgeyerek tanımlamak güçtür.

2. Güzelliğin var oluş hikmeti, evrenin var oluş hikmeti ile doğrudan ilintilidir. Dolayısıyla evrenin var oluş hikmetinin izahına göre güzelliğin var oluş hikmeti de farklılık arz etmektedir. Örneğin, Darwinist bakışa göre güzellik, bir iradenin eseri değildir. Tabii olup cazibe oluşturarak üreme ve çoğalmayı sağlar. Marksist görüşe göre, güzellik insan emeğinin sonucu ortaya çıkmıştır. İnsan tekamülünün ve dolayısıyla keşfinin ürünüdür. İslami bakışa göre ise güzellik her şeyi hikmetle yapan güç ve irade sahibi bir güzelden (Allah'tan) gelmektedir. O, güzeldir, evrendeki güzellikler onun binbir esmasının hikmetli tecellileridir. Allah, bu tecellilerle mahlukatını, özellikle de idrak sahibi kıldığı en yüce varlık olan insanı sevdiğini, kendini onlara tanıttırmak ve sevdirmek istediğini göstermektedir.

Elbette ki güzellik hakikatinin arkasındaki hikmet ve iradeye dair bu düşüncelere bilimsel bilginin laboratuvar sonuçları ile ulaşılmamıştır. Zaten bu bilgiyi araştırmak bilimin görevi olmadığı gibi, bilimle bu bilgiye ulaşmak mümkün de değildir. Bu, mantıkî bir meseledir. Bilinenden bilinmeyene mantık yürütmekle ulaşılabilir. Meseleyi mantıken değerlendirdiğimizde, bizim görüşümüz, her biri mucizevî birer kompozisyon olan bunca güzelliklerin tesadüfî olamayacağı yönündedir. Taklitlerini fâilsiz kabul edemediğimiz sayısız sanatın asıllarını fâilsiz kabul etmek,

onların, yokluktan kendilerini var ettiklerini, şüursuz tabiatın veya bir rastlantının eseri olduklarını ileri sürmek mantıklı bir yaklaşım olarak görünmemektedir.

3. Zamanla nazarlar sathileştiğinden göz önündeki güzellikler ülfetle perdelenir. Dolayısıyla güzellikler her göze aynı derecede görünmez. Güzelliklerin fark edilmesi, ruhi bir terbiye sonucu iç gözün açılması ve hayret duygusunun canlanması ile mümkün olur.

Kaynakça

- Aristoteles (1987). *Poetika*. (İ. Tunalı, Çev.). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Arslan Selçuk, S., & Gönenç Sorgu, A., & Er Akan, A. (2009). Altın oranla tasarlamak: doğada, mimarlıkta ve yapısal tasarımda ϕ dizini. *Trakya Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi*, 10/2: 149-157.
- Ayverdi, İ. (2006). *Misalli büyük Türkçe sözlük*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı.
- Berger, J. (2016). *Görme biçimleri*. (Y. Salman, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Boz, E. (2015). Bir gösterge modeli olarak dil. *Türk Dili*, 767-768: 30-33.
- Çağbayır, Y. (2007). *Ötüken Türkçe sözlük (ÖTS)*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Darwin, C. (1975). *İnsanın türeyişi*. (Ö. Ünal, Çev.). Ankara: Onur Yayınları.
- Darwin, C. (1976). *Türlerin kökeni*. (Ö. Ünal, Çev.). Ankara: Onur Yayınları.
- Devellioğlu, F. (1988). *Osmanlıca-Türkçe lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi.
- Doğan, M. H. (1975). *100 soruda estetik*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Ece, H. (2017). *Kur'an'da güzellik kavramı*. <http://www.huseyinece.com/kurani-hayat/1685-kur-an-da-guezellik-kavrami> (erişim: 25.04.2020).
- Eco, U. (2007). *Çirkinliğin tarihi*. (A. Uysal Ergün vd., Çev.). İstanbul: Doğan Egmont Yayıncılık.
- Fuzûlî (tarihsiz). *Leylâ ve Mecnûn*. (M. N. Doğan, Haz.). www.kulturturizm.gov.tr (erişim: 28.05.2020).
- Göçmen, D. (2011). İmmanuel Kant'ın güzellik ve yücelik duygusu üzerine gözlemler'i. *Felsefelogos*, 42/3: 121-142.
- Gülensoy, T. (2007). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe sözcüklerin köken bilgisi sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gültekin, T., & Tokdil, E. (2016). Güzel kavramı üzerine karşılaştırmalı yorumbilimsel bir inceleme. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 47: 364-375.
- Han, B. (2018). *Güzeli kurtarmak* (K. Filiz, Çev.). İstanbul: İnsan Yayınları.
- Horozcu, O. R. (2008). *Bir aşka vuran güneş (seçme şiirler)*, (Haz. Cevat Çapan). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Kalın, İ. (2018). *Barbar, modern, medeni*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Karaman, H. (01.06. 2018). Kur'an'da güzellik. <https://www.yenisafak.com/yazarlar/hayrettinkaraman/kurnda-guzellik->(erişim: 20.04.2020).
- Karataş, T. (2004). *Ansiklopedik edebiyat terimleri sözlüğü*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Karataş, Z. (2015). Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri. *Manevi Temelli Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 62-80.

- Kıral, B. (2020). Nitel bir veri analizi yöntemi olarak doküman analizi. *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(15), 170-189.
- Kubbealtı Lugati. (KL). <http://lugatim.com> (erişim: 25.04.2020).
- Nursi, S. (2019a). *Sözler*. İstanbul: Envâr Neşriyat.
- Nursi, S. (2019b). *Mesnevî-i nuriye*. İstanbul: Envâr Neşriyat.
- Nursi, S. (2019c). *Şualar*. İstanbul: Envâr Neşriyat.
- Ök, M., & Yılmaz, A. (2003). Meta estetiği ve kapitalizm arasındaki ilişki. *Milli Eğitim Dergisi*, 158.
- Taşkent, A. (2018). *Güzelin peşinde (Fârâbî, İbn Sînâ ve İbn Rüşd'de Estetik)*. İstanbul: Klasik Yayınları.
- Tietze, A. (2002). *Tarihi ve etimolojik Türkiye Türkçesi lugati*. İstanbul: Simurg Yayıncılık.
- Timuçin, A. (2011). *Estetikte anlam ve yorum*. İstanbul: Bulut Yayınları.
- Topakkaya, A. (2012). 'Felsefi bilgelik' ve (evren karşısında) 'hayranlık duyma' kavramları arasındaki ilişki üzerine. *Kaygı*, 18, 93-99.
- Ünlü, S. (2012). *Harezmi-Altınordu Türkçesi sözlüğü*. Konya: Eğitim Yayınları.
- Wittgenstein, L. (1999). *Yan değiniler*. (O. Aruoba, Çev.). İstanbul: Altıkkırkbeş Yayınları.
- Yetik, E. (1998). Hayret. <https://islamansiklopedisi.org.tr/hayret> (erişim: 27.05.2020).
- Yetkin, S. (1952). Tasavvuf ve ıstılahları. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1(4), 1-12.
- <https://kuran.diyaret.gov.tr/mushaf> (erişim: 26.04.2020).
- <https://pixabay.com> (erişim: 25.05.2020).
- <https://tr.pinterest.com> (erişim: 25.05.2020).
- <https://www.fotografindir.net> (erişim: 25.05.2020).
- <https://www.etimolojiturkce.com/kelime> (erişim: 26.05.2020).
- <https://www.nisanyansozluk.com/> (erişim: 26.05.2020).
- www.osmanlicaturkce.com (erişim: 26.05.2020).

Araştırma Makalesi / Research Article

CEVDET BEY VE OĞULLARI'NDA SOSYOPOLİTİK DEĞİŞİM VE TÜRKİYE

Murat TURNA¹

Öz

Orhan Pamuk'un ilk romanı olan *Cevdet Bey ve Oğulları*, sanatçının eserlerindeki temel izleği verir. Kimlik meselesi, sosyal değişim, politik çalkantılar ve Türkiye'nin panoraması Pamuk'un, ilk romanından itibaren hemen her romanında işlenir. *Cevdet Bey ve Oğulları* ise panoramik özelliğe sahiptir ve bir aile, nesiller romanıdır. Bu kitabı roman kahramanlarının hayatı algılayış biçimleri, anlam arayışları, yaşam biçimlerinin farklılaşması ve toplum düzenindeki değişim yanları ile ele almak; Türk toplumunun ve Türkiye'nin, Türk romanına nasıl yansıdığını belirlemeye katkı sağlar. Pamuk'un roman kronolojisinin başlangıcında yer alan bu esere dair yapılacak tespitler, sanatçının sonraki romanlarında, bu hususları ne şekilde işlediğini yorumlamaya da yardımcı olur. Benzer temaları işlemiş yazarlarla kıyaslanması hâlinde, Pamuk'un kurgusal bir dünya inşa ederken sergilediği özel tavrın anlaşılması kolaylaşır. Nihayetinde eser, sanatçının ilgileri, beğeni ve tercihleri ile şekillenen bir yapıdır. Makalenin amacı da hem sosyopolitik değişimlerin Türk romanında nasıl tezahür ettiğini göstermek hem de Pamuk'un yazarlık serüveninin ve şahsi perspektifinin daha iyi anlaşılmasına katkı sağlamaktır.

Anahtar Kelimeler: Orhan Pamuk, Roman, Sosyal Değişim, Türkiye.

SOCIOPOLITICAL CHANGES AND TURKEY IN “CEVDET BEY AND HIS SONS”

Abstract

Orhan Pamuk's first novel “Cevdet Bey and His Sons” gives the main theme of the artist's works. Identity issues, political turmoils and Turkey's panorama are handled in almost every novel since Pamuk's first novel. *Cevdet Bey and His Sons*, on the other hand, has a panoramic feature and is a family novel.

Discussing this book with the ways in which the characters of the novel perceive life, their search for meaning, the differentiation of life styles and the changing aspects of the social order, contributes to determine how Turkish society and Turkey reflects to Turkish novel. The determinations to be made about this work, which is at the beginning of Pamuk's novel chronology, also help to interpret how the artist handles these issues in his latter novels. Compared to writers who have dealt with similar themes, Pamuk's special attitude in building a fictional world becomes easier to understand. Eventually, the work is a structure shaped by the artist's interests, likes and preferences.

Keywords: Orhan Pamuk, Novel, Social Change, Turkey.

¹ Dr. Öğretim Üyesi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi Bölümü, Konya, Türkiye, mturna@erbakan.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-1413-6246.

Başvuru Tarihi (Received): 03.11.2020 **Kabul Tarihi** (Accepted): 27.01.2021

Giriş

Osmanlı'dan Türk toplumuna dönüşen yapının yaşadığı değişim ve genel Türkiye manzarası Türk romancılığının ilgisini çeken bir konudur. Orhan Pamuk da bu konuya ilgi duyan sanatçılardan biridir. Nitekim roman, hayattan beslenir. Gerçek dünyanın, kurgusal dünyadaki izdüşümünü takip etmek; sanat ile hayat arasındaki bağları tespiti yarar. Ayrıca sanatçıların ideolojilerinin, şahsi görüşlerinin eserlerine yansıyor yansımadağı, fikrî tasarruflarının ne ölçüde olduğı da anlaşılır hâle gelir. Bu taraflıyla edebiyat araştırmaları, edebiyat dışındaki sahalara için de ilgi çekici veri ve sonuçlar ortaya koyar.

Orhan Pamuk, yazarlığı en başından beri profesyonellekle yürütmüş, yazı hayatında görünürlüğün mühim olduğunu takdir ettiğinden, basın ve reklam ilişkilerine önem vermiştir. (Demir, 2011: 962). Sanat sahnesine çıktığı ilk eseriyle Orhan Kemal Roman Ödülü'nü alır ve ardından gelen romanları da ses getirerek kendisine yurt içinde ve yurt dışında çeşitli ödüller kazandırır. Zaman zaman verdiği demeçler, romanlarında vurgulanan kimlik ve Doğu – Batı ikilemi meselelerinde sergilediğı üslup, medyatik yanını ön plana çıkarır. Bu yüzden fikirleri, yazdıkları merakla takip edilen bir sanatçı olur. Sadece Türkiye'de değil, yabancı kültür coğrafyalarında da tanındığı için romanlarına talep fazladır ve popüler bir yazardır. O, dünya medyasında ve edebiyatında tuttuğı yer ile diğer romancılarımızdan ayrılır.

Pamuk'un eserlerindeki iletilerin, sergilenen bakış açısının, romanlarında Türkiye'nin yorumlanışının bir romanı aşan tarafları bulunduğunu düşünmek mümkündür. Pamuk'un romanları kurgusal metin düzeyinde teknik yetkinliğı, tematik zenginliğı, üslup taraflarıyla Türk edebiyatını ve roman sanatını ilgilendirdiğı gibi aynı zamanda eserleriyle artık dünyaya mal olmuş bir yazar ve aydının Türkiye algısını ve perspektifini sunduğundan, dünya edebiyatını ve kamuoyunu da ilgilendirir. O bakımdan *Cevdet Bey ve Oğulları* romanında gözlemlenen sosyopolitik değişim ve roman kahramanlarının Türkiye tasavvuru mühimdir.

Pamuk, ilk romanını yazarken 19. yüzyıl romancılığının etkisinde olduğunu söyler. Odağında sosyal kriz olan ve toplumsal gerçekçi denebilecek bir çerçevede yazdığını anlatır. (Çağdaş, 1990: 27). Yazarın bu ifadelerini edebiyat araştırmacıları da teyit eder. Gürsel Ayaç, bu romanın, "Türkiye'nin söz konusu yıllardaki sosyo-kültürel ve politik durumunu ve gelişimini" yansıttığını bildirir. (Kılıç, 2006: 28) Nitekim Pamuk, bireyi anlatırken toplumsal yapıyı da yorumlayan yazarlardandır. (Tekin, 1997: 21). *Cevdet Bey ve Oğulları*, 1905'ten 1970'lere uzanan, yani II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet yıllarına hatta daha kesin ifadesiyle 12 Mart 1971 Muhtırası öncesine kadar gelen çalkantılı bir dönemi, bir ailenin macerası üzerinden tüm iniş ve çıkışlarıyla anlatan, yurt gerçeklerinin nesillerin hayatları ile kesiştirilerek sunulduğu bir eserdir. O bakımdan bu romanı incelemek hem bir edebiyat araştırması hem de alternatif bir tarih okuması işlevine sahiptir.

1. Nesiller ve Değişen Hayatlar

Cevdet Bey ve Oğulları bir ailenin üç kuşaklık hikâyesidir. Roman, Cevdet Bey'in otuzlu yaşlarının sonuna geldiğı Temmuz 1905 tarihiyle başlar ve torunu Ahmet'in otuzlarına geldiğı 1970'te son bulur. Bildungsroman denilen ve kronolojik bir akışa sahip olan bu tip romanlara dünya edebiyatında da rastlanır ve en meşhur örneğı Alman yazar Thomas Mann'ın kaleme aldığı Buddenbrook Ailesi'dir. Nitekim Pamuk, bu eser hakkında bilgi verirken, kendi aile geçmişini de kurguya katarak benzer bir aile romanı yazmayı arzuladığını açıklar:

Thomas Mann'ın 'Buddenbrooks'ta kuşaklar boyu bir aileyi anlattığını görünce, kendi hikâyemi anlatabileceğimi hemen anlamıştım. Genç kahramanlarım ise benim yirmi yaşlarımdaki Sarte-Camus etkilenmelerimden izler taşırlar, ama bu kitabı bir şey değildir bütünüyle. Babam da kahramanlardan biri gibi 1950'lerde Paris'e gitmiş, Cafe Flore'de arada bir rastladığı Sartre'nın bazı kitaplarının Gallimard Yayınevi'nden çıkan ilk baskılarını almıştı. Cevdet Bey, bütün bu

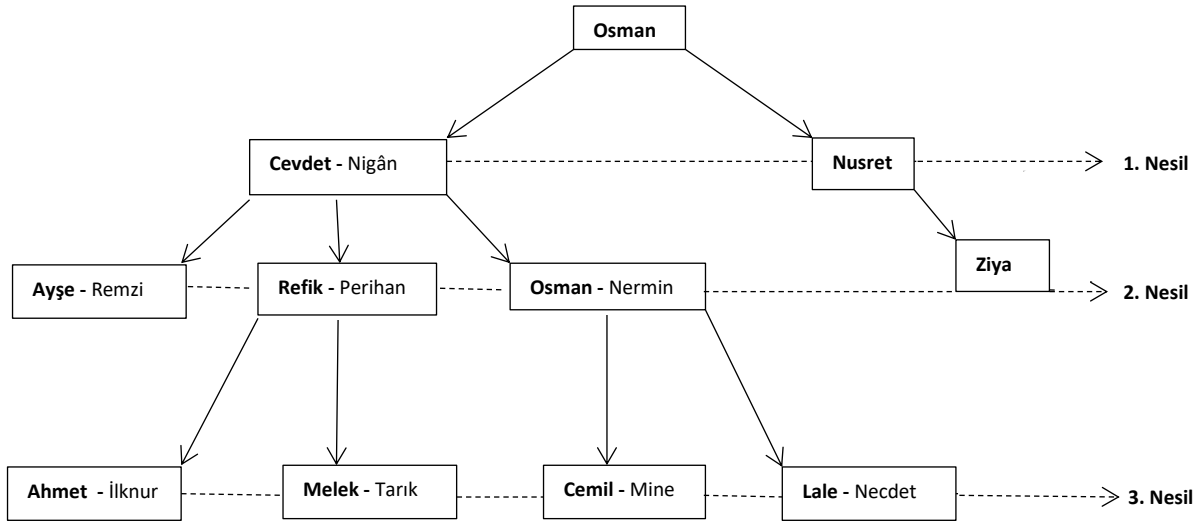
etkilerle, büyük bir aile romanı yazmak isteği ve bu roman da Jöntürkler’den Cumhuriyet’in ilk elli yılının sonuna kadar İstanbul’u hikâye etme tasarımının sonucudur. (Pamuk, 1999: 130)

Bir başka yerde de “... ben ilk kitabımı yazarken aile romanı yazmak istiyordum, küçüklüğümü geçirdiğim apartmanın yanındaki eski bir evden sürekli bahsederlerdi... O eve ilişkin hayaller kurmuştum... Cevdet Bey ve Oğulları benim kendi ailemin romanıdır hem de bu tür okumalar ve hayal gücüyle kurulmuş başka bir ailenin romanı...” diyerek yazdığı romanı aydınlatan bilgiler sunar (Pamuk, 1999: 140).

Roman kahramanlarının Nişantaşı’ını mesken tutması ile Pamuk’un aynı yerde yetişmesi; yine son nesilden Ahmet’in bir ressam olması ile Orhan Pamuk’un gençlik yıllarında ressam olma arzusu taşınması, yazarın kurguya kendi mazisinden kattığı bazı hususlardır. Buna, Orhan Pamuk’un ailesinin köken itibarıyla Manisa’ya dayanması ile roman kahramanı Cevdet Bey’in de aynı yerden gelen bir ailesi olması eklenebilir.

Romandaki nesilleri vermesi ve kronolojiyi anlaşılır kılması bakımından kahramanları basit bir şema ile eşliğinde sunmak faydalı olacaktır.

Şekil 1: *Cevdet Bey ve Oğulları Romanında Nesiller*

Esere isim olan “Cevdet Bey ve Oğulları”, esasında, roman kahramanı Cevdet’in, dükkânına astığı tabelada yazan ibaredir. Cevdet, babası Osman’ın vefatından sonra, ticarete soyunmuş ve bir Jön Türk olan ağabeyinin Paris’e gidişinin ardından da ailenin yükünü tamamıyla üstlenmiştir. Odunculukla başlayan iş hayatını nalbur dükkânı açacak kadar ilerletir. Romandaki kuşakların ticarete dayalı ailevi mazileri, kahramanın dükkânına asılan “Cevdet Bey ve Oğulları – İthalat – İhracat – Nalburiye” levhasına dayanır. Arkadan yetişen nesiller ticareti geliştirmişler; zenginlik kazandıkça yaşam konforları da buna bağlı olarak artmıştır. Eserde, hayatı merkeze konulan ilk nesil Cevdet Bey ve eşi Nigân Hanım’dır.

Cevdet Bey, İttihat ve Terakki ile mason olmadan ilişkilerini sürdüren Meşrutiyet dönemi tüccarlarından. (Pamuk, 1998: 533) Kendi döneminde siyaset çok ön planda olduğu ve Türklerden ziyade azınlıkların bu sahada hâkimiyeti bulunduğu için Cevdet Bey, tüccarlığının küçümsendiği kanaatindedir. Onun tek derdi, ticari istikrarıdır. Bir yuva kurmanın, işi için de önemli olduğunu düşünür. Düzenli bir aile hayatı ve düzgün bir işi olan kişi, ona göre başarılıdır. Cevdet Bey yeni değerlere adapte olmaya çalışan ancak geleneksel değerler içinde yetişmiş,

evliliğine ve işine sadık biridir. Yaşadığı dönem hem Meşrutiyet yıllarını ve Osmanlı'nın son dönemini hem de Cumhuriyet'in ilk döneminde inkılapların yapıldığı yılları içerir. O yüzden sancılı devirleri idrak etmiş bir ticaret adamıdır. Ekonomik çalkantıların had safhaya vardığı zamanlarda bile işlerini bozmadan yürütmüş, maddi varlığını oğulları Osman ve Refik'e intikal ettirebilmiştir.

Cevdet Bey'in kurulu düzenle bir problemi yoktur. Yeni kurulan düzene de derhal uyum sağlar. Rejimler, yaşamlar değişmiş ancak Cevdet Bey, işini merkeze aldığından; gündelik olaylarla, bilhassa politikayla mesafeli olduğundan, dikkatini odakladığı ticarete hiç hüsrana uğramamıştır. Eşi Nigân Hanım'la huzurlu bir yuvası vardır. İlk neslin değerleri, oturmuş bir toplum hayatının kültürüyle yoğrulmuş ve kendilerine önceki nesillerden tevarüs etmiştir. Eşinin babası devlette umur görmüş Şükrü Paşa'dır. Osmanlı'nın son paşalarının hayatta olduğu ve eski konak hayatının hüküm sürdüğü bir devirde gençliklerini yaşarlar. Cevdet Bey'in sağlığında iken çekirdek aile olarak etrafları ile mesele olabilecek düzeyde bir çatışma veya polemik yaşamazlar. Romanda Cevdet Bey'le münakaşaya tutuşmak isteyen tek kişi ağabeyi Nusret'tir. Cevdet, ağabeyinin tüm hırçınlığına karşı edilgin bir tavır sergiler. Onunla tartışmaya girmez. Nusret ise kardeşinin Avrupa hayranı olduğunu söyler. Cevdet Bey zaten alafranga bir aile kurma hayalini taşımaktadır. Yeniliğe muhalif değildir ve Avrupa'ya, yeniliğin geldiği yer olarak baktığından, yaklaşımında bir hata görmez. Geleneğin içinden Cumhuriyet'e erişmiş bir nesil olarak Batılılaşmaya karşı durmaz; bilakis yeni değerleri benimseyerek iş ve aile hayatını sürdürür. Ne Meşrutiyet devrinde padişaha ne de Cumhuriyet döneminde inkılaplara karşı çıkar. O, bir ticaret adamı olarak pragmatisttir. Mesela Meşrutiyet döneminde, kendisiyle ülke durumu hakkında konuşan arkadaşı Fuat'a, böyle işlerle ilgilenmediğini söyler ve "Ben padişaha karşı gelemem!" der. Ona göre bir tüccar bu işlere karışmamalıdır. Kazanç ve aile önemlidir (Pamuk, 1998: 44 – 45). Cumhuriyet sonrasında da artık yetmişine merdiven dayamış biri olarak Refik'e nasihat ederken, aynı fikirleri tekrarladığı görülür: "Sen bu işlere çok fazla karışma. Sen evlendin. Artık senin asıl amacın bellidir. Evin ve işin..." (Pamuk, 1998: 134)

Cevdet Bey, romandaki kuşaklar göz önünde tutulduğunda, ardından gelenlere göre iç huzuruna sahip bir karakterdir. Ağabeyi Nusret ise bir ideale adanmış ve hayatla problemlili bir tiptir. Nusret bir Jön Türk olarak Abdülhamit'in yönettiği ülkeyi beğenmez. Veremlidir ancak içeri temiz havanın gelmesi için pencerenin bile açılmasını istemez. "Pencereyi kimse açmasın! Burası, benim memleketim, orada, Fransa'da olduğu gibi karanlıktan kurtuluncaya, Abdülhamit yıkılıncaya, her şey aydınlık, temiz, namuslu, iyi oluncaya kadar kimse pencereyi açmasın." cümleleri ile kendi gözünden devrinin panoramasını çizer. (Pamuk, 1998: 28 – 29) Romanda hayatı farklı yorumlayan ve geleneksel değerlerle ters düşen ilk kahraman odur. Nusret inançsızdır ve oğlu Ziya'nın da Tanrı inancı taşımasını istemez. O yüzden ölümünden sonra, Ziya'nın Haseki'deki akrabaların yanından alınmasını vasiyet eder. Aksi takdirde Ziya uyuşuk ve dünyayı kavrayamayan biri olacaktır. (Pamuk, 1998: 74) Nusret mevcudu değiştirme yanlısıdır, memleketteki gidişatı tasvip etmez. Ölüm döşeginde bile, yurttaki eğitim ve özgürlük yoksunluğundan bahseder; ülkesini İngiltere ile kıyaslar:

Demolins'e göre İngilizlerin üstünlüğünü, orada bireylerin, insanların daha özgür olmasında aramak lâzım. İşte bizde bu yok. Bizde öyle özgür, aklını kullanan, girişken insan yok! Bizde herkes köle, herkes boyun eğmek, toplumun içinde erimek, korkmak için yetiştiriliyor. Eğitim dedikleri şey hocanın dayağı, anneyle teyzenin saçma tehditleri. Din, korku, karanlık düşünceler, ezberlenmiş şeyler...Herkes boyun eğerek, birisinin himayesine girerek, kulluk ederek yükseliyor. (Pamuk, 1998: 75)

Konu hakkında yapılan bir araştırmada önemli bir tespitte bulunulur:

“Orhan Pamuk alegorik olarak yeni doğan bir ülkenin temelini bir yandan Cevdet Bey’in temsil ettiği maddi zenginlik arayışına, diğer yandan Jöntürk aydını Nusret’in temsil ettiği Fransız Devrimi’ne, cumhuriyete ve özgürlüğe inanmış idealizme bağlamaktadır.” (Doğan, 2011: 106)

Nusret tüm paşaların sülalelerinin kanlarının akıtılacağı bir ihtilalle ortamın düzeleceğini düşünür. (Pamuk 1998: 83) Bu tarz fikirlere, romanın sonunda anlatılan, Cevdet Bey’in torunu ve üçüncü kuşaktan olan Ahmet’in de sahip olduğu gözlemlenir. İlk nesilde rejimin değişmesine, kültürün ve zamanın farklılaşmasına rağmen yine de hayattan haz alınır. Nusret istisna edilirse durumdan şikâyetçi kimse yoktur ve tüm çalkantılarına rağmen hayat, kendine has ahengiyle sürer. Cevdet Bey ise zaten bu tür konulara aklını yormaz. Ona göre “hayat, iyi yaşamaktır.” Bu yolda gençlere öğütler verir. Birlikte oturlan sofralar, aile saadeti, sıkıntısız geçirilen günler mutlu olmak için yeterlidir. Kriz, kendisine değerlerin doğru dürüst aktarılmadığı ikinci nesille beraber başlar.

Cevdet Bey’in vefatının ardından, henüz cenaze namazından başlamak üzere bir dizi yabancılaşmanın konu edildiği görülür. Refik babasının cenazesine abdest dahi almadan gelir ve “inanmadığı hâlde” namaz kılanları taklitle eğilip kalkar. Ağabeyi Osman’ın da kendisi gibi abdest almadan cemaatin içinde saf tuttuğunu düşünür. Romanda caminin vurgulandığı tek kısım burasıdır. Refik caminin içine girerken ayakkabılarını çıkarmaktan hoşlanmaz. Camiye, çorapları ile namaz kılan bahçıvanları ve hizmetçileri yakıştırmazken, ayakkabılarını çıkartan kendisini ve ağabeyini mabede bir türlü yakıştıramaz. İkinci kuşak tamamen Batılı gibi yaşamaktan yanadır. Evlerine de ayakkabıları ile girerler. (Pamuk, 1998: 538) Cenazeye giderken siyah kıyafet giyilmesi ve çelenk gönderilmesi de toplum değişimi bakımından romanda dikkati çeken hususlardır. Osman ve Refik’in başını çektiği ve özellikle Refik’in arkadaş çevresiyle genişleyen bu nesil kılık kıyafet, gözettikleri ev adabı bakımından önceki nesilden farklıdır. Hâlen konakta yaşanır, yemekler birlikte yenir ama diğer taraftan memleket değişmekte, eski usul evlilikler terk edilmekte ve yeni çiftler zaman ilerledikçe ayrı bir evde oturma arzusu taşımaktadır.

Cevdet Bey’in vefatı sonrasında, romanda ilk neslin temsilcisi olarak boy gösteren Nigân Hanım, aile düzeninin eskisi gibi gitmesi için çaba gösterir. O, bir paşa kızıdır. Konak ortamında büyümüştür. Cevdet Bey ile beraber refah içinde, sorunlardan uzak bir ömür sürmüştür. Bu esnada ikilinin, dinî itikatlarını öne çıkartmayan ancak gelenekten büsbütün soyutlanmamış bir hayatı vardır. Cevdet Bey likör içmesine rağmen bayramlarda namaza giden ve çocuklarını da camiye götüren bir babadır. Ailevi hayatında gayrimeşrûya yer yoktur. Nigân Hanım’ın dine yönelişi ise eşini kaybedince başlar. Refik annesinin namaza başlamasını tuhaf bulur. “Annem bir şeye inanmaz ki. Oruç tutuyor diye Nuri’yle alay eder” demesi, ilk nesilde dinin, bir inançtan çok usulen devam ettirilen bir kültür olduğu fikrini doğurur. (Pamuk, 1998: 219)

Nigân Hanım, eşinin sağlığında olduğu gibi ailenin bir arada oturup kalmasını, yemesini, bütünlüğünü sürdürmesini istediğinden genç nesillere göre muhafazakâr biri gibi görünür. Oysa dünya görüşü, yaşam tarzı itibarıyla hiç de muhafazakâr değildir. Nitekim en başından beri kocasıyla alafranga bir hayatı tercih etmişlerdir. Toplumsal değişimin Nigân Hanım üzerinde de etkili olduğunu ve Nigân Hanım’ın esasında bir muhafazakâr olmadığını anlatan bayram sofrası sahnesi mühimdir. Bayram sofrasına oturduklarında, küçük oğlu Refik’i sakallı görünce bu durumu yadırgar. Artık devir değişmiştir. Erkekler tıraş olmaktadır. “Paşa babamın evinde, adam olan herkesin sakalı vardı. Babamın evinde kırkını bitiren herkes sakal bırakırdı, ama o zaman başka zamandı, o insanlar başka insanlardı, şimdiki zaman başka!” diye düşünen Nigân Hanım, büyük oğlu Osman’ın bayram namazına gitmeyişi de garipsemeden öteye geçmez:

“...Osman sabah bayram namazına da gitmemişti. Nigân hanım dindar değildi, ama bayram namazına aileden birinin gitmesi iyi bir şeydi.” (Pamuk, 1998: 244 – 245)

Dikkati çeken nokta, küçük oğlunun camiye gitmeyişi umursamayışıdır. Aileden birinin, temsilen büyük oğulun bayram namazında görülmesi ona göre yeterlidir. Cevdet Bey oğullarını da bayram namazına götürülen biri iken ikinci nesilde, ailenin erkeklerindeki dinî kayıtsızlık bariz bir hâl alır. Nigân Hanım'ın bu duruma tepkisi ise içindedir. Kimseye bir söz söylemez.

Roman ilerledikçe, fertlerin birbirine uzaklaştığı hatta Cevdet Bey'in oğullarının aile hayatlarının bozulduğu müşahede edilir. Büyük oğul Osman, eşi Nermin'i, Keriman isminde bir kadın ile aldatır. Nermin de onu aldatmaktadır ve bu durum, küçük oğul olan Refik'in eşi Perihan tarafından bilinmektedir. Nermin, kocası Osman'ı, şirket denen para makinesini işleten bir başka makine gibi görür. (Pamuk, 1998: 358). Refik ise hayatına bir anlam arar ve eşinin kendisini anlamadığından yakınır. Refik ile Perihan arasında da Refik'in ileri sürdüğü gerekçeden ötürü soğukluk meydana gelir. Bir süre sonra da Refik hep birlikte yaşadıkları baba evini terk eder. (Pamuk, 1998: 260) Böylece aile hayatında büyük hasarlar oluşur.

Cevdet Bey ve Nigân Hanım ilk nesil olarak her ne kadar alafranga yaşam biçimini sürdürseler de aile değerlerini önemserler. Anne ve baba olarak ikisinin de gayrimeşrudan sakınmasına mukabil ikinci nesilde metres hayatı, evi, evladı terk etmek şeklinde tezahür eden bir dizi değer çözülmesi görülür. Osman da Refik de zaman zaman yaptıkları üzerine düşünür. Yanlılıkların farkındadırlar. Mesela Osman, duvarda babasının resmini görünce, neşesi kaçar ve "Bir metresim var, bu çok çirkin!" diye kendi vicdanına günahını itiraf eder. Babasının ömrü boyunca annesinden başka kadın bilmediğini zihninden geçirir. Diğer taraftan yaptığını meşruiyete oturtmak için etrafında eşini aldatanların bir hayli olduğu aklına gelir:

" 'Selahattin'in de var, Demirci Mustafa'nın da var, hatta Fuat Bey'in bile bir zamanlar varmış!' diye mırıldandı. 'Üstelik Mustafa'nınkini karısı bilir, ses etmezmiş!' " (Pamuk, 1998: 506)

Osman'ın fikirlerinden, sonraki kuşaklarda gayrimeşru hayatın yaygın bir hâl aldığı anlaşılır. Toplum olumsuz yönde değişmektedir. Yuvalar zarar görmekte ancak bireyler rahat ve özgür yaşamak gerektiğini öne sürmektedir. Bu fikre istinaden hep birlikte geniş bir ev içinde geçirilen hayattan, zamanla, apartman dairelerindeki dar hayatlara geçilir. Refik bir süre sonra eşi ile arasındaki buzları eritir ama bu sefer, eşi Perihan'la ayrı eve çıkmayı ister. Kız kardeşi Ayşe de baba evinden uzaklaşır. Osman da apartman hayatına taraftardır. Ailede bu fikre karşı olan tek kişi, anneleri Nigân Hanım'dır.

Nesiller, hayat tarzları değiştikçe görüş ayrılıkları ortaya çıkar. Arkadan gelenler, önceki neslin alışkanlıklarını, olayları kavrayış biçimini sorgulamaya ve beğenmemeye başlar. Buna, Refik'in sünnet merasimine ve yanındakilerin, eski eğlence kültürüne dair olan fikirleri örnek verilebilir. Refik, ağabeyinin oğlu Cemil'in sünnet töreninin sonuna doğru, "Şu sünnet denen şey çok aptalca, vahşi, ilkel bir tören zaten" diyerek ayağa kalkar. (Pamuk, 1998: 479) Buna gerek olmadığını, yapılanın çirkin olduğunu düşünür. Törende çocukları eğlendirmesi için tutulan hokkabaz ise Osman'ın eşi Nermin tarafından "çok alaturka" bulunarak eleştirilir. Bir başkası ise ramazan ve sünnet eğlencelerinden hoşlanmadığını açıklar. Eskiden ortaoyununa gülen nesil artık anlaşılmaz bulunmaktadır. Aile çevresinden olan Sait Nedim Bey, "Bir kere Naşit'i seyrettim, niye gülüyorlar anlamadım. Babam, ama, severdi" diyerek kuşaklar arasındaki ayrışmayı gözler önüne serer. (Pamuk, 1998: 475)

Refik'in sürdüğü hayattan memnuniyetsizliği ve içinden çıktığı toplumu eksik, kusurlu görmesi, onu bir anlam arayışı içine sokar. Evinden de işinden de mutsuz olduğunu arkadaşlarıyla paylaşır. Ona göre, yaşadığı hayat, bir çeşit bayağılıklar zinciri içinde devam etmektedir. Refik'in yakın arkadaşlarından Muhittin, onun bu arayışını, bir inancı olmayışına, herhangi bir ideale gönül vermemiş olmasına bağlar. Romanı bu açıdan değerlendirmek gerekirse, Nusret dışında, ilk neslin uğruna hayatını feda edeceği ulvi gayeleri yoktur. Cevdet Bey, hayatın anlamını, işini ve aile düzenini sürdürmekte, istikrarlı bir yaşamda bulur. Nigân Hanım ise eşinin tuttuğu yolun sessiz bir takipçisidir ve tutulan bu hayat yolunda eşine refakat eder. İkinci nesilde, Refik'le beraber,

Cevdet Bey’in çizdiği, iş ve aileden ibaret yaşam yörüngesinden çıkıldığı müşahede edilir. Refik hayatına bir anlam arar. Toplum geri kalmıştır ve onu bunaltmaktadır. İş onu tatmin etmez. Eşinin kendisini anlamadığını, fikirlerini kavrayamadığını düşünür ve sırf bu yüzden onunla tartışır. Evini terk eder. Sonradan eşine geri döner fakat içindeki anlam arayışının ateşi küllenmemiştir. Bir gün memleketteki sefaletten dem vurarak, böylesi bir ortamda mutlaka bir eylem sergilemesi gerektiğini eşine açıklar. Aksi takdirde toplumdaki geri kalmışlıktan kendisi de suçlu olacaktır. Refik’in bu çıkışlarından bıkan Perihan, eşyalarını valizlere doldurup evden çıkar, gider. Eşi tarafından terk edilen Refik ise babası Cevdet Bey’den kalan şirket hisselerini satar ve toplumu aydınlatmak için bir yayınevi kurar. Yayınevi işinde başarısız olur. Paris’e gider. Perihan ise Refik’in ardından bir avukatla hayatını birleştirir. Çocukları Ahmet’i ise Galatasaray’a yatılı olarak verirler.

Nesiller arasındaki bağların zayıflaması ve problemlili bir hâl alışı, baba - oğul ilişkisi düzleminde kendini belli eder:

Cevdet Bey ve Oğulları’nda Cevdet Bey ile oğlu Refik arasındaki ilişki kopuktur. Ticarete dayalı gelişen Türk burjuva sınıfının öncülerinden olan Cevdet Bey’in pek fazla üzerinde durmadığı kültürel, siyasi ve sosyal anlamda Batılılaşma ve modernleşme ülküsünü gerçekleştirme görevini Refik üstlenir. Cevdet Bey ile Refik arasında kopukluk oluşturan bu durum farklı bir biçimde Refik’le oğlu Ahmet arasındaki ilişkiye de yansır. Babasının kültürel bir devrim yaratma çabalarını eleştiren Ahmet, onun “*cahillikle karışık, ilgi çekici bir saflık*” içerisinde olduğunu söyler. (Demir, 2009: 148 – 149)

Romanda toplumsal değişmeyi veren karakterlerden biri Refik’in yakın arkadaşı Ömer’dir. Ömer, Avrupa yüzü görmüş ve Batı’nın perspektifiyle kendi memleketine bakan bir mühendistir. Ne var ki Batılıların kapitalist yaklaşımının kendisinde bir ideale dönüştüğünün farkında bile değildir. Yaşama pragmatist bakar. Çok para kazanmak, rahat etmek tek gayesi olmuştur. Gerçi Cevdet Bey’de de bu tarz fikirler mevcuttur; ancak Refik’in akranı, yani ikinci neslin içinde yer alan Ömer, en azından Cevdet Bey’de bulunan aile fikrini dahi taşımaz. Evlenme sözü verdiği Nazlı’yı öylece bırakır. Bu da arkadan gelen nesillerde görülen ahlaki deformasyona işaret eder.

İkinci nesilde kapitalist zihniyet belirgindir. Mesela Cevdet Bey’in büyük oğlu Osman’ın Hatay’ın anavatana katılması söz konusu olduğunda, konuyu sadece şahsi ticareti açısından düşünmesi buna örnektir. O, Hatay’ı vatana katılması hâlinde, yalnızca satış yapacağı yeni bir pazar olarak değerlendirir. Konunun diğer tarafları ile alakadar değildir. Oraya ne satabileceğini düşünür. (Pamuk, 1998: 309). Kız kardeşi Ayşe’nin bir erkekle görüşmesini bile hemen aile menfaatlerine bağlar. Ayşe’ye görüştüğü çocuğun babasının ne iş yaptığını sorar. Öğretmen olduğunu öğrenince, bunu beğenmez:

‘Öğretmenmiş! Bir öğretmen çocuğu...’ Öfkeyle ayağa kalktı. ‘Seni kandırmış işte! Apaçık ortada! İyi bir ailenin kızı olduğunu anlamış. Seni kandıracak, babamın mirasından sana kalanların üzerine yatacak, bütün ömrünce keyif çatacak... İyi çocuk dediğin bir kurnaz tilki... Niyetinin ne olduğunu anlamıyor musun? Bu kadarcık aklın yok mu senin?... İyi çocuk her şeyin üstüne yatacak! Sonra sana da gıy gıy keman çalar... Para nasıl kazanılıyor biliyor musun sen? (Pamuk, 1998 : 314)

Osman’ın hemen her konuya çıkarıcı biçimde yaklaşması okura itici gelir. O, sırf iş çevresini genişletmek için kulübe üye olmuştur. Sonradan Refik’in arkadaşı Muhittin’in verdiği bilgiye göre bunun bir Mason kulübü olduğu anlaşılır. (Pamuk, 1998: 319).

Romanda Avrupa gören kahramanların yaşantılarında meydana gelen bakış açısı farklılığı da ayrı bir toplumsal değişmeye işaret eder. İlk nesilden Nusret, Paris’ten dönünce kendi halkını,

milletinin değer ve inançlarını terk eder. Toplumunu, akraba çevresini hakir gören konuşmaları bunu kanıtlar. Hatta kardeşi Cevdet bile, ağabeyi için “Paris’e gitti, buranın hiçbir şeyini beğenmez oldu.” diye düşünür. (Pamuk, 1998: 34). Ömer ise Türkiye’yi de içinde tuttuğu Doğu kavramına tamamen olumsuz yaklaşır. İnsanları, Türkiye’deki genel ortamı beğenmez. Ülkesini karşı aidiyetini yitirmiş gibidir. Nişanlısı Nazlı’ya “Ben Türk’ benzemiyorum” itirafı mühimdir. O, Türklerin ses çıkarmayan, itiraz etmeyen ve olan biteni kabullenen yapıda olduğunu ancak kendisinin sessiz kalamadığını, bu yüzden buradaki insanlara kendini yakın bulmadığını açıklar. (Şahin, 2015: 119). Günlük eşyalarından ev konforuna kadar Batılı gibi yaşama arzusu içindedir. Kendisini Erzincan’da ziyarete gelen Refik’e tuvaletin yerini gösterirken, “Alaturka ama idare edersin artık” der. Alaturka tuvaletin aslında “uşaklar ve hizmetçiler” için olduğunu ama Erzincan’da şartların daha iyisine elvermediğini kaydeder. Refik’in ise mahcubiyet içinde babasının da alaturka tuvalet kullandığını açıklaması, Batılı yaşamın hayatın her düzeyine sızdığını, ülkedeki alışılmış yaşam biçiminin sanki utanç verici bir durummuş gibi algılandığını anlatır. (Pamuk, 1998: 260) Bir başka kahraman olan Ayşe ise eğitim için Avrupa’ya gönderilir ve dönüşünde eski hayatını tatsız bulur. Bir zamanlar etrafındakilere nasıl tahammül etmiş olduğunu düşünür. “Zaten ben eskiden niye öyleydim, o da başka bir şey ya... Hayat bakışım değişti belki de!.. Yok, yok, oraya gidince insanın her şeye bakışı değişiyor.” cümleleri durumu özetler. (Pamuk, 1998: 359). Kısacası Batı’nın, ülke insanını, fikir ve inanç yönleriyle kökten etkileyen bir coğrafya olduğu ortaya çıkar. Bu etkilenme, kahramanlarda genel itibarıyla olumsuz biçimde tezahür eder. Batı, *Cevdet Bey ve Oğulları* romanında toplumsal değişimi tetikleyen ve değişimin seyrini belirleyen bir dinamiktir.

Ahmet’in merkezinde olduğu üçüncü nesil yeni, daha konformist bir hayat tasavvuruna sahiptir. Refik ve Perihan’ın çocukları olan Melek ve Ahmet 1970’lerin Türkiye’sinde yaşar. Ahmet ile dedesi Cevdet Bey arasında neredeyse bir asırlık zaman farkı vardır ve aile zamana ayak uydurarak yaşantısına devam eder. Osman ile Nermin’in çocukları olan Cemil, Mine ile Lale ise Necdet ile evlenmiştir. Onların da çocukları vardır. Cevdet ve Kaya ailenin dördüncü neslidir.

Üçüncü kuşak artık apartmanda yaşar, Cevdet Bey’den kalan ticaret işi bir aile geleneği olarak sürdürülür. Osman yaşını almıştır ve işleri oğlu Cemil’e bırakmış gibidir. Cemil oğlu Cevdet’i Avrupa’da okutmak ister. Her ailenin ayrı bir gündemi vardır. Nigân Hanım iyice ihtiyarlamış ve bilincini kaybetmiş bir ihtiyar olarak eski evde yaşar. Otuzlu yaşlarındaki Ahmet, Nişantaşı’ndaki çekme bir katta tek başına kalır. Dördüncü nesle ulaşan büyük bir ailedirler fakat pek bir araya gelmezler. Ailevi bağlar ve dayanışma gittikçe zayıflamıştır. Birbirlerinin arkasından yaptıkları konuşmalar, kınamalar onlara olağan gelir.

Üçüncü nesil genel itibarıyla Ahmet’in açısından anlatılır. Ahmet yurt dışında güzel sanatlar eğitimi almış, Goya tablolarını taklit eden bir ressamdır. Verdiği resim ve Fransızca dersleriyle geçimini sağlar. Yalnız yaşamaktan hoşlanır. Sevdiği bir kız vardır. Dertlerini, sırlarını onunla, İlknur’la paylaşır. Sosyalisttir. Devrim yanlısıdır. Tıpkı dedesi Cevdet Bey’in ağabeyi olan Nusret gibi yöneten kesime gelecek ağır bir darbe ile işlerin düzeleceği kanaatini taşır. Son nesilde sosyal değişimin yeme içme tarzında ve verilen muhtelif hükümlerde odaklandığı gözlemlenir. Yemekler eskiden olduğu gibi birlikte yenmez. Nadiren toplu oturmalar ve yemek yemeler görülür. Bireysellik artmıştır. Ahmet’in yalnız başına yaşaması buna örnektir. Ayrıca olaylar ve kişiler hakkında genç kuşakların daha pervasız konuştukları dikkat çeker. Cevdet Bey’in, kayınpederi olan Şükrü Paşa karşısındaki yarı ihtiyatlı yarı tedirgin hâli artık genç nesilde emsaline pek rastlanmayan bir durumdur. Ahmet’in amcası Osman’ı, gelecek muhtemel bir darbeden haberdar ederken ona karşı çıkışır tarzda konuşması; yine Ahmet ve kız arkadaşı İlknur’un, Ahmet’in babası Refik hakkında konuşurken, onun bilgisiz ve toplumdan uzak olduğuna dair tek kalemde verdikleri hükümler örnek olarak sunulabilir.

2. Nesiller ve Politik Tutumlar

Romanda bir Jön Türk olarak geçen Nusret dışında ilk nesilde kararlı bir politik duruşa rastlanmaz. Nusret ise jakoben bir devrimcidir. Hanedanı alt etmek için yönetici sınıfın oluk oluk kanının akıtılmasını savunacak kadar marjinaldir. Kendi neslinden çoğu kimseyi hatta Prens Sebahattin’i dahi beğenmez. Ülkenin aydınlanmasının ancak kanlı bir ihtilal neticesinde olacağına kendisini inandırmıştır. Kardeşi Cevdet ile konuşurken hep bu fikirlerini açıklar. Cevdet ise onun görüşlerini sessizlikle geçiştirir. O, politik tartışmaların dışında kalmaya özen gösterir. Ticaretine zarar verme ihtimali olan her tür sosyal ve politik meseleye, çıkışa, polemige karşı temkinlidir. Dost meclislerinde bile siyasetten bahsetmez. Bir yerde ise bu konu hakkındaki görüşlerini açık yüreklilikle, “Ben bir tüccar olarak siyasetin bana ne gibi bir yararı olacağını anlamıyorum.” sözleriyle ifade eder. (Pamuk, 1998: 43). Eşi Nigân Hanım ise zaten bu konulara çok uzak birisidir.

Tutum farklılığının belirginleşmesi, ikinci nesille beraber ortaya çıkar. Büyük oğul Osman, doğrudan siyasetle ilgili değildir; ancak yaptığı işle ilgisi nispetinde gelişmeleri takip eder. İşinin standartını etkileyecek hususlara kulak kabartır. Mesela yeğeni Ahmet, büyük amcazadesi ve eski bir asker olan Ziya’dan işittiği “darbe olacak” duyumunu dile getirdiğinde, anlatılanları kafasında ölçüp biçer ve olası bir darbenin firmasına ne kadar zarar verebileceğini hesaplamaya çalışır. Onun askerî ve siyasi gelişmelerle alakası, menfaati nispetindedir.

İkinci kuşakta bu konulara en çok, küçük oğul Refik ilgi duyar. Bununla beraber Refik sathi merakların ve uçarı tavırların adamıdır. Kültürel alt yapısı ve şahsi tecrübesi siyaset için yetersizdir. Bazen toplumda gördüğü yanlışları değiştirmek için siyasetin doğru bir kanal ve yapıcı bir güç olacağını umsa da siyasetin ve bürokrasinin kendisi ile karşı karşıya geldiğinde, hayal kırıklığına uğrar. Çıktığı bir Anadolu seyahatinde gördüğü köylerin hâlden mustarip olur ve köylerin kalkınması için kendince tasarılar kaleme alır. Devrinde aydın görülen, aynı zamanda Ankara İktisat Müdürü olan Süleyman Ayçelik’e fikirlerini açar. Süleyman Ayçelik ise ona Türkiye’nin bir “köylü cenneti” yapılamayacağını ve Refik’in inkılapları, bilhassa devletçilik ilkesini yanlış anladığını söyler. Siyaseti ve bürokrasiyi iyi bilen Süleyman Ayçelik, Refik’in iyi niyetli açıklamalarının pratikte değeri olmadığını, hele ilk etapta önemli olanın, köylüler değil; devletin ve kadrolarının güçlenmesi olduğunu açıklar. Aralarındaki anlaşmazlık su yüzüne çıktığında öfkelenerek Refik’i, “İdealizm iyi şeydir, ama bana kalırsa hayatta elle tutulur bir şey yapmak daha iyi bir şeydir... Evet, inkılap ağalara dokunamaz!” cümleleri ile susturur (Pamuk, 1998. 408). Refik ise sükûtunun ardına sakladığı fikirleri ile kalakalır:

Refik birden: ‘Evet, aptalın tekiyim ben!’ diye düşündü. Korktu. ‘Bütün bu tasarıları hayatıma bir yön vermek için yaptım. Hayatıma bir yön ve amaç vermek için köylülere acıdım. Sonra işte bütün bunların saçma ve boş olduğu ortaya çıktı.’ Bir suçlu, toplum dışı bir yaratık, bir sapık gibi hissederek oturuyor, öne bakıyordu. (Pamuk, 1998: 409)

Bu sahne, Refik’in anlık heveslere meylederek hayatına bir anlam katma çabası içinde olduğunu, tecrübesizliğini anlattığı gibi siyaset ve bürokrasi çarkının nasıl işlediğini de açıklar. Refik’in gerçekleri ile Süleyman Ayçelik’in ağzından dökülen politik gerçekler uyuşmaz. Refik ne kadar siyasete olumlu yaklaşmış olsa da Süleyman Ayçelik vesilesiyle içyüzü ortaya konan devir siyasetinin bambaşka bir perspektife sahip olduğu aşikârdır. Süleyman Ayçelik, eski bir Marksistken koyu bir devletçiye dönüşmüştür. Bunun sebebini de duygularını geride bırakıp gerçekleri görmesine bağlar. Devletin işleyişinde tavizsiz olunması gerektiğini anladığını vurgulayarak meseleyi, o günlerde yaşanmış Dersim olaylarına kadar getirir:

İsterseniz Dersim'i de anlatın. Onu da biliyorum... Bütün günahları biliyorum, bütün günahları benimsiyorum. Çünkü başka bir yol olmadığına inanıyorum! Siz de eğer bir şey yapmak istiyorsanız, eğer devlete bir yararınız olsun istiyorsanız, günahları benimseyecek kadar cesur olmalısınız. Doğrusu günah da diyemem onlara... Devlet için yapılan hiçbir şey günah sayılamaz. Ama siz, bu tuhaf, alışılmadık bakışınızla bu yapılanların bazısının günah olduğunu düşünüyorsunuz, sonra işte bu yanlış tasarıları yapıyorsunuz! İnkılap nedir düşünün. İnkılap halkın hayrına olanları, halka rağmen, fakat halk için, halka getirmek işidir. (Pamuk, 1998: 408 – 409)

Süleyman Ayçelik'in sözleri çarpıcıdır. Atatürk o tarihte hayatta değildir fakat o öleli, çok az olmuştur. İsmet Paşa, yönetimi devralmak üzeredir. Tek partili sistem söz konusudur ve hâlen inkılapların yerleşmesi için uğraşılmaktadır. Bu esnada devletin bürokratlarının nasıl katı bir tutum içinde olduğunu anlatan ve resmî erkin ne manaya geldiğini Refik'e öğreten Süleyman Ayçelik'in cümleleri, kahraman üzerinde soğuk duş etkisi meydana getirir. Refik, "Demek hiçbir şey benim iyi niyetime, istemime ve seçimime bağlı değil... Herşey şu devlet, inkılap, cumhuriyet dedikleri şeyle çevrili. Bana yol yok!" demekten kendini alıkoyamaz. (Pamuk, 1998: 412). Refik'in anladığına göre, memleket namına yapılacak her ne varsa, resmî politika eliyle yürütülür. Kendisi gibi iyi niyetli vatandaşlar sadece haddini bilmelidir. Yine de iflah olmaz bir romantik gibi davranan kahraman, memleket için ne yapılabileceğini düşünmeyi bırakmaz. Bir süre sonra, herkesin okuyabileceği kitaplar yayımlayacak olan bir kitabevi açmayı planlar. Kendisine iflas edebileceğini söyleyen arkadaşı Ömer'in uyarısına kulak asmaz. İyi eseri, halkın okuyacağını, böylece toplumun aydınlanacağını, kendisinin de millete hizmet etmiş olacağını düşünür fakat planını uygulamaya geçirse de iflastan kendini kurtaramaz ve çıkış için bu sefer başka bir ümide kapılarak Avrupa'ya gider. Refik'in daima akamete uğramış olan bu ve benzeri planlarında, okuru hüzne sevk eden şahsi macerasında, resmî politikanın görmezden gelinemeyecek rolü bulunur. O, zihnen donanımsızdır ve politikanın acemisi dahi olamayacak kadar toydur. Tüm bunlara rağmen yaşadığı hayal kırıklıklarında, politik ortamın, tek tipçi anlayışların ve onu, çözümün ortağı kılmaktan men eden resmî bürokrasinin soğuk yüzünün payı olduğunu inkâr etmek güçtür.

Romanda devletçi yaklaşımları öne çıkararak ve adeta resmî erkin sözcülüğünü üstlenme peşinde olan Ziya ve Muhtar Bey tipleri de ilgi çeker. Ziya, Cevdet Bey'in yeğenidir. Ağabeyi Nusret, oğlunu kardeşine emanet etmiş, Cevdet de onu yatılı mektebe vermiştir. Sonunda asker çıkan Ziya, baba ve anne şefkati tatmadığından, daha yatılı mekteplerden tanıdığı devleti, ailesi bilecek gibi yetişmiştir. Romanın 43. ara bölümü "Devlet" başlığını taşır. Resmî bir bayram töreni esnasında bir araya gelen siyasiler, askerler ve hatırı sayılır kişiler hararetle sohbet etmektedir. Bu esnada Ziya'nın Dersim isyanı ve devlet hakkında dile getirdikleri, onun fikirlerini, politik tutumunu açıklar. Ziya, devletin demir yumruğunun Dersim'i hizaya getirdiğini, inkılapların oraya da gireceğini kaydeder. O bir asker olarak orduyu çok önemser:

"Ordu her şeydir. Ordu inkılabı gözetir. Haksızlıklara, düzensizliklere karşı bekçidir. Hakkını almasını da bilir." (Pamuk, 1998: 392)

Ziya, orduyu vatanın ve milletin teminatı görür. Ona göre ordu, yeni bir rejim inşa edilirken daha en başta, kurucu ideolojinin dışına çıkılmaması için sigorta olarak tasarlanmış bir kurumdur. "Hakkını almasını da bilir" sözü ise çok anlamlıdır. Onun bu sözü sarf ettiği ortamda Refik de vardır. Ziya bu sözle hem ordunun aktif bir politik güç olduğunu meclistekilere hatırlatır hem de babasının vefatı sonrasında Cevdet Bey'in kendisine vermediği bir miras olduğunu ve bunu alacak kararlıkta bulunduğunu Refik'e ima eder. Muhtar Bey ise ikbal peşinde olan bir siyasetidir. Atatürk'ün ölümünden sonra kurulacak kabinede kendine mevki arar. İsmet Paşa'nın onu keşfetmesini bekler. Ziya askerî kanadın, Muhtar Bey ise resmî siyasetin neferi olmakla gururludur. Romanda oluşturulan bu gibi kahraman kadrolarıyla ikinci nesilden yaşça büyük olan

fakat ilk nesil de sayılamayacak bir ara kuşak, Cumhuriyet’in tüm değerlerini hatta “günahlarını” dahi benimsemiş bir kitle olarak temayüz eder. Mesela Muhtar Bey’in millî bayramlarda komşusunun kılık kıyafetine özen göstermemesine çileden çıkmışçasına gösterdiği tepki, aslında inkılapçılığın, devletçi bir siyasi olduğuna özenle yapılmış bir vurgudur. Yine “Muhtar Bey’in ‘Valiliği sırasında ölüm tehditleri, küfür ve iftiralarla dolu mektuplar al(ması)’ ve ‘Şapka ve Kıyafet Kanunu’nu uygulamak bahanesi ile kentteki bütün küçük dükkân sahiplerinin, din adamlarının canına oku(ması)’ devleti temsil eden gücün toplumla ilişkisinde yaşanan problemleri ifşa etmesi açısından da değerlidir.” (Arslangörür, 2019:135). Muhtar Bey, Cumhuriyet’in zihinlerde ve pratik hayatta kökleşmesi için güç kullanılması gerektiğini düşünenlerdendir. Romanda II. Abdülhamit yılları eleştirel şekilde anlatılır. O devrin despotizminden dem vurulur. Oysa yeni rejimi halka kabullendirmek için Muhtar Bey gibiler tarafından aynı despotizm bir yöntem olarak görülür. Romanda kurgulanmış olaylar tahlil edildiğinde, son iki asırda politik hayatın özünde değişen yoktur. “Ne yapıldıysa sopayla yapıldı!” diyen Muhtar Bey, Atatürk’ün son günlerini yaşadığına atfen, “İnkılabın tek kişilik kadrosu İstanbul’da belki ölüyor, ama bayrağı taşıyacak başkaları var” der ve kendisini jakoben bir rejim taraftarı olarak sunmakta beis görmez. Bayrağı taşıyanlardan söz eden Muhtar Bey’e mukabil, sohbet eşlik eden Refet Bey ise “Bayrağı mı, bayrağın sopasını mı Muhtarcığım?” sözleri ile onun despotik inkılapçılığını iğneler. (Pamuk, 1998: 386)

Cevdet Bey ve Oğulları romanında, Cumhuriyet’in kuruluşunun ardından geçen ilk 15 seneye özel bir atıf vardır. Bu atıf ikinci kuşak vasıtasıyla yapılır. En çok Refik ve arkadaş çevresi, yeni rejimin getirdiği değerlerle oluşan sosyopolitik ortamı konu eder. Romandaki bu kadro için Cumhuriyet, yüzünü Batı’ya dönmüş bir aydınlanma projesidir. Zaman zaman bunun despotça uygulandığı fakat başka türünün de mümkün olmadığı, Süleyman Ayçelik gibi dönemin aydını kabul edilen ve rejimin resmî unvanlarını taşıyan kahramanlara söylenir. Bu tip baskılı söyleyişlerin sıklığı, çeşitli vesilelerle benzer mesajların tekrarı dikkat çekici düzeydedir. Bunlar esasında eleştiri niteliği de taşır. Yazarın, romanı kurgularken Dersim olaylarını, Hatay meselesini de işin içine kattığı, bu konular hakkında kahramanları konuştururken de itina ile sözü inkılapçılığa, yeni rejimin kritiğinin yapılmasına getirdiği fark edilir. Orhan Pamuk’un resmî ideolojiye, bilhassa adı geçen olaylara yaklaşımı basın beyanatlarından ve kitaplarından bilindiği takdirde, onun, okura telkin etmek istediklerini, kurguya iğreti düşmeyecek şekilde yedirmeye çalıştığı düşünülebilir.

Refik’in arkadaşı ve akranı olan Muhittin, ikinci nesil içinde sayılacak bir karakterdir. Romanda onun üzerinden 40’lı yıllardaki politik değişim aktarılır. Muhittin de Refik gibi hayatına bir anlam, bir gaye arar ve bunu, tanıştığı Türkçü aydın Mahir Altaylı sayesinde Türkçülük’te bulur. O dönemde siyasi yelpazenin fark edilir bir kanadı olan Türkçülük de bu vesileyle romanda kendine yer bulur. Muhittin’in dâhil olduğu Türkçü ortamlarda farklı Türkçülük anlayışlarının olduğu gözlemlenir. Mahir Altaylı, yine Türkçü görüşlere sahip Gıyasettin Kağan’dan bir tehdit olarak bahseder. Bir grup, milliyetçi ve muhafazakâr iken diğer anlayışta olanlar, inkılapçı bir Turancılığı esas alan milliyetçi çizgi sürer. Anlaşmazlığın nedeni budur. (Şener, 2016: 85).

Üçüncü nesilde politik tutum çerçevesinde konu edilen tek kişi, Refik’in oğlu Ahmet’tir. Ailenin aynı neslinden olan diğer kahramanlar ise genel olarak siyasete kayıtsızdır. Ahmet siyasi tarafı itibarıyla, dedesi Cevdet Bey’in ateşli bir Jön Türk olan ağabeyi Nusret’le, hayatına bir anlam arayarak ömrünü tüketmiş olan babası Refik arasında kalmış bir tiptir. Bir taraftan düzenin bozuk olduğunu ve askerlerce yapılacak bir darbenin işe yarayacağını düşünen fikirlere sahiptir; diğer taraftan merdümگیرiz bir sosyalist olarak evine kapanmış, kendini resme ve okumaya vermiş pasif bir vatansever portresi çıkartır. Sınırlı bir arkadaş çevresi vardır. Yalnızdır ama bu sayede hayatı derin ve zengin yaşadığını iddia eder. 12 Mart 1971 muhtırasına giden süreci gazetelerden takip eder. Tüccar bir aile sınıfından gelir fakat sosyalist olduğundan burjuvazi aleyhtardır. Artık açıktan dillendirilmeye başlanmış bir askeri darbenin burjuvaziye incek olması ihtimali, hatta

amcası Osman'ın bundan zarar görebileceği fikri, onu, içten içe keyiflendirir. Ahmet, yükseköğrenimini Avrupa'da tamamlamıştır. Okuduklarına ve kendi yaşam tecrübesine göre önceki kuşakların görüşlerini ilkel bulur. Buna babası da dâhildir. Yaşam kalitesi, tahsili, kültürel birikimi dolayısıyla kendini özel biri olarak görür. Politik çalkantıların had safhaya vardığı günlerde, yaşananlara bir aydın gibi yaklaşmak ister. Halkın, ülkenin bir açmazda olduğunun farkındadır. Tüm bu vasıflarına rağmen yaşanan açmazın ülkenin kendi iç dinamikleriyle çözüleceğine inanmaz ve olası bir askeri darbeden yana olduğunu açıkça belli eder. Ailenin bir asırlık macerasının, üç kuşaklık bir zihni birikimin, Ahmet'te, büyük amcası sayılabilecek Nusret'in "kanlı ihtilal" fikrinden öteye geçememesi, gayet düşündürücü bir tablo teşkil eder. Bu aslında, yazar tarafından çizilen, Türkiye'deki nesillerin de hazin bir panoramasıdır.

3. Nesillerin Gözünden Türkiye Panoraması

Genel olarak romandaki kadın kahramanlar, Türkiye hakkında fikir belirtmez. Ülkeye dair konuşanlar, sosyal veya politik alanda görüşlerini açıklayanlar çoğunlukla erkek kahramanlardır. Onların Türkiye hakkındaki görüşleri ise olumsuzdur.

Cumhuriyet ilan edilmeden evvel, Cevdet'in ağabeyinin ülke hakkında konuştuğu görülür. Nusret'in gözüyle ülke, kötü yönetilmektedir ve cehalet batağı içindedir. Kardeşi Cevdet, yaşadığı memleket hakkında zaten pek konuşmaz. Abdülhamit döneminde gerçekten söz hürriyetinin kısıtlandığını, devletin vaziyetinin ise iç açıcı olmadığını bilir ama tek kelime etmez. Bu konular konuşulduğunda ya karışmaz ya da zımnen kabul ettiğini bildiren bir suskunlukla geçiştirir.

Cumhuriyet rejimine geçildikten sonra, romandaki şahıs kadrosunun ülke ve rejim hakkında Meşrutiyet devrinden daha fazla yorum yapabildiği müşahede edilir. Konuşulanlar ise genellikle eleştiri ve şikâyet odaklıdır.

Romanın ikinci ana bölümünün, "Bir Genç Fatih İstanbul'da" başlığını taşıyan ilk ara bölümünde, ikinci nesilden Refik'in arkadaşı Ömer'in yurda dönüşü anlatılır. Yıl 1936'dır. Tren kompartımanında konuşan Ömer ve Sait Bey, Cumhuriyet'i ve Avrupa'yı, insanın içine sindirmesi gerektiğinden bahseder. Onlara göre Avrupa bir medeniyet ölçüsü olarak hedef alınmalıdır. Cumhuriyet büyük bir yeniliktir. Buna rağmen Sait Bey, tren ülke sınırları içine girmeden kadınların içkisini içmeleri gerektiği uyarısını yapar. Kültürel ve medeni ortam hâlen eski ölçülere göre şekillenir ve bu aslında pek de hoşnut oldukları bir durum değildir. (Pamuk, 1998: 91) Özellikle ikinci kuşak kahramanlarından Ömer, Avrupa dönüşünde gördüğü Türkiye'yi, Cumhuriyet ilan edilmiş ve pek çok husus değişmiş olmasına rağmen beğenmez. Hemen hemen eline geçirdiği her fırsatta eleştiri oklarını ülkeye, halka yöneltir. Gazete okurken dahi günlük hadiseleri eleştirisine malzeme yapmaya uğraşır:

Ömer az önce Muhittin'in karıştırdığı gazeteyi açtı: 'Şuna bakın!' diyerek okudu: 'Avukat Cenap Sorar'ın arabası dün Taksim Meydanı'nda bir tramvayla çarpıştı. Hasar büyük değildir. Nüfusça kayıp yoktur!' Başını gazeteden kaldırdı. 'İşte Türkiye bu!' dedi. 'Bir İngiliz gazetesinde bu haber...' Birden Muhittin: 'Sen de Türkiye'yi taşra olarak görenlerden mi oldun yoksa?' dedi. 'O haber son günlerde sık sık tramvay kazası olduğu için verilmiş.!' (Pamuk, 1998: 119)

Muhittin'in iyi niyetli ikazından anlaşılacağı üzere, Ömer neredeyse olayları zorlayarak yorum yapmaya çabalar. Refik, Ömer ve Muhittin çok eski zamanlardan beri arkadaşlıklar. Kendi aralarında fikirlerini rahatça dile getirirler. Bir gün böyle bir sohbet esnasında Ömer'in "...ben uyuz bir Türk olmak istemiyorum" deyivermesi, arkadaşlarını ürpertir. Muhittin şaşkınlıkla "Neler söylediğinin farkında mısın yahu?" diye sorar. Müşkül durumda kaldığını anlayan Ömer, işi hemen farklı bir zemine çekmeye uğraşır. "Muhittinciğim, biz dost değil miyiz senle?" diye sorar. Sözlerinin açıklanması talebindeki ısrar üzerine ise Türkiye'de hoşgörünün olmadığından dem

vurur. Ona göre ülkedeki dost meclislerinde bile bazı hususlar konuşulamamaktadır. (Pamuk, 1998:131)

Üç kişilik bu dar arkadaş grubundan Refik, hayatına bir anlam ararken, ülkeye dair düşünür. Bir günlük tutmaktadır ve oraya görüşlerini kaydederken bir Voltaire, bir Stendhal ya da Rousseau okurken oradaki aydınlık ruhu niye kendisinde, etrafında veya herhangi bir Türk yazarında bulamadığını sorar. Ülkede sanki “her şey, herkes uyuyormuş gibi”dir. (Pamuk, 1998: 239). Bazen Türkiye’yi eski Yunan medeniyeti ile kıyaslar. Orada akıl olduğunu fakat Türkiye’de aklın bulunmadığını düşünür (Pamuk, 1998: 454)

Ömer’in demiryolu inşaatında tanıştığı Alman mühendis Herr Rudolph görüşleriyle etrafındaki Ömer’i ve Refik’i etkiler. Rudolph, Cumhuriyet Türkiye’sinin, mazinin ağır ve olumsuz yüklerini sırtından atamadığı kanaatindedir. O, Türkiye’yi merkeze koyduğu Doğu fikrine göre Doğu’yu, “karanlığın ve köleliğin ülkesi” olarak tanımlar. Burada ruhlar tutsaktır (Pamuk 1998: 330). Çalıştığı yerde sohbet edilecek tek kişi gibi gördüğü Alman mühendisin görüşleri, kısa süre zarfında Ömer’in de görüşleri hâline dönüşür. Ömer tahsilini Avrupa’da yaptığından Batı’dan etkilenmiştir. Yurtta şahit olduğu olumsuzlukları geneller ve ülkenin her bakımdan Batı’nın gerisinde olduğunu düşünür. 1930’lu yıllarda Erzincan gibi merkezden uzak bir yerde Rudolph’la karşılaşması adeta şükredeceği bir fırsat olmuştur. Ömer’in zaten psikolojisinden dünya görüşüne dek bir Batılının dediklerini onaylamaya teşne bir yapısı vardır. O yüzden Rudolph’un tespit diye sunduğu ne varsa, onu kabullenen bir yaklaşım içindedir. Arkadaşı Refik’le konuşurken, Rudolph’un, Türkiye’nin “köleliğin ülkesi” olduğu yönündeki sözlerini, kendi görüşleriymişçesine tekrarlar:

Burada herkes köle. Burada herkes ikiyüzlü, yüzeysel, yalancı, kötü. Kötü, kötü, iyi hiçbir şey yok. İyi denebilecek şeyler, acınacak zavallı şeyler, masadakiler... Hepsi kişiliksiz, taklitçi, zavallı... geçen yıl Dersim’de neler yapıldığını da biliyorsun... O parti müfettişini de işittin... Sen Rousseau filan diyorsun. Ne ilgisi var onların burayla? Rousseau Türkiye’de yaşasaydı bir falakadan geçirir adam ederlerdi. (Pamuk, 1998: 332)

Ömer, sözlerinin devamında meseleyi inanca da getirir. Aklı, inancın önüne çıkarır. Denilenleri doğru bulmayan Refik, Ömer’e, “hiçbir şeye inanmadan nasıl yaşamaya devam ediyorsun, anlamıyorum?” diye sorar. Ömer’se, “Ne var bunda? Herkes öyle yaşıyor. Bir şeye inanmadan yaşayan bir ben miyim?” diyerek kendini savunur. (Pamuk, 1998: 333) Ömer’in ülkeyi bu şekilde tasvir ettiği bir başka yerde, gerilimli bir ortam oluşur. “Türkiye ya da Doğu, ahmakların ve pisliğin ülkesi” demesi, bardağı taşıır. Refik, Ömer’in dediklerine katılmadığını belirterek ortamı yumuşatmaya çalışsa da Muhittin eski dostuna, işi çirkinliğe vardırıldığını haykırır. Hatta duygularına hakim olamayarak, “Zaten hep Hristiyan’a benzetirdim seni! Söylemiştim: Frenkleştin sen!” diye çıkışır. (Pamuk, 1998: 496) Bu noktada, Orhan Pamuk’un romanlarındaki, içinde Türklerin de bulunduğu Doğulu insanlarda, neredeyse istisnasız bir kimlik arayışı olduğu dikkat çeker. Konu hakkında yapılmış bir araştırmada söylenenler mühimdir:

“Pamuk’un romanlarında Doğulu insanda daima bir kimlik arayışı vardır. Bu arayışta bazıları kendilerini bulur, bazıları ise bulamaz. Kendilerini bulanlar, Batı’yla kendilerini özdeşleştirdiklerinde kendilerini bulmuş kabul ederler. Gelenekte ve dindarlıkta ısrar edenler yahut sonradan geleneğe ve dine dönenlerse kendilerini bulamamış, körçesine ve cahilcesine eskiyi devam ettirenler olarak görülür. Kendisi olmak, kendisini aramak, kendisine bir Batılı kıyafet bakmak demektir. Bu arayış, Pamuk’un ilk romanından son romanına kadar hepsinde görülür.” (Şanlı, 2013: 73).

İkinci kuşağın ülkeyi olumlu görmediği açıktır. Son nesilden Ahmet’in de bu kanı üzerinde olduğu müşahade edilir. Romanda, onun dışında yer alan üçüncü nesil gençler açısından, ülkeye dair belirgin bir perspektif çizilmez. Sadece Ahmet fikirlerini açıklar. Ahmet, Türkiye için gerçeğin

değil, kötü bir taklidinin yaşandığı ülke benzetmesini yapar. Ne sosyal ortamını ne de Türkiye'deki politik gidişatı beğenir.

Sonuç kısmına geçmeden önce, Pamuk'un genel olarak nesilleri iyi gözlemlediği ve onların gözüyle Türkiye panoramasını, gerçeğin izdüşümü olacak şekilde vermeye uğraştığı belirtilmelidir. Bu, yazarın, gerçekleri bir sanat formuna dökerken tamamen tarafsız olduğu anlamına gelmez ama *Cevdet Bey ve Oğulları* romanının, hayatın sanata başarılı bir aktarımı olduğu gerçeği de gölgelenemez. Nitekim konuya dair derinlemesine yapılan akademik bir çalışmada, "Kitaptaki nesnel tavır dikkati çekerken; tarihi dönüm noktalarının çözümlenmesindeki yetkinlik ve insan ilişkilerinin hangi eksenlerde döndüğüne dair derin kavrayış gerçekten başarılıdır." hükmünün verilmesi, bu görüşü teyit eder. (Doğan, 2011: 104)

4. Sonuç

Cevdet Bey ve Oğulları romanı adeta alternatif bir tarih okuması şeklinde değerlendirilebilir. Türk toplumunun yaklaşık bir asırlık bir süreçte yaşadığı sosyopolitik değişim ve Türkiye panoraması ana hatları ile romanda sunulur. Romanda bilinç akışı tekniğinin kullanılması önemlidir. Kahramanların zihninden nakledilenler vasıtasıyla yazar görünürde nesnel bir anlatım atmosferi oluşturmaya çalışır. Bununla beraber Pamuk'un bazı hadiselerle karşı olan eleştirel yaklaşımı yine de belli olur. Abdülhamit'e bomba atılması, Atatürk'ün ölümü, 12 Mart Muhtırası gibi politik tarihte kırılma meydana getiren hadiselerin roman kurgusunda belirgin kılınması, yazarın özel bir tercihidir ve politik değişimin romandaki tezahürünü verir. Bu, Orhan Pamuk'un panoramik bakışıyla ilgili olduğu kadar, tarihî gerçeklerle kurduğu bağ vasıtasıyla toplumun genelinin merakını celbeden eserler kaleme alma arzusuyla da ilgilidir. O, resmî tarihin başka yüzleri olduğunu anlatma çabası içindedir. Dersim Olayları, Hatay Meselesi, Soyadı Kanunu'nun Kabulü, Adana'daki Türkmenlerin iskânı, Şapka Kanunu gibi tarihi olaylara yapılan atıflarda, kahramanların getirdiği yorumlar mühimdir. "Halka rağmen halk için" zihniyetinin yol açtığı sorunlar, kahramanların fikirlerinden sunulur. Devlet erkânı sayılabilecek vali, vekil, il müdürü gibi resmî sıfatlı kimselerin muhalif kesime karşı olan katı tutumu, yeni rejimin kökleşmesinde nasıl bir yol takip edildiğini anlatır. Yazar bu kısımlarda, resmî erkin acımasız bir tarafı olduğunu anlatmaya çalışmıştır. Romanda, despotizmle anılan II. Abdülhamit dönemi sona ermiş, hatta bütün bir Osmanlı devri tamamen kapanmıştır. Cumhuriyet ilan edilmiş, yeni rejim çeşitli inkılaplarla halka benimsetilmeye çalışılmıştır. Ne var ki Cumhuriyetin bu erken döneminde yapılanlardan gayrimemnun bir kitle mevcuttur. Yeni kurulan rejimin bürokrasisi, baskıyla bu kitleyi hizaya sokmaya çalışır. Eski vali, sonradan vekil olan Muhtar Laçın'ın, asker Ziya Bey'in, Ankara İktisat Müdürü Süleyman Aydemir'in tavizsiz inkılapçılık anlayışı, Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki resmî sosyopolitik tutumun romandaki yansımaları verir. Onların jakoben anlayışlarına göre, gerekirse halkın zor kullanılarak inkılapları benimsemesi sağlanacaktır. Romanda, yazarın bu görüşünü kanıtlamak için sunduğu örnekler dikkat çeker. Muhtar Bey'in şapka kanununun uygulanması için vali iken halka yaptıkları, Asker Ziya Bey'in orduyu inkılapların teminatı ve dikte edici gücü olarak gördüğünü söylemesi, Süleyman Aydemir'in ise Dersim olaylarında devletin hata ettiğini ancak yeni rejimin bu "günah"larını bile kabullendiğini açıklaması, buna verilecek başlıca çarpıcı örneklerdir.

Romanda Cumhuriyet'in ilk nesillerinin endişe ve beklentileri yer alır. Tüm bunlar devlet bürokrasisinin, elitlerin, burjuva sınıfının ve sıradan halkın gözleriyle ayrı ayrı sunulur. Her kesimin Türkiye tasavvuru farklıdır. Birbirini destekleyen ve birbiriyle çatışan sınıflar vardır. Romanın bütünü göz önüne alınırsa, kahramanların geneli açısından Cumhuriyet bir Batılılaşma ve aydınlanma projesidir. Bu Batılılaşma projesi Muhtar Laçın, Refet Bey, Süleyman Aydemir, Ziya Bey gibi bürokrat takımı ile Cevdet Bey ve neslinden gelen burjuva kanadının işbirliği sayesinde hayata geçirilmektedir. Romandaki burjuva kanadı, ikinci nesilden Refik ve arkadaşları vesilesiyle genişleyen bir daire teşkil eder. Burjuva sınıfının politik yaklaşımlarında menfaatleri

önde gelir. Mesela ilk nesilden Cevdet Bey’de, bireysel hakları önemsemeyen bir tüccar anlayışı vardır. Meşrutiyet devrinde, toplumun içinde bulunduğu hâli ne kadar dert ediyorsa, Cumhuriyet devrinde de kaygı derecesi aynıdır. Oğlu Osman da ondan farklı değildir. Üçüncü nesilde özgürlüklere ve yerleşemeyen demokratik kültüre karşı olan bu kayıtsız felsefeyi Osman’ın oğlu Cemil’de görürüz. Bu hususu, Pamuk’un, Cumhuriyet’le doğan Türk burjuvazisinin bir nevi teamüle dönüşmüş yaklaşımı olarak düşündüklerini, üç nesildir bir hat hâlinde gelen demokratik kültüre olan bigânelik şeklinde, roman kurgusuna dökmesi olarak anlamlandırmak mümkündür. Romanda ticaretle uğraşan kesimin çok ihtiyatlı olması ve siyasete menfaat açısından yaklaşması mühimdir. Cevdet, Osman ve Cemil şeklinde sıralanan ailevi burjuvazinin politikaya karşı temkini ve politik gelişmeleri lehine çevirme gayreti gözlerden kaçacak gibi değildir. Osman’ın, Hatay’ın anavatana katılmasını millî değil, şahsî çıkarlar çerçevesinden yorumlaması ve orayı yeni bir pazar olarak niteleyip, Hatay’a ne satacağını düşünmesi, buna verilecek en bariz örnektir.

Romanda nesillerin idealist ve çıkarıcı gruplar şeklinde kümelenmesi, gerçek hayatın bir başka izdüşümüdür. Hayatlarına bir mana katmaya uğraşan Refik, son nesilden Refik’in oğlu Ahmet idealist kanadı temsil eder. Yukarıda zikredilen Cevdet, Osman, Cemil ise kendilerini düşünür ve önemser. Böylece aile içinde çatışan iki grup olduğu gözlemlenir. İlk gruba Refik’in dostu Muhittin’i, Muhittin’i etkileyen Türkçü bir takım hedefleri olan kesimi ekleyerek idealist grubu genişletmek mümkündür. İkinci gruba ise yine Refik’in arkadaşı Ömer ve devlet bürokrasisini temsil eden ve isimleri makalede anılmış olan belli bir kadro dâhil edilebilir.

Romanda tespit edilen sosyopolitik değişim iki kademelidir. İlki Osmanlı toplumundan Türk toplumuna geçiş evresidir. Ağabey Nusret’in ölümü, romanda Osmanlı devresinin de bitişidir. Cevdet’in iş hayatını oturtup ailesini kurmasıyla başlayan dönem artık Cumhuriyet’e geçiştir. Bu devreyle birlikte bir dizi değişim baş gösterir. Geniş aile ve yerleşik ahlak anlayışı zarar görür. Batılılaşma özünde modernleşmedir. Modernleşmeyle beraber bireysel yaşamlar öne çıkar. Geniş aileler, çekirdek aileye dönüşür. Buna göre romandaki mimari ve yaşam biçimi de artık değişmiştir. Konak hayatından apartman dairelerine geçilir. Cevdet Bey, geniş ailesini konakta yaşatırken, son nesilden Ahmet’in bir apartmanın çekme katında tek başına yaşaması, kuşakların yalnızlaşmasını ve gittikçe artan bireyselleşmeyi sembolik biçimde anlatır. Nesiller değiştikçe eğlence kültürleri, kılık kıyafetleri, ev düzenleri de değişir. Mesela Refik tarafından sünnet törenleri yadırgatıcı hatta iğrenç bulunur, romanın sonuna doğru Noel ağaçlarının görülmesi, değişen eğlence anlayışını simgeler. Romandaki ikinci ve üçüncü neslin geçmişten, gelenekten bir nostalji olarak dahi bahsetmemesi maziden yaşanan büyük kopuşu verir. Kısacası, Türk toplumunun Cumhuriyet sonrasında hızlı modernleşme süreciyle yaşadıkları ve meydana gelen sosyal değişim, romanda kendisine geniş ölçüde yer bulur.

Değişimin ikinci kademesi, yeni rejimle gelen politik kültürün toplumu dönüştürmesiyle ilgilidir. Resmî ve millî bayramların toplum hayatına girmesi, Şapka Kanunu ile kıyafetin, Soyadı Kanunu ile hitapların ve günlük konuşma formlarının tanzimi, inkılapların duyurulması ve yaşatılması gayretiyle resmî formasyonun gündelik yaşamı ve geniş halk kitlelerini nasıl şekillendirdiği romanın işlediği meselelerdir. Mamafih yeniliklerin pratiğe dökülmesinde dikte edici bürokrasinin tavrı dikkat çeker. Buyurgan, dahası “sopa ile adam etme yoluna giden” rejimin ilk kuşak bürokrasisine, romanda eleştirel biçimde yaklaşılır. Yazar bunu bilhassa roman kahramanlarından Refik’in gözüyle verir. Romanda rejimin gücünü yansıtan bürokrasi, yanlış ellerde, Refik’in ve onun şahsında nesillerin ideallerini kurutur. Bu jakoben kesim, bazı uygulamalarıyla aşırı kaçtığını, hata yaptığını bilmesine rağmen fiillerini rasyonelleştirmeye uğraşır. Pamuk kurguladığı çeşitli sahnelerle, Cumhuriyet’in erken döneminde yanlış bulduğu yukarıdan inmece uygulamaları, okurlarının gözleri önüne serer. Tasvip edilmeyen Abdülhamit dönemi uygulamalarının, bir yöntem olarak Cumhuriyet’in kurucu bürokrasi tarafından benzer şekilde uygulanması, romanda eleştirel şekilde aktarılır.

Eserde dikkati çeken bir husus ise Avrupa gören tüm roman kahramanlarının, geriye döndükten sonra Türkiye'yi beğenmemesidir. Batı'yı görenlerin davranışları, hayata bakışları, perspektifleri kökten değişikliğe uğramıştır. Nusret jakoben bir idealist, Ömer kapitalist bir mühendis, Ayşe geçmişini beğenmeyen bir kadın hâline dönüşür. Bu da Batı'nın Türk toplumunu değiştirme gücüne sahip olduğuna bir delildir.

Cevdet Bey ve Oğulları tematik olarak ele alındığında, ana hatlarıyla Türkiye'nin bir asırlık serencamını verir. Romanı, ilk başta da belirtildiği üzere, alternatif bir tarih okuması şeklinde incelemek mümkündür. Bununla beraber yazarının perspektifini de açıklayan bir mahiyeti bulunur.

Orhan Pamuk, şöhretinin yaygınlaşması ve dünya çapında çok okunan bir yazar olmasıyla beraber 2006'da Nobel Edebiyat Ödülü'nü kazanmıştır. Romanları altmıştan fazla dile çevrilmiştir. Zamanla bir kültür - sanat fenomenine dönüşen Orhan Pamuk'un yazdıkları sadece iç kamuoyunu değil, dünya kamuoyunu ve edebiyatını ilgilendirir olmuştur. Onun romanlarının edebî bir metin olmanın ötesinde, Türkiye'nin dışarıya nasıl anlatıldığını açıklayan imaj yüklü bir tarafı vardır. Millî sınırları geçen bir sanat seslenişini dikkatle incelemek gerekir. *Cevdet Bey ve Oğulları*'nda anlatılan sosyopolitik değişimler ve çizilen Türkiye imajı, alternatif bir tarih okuması olmasının dışında, romancıyı ve hâlen süren romancılığını kavramak bakımından da önem arz eder.

Kaynakça

- Arslangörür, Ö. (2019). *Orhan Pamuk'un romanlarında sosyal meseleler*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırşehir.
- Çağdaş, H. (1990). Orhan Pamuk "Kara Kitap"ı anlatıyor. *Hürriyet Gösteri*, 113/ 27.
- Demir, F. (2009). Orhan Pamuk'un Masumiyet Müzesi romanında baba-oğul ilişkisi. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18(2),145 – 155.
- Demir, F. (2011). Orhan Pamuk'un romancılık serüveninde yeni bir durak: Tematik romanlar. *Turkish Studies*, 6(1), 953-963.
- Doğan, Z. (2011). *Orhan Pamuk edebiyatında tarih ve kimlik söylemi*. Yayımlanmamış doktora tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Kılıç, E. (2006). *Orhan Pamuk'u anlamak*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Pamuk, O. (1998). *Cevdet Bey ve oğulları*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Pamuk, O. (1999). *Öteki renkler - Seçme yazılar ve bir hikâye*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Şahin, B. (2015). *Orhan Pamuk romanlarında oryantalizm*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Şanlı, Y. (2013). *Orhan Pamuk'un romanlarında Doğu Batı algısı*. Yayımlanmamış doktora tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Şener, A. (2016). *Orhan Pamuk'un Cevdet Bey ve Oğulları, Sessiz Ev ve Kar romanlarında 'politik söylem'*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırklareli.
- Tekin, M. (1997). *Romancı yönüyle Orhan Pamuk ve Yeni Hayat*. İstanbul: Öz Eğitim Basım Yayın.

Araştırma Makalesi / Research Article

TANIKLARIN HATIRALARINA GÖRE MİLLİ MÜCADELE YILLARINDA KÜTAHYA

Barış METİN¹

Öz

Batı Anadolu'da Uşak, Afyon, Kütahya ve Eskişehir'de Milli Mücadelenin yaşandığı, kasaba ve köylerde yaşayan ve halen hayatta olan kişilerin o günlere dair hatıralarının derlenmesi ve kayıt altına alınması için 1982 yılında Afyon Yurtiçi Batı Bölge Komutanlığı bir çalışma başlatmıştır. Bu çerçevede ilgili İl Milli Eğitim Müdürlüklerinin koordinasyonunda köylerde okul müdürü, muhtar ve imamlar söz konusu hatıraları toplamış ve bunları rapor haline getirmişlerdir. Böylece döneme dair resmi belgelere pek fazla yansımayan ancak o yıllarda yerelde yaşanan pek çok önemli olay gün ışığına çıkarılma fırsatı bulmuştur. Bu çalışmada söz konusu kaynaklardan elde edilen veriler çerçevesinde Yunan işgaline uğrayan Kütahya'nın kasaba ve köylerinde yaşananlar, tanıklarının anlatımı ile incelenmeye ve ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Milli Mücadele, Kütahya, Hatıra, Kurtuluş Savaşı, Mustafa Kemal Paşa.

KÜTAHYA DURING THE WAR OF INDEPENDENCE, ACCORDING TO THE MEMORIES OF THE WITNESSES

Abstract

In 1982, Turkish Military Headquarter Commanding based in Afyon initiated a study in order to compile and record the memories of the people who are still alive and who lived in towns and villages in Uşak, Afyon, Kütahya and Eskişehir provinces during the War of Independence. In this context, school principals, mukhtars and imams in villages, under the coordination of the relevant National Education Directorates, collected these memories and prepared a report. Thus, many important local events that took place in those years, but that were not reflected in the official documents of the period, came to light. In this study, within the framework of the data obtained from the aforementioned sources, the events that took place in the towns and villages of Kütahya, which was occupied by the Greek, was examined and revealed through the statements of witnesses.

Keywords: War of Independence, Kütahya, Memory, Independence War, Mustafa Kemal Pasha.

¹ Doç. Dr., Uşak Üniversitesi Eğitim Fakültesi Sosyal Bilimler Öğretmenliği A.B.D. ORCID 0000-0003-3500-7897, baris.metin@usak.edu.tr.

Başvuru Tarihi (Received): 11.11.2020 **Kabul Tarihi** (Accepted): 27.01.2021

Giriş

Anadolu'nun en eski yerleşim yerlerinden olan Kütahya tarihte birçok medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Hitit, Firigya, Lidya, Pers, Makedonya, Britanya, Bergama, Bizans, Roma, Germiyanogulları, Osmanlı, Devleti ve son olarak da Türkiye Cumhuriyeti bu topraklara hükmetmiştir (Karakas, 2000: 8).

Kütahya geçmişte olduğu gibi Milli Mücadele döneminde de adından çokça söz ettiren, pek çok önemli çarpışmanın yaşandığı bir bölgede yer almaktadır. 15 Mayıs 1919'da İzmir'in Yunan kuvvetleri tarafından haksız ve hukuksuz bir şekilde işgali Batı Anadolu'da ve yurdun diğer bölgelerinde büyük bir tepkiyi ve yaşanması muhtemel benzer işgaller için derin bir endişeyi beraberinde getirmiştir. Bu dönemde pek çok bölgede olduğu gibi Kütahya'da da işgal girişimlerine karşı Kuvayı Milliye teşkilatı kurulduğunu görmek mümkündür. Binbaşı İsmail Hakkı Bey'in komutasında ve Yüzbaşı İsmet, Yüzbaşı Süleyman ve Mülazım Tahsin Bey'in de içinde bulunduğu müfreze 20 Eylül 1919'da Kütahya'ya gelerek söz konusu amaç için faaliyetlere başlamıştır. Bu müfrezenin işgalci İngiliz kuvvetlerini Kütahya'dan çekilmek zorunda bırakması Kütahya'da Milli Mücadelenin ilk başarısıdır. İlerleyen günlerde Kütahya'da Çerkez Ethem'in emrindeki müfrezelerinde bu sürece katıldığı görülmektedir (Yıldız, 1982-1981: 49).

Bir taraftan Kütahya'da silahlı birlik kurma faaliyetleri devam ederken diğer taraftan ise Yunan işgal kuvvetleri Uşak ve Demirci'ye ulaşmış ve Simav'a doğru ilerlemişlerdir. 5 Eylül 1920'de ise Gediz'in düşmesinden sonra Yunan işgal kuvvetleri Kütahya'ya altı saatlik mesafesi olan Efendi Köprüsü'ne kadar ulaşmışlardır (Kahraman, 58). İlerleyen günlerde Türk kuvvetleri kısa sürede Gediz'i geri almayı başarmıştır ancak kesin olarak elde tutmak mümkün olmamıştır. Bu gelişmeler Kütahya'da panik yaşanmasına neden olmuş, hatta bazı memurlar ailelerini Ankara ve Eskişehir'e göndermeye başlamışlardır. (Yıldız, 1981-1982: 49). Diğer taraftan bu dönemde Türk kuvvetleri arasında Gediz savaşları sırasında ortaya çıkan sıkıntıları gidermek üzere komuta kademesinde bazı değişiklikler yapılmasına ve düzenli ordunun hızla kurulmasına karar verilmiştir. Ali Fuat Paşa, Gediz Muharebesi'nden sonra Moskova Büyükelçiliği'ne görevlendirilmiş, Batı Cephesi Kumandanlığına ise İsmet Bey, Güney Cephesi'ne ise Refet Bey atanmıştır. Bu durum Kuvayı Milliye'nin başında bulunan Çerkez Ethem ve arkadaşlarını ise tedirgin etmiş ve bir müddet sonra düzenli ordu ile Ethem Beyin kuvvetleri arasında yoğunluğu Kütahya sınırlarında gerçekleşen bir iç çatışma dönemi yaşanmıştır.

Bu fırsatı değerlendirmek isteyen Yunan işgal kuvvetleri bir taraftan Uşak'tan Dumlupınar istikametinde diğer taraftan da Bursa'dan Eskişehir istikametinde yeni bir taarruz gerçekleştirmişlerdir. Ancak Birinci ve İkinci İnönü savaşlarında arzu ettiği başarıyı sağlayamayan Yunan kuvvetleri, bu defa da Aslıhanlar-Dumlupınar bölgesinden saldırarak Türk kuvvetlerini iki cephe arasında bırakmaya çalışmış fakat hem birinci hem de İkinci İnönü çarpışmalarında mağlup olmuştur.

Yunan ordusu söz konusu başarısızlıklarına rağmen bir müddet sonra toparlanarak tarihte Kütahya- Eskişehir Muharebeleri olarak bilinen taarruzu gerçekleştirmiştir. İnönü Muharebelerini kaybetmeleri üzerine Yunanlılar, Türk Ordusunu kesin bir darbeyle yok etme hedef ve emelleri büsbütün artmıştır. Kütahya Eskişehir Muharebeleri tüm hızıyla sürüp giderken Yunan işgal kuvvetleri Uşak grubundan bir tümenle 10 Temmuz'da Uşak-Gediz istikametinde, dört tümenle de Dumlupınar-Altıntaş mevzii istikametinde harekâta başlamış, Afyona da bir tümen sürmüşlerdir. 12 Temmuzda öğleye doğru Uşak'tan yola çıkan Yunan Tümeni Gediz'e girmeye başlamış, böylece Gediz'de üçüncü defa işgal yaşamış, halk evlerine çekilmiş, Gediz derin bir sessizliğine gömülmüştür. İlerleyen günlerde 13 Temmuz'da Afyon, 14 Temmuz'da Tavşanlı, 17 Temmuz'da Emet, Simav, Seyitgazi ve Demirci işgal edilmiştir. Batı Cephesi birlikleri, Yunanlıların bu ilerleyişi karşısında 23 Temmuz'da Sakarya'nın

doğusuna doğru çekilmeye başlamışlardır (Kahraman, 68). Bu süreçte 17 Temmuz 1921’de Kütahya Yunan işgaline uğramış ve (Erendil,1980: 27.) bir yılı aşkın süre esaret altında kalmıştır. Bu dönemde sadece Kütahya merkezi değil, çevre kasaba ve köyler de Yunan işgaline uğramıştır. İşgal altındaki Türk halkı baslı ve zulmü derinden yaşamış, bu durumdan kurtulmak ve özgürlüğe kavuşmak için Kuvayı Milliyeye katılarak işgalci Yunan kuvvetlerine karşı savaşmış ve onlara önemli kayıplar verdirmişlerdir (Sezengöz, 2006: 80).

Yunan işgal kuvvetlerinin ilerleyişi Türk Ordusunca Sakarya Nehri önlerinde durdurulmuş ve yaklaşık bir yıl süren karşı taarruz hazırlıklarına başlanılmıştır. Türk ordusu Mustafa Kemal Paşa’nın kumandasında 26 Ağustos 1922’de Afyon Kocatepe’den taarruz etmiş ve kısa sürede Yunan kuvvetlerini geri çekilmeye zorlamayı başarmıştır (Öztürk, 2013). 30 Ağustos tarihinde ise Başkumandan Meydan Muharebesi ile Kütahya işgalden kurtulmuş ve yeniden Türk hâkimiyetine girmiştir (Yıldız, 1982-1981: 50 ve 51).

1. Derlenen Hatıralara Dair

1982 yılında Kara Kuvvetleri Afyon Yurtiçi Batı Bölge Komutanlığı’ndan, Mehmet BAŞOĞLU imzası ile Afyon, Kütahya, Uşak ve Eskişehir’deki ilgili makamlara birer yazı gönderilmiştir. Bu metinde bahsedilen şehirlerin kasaba ve köylerinde hala hayatta olan ve Kurtuluş Savaşı yıllarını görmüş, yaşamış kişilerle mülakat yapılması, bunların gerek ses kaydı ile gerekse yazılı olarak toplanması, bölge komutanlığına gönderilmesi istenmiştir. Sahada bu iş için ise daha çok okul müdürleri/öğretmenler, imamlar ve muhtarlar görev verilmiştir. Ayrıca vatandaşlara yöneltilmek üzere aşağıda belirtilen sorular tespit edilerek ilgililere gönderilmiştir.

“1919 – 1922 Kurtuluş savaşının tanıkları (Afyon-Kütahya-Eskişehir ve Uşak Şehirleri Köy ve Kasabalarında) sorulacak Soruları (5 Grupta 22 Soru)

Kronoloji (3) Soru;

1. Köy ve kasabanızın işgal edildiği tarih (nedir)?
2. Kurtuluş tarihi (nedir)?
3. Sizlere göre varsa diğer tarihler (nelerdir)?

İstatistik (7) Soru:

1. Balkan, 1. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşına köy ve ya kasabanızdan kaç kişi katıldı?

Bunlardan kaçış şehit oldu, yaralandı ve geri geldi?

2. Civarınızda kaç şehit mezarı veya Yunanlılara ait mezar var?
3. O tarihlerde köy veya kasabanız kaç hane idi, şimdi kaç hanedir?
4. İşgal günlerinde Yunanlıların sizlerden aldığı hayvan (inek, koyun, tavuk, eşek vs. sebebiyle zararınız bugünkü para ile ne kadardır?
5. Yunanlılar mevzi kazdırmak, kağını çektirmek, su taşıtmak vb. hizmetler için sizden kaç kişiyi çalıştırdılar?
6. Milli Hükümetimize “Tekâlif-i Harbiye kanunu gereğince verdiğiniz mal, eşya, yiyecek nelerdir? Bunların karşılığının para olarak ödenip ödenmediği, bağışlanıp bağışlanmadığı?
7. Yunanlıların giderken terk ettikleri malzemenin cinsi, miktarı, şimdiki zamanda değeri, elinizde olanlar varsa müzelere teslim etmek isteyip istemediğiniz?

Hamaset – Kültür (3) Soru;

1. O günlerde Atatürk ve diğer komutanlarımız hakkında duyduklarınız, halk arasında söylenenler?
2. Kurtuluş Savaşının havasını yansıtan marş, türkü ve şiirler?
3. Köy ve kasabanızın savaşta temayüz etmiş kişilerin hakkında bildikleriniz (nelerdir)?

Silah Sesi – Muharebe (5) Soru;

1. Hangi gün ve saatte silah sesi duydunuz?
2. Köy ve kasabanız hangi yönden (işgal oldu), (doğu batı- Kuzey Güney) nerelerde çarpışma oldu?
3. Köyünüze düşman hatları arasında çizip (geçip) gelen ve sonda (sonra) dönen Türk keşif kolları var mıydı?
4. Köyünüz civarındaki düşman mevzilerinin yerleri (nereleridir)?
5. Köy ve kasabanız civarında esir alınan Yunanlılar (kaç kişidir)? Bunların rütbeleri ve miktarı (nedir)?

Diğer Sorular (5) Soru;

1. Yunan askerlerinin disiplini ve komutanlarına itaat dereceleri (nedir)?
2. Yunan askerlerinin halkımıza muamelesi (nasıldır)? Köy veya kasabanızın idaresi için kurdukları teşkilat (nedir)?
3. Bölgenizde azınlıklar (Rum, Ermeni, Yahudi) var mıydı? Varsa bunların işgalcilerle ilişkileri (nedir)?
4. Yunanlılardan kalma tesisler cephanelik, mevzi, hamam, fırın, aş evi vs. var mıdır?
5. Savaştan sonra köy veya kasabanızı eski askerler(den)² (Yunanlı) ve göç eden azınlıklardan ziyaret eden oldu mu? Oldu ise bunlardan bilgi ve anılar nelerdir?
6. (Öğretmen, imam, muhtar) Kurtuluş Savaşının tanıklarına sorulabilecek başka neler olabilir? Siz de 5-10 soru hazırlayın.

Sonuç;

1. Kurtuluş Savaşı günleriyle ilgili anılardan alınan dersler nelerdir?
2. Bugünkü gençlerimizin bunlardan hangilerini daha iyi ister ve tavsiye ederiniz?

İmza

Mehmet BAŞOĞLU”

Kütahya, Eskişehir, Afyon ve Uşak illeri, Milli Mücadele yıllarının işgal ve kurtuluş dönemlerinin yaşandığı oldukça önemli bölgelerdir. Buralarda meydana gelen olayları resmi belgelere yansıyan boyutuyla ele almanın yanında o günleri görenlerin anlatımıyla ortaya çıkarmanın da Milli Mücadele tarihi yazım alanına katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Bu bakımdan Afyon Yurtiçi Batı Bölge Komutanlığı'nın başlattığı bir çalışma ile toplanan söz konusu hatıralar bilim insanlarına bu fırsatı sağlamaktadır.

Tanıkların anlatımıyla Kütahya'da Milli Mücadele yıllarına dair incelemeyi yapmaya başladığımızda yukarıda bahsedilen raporlara dayanan mevcut bilimsel incelemelerin bir hayli sınırlı olduğu görülmüştür. Ahmet Altıntaş tarafından hazırlanan “Milli Mücadele döneminde Afyon ve havalisi (1919-1922)” (Altıntaş 1990.) başlıklı yüksek lisans tezi ile Prof. Dr. Sadık Sarısamam tarafından hazırlanan “Uşaklıların Anılarında Milli Mücadele” başlıklı bildiri (Sarısamam 2014-313-328.) söz konusu kaynakların ilk defa kullanıldığı çalışmalardır. Bununla birlikte diğer bölgelere dair henüz bir incelemenin yapılmadığı anlaşılmıştır. Bu bakımdan Afyon Yurtiçi Batı Bölge Komutanlığı'nca hazırlatılan raporlara yansıyan yönleriyle Kütahya bölgesinin incelenmesi ile bir boşluğun daha doldurulabileceği düşünülmüştür.

Hatıraları derlemek üzere görüşme yapılacak kişilerin hangi yöntemle tespit edildiği sorusuna cevap aramak üzere raporlar tarafımızdan incelendiğinde; saha çalışmaları sırasında öncelikli olarak Kurtuluş Savaşına o kasaba/köyden katılanlarla konuşulduğu anlaşılmaktadır. Ancak savaşa katılan yok ise o yılları kasabasında/köyünde yaşayanlarla, ya da o günlerde yaş küçük olmasına karşın ilerleyen zamanlarda yakınlarından savaş yıllarına dair bilgileri duyan, öğrenen kişilerle

² Parantez içinde yazılan ve cümleyi soru haline getirecek şekilde tamamlayan ifadeler tarafımızdan eklenmiştir. Belgenin aslında bulunmamaktadır. Sorular için bkz. Ek 1.

mülakat yapılmıştır. Görüşmeler genellikle köyün öğretmeni, imamı ve muhtarı eşliğinde bazen tek tek, bazen de topluluktan bir kişinin sorulara cevap vermesi, diğerlerinin de bu cevapları tasdik etmesi şeklinde gerçekleşmiştir. Mülakatlarda yukarıda belirtilen sorular yöneltilmiş ve bunlara cevap verilmesi istenmiştir. Genellikle sorulara eksiksiz veya doğru olarak cevap verilemediği görülmektedir. 1982 yılında görüşme yapılan kişilerin, yaşlılığın da etkisi ile bazı tarih ve olayları hatırlamakta zorlandığı anlaşılmaktadır. Ayrıca verilen cevaplarda geçen rakamların genellikle yuvarlandığı, yaklaşık sayı şeklinde söylendiği, net ifadelerin olmadığı da görülmüştür. Tanıkların bazıları, Milli Mücadele günlerinde yaşananlara dair oldukça önemli, ilgi çekici bilgiler verirken bazı tanıkların ise cevapları genel geçer ifadeler şeklinde olduğu görülmüştür.

Yukarıda belirtilen soruların dışında görüşmeyi yapan görevlilerce yönlendirilen soruların ve bunlara verilen cevapların da raporlara yansdığı olmuştur. İşgal döneminde kasabasında/köyünde Yunan askeri kuvvetleri bulunan ve canına, malına zarar verilen bölge ahalisinin o döneme dair daha ayrıntılı bilgileri anlattığı görülürken, bu durumun olmadığı yerleşim yerlerinden daha yüzeysel bilgiler derlenebilmiştir.

2. Hatıralara Göre Kütahya'da Milli Mücadele Döneminde Yaşanılanlar

Afyon Yurtiçi Batı Bölge Komutanlığının 25 Ocak 1982 tarihinde gönderdiği ve yukarıda ifade edilen yazısı gereği, Milli Mücadele yıllarına tanıklık etmiş ve hala kasaba ve köylerde yaşayan kişilerin anılarını tespit etmek, kayda almak amacı ile Kütahya ilinde vakit kaybetmeden çalışmalara başlanılmıştır. Bu amaçla İl Milli Eğitim Müdürlüğünce; dönemin İl Milli Eğitim Müdür Yardımcısı Kemal Kula, Ticaret Lisesi Müdürü Cemil Doğruer, İmam Hatip Lisesi Müdürü Mehmet Yaldız, Kurtuluş Ortaokulu Müdürü Nurullah Demir'den oluşan bir komisyon kurulmuştur. Söz konusu kurulun yönetiminde tespit edilen ve aşağıda belirtilen ilçe, kasaba ve köylerde söz konusu faaliyetler gerçekleştirilmiş ve sonuçlar genellikle Nisan-Mayıs 1982 tarihlerinde raporlar halinde Yurtiçi Batı Bölge Komutanlığına sunulmuştur.

Buna göre Kütahya ilinde Milli Mücadele yıllarına dair hatıraların derlenmesi için çalışma yapılan yerleşim yerleri şunlardır;

Kütahya Merkez; Çayırbaşı Köyü, Çal Köyü, Küçükaslan Köyü, Enne Köyü, Dumlupınar Köyü, Akpınar Köyü, Sinerköy.

Altıntaş Merkez İlçesi; Çayırbaşı Köyü.

Emet İlçesi; Alınören Köyü, Örencik Köyü.

Gediz İlçesi, Gölcük Köyü, Gürlek Köyü. Şaphane Kasabası.

Simav İlçesi Merkez; Naşa Kasabası.

Tavşanlı İlçesi; Dağdemirli Köyü, Dümrenkulu Köyü, Gümüşgülcük Köyü.

Afyon Yurtiçi Batı Bölge Komutanlığına gönderilen raporlar merkez/merkeze bağlı köyler, kasaba/köy şeklinde tasnif ederek incelenmiştir. Söz konusu raporlarda yer alan ve yukarıda belirtilen sorulara dair verilen tüm cevaplara bu çalışmada yer verilememiş, tekrarlardan kaçınarak bilimsel olarak önemli olabileceği düşünülen bazı bölümler özet şeklinde ele alınmış ve bir metin oluşturulmaya çalışılmıştır.

Buna göre;

Kütahya İl Merkezine bağlı köyler;

İhsaniye Köyü;

14 Mayıs 1982 tarihinde Merkez İhsaniye Ortaokulu Müdürü Halil Büyükgursak'ın Afyon Yurtiçi Batı Bölge Komutanlığına gönderdiği dosyadan öğrendiğimize göre;

26 Nisan 1982 günü saat 18.00-19.30 arasında İhsaniye Köylülerinden 28 kişi ile Merkez İhsaniye Ortaokulu Müdürü Halil Büyükgursak, köy muhtarı, köy imamı, köy halkı ve köy öğretmenlerinin de bulunduğu bir grupla görüşülmüştür. Köyün en yaşlı kişileri Sait oğlu 1315 (1899) doğumlu Recep Saltık ve 1330 (1914) doğumlu Naim oğlu Mustafa Saltık'tır. Cephe ile ilgili sorular Recep Saltık'a, cephe gerisi ile ilgili sorular Mustafa Saltık'a sorulmuştur.

İstiklal Savaşı sırasında köyden gidip üstün başarı gösteren kişilerden bazıları şunlardır; savaşa bizzat katılanlar; Yahya Ceylan, Yahya Kılıç, Ruhi ..., Mustafa Baydemir (Demirci), Şaban Bayram, Recep Saltık, Yusuf Buruk (Sarı Yusuf).

İhsaniye Köyü'nden Balkan Harbine 27 kişi katılmış, bunlardan 25 kişi geri dönmüştür. Birinci Dünya Savaşı'na (Yemen'e) 7 kişi gitmiş ve bunlardan 6'sı şehit düşmüş, 1 kişi ise geri dönmüştür. Kurtuluş Savaşı'na ise; 10 kişi katılmış ve 1 kişi şehit olmuş, 9 kişi ise geri dönmüştür. Recep Saltık bunlardan biridir.

Yunan işgali öncesi köyde bulunan Türk komutanlar tarafından köy korusu içerisinde diğer köylerden gelenlerle beraber mevzi kazdırılmıştır. Köye yapılan ilk saldırıda Yunan birlikleri geri püskürtülmüştür ancak düşman yardım alarak yeniden saldırınca ve köy cephe altında kalınca köy halkı Makasalan Köyü'ne sevk edilmiştir.

İşgal zamanında köyün etrafında çam ve meşe ormanı vardır. Yunanlılar tüm köy halkını zorla çalıştırıp bu ormanı kestirmiş ve trene yükleyip götürmüşlerdir. Yunan askerleri köy halkının elinde bulunan malları zorla, gerekirse işkence ederek almışlardır. İşgal döneminde Yunanlılar cana, namusa da el uzatmışlardır. Köy idaresi için ayrıca teşkilat kurmamışlar, köy civarında mevzi kazmamışlar, sadece baraka yapmışlardır. Köyün yakınından geçen demiryolunun her bir kilometresine 40-50 kişilik Yunan askerleri birliği yerleştirilmiş ve bunlar bahsedilen barakalarda yaşamışlardır.

İşgal zamanı Ali İhsan Paşa³, köy halkından İdris Kurt'la irtibatlı olarak bu yörelere sık sık gelmiştir. Durumu kontrol etmiş ve buralarda keşif yapmıştır. Ali İhsan Paşa, kendini gizlemek için (tebdil-i kıyafet) o günlerde kömür tüccarı gibi görünmüş ve "önüne bir eşek katarak" Afyon istikametine doğru sık sık kömür satmaya gitmiştir. Köy ileri gelenleri devamlı olarak Yunanlıların demiryolu çevresindeki mevzilerini, kaç askerleri olduğunu Ali İhsan Paşa'ya iletmişlerdir. Köy ahali ise Yunanlıların amacını, neden Ankara'ya ulaşmak istediğini de Ali İhsan Paşa ve arkadaşlarından öğrenmiştir.

İşgal döneminde Kızılcaören Köyü'nden İsmail Hürata, beraberinde dört kişi ile birlikte İhsaniye Köyü'ne gelmiş ve demiryolu ile ilgili bilgileri İdris Kurt'tan öğrendikten sonra köyün yakınlarında bulunan Çavuş Çiftliği'nin içinden geçmekte olan demiryolunu gece vakti havaya uçurmuşlardır. Bu olaydan birkaç gün sonra da Demiröz (Malakça) Köyünü Döğ'er'e bağlayan karayolundaki beton köprüyü havaya uçurmuşlardır.

(Tekâlif-i Harbiye) emirleri gereği Milli Hükümete elde kalan büyük ve küçükbaş hayvanlar bağış olarak verilmiştir. Daha sonra bu hayvanların bir kısmının ücreti ödenmiştir. Yunanlılar giderken köyde eşya vs. pek bir şey bırakmamışlar, kalan tabanca, süngü, kılıç ne varsa daha sonra Türk kuvvetlerine teslim edilmiştir.

Köy sınırları içinde Maltepe, Yumru Çalı, Kocatepe mevkilerinde birçok Türk askeri şehit düşmüştür ancak bunların belirli bir mezarları yoktur. Çalköy-Dumlupınar yöresinde ise 50 bin civarında Yunan askerinin esir alındığına dair duyum alınmış ancak İhsaniye köyü çevresinden esir alındığına dair bilgi yoktur.

³ Ali İhsan Sabis; Milli Mücadele döneminde Büyük Taarruz öncesi döneme kadar Batı cephesi 1. Ordu Komutanlığı görevinde bulunmuştur. (1882, İstanbul - 9 Aralık 1957, İstanbul), I. Dünya Savaşı'nda Kafkasya Cephesi ve Irak Cephesi'nin, Türk Kurtuluş Savaşı'nda Batı Cephesi'nin komutanlarından Türk asker ve siyaset adamıdır.

Kozluca Köyü;

7 Mayıs 1982 tarihinde Okul Müdürü Mustafa Ürper tarafından Afyon Yurtiçi Batı Bölge Komutanlığına gönderilen dosyadan öğrendiğimize göre;

Görüşme yapılan kişi; 1319 (1903) doğumlu Halil oğlu Kerim Çetin'dir. Onun beyanına göre;

Balkan Savaşına köyden yirmi kişi gitmiştir. Bunlardan on yedisi sağ salim geri gelmiş, Üç kişinin ise akıbeti belli değildir. Birinci Dünya Savaşı'na ise seksen-doksan kişi katılmış, bunlardan ancak altı-yedisi geri gelmiştir. Erkek nüfusunun azlığından Kurtuluş Savaşına katılan olmamıştır. Köy, Yunan işgaline uğramamış fakat çevrenin işgale uğraması sebebiyle devamlı olarak korku ve tedirginlik hâkim olmuştur. Yunanlılar işgal yıllarında köyden en az yüz kişiyi kendi işleri için çalıştırmışlardır. Milli orduya köyden yün çorap, yün eldiven, küçük ve büyükbaş hayvan bağış olarak verilmiştir. Köyde ve civarında şehit mezarlığı veya Yunan Mezarlığı yoktur.

Kızılca Ören Köyü;

10 Mayıs 1982 tarihinde Kızılca Ören Ortaokul Müdürü Vekili Muammer Yalmaç tarafından Afyon Yurtiçi Batı Bölge Komutanlığına gönderilen dosyadan öğrendiğimize göre;

Kızılca Ören Ortaokul ve İlkokul Müdür Vekili Ali Ceylan, köy muhtarı, imam ve öğretmenlerden oluşan bir grup, 22 Nisan 1982 günü 17.30 ile 19.00 saatleri arasında Kızılca Ören Köyü halkından olan 1323 (1907) doğumlu Hüseyinoğlu Reşat Hürata ile mülakat yapmışlardır. Buna göre;

Köyden Çanakkale Savaşları'na eli kişi katılmıştır. Otuz sekiz kişi burada şehit olmuştur. İki kişi sakat kalarak, 10 kişi ise sağlam olarak köye geri dönmüştür. Kurtuluş Savaşına ise on kişi katılmıştır.

Yunan işgali sırasında köyün etrafındaki çamları kesmek için elli kişi çalıştırılmıştır. Milli Hükümete buğday, arpa, hayvan, koyun, bir araba ve bir öküz bağış olarak verilmiştir.

Ali İhsan Paşa ve arkadaşları, işgal döneminde gizlice köye gelmiş ve çevrenin durumu ile ilgili İsmail Hürata'dan bilgi almışlardır. Ayrıca köye bağlı Çavuş Çiftliğinde bulunan ve o dönemde Yunan işgal kuvvetlerinin elinde bulunan demiryolunu havaya uçurmuşlardır.

Siner Köyü;

25 Şubat 1982 tarihinde Kütahya Merkez Sinerköy Okul Müdürü Zeki Öncü tarafından Afyon Yurtiçi Batı Bölge Komutanlığına gönderilen dosyadan öğrendiğimize göre;

1331 (1915) doğumlu olup 1944-1948 yılları arasında Sinerköy'de öğretmenlik yapmış olan Ali Açıkgöz ile yapılan mülakattan elde edilen bilgilere göre;

Çevre köyleri Yunan askerinin işgal ettiği duyulunca köy ahalisinden kadın, kız ve çocuklar samanlığa doldurulmuş, cam ve kapılar duvarla örülerek sivanmıştır. Dışarda sadece yaşlılar kalmıştır. Böylece namusa zarar gelmesi engellenmiştir. Çevre köylerden Zığra, İkizhöyük, Perli köyleri beyaz bayrak çekip Yunan işgal kuvvetlerine teslim olunca, Siner Köyü'nün de aynı şeyi yapması istenmiştir. Köy ileri gelenleri de zarar verilmesin düşüncesiyle çatışmasız teslim olmayı kabul etmişlerdir. Siner Köy on dört ay düşman işgali altında kalmıştır.

Kurtuluş Savaşı'na köyden yirmi kişi katılmış, bunlardan on beşi geri gelmemiştir. İşgal döneminde Yunanlılar köy halkının tamamını sıra ile çalıştırmış, öküz arabası olanları cepheye arabası ile beraber götürüp orada erzak, cephaneye taşıtmışlardır. Bunlardan bir kısmı hayatını kaybetmiş geri gelememiştir. Yunanlılar köyü terk ederlerken ise; beraberlerinde atmış sığır, iki yüz koyun keçi, on at ve çok sayıda tavuk götürmüşlerdir.

Akpınar Köyü;

14 Mayıs 1982 tarihinde Akpınar Köyü İlkokulu Öğretmeni Nihat Karakoç'un Afyon Yurtiçi Batı Bölge Komutanlığına gönderdiği dosyadan öğrendiğimize göre;

1316 (1900) yılı doğumlu Yusuf Bayram ile görüşme yapılmıştır. Buna göre; Yunan işgal kuvvetleri köylerinden 600 kadar koyun keçi, 100-150 kadar inek ve çok sayıda tavuk almışlardır. Ayrıca köy ahalisinden kağnısı olan sekiz – on kişiyi Tavşanlı'dan Kütahya'ya buğday çekmek için çalıştırmışlardır. Bu dönemde köy muhtarından araba bulması istenilmiş, fakat muhtarın buna itiraz etmesi üzerine şehit edilmiştir.

Çayırbaşı Köyü;

1327 (1911) doğumlu Mehmet Alioğlu Abdullah Karanfil, İbrahim Gürcan ve Halil Haydar ile görüşülmüştür.

Halil Haydar; Balkan ve Kurtuluş Savaşlarına köylerinden Mahmut Erdoğan ve Mustafa Geçek isimli iki kişinin katıldığını, Yunanlıların işgal döneminde kendilerinden inek, at, tavuk gibi canlı hayvan olarak her şeyi zorla aldıklarını, kağnı çekmek, mevzi ve hendek kazmak için Gözelim Dağı olarak bilinen bölgeye köylerinden beş-on kişiyi götürdüklerini söylemiştir.

İşgalin sona erdiği günlerde Yunan kuvvetlerini kovalayan süvari komutanı Fahrettin Paşa'nın⁴ köylerine geldiğini, bu esnada Fahrettin Paşa'ya kahve pişirerek ikram ettiklerini, diğer Türk askerlerine de köydeki fırınlarda ekmek yaptıklarını, ayrıca ellerinde olan buğday, yiyecek ne varsa Türk ordusuna verdiklerini belirtmiştir. Yunanlıların köyden çekilirken geride bir şey bırakmadığını, yağmaladıklarını vurgulamıştır. Görüşme yapılan diğer kişilerin ifadeleri de benzerdir.

Çal köyü;

Hüseyin Uygeç; (Doğum tarihi ve baba adı raporda yer almamıştır.)

O yıllarda onyed-onsekiz yaşlarında ve yeni evli olduğunu, işgal zamanı köylerinin ikiyüz elli hane olduğunu, buradan Balkan Harbine yetmiş-seksen, Yunan Harbine (Kurtuluş Savaşı) ise on-oniki kişinin katıldığını, bunların hepsinin sağ salim köye döndüklerini ifade etmiştir. İşgal yıllarında Yunan kuvvetlerinin zorla köyden çok sayıda küçük ve büyükbaş hayvan aldıklarını, ayrıca mevzi kazdırmak, cephane taşıtmak için her hafta nöbetleşe olarak on-onbeş kişiyi çalıştırdıklarını belirtmiştir. İşgalden kurtuluş günü yaşananlarla ilgili olarak ise; Türk ordusunun kendi köylerinin etrafını çevirmesi üzerine Yunanlıların köy muhtarını, köyde bulunan demirciyi ve başka iki kişiyi daha öldürdüklerini, kendisini de yaraladıklarını belirtmiştir. Ayrıca Yunan askerinin köyün harmanını yaktığını, Türk askerlerinin o gün Yunanlıların elinden üçyüz – dörtyüz koyunu geri aldığını söylemiştir. Ayrıca Yunanlıların köyü boşaltırken geride yüz otuz üç adet açık kamyon, sayısı belirsiz top ve silahı bırakıp kaçtıklarını, köylerinde 1766 Yunan askerinin esir alındığını, bunlardan ikisinin kadın olduğunu ifade etmiştir. Köylerinde Şaik Efendi olarak bilinen bir şehitlik olduğunu, burada Fahrettin Paşa'nın süvari birliğinden on altı askerlerinin yattığını da sözlerine eklemiştir.

Hüseyin Uygeç'in işgalden kurtuldukları gün Mustafa Kemal Paşa'nın köylerine geldiğini, köy heyetinin Memiş Çavuş başkanlığında Paşa'yı karşıladığını belirtmesi de oldukça önemlidir.

Ali Kıyak; (Doğum tarihi ve baba adı raporda yer almamıştır.)

Ali Kıyak; Yunan işgali yıllarında köylerine sık sık Ali İhsan Paşa'nın geldiğini, Büyük Aslanlardan Ali Efe ile irtibat kurduğunu ve bölge ile ilgili haberleri topladığını ifade etmiştir. İşgalden kurtuldukları gün kendi köy heyetinin o sırada Kocakaya denilen mevkiye dinlenmekte

⁴ Fahrettin Altay; Büyük taarruz döneminde Türk Ordusunun Süvari Grup Komutanıdır. (12 Ocak 1880, İşkodra - 25 Ekim 1974, İstanbul), Türk Kurtuluş Savaşı kahramanlarından asker ve siyasetçi. Dumlupınar Meydan Muharebesi sonrası Yunan Ordusu'nun geri çekilmesini sağlayarak İzmir'e giren ilk Türk süvarilerinin komutanıdır.

olan Mustafa Kemal Paşa'ya ayran ve su götürmesini istediğini, bunun üzerine Kocakaya'ya doğru hemen yola çıktığını fakat nöbetçilerin kendisini durdurduğunu Paşa'nın da o vakit kısa süreli bir dinlenmeye çekildiğini bunun üzerine gölgede beklemeye başladığını ifade etmiştir. Bir müddet sonra Mustafa Kemal Paşa'nın yanına gitmesine izin verildiğini, görüşme esnasında Paşa'nın hangi köyden olduğunu sorduğunu, “şu yanan Çal Köy'den” şeklinde cevap verdiğini, bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa'nın da “ölmez ömrüm sağ olursa bu köyü, bu tepeyi ışıklar içinde koyacağım” dediğini ifade etmiştir. Ayrıca Ali Kıyak; Mustafa Kemal Paşa'nın yanından ayrılırken kendisine on lira verdiğini, ilerleyen zaman bu paranın dokuz lirasıyla bir inek aldığını ve uzun süre geçimini böyle sağladığını sözlerine eklemiştir.

Ali Kıyak, Yunan askerlerinin köyü terk etmeden önce tüm köylüleri yakmak amacıyla Camiye topladıklarını, tam bu esnada Türk askerlerinin kendilerini kurtardığını sözlerine eklemiştir.

Küçük Aslanlar Köyü;

Veli Çelik; Altıntaş Kazası Küçük Aslanlar Köyünden. 1320 (1904) doğumlu.

Veli Çelik; Yunan işgal kuvvetlerinin köylerine doğru yaklaştığında on kişilik kendi haneleri de dâhil bütün köylünün Hacı Köy'üne doğru kaçtıklarını, geride sadece yaşlıların kaldığını, on beş gün burada kaldıktan sonra beraberinde götürdükleri hayvanlarıyla birlikte köylerine döndüklerini ve bu sırada Yunan askerlerinin ise köye çoktan yerleştiklerini ifade etmiştir. Ahmet Kahraman ise; Yunan askerlerinin köylerine “Tekke” denilen mevkinden geldiklerini söylemiştir.

Enne Köyü;

Halil Sönmez; Salih oğlu (tahmini olarak)1310 (1894) doğumlu.

Halil Sönmez; Birinci Dünya Savaşına yirmi yaşında katıldığını ve Erzurum, Kars cephelerinde çarpıştığını, savaştan sonra köyüne döndüğünü, Yunan işgali üzerine tekrar askere kaydolduğunu ve ilk görev yerinin Afyon olduğunu ifade etmiştir. Milli Mücadele yıllarında köyünde olmadığı için buralarda yaşananlar hakkında ayrıntılı bilgi verememiştir.

Dumlupınar ilçesi;

Osman İŞHAN; (Doğum tarihi ve baba adı raporda yer almamıştır.)

Osman İşhan; Yunan işgalinden önce, silah kuvveti zayıf olan 66. Türk Alayının köylerinde bulunduğunu, Ulatlık-Türbe-Şat Dağı bölgesinin söz konusu Türk askerlerinin cephe hattı olduğunu ifade etmiştir.

Dumlupınar'ın işgal edilmesi üzerine ise Yunanlıların kasabaya dağıldığını ve tavuk, yumurta ne varsa toplamaya başladıklarını, kendilerinin evine de gelerek hayvanlarını almak istediklerini, buna engel olmak isteyen annesinin de bu esnada katledildiğini belirtmiştir.

Salih BAŞÇAM; (Doğum tarihi ve baba adı raporda yer almamıştır.)

Salih Başçam; Yunan işgali döneminde köylerinden on beş yirmi kişinin istihkâm kazmak için çalıştırıldığını, bunların arasında kendisinin de bulunduğunu, toplu olarak “Toplu Sivriğe” denen bölgeye cephe kazmaya götürüldüklerini ifade etmiştir. Burada on beş gün çalıştıklarını bu esnada iki kişinin firar ettiğini kalanlardan ise ölenlerin olduğunu, kendisinin de kaçmayı düşündüğünü fakat bunun mümkün olmadığını söylemiştir. Ayrıca Yunan ordusu için sırtlarında çuvarlarla tayin taşıdıklarını da sözlerine eklemiştir.

Yunan Ordusu bozulup geri çekilmeye başladığında korkup “Alma Dağı'na kaçtığını ve beş gün orada kaldığını, daha sonra Türk askerlerinin bu bölgeye geldiğini belirtmiştir. Bu esnada Türk kuvvetlerinin kendi eline bir kucak dolusu kâğıt verdiğini ve bunları Yunan tarafına götürmesini istediklerini belirtmiş ve olayın devamı ile ilgili ise; “Yunan nöbetçi askeri beni görünce gözlerimi bağladı ve ileri karakola götürdü. Orada öğleye kadar oturdum. Daha sonra üst komutanlarının

yanına götürdüler ve gözlerimi açtılar. Tercüman vasıtası ile bana niye geldin diye sordular. Ben ise; kâğıtları getirdim dedim. Beni üç gün tutsak ettikten sonra Kütahya'ya doğru yaya olarak yürüyüşe çıktık, yolda beni geri gönderdiler.” demiştir. Salih Başçam, Yunanlıların giderken köylerinde bir şey bırakmadan yağmalayıp götürdüklerini de sözlerine eklemiştir.

Altıntaş İlçesi;

Merkez;

14 Mayıs 1982 tarihinde Altıntaş İlçesi İmam Hatip Lisesi Okul Müdürü Turhan Şimşek'in Afyon Yurtiçi Batı Bölge Komutanlığına gönderdiği dosyada belirttiğine göre ilçenin kasaba ve köylerinde Kurtuluş Savaşı ile ilgili hatıralar toplanmıştır. Buna göre;

Balkan Savaşlarına Altıntaş ilçesinden doksan beş kişi katılmış bunlardan seksen kişi şehit olmuştur. Kurtuluş Savaşına ise 115 kişi katılmış, bunlardan ancak 25 kişisi geri gelebilmiştir.

Çayırbaşı Köyü;

17 Mayıs 1982 tarihinde Altıntaş İlçesi Çayırbaşı İlçesi Ortaokul Müdürü Şükran Şen'in Afyon Yurtiçi Batı Bölge Komutanlığına gönderdiği dosyadan öğrendiğimize göre;

Çayırbaşı Köyünden Balkan Savaşına yüz kişi katılmış bunlardan otuz kişisi geri dönmüştür. Birinci Dünya Savaşına da yüz kişi katılmış bunlardan ancak yirmi kişisi geri gelmiştir. Kurtuluş savaşına ise elli kişi katılmış bunlardan otuz kişi geri dönebilmiştir.

İşgal günlerinde Yunanlılar, mevzi kazdırmak, kanı çektiirmek, su taşıtmak gibi işler için köylülerden elli atmış kişiyi çalıştırmış ve beraberinde cepheye götürmüşlerdir. 26 Ağustos bozgunundan sonra Çayırbaşı Köyünden kırk elli kağrı, Milli Kuvvetlerle birlikte ve onlara yardım için İzmir'e doğru gitmişlerdir. Köyde Büyük Caminin avlusunda Şehit mezarı vardır.

Genişler Köyü;

Bu köyden kiminle görüşme yapıldığı raporda bulunmamakla birlikte; Kurtuluş Savaşına köyden yetmiş kişinin katıldığı, bunlardan on kişinin yaralı, on kişinin ise sağlam olarak geri geldiği belirtilmiştir. Ayrıca bu köyden Milli orduya arpa, buğday, mercimek gibi yiyecek ile altın ve diğer mücevherlerin bağışlandığı belirtilmiştir. Mecidiye Köyü Çalışlar Köprüsünde 5 tane şehit mezarı olduğu bilgisi de eklenmiştir.

Emet İlçesi;

Alınören Köyü;

Alınören Köyü İlkokul Öğretmeni Recep Karakurt'un Kurtuluş Savaşına katılan ve Alınören Köyünden olan Mehmet Ayaz ile yaptığı mülakattan öğrendiğimize göre;

Bu köyden Kurtuluş Savaşına; Mehmet Ayaz, Mehmet Akyol, İsmail Akçay, Halil Karaaş, İbrahim Dalkılıç, Bekir Sarı katılmıştır.

Örencik Köyü;

20 Nisan 1982 tarihinde Örencik Lisesi Müdür Vekili Mustafa Ünver tarafından Afyon Yurtiçi Batı Bölge Komutanlığına gönderilen dosyadan öğrendiğimize göre;

Örencik halkından olan ve Kurtuluş Savaşına katılan Mehmet Kaytan ile mülakat yapılmıştır. Bu görüşmeden anlaşıldığına göre; köyden Balkan, Birinci Dünya ve Kurtuluş savaşlarına 6 kişi katılmış bunlardan 2'si şehit olmuş 4'ü ise sağ salim geri gelmiştir. Yunanlılar işgal zamanında mevzi kazdırmak, kağrı çektiirmek ve su taşıtmak için tahminen köyden yüz kişiyi çalıştırmışlardır. Köyde Asarlık ve Kurşunluk isimli mevkiilerde Yunan mevziileri kurulmuştur.

Gediz İlçesi;

Şaphane Kasabası;

13 Mayıs 1982 tarihinde Şaphane Lisesi Müdür Vekili Ahmet Çeri'nin Afyon Yurtiçi Batı Bölge Komutanlığına gönderdiği dosyadan öğrendiğimize göre;

1902 doğumlu Türegün Mahallesi sakinlerinden Mustafa Dönmez, 1904 doğumlu Türegün Mahallesi sakinlerinden Naciye Oktay, 1907 doğumlu Pazar Mahallesi sakinlerinden Mehmet Tan, 1914 doğumlu Türegün Mahallesi sakinlerinden Enver Atay, 1902 doğumlu Pazar Mahallesi sakini Mustafa Tunay, 1892 doğumlu İncez Köyünden İsmail Kırobalı ile yapılan mülakatlara göre; Şaphane'den Balkan, Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşına yüz kişi katılmıştır. Bunlardan onu şehit, on beşi yaralı ve yetmiş beşinin ise akıbeti belli değildir. Yunan işgal kuvvetleri mevzi kazdırmak, kağını çektirmek ve su taşıtmak için köyden çok kişiyi çalıştırmışlardır.

Ayvacık Köyü;

1889 yılı doğumlu Ali Peker'in anlattıklarına göre;

Köyden Kurtuluş Savaşına üç kişi katılmış, bunlardan ikisi şehit olmuş biri sağ olarak dönmüştür. Mevzi kazdırmak, kağını çektirmek ve su taşıtmak için pek çok köylü çalıştırılmıştır.

Gölcük Köyü;

12 Mayıs 1982 tarihinde Gölcük İlkokulu Müdürü Mehmet Yavuz'un Afyon Yurtiçi Batı Bölge Komutanlığına gönderdiği dosyadan öğrendiğimize göre;

4 Mayıs 1982 günü köy muhtarı Ali Vural, köy imamı Ahmet Yavuz, ilkokul müdürü Mehmet Yavuz köy halkından 1325 (1909) doğumlu Mehmet oğlu Hakkı Akdağ ve 1320 (1904) doğumlu Mustafa oğlu Ali Karaca ile mülakat yapmıştır. Buna göre;

Balkan, Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşına köyden otuz yedi kişi katılmıştır. Bunlardan yirmi dört kişisi şehit olmuş, on üç kişi ise sağ olarak geri gelmiştir. Köy civarında Çağılı, Tuğlakıran mevkilerinde Yunanlılar mevzi kurmuşlardır. Yunan işgal kuvvetleri köyden üç yüz keçi ve yirmi iki sığır almışlar, mevzi kazdırmak, kağını çektirmek ve su taşıtmak için köyden yetmiş kişiyi çalıştırmışlardır. Yunanlılar köyü terk ederken kırk adet mavzer bırakmışlardır. Bu silahlar daha sonra Türk kuvvetlerine teslim edilmiştir.

Gürlek Köyü ;

22 Nisan 1982 tarihli Gürlek Ortaokulu Müdür Vekili Mehmet Gürol'un Afyon Yurtiçi Batı Bölge Komutanlığına gönderdiği dosyadan öğrendiğimize göre;

Köyden Balkan, Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşına katılanların sayısı belli olmamakla birlikte çarpışmalara bu köyden katılanlardan yirmi kadar şehit verilmiştir. Bunlardan bazılarının isimleri şöyledir; Mistan, Recep, Mehmet, Hüseyin, İsmail Çavuş, Mehmet Ali ve Ali. Gazi olanların isimleri ise; Abdullah Çavuş, Hüseyin Çavuş, Murat, Halil İbrahim, Hasan, Kadir.

İşgal döneminde Yunanlılar -kadınlar hariç- köylüleri zorla çalıştırmışlardır. Yunanlılar geri çekilirken önemli sayıda top, bomba, ağır ve hafif makineli tüfek bırakmışlardır. Bunlar Mili Orduya teslim edilmiştir. Köyün civarında bulunan Pınarbaşı, Çeltikçi ve Abide mıntıklarında Türk askerlerine ait şehit mezarları vardır.

Simav İlçesi;

11 Mayıs 1982 tarihinde Simav Kaymakamı Mustafa Demirel'in Afyon Yurtiçi Batı Bölge Komutanlığına gönderdiği dosyadan öğrendiğimize göre Hisarbey Köyü ve Naşa Kasabası'nda Kurtuluş Savaşı hatıraları derlenmiştir. Buna göre;

Hisarbey Köyü;

Hisarbey Ortaokulu Müdürü Mükremin Zedeli'nin 30 Nisan 1982 günü köy ahalisinden olup Kurtuluş Savaşına katılan 1315 (1899) doğumlu Nurullah oğlu Halil Şimşek ve 1315 (1899) doğumlu Halil oğlu Yusuf Erdoğan ile yaptığı mülakattan elde ettiği bilgilere göre;

Köyden Balkan Savaşlarına tahminen on kişi katılmış, bunlardan sekiz kişisi şehit olmuştur. Birinci Dünya ve Kurtuluş Savaşlarına köyden katılanların sayısı kesin olmamakla birlikte otuz beş ile kırk kişi kadardır. Çanakkale Savaşlarına katılan sekiz köylünün altısı şehit olmuş, ikisi ise yaralı olarak köye dönmüştür.

İşgal döneminde köyün güneyinde bulunan "Hisar" kalıntıları ile Yunan işgal kuvvetleri yakından ilgilenmiş ve "buralar bizim atalarımızın malı" demişlerdir. Yunanlılar köylülere iyi davranmaya çalışmışlarsa da istedikleri yapılmadığında tutumları değişmiş ve kötü yüzleri ortaya çıkmıştır. Türk çeteleri ile giriştikleri savaşların acısını köylülerden çıkarmışlardır. Yunan işgal kuvvetleri Türk çeteleri ile Türk köylülerini karşı karşıya getirmeye çalışmışlardır. Yunanlılar işgal zamanı; köylülerden elli kadar inek, beş yüze yakın koyun, elli civarında at, eşek ve katır ile çok sayıda kümes hayvanı gasp etmişlerdir. Köyün güneyinde Güme Tepesi denen mevkide üç şehit mezarı vardır.

Naşa Kasabası;

1 Nisan 1982 günü Okul Müdür Vekili A. Halis Ersay Sarıoğlanlar Odasında İbrahim İnan ve beraberindeki yaşlılar heyeti ile yaptığı mülakattan elde edilen bilgilere göre;

Köyden Kurtuluş Savaşı'na elli civarında kişi katılmış, bunlardan sadece altı - yedisi geri gelebilmiştir. (Tekâlif-i Harbiye) emirleri gereğince köyden Milli Orduya atmış kadar öküz arabası, buğday ve saman verilmiştir.

Tavşanlı ilçesi;

Tavşanlı'nın Yunan işgal yıllarındaki durumuna dair Karapelit Köyü'nden Emin Şenel'in anlattığına göre;

Yunan işgal kuvvetleri 1337 (1921) yılında Tavşanlıya Tunçbilek istikametinden gelmiş ve bu esnada şehri yakmak istemişlerdir. Tavşanlı eşrafından Boyacıoğlu Mehmet Efendi ile İğillioğlu Ahmet Efendi, Yunan işgal kuvvetlerine Tavşanlı'da çok erzak olduğunu söyleyerek şehre zarar vermemelerini istemişlerdir. Yunanlılar şehirdeki erzakı görünce düşüncelerinden vazgeçmişler ve burada askeri teşkilat kurmaya karar vermişlerdir.

Tavşanlı'da yerli Rum ahali vardır ve bunlar şehirde ayrı bir mahallede yaşamışlardır. Doğma büyüme Tavşanlılıdır. Şimdiki (1982 yılı) itfaiye binası Rumların kilisesiydi. Rumların yaşadığı mahalleye "Gâvur Mahallesi" denilmiştir. O dönemde Tavşanlı'daki Uzun çarşının çoğu Rum esnaf ya da tüccarların elindedir. Yunan işgal kuvvetleri Tavşanlıya geldiğinde içlerinde "Bitli Makar"ın da bulunduğu bir kısım Rum Yunan işgal kuvvetlerine; "bizim Türklerle geçimimiz iyi, bize dokunmayın" demişlerdir. "Sarı Gâvur" ya da "Sarı İstifan" adındaki bir Rum ve oğulları ise işgalci Yunanlılara yardımcı olmuşlardır. Yöre hakkındaki bilgileri onlara aktarmışlardır. Türk askeri gelince Yunanlılar 1922 yılında buraları terk etmek zorunda kalmış ve çoğu kaçmıştır. "Bitli Makar" ise kaçarken Enne Köyü'nde öldürülmüştür.

Dağdemirli Köyü;

Dağdemirli Köyü İlkokulu Müdürü Cemalettin Ersoy'un 15 Mayıs 1982 tarihinde Afyon Yurtiçi Batı Bölge Komutanlığına gönderdiği dosyadan öğrendiğimize göre;

Köy Muhtarı İbrahim Budak, Müdür Cemalettin Ersoy, Köy İmamı Mustafa Akay, köy halkından Ahmet Çağlar, Mehmet Kaya ve Mehmet Şen ile görüşülmüştür. Buna göre; Birinci Dünya Savaşı'na köyden on kişi katılmış, bunların hepsi şehit olmuştur.

İşgal yıllarında köy çevresinde Yunanlılar mevzii ve teşkilat kurmamış fakat köylüden on sığır, on keçi gasp etmişlerdir. O dönemde köye Türk keşif kollarının geldiği de olmuştur. Dağdemirli Köyü'nde şehit mezarlığı yoktur.

Karapelit Köyü;

2 Nisan 1982 tarihinde Karapelit İlkokulu Öğretmeni Ekrem İhvan'ın Afyon Yurtiçi Batı Bölge Komutanlığına gönderdiği dosyadan öğrendiğimize göre; Köylülerle mülakat 28 Mart 1982 tarihinde köy odasında muhtar ve kurtuluş savaşı yıllarına dair hatıralarını anlatan tanıkların katılımıyla gerçekleştirilmiştir. Sorular ile ilgili özellikle tarihlerin hatırlanmasında tanıklar güçlük çekmişlerdir. Görüşmenin sonunda hazırlanan rapor orada bulunanlara okunmuş, eksik ve yanlışlıklar düzeltilmiş ve onayları alınmıştır.

1317 (1901) doğumlu Mehmet Ali Oğlu Emin Şenel anlattıklarına göre;

1337 (1921) yılı, temmuz ayında köye içlerinden birinin süvari olduğu otuz kadar Yunan askeri gelmiş, ancak bunlar uzun süre kalmadan Akçaşehir ve Dudaş köyleri üzerinden Örencik'e gitmişlerdir. Köyün Yunan kuvvetleriyle ilk teması böyle olmuştur. İlerleyen günlerde Yunan askeri bu köye de yerleşmiştir. İşgal günlerinde Yunanlılar köyün sığırlarını dört defa toplatmışlarsa da bunlardan bazılarını daha sonra geri vermişlerdir. Sığırları Yunanlıların emri üzerine istenilen mevkie köylüler götürmüşlerdir.

Bu dönemde köyden otuz otuz beş kişi Tavşanlıdan Kütahya'ya kağrı arabasıyla arpa buğday taşımak için çalıştırılmıştır. Tavşanlıdaki ambarlardan sırtta taşıyarak çuvallar kağrılara yükletilmiş ve üç gün yaya olarak Kütahya'ya sevkiyat yapılmıştır. Bu iş için her gün civar köylerden de beşer onar kişi görevlendirilmiş, yeni bir grup çalışmaya gelince eski grup serbest bırakılmıştır.

(Tekâlif-i Harbiye) kanununa göre köyden hane başına arpa, buğday, çorap, yelek ve çamaşır gibi eşyalar Tavşanlı Askerlik Şubesine bağış olarak verilmiştir. Köyde şehit mezarlığı yoktur ancak 1922 yılı mayıs ayında beş Yunan askeri köyün "Guzardı" mevkiinde öldürülmüştür. Köyde Yunanlılardan kalan bir tesis de yoktur.

1330 (1914) doğumlu Mehmet Oğlu Atilla Yayla;

Yöredeki Yunan askerlerinin önemli bir kısmı Türk askerleriyle çarpışmaların yaşandığı bölge olan Örenköy'de karargâh kurmuşlardır. Yunanlılar Örenköy ve Şahmelek köylerinde kaldıkları süre içinde "bir tek uyuz keçi" bile bırakmadan bütün hayvanları yemişlerdir.

1314 (1898) doğumlu, İbrahim Oğlu Mustafa Yeşilkaya;

Balkan ve Birinci Dünya Savaşı'na bu köyden katılan olmamıştır. Mustafa Yeşilkaya'nın ifadesine göre; Kurtuluş Savaşına Karapelit Köyünden sadece kendisi katılmıştır. 1332 (1916) yılında 18 yaşında iken İstanbul'a gönüllü olarak gitmiş, 2.5 yıl askerlik yapmıştır. 1334 (1918) yılında köyüne dönmüş ve altı ay kadar sonra Tavşanlı askerlik şubesinin çağrısı üzerine yeniden askere alınmış ve ilerleyen günlerde de Kuvayı Milliye birliklerine katılmak üzere Geyve'ye gitmiştir. Kurtuluş Savaşı'nda yedek topçu olarak görev yapmış sahra topunu ateşlemiştir. 1922 yılının güz aylarına kadar savaşmış ve nihayetinde sağ salim olarak köyüne dönmüştür. 1974 yılında kendisine gazi madalyası verilmiş ve gazi aylığı bağlanmıştır.

Dümrekulu Köyü;

Bu köyde hatıraların toplandığı 1982 yılında Kurtuluş Savaşı yıllarını yaşamış, kişi kalmamıştır. Ancak işgal yıllarında çocuk yaşta olan o günleri duyup öğrenen köy halkı ile yapılan görüşmeden elde edilen bilgiye göre; Balkan, Birinci Dünya ve Kurtuluş savaşlarına bu köyden atmış kişi katılmış, bunlardan ancak beş kişi geri dönmüştür. Yunan işgal yıllarında köyde; Muhtar Durmuş

Efendi ve Pomak Mehmet isimli kişiler Yunanlılarca şehit edilmiş bu dönemde köy ahalisinden pek çoğu çevre köylerdeki akrabalarının yanına sığınmak zorunda kalmıştır.

Gümüşgölcük Köyü;

18 Mayıs 1982 tarihinde Gümüşgölcük Köyü İlkokulu Müdürü Margarit Seferyan imzası ile Afyon Yurtiçi Batı Bölge Komutanlığına gönderilen dosyadan öğrendiğimize göre;

Bu köyden Balkan, Birinci Dünya ve Kurtuluş savaşlarına yirmi kişi katılmış, bunlardan on biri şehit olmuş, üçü yaralı, altısı sağlam olarak geri dönmüştür. Yunanlılar işgal yıllarında köyden kırk kişiyi eziyet ederek çeşitli işlerde çalıştırmışlardır. Köyde şehit mezarlığı bulunmamaktadır.

3. Sonuç

1982 yılında Milli Mücadele dönemindeki Yunan işgal günlerine dair Kütahya'nın Merkez; Çayırbaşı Köyü, Çal Köyü, Küçükaslan Köyü, Enne Köyü, Dumlupınar Köyü, Akpınar Köyü, Sinerköy, Altıntaş Merkez İlçesi; Çayırbaşı Köyü. Emet İlçesi; Alınören Köyü, Örencik Köyü, Gediz İlçesi, Gölcük Köyü, Gürlek Köyü, Şaphane Kasabası, Simav İlçesi Merkez; Naşa Kasabası, Tavşanlı İlçesi; Dağdemirli Köyü, Dümrenkulu Köyü ve Gümüşgölcük Köy'ünde mülakat yapılmış ve buralarda hatıralar toplanmıştır. Hatıraların derlenmesi işini genellikle köylerdeki öğretmen, imam ve muhtarlar gerçekleştirmişler ve sonrasında bunları rapor haline getirmişlerdir. Görüşmelerde Afyon Yurtiçi Batı Bölge Komutanlığınca hazırlanan ve ekte sunulan ortak bir anket kullanılmıştır. Mülakat yapılan kişilerin Milli Mücadele yıllarını yaşamış, görmüş kişiler olmasına dikkat edilmiştir. Ankette yer alan ve mülakat sırasında yöneltilen sorulara genellikle eksiksiz cevap verilememiştir. Görüşme yapılan bazı kişiler döneme dair ayrıntılı cevaplar verirken bazı kişiler ise daha genel geçer cevaplar vermişlerdir.

Raporlara yansıyan cevaplardan anlaşıldığına göre görüşme yapılan yöre halkından Balkan, Birinci Dünya ve Kurtuluş savaşlarına çok sayıda kişi asker olarak katılmış, bunlardan bazıları şehit olurken, bazıları da yaralı/sağ olarak geri dönebilmişlerdir. Söz konusu hatıralarda işgal döneminde yaşanan ve resmi belgelere pek yansımayan pek çok önemli olayı görmek mümkündür. Yunan işgali Türk ahali arasında büyük bir tedirginlik yaratmıştır. Bazı köyle işgalden önce köylerini terk etmek zorunda kalmışlardır. Yöre halkının neredeyse ortak ifadesine göre Yunan işgal kuvvetleri; köylülerin ellerindeki büyükbaş, küçükbaş, kanatlı hayvan türünden ne varsa zorla el koymuşlardır. İşgal sahasındaki Türk köylülerini çeşitli işlerde zorla çalıştırmışlardır. Cana, mala bazen de namusa el uzattıkları da olmuştur. Bazı köylere/yerleşim yerlerine askeri karargâh kurmuşlardır. Özellikle demiryolunun bulunduğu mntıkların güvenliği için sıkı önlem almaya çalışmışlardır. Bazı köylerde ise etrafta bulunan ormanları kestirmişler ve tren yolu ile başka bölgelere göndermişlerdir. Bu işlerde de Türk ahaliyi çalıştırmışlardır.

Ali İhsan Paşa (Sabis) gibi Türk ordusunun komuta kademesindeki bazı yetkililer işgal sahasındaki köylerde gizlice keşif yapmış ve buralarda yaşayan güvenilir kişilerden Yunan işgal kuvvetleri hakkında bilgi edinmişlerdir. Ayrıca işgal sahasında bulunan tren hatlarına saldırılar düzenlenmesi gibi gizli faaliyetler de düzenlemişlerdir. Mülakatın yapıldığı köylerden Tekâlif-i Milliye emirleri çerçevesinde Milli Orduya önemli ölçüde yardım yapılmıştır.

Büyük Taarruz ve Dumlupınar Meydan Muharebesi döneminde Mustafa Kemal Paşa ve Fahrettin Paşa, Kütahya iline bağlı ve savaş sahasında kalan bazı köyleri ziyaret etmiş, buralarda yaşayanlarla işgal dönemine dair sohbet etmişlerdir.

İşgalden sonra Yunan kuvvetlerinden geride kalan silah, mühimmat, alet ne varsa Türk birliklerine teslim edilmiştir.

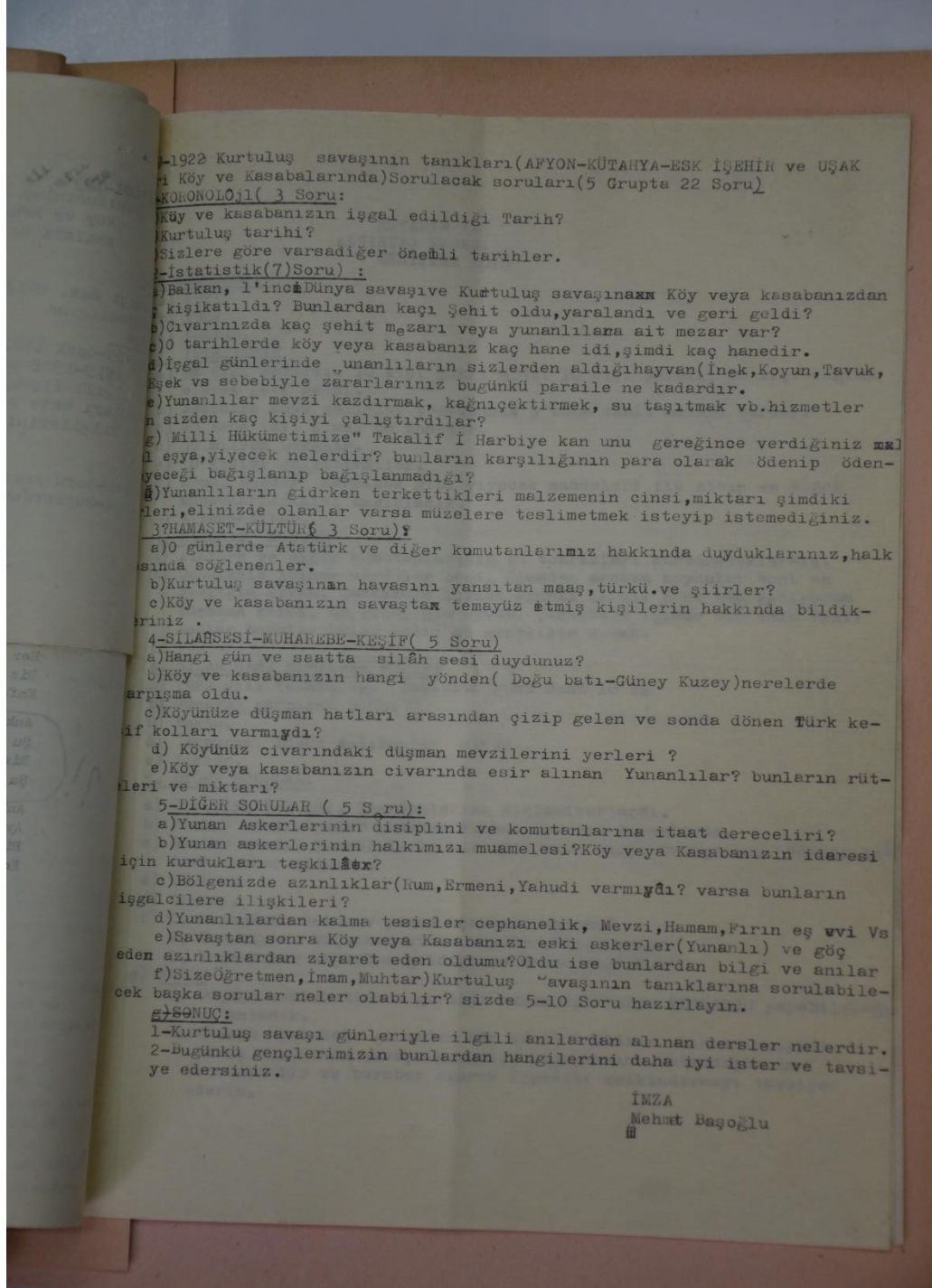
Milli Mücadele yıllarındaki çarpışmalar esnasında şehit olan askerlere dair köylerde bulunan şehitliklerin yerleri ve burada kaç şehidin bulunduğu hatıralarda anlatılanlar çerçevesinde tespit edilmiş ve bunlar söz konusu raporlara yansımıştır.

Hatıralarda, Tavşanlı hariç yerli Rumların, Ermenilerin, Yahudilerin faaliyetlerine dair ayrıntılı bilgiye rastlanılmamıştır.

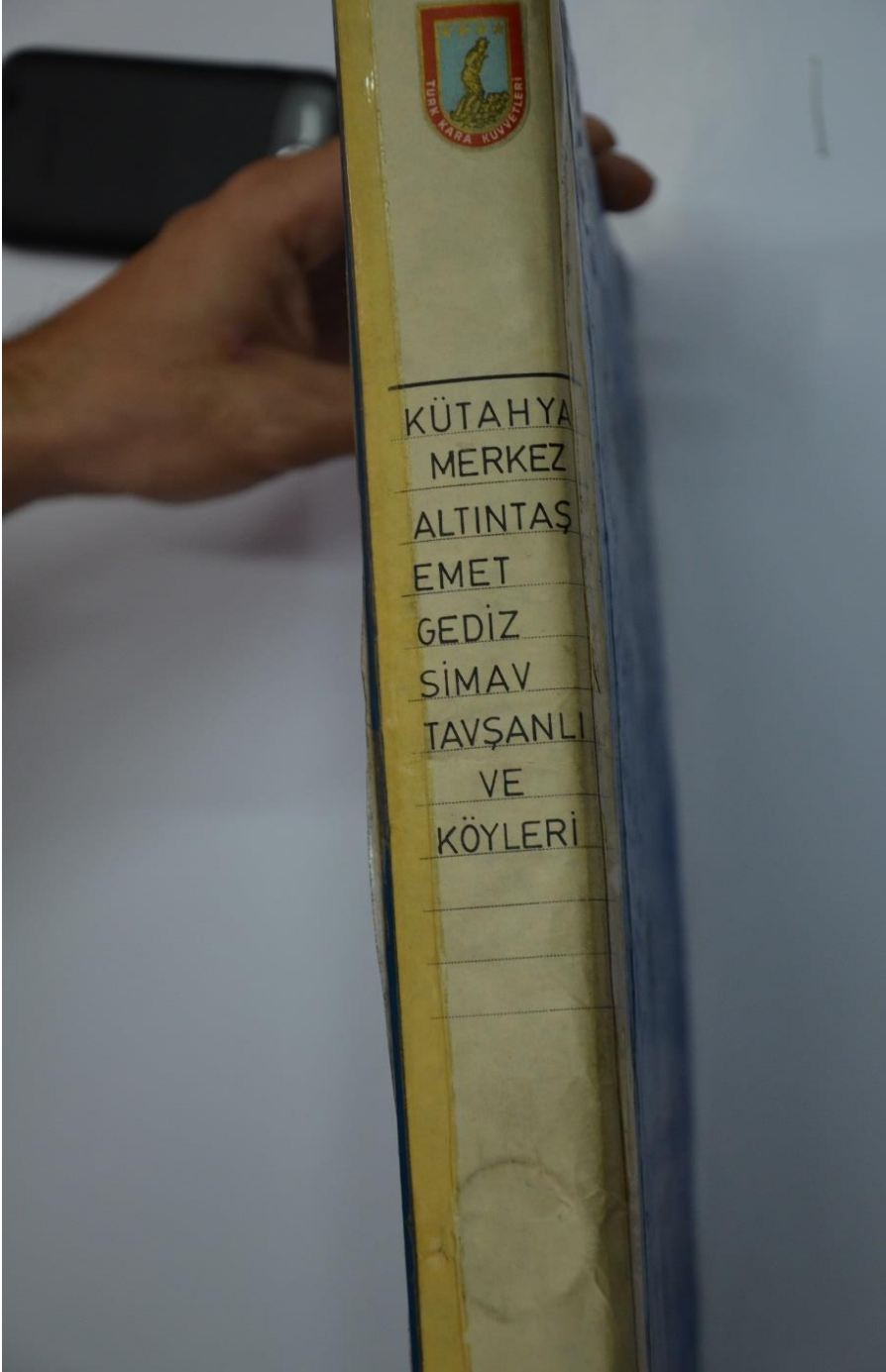
Kaynakça

- Altıntaş, A. (1990). *Milli Mücadele döneminde Afyon ve havalisi (1919-1922)*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Ertan, T. F., Unat K., (2014) *Kocatepe'den Dumlupınar'a bir sözlü tarih denemesi*, Büyük Taarruzun 90.Yılında Uluslararası Milli Mücadele ve Zafer Yolu Sempozyumu 02-04 Ekim 2012, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Erendil, M. (1980). *Kütahya-Eskişehir Muharebeleri*, Y.5, S.10. Ankara: Gen. Kur. Atase Başkanlığı Yayınları.
- Türk Silahlı Kuvvetleri Afyon Yurtiçi Batı Bölge Komutanlığınca hazırlanan Kütahya Dosyası, Afyonkarahisar Zafer Müzesi Arşivi 1982.
- Kahraman, F. (2019). *Milli mücadele döneminde Gediz*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Dumlupınar Üniversitesi, Kütahya.
- Karakaş, Ö. (2000). *19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başlarında Kütahya (Germiyan) Sancağı salnameleri*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Dumlupınar Üniversitesi, Kütahya.
- Sarısaman, S. (2014). *Uşaklıların anılarında milli mücadele*, Büyük Taarruzun 90.Yılında Uluslararası Milli Mücadele ve Zafer Yolu Sempozyumu 02-04 Ekim 2012, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Sezengöz, S. (2006). *Milli mücadele döneminde Kütahya ve Birinci Meclis'te Kütahya milletvekilleri, siyasi görüşleri ve hizmetleri*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Dumlupınar Üniversitesi, Kütahya.
- Öztürk, A. (2013). *Milli mücadele'de zor yıllar 1919 - 1922 Kütahya ve havalisi*. Kütahya: Egemen Yayınları.
- Yıldız, H. D. (1981-1982). *Kütahya'nın tarihçesi: Atatürk'ün doğumunun 100. yılına armağan*. İstanbul: Formül Matbaası.

EK1: 1919 – 1922 Kurtuluş Savaşının Tanıklarına (Afyon-Kütahya-Eskişehir ve Uşak Şehirleri Köy ve Kasabalarında) sorulacak Sorular (5 Grupta 22 Soru)

EK 2: Kütahya Dosyası.

Araştırma Makalesi / Research Article

ARŞİV BELGELERİ İŞİĞİNDA RODOSCUK'TA DEMOGRAFİK YAPI (1785-1839)*

Pınar DOĞANAY¹

Öz

Rodoscuk'un demografik yapısında meydana gelen değişimin tarihsel süreç içerisinde ele alındığı bu çalışmada; Rodoscuk'un tarihi ve genel yapısı üzerine bilgi verildikten sonra şehirdeki mevcut demografik yapıya odaklanılmıştır. Bu bağlamda ilk olarak tahrir, avârız, nüzul hane ve nüfus sayım kayıtları tespit edilmiş ardından bu kayıtlardan elde edilen veriler sayısallaştırılarak yüzyıllara göre ayrı ayrı tablolatırılmıştır. Bu veriler neticesinde; başlangıçta sadece Rumlara ait bir yerleşim yeri olan Rodoscuk'un zamanla bu kimliğinden sıyrılarak Türkler, Rumlar, Ermeniler ve Yahudilerin yaşadığı kozmopolit bir yapıya dönüştüğü tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Rodoscuk, Nüfus, Türk, Rum, Ermeni.

DEMOGRAPHIC STRUCTURE IN RODOSCUK IN THE LIGHT OF THE ARCHIVE DOCUMENTS (1785-1839)

Abstract

In this study, which discussed the change in the demographic structure of Rodoscuk in historical process, after giving information on the history and general structure of Rodoscuk, current demographic structure in this city was focused. In this context firstly; avarız, nüzul hane and census records were determined, then the data obtained from these records were digitized and tabulated separately by centuries. As a result of these data; it has been determined that Rodoscuk, which was originally a settlement belonging only to Greeks, gradually lost its identity and turned into a cosmopolitan structure where Turks, Greeks, Armenians and Jews lived together.

Keywords: Rodoscuk, Population, Turkish, Greek, Armenian.

* " III. Selim Dönemi'nde Rodoscuk (1789-1808)" isimli, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Kabul edilen doktora tezinden türetilmiştir.

¹ Dr., Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Anabilim Dalı, ORCID 0000-0001-9733-2172, snprdoganay@gmail.com,

Başvuru Tarihi (Received): 11.11.2020 **Kabul Tarihi** (Accepted): 27.01.2021

Giriş

Sahip olduğu stratejik konumu nedeniyle tarih boyunca pek çok medeniyete ev sahipliği yapan aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin Rumeli'de fethettiği ilk önemli yerleşim yerlerinden biri olan Rodoscuk, fetihten önce sadece Rumların yaşadığı bir yerleşim yeri olmasına karşın fethin ardından Türkler, Rumlar, Ermeniler, Yahudilerin bir arada yaşadığı kozmopolit bir yapıya dönüşmüştür. XVIII. yüzyılın sonları ve XIX. yüzyılın ortalarının konu alındığı bu çalışmada; Klâsik Dönemden Tanzimat Dönemine kadar olan süreçte Osmanlı Devleti'nde gerçekleşen sayımların Rodoscuk özelindeki kayıtları incelenerek şehrin XVI. ve XIX. yüzyıllar arasındaki mevcut demografik yapısında meydana gelen değişimler tespit edilmeye çalışılmıştır.

Çalışmanın ana kaynağının Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde yer alan, 1789-1810 yıllarına ait “1697, 1700, 1701, 1703, 1704, 1705, 1706, 1707, 1708, 1709, 1710, 1711, 1712, 1713, 1714, 1715, 1716 ve 1717” numaralı Rodoscuk Şer'iyeye Sicillerinin oluşturduğu bu çalışmada ayrıca Nüfus defterleri ile tahrir, avâız kayıtlarından da yararlanılmıştır. Klasik dönemde gerçekleşen tahrir ve avâız kayıtları için Hacer Ateş'in “*Kuzey Marmara Sahilleri ve Ard Alanında Şehirleşmenin Tarihi Süreci: XVI.-XVII. Yüzyıllarda Tekirdağ ve Yöresi*” başlıklı doktora tezi ile Yakup Şahiner'in “*Rodosçuk'ta Gayrimüslimler 1640-48 (Şer'iyeye Sicilleri Göre)*” başlıklı yüksek lisans tezinden yararlanılan bu çalışmada ayrıca 1831 tarihli ilk nüfus sayımının sonuçları için Enver Ziya Karal'ın, “*Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Nüfus Sayımı*” ve Kemal Karpat'ın, “*Osmanlı Nüfusu 1830-1914*”, adlı kitapları ile Meltem Aydın'ın “*Osmanlı Nüfus Kayıtlarına Göre XIX. Yüzyılda Tekirdağ'ın Nüfus Yapısı*” adlı makalesinden de yararlanılmıştır.

1. Rodoscuk'un Yerleşim Yerleri

1.1. Mahalleler

Osmanlı'nın klasik dönemi boyunca kaza niteliğinde bir idarî birim olarak kadıların yönetiminde bulunan Rodoscuk, 1515 yılında Cami-i Şerif, Nebi Reis, Hacı Mehmed ve Hacı Hızır adında dört Türk, Papa Hirtofila, Papa Yanaki, Papa Yorgi, Papa Dimitri, Papa Yani, Papa Snadios ve Papadin adında yedi Gayrimüslim mahallesinden oluşan bir yerleşim yeri idi (Güldür, 2016). Bu tarihten sonra mahalle sayısında artışın yaşandığı şehirde, 1520'de iskele taraflarında Dizdarzâde, 1535'te Cami-i Cedid ve Hacı İsa, 1540'larda Hoca Veli, Nesimi Hoca, Kemal Bey, Bevvab Mehmed Bey ve Hüseyin Çavuş, 1550'li yıllardan sonra ise Hacı Musa, Cennet Hatun, Hoca Bayezid, Yunus Bey, İbrahim Bey, Canbeşezâde, Leb-i Derya, Abdi Hoca, Hacı Hürmüz, Behram Reis ve İskender Çavuş Mahalleleri kurulmuştur (Güldür, 2016). Ancak bu mahallelerin birçoğu daha sonradan ya farklı isimlerle anılmaya başlanmış ya da yeterli nüfusa sahip olamadıkları için başka mahalleler ile birleşmek zorunda kalmıştır (Ekin & Kanal, 2014). Öyle ki, XVI. yüzyılın ikinci yarısında şehirde; Eski Camii, Yeni Camii, Çavuş Hüseyin, Abdi Hoca, Hoca Şah Veli, Papa Piskopos, Papa Hirtafilako, Papa Yorgi Frengi, Papa Sinadios ve Papa Ganotis adında on mahalle yer alırken, yüzyılın sonuna doğru bu mahallelerden bazılarının olmadığı, yerlerine Nesimi Hoca, Hacı Hürmüz, Dudu Hatun ve Hacı Mehmed Mahalleleri isimleri ile anılan yeni mahallelerin geldiği görülmektedir (Serez, 2014).

XVII. yüzyılın ikinci yarısında ise toplam yirmi iki mahalleye ulaşan şehirde; Cami-i Atik, Hacı Hürmüz (Abdi Hoca), Canbeşezâde, Yunus Bey, Dudu Hatun, Hoca Bayezid, Hacı İsa, Hüseyin Çavuş, Hoca Veli, Behram Reis, Nebizâde, Leb-i Derya, Hacı Mehmet, Irgat Pazarı, Raziye Hatun, Mahalle-i Perakende, Papa Franki, Papa Yani, Papa Kostandi, Papa Yanaki, Cedid Ermeniyân ve Yanik Ermeniyân isimlerinde mahalleler bulunmaktadır (Serez, 2014). Bu mahallelerin on altısının Müslümanlara ait olduğu şehirde, Rum tebaaya ait dört, Ermeni tebaaya ait ise iki mahalle bulunmaktadır. Bu mahallelerden Papa Franki, Papa Yani, Papa Kostandi ve Papa Yanaki Mahalleleri Rum tebaaya ait mahalleler iken Cedid-i Ermeniyân ve Yanik Ermeniyân mahalleleri Ermeni tebaaya ait mahallelerdir (Serez, 2014).

XVIII. yüzyılın sonları ve XIX. yüzyılın başlarında ise toplam otuz beş mahallesi, kırk bir köyü bulunan Rodoscuk'un bu mahallelerinden on yedisi Müslüman tebaaya, on ikisi ise Gayrimüslim tebaaya aittir. Geriye kalan altı mahalle ise Müslim ve Gayrimüslim tebaanın bir arada yaşadığı yaşam alanlarını oluşturmaktadır. (Bkz. Tablo 1)

Tablo 1: 1785-1810 Yılları Arasında Rodoscuk'taki Mahalleler

Mahalle Adı	Nüfus
Behram Reis	Müslim/ Gayrimüslim
Bevvab Mehmed Bey	Müslim
Cami-i Vasat	Müslim
Cami-i Atik	Müslim
Canbeşezâde(Canpaşazâde)	Müslim/ Gayrimüslim
Cennet Hatun	Müslim
Dizdarzâde	Müslim
Hacı Hürmüz	Müslim/ Gayrimüslim
Hacı İsa	Müslim
Hacı Mehmed	Müslim/ Gayrimüslim
Hacı Musa	Müslim
Hoca Bayezid	Müslim
Hoca Veli	Müslim/ Gayrimüslim
Hüseyin Çavuş	Müslim
İbrahim Bey	Müslim
İskender Çavuş	Müslim
Kara Kâtip	Müslim
Karamanlı	Gayrimüslim
Leb-i Derya	Müslim
Mahalle-i Cedid	Gayrimüslim
Mehmed Bey	Müslim
Nebizâde	Müslim
Papa Anglaki	Gayrimüslim
Papa İstikani	Gayrimüslim
Papa İstipani	Gayrimüslim
Papa Peşri	Gayrimüslim
Papa Pisko	Gayrimüslim
Papa Versami	Gayrimüslim
Papa Yanaki	Gayrimüslim
Papa Yani	Gayrimüslim
Papa Yorgi	Gayrimüslim
Raziye Hatun	Müslim
Tuti (Dudu) Hatun	Müslim/ Gayrimüslim
Yeni	Gayrimüslim
Yunus Bey	Müslim

Kaynak: (RŞS. 1697, 1700, 1701, 1703, 1704, 1705, 1706, 1707, 1708, 1709, 1710, 1711, 1712, 1713, 1714, 1715, 1716, 1717, nr. 1-100).

(Tablo 1)'de yer alan Gayrimüslimlere ait mahalleler; “Mahalle-i Ermeniyân”, “Mahalle-i Rumiyân” şeklinde ayrılmaktadır (RŞS. 1697, nr. 3/1). Bu mahallelerden Mahalle-i Cedid ve Yeni Mahalle Ermenilere ait mahalleler iken (RŞS.1701, nr. 100/1; RŞS. 1701, nr. 111/4) Papa Anglaki, Papa İstikani, Papa İstipani, Papa Peşri, Papa Pisko, Papa Versami, Papa Yanaki, Papa Yani ve Papa Yorgi Rumlara ait mahallelerdir (RŞS. 1701, nr. 119/4; RŞS. 1701, nr. 125/1; RŞS. 1701, nr. 133/2; RŞS. 1701, nr. 11/6). Rum Mahalleleri genellikle kilisede bulunan dini görevlilerin adı ile anılmasına karşın Ermenilere ait mahallelerde böyle bir durum söz konusu değildir. Ancak bu uygulamanın bir benzerinin Müslüman Mahallerinde uygulandığı söylemek mümkündür. Örneğin; Yunus Bey Mahallesi, Yunus Bey'in yaptırdığı mescit etrafında kurulmuş olması nedeniyle onun

ismini almıştır. Ancak bu örnekler Gayrimüslim mahallelerindeki kadar yoğun değildir (Şenel & Doğanay, 2018).

1.2. Köyler

1785-1810 yılları arasında toplam kırk bir köyden oluşan Rodoscuk'taki bu köylerin büyük çoğunluğu Rumeli'nin fethinin ardından bölgeye getirilen Yörükler tarafından kurulmuştur. Otuz dört köyün Müslümanlara ait şehirde Gayrimüslimlere ait köy sayısı dört, Müslim ve Gayrimüslim tebaanın bir arada yaşadığı köy sayısı ise üç' tür. **(Bkz. Tablo 2)**

Tablo 2: 1785-1810 Yılları Arasında Rodoscuk'taki Köyler

Köy Adı	Nüfus
Abşur	Müslim
Ahmedikli	Müslim
Arabacı (Araphacı)	Müslim
Aşağı Kılıçlı	Müslim
Banarlı	Müslim
Büyük Ali	Müslim
Çanakçı	Müslim
Doğancı	Müslim
Fahrioğlu	Müslim
Gazioğlu	Müslim
Gündüzlü	Müslim
Güneşli	Müslim
Güzaroglu	Müslim
Hacı	Müslim
Hüsünlü	Müslim
Kara Evli	Müslim
Kara Halil	Müslim
Kara Hisarı	Müslim
Karaca Murad	Müslim
Kayı	Müslim
Köpekli	Müslim
Müsellem	Müslim
Nusretli	Müslim
Ortaca	Müslim
Oruç Beğ	Müslim
Osmanlı	Müslim
Sekbanlı	Müslim
Sarı İsmail	Müslim
Sırt	Müslim
Timurlu	Müslim
Yağcı	Müslim
Yaylabaşı	Müslim
Yazır	Müslim
Yukarı Kılıçlı	Müslim
Işıklar	Gayrimüslim
Karye-i Cedid	Gayrimüslim
Yeni	Gayrimüslim
Naib	Gayrimüslim
Banados	Müslim/ Gayrimüslim
Köse İlyas	Müslim/ Gayrimüslim
Kumbağı	Müslim/ Gayrimüslim

Kaynak: (RŞS. 1697, 1700, 1701, 1703, 1704, 1705, 1706, 1707, 1708, 1709, 1710, 1711, 1712, 1713, 1714, 1715, 1716, 1717, nr. 1-100).

Işıklar, Kumbağı, Banados, Çanakçı ve Karye-i Cedid başlarda Gayrimüslim tebaanın yaşadığı alanlar iken zamanla Banados, Çanakçı ve Cedid köyü bu kimliklerinden sıyrılmışlardır. Öyle ki; Çanakçı köyü başlarda Gayrimüslim tebaanın yaşadığı bir yerleşim yeri olmasına karşın zamanla

Müslümanların yaşadığı bir yerleşim yeri olmuştur (RŞS. 1697, nr. 83/4). Banados ve Kumbağı köyleri ise bu dönemde Müslim ve Gayrimüslim tebaanın bir arada yaşadığı yerleşim yerine dönüşmüşlerdir (RŞS. 1704, nr. 37/5; RŞS. 1697, nr.87/6; RŞS. 1701, nr. 32/1; RŞS. 1703, nr. 2/1).

Tanzimat'tan sonraki süreçte ise Edirne Vilâyeti'ne bağlı sancak statüsüne geçerek "paşa" unvanına sahip mutasarrıfın yönetimi altına bırakılan şehir, idarî sınırlar bakımından bir hayli gelişmiştir. Çorlu, Malkara ve Hayrabolu isminde üç kaza ve Ereğli, İncecik, Naib, Ortaca ve Işıklar başta olmak üzere toplam on iki nahiye ve iki yüz yirmi bir köyden (EVS. 1317, nr. 494) oluşan şehirde, bu dönemde merkez kazadaki mahalle sayısında da artış yaşanmıştır. Özellikle Ermeni tebaaya ait mahalle sayısında bir hayli artışın yaşandığı Rodoscuk'ta; Bevvab Mehmed Bey, Hacı Mehmet, Dudu Hatun, Behram Reis, Hacı Hürmüz, Dizdarzâde, Hoca Veli, İbrahim Bey, Cennet Hatun, Yunus Bey, Hacı İsa, Kara Kâtip, Cami-i Vasat, Cami-i Atik, Hacı Musa, Hüseyin Çavuş, Nebizâde, İskender Çavuş, Hoca Bayezid, Canbeşezâde, Raziye Hatun, Kıpt-i Müslim, Papa Nikolaki ve Kıpt-i Gayrimüslim, Papa Vasil ve Ecnebi, Papa İkonumos, Papa Zaharya, Papa İktamus, Papa Yorgi, Nevruz, Dilan, Çilingir, Filiboçoğlu, Çullu, Batmaz, Tarçın, Arsen, Varterez, Tarakçı ve Çiftlikönü (Serez, 2014) mahalleleri bulunmaktadır. Bunlardan yirmi iki tanesinin Müslümanlara ait olduğu şehirde, geriye kalan mahallelerin altısı Rum tebaaya, on tanesi de Ermeni tebaaya aittir. Çiftlikönü mahallesi ise Rum, Ermeni ve Türk cemaatin bir arada yaşadığı karma mahalledir (Serez, 2014). Bu veriler, 1785-1810 yıllarına ait kayıtlarla kıyaslandığında, Müslümanlara ait yerleşim yerlerinin aynı durduğu ve bunlara sadece Kıpt-i Müslim Mahallesi'nin eklendiği görülmesine karşın Rum Mahallelerinden Papa Yorgi Mahallesi'nin (RŞS. 1697 nr. 5/3) mevcudiyetini koruduğu diğer mahallelerin ise büyük ölçüde isim değişikliğine uğradığı görülmektedir. 1785-1810 yılları arasındaki kayıtlarda Mahalle-i Cedid (RŞS. 1697, nr. 6/1) ve Yeni Mahalle (RŞS. 1697, nr. 5/7) adında Ermeni tebaaya ait iki büyük mahalle bilinmesine karşın Tanzimat'tan sonraki süreçte bu sayının bir hayli arttığı görülmektedir. Kayıtlarda ayrıca 1785-1810 yılları arasında Müslim ve Gayrimüslim cemaatin bir arada yaşadığı mahallelerden olan Behram Reis, Canbeşezâde, Hacı Hürmüz, Hacı Mehmed, Hoca Veli ve Dudu Hatun Mahallelerinin de mevcut durumlarının değişerek Müslümanlara ait yerleşim yeri oldukları görülmektedir (Serez, 2014).

2. Rodoscuk'un Nüfusu

2.1. XVI. Yüzyılda Rodoscuk'un Nüfusu

Osmanlı'nın bölgeyi fethinden önce sadece Ruamların yaşadığı bir yerleşim yeri olan Rodoscuk, fethin ardından Türkler, Ermeniler, Yahudiler ve Ruamların bir arada yaşadığı kozmopolit bir yapıya dönüşmüştür (Serez, 2014). Ermenilerin XVI. yüzyılın sonlarına doğru geldiği şehre, Yahudilerin çok daha erken dönemlerde geldikleri tahmin edilmektedir. 1492'de İspanya ve Portekiz'den, 1510-11 yıllarında İtalya'dan kovulan Yahudiler, Osmanlı yönetimince kabul edilerek liman şehirlerine yerleştirilmişlerdir. Özellikle II. Bayezid döneminde İspanya'dan göçüp gelen Seferad Yahudileri'nin ekonomik canlılığı arttırmak üzere Selânik ve Avlonya gibi liman şehirlerine yerleştirilmiş olduğu bilinmekle birlikte Rodoscuk'a yerleştirilen Yahudi gruplarının da bu dönemde şehre gelmiş olabileceği tahmin edilmektedir (Serez, 2014).

Rodoscuk'a ait ilk nüfus verileri tahrir kayıtlarından elde edilmektedir. Tahrir kayıtlarından elde edilen bu verilere göre; Müslüman hane (Karpas, 2010)² sayısının 198, 153 mücerred (Emecen, 1992)³ olduğu Rodoscuk'ta, Ruamlara ait hane sayısı bu dönemde 347'dir. Ruamlara ait hane sayısı

² Osmanlı İmparatorluğu'nda 15. ve 16. Yüzyıllarda vergiye tabi birim hane ya da avârız hanesiydi. Bir diğer ifade ile erkek reisin temsil ettiği evdi. Eski Osmanlı hanesi çekirdek ya da büyük aileye karşılık gelmiyordu. Sayısal büyüklükten çok, vergi yükümlüsü aile üyeleri potansiyellerine göre ekonomik olarak tanımlanan bir haneydi.

³ Osmanlılarda vergiye esas olan üniteye "hane" denirdi. Haneyi ise evli olan aile reisi teşkil eder, eğer elinde çok az toprak varsa veya hiç toprağı yoksa bu gibi evli şahıslar bennâk kaydedilir ve belirli bir vergi öderlerdi. Tahrir

aynı dönemde şehirde bulunan Müslümanlara ait hane sayısından bir hayli fazla olmasına karşın bu sayı zamanla azalmış ve 1530'lu yıllardan sonra şehirdeki mevcut durum tersine dönmüştür. Öyle ki; 1522-30'lu yıllar arasında Müslüman hane (Gökbilgin, 2007)⁴ sayısının 218, 186 mücerred olduğu şehirde, Rum hane sayısı 315'e gerilemiştir (Serez, 2014). 1540'lı yıllarda Müslüman hane sayısının 343, Rum hane sayısının 308 olduğu şehirde, Müslüman hane sayısı artış göstermeye devam ederek 1550'li yıllarda 386'ya ulaşmıştır. Bu dönemde şehirde bulunan Rum hane sayısı da 242'ye gerilemiştir. Yüzyılın sonuna gelindiğinde ise Müslüman Mahalle sayısında yaşanan artışla beraber şehirdeki Müslüman hane sayısı bir hayli artarak 617'ye yükselmiş, Rum tebaaya ait hane sayısı da 200'e kadar gerilemiştir (Ateş, 2009). (Bkz. Tablo 3-4)

Tablo 3: XVI. Yüzyılda Rodoscuk'ta Müslüman Nüfus

Yıl	1515	1530	1535	1540	1550	1595
Hane	198	218	275	343	386	617
Toplam Nüfus	990	1.090	1.375	1.715	1.930	3.085
Mücerred	153	186	40	-	104	-

Kaynak: (Ateş, 2009, 150).

Tablo 4: XVI. Yüzyılda Rodoscuk'ta Rum Nüfus

Yıl	1515	1530	1535	1540	1550	1595
Hane	347	315	249	308	242	200
Toplam Nüfus	1.735	1.575	1.245	1.540	1.210	1.000

Kaynak: (Ateş, 2009,150).

Tablo (3) ve (4)'de yer alan Müslüman Hane ve Rum Hane bazında verilen sayılardan toplam nüfus miktarı belirlenirken, hane nüfusu, Osmanlı genelinde 1 hanenin 5 kişiden oluştuğu genel kabulüne dayanılarak beş katı ile çarpılmıştır (Barkan, 1953).

2.2. XVII. Yüzyılda Rodoscuk'un Nüfusu

XVII. yüzyıla ait ilk nüfus verileri, 1641 yılındaki avâriz kayıtlarına dayanmaktadır. Bu kayıtlardan elde edilen verilere göre; Rodoscuk'ta 1641 yılında toplam 631 avâriz, 2.524 gerçek hane bulunmaktadır (Sahillioğlu, 1991).⁵ 1644-45 yıllarına ait kayıtlarda ise 866 avâriz hane bulunan şehirdeki gerçek hane sayısı ortalama 3.464'dür. Bunlardan 196 avâriz, 784 gerçek hanenin Rumlara ait olduğu şehirde Ermeni ve Karamanlı Rumlara ait 135 avâriz, 540 gerçek hane, Yahudilere ait 7 avâriz, 28 gerçek hane vardır. Geriye kalan 528 avâriz ve 2.112 gerçek hanenin ise Müslümanlara ait olduğu şehirde, bu dönemde ortalama 17.000-17.500 nüfus bulunmaktadır. Bunların yaklaşık olarak 10.000' inin Müslüman nüfus olduğu şehirde, Rum

defterlerinde "mücerred" olarak belirtilen kişiler de bekâr kimselerdi. Bu kişiler evlenince bennâk olarak belirtilir, alınan vergi de bu yeni duruma göre ayarlanırdı.

⁴ Kimi kaynaklarda bu sayı farklılık göstermektedir. Gökbilgin; XV. ve VVI. Asırlarda Edine ve Paşa Livası adlı eserinde, 1528-1530 yılları arasında şehirde toplam 456 hane bulunduğunu ve bunun 177 hanesinin Müslüman tebaaya, 279 hanesinin de Gayrimüslim tebaaya ait olduğunu belirtmektedir.

⁵ Osmanlı vergi sistemi içerisinde bir avâriz hanesinin dört-beş gerçek haneye tekabül etmektedir (Sahillioğlu, 1991).

nüfusu 3.920, Ermeni ve Karamanlı Rumların nüfusu 2.700, Yahudilerin nüfusu da 140'dır (Şahiner, 2018).

1641 yılında 2.524 gerçek hanenin bulunduğu Rodoscuk'ta, bu sayı 1644-45 yılları arasında 3.464 gerçek haneye ulaşmıştır. Bu durum Rodoscuk'un bu zaman dilimi içerisinde göç almasıyla ilişkilidir. Öyle ki, bu dönemde Celali İsyanlarının yanı sıra Girit Seferi'nin başlamasının ardından imparatorluğun pek çok yerinden Karamanlı Rumlar, Ermeniler, Rumlar ve Türkler batıya doğru göç etmişlerdir. Bu göç noktalarından biri olan Rodoscuk, bu dönemde yaşadığı göç hareketi nedeniyle nüfus yapısında büyük bir değişime uğramıştır. Yaşanan bu göç hareketinin ardından Müslümanlar, şehirde büyük çoğunluğu ele geçirirken ikinci sırada Rumlar, üçüncü sırada Ermeni ve Karamanlı Rumlar, dördüncü sırada ise Yahudiler yer almıştır (Şahiner, 2018).

1661 yılına gelindiğinde ise bir önceki döneme nazaran nüfus sayısı bakımından önemli bir gerilemenin yaşandığı şehirde Müslümanlara ait 274 avâriz, 1.096 gerçek hane, 250 civarında oda mevcuttur. 250 civarındaki odanın yaklaşık 31-32 avâriz hane, 128 gerçek haneye tekabül ettiği (Ateş, 2009). şehirde, Müslümanlara ait ortalama nüfus 6.000-6.500 civarındadır. Rumlara ait 206 gerçek hanenin bulunduğu şehirde ortalama Rum nüfusu ise 1.030 kişi kadardır. Yahudilerin 28 gerçek hane sayısını koruduğu şehirde, Ermenilere ait hane sayısı ise bir hayli yükselerek 710'a çıkmıştır. Bunun yanında şehirde 56 odası bulunan Ermenilerin bu dönemde ortalama nüfusu 4.000 kadardır. Ermenilerle birlikte şehre gelerek Mahalle-i Cedid'e yerleşen Karamanlı Rumların ise bu dönemde evli olanların sayısı 46, kirâciyân sayısı ise 40 kadardır (Ateş, 2009).

1681 yılına gelindiğinde ise Müslüman hane ve oda sayısında ciddi miktarda düşüşlerin yaşandığı şehirde 584 gerçek hane ve 96 oda vardır. Müslüman nüfusunun 3.000-3.500'e gerilediği şehirde, bu düşüşün nedeni olarak başlangıçta birçok cephede yürütülen savaşlar gösterilmesine karşın düşüşün esas nedeninin avâriz kayıtlarının tutuş şeklinin değişmesinden kaynaklandığı belirlenmiştir. Zira bu dönemdeki Müslüman tebaaya ait avâriz kayıtlarına, daha önceki yıllarda olduğu gibi bütün tebaa değil, sadece bazı uygulamaları yerine getirmekle yükümlü kişiler kaydedilmiştir. Gayrimüslimler için ise böyle bir durum söz konusu değildir. Onların tamamının kaydedilmesine devam edilmiştir (Ateş, 2009). 1681 yılında Rum hane sayısının 150 olduğu şehirde, onlara ait oda sayısı da 59'dur. Ortalama 1.000-1.200 Rum nüfusunun bulunduğu şehirde, bu dönemdeki Ermeni nüfusu ise bir hayli gerileyerek 2.000'ne düşmüştür. Yahudilere ait hane sayısının ise 40'a yükseldiği şehirde ayrıca 79 Yahudi odası vardır. Bir önceki döneme göre hem hane sayısında hem de oda sayısında bir yükselişin yaşandığı Yahudi tebaasının bu dönemdeki toplam nüfusu ise 750-800 kişi kadardır (Ateş, 2009).

Yüzyılın sonuna gelindiğinde ise 146 Müslüman hanenin kaydedildiği şehirde, 86 Müslüman odaları bulunmaktadır. Ortalama Müslüman nüfusunun 1.300-1.400'e gerilediği bu dönemde, Rumlara ait hane sayısı 136, oda sayısı ise bir önceki dönemde olduğu gibi 59'dur. Toplam Rum nüfusu da 1.000-1.100 civarındadır. Ermenilerin ise bu dönemde hane sayısı 243, oda sayısı 217'dir. Ortalama Ermeni nüfusunun 2.500-3.000'e ulaştığı bu dönemde, Yahudilerin hane sayısı bir önceki dönemde olduğu gibi 40 olmasına karşın oda sayısı bir miktar artarak 81'e yükselmiştir. Bu durum mevcut Yahudi nüfusunda kayda değer bir değişiklik oluşturmamıştır. Bu dönemdeki Yahudi nüfusu, bir önceki dönemde olduğu gibi 800-850 civarındadır (Ateş, 2009). (Bkz. Tablo 5)

Tablo 5: XVII. Yüzyılda Rodoscuk'un Nüfusu

Etnik Yapı	1641	1661	1681	1694
Türk	10.000	6.500	3.500	1.400
Rum	3.920	1.030	1.200	1.100
Ermeni	2.700	4.000	2.000	3.000
Yahudi	140	140	800	850
Karamanlı Rumlar	Bu dönemde Karamanlı Rumlar, Ermeni nüfus ile birlikte kaydedildiği için nüfusları hakkında bir bilgi bulunmamaktadır.	450	-	—

Kaynak: (Şahiner, 2018, 33).

2.3. XVIII. Yüzyılda Rodoscuk'un Nüfusu

XVIII. yüzyıl ilk yarısına dair verilerin bulunmadığı şehirle ilgili bu döneme ait ilk veriler 1785-1810 yıllarına ait Şer'îye sicillerinde yer alan nüzul hane vergisi (Polat, 2018) kayıtlarına dayanmaktadır. Merkez ve kırsal alanda Müslümanlara ait toplam 99 adet nüzul, 396 gerçek hanenin⁶ bulunduğu şehirde, Gayrimüslimlere ait nüzul hane sayısı 157, gerçek hane sayısı ise 628'dir. Müslüman tebaaya ait 99 nüzul hanenin 67'si kırsal alanda yaşayan Müslümanlara ait iken 32'si de şehir merkezinde yaşayan Müslümanlara aittir (RŞS. 1713, nr. 11/2). Gayrimüslimlere ait 157 nüzul hanenin 121 nüzul hanesi, şehir merkezinde yaşayan Gayrimüslimlere ait iken 36 nüzul hanesi yaklaşık olarak 144 gerçek hanesi kırsal alanda yaşayan Gayrimüslimlere aittir. Lâkin kırsal alanda ikamet eden Gayrimüslim tebaaya ait olan haneler, şehir merkezindeki haneler gibi etnik kökene göre ayrılmak yerine Müslim ve Gayrimüslim olarak kaydedilmişlerdir (RŞS.1709, nr. 47/2). Bu nedenle Gayrimüslimlere ait kırsal alanda ikamet eden yaklaşık 720 kişinin, hangi etnik kökene ait olduğunu net olarak ifade edebilmek mümkün değildir. Şehir merkezinde yaşayan Gayrimüslim kayıtlarında ise böyle bir durum söz konusu değildir. Zira şehir merkezinde bulunan Gayrimüslimlere ait 121 nüzul, 484 gerçek hanenin, 46 nüzul, 184 gerçek hanesi Rum cemaatine, 55 nüzul, 220 gerçek hanesi Ermeni cemaatine ve 20 nüzul 80 gerçek hanesi de Yahudi cemaatine aittir (RŞS. 1711, nr. 11/2). Bu rakamlara göre mevcut dönemde Rodoscuk'taki tahmini nüfusun etnik kökene göre dağılımı şu şekildedir:

Tablo 6: 1785-1810 Yılları Arasında Rodoscuk'un Nüfusu

Türkler	Rumlar	Ermeniler	Yahudiler
1.980	920	1.100	400

Kaynak: (RŞS. 1700, nr. 4/2; RŞS. 1705, nr. 26/2; RŞS. 1707, nr. 10/2; RŞS. 1709, nr. 47/2; RŞS. 1711, nr. 11/2; RŞS. 1713, nr. 11/2; RŞS. 1715, nr. 27/5; RŞS. 1716, nr. 25/1).

Tablo (6)'da görüldüğü üzere mevcut dönemde Rodoscuk'ta 1.980 Müslüman nüfus, 2.420'de Gayrimüslim nüfus bulunmaktadır. Ancak Gayrimüslimlerin nüfusu bu sayının çok daha üstündedir. Zira yukarıda ifade ettiğimiz üzere bu dönemde kırsal alanda ikamet eden Gayrimüslimler, etnik tebaaya göre değil bir bütün olarak sadece Gayrimüslim olarak kayıtlarda

⁶ Nüzul vergisi, avâız vergisinin devamı niteliğinde olduğundan, verginin tarh ve tahsili belirlenirken avâız hanesi temel alınmıştır. Bu sebeple nüzul hane verilerinden gerçek hane verilerine ulaşıırken avâız hane kayıtlarında olduğu gibi nüzul haneler (4/5) katı ile çarpılarak gerçek hane sayısına ulaşılmaya çalışılmıştır.

yer almışlardır. Etnik dağılımları bilinmediği için tabloda yer almayan kırsal alanda ikamet eden 720 kişilik Gayrimüslim nüfusu da bu verilere eklediğimizde mevcut dönemde şehirde ikamet eden Gayrimüslim sayısının 3.140'a yükseldiği görülmektedir. Bu dönemde ayrıca çalışmak ve ticari faaliyetler yürütmek üzere şehre gelen ve büyük çoğunluğu odalarda ikamet eden bir grup da bulunmaktadır (RŞS. 1697, nr. 4/1). Bunlar da ortalama 600-700 kişi olup şehrin toplam nüfusunda önemli bir paya sahiptir. Tüm bunları da eklediğimizde bu dönemde Rodoscuk'un ortalama nüfusunun en az 5.500-6.000 civarında olduğu söylemek mümkün olur.

2.4. XIX. Yüzyılda Rodoscuk'un Nüfusu

XIX. yüzyılda ise Osmanlı Devleti'nde modern anlamda ilk nüfus sayımı yapılmaya başlanmıştır. Bu sayımlardan ilki olan 1831 tarihli ilk nüfus sayımı o vakte kadar imparatorluk genelinde böylesine geniş kapsamlı bir nüfus sayımı yapılmaması nedeniyle oldukça önemlidir. Halkın endişeye kapılabileceği gerçeği göz önüne alınarak, şer'i memurlar tarafından gerçekleştirilen (Karal, 1997) bu sayımda, halk İslâm ve reaya olarak iki gruba ayrılmıştır. Rumeli'de yapılan sayımlarda, Kıptiler, İslâm ya da Hıristiyan olarak ayrı bir kategoride kaydedilmişlerdir (Aydın & Aydın, 2015).

1831 yılında Rodoscuk'ta Elmas Paşazade Hacıgandan Abdurrahim Bey tarafından yapılan (Aydın & Aydın, 2015) sayıma göre, Rodoscuk'un nüfusu aşağıdaki tabloda gösterildiği gibidir:

Tablo 7: 1831 Nüfus Sayımına Göre Rodoscuk'un Nüfusu

Müslümanlar	Reaya	Kıptiyan Reaya ⁷	Toplam
3.773	7.727	57	11.557

Kaynak: (Karal, 1997, 30; Karpat, 2010, 225).

Abdurrahim Bey'in sayımını yaptığı bu defterin yanı sıra aynı döneme ait merkeze gönderilen Rodoscuk⁸ merkez ve kırsalına ait diğer defterlerde ise Müslümanlar 4.942, Gayrimüslimler 8.362 kişi olarak kaydedilmiştir. Aynı döneme ait olmalarına karşın defterlerde yaşanan farklılığın nedeni ölüm, doğum ve göç nedeniyle oluşabilen farklılıkların bazı defterlere kaydedilmemiş olmasıdır (Aydın & Aydın, 2015). Bu iki farklı kayıttan da anlaşıldığı üzere Rodoscuk'ta bu dönemde ortalama 12.000-14.000 arası bir nüfus bulunmaktadır. Bu nüfus miktarının mahalle bazındaki dağılımı ise şu şekildedir:

⁷ Karpat bu gurup için Çingeneler ifadesini kullanmaktadır (Karpat, 2010).

⁸ Her ne kadar bu çalışma boyunca şehrin adını bütünlüğü bozmamak adına "Rodoscuk" olarak anmaya devam etsek de nüfus kayıtlarında şehir "Tekfurdağı" olarak kaydedilmiştir (BOA. NFS. d, nr. 3993, 1-57).

Tablo 8: Müslüman Nüfusunun Mahallelere Göre Dağılımı

Mahalle	3988 No'lu Deftere Göre Müslüman Nüfus	3989 No'lu Deftere Göre Müslüman Nüfus
Behram Reis	62	85
Bevvab Mehmed Bey	44	72
Cami-i Atik	75	134
Cami-i Vusta	48	78
Canbeşezâde (Canpaşazâde)	64	144
Cennet Hatun	35	61
Daire-i Ayân-ı Belde	-	16
Daire-i Mübayaa Memurları	-	5
Diğer Daire Görevlileri	-	43
Dizdarzâde	23	31
Gümrük Dairesi	-	17
Hacı Hürmüz	46	91
Hacı İsa	76	190
Hacı Mehmed	54	111
Hacı Musa	48	84
Hoca Bayezid	99	200
Hoca Veli	67	128
Hüseyin Çavuş	64	121
İbrahim Bey	98	135
İskender Çavuş	102	228
Kara Kâtip	66	127
Leb-i Derya	16	23
Mahkeme Görevlileri	49	31
Memurlar	66	29
Misafir Olanlar	-	46
Nebizâde	105	220
Raziye Hatun	85	154
Sürgün Gelenler	46	29
Tuti (Dudu) Hatun	30	59
Yunus Bey	80	146
Toplam	1.548	2.838

Kaynak: (Aydın ve Aydın, 2015, 329).

Yukarıdaki kayıtlardan anlaşıldığı üzere İskender Çavuş Mahallesi, bu dönemde Müslümanlara ait en fazla nüfusa sahip mahalledir. Bunu sırasıyla Nebizâde, Hoca Bayezid ve Hacı İsa Mahalleleri takip etmektedir.

Rodoscuk merkezde bulunan Gayrimüslim tebaaya ait nüfusun dağılımı ise şu şekildedir:

Tablo 9: *Rodoscuk Merkezinde İkamet Eden Gayrimüslim Nüfus*

Etnik Köken	Gayrimüslim Cemaatlerin Kayıtlı Oldukları Mahalle ve Papaz	Toplam Nüfus Sayısı
Rum Nüfus	Çiftlikönü(Karaman)	245
Rum Nüfus	Haymana	802
Rum Nüfus	Papa Hristodili	247
Rum Nüfus	Papa İkonomus	182
Rum Nüfus	Papa Nekafoş (Negofitos)	295
Rum Nüfus	Papa Nikolaki	344
Rum Nüfus	Papa Şakalaryoz	254
Rum Nüfus	Papa Zahariya	215
Ermeni nüfus	Adaniz Papaz	173
Ermeni nüfus	Ağya Papaz	255
Ermeni nüfus	Çiftlikönü Sanas Papaz	483
Ermeni nüfus	Erzelkil Papaz	166
Ermeni nüfus	Esador Papaz	134
Ermeni nüfus	Gazel Papaz	301
Ermeni nüfus	Karabet Papaz	127
Ermeni nüfus	Kegork Papaz	171
Ermeni nüfus	Mağiric Papaz	136
Ermeni nüfus	Manil Papaz	221
Ermeni nüfus	Mersis Papaz	228
Ermeni nüfus	Serkiz Papaz	242
Ermeni nüfus	Yabancı Ermeniler	17

Kaynak: (Aydın ve Aydın, 2015, 329).

Merkez mahallelerin yanı sıra kırsal alanlarda ikamet eden Müslim ve Gayrimüslim nüfusun dağılımları ise bu dönemde şu şekildedir:

Tablo 10: Rodoscuk Köylerinde İkamet Eden Müslüman Nüfus

Yerleşim Yeri	3990 No'lu Deftere Göre Müslüman Nüfus	3991 No'lu Deftere Göre Müslüman Nüfus	3999 No'lu Deftere Göre Müslüman Nüfus
Ahmedikli	50	54	50
Aşağı Kılıçlı	30	30	31
Avşar	33	32	29
Banados	74	87	76
Banarlı	28	29	29
Banarlı Köyü	11	12	-
Kıptileri			
Fahrioğlu	31	36	44
Gazioğlu	21	38	44
Gönençli	58	62	56
Gündüzlü	12	39	51
Hacı	23	27	28
Hüsünlü	-	50	45
Karabezirgân	-	-	-
Karacamurad	37	39	44
Karaevli	27	42	60
Karahalil	28	38	44
Karahisarlı	36	44	48
Kayı	28	38	60
Kılavuzlu	2	-	-
Köpekli	10	15	16
Müsellem	29	38	38
Nusratlı	54	73	66
Ortaca	60	68	84
Oruçbeğli	48	49	56
Osmanlı	33	36	40
Sekbanlı	38	42	44
Sırt	28	37	37
Timurlü	24	27	25
Yağcı	60	63	63
Yaylabası	19	19	15
Yazır	29	36	29
Yukarı Kılıçlı	61	71	64
Toplam	1.022	1.271	1.316

Kaynak: (Aydın ve Aydın, 2015, 342).

Tablo 10'da verilen rakamlar incelendiğinde bu dönemde en yoğun nüfuslu köyün Banados olduğu görülmektedir. Bunu sırasıyla Ortaca, Nusratlı, Yukarı Kılıçlı ve Yağcı köyleri takip etmektedir. Bu köylerin hemen hemen hepsi bölgenin fethinin ardından Anadolu'nun farklı yerlerinden getirilen Yörük grupları tarafından kurulmuştur (Çevik, 1971). Bu sebeple köylerden elde edilen veriler, bölgede bulunan Yörük gruplarının nüfus sayısı hakkında aşağı yukarı bir tahminde bulunulmasına olanak sağlaması nedeniyle oldukça önemlidir.

Bu dönemde köylerin yanı sıra Rodoscuk kırsalındaki çiftliklerde yaşayan Müslümanlar da bulunmaktadır. Bunlar da ortalama 200-300 kişi kadardır. Ayrıca bu dönemde Gazioğlu, Gündüzlü, Husunli, Karaevli ve Nusratlı gibi köyler başta olmak üzere bazı köylerde Türklerin dışında yaşayan yabancı Müslümanlar olarak kaydedilen kimseler de bulunmaktadır. Bunlar da ortalama 150 kişi kadardır (Aydın & Aydın, 2015)

Gayrimüslimlerin ikamet ettiği kırsal alanlardaki dağılım ise şu şekildedir:

Tablo 11: *Rodoscuk Köylerinde İkamet Eden Gayrimüslim Nüfus*

Yerleşim Yeri	3991 No'lu Deftere Göre Gayrimüslim Nüfus	3995 No'lu Deftere Göre Gayrimüslim Nüfus	3999 No'lu Deftere Göre Gayrimüslim Nüfus
Ahmedikli	11	-	7
Aşağı Kılıçlı	-	-	4
Banados	-	336	-
Banarlı	1	-	2
Cedid	-	346	-
Çanakçı	-	22	-
Fahrioğlu	7	-	11
Gazioğlu	30	-	-
Gönençli	4	-	1
Gündüzlü	8	-	6
Hacı	6	-	11
Hüsünlü	5	-	30
Işıklar	-	1.111	-
Karabezargan	-	-	-
Karacamurad	-	-	6
Karaevli	54	-	76
Karahalil	4	-	8
Karahisarı	7	-	1
Kayı	21	-	32
Köpekli	4	-	5
Kumbağı	-	610	-
Müsellem	-	-	1
Naib	-	316	-
Nusratlı	11	-	14
Oruçbeğli	9	-	14
Osmanlı	8	-	10
Sekbanlı	9	-	5
Yağcı	7	-	12
Yukarı Kılıçlı	-	-	4
Toplam	212	2.641	295

Kaynak: (Aydın ve Aydın, 2015, 346).

Tablo (11)'de yer alan veriler, Gayrimüslimlere ait en yoğun nüfusa sahip köyün Işıklar olduğunu bunu sırasıyla Kumbağı, Cedid ve Naib köylerinin takip ettiğini göstermektedir. Bu köylerden Naib, Cedid, Çanakçı, Kumbağı ve Işıklar sadece Gayrimüslim tebaanın yaşadığı köyler iken diğer köylerin tablo (10)'da yer alan veriler ile kıyaslandığında Müslim ve Gayrimüslimlerin ortak yaşam alanlarını oluşturduğu görülmektedir. Ayrıca tablo (10) ve tablo (11)'de yer alan verileri 1785-1810 kayıtları ile kıyaslandığında şu çıkarımlarda bulunulabilir: 1785-1810 yılına ait

kayıtlarda Işıklar (RŞS. 1701, nr. 39/2), Karye-i Cedid (RŞS. 1701, nr. 67/1). ve Naib (RŞS, 1701, nr. 123/1) sadece Gayrimüslimlere ait bir yerleşim yeri iken 1830'lu yıllarda bu durumun değiştiği ve Gayrimüslimlerin ikamet ettiği köy sayısının arttığı görülmektedir. Bunun yanı sıra 1785-1810 yıllarında Müslim ve Gayrimüslimlerin ortak yaşam alanlarından olan Kumbağı (RŞS. 1697, nr. 5/2; RŞS. 1703, nr. 70/1) ve Müslüman tebaanın yaşam alanı olan Çanakçı köyleri 1830'lu yıllarda sadece Gayrimüslimlerin ikamet ettiği köylerden biri hâline gelmişlerdir (RŞS. 1701, nr. 9/1).

3. Sonuç

Osmanlı'nın bölgeyi fethinden önce Rumların yaşadığı bir yerleşim yeri olan Rodoscuk, XVI. yüzyıldan itibaren Türkler ve Rumların yaşadığı bir yerleşim yeri olmuştur. Başlangıçta nüfus çoğunluğunun büyük bir kısmının Rumlara ait olduğu şehirde, Türklerin nüfusunun giderek arttığı ve Türk nüfusunun XVI. yüzyılın ortalarından itibaren Rum nüfusunu geride bıraktığı görülmektedir. XVII. yüzyıl boyunca Türkler nezdinde yaşanan bu nüfus artışının devam ettiği şehirde demografik yapıda birtakım değişiklikler meydana gelmiştir. Nitekim bu dönemde başta Celalî İsyanları olmak üzere yaşanan birtakım problemlerin ardından İmparatorluğun pek çok yerinden batıya doğru yoğun bir göç hareketi başlamıştır. Bu göç noktalarından biri olan Rodoscuk, bu dönemde Türkler ve Rumların yanı sıra Karamanlı Rumlar ve Ermenilerin de yoğun göçüne maruz kalmıştır. Bu göç hareketi ile birlikte şehirdeki demografik yapıda birtakım değişimler yaşanmış ve Ermeniler XVII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Türklerin ardından şehirde bulunan en yoğun nüfusa sahip millet olmuşlardır.

XVIII. yüzyıla gelindiğinde ise kozmopolit yapının korunmaya devam ettiği şehirde mevcut demografik yapıda bir miktar değişiklikler meydana gelmiştir. Gayrimüslimlerin sayıca üstünlüğü ele geçirdiği şehirde Müslümanlar, Gayrimüslimlerin ardından ikinci sırada yer almışlardır. Ancak etnik kökene göre sınıflandırıldığında Türklerin şehirdeki nüfus üstünlüklerini korumaya devam ettikleri görülmektedir. Türklerin ardından Ermenilerin nüfus üstünlüklerini korumaya devam ettiği şehirde üçüncü sırada Rumlar ve dördüncü sırada Yahudiler yer almaktadır.

XIX. yüzyılda gerçekleştirilen ilk nüfus sayımı sonuçlarına bakıldığında ise 1785-1810 yıllarına ait nüzul hane kayıtlarından elde edilen verilerin çok fazla değişmediği görülmektedir. Öyle ki, XIX. yüzyılda gerçekleşen ilk nüfus sayımının sonuçlarına bakıldığında, Rodoscuk'ta nüfusun büyük bir çoğunluğunu Gayrimüslimlerin oluşturmaya devam ettiği görülmektedir. Etnik kökene göre sıralandığı ise Türklerin ardından Ermenilerin en yoğun nüfusa sahip millet olduğu şehirde üçüncü sırada Rumlar, dördüncü sırada Yahudiler yer almaktadır. Bu dönemde şehirde ayrıca nüfus sayıları oldukça az olsa Kıptiler olarak adlandırılan kimseler de bulunmaktadır.

Çalışmada ayrıca; Müslümanlara ait en fazla nüfusa sahip mahallerin İskender Çavuş, Nebizâde, Hoca Bayezid ve Hacı İsa Mahalleleri ile en yoğun nüfusa sahip köylerin Banados, Ortaca, Nusratlı, Yukarı Kılıçlı ve Yağcı köyü olduğu tespit edilmiştir. Merkezde ikâmet eden Rumların ve Ermenilerin kayıtlara cemaati oldukları Papaz nezdinde kaydedilmiş olmaları nedeniyle Gayrimüslimlere ait en yoğun nüfuslu mahallenin tespit edilemediği bu çalışmada, Gayrimüslimlere ait en yoğun nüfusa sahip köylerin Işıklar, Kumbağa, Cedid ve Naib olduğu belirlenmiştir.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

Rodoscuk Şer'iyeye Sicili (RŞS): "nr. 1697, 1700, 1701, 1703, 1704, 1705, 1706, 1707, 1708, 1709, 1710, 1711, 1712, 1713, 1714, 1715, 1716 ve 1717".

Salnâme-i Vilâyet-i Edirne (EVS): "1317".

Nüfus Defteri (NFS) : d. nr. 3993, 1-57.

Kitap ve Makaleler

- Ateş, H. (2009). *Kuzey Marmara sahilleri ve ard alanında şehirleşmenin tarihi süreci: XVI.-XVII. yüzyıllarda Tekirdağ ve yöresi*. Yayınlanmamış doktora tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Aydın, M., & Aydın, L. (2015). Osmanlı nüfus kayıtlarına göre XIX. yüzyılda Tekirdağ'ın nüfus yapısı. M. Yıldız (Ed.), *Rodosto'dan Süleymanpaşa'ya Tekirdağ. Uluslararası Tekirdağ sempozyumu bildirileri* içinde (ss. 326-350). İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Barkan, Ö. L. (1953). Tarihi demografi araştırmaları ve Osmanlı tarihi. *Türkiyât Mecmuası*, C(X), 1-26
- Ekin, Ü., Kanal, H. (2014). Tekfurdağı sancağının sosyal ve ekonomik yapısı (1890-1902). *HUMANİTAS*, 2(4), 109-128.
- Çevik, H. (1971). *Tekirdağ yürükleri*. İstanbul: Tekirdağ Halkevi Yayınları.
- Emecen, F. (1992). Bennâk. *İslâm ansiklopedisi* içinde (C.5, s.458-459). İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları.
- Gökbilgin, M. T. (2007). *XV. ve XVI. asırda Edirne ve paşa livası / vakıflar-mülkler-mukataalar*. İstanbul: İşaret Yayınları.
- Güldür, K. (2016). *Tereke defterlerine göre Rodosçuk kazasında sosyo-ekonomik hayat (1788-1790)*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir.
- Karal, E. Z. (1997). *Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk nüfus sayımı 1831*. Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası.
- Karpat, H. K. (2010). *Osmanlı nüfusu 1830-1914*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Polat, S. (2018). Osmanlı Devlet'inde nüzul vergisinin teşkili ve gelişimi: XVI- XVII. yüzyıllarda Osmanlı ekonomisini nüzul vergisi üzerinden değerlendirmek. *BELLETEN*, C:LXXXII, 82 (295), 829-862.
- Sahillioğlu, H. (1991). Avâriz. *İslâm ansiklopedisi* içinde (C.4, s. 108-109). İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları.
- Serez, M. (2014). *Tekirdağ tarihi coğrafyası ve araştırmaları II, odalar ve dernekler*. Ankara: Dönmez Ofset.
- Şenel, Ş, & Doğanay, P. (2018). 1703 numaralı şer'iyeye siciline göre Rodoscuk'ta mülk satışları. *Researcher: Social Science Studies*, 6(4), 383-394.
- Şahiner, Y. (2018). *Rodosçuk'ta gayrimüslimler 1640-48 (şer'iyeye sicilleri göre)*, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Erzurum.

Araştırma Makalesi / Research Article

THE EFFECTS OF ECONOMIC, FINANCIAL AND POLITICAL RISKS ON CDS PREMIUM OF TURKEY

Vasıf ABİOĞLU^{1*}
Munise İlhkan ÖZGÜR²
Esra SOYU³

Abstract

The purpose of this study is to analyze the effects of economic, financial and political risks on CDS premium of Turkey. For this purpose, we examine asymmetric effects of economic, financial and political risk variables on Turkey's CDS by employing nonlinear autoregressive distributed lag model for the period 2000:10-2020:06. Our findings are two-fold. First, we find that both economic and financial risks have asymmetric effects on CDS premium, while political risks have symmetric effect on CDS. Second, we find that increases in financial risks raise CDS premium more than that of economic risks, while decreases in economic risks reduce CDS premium more than that of financial risks. The empirical results imply that economic reforms appear to be more efficient than the financial recovery measures in reducing CDS premium of Turkey.

Keywords: CDS, Economic risk, Financial risk, Political risk, NARDL

JEL Codes: E44, F34, G15

İKTİSADİ, FİNANSAL VE POLİTİK RİSKLERİN TÜRKİYE CDS PRİMİNE ETKİLERİ

Öz

Bu çalışmanın amacı ekonomik, finansal ve politik risklerin Türkiye CDS primine etkilerini araştırmaktır. Bu amaçla, NARDL modeli kullanılarak 2000:10-2020:06 döneminde ekonomik, finansal ve politik risklerin Türkiye CDS primine asimetric etkileri incelenmektedir. Analizden iki önemli sonuç çıkmaktadır. İlk olarak, elde edilen bulgulara göre, ekonomik ve finansal risklerin CDS primi üzerinde asimetric etkileri bulunurken, politik risklerin CDS primi üzerinde simetric etkisi bulunmuştur. İkinci olarak, finansal risklerdeki artışların CDS primini yükseltmesi ekonomik risklerdeki artışların CDS primini yükseltmesinden daha fazla iken, ekonomik risklerdeki azalışların CDS primini düşürmesi finansal risklerdeki azalışların CDS primini düşürmesinden daha fazla olmaktadır. Ampirik analiz sonuçlarına göre, ekonomik reformlar CDS primini düşürmede finansal reformlardan daha etkili olmaktadır.

Anahtar kelimeler: CDS primi, Ekonomik risk, Finansal risk, Politik risk, NARDL

JEL Kodları: E44, F34, G15

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Aksaray Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü ORCID 0000-0002-8217-0702

* **Sorumlu yazar** (Corresponding Author): vabiyev@aksaray.edu.tr

² Doç. Dr., Aksaray Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü ORCID 0000-0002-8711-3264

³ Öğr. Gör. Aksaray Üniversitesi, Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Bölümü, ORCID 0000-0003-1614-0967

Başvuru Tarihi (Received): 18.11.2020 **Kabul Tarihi** (Accepted): 27.01.2021

Introduction

Due to the increasing globalization in the world, developments in areas such as economy, finance and politics have a profound effect on countries. In the globalization process, with the rapid and easy movement of capital in the markets, the importance of credit rating agencies has increased. Credit rating agencies such as Standard & Poor's, Moody's and Fitch have a huge impact on the economy of a country. However, after the Asian Crisis that emerged in the second half of 1997 and the global financial crisis that started in America in the last quarter of 2007 and then affected the whole world, rating agencies and their ratings have become a frequent subject of discussion (Günel, 2019). In particular, credit rating agencies have been criticized for reasons such as failing to make objective assessments, incurring rating errors, working inefficiently, using methodologies that are not clear and poor accuracy in their ability to predict a crisis (Ryan, 2012; Alexe & Lejeune, 2003; Kutuk & Okur, 2020; Tutar, Tutar & Eren, 2011).

Based on these negativities, other tools have emerged to provide more up-to-date, transparent and reliable information regarding the credit risk of a country. The most prominent of these tools is the one of the most important credit derivatives, Credit Default Swap (CDS) premium. CDS, in its narrowest definition, is a financial insurance contract that enables the effective management of credit risk. More broadly, a CDS is a loan derivative instrument that protects the creditor's money in return for a certain amount in case of default of a reference asset. Also, a CDS is a contract where the protection seller undertakes to pay the credit risk of the protection buyer partially or completely in return for a certain amount to be paid (CDS premium) if a credit risk in terms of the reference asset arises. CDS premium is often called "spread" in financial markets. The CDS spread is perceived to be an indicator of the credit quality of any single reference entity. A CDS's reference entity may be a bond issuing private corporation or government. Hence, these "spreads" reflect the market's view about the solvency of a country. CDS spreads are high when a default is likely to occur, and when the risk premium for bearing sovereign credit risk is high, and vice versa. (Kunt & Taş, 2008; Ashcraft & Santos, 2009; ECB, 2009; Fontana & Scheicher, 2010; Raunig, 2018).

The CDS premium, which is the most practical way for a country to see its credit risk, became one of the leading indicators especially after the 2008 financial crisis period. In addition, it has become one of the favorite tools of providing information about the financial markets and measuring debt payment capabilities (Yenisu & Yenice, 2018). Because changes in economic, financial and political risks directly and indirectly affect the CDS market, CDS becomes a parameter scrutinized by international investors (Bozkurt & Kaya, 2018). So, changes in CDS reflects sentiment or forward-looking beliefs of these investors. These investors are directly or indirectly affected by the risks in the countries they intend to invest in (Ayaydın, Pala & Barut, 2016).

The main purpose of this study was to examine the impact of economic, financial and political risks on CDS premiums in Turkey. The literature on economic, financial and political risks mainly focuses more on the effects of those risks on foreign direct investments, economic growth, current account deficit and credit rating agencies. Therefore, the number of studies analyzing the effects of economic, financial and political risks on CDS premiums is limited. Examples of studies that are closely related to the subject are given below.

Brandorf & Holmberg (2010) examined the effects of changes in macroeconomic variables of PIIGS countries on the CDS spreads within the PIIGS countries for the period 2004Q1-2009Q3. They found that while an increase in public debt increased the CDS premium, the most effective variable on CDS was unemployment and the least effective variable was inflation. Balding (2011) examined the relationship between CDS pricing and elections in 13 emerging market economies for the period 2004-2007 and found that elections had statistically significant effect

On CDS pricing. Longstaff, Pan, Pedersen & Singleton (2011) investigated the nature of CDS by examining the relationship between CDS spreads of 26 countries and country-specific factors of

those countries and the relationship between CDS spreads and global financial variables. They found that although local stock market returns, exchange rates and foreign reserves had an effect on the CDS spreads, US stock markets and US bond interest rates had much higher effect on the CDS spreads of those countries. Plank (2012) analyzed the effect of CDS premiums of six countries and found a high correlation between CDS premiums and the foreign debt solvency of countries. Aizenman, Hutchison, & Jinjara (2013) examined the relationships between CDS spreads and fiscal space and some macroeconomic variables for 5 countries over the period 2005-2010. They find that the T-Bill spread, trade openness, external debt and inflation have an influence on the CDS spreads. Wisniewski & Lambe (2015) investigated how changes in Economic Policy Uncertainty (EPU) might affect the CDS spread index for US and Europe over the period 2006-2014. They found that short-term shocks in political risk have statistically significant effects on CDS spreads. Başarır & Keten (2016) examined short and long run relationships between CDS premium, stock indexes and exchange rates for 12 emerging market economies using monthly data for the period 2010-2016. The findings indicate that there is a bidirectional causality relationship between CDS and stock indexes and a unidirectional causality effect from CDS premium to exchange rates. However, a long run relationship is not found between the variables. Liu & Zhong (2017) studied the effect of political uncertainty on individual firm's credit risk for 30 countries using monthly data over the period 2003-2012. Single-name CDS spreads were used to measure the credit risk of individual firms. They find that political uncertainty affects the credit risk of individual firm. Raunig (2018) considers 16 major economies to examine whether economic policy uncertainty helps to explain the variability of CDS spreads for the period 2008-2017. He finds strong support for a positive link between EPU and a country's CDS volatility. Lee & Hyun (2019) investigated whether good and bad news has an asymmetric effect on CDS using data of 405 firms over the period 2003:01-2012:11. According to the findings, negative jumps have stronger influences on CDS spreads than positive jumps. Huang, Lin, & Yang (2019) investigated whether the qualities of political, legal and regulatory institutions affect the CDS premium for 70 countries over the period 2000-2015. According to the research results, it was concluded that high corporate quality is associated with lower country risk which is suggesting that institutional quality has a role in explaining sovereign CDS spreads.

Ersan & Günay (2009) tested whether the closure case against the ruling party in March 2008 in Turkey has a statistically significant effect on Turkey's CDS using daily data for the period 2004-2009, and they found no significant relationship. Kılıcı (2017) analyzed the cointegration relationship between economic and financial risk element and CDS premiums in Turkey using monthly data over the period 2010-2015. As a result of the analysis, a long-term relationship was found between CDS premium and financial performance indicators. Atasever (2017) examined the relationship between Turkey's CDS premium, central bank reserves, domestic interest rate, dollar rate, bond interest rate, BIST100 index closing prices and election periods by VAR method using monthly data for the period 2010-2016. According to the analysis, the CDS variable in the short term is determined by exchange rate and bond interest rate, while the central bank reserve and stock market closing index are affected by the CDS premium. Furthermore, among all the variables, only the CDS variable is affected by election periods. Bozkurt & Kaya (2018) studied the effect of good and bad news in the geography of the Arab Spring, namely in Iraq, Iran and Syria which are countries bordering Turkey, on the CDS premiums Turkey over the period 2010-2013. The study concluded that only good and bad news from Iran had an impact on Turkey's CDS premiums. Akyol & Baltacı (2018), examined what domestic and global variables affected Turkey's CDS premiums using monthly data for the period 2006-2015. According to the study, local variables affecting CDS premiums in Turkey are real interest rates, BIST100 index returns, current account balance, portfolio investments and inflation rates, while the global variables affecting CDS premiums are the VIX, MSCI-Europe index, FED interest rates, oil prices and US economic/monetary policy uncertainties. Ulusoy & Kendirli (2019) analyzed the effects of terrorist

attacks in Turkey on the VIX fear index, the Borsa Istanbul 100 Index and its reflection on the CDS over the period 1997-2017. According to the results of the study, terrorist incidents in Turkey are reflected in the VIX fear index as slowly and delayed. In addition, it was determined that the fear index was low just before terrorist events, and went into a sudden accelerated increase immediately after an event. Furthermore, the effects of terrorist events on CDS in Turkey are manifested after the sixth day.

We employ nonlinear autoregressive distributed lag (NARDL) model to examine asymmetric effects of economic, financial and political risk variables on Turkey's CDS for the period 2000:10-2020:06. Our findings are two-fold. First, we find that both economic and financial risks have asymmetric effects on CDS premium, while political risks have symmetric effect on CDS. Second, we find that increases in financial risks raise CDS premium more than economic risks that increase the CDS premium, while decreases in economic risks reduce CDS premium more than the financial risks that reduce the CDS premium.

The paper is structured as follows, Section 1 develops econometric methodology, Section 2 describes data and the empirical results, and Section 3 concludes.

1. Methodology

The linear ARDL model proposed by Pesaran and Shin (1999) and Pesaran et al. (2001) takes the following form:

$$\Delta y_t = \rho y_{t-1} + \theta x_{t-1} + \sum_{i=1}^{p-1} \gamma_i \Delta y_{t-i} + \sum_{i=0}^{q-1} \varphi_i \Delta x_{t-i} + e_t \quad (1)$$

where y_t is the dependent variable, x_{t-1} is a $k \times 1$ vector of regressors, ρ and θ coefficients represent long-run parameters and γ_i and φ_i coefficients represent the short-run parameters respectively. The e_t is the *i.i.d.* error term.

Shin et al. (2014), introduce the NARDL model which decomposes the vector of regressors x_t into positive and negative partial sums.

$$x_t = x_0 + x_t^+ + x_t^- \quad (2)$$

where x_t^+ and x_t^- are partial sum processes of positive and negative changes in x_t :

$$x_t^+ = \sum_{j=1}^t \Delta x_j^+ = \sum_{j=1}^t \max(\Delta x_j, 0), \quad x_t^- = \sum_{j=1}^t \Delta x_j^- = \sum_{j=1}^t \min(\Delta x_j, 0)$$

In this case, the asymmetric long-run regression can be written as follows:

$$y_t = \beta^+ x_t^+ + \beta^- x_t^- + u_t \quad (3)$$

Where, β^+ and β^- represent long-run parameters associated with the positive and negative changes in x_t , and u_t denotes deviations from the long-run equilibrium. Following Shin et al. (2014), the NARDL model can be written as follows:

$$\Delta y_t = \rho y_{t-1} + \theta^+ x_{t-1}^+ + \theta^- x_{t-1}^- + \sum_{i=1}^{p-1} \gamma_i \Delta y_{t-i} + \sum_{i=0}^{q-1} (\varphi_j^+ \Delta x_{t-j}^+ + \varphi_j^- \Delta x_{t-j}^-) + e_t \quad (4)$$

where, φ_j^+ and φ_j^- are the short-run adjustment coefficients to positive and negative changes in x_t . In order to test an asymmetric long-run relationship among the levels of the y_t , x_t^+ and x_t^- , Shin et al. (2014) propose F-statistic (F_{PSS}) developed by Pesaran et al. (2001) for the joint null $\rho = \theta^+ = \theta^- = 0$ in equation (4). Thus, F_{PSS} tests the joint null hypothesis of no cointegration against the alternative of cointegration. Wald test can be employed to test for long and short run asymmetries in equation (4). By employing Wald test, the long-run asymmetry can be tested by testing the null hypothesis of $\beta^+ = \beta^-$, where $\beta^+ = -\frac{\theta^+}{\rho}$ and $\beta^- = -\frac{\theta^-}{\rho}$ respectively, while

short-run asymmetry can be tested by testing the null hypothesis of $\sum_{i=0}^{q-1} \varphi_i^+ = \sum_{i=0}^{q-1} \varphi_i^-$.

We can also derive the asymmetric dynamic multipliers associated with unit changes in x_t^+ and x_t^- on y_t . The cumulative dynamic multiplier effects of x_t^+ and x_t^- on y_t can be evaluated as follows:

$$m_h^+ = \sum_{j=0}^h \frac{\partial y_{t+j}}{\partial x_t^+} \quad \text{and} \quad m_h^- = \sum_{j=0}^h \frac{\partial y_{t+j}}{\partial x_t^-} \quad (5)$$

where ($h = 0,1,2,\dots$). If $h \rightarrow \infty$, then $m_t^+ \rightarrow \beta^+$ and $m_t^- \rightarrow \beta^-$.

2. Data and Empirical Results

In this paper we study the effects of economic, financial and political risks on Turkey's CDS using monthly data for the period 2000:10-2020:06. The data for economic, financial and political risks have been obtained from the ICRG, while the data for CDS have been obtained from the Bloomberg. Because ICRG presents comprehensive risk structure for a country with ratings for its economic, financial and political risks, most authors used the ICRG data in their research (Howell & Chaddick, 1994; Erb, Harvey and Viskanta, 1996; Assane & Grammy, 2003; Harvey, 2004; Hoti, 2005; Busse & Hefeker, 2007; Lehkonen & Heimonen, 2015; Nawaz, 2015; Hakimi & Hamdi, 2017; Asif & Majid, 2018; Aziz, 2018; Filippou, Gozluklu & Taylor, 2018; Kirikkaleli, 2020; etc.). Economic, financial and political risk ratings provided by ICRG are scored between 0-50, 0-50 and 0-100, respectively (for more information see, Howell, 2011). In each case, the risk increases as the risk score approaches zero, and the risk decreases as the risk score increases. Due to the possibility of causing confusion in the interpretation of econometric findings, we divided economic, financial and political risk scores by one. Thus, increases (decreases) in risk scores indicate that the relevant risks have increased (decreased) in Turkey. As a result, in this study, the resulting economic, financial and political risks are represented by ERR, FRR and PRR respectively. Table 1 presents a summary of the data used for econometric analysis.

Table 1: Summary of the Data

Symbol	Variable	Database
CDS	Credit Default Swap	Bloomberg
ERR	Economic Risk Rating	Obtained from the ICRG dataset
FRR	Financial Risk Rating	Obtained from the ICRG dataset
PRR	Political Risk Rating	Computed by Principal Component Analysis method using twelve different political risk components for Turkey obtained from the ICRG dataset.

Table 2 presents unit root test results for CDS, ERR, FRR and PRR variables. According to all unit root test results in Table 2, FRR is level stationary, while CDS, ERR and PRR variables are stationary at first differences. Hence, we can say that CDS, ERR and PRR variables are I(1) variables, while FRR series is an I(0) variable.

Table 2: Unit Root Test Results

	ADF		PP		KPSS		Decision
	Level	First Difference	Level	First Difference	Level	First Difference	
CDS	-2,368	-15,591***	-2,401	-15,658***	1.215***	0,084	I(1)
ERR	-1,758	-11,202***	-3,144**	-17,617***	1.418***	0,080	I(1)
FRR	-3.310**	-17,736***	-4.429***	-17.822***	0.135	0,016	I(0)
PRR	-1.554	-17,369***	-2.279	-17,453***	0.765***	0,062	I(1)

Note: ***, ** and * denote the rejection of the H₀ null hypothesis at 1%, 5% and 10% significance levels respectively. For the KPSS test, H₀ null hypothesis indicates that the series is stationary, while H₁ alternative hypothesis indicates that the series is non-stationary.

The unit root test results indicate that we can use ARDL or NARDL models to investigate the effects of economic, financial and political risks on Turkey’s CDS. Table 3 reveals bounds test results proposed by Pesaran et al. (2001). The test results in Table 4 indicate that there is a long-run cointegration relationship between CDS premium and economic, financial and political risk variables (i.e. ERR, FRR and PRR).

Table 3: Bounds Test Results for Cointegration

Dependent Variable	F statistic	Bounds critical value [†]		Outcome
		I(0)	I(1)	
$CDS = f(ERR, FRR, PRR)$	5.064*	3.23	4.35	Cointegration

Note: [†] Critical values at 5% significance level with k=3 are taken from Pesaran et al. (2001) with unrestricted intercept and no trend. * indicates the rejection of no cointegration at 5% significance level.

The Wald test in Table 4 tests the null hypothesis of long-run symmetry against the alternative of long-run asymmetry between CDS and ERR, FRR and PRR variables in the NARDL model. The Wald test results in Table 4 indicate that the ERR variable has significant asymmetric effect on the CDS premium in the long-run, while the FRR and PRR variables have no significant asymmetric effects on the CDS premium of Turkey in the long-run.

Table 4: *Wald Test Results.*

Variables	Long-run asymmetry
<i>ERR</i>	6.1859 (0.0137)
<i>FRR</i>	2.1767 (0.1401)
<i>PRR</i>	0.9155 (0.3387)

Note: Figures in parenthesis are the p-values for the Wald test.

Table 5: *The Estimation Results of NARDL model for the CDS Equation.*

Variable	Coefficient	Std. Error	t-statistic	p-value
C	3.314856	0.927906	3.572414	0.0004
LCDS(-1)	-0.249064	0.042932	-5.801414	0.0000
LERR_P(-1)	0.564091	0.301046	1.873770	0.0624
LERR_N(-1)	0.932341	0.232882	4.003494	0.0001
LFRR_P(-1)	0.779029	0.230482	3.380005	0.0009
LFRR_N(-1)	0.588365	0.223183	2.636243	0.0090
LPRR(-1)	0.538804	0.245198	2.197427	0.0291
DLERR_P	0.946676	0.467109	2.026671	0.0440
DLERR_P(-1)	-1.050213	0.530563	-1.979431	0.0491
DLERR_P(-2)	-1.436289	0.566431	-2.535680	0.0120
DLERR_P(-3)	-0.727630	0.360303	-2.019493	0.0448
DLERR_P(-4)	-0.669870	0.347042	-1.930225	0.0550
DLERR_P(-5)	-1.041274	0.316536	-3.289590	0.0012
DLERR_P(-6)	-1.140986	0.315345	-3.618212	0.0004
DLERR_P(-7)	-0.949646	0.399908	-2.374661	0.0185
DLERR_P(-8)	-0.526290	0.374489	-1.405354	0.1615
DLERR_P(-9)	-0.678820	0.372865	-1.820554	0.0702
DLERR_N	-0.251340	0.461884	-0.544163	0.5869

DLERR_N(-1)	-0.911924	0.441537	-2.065341	0.0402
DLERR_N(-2)	-0.641652	0.431559	-1.486825	0.1386
DLERR_N(-3)	-0.315916	0.296953	-1.063859	0.2887
DLERR_N(-4)	-0.611377	0.292635	-2.089211	0.0380
DLERR_N(-5)	-1.293112	0.288443	-4.483072	0.0000
DLERR_N(-6)	-0.384805	0.297899	-1.291729	0.1979
DLERR_N(-7)	-0.397676	0.296489	-1.341281	0.1814
DLERR_N(-8)	-0.536377	0.291496	-1.840084	0.0672
DLFRR_P	1.969063	0.458032	4.298962	0.0000
Long-run asymmetric effects on <i>CDS</i>				
LERR_P	2.264843	1.101837	2.055515	0.0411
LERR_N	3.743374	0.598412	6.255508	0.0000
LFRR_P	3.127823	0.784487	3.987092	0.0001
LFRR_N	2.362302	0.804985	2.934591	0.0037
LPRR	2.163315	0.929534	2.327312	0.0210
R^2	0.29			
\bar{R}^2	0.22			
χ_{LM}^2	0.5678	[0.7528]		
χ_H^2	22.745	[0.6473]		
χ_{RESET}^2	0.9313	[0.3357]		
χ_N^2	23.820	[0.0000]		
F_{PSS}	6.3288**			
W_{SR}	23.484	[0.0000]		

Note: χ_{LM}^2 , χ_H^2 , χ_{RESET}^2 and χ_N^2 denote test statistics for serial correlation, heteroscedasticity, functional form (Ramsey's RESET test) and normality, respectively. Figures in brackets are the p-values. W_{SR} denotes the Wald test for short-run symmetry condition. ** denote the rejection of no cointegration at 1% significance level.

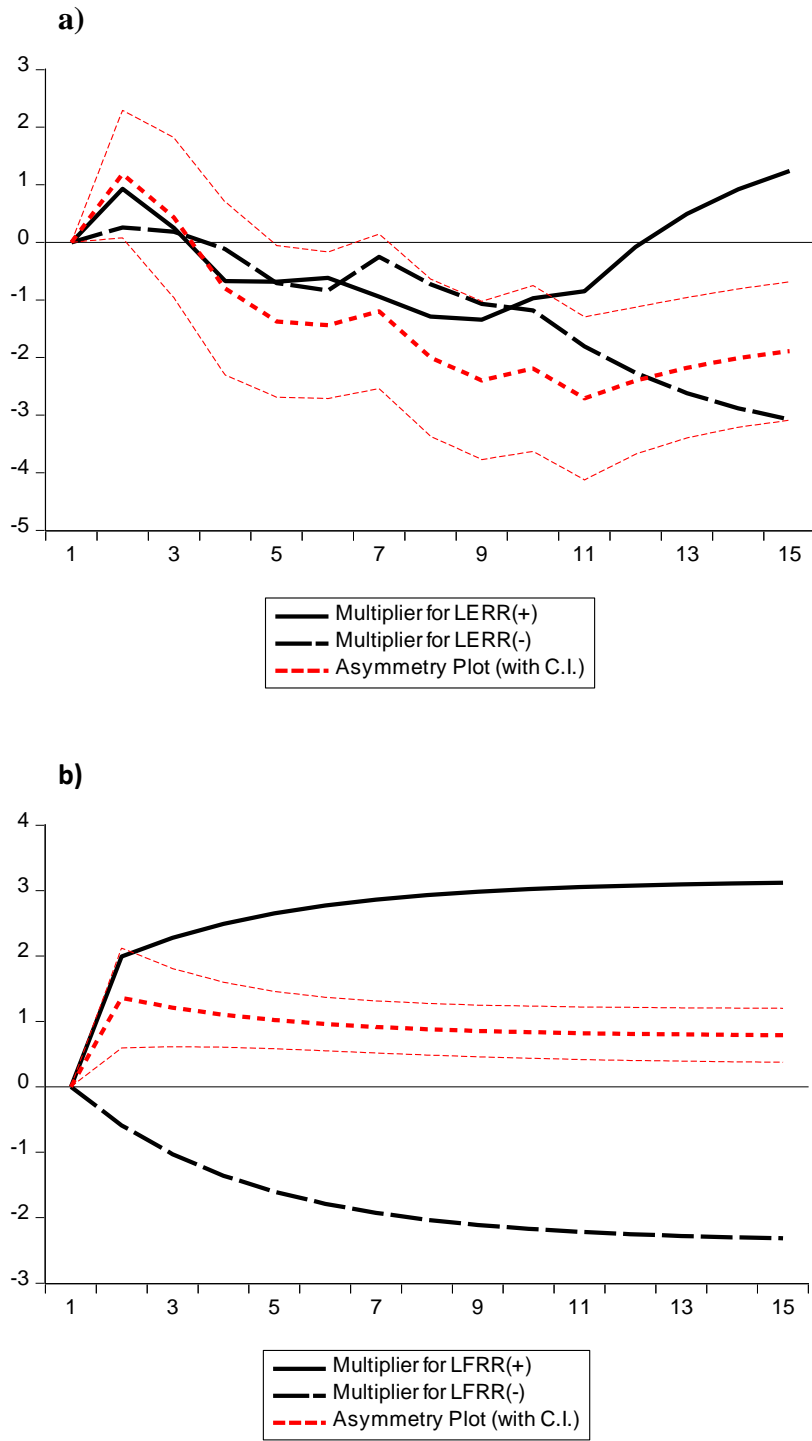
In order to estimate the long-run asymmetrical relationships between the CDS and ERR, FRR and PRR variables for the analyzed period, the NARDL model is estimated. The estimation results are presented in Table 5. Since the positive and negative coefficients of PRR variable have been found

insignificant in the NARDL estimation, and since the Wald test result in Table 4 strongly rejects the long-run asymmetric effects of PRR variable, we analyzed its symmetric long and short run effects on the CDS premium in the NARDL model. F_{PSS} test statistic in Table 5 indicates that there is a significant cointegration relationship in the estimated NARDL model. ERR and FRR have significant asymmetric effects on the CDS. The estimated long-run coefficients of ERR^+ and ERR^- are 2.265 and 3.743 respectively. This means that 1% increase in economic risk is necessary to increase the CDS by nearly 2.3% for Turkey, while 1% decrease in economic risk is necessary to decrease the CDS by 3.7%. Hence, the empirical results indicate that the effect of a decrease in economic risk is much larger than the effect of an increase in economic risk on CDS. On the other hand, the estimated long-run coefficients of FRR^+ and FRR^- are 3.128 and 2.362 respectively. This means that about 1% increase in financial risk is necessary to increase the CDS by nearly 3.1%, while 1% decrease in financial risk is necessary to decrease the CDS by nearly 2.4%. As such, the empirical results indicate that the effect of an increase in financial risk is much larger than the effect of a decrease in financial risk on CDS. Therefore, we can conclude that increases in financial risks play a more important role than economic risks in increasing CDS premium. This result is expected since Turkish economy in the analyzed period can be characterized as a fast-growing economy with predominantly dependent on foreign financing which leaves Turkish economy more fragile against the changing risk appetite of foreign investors (for further readings see Telli et al., 2008; Özatay, 2008; Macovei, 2009; Uygur 2010; Özatay, 2016; Ozer & Yeldan, 2016; Abioglu et al., 2020). Thus, we can say that the effects of increases in financial risks on CDS spreads are higher than the effects of increases in economic risks for Turkey that is vulnerable to sudden stops. Further, according to the estimation results, decreases in economic risks play more important role than the decreases in financial risks in decreasing Turkey's CDS premium. This result is also expected since implemented economic reform programs in Turkey in the analyzed period have boosted economic growth and decreased macroeconomic risks (Macovei, 2009; Rodrik, 2012). Thus, we can say that decreases in economic risks have tendency to reduce CDS spreads more than the financial recovery.

We found that political risk variable PRR has a significant symmetric effect on CDS premium. The estimated long-run coefficient of PRR is 2.163. This result indicates that a 1% increase (decrease) in PRR causes 2.16% increase (decrease) in CDS premium, or a 0.46% increase (decrease) in PRR causes a 1% increase (decrease) in CDS premium.

The bottom part of Table 5 presents the diagnostic test results. According to the diagnostic test results, there are no remaining autocorrelation and heteroscedasticity in the estimated model. So we can say that the NARDL model is well specified. Also, the Wald test for short-term symmetry condition indicates that there is short-run asymmetry in the model. Overall, the estimation results reveal the existence of asymmetric effects of ERR and FRR variables on the CDS premium, and the results are consistent with the economic theory.

Figure 1: *Dynamic Multipliers for CDS*

The dynamic multipliers can further summarize and explain the dynamic asymmetric effects of ERR and FRR variables on the CDS premium in the NARDL model. In Figure 1, we observe significant and apparent asymmetries in the adjustment patterns traced by the dynamic multipliers. Figure 1a shows that the long-run response of CDS to positive and negative ERR shocks achieves after 15 months. The asymmetry line in Figure 1a reveals that asymmetric effect of ERR on CDS becomes statistically significant after 5 months. Further, as seen from asymmetry plots of Figure 1a, after 10 months the response of CDS to the negative ERR shocks becomes higher than the response of CDS to the positive ERR shocks. On the other hand, CDS responds rapidly to positive

FRR changes but full adjustment to the new equilibrium takes nearly 7 months. By contrast, the CDS premium responds mildly to the negative FRR changes and full adjustment is achieved within 10 months. The asymmetry line in Figure 1b reveals that there are significant and apparent asymmetry in the response of CDS to positive and negative FRR changes. Hence, we can say that dynamic multiplier plots are compatible with the estimation results of long-run coefficients in the NARDL model.

Figure 2: CUSUM and CUSUM of Squares Test Results

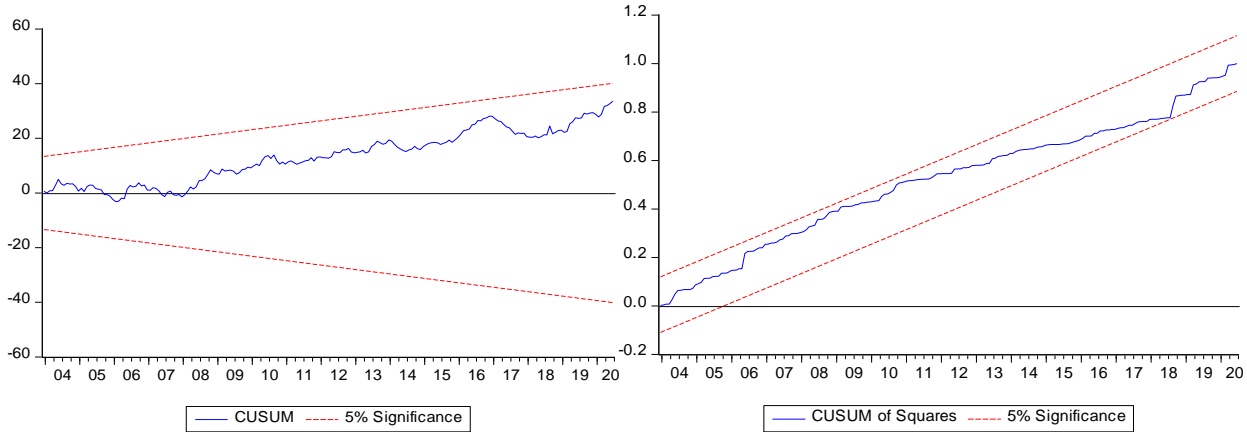

Figure 2 illustrates the CUSUM and CUSUM of squares test results. Both CUSUM and CUSUM of squares test statistics are within the 5% confidence interval which suggest that the estimated parameters in the model don't include any structural changes.

3. Conclusion

Our study analyzes the impacts of economic, financial and political risks on Turkey's CDS for the period 2000:10-2020:06. The findings indicate that the effects of changes in ERR and FRR on Turkey's CDS are asymmetric while the effect of changes in PRR on CDS is symmetric for the period 2000:10-2020:06. We conclude that increases in financial risks play a more important role than economic risks in increasing CDS premium. This result is expected since Turkish economy in the analyzed period can be characterized as a fast-growing economy with predominantly dependent on foreign financing which leaves Turkish economy more fragile against the changing risk appetite of foreign investors. Thus, effects of increases in financial risks on CDS spreads are higher than the effects of increases in economic risks that heighten CDS. Furthermore, we find that decreases in economic risks play a more important role than the decreases in financial risks in decreasing Turkey's CDS premium. This result is also expected since implemented economic reform programs in Turkey in the analyzed period have boosted economic growth and decreased macroeconomic risks. Thus, we can say that the implemented economic reform programs in Turkey in the analyzed period have been more effective than the financial recovery measures in reducing CDS spreads. Hence, the empirical results imply that the economic reforms appear to be more efficient than the financial recovery measures in reducing CDS premium of Turkey.

Yazarlık Katkıları (Authorship Contributions): Vasıf Abioğlu, Munise Ilıkkın Özgür, Esra Soyu

References

- Abioglu, V., Koç S. & Bakirtas, I. (2020). The sustainability of the Turkish current account: Smooth structural break and asymmetric adjustments. *International Journal of Finance & Economics*. DOI: 10.1002/ijfe.1996. Forthcoming.
- Aizenman, J., Hutchison, M., & Jinjaraç, Y. (2013). What is the risk of european sovereign debt defaults? Fiscal space, CDS spreads and market pricing of risk. *Journal of International*

Money and Finance, 34, 37–59.

- Akyol, H., & Baltacı, N. (2018). Ülke kredi risk düzeyi, petrol fiyatları ve temel makroekonomik göstergelerin hisse senedi getirilerine etkisi: BIST 100 örneği. *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (22), 459–476.
- Alexe, S., PL., H., A., K., & Lejeune, M. A. (2003). A non-recursive regression model for country risk rating. *RUTCOR-Rutgers University Research Report*, 3, 1–38.
- Ashcraft, A. B., & Santos, J. A. C. (2009). Has the CDS market lowered the cost of corporate debt? *Journal of Monetary Economics*, 56, 514–523.
- Asif, M., & Majid, A. (2018). Institutional quality, natural resources and FDI: Ampirical evidence from Pakistan. *Eurasian Business Review*, 8(4), 391–407.
- Assane, D. & Grammy, A. (2003). Institutional framework and economic development: International evidence. *Applied Economics*, 35, 1811–1817.
- Atasever, G. (2017). Türkiye’de risk primi (CDS), piyasa göstergeleri ve seçim dönemlerine ilişkin ekonometrik Analiz. *International Journal of Academic Value Studies*, 3(13), 217–226.
- Ayaydın, H., Pala, F., & Barut, A. (2016). Ülke riskinin hisse senedi getirisine etkisi: Ampirik bir analiz. *Küresel İktisat ve İşletme Çalışmaları Dergisi*, 5(10), 66–75.
- Aziz, O. G. (2018). Institutional quality and FDI inflows in Arab economies. *Finance Research Letters*, 25, 111–123.
- Balding, C. (2011). CDS pricing and elections in emerging markets. *Journal of Emerging Market Finance*, 10(2), 121–173.
- Başarır, Ç., & Keten, M. (2016). Gelişmekte olan ülkelerin CDS primleri ile hisse senetleri ve döviz kurları arasındaki kointegrasyon ilişkisi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(15), 369–380.
- Bozkurt, I., & Kaya, M. V. (2018). Arap bahari coğrafyasından gelen haberlerin CDS primleri üzerindeki etkisi:Türkiye örneği. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi -JEAS*, 20, 1–16.
- Brandorf, C., & Holmberg, J. (2010). Determinants of sovereign credit default swap spreads for PIIGS: A macroeconomic approach, Lund University. Retrieved May 15, 2020, from <http://lup.lub.lu.se/luur/download?func=downloadFile&recordId=1608010&fileId=1608014>
- Busse, M., & Hefeker, C. (2007). Political risk, institutions and foreign direct investment. *European Journal of Political Economy*, 23(2), 397–415.
- Erb, C. B., Harvey, C. R., & Viskanta, T. E. (1996). Political risk, economic risk, and financial risk. *Financial Analysts Journal*, 29–46.
- Ersan, İ., & Günay, S. (2009). Kredi riski göstergesi olarak kredi temerrüt swapları (CDS) ve kapatma davasının Türkiye riski üzerine etkisine dair bir uygulama. *Bankacılar Dergisi*, (71), 3–22.
- European Central Bank (ECB), 2009, Credit Default Swap and Counterparty Risk, Frankfurt. pp.10-59
- Filippou, I., Gozluklu, A. E., & Taylor, M. P. (2018). Global political risk and currency momentum. *Journal of Financial and Quantitative Analysis*, 53(5), 2227–2259.
- Fontana, A., & Scheicher, M. (2010). An analysis of Euro Area sovereign CDS and their relation

- with government bonds. *ECB Working Paper*, (12), 5–8.
- Günel, M. (2019). Kredi derecelendirme kuruluşlarının rolü ve krizlerdeki etkileri. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 9(1), 147–155.
- Hakimi, A., & Hamdi, H. (2017). Does corruption limit FDI and economic growth? Evidence from MENA countries. *International Journal of Emerging Markets*, 12(3), 550–571.
- Harvey, C. R. (2004). Country risk components, the cost of capital, and returns in emerging markets. Retrieved April 17, 2020. from <https://ssrn.com/abstract=620710>
- Hoti, S. (2005). Modelling country spillover effects in country risk ratings. *Emerging Markets Review*, 6, 324–345.
- Howell, L. D. (2011). *International country risk guide methodology*. East Syracuse, NY: PRS Group.
- Howell, L. D., & Chaddick, B. (1994). Models of political risk for foreign investment and trade—an assessment of three approaches. *The Columbia Journal of World Business*, 70–91.
- Huang, W., Lin, S., & Yang, J. (2019). Institutional quality and sovereign credit default swap spreads. *Journal of Futures Markets*, 39(6), 686–703.
- Kirikaleli, D. (2020). Does political risk matter for economic and financial risks in Venezuela? *Journal of Economic Structures*, 9(1), 1–10.
- Kılıcı, E. N. (2017). CDS primleri ile bir ülkenin ekonomik ve finansal değişkenleri arasındaki nedensellik ilişkisinin değerlendirilmesi: Türkiye örneği. *Küresel İktisat ve İşletme Çalışmaları Dergisi*, 12(6), 145–154.
- Kunt, A. S., & Taş, O. (2008). Kredi temerrüt swapları ve Türkiye 'nin CDS priminin tahmin edilmesine yönelik bir uygulama. *İtüdergisi/b Sosyal Bilimler*, 5(1), 78–89.
- Kutuk, T., & Okur, M. (2020). BRICS-T ülkelerinde risk priminin belirlenmesinde ülke kredi notları ve kredi temerrüt swapı primlerinin karşılaştırmalı analizi. *Business and Economics Research Journal*, 1(2), 413–429.
- Lee, H. H., & Hyun, J. S. (2019). The asymmetric effect of equity volatility on credit default swap spreads. *Journal of Banking and Finance*, 98, 125–136.
- Lehkonen, H., & Heimonen, K. (2015). Democracy, political risks and stock market performance. *Journal of International Money and Finance*, 59, 77–99.
- Liu, L., & Zhong, R. (2017). Political uncertainty and a firm's credit risk: Evidence from the international CDS market. *Journal of Financial Stability*, (30), 53–66.
- Longstaff, F. A., Pan, J., Pedersen, L. H., & Singleton, K. J. (2011). How sovereign is sovereign credit risk? *American Economic Journal: Macroeconomics*, 3(2), 75–103.
- Macovei, M. (2009). Growth and Economic Crises in Turkey: Leaving Behind a Turbulent Past? European Commission Directorate-General for Economic and Financial Affairs, Economic Papers No.386.
- Nawaz, S. (2015). Growth effects of institutions: A disaggregated analysis. *Economic Modelling*, 45, 118–126.
- Özer, M. & Yeldan A. E. (2016). The relationship between current account deficits and unemployment in Turkey. In Erdoğan M. M. and Christiansen B. (Eds.), *Handbook of research on comparative economic development perspectives on Europe and the MENA region*. Hershey, PA: IGI Global.

- Özatay, F. (2008). Expansionary fiscal consolidations: New evidence from Turkey. *Economic Research Forum Working Paper Series*, Working Paper No: 406.
- Özatay, F. (2016). Turkey's distressing dance with capital flows. *Emerging Markets Finance and Trade*, 52(2), 336–350.
- Pesaran, M. H., and Y. Shin. (1999). An autoregressive distributed lag modelling approach to cointegration analysis. In *Chapter 11 in Econometrics and Economic Theory in the 20th Century the Ragnar Frisch Centennial Symposium*, edited by S. Strom, 371-413. Cambridge: Cambridge University Press.
- Pesaran, M. H., Y. Shin, and R. J. Smith. (2001). Bounds testing approaches to the analysis of level relationships. *Journal of Applied Econometrics*, 16 (3), 289–326.
- Plank, T. (2012). Do macro-economic fundamentals price emerging market sovereign CDS spreads? *SSRN Electronic Journal*, Retrieved 5 May, 2020. from <https://doi.org/10.2139/ssrn.1765352>
- Raunig, B. (2018). *Economic policy uncertainty and the volatility of sovereign CDS spreads*. Vienna, Austria. Retrieved July 6, 2020. from <https://ideas.repec.org/p/onb/oenbwp/219.html>
- Rodrik, D. (2012). The Turkish economy after the global financial crisis. *Ekonomi-Tek*, 1(1), 41–61.
- Shin, Y., Yu, B., & Greenwood-Nimmo, M. J. (2014). Modelling asymmetric cointegration and dynamic multipliers in a nonlinear framework. In Williams C. Horrace, & Robin C. Sickles (Eds.), *Festschrift in honor of Peter Schmidt Econometric Methods and Applications*. 281-314. New York (NY): Springer, Science & Business Media.
- Telli, Ç. Voyvoda, E. & Yeldan, E. (2008). Macroeconomics of twin-targeting in Turkey: A general equilibrium analysis. *International Review of Applied Economics*. 22(2), 227-242.
- Tutar, E., Tutar, F., & Eren, M. V. (2011). Uluslararası kredi derecelendirme kuruluşlarının rolü, güvenilirlik açısından sorgulanması ve Türkiye. *Akademik Bakış Dergisi*, (25), 1–24.
- Ulusoy, T., & Kendirli, S. (2019). Türkiye’de gerçekleşen terör saldırılarının olay analizi: VIX korku endeksi, BIST 100 ve kredi temerrüt swapları üzerine etkileri. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 8(2), 1125–1144.
- Uygun, E. (2010). The global crisis and the Turkish economy. *Turkish Economic Association Discussion Paper*, 2010(3), 1–45.
- Wisniewski, T. P., & Lambe, B. J. (2015). Does economic policy uncertainty drive CDS spreads? *International Review of Financial Analysis*, 42, 447–458.
- Yenisu, E., & Yenice, S. (2018). Temel makroekonomik göstergelerin ülke riski üzerine etkisi: Türkiye örneği. *İş ve Hayat Dergisi*, 4(8), 27–53.

Araştırma Makalesi / Research Article

1635 REVAN VE 1638 BAĞDAT SEFERLERİNDE KÜTAHYA SANCAĞI'NIN SAVAŞA KATKISI

Süleyman POLAT¹

Öz

Osmanlı Devleti'nin en önemli eyaletlerinden biri ve Anadolu Beylerbeyliğinin yönetim merkezi olan Kütahya, aynı zamanda 17. Yüzyılın ilk yarısında Batı Anadolu'da 29 kazanın bağlı olduğu bir sancak merkeziydi. Kütahya bu idarî konumuna bağlı olarak, Osmanlı Devleti'nin idarî ve malî her türlü organizasyonunda önemli roller üstlenmişti. Bununla beraber, devletin tüm birimlerinin katkı sağladığı ve bekası için en elzem faaliyet sefer organizasyonlarıydı. Dolayısıyla bu organizasyonun başarılı olabilmesi için sefer bölgesindeki tüm taşra birimlerinin tam desteği gerekmişti. Nitekim IV. Murat döneminde organize edilen Revan ve Bağdat seferlerinde de Osmanlı Devleti'nin tüm birimlerinin topyekün katkı sağladığı bir organizasyon yapılmıştı. Öyle ki bu çalışma Kütahya Sancağı'nın bu seferlere yaptığı katkı üzerinde yoğunlaşmaktadır. Özellikle, sefer bölgesinde olan diğer sancaklar gibi, menzil organizasyonuna ve ordunun ileri harekâtı esnasında Kütahya Sancağı tebaasının katkısı ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kütahya Sancağı, Bağdat Seferi, Revan Seferi, IV. Murat.

CONTRIBUTION OF KÜTAHYA SANJAK IN THE MILITARY CAMPAIGNS OF REVAN 1635 AND BAGHDAD 1639

Abstract

Having been one of the most important states of the Ottoman Empire and administration centre of Anatolian Province, Kütahya was also a sanjak centre to which 29 districts were affiliated to in the first half of the 17th century. Due to this administrative position, Kütahya took important roles in any administrative and financial organisation of the Ottoman Empire. In addition, the primary compulsory activity, to which all units of government contributed voluntarily or due to their responsibilities, regarding the political goals set by the government was campaign organisations. Accordingly, full support of all provincial units in any campaign region was necessary for a successful campaign organisation. In this regard, in the Revan and Baghdad campaigns organized during the period of Murat IV, organizations were also made in which all units of the Ottoman Empire contributed altogether. In this examination made especially based on archive records, the contribution of Kütahya Sanjak to the afore-mentioned wars was subjected regarding the tax in-kind collected from the districts of Kütahya Sanjak during the campaigns.

Keywords: Sanjak of Kütahya, Bağdat Campaign, Revan Campaign, Murat IV.

¹ Doç. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Ankara/TÜRKİYE, suleymanpolat@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-1939-7293.

Başvuru Tarihi (Received): 29.11.2020 **Kabul Tarihi** (Accepted): 27.01.2021

Giriş:

Ege, Marmara ve İç Anadolu'yu birbirine bağlayan bir geçiş noktasında bulunan Kütahya, iç batı Anadolu'nun önemli bir parçası ve bu stratejik konumundan dolayı Anadolu tarihi boyunca kadim bir yerleşim yeri olmuştur. Nitekim bu stratejik durumundan dolayı Kütahya, M.Ö VI. yüzyıldan itibaren Lidya, Pers, Bitinya, Bergama ve Romalıların hüküm sürdüğü dönemlerde de önemli konumunu korumuştur (Gökbilgin, 1987: 1119).

Kütahya'nın Türkler eline geçişi ilk olarak Süleyman Şah zamanında olsa da I. Haçlı seferinden sonra kısa süreliğine Bizanslılar şehre tekrar hâkim olmuştur. Kütahya'da Türklerin sağladığı ikinci hâkimiyetse Miryokefalon Savaşından sonra 1182 tarihinde II. Kılıçarslan zamanında yaşanmıştır (Yıldız, 1982-1983: 36-37). Selçuklu şehzadeleri arasında devam eden taht kavgaları esnasında Kütahya tekrar Bizans'ın eline geçmişse de Alâeddin Keykubad zamanında tekrar Türk hâkimiyetine girmiş ve bir Türkmen yerleşkesi haline gelmiştir (Varlık, 1974: XIII; Uzunçarşılı, 1932: 10). Moğolların Anadolu'yu istilasından sonra diğer Batı Anadolu toprakları gibi Kütahya da siyasi açıdan çalkantılı bir süreç içine girmişti. Bu çalkantılı sürecin akabinde Kütahya ve çevresinde Germiyanoglu beyliği kurulmuştur (Varlık, 1974: 1-32; Uzunçarşılı, 1979: 767; Uzunçarşılı, 1932: 33).

Diğer Batı Anadolu beylikleri gibi Germiyanoglu beyliğinin dolayısıyla Kütahya ve çevresinin Osmanlı hâkimiyetine girmesi iki aşamada olmuştur. İlki Yıldırım Bayezid zamanında gerçekleşmiş, fakat Ankara Savaşı'ndan sonra Germiyan Beyliği yeniden canlanmıştı. Germiyan Beyliği'nin Osmanlı Devleti tarafından kesin ilhakıysa II. Murat zamanında gerçekleşmişti. Germiyan Beyi Yakup Bey erkek varis bırakmadan vefatının akabinde başta beyliğin merkezi Kütahya ve çevresi olmak üzere tüm Germiyan toprakları Osmanlı hâkimiyetine girmişti (Varlık, 1974: 69; Uzunçarşılı, 1932: 59).

Kütahya Osmanlı hâkimiyetine girmesinden bir müddet sonra önceki mühim konumuna uygun olarak sancak merkezi ve eyalet merkezi olarak konumlandırılmıştı. Nitekim Osmanlı taşra teşkilatının en üst idarî birimi beylerbeyliklerdi. Bu birimler içerisinde ise en önde gelenleri Rumeli ve Anadolu beylerbeylikleriydi. Fatih Sultan Mehmed'in Karaman seferi sonrasında, Anadolu Beylerbeyliği'nin merkezi 1451'de Ankara'dan Kütahya'ya taşındı (Varlık, 1987: 203). Bu tarihten itibaren "Paşa Sancağı" olan Kütahya Sancağı, XVI. ve XVII. yüzyıllarda 14 ila 19 sancak arasında değişiklik göstermekle birlikte Aydın, Teke, Menteşe, Saruhan, Karasi, Hamid, Karahisar-ı Sahib, Ankara, Kengiri, Bolu, Kastamonu, Sultanönü ve Hüdavendigâr sancaklarını içeren Anadolu Eyalet biriminin merkezi konumuna geldi (Varlık, 1987: 206-219). Anadolu beylerbeyliğinin merkezi olan Kütahya Sancağı'nın kaza sayısı da zaman içerisinde değişti. Buna göre XVI. ve XVII yüzyıl içerisinde 31'e ulaşan kaza sayısı, daha sonra 25'e, 18'e ve 16'ya kadar indi². Nitekim çalışmaya konu olan IV. Murat'ın Revan ve Bağdat seferlerinde Kütahya Sancağı'na bağlı 29 kaza mevcuttu. Bu süreçte kayıtlara göre, Kütahya Sancağı'na bağlı kazalar Kütahya, Tavşanlı ve Gedüs, Ezine Akkeçilü, Bozguş, Çarşamba, Gököyük, Baklan, Şeyhlü, Çal, Uşak, Banaz, Sirke, Eşme, Dağardı, Selendi, Çakırca, Güre, Honaz, Geyikler, Lazkiye, Dazkırı, Tayla maa Osmanili, Bacı, Homa, Simav, Eğrigöz, Kula kazalarıydı. IV. Murat döneminde düzenlenen Revan ve Bağdat seferlerinde bu kazalardan gerek menzil organizasyonuna, gerekse seferin ilerleyen aşamalarında Revan ve Bağdat kalelerinin kuşatılması esnasında, ordunun iâşe

² Nitekim Uzunçarşılı'nın Kütahya'nın en yüksek kaza sayısı olarak gösterdiği 31 kaza şunlardır: Kütahya, Uşak, Eğrigöz, Gediz, Tavşanlı, Güre, İnay, Eşme, Sirke, Silinti, Homa, Dazkırı, Baklan, Dağardı, Banaz, Çal, Şeyhlü, Geyikler, Kula, Çarşamba, Ezine, Honaz, Balat, Lazikiyye, Bozöyük, Bozkuş maa Gılcan, Çakırca, Tayla veya Tav ile maa Osmaneli, Kazıklı, Siçanlı, Gököyük. Bkz. Uzunçarşılı, 1932: 96-97. Bununla birlikte 1605/1606 (H. 1014) senesi temel alınan çalışmada Kütahya Sancağı'na bağlı 22 kazanın olduğu anlaşılmaktadır. (Polat, 2013: 36; D.MKF, 4/101, 2.)

meselesine katkı sağlamaları istenmişti. İşte bu çalışmada zikredilen seferler esnasında, Kütahya Sancağı'nın sağladığı katkılardan bahsedilecektir.

1. Kütahya Sancağı'nın Revan ve Bağdat Seferlerinde Menzil Organizasyonuna Katkısı

Kütahya Sancağı'nın, dolayısıyla Kütahya Sancağı'nda sakin tebaanın Revan ve Bağdat seferlerine en önemli katkısı ordunun iaşe meselesine sağladıkları destektir. Nitekim bu desteğin en önemli ayağını Osmanlı ordusunun cepheye hareketi sırasında Anadolu'dan geçerken menzil organizasyonuna yapılan katkı oluşturmuştu. Bu süreçte Kütahya Sancağı da 29 kazasıyla ordunun sefere yürüyüşü esnasındaki menzil organizasyonuna iaşe temin ederek önemli katkı sağlamıştı.

Revan ve Bağdat seferlerinde reyanın menzil iaşe organizasyonuna katkısı sürsat mükellefiyetiyle ve iştirâ (satın alım) ile sağladıkları zahireyle gerçekleşmişti. Özellikle bu seferler esnasında ordu için satın alınan zahireye dair sistemli kayıtlara ulaşmak mümkün olmadığından, reyanın bu süreçteki katkısı sürsat mükellefiyetiyle temin edilen zahire çerçevesinde takip edilebilmektedir. Sürsat sefer zamanlarında arpa, un, ekmeğe, sadeyağ, bal, koyun, odun gibi askerin temel iaşe mühimmatının halk tarafından sağlandığı bir yükümlülüktü (Güçer, 1964: 93-97). Bu yükümlülüğü farklı kılan halkın kendi yük hayvanlarıyla iaşe maddelerini menzile nakletmesi ve ifade edildiği üzere bu maddelerin menzil organizasyonu için kullanılmasıydı.

1.1 Kütahya Sancağı'nın Revan Seferi'nin Menzil Organizasyonuna Katkısı

Kütahya Sancağı'nın sefere katkısı kapsamında ilk ele alınacak sefer IV. Murat'ın Revan Seferiydi³. Nitekim arşiv kayıtları incelendiğinde bu sefer dâhilinde Kütahya Sancağı'ndan alınıp menzillere nakledilen sürsat mühimmatıyla alakalı bilgilere rastlamaktayız. Ancak ilk talep, yani tarh edilen sürsat ile ilgili net bir veri olmadığından aşağıdaki tabloda, Kütahya Sancağı'ndan menzillere nakledilen zahireye dair veriler sunulmuştur. Burada tarh ve tahsil süreciyle ilgili bir kıyaslama yapılamamakla beraber, Revan Seferi'nde Kütahya Sancağı'nın hangi menzile nasıl bir katkı sağladığının görülmesi açısından değerlidir.

³ Revan Seferi'nin hazırlık süreci, organizasyonu ve harekâtın ayrıntıları için bkz. Polat, 2015; Yans, 1977:123-148; Küpeli, 2014: 207-221.

Tablo 1: *Kütahya Sancağı'nın Revan Seferi'nin Menzil Organizasyonuna Katkısı*

Erzağın Sağlandığı Yerler	Arpa/ Kile ⁴	Un/ Kile ya da Ekmek	Koyun/ Re's	Yağ/ Kıyye ⁵	Bal/ Kıyye	Odun / Çeki ⁶	Menzil
Kütahya Maa Tavşanlı	3.000	300	150	300	150	20	Seyitgazi
Gedüs (Gediz)	1.000	100	100	150	50	20	Akviran
Ezine	700	100	50	50	25	15	Akviran
Akkeçili	-	-	-	-	-	-	-
Bozguş	600	50	30	50	15	10	Akviran
Çarşamba	650	100	50	100	50	20	Akviran
Gököyük	800	3.000 Ekmek	50	100	50	15	Akviran
Baklan	500	100	30	50	25	10	İshaklı
Şeyhlü	1.000	6.000 Ekmek	50	100	50	20	Seyitgazi
Çal	300	50	30	50	25	5	Bolvadin
Uşak	1.000	6.000 Ekmek	50	100	50	20	Seyitgazi
Banaz	500	6.000 Ekmek	30	50	25	15	Bardakçı
Sirke	200	3.000 Ekmek	30	50	25	10	Bardakçı
Eşme	100	50	20	50	25	10	Bardakçı
Dağardı	500	50	30	50	25	10	Bardakçı
Selendi	300	50	30	50	25	15	Bardakçı
Çakırca	100	50	20	50	25	5	Bardakçı
Güre	200	50	30	50	25	5	Bardakçı
Honaz	400	100	30	50	25	10	Bardakçı
Geyikler ⁷	250	50	30	50	25	10	Bardakçı
Lazkiye ⁸	800	50	50	100	50	10	Bardakçı

⁴ Keyl ya da Kile, standart miktarı 20 okka yani 25,659 kg. olan ölçü birimidir (Kallek, 2002: 569; İnalçık, 2000: 444).

⁵ Vukiyye ya da Kıyye, 1 okka yani 400 dirhemlik ölçü birimidir. Kilogram olarak miktarı 1,282 kg.'dır (İnalçık, 2000: 446).

⁶ "Çeki" standart miktarı 4 Kantar (225,798 kg.) olan ağırlık birimidir. Odun için kullanılan "çeki"nin ağırlık miktarı 195 okka, yani 250 kg.'dır (İnalçık, 2000: 441).

⁷ Bugünkü Dinar

⁸ Bugünkü Denizli

Dazkırı	350	50	30	50	25	10	Bardakçı
Tayla maa Osmanili	500	100	30	50	25	10	Han-ı Hüsrev Paşa
Bacı	300	50	30	50	25	5	Bolvadin
Homa	300	50	50	100	50	10	Bardakçı
Simav	1.000	200	50	200	50	20	Han-ı Hüsrev Paşa
Eğrigöz	700	100	50	100	50	15	Bardakçı
Kula	700	6.000 Ekmek	50	100	50	20	Bardakçı
Toplam	16.750	1.800 30.000 Ekmek	ve 1.180	2.250	1.040	345	6 Menzil

İfade edildiği üzere Revan ve Bağdat seferlerinde Kütahya Sancağı'na bağlı 29 kaza mevcuttu ve seferler esnasında bu kazalardan menzil organizasyonu için zahire talep edilmişti. Ancak Revan Seferi'nde Bağdat Seferi'nden farklı olarak Akkeçilü kazasından zahire talep edilmemiş yahut bu talep kayıtlara yansımamıştı. Buradan hareketle tablodaki verileri değerlendirmeye devam edecek olursak, Revan Seferi'nde menzil organizasyonu için en fazla zahire Kütahya ve Tavşanlı'dan sağlanmıştı. Kütahya Sancağı'ndan alınan sürsat Seyitgazi menziline ulaştırılmıştı. Seyitgazi menziline Kütahya ve Tavşanlı kazalarından başka Şeyhlü ve Uşak kazalarından toplanan sürsat zahiresi de ulaştırılmıştı. Revan Seferi esnasında Seyitgazi menziline önemli, kılan tıpkı Kütahya ve Tavşanlı gibi, Kütahya Sancağı'nın yüksek miktarlarda zahire sağlayan Şeyhlü ve Uşak kazalarının zahirelerinin bu menzile aktarılmasıydı. Nitekim bu menzil organizasyonu için Seyitgazi Kazası dışından sadece bu 4 kazadan zahire sağlanmış ve temin edilen bu zahireyle menzil organizasyonu tamamlanmıştı (MAD 4433, 14). Nitekim bu durum menzil organizasyonu çerçevesinde nadir görülen durumlardandı.

Gediz Kazası, Kütahya ve Tavşanlı'dan sonra birim bazda en fazla menzil organizasyonuna katkı sağlayan yerd. Gediz Kazası'ndan toplanan zahire Akviran menziline gönderilmişti. Kütahya'nın Gediz dışında Ezine, Bozguş, Çarşamba ve Gököyük kazalarından Akviran menziline zahire aktarılmıştı. Nitekim Seyitgazi menziline önce gelen Akviran menziline iâşe organizasyonu için toplam 9 kazadan iâşe talep edilmiş, bu kazaların beşini Kütahya Sancağı'nın kazaları oluşturmuştu (MAD 4433, 13-14).

Gediz gibi menzil iâşe organizasyonuna büyük miktarda zahire nakleden bir başka Kütahya'ya bağlı kaza Simav Kazasıydı. Simav Kazası'ndan alınan zahire Han-ı Hüsrev Paşa menziline ulaştırılmıştı. Bununla beraber Han-ı Hüsrev Paşa menziline iâşe organizasyonu için 11 kazadan zahire yahut buna karşılık bedel talep edilmişti. Ancak Kütahya Sancağı'ndan sadece 2 kazadan buraya zahire istenmişti. Nitekim Simav dışından zahire talep edilen diğer kaza Tayla maa Osmanili Kazasıydı. Lakin Tayla maa Osmanili'den aynı talep edilen zahire ulaştırılamamış, bunun yerine 36.250 akçelik bir bedel tahsil edilmişti⁹.

Han-ı Hüsrev Paşa menzili gibi, Kütahya Sancağı'nın sadece 2 kazasının iâşe sevk edildiği bir başka menzil Bolvadin idi. Bolvadin menziline iâşe organizasyonu yine 11 kazadan toplanan zahireyle gerçekleşmişti. Lakin Kütahya'ya ait Bacı ve Çal kazalarından zahire sevk edilmişti.

⁹ Bununla beraber Tayla maa Osmanili kazasından tahsil edilen bedel Revan Seferi esnasında orduya ulaştırılmamıştı. Derkenara düşülen nottan anlaşılabilir, bedeli tahsil eden emin orduya meblağı ulaştırmamış, bu durumun teftişi üzerine bedel Bağdat Seferi esnasında 23 Zilkade 1047 (8 Nisan 1638) tarihinde teslim edilmişti (MAD 4433, 16).

Bacı kazasından talep edilen zahire eksiksiz olarak 5 Zilkade 1044 (22 Nisan 1635) tarihinde Bolvadin menziline ulaştırılmıştı. Çal kazasından toplanan zahire de eksiksiz menzile ulaştırılmakla birlikte, 50 kile un yerine 2.000 adet ekmek teslim edilmişti (MAD 4433, 19). Benzer bir biçimde 10 kazadan toplanan zahireyle iaşe organizasyonu sağlanan İshaklı menziliye Kütahya'dan sadece Baklan kazasından zahire gönderilmişti. Baklan'dan talep edilen zahire aynı olarak teslim edilmiş, ancak 100 kile un yerine 4.000 adet ekmek teslim edilmişti (MAD 4433, 20).

Revan Seferi esnasında Kütahya Sancağı'ndan en fazla zahire Bardakçı menziline organizasyonu esnasında toplanmıştı. Nitekim Bardakçı menziline iaşesi 14 kazadan sağlanmış ve menzile iaşe sağlayan bu kazaların hepsi Kütahya Sancağı'na bağlı kazalardı. Anlaşılan Revan Seferi sürecinde Kütahya halkının en fazla yükümlülük üstlendiği menzil Bardakçı menziliydi. Kayıtlardan elde edilen bilgilere göre Bardakçı menzili için Kütahya kazalarından talep edilen aynı zahire eksiksiz ulaştırılmıştı. Yine kayıtlardaki verilere göre, bu menzile zahire 29 Şevval 1044 (17 Nisan 1635) ve Zilkaide ayının ilk gününde (18 Nisan 1635'te) ulaştırılmıştı (MAD 4433, 14-16). Nitekim bu tarihler ordunun hareketini anlatan kaynaklardaki geçen tarihlerle tutarlıydı (Polat, 2015: 121).

1.2 Kütahya Sancağı'nın Bağdat Seferi'nin Menzil Organizasyonuna Katkısı

Kütahya Sancağı'ndan Revan Seferi'nin ardından düzenlenen Bağdat Seferi'nde¹⁰ de menzil organizasyonu için zahire talep edilmişti. Bununla beraber, Revan Seferi'nden farklı olarak Bağdat Seferi'nde, menzil organizasyonu için talep edilen mühimmatın sürsat yükümlülüğü içerisinde tarh ve tahsil bilgileri mevcuttu. Nitekim bu durum verileri kıyaslama şansını sunmuştu.

¹⁰ Bağdat Seferi'nin hazırlık süreci, organizasyonu ve harekâtın ayrıntıları için bkz. Ünal, 2001: Yans, 1977: 164-196; Küpeli, 2014: 235-268.

Tablo 2: Bağdat Seferi'nin Menzil Organizasyonu için Kütahya Sancağı'ndan Talep Edilen Zahire

Erzağın Sağlandığı Yerler	Arpa/ Kile	Un/ Kile ya da Ekmek	Koyun/ Re's	Yağ/ Kıyye	Bal/ Kıyye	Odun/ Çeki	Menzil
Kütahya, Tavşanlı ve Gedüs	4.500	20.000 Ekmek	300	200	150	40	Seyitgazi
Ezine	900	100	100	50	25	15	Bardakçı
Akkeçilü	300	50	20	50	20	10	Han-ı Hüsrev Paşa
Bozguş	600	50	50	50	25	10	Seyitgazi
Çarşamba	700	100	50	50	25	20	Bardakçı
Gököyük	800	4.000 Ekmek	80	100	50	20	Bardakçı
Baklan	600	100	50	50	40	5	Bolvadin
Şeyhlü	1.200	6.000 Ekmek	80	50	50	20	Bardakçı
Çal	800	100	50	100	50	10	Bayat
Uşak	1.300	6.000 Ekmek	100	100	50	20	Bardakçı
Banaz	500	6.000 Ekmek	30	50	25	10	Han-ı Hüsrev Paşa
Sirke	300	80	30	50	25	10	Han-ı Hüsrev Paşa
Eşme	300	50	30	50	25	10	Han-ı Hüsrev Paşa
Dağardı	600	100	50	50	25	10	Bayat
Selendi	500	50	50	50	25	10	Bayat
Çakırca	200	50	30	50	25	10	Bayat
Güre	400	50	30	50	25	10	Bayat
Honaz	600	100	50	50	30	10	Bayat
Geyikler	400	50	30	50	25	10	Bayat
Lazkiye	1.000	200	100	100	50	10	Han-ı Hüsrev Paşa
Dazkırı	500	3.000 Ekmek	40	50	25	10	Han-ı Hüsrev Paşa
Tayla maa Osmanili	600	100	50	50	25	15	Bardakçı
Bacı	400	100	40	50	25	5	Bolvadin
Homa	500	50	60	100	50	5	Bayat
Simav	1.500	200	130	100	50	20	Bayat
Eğrigöz	800	100	100	100	25	10	Han-ı Hüsrev Paşa
Kula	1.000	8.000 Ekmek	80	100	50	20	Han-ı Hüsrev Paşa
Toplam	21.800	1.780 ve 53.000 Ekmek	1.810	1.900	1.015	355	5 Menzil

Tabloda da görüldüğü üzere, Osmanlı ordusunun 1638 Bağdat harekâtında, Kütahya Sancağı'na bağlı kazalardan 7 kalem mühimmat sevk edilmişti. Bu kapsamda Kütahya, Tavşanlı ve Gediz kazalarından toplanan zahire Seyitgazi menziline orduya teslim edilmişti. Nitekim tabloda da görüldüğü üzere Seyitgazi menziline iâşe organizasyonu için bu üç kazadan talep edilen önemli miktarda zahire kullanılmıştı. Bununla birlikte Kütahya, Tavşanlı ve Gediz'den talep edilen 300 adet koyun menzil organizasyonu esnasında ulaştırılamamıştı. Talep edilen koyunlar ancak 18 Cemaziyelevvel 1049 (16 Eylül 1639)'da ordunun dönüşü esnasında ganem eminine teslim edilmişti. Her ne kadar bu gecikme yaşanmış olsa da bu üç kazadan Bağdat Seferi esnasında talep edilen iâşe maddeleri orduya ulaştırılmıştı (KK 2583, 8-9, 79).

Kütahya'nın bir başka kazası olan Ezine'den temin edilen zahire ordunun konaklaması esnasında kullanılmak için 23 Muharrem 1048 (6 Haziran 1638)'de Bardakçı menziline teslim edilmişti. Lakin tarh edilen miktara göre teslim aşamasında biraz farklılıklar oluşmuştu. Öyle ki 900 kile arpanın yanına 100 kile arpa daha satın alınarak eklenmişti. Lakin talep edilen 100 kile undan 19 kilesi, 25 vukiyye balın 23 vukiyyesi menzile ulaştırılmıştı. Bakiye kalan un için kilesi 60 akçeden 4.860 akçe ve balın vukiyyesi için 20 akçeden 40 akçe bedel toplanmıştı. Bunun dışında askerin iâşesi için sürsat dışında bu kazadan 500 vukiyye soğan da satın alınıp menzile sevk edilmişti (KK 2583, 9, 80).

Akkeçilü Kazası'ndan toplanan sürsat zahiresi Han-ı Hüsrev Paşa menziline gönderilmişti. Ne var ki bu kazadan istenen 40 adet koyun menzil organizasyonu dışında, 18 Cemaziyelevvel 1049 (16 Eylül 1639) tarihinde ordu ganem eminine teslim edilmişti (KK 2583, 9).

Bir diğer Kütahya kazası olan Bozguş'tan temin edilen zahire Seyitgazi menziline ordunun iâşesi için kullanılmıştı. Bu kazadan menzil organizasyonu için iki yöntemle gıda maddesi toplanmıştı. Bunlardan, sürsat ile toplanan zahirenin arpa dışındaki diğer kalemleri 19 Muharrem 1048 (2 Haziran 1638)'de eksiksiz teslim edilmişti. Lakin 600 kile arpanın 526,5 kilesi teslim edilmiş, teslim edilemeyen 73,5 kile için ise 2.205 akçe (kile başına yaklaşık 30 akçe) bedel alınarak ordu hazinesine ödenmişti. Sürsat yöntemiyle temin edilen bu meblağ dışında Bozguş ve çevresinden 1.200 kile arpa ve 50 vukiyye soğan iştirah edilmişti (KK 2583, 79). Bu iştirahlar Mehmet ve Hasan Ağa marifetiyle gerçekleşmiş, satın alınan arpanın kilesi için 20 akçe bedel ödenmişti. Anlaşılan sürsat kapsamında teslim edilemeyen arpa için istenen bedel daha fazlaydı. Bu da ordunun iâşe planlamasının ne kadar önemli olduğunu göstermekte ve bunun eksiksiz temini için ödenemeyen mala karşılık piyasa fiyatından daha yüksek bedel belirlendiğini göstermektedir.

Çarşamba Kazası'ndan talep edilen iâşe maddesi 20 Muharrem 1048 (3 Haziran 1638) tarihinde Bardakçı menziline ordu nüzul eminine teslim edilmişti. Bununla beraber talep edilen miktarla teslim edilen miktar arasında birtakım farklılıklar mevcuttu. Öyle ki 700 kile arpa yerine 798,5 kile arpa teslim edilmişti. Arpanın 698,5 kilesi sürsat kapsamında sağlanmışken, 100 kile arpa iştirahla tedarik edilip, Bardakçı menziline iâşe organizasyonu için orduya ulaştırılmıştı. Ne var ki istenen mühimmat içerisinde en fazla kayıp, talep edilen unun temininde yaşanmıştı. Nitekim 100 kile unun 18,5 kilesi menzile ulaştırılmıştı. Balın ise 25 vukiyyesi temin edilmiş, 25 vukiyyesi karşılanamamıştı. Bardakçı menzili için talep edilip, sağlanamayan sürsat zahiresi için 5.435 akçe bedel ordu hazinesine 24 Muharrem 1048 (7 Haziran 1638) tarihinde teslim edilmişti. Bu bedel kapsamında Çarşamba Kazası'ndan arpa için kilesi 30 akçeden 45 akçe, un için kilesi 60 akçeden 4.890 akçe, bal içinse vukiyyesi 20 akçeden 500 akçe bedel toplanmıştı (KK 2583, 9, 80).

Kütahya Sancağı'nın Gököyük Kazası'ndan talep edilen zahire 21 Muharrem 1048 (4 Haziran 1638) tarihinde Bardakçı menziline nüzul emini Mustafa Ağa'ya teslim edilmişti. Bununla beraber Gököyük kazasından talep edilen sürsatın teslimi aşamasında farklılıklar oluşmuş ve sürsat dışında da iştirah ile zahire Bardakçı menziline intikal ettirilmişti. Öyle ki sürsat kapsamında istenen 800 kile arpanın 6,5 kilesi bakiye kalmış, fakat ilave olarak 100 kile arpa iştirahla temin edilmiş ve toplamda 893,5 kile arpa menzile ulaştırılmıştı. Benzer bir biçimde 4.000 adet istenen ekmeğe

ilave olarak 4.000 adet daha talep edilmiş, lakin bunun 3.045 adedi menzile ulaştırılmış, temin edilemeyen ekmekler için bedel talep edilmişti. Sadeyağın 74 vukiyyesi temin edilmiş, balın ise tamamı bakiye kalmıştı. Bakiye kalan bal için vukiyyesi 20 akçeden 1.000 akçe, yağın vukiyyesi 30 akçeden 780 akçe, arpa için kilesi 30 akçeden 195 akçe ve her bir ekmek için 1 akçeden 4.955 akçe tahsil edilmişti (KK 2583, 79).

Baklan Kazası'ndan talep edilen sürsat zahiresi Bolvadin menziline 23 Muharrem 1048 (6 Haziran 1638) tarihinde ulaştırılmıştı. Bu kazadan menzil iaşesi için istenen sürsat zahiresinden başka satın alma yoluyla zahire tedarik edilmemişti. Lakin sürsat kapsamında talep edilen zahire, tedarik aşamasında birtakım değişimlere uğramıştı. En bariz sapma unun temini aşamasında gerçekleşmişti. Öyle ki öncelikle kaza halkından 100 kile un istenmiş, sonrasında bu talep 6.000 adet ekmeğe çevrilmişti. Talep edilen ekmeğin ise 2.166 adedi teslim edilmiş, bakiye miktar için 3.834 akçe alınıp 26 Muharrem 1048 (9 Haziran 1638) tarihinde ordu hazinesine teslim edilmişti. Bunun dışında 3 vukiyye yağ bakiye kalmış, buna karşılık 90 akçe bedel alınmıştı (KK 2583, 82).

Şeyhlü Kazası'ndan istenen sürsat zahiresi Bardakçı menziline askerinin iaşe organizasyonu için kullanılmıştı. Buradan talep edilen zahire 20 Muharrem 1048 (3 Haziran 1638) tarihinde orduya teslim edilmişti. Şeyhlü kazasından sürsat dışında iştirayla da zahire talep edilmişti. Bununla beraber Şeyhlü Kazası'nı ön plana çıkartan husus sürsat ve iştirayla talep edilen zahirenin büyük kısmının menzile ulaştırılmış olmasıydı. Nitekim 1.200 kilelik sürsatla istenen arpanın yanında, 100 kile daha satın alınarak 1.300 kile arpa temin edilmişti. Sürsatla istenen 6.000 adet ekmeğin yanında 6.000 adet daha temin edilerek 12.000 ekmek orduya ulaştırılmıştı. Eksik kalan iaşe maddesi sadece 5 vukiyye yağ ile 5 vukiyye balı. Bunlara bedel olarak, balın vukiyyesine 20 akçe, yağın vukiyyesi içinse 30 akçe olmak üzere toplam 250 akçe bedel tahsil edilip ordu hazinesine teslim edilmişti (KK 2583, 9,79).

Kütahya'nın Çal Kazası'ndan toplanan sürsat zahiresi Bayat menziline iaşe organizasyonunu sağlamak için 22 Muharrem 1048 (5 Haziran 1638) tarihinde Nüzul Emîni Mustafa Ağa'ya teslim edilmişti. Çal Kazası'ndan da talep edilen zahirenin büyük kısmı eksiksiz menzile ulaştırılmıştı. Lakin bir tek talep edilen unun tahsili esnasında farklılık yaşanmıştı. Buna göre 100 kile un yerine 6.000 adet ekmek istenmiş, istenen ekmeğin ise 4.500 adedi menzile gönderilmişti. Kalan 1.500 adet ekmek yerineyse, 1.500 akçe bedel alınmıştı (KK 2583, 9, 81).

Bağdat Seferi'nde menzil iaşe organizasyonuna önemli miktarda katkı sağlayan bir başka Kütahya Sancağı'na bağlı kaza Uşak'tı. Bu kazadan da hem sürsat kapsamında, hem de iştirayla sağlanan zahire 20 Muharrem 1048 (3 Haziran 1638) tarihinde Bardakçı menziline Mustafa Ağa'ya temessük karşılığı verilmişti. Lakin sürsat kapsamında tarh edilen zahirenin tahsili esnasında da birtakım sıkıntılar yaşanmıştı. Öyle ki 1.201,5 kile arpa Uşak'tan tahsil edilmiş, ancak bu rakamın 1.101,5 kilesi sürsat kapsamında alınmıştı. Anlaşılan sürsat kapsamında talep edilen zahirenin 198,5 kilesi bakiye kalmış, 100 kile arpa ise iştiray yoluyla temin edilmişti. Uşak'tan istenen 6.000 adet ekmek yerineyse 7.944 adet ekmek temin edilmişti. Ancak bunun 6.000 adedi iştiray yoluyla temin edilmiş, sürsat kapsamında istenen ekmeğin 4.056 adediyse bakiye kalmıştı. Yine sadeyağın 15 vukiyyesi, balın ise 50 vukiyyesi (yani tamamı) teslim edilememişti. Sürsat kapsamında bakiye kalan bu zahireler için 11.461 akçe bedel alınıp ordu hazinesine teslim edilmişti (KK 2583, 9, 79).

Kütahya Sancağı'nın Banaz Kazası da sürsat ve iştirayla menzil organizasyonuna zahire temin edilen bir diğer mahaldi. Banaz halkının sağladığı zahire 21 Muharrem 1048 (4 Haziran 1638) tarihinde Han-ı Hüsrev Paşa menziline ulaştırılmıştı. Diğer kazalarda olduğu gibi, talep edilen zahirenin bir kısmı temin edilememişti. Buna göre 500 kile arpanın 36,5 kilesi bakiye kalmış, ancak 100 arpa iştirayla satın alınarak, toplamda 563,5 kile arpa menzile nakledilmişti. 6.000 adet ekmeğin ise tamamı menzile ulaştırılmıştı. Anlaşıldığı üzere sürsat kapsamında talep edilen 6.000 ekmek temin edilememişti. Lakin bu ekmekler sürsat kapsamında istenen değil, satın alınarak

sağlanmıştı. Sürsat kapsamında bakiye kalan arpa için kilesi 30 akçeden 1.095 akçe, her bir ekmek için 1 akçeden 6.000 akçe tahsil edilip, ordu hazinesine aktarılmıştı (KK 2583, 9, 80).

Bağdat Seferi'nin menzil organizasyonuna mütevazî katkı sağlayan bir diğer Kütahya'ya bağlı kaza Sirke'ydi. Sirke Kazası'ndan talep edilen zahire ağırlıklı olarak sürsat kapsamında istenmiş ve istenen zahirenin büyük kısmı Han-ı Hüsrev Paşa menziline 21 Muharrem 1048 (4 Haziran 1638) tarihinde teslim edilmişti. Nitekim talep edilen zahireden sadece 18 kile un ve 4 kile bal bakiye kalmıştı. Bakiye kalan miktar için 1.160 akçe bedel alınmıştı. Sirke Kaza'sından iştirâ ile temin edilen zahire sadece 60 kile arpayla sınırlıydı (KK 2583, 9, 80).

Kütahya'nın Eşme Kazası'nda sağlanan zahire ise Han-ı Hüsrev Paşa menziline iştirâ organizasyonunda kullanılmak üzere 21 Muharrem 1048 (4 Haziran 1638) tarihinde nüzul eminine teslim edilmişti. Talep edilen zahireyle, tedarik edilen zahire arasında yine birtakım farklılıklar mevcuttu. Öyle ki sürsat dâhilinde istenen 300 kile arpanın 5 kilesi, 50 kile unun 42 kilesi 25 vukiyye balın 5 vukiyyesi bakiye kalmıştı. Bunun yanında 50 kile arpa satın alımla temin edilip, ilgili menzile ulaştırılmıştı. Bakiye kalan sürsat zahire içinse arpanın kilesi 30, unun kilesi 60 ve balın vukiyyesi 20 akçeden toplam 2.770 akçe tahsil edilmişti (KK 2583, 10, 80).

Dağardı Kazası'ndan sürsat çerçevesinde temin edilen zahire Bayat menziline iştirâ organizasyonu için kullanılmıştı. Ancak Dağardı halkının 22 Muharrem 1048 (5 Haziran 1638) tarihinde menzile ulaştırdığı zahire talep edilenden farklıydı. Nitekim arpanın 185 kilesi, sadeyağın 1 vukiyyesi, balın ise 5 vukiyyesi bakiye kalmıştı. Talep edilen unda ise durum daha farklı gelişmişti. Öyle ki 100 kile un yerine 6.000 adet ekmek istenmiş, ancak bunun 1.520 adedi menzile gönderilmiş, 4.480 adedi bakiye kalmıştı. Bakiye kalan arpa için kilesi 30, bal için 20, sadeyağ için 30 ve her bir ekmek için 1 akçeden toplam 5.360 akçe toplanmıştı. Fakat 160 kile arpanın bedeli alınmamış bakiye kalmıştı (KK 2583, 10, 81).

Kütahya'nın Selendi Kazası'ndan sürsat kapsamında toplanan zahire yine Bayat menziline iştirâ organizasyonu için 22 Muharrem 1048 (5 Haziran 1638) tarihinde ordu nüzul eminine teslim edilmişti. Diğer kazalara nazaran Selendi Kazası'ndan talep edilen sürsat zahiresinin büyük kısmı tahsil edilmişti. Sadece 500 kile arpanın 43,5 kilesi tahsil edilememiş, bunun yerine kilesi 30 akçeden 1.305 akçe bedel alınıp, ordu hazinesine ulaştırılmıştı. 50 kile un yerineyse 3.000 adet ekmek tahsil edilmişti (KK 2583, 10, 81).

Çakırca Kazası'ndan temin edilen sürsat zahiresi de yine Bayat menziline iştirâ için kullanılmıştı. Diğer kazalara oranla daha az zahire talep edilmesine karşın Çakırca Kazası'ndan talep edilen zahirenin karşılanmasında bir takım sorunlar yaşanmıştı. Öyle ki arpanın 8 kilesi, sadeyağın 6 vukiyyesi balın 5 vukiyyesi bakiye kalış ve 1.320 akçe bedel alınmıştı. Ancak 50 kile unun yerine 2.160 adet ekmek alınmış, 840 adet ekmek ise hiç tahsil edilememişti (KK 2583, 11, 81).

Bayat menziline iştirâ organizasyonu için zahire sağlayan bir diğer Kütahya Kazası Güre'ydi. Güre Kazası'ndan sadece sürsat kapsamında zahire talep edilip toplanmıştı. Talep edilen zahire içerisinden en fazla eksik tahsil, unun temini esnasında yaşanmıştı. Nitekim pek çok kazada olduğu gibi Güre'den de istenen un yerine ekmek talep edilmişti. Lakin 50 kile un yerine talep edilen 3.000 adet ekmeğin 1.450 adedi menzile ulaştırılmıştı. Bakiye kalan ekmek ise 1.450 adedinin bedeli tahsil edilmiş, yani 100 adet ekmek bedeli affedilmişti. Güre Kazası'ndan bunun dışında 15 vukiyye balın ve 7 vukiyye sadeyağın aynî tahsili gerçekleşmemiş, buna karşılık olarak 321,5 akçe bedel tahsil edilmişti (KK 2583, 10, 81).

Honaz Kazası'nın menzil iştirâ organizasyonuna katkısı sürsat kapsamında sağladığı zahireyle sağlanmıştı. Buradan sağlanan zahire yine Bayat menziline iştirâ için kullanılmıştı. Honaz Kazası'ndan menzile gönderilen zahire büyük ölçüde talep edildiği şekliyle teslim edilmişti. Yalnız 100 kile un yerine, 6.000 adet ekmek istenmiş, bu miktarın ise 3.440 adedi menzile ulaştırılmıştı. Bakiye kalan 2.560 adet ekmek yerine her bir adet 1 akçe olmak üzere 2.560 akçe

bedel alınıp, ordu hazinesine ulaştırılmıştı. Bunun dışında talep edilen diğer zahire maddeleri menzile eksiksiz ulaştırılmıştı (KK 2583, 10, 81).

Kütahya'nın Geyikler Kazası'ndan sağlanan zahire Bayat menziline iâşe organizasyonu için kullanılmıştı. Bu kazadan da talep edilen kile un yerine 3.000 adet ekmek istenmiş, fakat bu miktarın 2.260 adedi menzile ulaştırılmış, 740 adedi bakiye kalmıştı. Ekmek dışında 11,5 vukiyye sadeyağ ve 7 vukiyye bal menzile gönderilememişti. Gönderilemeyen balın vukiyyesi 20, sadeyağın vukiyyesi 30 ve ekmeğin adedi 1 akçeden toplam 1.225 akçe toplanıp ordu hazinesine teslim edilmişti (KK 2583, 10, 81).

Bağdat Seferi'nde Kütahya Sancağı'na bağlı Lazkiye Kazası, Han-ı Hüsrev Paşa menziline iâşe organizasyonuna hem sürsat hem de iştirayla önemli katkı sağlamıştı. Öyle ki Lazkiye'den talep edilen 1.000 kile zahirenin yanına 200 kile de iştirayla temin edilip menzile ulaştırılmıştı. Bunun dışında 200 kile un yerine 12.000 adet ekmek istenmiş, ancak bu miktarın 7.600 adedi menzile getirilmişti. Ekmek dışında sadece 7 vukiyye bal bakiye kalmış, bakiye kalan 4.400 ekmek ve 7 vukiyye bal için 4.540 akçe bedel alınmıştı (KK 2583, 10, 80).

Kütahya'nın Dazkırı Kazası Han-ı Hüsrev Paşa menziline iştiray ve sürsatla zahire sağlayan bir diğer noktaydı. Dazkırı halkı talep edilen miktarın üzerinde zahireyle adı geçen menzile katkı sağlamıştı. Nitekim 500 kile arpaya ilave olarak 100 kile arpa daha satın alınarak menzile ulaştırılmıştı. 3.000 adet ekmek yerine 4.230 adet ekmek temin edilmiş, ancak bunun 1.230 adedi sürsat çerçevesinde sağlanırken 3.000 adedi iştirayla temin edilmişti. Bakiye kalan 1.770 ekmek için bedel alınmıştı. Buna ilaveten 5 vukiyye sadeyağ bakiye kalmış ve bedel olarak 150 akçe tahsil edilmişti (KK 2583, 10, 80).

Kütahya Sancağı'na bağlı menzil organizasyonu için talep edilen zahirenin tüm kalemleri bakiye kalan iki kazadan biri Tayla maa Osmanili'ydi. Nitekim temin edilemeyen zahire kalemlerinin her bir kalemi için bedel tahsil edilmişti. Buna göre 600 kile arpa için 30.000 akçe, 100 kile un için 6.000 akçe, 50 adet koyun için 12.000 akçe, 50 vukiyye sadeyağ için 1.500 akçe, 25 vukiyye bal için 500 akçe, 15 çeki odun için 1.200 akçe tahsil edilmişti (KK 2583, 10, 79).

Bacı Kazası'nın sürsat zahiresi Bolvadin menziline iâşe organizasyonunda kullanılmak için talep edilmişti. Ancak Bacı Kazası'ndan toplanan zahirenin büyük kısmı 28 Muharrem 1048 tarihinde ordu nüzul emrine teslim edilmiş, yani planlandığının aksine toplanan zahire Bolvadin menzili için değil Argıthanı menziline iâşe organizasyonu için sarf edilmişti¹¹. Bu çerçevede 400 kile arpa, 96 kile un ve 40 vukiyye sadeyağ orduya ulaştırılmış, bakiye kalan 4 kile un, 10 vukiyye sadeyağ ve 25 vukiyye bal için 1.040 akçe bedel alınmıştı. Bununla beraber talep edilen 40 adet koyun ordunun dönüşü esnasında kullanılmak için 18 Cemaziyelevvel 1049 (16 Eylül 1639) tarihinde ordu ganem emrine teslim edilmişti (KK 2583, 10). Bu gecikmelerden anlaşılan, Bacı halkının Bağdat Seferi'nde üzerlerine düşen yükümlülüklerini yerine getirmekte zorlanmıştı.

Homa Kazası'nda sağlanan sürsatla Bayat menziline iâşe organizasyonu sağlanmıştı. Ancak Bacı Kazası'nda olduğu gibi bazı kalemlerin tesliminde birtakım sıkıntılar olmuştu. Öyle ki buradan talep edilen 60 adet koyun ancak 18 Cemaziyelevvel 1049 (16 Eylül 1639) tarihinde ordu ganem emini Şaban Ağa'ya teslim edilmişti. Bunun dışında diğer talep edilen zahire Bayat menziline ulaştırılmıştı (KK 2583, 10, 81).

Kütahya'nın Bağdat Seferi'ne en fazla katkı sağlayan kazalarından birisi de Simav'dı. Simav kazasından sürsat kapsamında temin edilen zahire 22 Muharrem 1048 (5 Haziran 1638) tarihinde Bayat menziline orduya teslim edilmişti. Kütahya'nın diğer kazalarında olduğu gibi buradan talep edilen zahirede de teslim esnasında bir takım eksikliklere ve değişmelere sahne olmuştu. Nitekim arpanın 4,5 kilesi, sadeyağın 2 vukiyyesi ve balın 20 vukiyyesi bakiye kalmıştı. Bunun yanında en

¹¹ Ordu 28 Muharrem 1048 (11 Haziran 1638) tarihinde Argıthanı menziline konaklamıştı. Bkz. Ünal, 200: 233.

önemli değişim unun tahsili esnasında yaşanmış, 200 kile un yerine 12.000 adet ekmek istenmiş, lakin bu ekmeğin 4.542 adedi bakiye kalmıştı. Bakiye kalan kalemler için -daha önce ifade ettiğimiz birimden- toplam 5.137 akçe bedel alınmıştı (KK 2583, 11, 81).

Eğrigöz Kazası'ndan toplanan sürsat ve iştirayla temin edilen arpa Han-ı Hüsrev Paşa menziline 21 Muharrem 1048'de (4 Haziran 1638) ulaştırılmış, bu menzilin iaşe organizasyonu için kullanılmıştı. Buna göre talep edilenden biraz daha fazla olarak, 940 kile arpa temin edilmişti, 20 kile ise bakiye kalmıştı. Anlaşılan Eğrigöz Kazası'ndan sürsat kapsamında talep edilen 800 kile arpanın 780 kilesi tahsil edilmiş, 120 kile arpa ise satın alınarak menzile ulaştırılmıştı. Talep edilen 100 kile un yerineyse yine 6.000 adet ekmek istenmiş, ancak bu miktarın 1.056 adedi temin edilmiş, bakiye kalan 4.944 adet ekmek içinse bedel alınmıştı. Anlaşılan ekmek temin etmekte zorlanan bir başka kaza Eğrigöz Kazası'ydı ve talep edilen ekmeği aynî olarak ancak % 18'ini temin edebilmişti. Eğrigöz Kazası'ndan talep edilip bir kısmı bakiye kalan bir diğer iaşe kalemi baldı. Nitekim balın 12 vukiyyesi menzile ulaştırılmış, 13 vukiyyesi ise bakiye kalmıştı. Bununla beraber Eğrigöz'den bakiye kalan un, bal ve arpa için toplam 5.804 akçe tahsil edilmişti (KK 2583, 10, 80).

Bağdat Seferi sürecinde menzil organizasyonuna katkı sağlayan Kütahya Sancağı'nın son kazası Kula'ydı. Ancak Hüsrev Paşa menzili için Kula sancağından talep edilen zahirenin hiçbirini teslim edilememişti. Bunun yanında istenen zahireye karşılık talep edilen bedel toplanmış, lakin bu bedel bazı kalemlerde yüksek talep edilmişti. Öyle ki arpa için 50, ekmek için 2 akçe bedel belirlenmişti. Nitekim bu rakamlar -tıpkı Tayla maa Osmanili'nde olduğu gibi- talep edilen zahirenin hepsini veremeyen kazalardan istenen rakamlardı. Bunun dışında koyun için 240 akçe, sadeyağın vukiyyesi için 30 akçe, balın vukiyyesi için 20 akçe, odunun çekisi için 80 akçe bedel talep edilmişti. Bu rakamlar diğer kazalardan istenen rakamlarla aynıydı. Belirlenen bedeller üzerinden Kula kazasından 98.800 akçe bedel alınıp, ordu hazinesine aktarılmıştı (KK 2583, 11, 80).

2. Kütahya Sancağı'nın Revan ve Bağdat Seferlerinde Kuşatma ve İleri Harekâta Katkısı

Revan ve Bağdat seferlerinde Kütahya Sancağı'na bağlı kazalar sadece menzil iaşe organizasyonu dâhilinde katkı sağlamamışlardı. Bunun yanında Osmanlı Ordusu'nun kuşatma ve sonrasında iaşe organizasyonuna farklı yükümlülükler kapsamında da katkıda bulunmuşlardı. Bu süreçte Kütahya Sancağı halkının üstlendiği yükümlülük nüzuldu. Nitekim nüzul kapsamında talep edilen aynî zahire, yine kaza halkı tarafından belirlenen yerlere nakledilmişti. Nüzulün menzil organizasyonu çerçevesinde zahire talep edilen sürsattan en temel farkı sadece un ve arpadan müteşekkil olmasıydı. Nüzul vergisi avarız hanesine göre belirlendiğinden daha sistemli uygulanmış bir vergiydi (Polat, 2018: 829-862). Bu çerçevede aşağıda Revan Seferi esnasında Kütahya Sancağı'na bağlı kazalardan nüzul çerçevesinde talep edilen zahire verilmiştir.

Tablo 3: *Kütahya Sancağı'ndan Revan Seferi'nin İleri Harekât İçin Tarh Edilen Nüzul Zahiresi*

Nüzulün Alındığı Yerler	Avarız Sayısı	Hane Toplam	Tarh Edilen Zahire	Tarh Edilen Un Kile	Tarh Edilen Arpa Kile
Kütahya maa Tavşanlı	763,5	1.908,5	381,75	1.527	
Gedüs	182	455	91	364	
Ezine	221	552,5	110,5	442	
Akkeçilü	20	50	10	40	
Bozguş	100	250	50	200	
Çarşamba	120	287,5	57,5	230	
Gököyük	140	350	70	280	
Baklan	104,5	261	52,25	209	
Şeyhlü	200	500	100	400	
Çal	114,5	286,25	57,25	229	
Uşak	200	500	100	400	
Banaz	57,5	143,25	28,25	115	
Sirke	21,5	53,75	10,75	43	
Eşme	22,5	56,25	11,25	45	
Dağardı	120	300	60	240	
Selendi	69,5	173,5	34,5	139	
Çakırca	31	77,5	15,5	62	
Güre	34	80	14	68	
Honaz	74,5	186,25	37,25	149	
Geyikler	55,5	142,5	28,5	114	
Lazkiye	273	682,5	136,5	546	
Dazkırı	88,5	220,25	44,25	176	
Tayla maa Osmanili	80	200	40	160	
Bacı	43,5	108,75	21,75	87	
Homa	67	167,5	33,5	134	
Simav	402	1.005	201	804	
Eğrigöz	284	710	142	568	
Kula	268,5	671,25	134,25	537	
Toplam	4.158	10.379,5	2.073,5	8.308	

Tablodaki rakamlardan görüldüğü üzere, en fazla zahirenin talep edildiği kaza Kütahya ve Tavşanlı kazasıydı. Lakin buradan tarh edilen zahirenin tamamı teslim edilememişti. Öyle ki 10,5 hanenin vermesi gereken zahire bakiye kalmış ve buna karşılık 63 kuruş ödenmişti. Kütahya ve

Tavşanlıya bağlı 753 hanedense 1.506 kile arpa ve 376,5 kile un toplanmış ve Revan Kalesi'ne teslim etmişti (D.Mkf 27447, 12). Kütahya ve Tavşanlı gibi tarh edilen zahirenin tamamını teslim edemeyen başka kazalar da mevcuttu. Bunlardan biri Dağardı Kazası'ydı. Nitekim bu kazadan tarh edilen zahirenin yarısı aynî olarak teslim edilememişti. Dağardı Kazası'nın 60 avarız hanesinden bakiye kalan zahire için (hane başına 6 kuruştan) 360 kuruş bedel toplanmıştı. Bu aynî bedel yanında Dağardı menzilinden 120 kile arpa ve 30 kile un tahsil edilip Revan Kalesi'ne ulaştırılmıştı. Simav Kazası'nın ise 402 avarız hanesinden 300 hanesi aynî 102 hanesi nakdî ödeme yapmıştı. Nakdî bedel olarak hane başına 6 kuruştan, 612 kuruş ödenmişti. Nüzulün aynî bedeli toplamda 750 kile un ve arpa olarak Revan Kalesi'ne temessük karşılığı teslim edilmişti. Eğrigöz Kazası'nın 284 avarız hanesinden 190'ü aynî 94 ise nakdî olarak yükümlülüklerini gerçekleştirmişti. Bu çerçevede yükümlülüklerini aynî gerçekleştiremeyen 94 haneden 564 kuruş bedel, aynî temin eden 190 haneden ise toplamda 475 kile zahire tedarik edilmişti. Eğrigöz Kazası halkı aynî sağladıkları zahireyi Revan Kalesi'ne ulaştırmışlardı. Hem aynî hem de nakdî yükümlülüğünü gerçekleştiren Kütahya Sancağı'na bağlı son kaza Kula Kazası'ydı. Kula Kazası 170 avarız hanesinden tedarik ettiği 425 kile un ve arpadan oluşan aynî nüzul zahiresini Revan Kalesi'ne ulaştırmıştı. Kula'nın aynî zahire tedarik edemeyen 98,5 hanesiyse nakdi bedel ödemişti (D.Mkf 27447, 13).

Kütahya Sancağı'nın tarh edilen zahirenin bir kısmını aynî, bir kısmını nakdi ödeyen bu beş kazası dışında, tarh edilen zahirenin tamamını aynî ödeyen kazaları da mevcuttu. Nitekim Ezine, Çarşamba, Gököyük, Baklan, Çal, Uşak, Banaz, Selendi, Güre, Honaz, Geyikler, Lazkiye, Dazkırı ve Homa olmak üzere 14 kaza tarh edilen nüzul yükümlülüğünün tamamını aynî olarak yerine getirmişti. Bu kazalardan toplanan nüzulün hepsi, kaza kadıları ve onların kiraladığı mekkareciler vasıtasıyla Revan Kalesi'ne ulaştırılmıştı (D.Mkf 27447, 12-13).

Bunların yanında Kütahya Sancağı'na bağlı nüzul tarh edilmiş kazalar olduğu gibi hiç tahsil sağlanamamış kazalar da mevcuttu. Öyle ki Gediz Kazası'ndan hane başına 6 kuruş bedel alınmak üzere 1.092 kuruş tahsil edilip 29 Cemaziyelevvel 1046 (29 Ekim 1636)'da ordu hazinesine teslim edilmişti. Akkeçilü kazasından tahsil edilen 120 kuruş, 15 ve 20 Cemaziyelevvel 1045 (27 Ekim ve 1 Kasım 1635) tarihlerinde tahsil edilmişti. Aynı şartlarla Bozguş Kazası'ndan 600 kuruşun teslimi 20 Cemaziyelevvel 1045 (1 Kasım 1635) tarihinde tamamlanmıştı. Benzer bir biçimde aynî tahsilâtı gerçekleştiremeyen Şeyhlü, Sirke, Eşme, Çakırca, Tayla maa Osmanili ve Bacı kazalarından hane başına 6 kuruş bedel hesaplanarak tahsili gerçekleşmişti (D.Mkf 27447, 12-13).

Bu açıklamalar sonunda Revan Seferi esnasında Kütahya Sancağı'ndan toplanan nüzul zahiresine genel olarak bakacak olursak, Kütahya Sancağı'nın 4.158 avarız hanesinden 7.712,75 kile nüzul zahiresi aynî toplanmıştı. Bu miktarın 6.177 kilesi arpadan ve 1.535,75 kilesi undan müteşekkildi. Aynî teslimatı gerçekleşen zahirenin hemen hemen hepsi ise sefer esnasında fethedilen Revan Kalesi'ne sancak kadıları yahut onların atadığı görevliler tarafından ulaştırılmıştı. Bunun yanında aynî tarh edilmiş fakat yerine getirilememiş zahire için 6.660 kuruş bedel toplanmıştı (Polat, 2015: 212). Anlaşılan Kütahya Sancağı nüzul vergisi kapsamında üzerine düşen yükümlülüğü büyük ölçüde aynî yerine getirmiş, aynî yerine getiremediği kısmı nakdî olarak tamamlamıştı. Özellikle aynî alınan vergi yeni fethedilen Revan Kalesi'nin tahkimi ve ordunun ileri yürüyüşü esnasında kullanılmıştı. Bu durum, her ne kadar Kütahya Sancağı ve ona bağlı kazalar Batı Anadolu'da bulunsa da Revan Kalesi'nin tahkiminde ve Revan ötesinde ordunun iaşesinde Kütahya Sancağı'nın önemli yükümlülükler yerine getirdiğini göstermektedir.

Kütahya Sancağı'na bağlı kazalar Revan Seferi'nde olduğu gibi Bağdat Seferi'nde de Ordunun yürüyüşü esnasında destek vermişlerdi. Yukarıda da ifade edildiği gibi bu destek yine nüzul mükellefiyeti çerçevesinde gerçekleşmişti. Nitekim tabloda Bağdat Seferi esnasında nüzul doğrultusunda Kütahya Sancağı'ndan talep edilen nüzul zahiresi ortaya konmuştur.

Tablo 4: Kütahya Sancağı'ndan Bağdat Seferi'nin İleri Harekât İçin Tarh Edilen Nüzul Zahiresi

Nüzulün Yerler	Alındığı Avarız Hane Sayısı	Tarh Edilen Toplam Zahire	Tarh Edilen Un Kile	Tarh Edilen Arpa Kile
Kütahya maa Tavşanlı ve Gedüs	945,5	2.363,5	472,5	1.891
Ezine	221			
Akkeçilü	20	50	10	40
Bozguş	100	250	50	200
Çarşamba	120			
Gököyük	140			
Baklan	104,5	261,25	52,25	209
Şeyhlü	200	500	100	400
Çal	114	285	57	228
Uşak	200	500	100	400
Banaz	57,5			
Sirke	21,5	53,75	10,75	43
Eşme	22,5	56,25	11,25	45
Dağardı	120	300	60	240
Selendi	69,5	173,5	34,5	139
Çakırca	31			
Güre	34	85	17	68
Honaz	74,5			
Geyikler	55,5	138,5	27,5	111
Lazkiye	273			
Dazkırı	88,5	221,25	44,25	177
Tayla maa Osmanili	80			
Bacı	43,5	108,75	21,75	87
Homa	67	167,5	33,5	134
Simav	402	1.005	201	804
Eğrigöz	284	710	142	568
Kula	268,5	671,25	134,25	537
Toplam	4.158	7.900,50	1.579,5	6.321

Bağdat Seferi esnasında en fazla zahire Kütahya, Tavşanlı ve Gediz kazalarından tarh edilmişti. Tıpkı menzil organizasyonunda olduğu gibi Bağdat Seferi'nde Kütahya ve Tavşanlı'nın yanına Gediz Kazası da eklenmiş ve bir vergi birimi olarak değerlendirilmişti. Bunun yanında bu üç kazadan aynı olarak tam tahsilât sağlanamamıştı. Öyle ki arpanın tamamı ve unun 250 kilesi tahsil edilip, Bağdat yakınlarına kadar taşınmış ve orduya teslim edilmişti. Lakin bakiye kalan 222,5 kile

un için kile başına 2 kuruş bedel belirlenmiş ve bu bedelin karşılığı 445 kuruş 8 Şevval 1048 (12 Şubat 1639) tarihinde ordu hazinesine ödenmişti (MAD 4347, 51).

Akkeçilü kazasından tarh edilen nüzul zahiresinin tamamı tahsil edilmişti. Yalnız arpanın ve unun teslim tarihleri farklıydı. Öyle ki arpa kuşatma öncesinde Bağdat'a birkaç menzil kalmışken 1048 Recep ayının guresinde (1638 Kasım ayının başlarında), un ise kuşatmanın devam ettiği bir tarihte 2 Şaban 1048 (9 Aralık 1638)'de ulaştırılmıştı. Bozguş Kazası da tarh edilen nüzul zahiresinin tamamını farklı zamanlarda teslim etmişti. Buradan alınan arpanın 155 kilesi 2 Recep 1048 (9 Kasım 1638) tarihinde Elvan Tepe denilen mevkide, 45 kilesi ise 5 Recep 1048 (12 Kasım 1638) tarihinde Yakubi¹² denen mevkide teslim edilmişti. Un ise yine kuşatma esnasında 20 Recep 1048 (27 Kasım 1638) tarihinde 36 kilesi, geriye kalan miktarsa 3 Şaban 1048 (10 Kasım 1638) tarihinde orduya ulaştırılmıştı (MAD 4347, 51).

Tarh edilen yükümlülüğün tamamını yerine getiren Baklan Kazası'ndan da un ve arpa farklı zamanlarda teslim edilmişti. Buna göre arpa 25 ve 28 Cemaziyelahir 1048 (3 ve 6 Kasım 1638) tarihinde ordunun yürüyüşü esnasında, un ise yine kuşatma esnasında 4-6 Recep 1048 (11-13 Kasım 1638) ve 23 Recep 1048 (30 Kasım 1638) tarihlerinde orduya ulaştırılmıştı. Nüzul zahiresinin tamamını teslim eden Kütahya Sancağı'na bağlı diğer kazalar Şeyhlü ve Çal kazalarıydı. Bu kazalardan arpa tek seferde 23 Recep 1048 (30 Kasım 1638) tarihinde, aynı şekilde un da tek seferde 2 Şaban 1048 (9 Aralık 1638)'de kuşatma esnasındaki ordunun ihtiyaçları için teslim edilmişti. Yükümlülüğünü eksiksiz yerine getiren bir diğer kaza Uşak'tı. Buradan talep edilen arpa 2 ila 10 Recep 1048 (9-17 Kasım 1638) tarihleri arasında 4 parçada yürüyüş halindeki ordunun ihtiyaçlarını karşılamak için taşınıp, teslim edilmişti. Diğer kazalarda olduğu gibi Uşak kazasından da un 15-17 Recep 1048 (22-24 Kasım 1638) ve 2 Şaban 1048 (9 Aralık 1638) tarihlerinde 3 seferde orduya ulaştırılmış ve kuşatma esnasında kullanılmıştı. Kütahya'daki diğer kazalara nazaran daha düşük miktarda bir talep olsa da Sirke kazasından talep edilen zahirenin tamamı eksiksiz iletilmişti. Buradan talep edilen arpanın büyük kısmı 21 Recep 1048 (28 Kasım 1638) tarihinde ve geride kalan 3 kilesi ise 21 Şaban 1048 (28 Aralık 1638) tarihinde, un ise 2 Şaban 1048 (9 Aralık 1638) tarihinde teslim edilmişti (MAD 4347, 51-52).

Eşme Kazası'ndan talep edilen nüzul zahiresinin de hemen hemen tamamı aynî tahsil edilmişti. Öyle ki Eşme'den toplanan arpa 20 ve 22 Recep 1048 (27-29 Kasım 1638) tarihlerinde, unun ise 11 kilesi 26 Recep 1048 (3 Aralık 1638) tarihinde orduya ulaştırılmıştı. Alınamayan 0,25 kile içinse 1 kuruş bedel ödenmişti. Bağdat Seferi'nde Kütahya Sancağı'ndan önemli miktarda zahire sağlayan kazalardan biri Dağardı'ydı. Buradan toplanan arpa 3 Recep 1048 ile 23 Recep 1048 (10 Kasım-30 Kasım 1638) tarihi arasında beş parçada, un ise 28 Cemaziyülahir 1048 ile 12 Şaban 1048 (6 Kasım 1638 ile 19 Aralık 1638) arasında yine beş parçada orduya teslim edilmişti. Selendi Kazası nüzul yükümlülüğünü eksiksiz yerine getiren bir başka kazaydı. Bu kazadan toplanan arpa 27 Cemaziyelahir 1048 ila 12 Şaban 1048 (5 Kasım 1638 ile 19 Aralık 1638) tarihleri arasında beş parçada, un ise 20 Recep 1048 (27 Kasım 1638) tarihinde tek seferde orduya ulaştırılmıştı. Kütahya Sancağı'na bağlı kazalardan olup birden fazla defada yükümlü olduğu zahirenin tamamını teslim eden bir diğer kaza Güre'ydi. Güre Kazası'nın arpası 25 Cemaziyelahir 1048 ile 12 Şaban 1048 (3 Kasım 1638 ile 19 Aralık 1638) tarihleri arasında altı ayrı parçada, ordunun yürüyüşü ve kuşatma esnasında orduya ulaştırılmışken, un 20 Recep 1048 ile 25 Şaban 1048 (27 Kasım 1638 ile 1 Ocak 1639) arasında üç ayrı parçada teslim edilmişti (MAD 4347, 52).

Geyikler Kazası da üzerine düşen nüzul zahiresini Bağdat ve yakınlarına eksiksiz göndermişti. Bu çerçevede arpayı 24 Cemaziyelahir 1048 (2 Kasım 1638)'de, unu ise 20 Recep 1048 ila 2 Şaban 1048 (27 Kasım 1638 ile 9 Aralık 1638) tarihlerinde orduya ulaştırmıştı. Dazkırı Kazası da yükümlülüğünün tamamını yerine getirmişti. Öyle ki kazadan toplanan arpayı 28 Cemaziyelahir 1048 (6 Kasım 1638) tarihinde, unu ise üç parçada 2 ve 20 Recep 1048 ile 28 Şaban 1048 (9 ve 27

¹² İlgili tarihlerde ordunun bulunduğu menziller için bkz. Ünal, 2000: 241.

Kasım ile 4 Ocak 1639) tarihlerinde temessük karşılığı teslim edilmişti. Bir diğer yükümlülüğünü eksiksiz yerine getiren kaza Bacı idi. Nitekim buradan toplanan arpa 29 Recep 1048 (6 Aralık 1638) tarihinde, un 2 Şaban 1048 (9 Aralık 1638)'de orduya ulaştırılmıştı. Üzerine düşen nüzul vergisini eksiksiz toplayıp, taşıyıp teslim eden bir başka Kütahya Sancağı'nın kazası Homa'ydı. Bu kazadan toplanan arpa 24 Cemaziyelahir 1048 ile 12 Recep 1048 (2 Kasım 1638 ile 19 Kasım 1638) arasında, un 21-28 Recep 1048 (28 Kasım-5 Aralık 1638) tarihlerinde yürüyüş esnasındaki askerlerin iâşesi için kullanılmıştı (MAD 4347, 53).

Kütahya Sancağı'nın en fazla nüzul zahiresi tarh edilen ve eksiksiz tahsil sağlayan kazalarından bir diğeri Simav'dı. Öyle ki Simav'dan istenen arpa 11 parçada 25 Cemaziyelahir 1048 ile 11 Recep 1048 (1 Kasım 1638 ile 18 Kasım 1638) tarihleri arasında, un 5 parçada 23-29 Recep 1048 (30 Kasım-6 Aralık 1638) tarihleri arasında teslim edilmişti. Eğrigöz Kazası yükümlülüğü olan nüzulu en fazla çaba ile nakleden Kütahya kazasıydı. Nitekim 1-29 Recep 1048 8 Kasım-6 Aralık 1638) arasında yükümlü olduğu arpayı 12 parçada, unu 1 Recep 1048 ile 2 Şaban 1048 (8 Kasım-9 Aralık 1638) tarihleri arasında 7 parçada orduya taşımıştı. Son olarak yükümlülüğünü eksiksiz yerine getiren Kütahya Sancağı'nın kazası Kula idi. Kula Kazası'ndan toplanan arpa 19-24 Recep 1048 (26 Kasım-1 Aralık 1638) tarihlerinde, un ise 2 Şaban 1048 (9 Aralık 1638)'de ulaştırılmış ve bu zahireler ordunun iâşesi için kullanılmıştı (MAD 4347, 53).

Bununla beraber, Bağdat Seferi'nde Kütahya Sancağı'nın Banaz, Çakırca ve Tayla maa Osmanili kazalarından nüzul alınmamış, bu kazalar bu seferde nüzulden muaf tutulmuştu. Kaynakta niçin muaf tutulduğu belirtilmemekle birlikte, bu durumun muhtemel nedeni ödeme güçlüğünden dolayı kaza halkının muafiyet talebiydi. Bunun dışında Ezine, Çarşamba, Gököyük ve Honaz kazalarındansa bedel alındığı kaydedilmiş, lakin bedel miktarı belirtilmemişti. Lazkiye (Denizli) kazasına dairse hiçbir bilgi kayıtlı değildi (MAD 4347, 52-53). Buradan hareketle Bağdat Seferi esnasında ordunun yürüyüşüne katkı sağlamak için Kütahya Sancağı'na bağlı kazalardan 7.678 kile zahire toplanmıştı. Nitekim bu miktarın 1.356,75 kilesi undan ve 6.321 kilesi arpadan oluşmaktaydı. Anlaşılan tarh edilen arpanın tamamı toplanmışken unun temininde küçük aksaklıklar yaşanmıştı. Bunun yanında bedel talep edilen kazalardan, bedel alınıp alınmadığı yahut hangi oranda alındığı tespit edilememiştir.

3. Sonuç

IV. Murat'ın Revan ve Bağdat seferleri esnasında sefer bölgesinde yer alan diğer sancak halkı gibi, Kütahya Sancağı'na bağlı tebaa üzerine de birtakım aynî ve nakdî yükümlülükler düşmüştü. Özellikle aynî yerine getirdikleri yükümlülükler sefer organizasyonunun düzgün işlemesi açısından önemli katkılardı. Nitekim sancak, ordunun konakladığı bir kısım menzillerin iâşe organizasyonunda sağladığı aynî katkıyla ilk yükümlülüğünü yerine getirmişti. Bu çerçevede menzil organizasyonu için başta gıda maddeleri olmak üzere talep edilen mühimmatın büyük kısmını menzillere nakledilmişti. Bununla birlikte birbirine yakın zaman diliminde gerçekleşen Revan ve Bağdat seferlerinin menzil organizasyonlarında Kütahya Sancağı'nın katkısı birbirinin kopyası şeklinde gerçekleşmemişti. Nitekim mühimmat talep edilen menzil noktalarında birtakım değişiklikler mevcuttu. Kütahya Sancağı'na bağlı kazalardan hem Bağdat hem de Revan seferlerinde Seyitgazi, İshaklı, Bolvadin, Bardakçı, Han-ı Hüsrev Paşa menzillerine zahire nakledilmişti. Lakin bu menzil noktalarına ilave olarak, Revan Seferi'nde Akviran menziline iâşe maddesi sevk edilmişti. Bununla birlikte Revan ve Bağdat seferlerinde menzil noktalarından ziyade, Kütahya Sancağı'nın kazalarının mühimmat göndermekle yükümlülük üstlendiği menziller değişmişti. Öyle ki Revan ve Bağdat seferlerinde Kütahya, Tavşanlı ve Bacı kazaları dışında Kütahya'nın her bir kazası farklı menzillere zahire sevk etmişti. Bu durumun en basit açıklaması kazalardan menziller için istenen zahirenin, daimi bir menzil organizasyonunun planlanmış bir parçası olmaması, başka bir ifadeyle seferin ihtiyaçlarına göre planlamanın o anın koşullarıyla belirlenmiş olmasıydı.

Kütahya Sancağı'nın Revan ve Bağdat seferlerinin menzil organizasyonuna katkısı esnasında, talep edilen zahirenin miktarında da benzer bir durum görülmekteydi. Kayıtların ortaya konulmasından anlaşıldığı üzere, Revan Seferi'ne göre Bağdat Seferi'nde hemen hemen her kalemde daha fazla zahire tedarik edilmişti. Bu artış özellikle temel ihtiyaç maddeleri olan arpa, un ve ekmekte daha bariz bir şekilde kendini göstermişti. Her ne kadar Kütahya sancağından menzil organizasyonu için bir mükellefiyet kapsamında iâşe maddesi talep edilmiş olsa da bu mükellefiyetin belli oranlarla sabitlenmediğini işaret etmekteydi. Bu durum yine menzil organizasyonundaki yükümlülüğün ihtiyaçlar mukabilinde şekillendiğinin bir başka göstergesiydi.

Kütahya Sancağı halkının menzil organizasyonu çerçevesinde sefere katkısı daha çok ordunun Kütahya Sancağı'na yakın yerlerde iâşesine katkısı şeklinde vuku bulmuştu. Bunun yanında daha meşakkatli katkıları da mevcuttu. Öyle ki Kütahya Sancağı halkı bu iki seferin ana hedefi olan Revan ve Bağdat kalelerinin kuşatılması ve sonraki süreçte de yükümlülükler üstlenmişti. Bu yükümlülükler yine ordunun iâşesini temin etmek adına un ve arpadan oluşan aynî nüzul vasıtasıyla sağladıkları temel iâşe maddeleriyle yerine getirilmişti. Seferler esnasında Kütahya tebaasının üstlendiği bu yükümlülüğü menzil organizasyonuna göre farklılaştıran temel husussa mesafeydi. Gerek Revan gerekse Bağdat seferlerinde nüzul yükümlülüğü kapsamında oldukça uzak mesafelere zahire nakledilmişti. Bunun yanında her iki sefer kıyaslandığında, menzil organizasyonuna katkı sürecinde olduğu gibi, aynî nüzul kapsamında sağlanan destek esnasında da birtakım farklılıklar mevcuttu. Öyle ki Revan Seferi'nde Bağdat Seferi'ne nazaran biraz daha fazla zahire toplanmış, toplanamayan aynî zahire yerine de nakdî bedel alınmıştı. Bağdat Seferi'nde bazı kazalar bu yükümlülüğün muaf tutulmuştu. Anlaşılan ardı ardına gelen seferler kısmî de olsa Kütahya'ya bağlı bazı kazalarda yükümlülüğün yerine getirilmesi hususunda sıkıntılara neden olmuştu.

Yaşanan tüm bu küçük aksaklıklara rağmen Revan ve Bağdat seferlerinde Kütahya Sancağı halkı, dönemin koşulları ve reyanın savaşa katkısı çerçevesinde, üzerine düşen yükümlülükleri büyük ölçüde yerine getirmişti. Anlaşılacağı üzere Revan ve Bağdat seferlerinin başarılı sonuçlanmasının sebeplerinden birisi Kütahya Sancağı gibi bölgedeki reyanın organizasyonlar dâhilinde yükümlülüklerini eksiksiz yerine getirmesiydi.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı

Osmanlı Arşivi (BOA)

Bab-1 Defteri, Mevkufat Kalemi Dosya Tasnifi (D.MKF), 4/101.

Maliyeden Müdevver Defterleri (MAD) 4443, MAD 4347.

Kamil Kepeci Defterleri (KK) 2583.

Bâb-1 Defteri, Mevkufat Kalemi Defterleri (D.MKF.d) 27447.

Tetkik Eserler

Gökbilgin, T. (1987). Kütahya. MEB *İslam Ansiklopedisi* içinde (C.6, ss. 1118-1126). İstanbul: MEB Yayınları.

Güçer, L. (1964). *XVI-XVII asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda hububat meselesi ve hububattan alınan vergiler*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları.

İnalçık, H.(2000). *Osmanlı İmparatorluğu'nun sosyal ve ekonomik tarihi (1300-1600)* (H. Berktaş, Çev.). (Cilt I). İstanbul: Eren Yayıncılık.

- Kallek, C. (2002). Kile. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (C. 25, ss. 568-571). Ankara: TDVİAM.
- Küpelı, Ö. (2014). *Osmanlı-Safevi münasebetleri*. İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- Polat, S. (2013). Osmanlı taşrasında bir celali yıkımının izleri: Taviil Halil'in Kütahya (kazaları) baskını ve sosyo-ekonomik yansımaları. *Gazi Akademik Bakış*, 6(12), 35-50.
- Polat, S. (2015). *IV. Murat'ın Revan seferi organizasyonu ve stratejisi*. Ankara: ATASE Yayınları.
- Polat, S. (2018). Osmanlı Devleti'nde nüzul vergisinin teşkili ve gelişimi: XVI-XVII. yüzyıllarda Osmanlı ekonomisini nüzul vergisi üzerinden değerlendirmek. *Belleten*, LXXXII(295), 829-862.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1932). *Kütahya şehri*. İstanbul: İstanbul Devlet Matbaası Yayınları.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1987). Germiyanogulları. *MEB İslam Ansiklopedisi* içinde (C.4, ss. 767-770.) İstanbul: MEB Yayınları.
- Ünal, T. (2001). *IV. Murat ve Bağdat seferi*. İstanbul: Berikan Yayınları.
- Varlık, M. Ç. (1974). *Germiyan-oğulları tarihi*. Ankara: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Varlık, M. Ç. (1987). XVI. yüzyıl Osmanlı idari teşkilatında Kütahya. *Marmara Üniversitesi Türklük Araştırmaları Dergisi*, 2, 201-239.
- Yans, K. (1977). *IV. Murad devrinde Osmanlı-Safevî münasebetleri*. Yayımlanmamış doktora tezi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyeti Tarihi Kürsüsü, İstanbul.
- Yıldız, H. D. (1982-1983). Kütahya'nın tarihçesi. O. Aslanapa (Ed.), *Atatürk'ün doğumunun 100 yılına armağan Kütahya* içinde (ss. 35-51). İstanbul: Formül Matbaası.

Araştırma Makalesi / Research Article

**INVESTIGATING THE ASYMMETRY IN TRADE BALANCE RESPONSE TO
OIL PRICE CHANGES: EVIDENCE FROM CHINA**

Ayşen SİVRİKAYA¹

Abstract

Examining the relation between oil price changes and the trade balance is important for oil-importing countries to formulate policy solutions. This study contributes to the literature by examining the asymmetric effects of changes in oil prices on the trade balance of China, the world's largest crude oil importer. To this end, the Nonlinear Autoregressive Distributed Lag (NARDL) cointegration approach and Pesaran's Generalized Variance Decompositions technique are adopted. The results reveal that the trade balance responds asymmetrically to oil price changes in the long run, while the responses are symmetric in the short run. The Generalized Variance Decompositions results indicate that the trade balance is more sensitive to the oil price increases than to decreases. These results indicate that China should support energy-efficient systems to reduce its dependency on imported oil.

Keywords: Trade Balance, Oil Price, NARDL, China

JEL Codes: F1, Q43, C22

**TİCARET DENGESİNİN PETROL FİYATLARINDAKİ DEĞİŞİKLİKLERE
ASİMETRİK TEPKİSİ: ÇİN ÖRNEĞİ**

Öz

Petrol fiyatlarındaki değişiklikler ile ticaret dengesi arasındaki ilişkinin incelenmesi, petrol ithal eden ülkelerde uygulanacak politikaların belirlenmesinde oldukça önemlidir. Bu çalışma, petrol fiyatlarındaki değişimlerin dünyanın en büyük ham petrol ithalatçısı olan Çin'in ticaret dengesi üzerindeki asimetric etkilerini inceleyerek literatüre katkı sağlamaktadır. Bu amaçla, çalışmada Doğrusal Olmayan Dağıtılmış Gecikmeli Otoregresif eşbütünleşme yaklaşımı (NARDL) ve Pesaran'ın Genelleştirilmiş Varyans Ayrıştırma Yöntemi uygulanmaktadır. Elde edilen bulgular, uzun dönemde petrol fiyatı değişikliklerine karşı ticaret dengesinin asimetric olarak tepki verdiğini, kısa dönemde ise tepkilerin simetrik olduğunu ortaya koymaktadır. Genelleştirilmiş Varyans Ayrıştırma Yöntemi sonuçları, ticaret dengesinin petrol fiyatı artışlarına, düşüşten daha duyarlı olduğunu göstermektedir. Bu sonuçlar, Çin'in ithal petrole bağımlılığını azaltmak için enerji-etkin sistemleri desteklemesi gerektiğini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Ticaret Dengesi, Petrol Fiyatları, NARDL, Çin

JEL Kodları: F1, Q43, C22

¹ Assoc. Prof. Dr., Department of Economics, Hacettepe University, Turkey, ORCID: 0000-0003-2199-3593, aysens@hacettepe.edu.tr

Başvuru Tarihi (Received): 03.12.2020 **Kabul Tarihi** (Accepted): 27.01.2021

Introduction

The oil demand has been increasing in China in recent years as a result of the rapid industrialization, expansion of highways, and the increase in the number of privately owned motor vehicles. China is the second consumer of oil in the world (“International Energy Agency”, 2020a). Even though China is one of the top producers of oil, it is also the world’s largest crude oil importer (“International Energy Agency”, 2020b). From 2009 to 2019, China’s oil import dependency has risen from 50 % to 70 % (“O’Sullivan”, 2019). It is expected that China’s oil consumption is likely to increase further in the future, and the dependency on imported oil influences China’s trade balance and makes it sensitive to the changes in oil prices.

After reaching a record level in 2007, China’s trade surplus kept narrowing until recently, which was noted as 1.15 % in 2019. Because of the fall in oil prices due to the pandemic, it is expected that China’s trade surplus is to be widened. Changes in oil prices affect the trade balance through two channels. First, a decrease in oil prices causes a fall in imports and lead to an improvement in the trade balance. Second, a decline in oil prices causes the exports of trading partner countries to fall and eventually results in a decrease in trade balance. It is important to identify which effect dominates in China’s economy in order to suggest policy solutions towards increasing trade surplus and redesigning energy systems.

Despite its importance, the literature on the relationship between oil price and the trade balance is very limited. Gruber and Kamin (2006) examined the effect of oil price on the U.S. economy and concluded that a decrease in the imported oil price would reduce the current account deficit. Schubert (2014) investigated the effects of oil price shocks for a small open economy and found evidence that a change in oil price, first, leads to a deterioration in trade balance and an improvement afterward. There are also several studies focusing on developing economies. Özlale and Pekkurnaz (2010) examined the relation between oil price and current account balance in Turkey using an SVAR model and showed that oil price has a significant effect on the current account in the short run. Undertaking a similar analysis for Nigeria, Chuku et al. (2011) reached a similar conclusion. In a recent study, Yalta and Yalta (2017) analyzed the effect of oil price on Turkey’s current account balance using a rolling window analysis and found that the responses of the current account deficit to the changes in oil prices are time-varying. By using a computable general equilibrium model and by evaluating the sectoral effects, Zaouali (2007) found that oil prices have modest effects on the current account. Ballı et al. (2020) analyzed the effects of oil demand and supply shocks on the trade balance in China by using a time-varying parameter vector autoregression (TVP-VAR) model and found that the effects of these shocks on trade balance changed substantially and the effects were maximized, especially during the crisis.

To the extent of our knowledge, there are few studies examining the nexus between oil price and trade balance in China. Understanding the relation between China’s trade balance and oil prices is especially important during the current macroeconomic environment in which oil prices fell sharply due to the Covid-19 pandemic and change in energy markets structure.

This study contributes to the literature by analyzing the effect of oil price change on China’s trade balance by performing a nonlinear Autoregressive Distributed Lag framework (henceforth NARDL) introduced by Shin et al. (2014). The NARDL allows one to separate the effects of a decrease and an increase in the oil price on trade balance. By using quarterly data for the period 1998:1 and 2016:1, the findings suggest that change in oil prices have asymmetric impacts on trade balance in China.

The remainder of the paper is organized as follows. The next section gives a brief explanation of China’s trade balance and oil price changes over the period under consideration. The third

section describes the econometric methodology and the data sources. This is followed by the presentation of empirical results. The final section provides a conclusion.

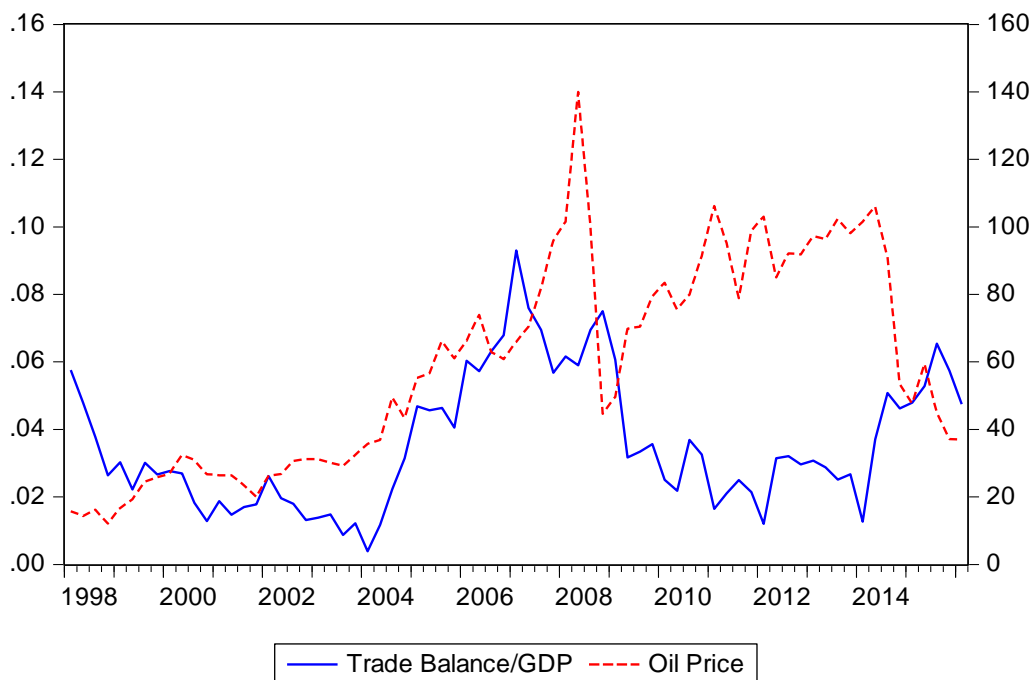
1. China's Trade Balance and Oil Price

In this section, the trends in the trade balance of China, as well as changes in oil prices are presented. Figure 1 illustrates China's trade balance to GDP ratio and indicates that the surplus was at its lowest levels before 2004. After China's membership to the World Trade Organization in 2001, China's trade surplus kept rising and reached a record level in 2007 as 8.68 % of GDP. Nevertheless, the great trade breakdown in 2008-2009 influenced China's trade balance negatively and the trade surplus decreased substantially to 4.31 % of GDP in 2009. The ratio of the trade balance to GDP has been around 1-2 percent in recent years.

Oil prices have always been volatile, as shown in Figure 1. After a peak in 2008, prices decreased drastically due to economic activity contraction driven by the global financial crises. After the recovery in world demand, oil prices began to increase again. However, an excess of oil production in 2014 caused oil prices to decrease.

The figure also illustrates that China's trade balance's response to an increase and a decrease in oil prices may be different. Therefore, in the next section, we aim to analyze this asymmetric relationship between trade balance and oil prices.

Figure 1: *China's Trade Balance and Oil Price*

2. Econometric Methodology and Data

The majority of the previous studies have applied techniques for testing the relationship between oil price and the trade balance based on the assumption that the trade balance responds symmetrically to the changes in oil price. However, the responses may be asymmetric. This study applies the NARDL cointegration approach, introduced in Shin et al. (2014). This approach allows one to separately examine the effects of a decrease and increase in the oil prices on the trade balance.

We use the model given in Eq. 1.

$$\ln TB_t = \alpha_0 + \alpha_1 \ln Y_t^{China} + \alpha_2 \ln Y_t^{OECD} + \alpha_3 \ln REX_t + \alpha_4 POZ_t + \alpha_5 NEG_t + \varepsilon_t \quad (1)$$

In here, \ln represents the natural logarithm. We use quarterly data covering the period 1998:1-2016:1. TB is the real trade balance of China. Y_t^{China} and Y_t^{OECD} denote China's and the OECD countries' real GDPs, respectively. TB and Y_t^{China} are acquired from the National Bureau of Statistics of China while Y_t^{OECD} from OECD Statistics. REX is the real effective exchange rate between China and OECD, obtained from IMF-International Financial Statistics (IFS). Oil prices data is sourced to the Energy Information Administration (EIA) of the U.S. Department of Energy (DoE). All series are seasonally adjusted using the TRAMO/SEATS procedure.

The oil price changes are decomposed as positive and negative changes as follows:

$$POZ_t = \sum_{j=1}^t \Delta \ln OIL_t^+ = \sum_{j=1}^t \max(\ln OIL_{i,j}, 0) \quad (2)$$

$$NEG_t = \sum_{j=1}^t \Delta \ln OIL_t^- = \sum_{j=1}^t \min(\ln OIL_{i,j}, 0)$$

The estimates of α_1 and α_2 are expected to have either a positive or negative sign. If higher economic growth increases imports, α_1 can be positive. However, in case that the higher growth is because of an increase in the production of substitute goods, imports fall, hence, α_1 is negative. The sign of α_2 is subject to a similar approach from outside of the country. The estimate of α_3 is expected to have a positive sign for the evidence validating the J-curve hypothesis. J-curve hypothesis postulates that a country's trade balance worsens in a short time after a currency depreciation but improves in the long-run.

The long run bilateral trade model is extended to the NARDL model as in Eq.3:

$$\begin{aligned} \Delta \ln TB_t = & \alpha + \sum_{j=1}^{p1} \beta_j \Delta \ln TB_{t-j} + \sum_{j=0}^{p2} \gamma_j \Delta \ln Y_{t-j}^{China} + \sum_{j=0}^{p3} \delta_j \Delta \ln Y_{t-j}^{OECD} \\ & + \sum_{j=0}^{p4} \pi_j^+ \Delta \ln REX_{t-j} + \sum_{j=0}^{p5} \theta_j^+ \Delta POZ_t + \sum_{j=0}^{p6} \theta_j^- \Delta NEG_t \\ & + \mu_1 \ln Y_{t-1}^{China} + \mu_2 \ln Y_{t-1}^{OECD} + \mu_3 \ln REX_{i,t-1} + \mu_4 POZ_{t-1} + \mu_5 NEG_{t-1} + \varepsilon_t \end{aligned} \quad (3)$$

The Bounds Testing Procedure (henceforth, BTP) is applied to the NARDL models to test for the existence of a long run cointegrating relationship among variables. BTP relies on the assumption that the regressors are either integrated of order zero or one and uses Wald or F-statistics to test the null hypothesis of no cointegration, which is given by $\mu_1 = \mu_2 = \mu_3 = \mu_4 = \mu_5 = 0$ in Eq. 3. The critical values are tabulated for the lower bound and the upper bound by Pesaran et al. (2001) given the number of regressors and conventional significance levels. In case the computed F statistic is smaller than the related lower bound, the null hypothesis cannot be rejected. If it is between lower and upper bounds, the finding is inconclusive for the existence of cointegration. As long as the computed statistic is bigger than the upper bound, the decision can be made in favor of cointegration.

We, then, investigate whether or not the responses of the trade balance to oil price changes are asymmetric in the short run. For this, we test the null hypothesis of $\sum_{j=0}^{p5} \theta_j^+ = \sum_{j=0}^{p6} \theta_j^-$ in Eq. 3,

as proposed in Shin et al. (2014). We use a similar approach to investigate the long run asymmetry. In particular, the estimates of Eq. 1 are used for the null hypothesis of $\alpha_4 = \alpha_5$.

We use the error correction model given in Eq. 4 to capture the short run and long run dynamics. In case all the variables in level are integrated of order one, their first differences are used in the error correction model. Error correction term (EC) is the estimated residuals of the long run trade model given in Eq. 1. If a cointegration exists between the variables, the residual of the long run model becomes a stationary variable. Therefore, the ordinary least square method can perform well to estimate the error correction model. EC in Eq. 4 measures the adjustment speed of the long run equilibrium in each period. It is supposed to be significant and negative for disequilibrium to dissipate.

$$\Delta \ln TB_t = \alpha + \beta \Delta \ln TB_{t-j} + \gamma \Delta \ln Y_{t-j}^{China} + \delta \Delta \ln Y_{t-j}^{OECD} + \pi \Delta \ln REX_{t-j} + \theta^- \Delta NEG_t + \theta^+ \Delta POZ_t + \varphi EC_{t-1} + \epsilon_t \quad (4)$$

It also is insightful to find the size and order impact of shocks in oil prices, income, and exchange rates on the trade balance of China. A shock in one of these variables will have an impact on any other variable in Eq. 3, and vice versa. Technically, the importance of a variable in the determination of a variation in another variable is usually sensitive to the order of the variables entering a VAR system. However, the generalized approach of Pesaran and Shin (1998) overcome the ordering problem. Thus, we will be utilizing this approach to calculate variance decomposition for innovations in oil prices, income, and exchange rates on China's trade balance.

3. Empirical Results

This study investigates the long run and short run relationship between oil price and the trade balance for the case of China. To start, we focus on the long run relationship between them and apply BTP to the NARDL model given in Eq. 3. However, the orders of the integration of the time series used in the long run trade model given in Eq. 1 must be identified since BTP can be applied if the series or their first difference series are stationary. For this, we use the Augmented Dickey-Fuller Unit Root Test (ADF). The results show that all series are either I(0) or I(1).

Table 1: ADF Unit Root Tests Results

Variables	Level	In first difference
$\ln TB_t$	-1.385	-10.551***
$\ln Y_t^{China}$	-0.093	-4.283***
$\ln Y_t^{OECD}$	-1.478	-4.168***
$\ln REX_t$	0.416	-5.616***
POZ_t	-6.772***	
NEG_t	-9.158***	

Notes: TB is the real trade balance of China. Y_t^{China} and Y_t^{OECD} denote China's and the OECD countries' real GDPs, respectively. REX is the real effective exchange rate between China and OECD. The oil price changes are decomposed as positive and negative changes and they are defined as POZ and NEG , respectively. We use the natural logarithm (\ln) of the variables. The regression models for the ADF tests include an intercept. *, **, and *** denote significance levels at 10%, 5%, and 1%, respectively.

Next, the NARDL model is estimated by imposing a maximum of six lags on each first differenced variable. Panel A of Table 2 reports the estimation results of the optimal NARDL model. The diagnostic statistics of the estimated NARDL model are given in Panel B of Table 2. The estimated coefficients of the NARDL models are stable according to the results of $CUSUM$ and $CUSUM^2$ tests, whose plots are given in Figure 2. Breusch-Godfrey Serial Correlation LM statistic is

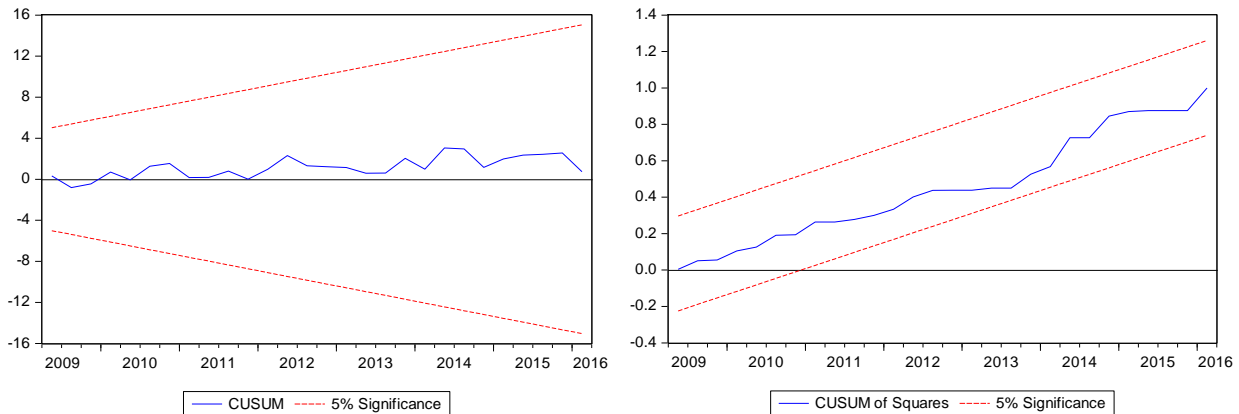
insignificant. That is, the estimated residuals are not auto-correlated. We also apply the ARCH LM test to investigate whether or not the residuals are heteroscedastic. The null hypothesis of no ARCH effect up to order 1 cannot be rejected. This result suggests that the residuals are not heteroscedastic. To report the goodness of fit, the Adj. R^2 statistic is also given in the table.

Table 2: NARDL Model Estimates and F-stat for BTP

Panel A							
Lags (j)	0	1	2	3	4	5	6
$\Delta \ln TB_t$		-0.432**	-0.013	-0.192			
$\Delta \ln Y_{t-j}^{China}$	6.879	-19.039***	-8.012	1.713	-10.388**	-6.745	
$\Delta \ln Y_{t-j}^{OECD}$	7.178	-5.0382	25.299	2.320	11.572	56.151***	-38.926***
$\Delta \ln REX_{t-j}$	-0.301	4.818	18.208	-1.264	9.452**	0.939	12.092***
ΔPOZ_{t-j}	3.185***	1.942	2.312***	3.979***	2.445***		
ΔNEG_{t-j}	-2.140***	-0.152	1.002	-2.140			
$\ln TB_t$		-0.285					
$\ln Y_{t-j}^{China}$		1.568					
$\ln Y_{t-j}^{OECD}$		-1.972					
$\ln REX_{t-j}$		-8.288					
POZ_{t-j}		1.262					
NEG_{t-j}		-2.264					
Panel B							
Diagnostic Statistics:	CUSUM	CUSUM ²	LM Test	ARCH(1)	Adj. R ²		
	Stable	Stable	1.360	0.395	0.525		
F-stat:	3.50						

Notes: TB is the real trade balance of China. Y_t^{China} and Y_t^{OECD} denote China's and the OECD countries' real GDPs, respectively. REX is the real effective exchange rate between China and OECD. The oil price changes are decomposed as positive and negative changes and they are defined as POZ and NEG , respectively. We use the natural logarithm (\ln) of the variables. Δ represents the first difference of a variable. The optimal lag in the NARDL model is selected using the Akaike Information Criterion. *, ** and *** denote significance at 10%, 5%, and 1% levels, respectively.

Figure 2: CUSUM and CUSUM² Tests for The NARDL Model

After verifying the order of the series and estimating the NARDL model, we can carry on BTP to investigate the long run relationship between oil price changes and trade balance. BTP uses the familiar F-test to test the null hypothesis of no cointegration. The NARDL model in this study has five exogenous variables, namely $\ln Y_t^{China}$, $\ln Y_t^{OECD}$, $\ln REX$, POZ , and NEG . We incorporate an

unrestricted intercept into the model. According to the table given in Pesaran et al. (2001), the critical values are 2.26 and 3.35 for such a model at 10 % significance level. The null hypothesis of no cointegration can be rejected when the computed F-stat exceeds the upper bound. Since its value is 3.50, it is concluded that the variables under investigation are cointegrated.

As a next step, the estimates of the NARDL model are utilized to investigate whether the trade balance responds differently to a decrease or increase in oil price. We establish the null hypothesis of symmetry as the equality of the sum of the coefficients of positive oil price changes and the sum of the coefficients of negative oil price changes in the NARDL models. The rejection of the null hypothesis indicates asymmetric responses of the trade balance to oil price changes in the short run. To test the null hypothesis, we apply the Wald test, whose statistic is 1.688 and insignificant. This finding suggests that there is no asymmetry in the short run.

Once we establish the cointegration relationship among the variables, we estimate the long run trade model. Panel A of Table 3 presents its coefficient estimates. First of all, the coefficient of OECD countries' GDP is positive and significant, as expected. On the other hand, the coefficient of China's GDP is positive but insignificant. The coefficient of the real effective exchange rate on the trade balance is positive but insignificant. This finding is inconclusive for the validity of the J-curve hypothesis.

Table 3: The Long Run Trade Model and Error Correction Model Estimates

Panel A: Long run trade model		Panel B: Error correction model estimates	
Variable	Coefficient	Variable	Coefficient
Constant	-124.428	Constant	-0.029
$\ln Y_t^{China}$	0.271	$\Delta \ln Y_t^{China}$	1.871
$\ln Y_t^{OECD}$	7.328***	$\Delta \ln Y_t^{OECD}$	0.808
$\ln REX_t$	0.477	$\Delta \ln REX_t$	0.005
POZ_t	1.773**	ΔPOZ_t	1.145***
NEG_t	-1.643***	ΔNEG_t	-0.786**
		ECT_{t-1}	-0.320***
Adj. R^2	0.745	Adj. R^2	0.274

Notes: TB is the real trade balance of China. Y_t^{China} and Y_t^{OECD} denote China's and the OECD countries' real GDPs, respectively. REX is the real effective exchange rate between China and OECD. The oil price changes are decomposed as positive and negative changes and they are defined as POZ and NEG , respectively. We use the natural logarithm (\ln) of the variables. Δ represents the first difference of a variable. ECT is the error correction term of the estimated error correction model. *, ** and *** denote significance at 10%, 5%, and 1% levels, respectively.

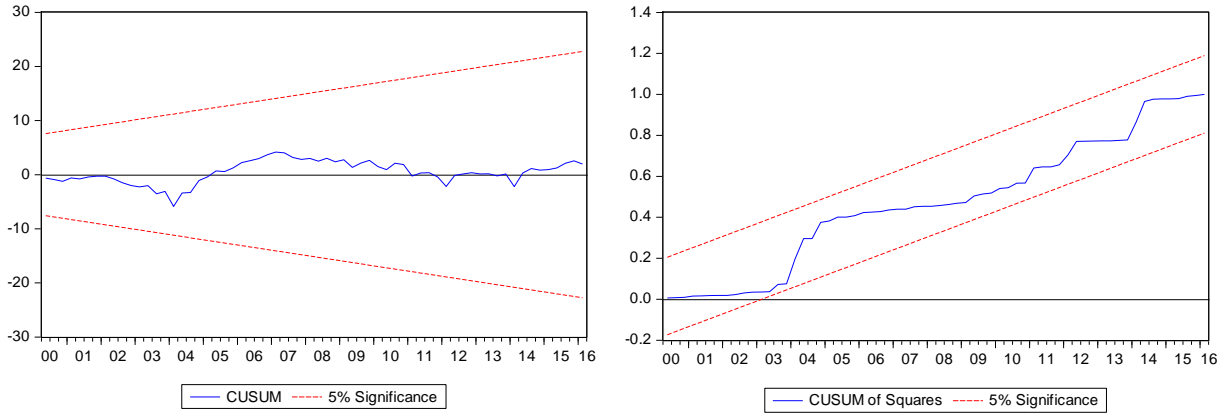
As can be seen in Table 3, the coefficients of positive and negative oil price changes are significant and have opposite signs. Particularly, an increase in oil prices has a positive effect on the trade balance while a decrease in oil price has a negative effect on it. In other words, the changes in oil price affect the trade balance in the same way. But the magnitude is greater in the case of an increase. This may be because imports volume can be cut when the oil price gets higher but it cannot be increased when the oil price decreases. This can happen when the production capacity is limited to an extent. We also want to statically examine whether trade balance responds asymmetrically to positive and negative changes in the oil prices in the long run. For this purpose, we use the Wald test, whose result (9.272***) shows that there is a long run asymmetry.

We, then, estimate the error correction model, using the differenced variables and the lagged residual obtained from the long run trade model. The parameter estimates can be seen in Panel B of Table 3. The estimated coefficient of error correction term is negative and significant, indicating the convergence to long run equilibrium. The value of the error correction term implies that 32 % of a deviation from a long run equilibrium can be adjusted after one quarter. The coefficients of

an increase and a decrease in the oil price are significant and have opposite signs. Thus, as in the long run, increasing and decreasing oil price changes affect the trade balance in the same way.

We conduct several diagnostic tests to make sure that the error correction model does not suffer from the problems of parameter instability, autocorrelation, and heteroscedasticity. Given in Figure 3, the results of *CUSUM* and *CUSUM*² tests suggest parameter stability. With the value of 0.780, the Breusch-Godfrey Serial Correlation *LM* statistic is insignificant, indicating that there is no autocorrelation in the estimated residuals. *LM* statistics of the ARCH test is 0.649, which implies that there is no ARCH effect in the residuals.

Figure 3: *CUSUM* and *CUSUM*² Tests for the Error Correction Model

The shocks in exchange rates, oil prices, national and OECD countries' GDP may also generate variations in the trade balance of China. The impacts are calculated by utilizing the generalized variance decomposition technique and the results are tabulated in Table 4. The findings indicate that the initial impact of negative oil prices on the trade balance is higher than any other variables in the VAR system. This finding is consistent with Killian et al. (2009), who estimated that oil price changes explain 89 percent of the fluctuations in the current account for oil-exporting countries. The percentage is lower for the case of oil-importing countries.

After the initial impact, the positive values of oil price changes take the lead and accounts for 7.7 % of variation in trade balance while the negative values account for 4.3 % of variation. Even though there is a limited increase in the impact of negative values, the positive values of oil price changes account for the 11 % variation in the sixth horizon and remain unchanged afterward.

Table 4: *Generalized Variance Decomposition Results*

Horizon	$\Delta \ln TB$	$\Delta \ln Y^{China}$	$\Delta \ln Y^{OECD}$	$\Delta \ln REX$	ΔPOZ	ΔNEG
0	1.0000	0.0001	0.0033	0.0086	0.0125	0.0369
1	0.9300	0.0046	0.0032	0.0275	0.0740	0.0437
2	0.8945	0.0047	0.0162	0.0302	0.1041	0.0541
3	0.8829	0.0057	0.0174	0.0299	0.1070	0.0550
4	0.8783	0.0059	0.0177	0.0298	0.1097	0.0547
5	0.8757	0.0059	0.0181	0.0300	0.1097	0.0554
6	0.8748	0.0061	0.0181	0.0299	0.1100	0.0554
7	0.8743	0.0061	0.0181	0.0300	0.1100	0.0555
8	0.8741	0.0061	0.0181	0.0300	0.1101	0.0555
9	0.8741	0.0061	0.0181	0.0300	0.1101	0.0556
10	0.8740	0.0061	0.0181	0.0300	0.1101	0.0556

Note: *TB* is the real trade balance of China. Y_t^{China} and Y_t^{OECD} denote China's and the OECD countries' real GDPs, respectively. *REX* is the real effective exchange rate between China and OECD. The oil price changes are decomposed as positive and negative changes and they are defined as *POZ* and *NEG*, respectively. We use the natural logarithm (*ln*) of the variables. Δ represents the first difference of a variable.

4. Conclusion

China's imported oil dependency has been increasing in recent years, putting a pressure on its trade balance. Therefore, it is worth analyzing the effect of oil prices on China's trade balance. This paper contributes to the literature by examining the asymmetric effects of changes in oil prices on the trade balance of China. We use the nonlinear ARDL framework, which enables us to separately examine the responses of the trade balance to an increase and decrease in oil prices. The results indicate that the trade balance responds asymmetrically to the changes in oil price in the long run, while there is no asymmetry in the short run. This finding has several implications. First of all, China should redesign its energy policies especially related with renewable energy sources. Moreover, China should support energy efficient systems in order to reduce its oil demand.

On the other hand, variance decomposition analyses indicate that both positive and negative changes in oil prices are important in the variation of the trade balance. However, the trade balance is more sensitive to the oil price increases than to decreases, as the positive values account for more variation in the trade balance than any other variables in the VAR system. One interesting finding is that oil prices might be a more efficient balancing factor in trade balance than national and developed countries' income innovations. Investment in domestic energy resources, including renewables such as wind and solar, would have a balancing effect on the trade balance, since China is a key actor in the international energy market, not only as a producer but also as a major importer. Therefore, China's policymakers should closely follow the innovation in oil prices.

References

- Ballı, E., Atık, A. N., & Nugent, J. B. (2020). Time-varying impact of oil shocks on trade balances: evidence using the TVP-VAR model. *Energy*, 119377. <https://doi.org/10.1016/j.energy.2020.119377>
- Chuku, A., Usenobong, A., Ndifreke, R., & Ekpeno, L. (2011). Oil price shocks and the dynamics of the current account balances in Nigeria. *OPEC Energy Review*, 35 (2), 119–139. <https://doi.org/10.1111/j.1753-0237.2011.00186.x>
- Gruber J. W., & Kamin, S. B. (2007). Explaining the global pattern of current account imbalances. *J. Int. Money Finance*, 26, 500–522. <https://doi.org/10.1016/j.jimonfin.2007.03.003>

- International Energy Agency, 2020a. (2020, 9th December) Retrieved from <https://www.eia.gov/tools/faqs/faq.php?id=709&t=6>
- International Energy Agency, 2020b. (2020, 9th December) Retrieved from <https://www.eia.gov/todayinenergy/detail.php?id=43216#:~:text=China%20remains%20the%20world's%20top,crude%20oil%20imports%20in%202019>
- Killian L., Repucci A., & Spatafora, N. (2009). Oil shocks and external balances. *J. Int. Econ*, 77, 181–194. <https://doi.org/10.1016/j.jinteco.2009.01.001>
- Özlale U., Pekurnaz D. (2010). Oil prices and current account: A structural analysis for the Turkish economy. *Energy Policy*, 38, 4489–4496. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2010.03.082>
- Pesaran, M. H., & Shin, Y. (1998). Generalized impulse response analysis in linear multivariate models. *Economics Letters*, 58, 17-29. [https://doi.org/10.1016/S0165-1765\(97\)00214-0](https://doi.org/10.1016/S0165-1765(97)00214-0)
- Pesaran, M. H., Shin, Y., & Smit, R. J. (2001). Bounds testing approaches to the analysis of level relationships. *Journal of Applied Econometrics*, 16, 289-326. <https://doi.org/10.1002/jae.616>
- Schubert, S. F. (2014). Dynamic effects of oil price shocks and their impact on the current account. *Macroecon Dyn*, 18, 316–337. <https://doi.org/10.1017/S1365100512000405>
- Shin, Y, Yu, B, & Greenwood-Nimmo, M. (2014). Modelling asymmetric cointegration and dynamic multipliers in a nonlinear ARDL framework. In W. Horrace & R. Sickles (Eds.), *The Festschrift in Honor of Peter Schmidt.: Econometric Methods and Applications* (pp. 281-314). New York: Springer. https://doi.org/10.1007/978-1-4899-8008-3_9
- O’Sullivan, S. (2019). China: Growing import volumes of LNG highlight China’s rising energy import dependency. Oxford Institute for Energy Studies. Retrieved from <https://www.oxfordenergy.org/wpcms/wp-content/uploads/2019/06/China-growing-import-volumes-of-LNG-highlight-China%E2%80%99s-rising-energy-import-dependency.pdf>
- Yalta, A. Y., & Yalta, A. T. (2017). Dependency on imported oil and its effects on current account. *Energy Sources, Part B: Economics, Planning, and Policy*, 12(10), 859-867. <https://doi.org/10.1080/15567249.2017.1315753>
- Zaouali, S. 2007. Impact of higher oil prices on the Chinese economy. *OPEC Rev.*, 31, 191–214. <https://doi.org/10.1111/j.1468-0076.2007.00183.x>

Araştırma Makalesi / Research Article

**KALENDER KASRI: YAPIMI, TADİLATI VE II. MAHMUD
DÖNEMİ ASKERİ ÜS OLMA SÜRECİ**

Salim AYDIN¹

Öz

Bu çalışmanın konusu, dünyanın jeostratejik açıdan en önemli yerlerinden birisi olan ve iki kıtayı birbirinden ayıran İstanbul Boğazı'ndaki (Boğaziçi) Kalender Kasrı'dır. Bu kasır Osmanlı Devleti'nde padişahlar için yapılan biniş kasırlarından birisidir. Çalışma, Kalender'de inşa edilen biniş kasrının ilk yapımından günümüze kadar olan evrelerini, incelemektedir. III. Ahmed, III. Selim ve Abdülaziz dönemlerinde Kalender'de birer kasır inşa ettirilmiştir. Bu kasırlardan sadece Abdülaziz'in yaptırdığı kasır, farklı dönemlerde yapılan tadilatlarla günümüze kadar gelmiştir. Ayrıca, 1828-29 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Rami Kışlası'ndan Sancak-ı Şerif'in niçin Kalender Kasrı'na getirildiği, yine kasrın Osmanlı Devleti'nin son yılları ile Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında okul olarak kullanıldığı birincil kaynaklarla ortaya konmuştur. Osmanlı Devleti döneminde yapılmış ve günümüze kadar ulaşmış Küçüksu, Beykoz, Aynalıkavak, İhlamur, Maslak vb. kasırlarla ilgili çok sayıda akademik makale ya da kitap yazılmasına rağmen, Kalender Kasrı ile ilgili akademik bir çalışma bulunmamaktadır. Bu makalenin, bu eksikliğin giderilmesinde önemli bir rol oynayacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kalender Kasrı, III. Selim, Abdülaziz, Sancak-ı Şerif, Ziraat Mektebi.

**KALENDER PAVILION: ITS CONSTRUCTION AND RESTORATION AND THE
PROCESS OF ITS BECOMING A MILITARY BASE DURING THE PERIOD OF
SULTAN MAHMUD THE SECOND**

Abstract

The main subject of this study is to elaborate upon Kalender Pavilion built for sultans during the Ottoman State by the Bosphorus Strait, which is one of the most important places of the world from the geostrategic aspect and divides two continents.. A pavilion was built in Kalender during the reigns of Sultan Ahmed III, Sultan Selim III and Sultan Abdulaziz, but only the one that was built by Sultan Abdulaziz has survived to our time thanks to the restorations during different periods. This study deals with the phases of the pavilions erected in Kalender from the first construction thereof and the restorations undergone thereby. The documents at the Presidential Archive reveal the reason why *Sanjak Al-Sharif* (The Blessed Standard) was taken from Rami Barracks to Kalender Pavilion during the 1828-29 Ottoman – Russian War as well as the fact that the mentioned pavilion was used as a school in the late years of the Ottoman State and the early years of the Turkish Republic. Although a great number of articles and books have been written about the Küçüksu, Beykoz, Aynalıkavak, İhlamur, Maslak etc. pavilions that were constructed during the Ottoman State and have survived to our day, there actually exists no academic study concerning Kalender Pavilion. We hereby opine that this article will play a significant role in filling this deficiency.

Keywords: Kalender Pavilion, Selim III, Abdulaziz, Blessed Standard, Agricultural School.

¹ Dr. Öğretim Üyesi. Milli Savunma Üniversitesi, Fatih Harp Tarihi Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul / TÜRKİYE, ORCID: 0000-0002-2717-4938, saydin4@msu.edu.tr.

Başvuru Tarihi (Received): 10.12.2020 **Kabul Tarihi** (Accepted): 27.01.2021

Giriş

Asya ve Avrupa kıtaları arasında köprü vazifesi gören, tarih boyunca stratejik öneme sahip olan Karadeniz ile Marmara Denizi'ni birbirine bağlayan İstanbul Boğazı, jeolojik bir fay çöküntüsü olarak oluşmuştur (İstikbal, 2011: 112). İstanbul Boğazı'nın uzunluğu yaklaşık 33 kilometre; en dar yeri yaklaşık 700 metre ile Kandilli-Rumelihisarı arası, en geniş yeri ise Sarıyer ilçesinin semtleri Kefeliköy ile Büyükdere arasında kalan Çayırbaşı Koyu ile Beykoz Servi Burnu (Umuryeri) arasındadır ki burasının genişliği 3600 metrenin biraz üzerindedir. Boğazın ortalama derinliği 60 metre, en derin yeri ise 110 ile 130 metre arasında Üsküdar ilçesi Kandilli semti ile Beşiktaş ilçesi Bebek semti arasındadır. Boğaz'da ayrıca Kanlıca, Vaniköy, Kandilli ve Arnavutköy akıntıları vardır. Bunların içerisindeki en büyük akıntı, Beşiktaş Arnavutköy'deki Akıntıburnu'dur (İstikbal, 2011: 112).

Marmara Denizi'nden İstanbul Boğazı'nın başlangıcı, Avrupa yakası Ahırkapıfeneri ile Anadolu yakası Kadıköy İnciburnu arasından başlar, Rumelifeneri ve Anadolu feneri arasında son bulur. İstanbul Boğazı'nda birçok körfez (koy) bulunmaktadır. Bunların en büyüğü Haliç (Altınboynuz), daha küçük olanları ise İstinye, Tarabya, Bebek, Çayırbaşı ve Kalender koylarıdır. Anadolu yakasında Beykoz ve Mihriabat koyları dikkati çekmektedir.

İstanbul Boğazı'nda yerleşimler Bizans ve Roma İmparatorlukları devirlerinde başlamış, zamanla balıkçı köyleri kurulmuştur. Osmanlı Devleti'nin İstanbul'u 1453 yılında fethetmesiyle beraber boğazda yerleşimler devam etmiş, Fatih Sultan Mehmed döneminden (1451-1481) itibaren Osmanlı padişahlarının teveccühü Boğaziçi'ne artmış (Koçu, 1941: 2853-2855); Boğaz'da saraylar, kasırlar, köşkler yapılmaya başlanmıştır. Kasırlara dinlenmek için gelen padişahlar aynı zamanda mehtaba da çıkmışlardır.

İstanbul nüfusunun artmasıyla Haliç'teki yaşam, yalı mimarisi ve insanların eğlenmek için toplandıkları mesire anlayışı İstanbul Boğazı'na doğru kaymıştır. Boğaz'da, İstanbul'un fethinden sonra padişahlar için kasırlar inşa edilmesine rağmen, yalılar XVII. yüzyılın sonlarına doğru yapılmaya başlanmıştır. Ancak Boğaziçi'nde XVI. ve XVII. yüzyıllarda kasırlar ve köşkerin (Çoruhlu, 2001: 555-558) olduğu bilinmektedir. XVII. yüzyılın son çeyreğinden günümüze kadar gelebilen en eski yalı 1698 yılına ait Amcazade Hüseyin Paşa Yalısı'dır. Avusturya'nın önderliğinde, Avrupalı devletlerin oluşturduğu kutsal ittifakla imzalanan 1699 Karlofça Antlaşması'nın resepsiyonu bu yalıda yapılmıştır (Eldem ve Ünver, 1970: 1-30). III. Ahmet döneminde Boğaziçi'nde yoğun kasır ve köşker yapılmaya başlanmıştır (Eldem, 1977: 11). Yeni yapılan kasır, yalı ve köşker padişahların İstanbul Boğazı'na olan ilgisini daha da artırmıştır.

Padişahların yaşadıkları ve devleti yönettikleri saraylar dışında kısa süre dinlendikleri, hoşça vakit geçirdikleri, bazı devlet ricali ile görüştüğü; saraya bağlı şehre yakın olan ve genellikle geniş bahçesi olan yapılara "kasr-ı hümâyün, hünkâr kasrı" (Tanman, 2001: 573-575) veya "biniş kasrı" adı verilmiştir (Eyice, 1985: 69-78). Özellikle XVII. yüzyılın başlarından itibaren, Kâğıthane ve Boğaziçi'nde "biniş kasırları" inşa edilmiştir. "Biniş-i Hümâyûn" olarak da adlandırılan bu kasırlara, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde padişahlar at ve saltanat kayıkları ile gününbirlik geziler yapmışlardır (Pakalın, 1983: 71). Padişahların bazıları kasırlara gitmek için belirli günler tayin ederken, bazıları da bayramlarda ve özel günlerde gitmeyi tercih etmişlerdir. Kasırları en çok tercih eden II. Mahmud olmuştur. Sultan, kasırlara gittiğinde orada görev yapan iyi huylu, ahlaklı, kıyafeti düzgün olan bekçileri Hazine-i Hümâyûn'a aldırır, onları Enderûn Ağalığı ile ödüllendirirdi (Göncü, 2015: 185). Bu kasırlardan birisi de Kalender Kasrı'ydı.

Bu kasır, Sarıyer ilçesine bağlı Yeniköy ile Tarabya arasında, Yeniköy Mahallesi Bağlar sokakta Maliye Hazinesi'ne ait 23.070 metrekare araziye sahip (Erdenen, 1994: 532), küçük koyu olan eğimli bir yerleşim yeri idi (Yıldırım ve Tekkollu, 2001: 335; Belge, 1999: 277). Osmanlı

Devleti arazinin yapısına göre bahçe dizaynı geliştirmişti (Çakır, 2015: 400). Kalender Koyu Osmanlı döneminde İstanbul Boğazı'nı ikiye ayırırdı. Kalender'den Sarıyer'e kadar olan kısım, alafrağa sayılırdı. Boğaz'da mehtap eğlenceleri Kalender Koyu'ndan başlar; Yeniköy, İstinye'den, Kanlıca Körfezi'ne geçilerek Kuzguncuk'a kadar devam ederdi (Koçu, 1941: 2874-2882). Osmanlı İstanbul'unda mehtap eğlencelerinin başladığı Kalender Koyu, Bizans ve Roma İmparatorlukları döneminde Maymun ya da Tilki Limanı (Pithecon Limen) olarak adlandırılmıştı (Dethier, 1993: 82).

1.Kalender Kasrı'nın İlk İnşası

Kalender Bahçesi, XVI. ve XVII. yüzyıllarda Boğaziçi'nin gözde mesire yerlerinden birisiydi (Evyapan, 1972: 35). Yaz aylarında özellikle öğleden sonra gayrimüslimler gelir burada eğlenirlerdi. Kalender, gayrimüslimlerin yanısıra, Müslüman halkın da dikkatini çekmişti. Buna binaen Kalender isminin bir dervişten geldiği rivayet edilmektedir (Freely, 1993: 80). Kalender'e Sultanahmet Camisi'nin bina eminlerinden Kalender Çavuş ilk defa köşk inşa ettirmiştir (Hafız Hüseyin Ayvansaryî, 1985: 132-134; Tuğlacı, 1981: 282; Şehsuvaroğlu, 1962: 11; Şehsuvaroğlu, 1947: 3). Fakat zamanla köşk bakımsızlıktan yıkılmış, sadece hamamı ayakta kalabilmiştir (Şehsuvaroğlu, 1962: 11). Köşkten sonra hamam da harap olmuş, sadece hamamın duvarlarının bir kısmı kalmıştır (Şehsuvaroğlu, 1962; Erdenen, 1994: 533).

Özellikle III. Ahmed döneminde (1703-1730) Lale Devri'nin başlamasıyla Boğaziçi'nde kasırlar, yalılar ve köşkler artmıştır. Bu dönemde III. Ahmed'in etkili veziri Damad İbrahim Paşa tarafından Kalender Kasrı yaptırılmıştır (Boğaziçi Şirket-i Hayriye Salnamesi, 1330: 96; Eldem, 1969: XII; Ayverdi, 1969: 254; Kuyucu, 1966: 99-100). Padişah ile veziri İbrahim Paşa sık sık kasra ziyarete gelmişlerdir. Ancak İbrahim Paşa'nın Kalender Kasrı'nı tamir ettirdiği de ifade edilmektedir (Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, 2017: 126). Lale Devri'nin kapanmasına neden olan Patrona Halil İsyanından sonra Kalender Kasrı önemini kaybetmeye başlamıştır (Tanman, 1994: 394-395); Şehsuvaroğlu, 1947). III. Mustafa dönemine gelindiğinde (1757-1774), sadrazamlık yapmış ve Bostancıbaşı (Koçu 1941: 2976-2978), olarak da görev yapan Moldovalı Ali Paşa, burada eşkiyaya karşı önlem almak amacıyla bir bostancı ocağı kurdu muştur. Şehre uzak olan Kalender'de ocak kurulmasının en önemli sebebi, eşkiyaların yol kesmesi ve yolcuların eşyalarını gasp etmeleridir. Ocak kurulduktan ve güvenlik sağlandıktan sonra burası mesire alanına dönüştürülmüştür (İncicyan, 1976: 119; Hovhannesyanyan, 1996: 53; İstanbul'un İçinde Bir Boğaziçi, 2008: 50).

XVIII. yüzyılın ikinci yarısında, Vezir Koca Ragıp Paşa, Kalender mesire yerini daha da canlandırmak için çeşme ve namazgâh yaptırmıştır (Hafız Hüseyin Ayvansaryî, 1985: 134; Şehsuvaroğlu, 1962). Kalender, tekrar mesire alanı yapıldıktan sonra İstanbul halkı için ilkbahar ve yaz aylarında hoşça vakit geçirilen ve piyasa yapılan yerlerden birisi olmuştur (Boyar ve Fleet, 2017: 261). Sermet Muhtar Alus, Kalender'in çok meşhur mesire yeri olduğunu, burasının hem kara, hem de deniz olarak çok güzel bir yer olduğunu belirtir (Şair, Edip ve Tarihçi Kalemî İle İstanbul, 1973: 240). Bu bahçenin yazın "Mekkizade poyrazı" (Çoruk, 2020: 302) adı verilen esintiye açık olmasının yanında, Kalender Kasrı'ndan bakıldığında (Genim, 2006: 572-573) Boğaziçi'nin bir gölü andıran manzarası buraya olan meyli daha da artırmıştır. Bu durum, XVIII. yüzyılın sonlarında III. Selim döneminde daha da fazlalaştırmıştır. Bunun en iyi örneklerinden birisi, kasrın, Yeniköy tarafındaki Kasapbaşı Miş Oğlunun arsasıdır (Bardakçı, 2013: 46).

Yaz aylarında mehtap gezilerinin başlangıç noktası, Kalender Koyu idi. Boğaz sakinleri sandalları ile Kalender Koyu'nda toplanır, mehtaba sazendeler eşlik ederdi (Hisar, 2006: 39). Özellikle Kalender Kasrı'na gelen, burada saz fasılları düzenleyen ve mehtaba çıkan III. Selim'dir (1789-1807). III. Selim, Kalender'de 1794-1795 yıllarında yeniden bir kasır yaptırmış (Öz, 1949: 15), 13 Haziran 1796 tarihinde Kalender Kasrı'na gelmiş, Kalender'de saz fasılları düzenledikten sonra Beşiktaş Sahil Sarayına dönmüştür (Şehsuvaroğlu, 1962; Tonga, 2008: 810-824).

İstanbul Boğazı'nda kasırların ve yalıların su ihtiyacı tepelerden aşağıya doğru döşenen suyollarıyla sağlanıyordu. Bu amaçla Sultan II. Mahmud, Ağa Hüseyin Paşa'ya (Çelik, 2009: 547-549) tepelerden kanallarla tatlı su getirtti. II. Mahmud döneminde Kalender Kasrı yine eski günlerindeki gibi tercih edilir olmuştu. Sultan II. Mahmud buraya sık sık gelirdi. Bu ziyaretlerden birisi 3 Ağustos 1826'de olmuştu. II. Mahmud, Yeniçeri Ocağı'nı ilga ettikten sonra yerine Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye ordusunu kurmuştu (BOA, HAT, 720/34339; Özcan, 1991: 457-459). Sultan yeni kurulan ordunun askerlerini denetlemek için İstanbul Boğazı'nın Karadeniz ağzında bulunan Rumeli Feneri kalesi tabyalarındaki askerleri ziyaret etmiş, sonra kasra dönmüş; kasırdaki askerlere ihsan buyrulmak üzere değerli taşlarla süslü bir enfiye kutusu mücevheri Beylerbeyi Hüseyin Paşa'ya vermiştir (BOA, HAT, 720/34339).

1828-1829 Osmanlı Rus Savaşı'nın çıkmasıyla, Rami Kışlası'nda ikamet eden II. Mahmud, savaş için hazırlıkların yeterli olmadığını görmüş, ordunun sefere çıkamayacağı anlaşılmış, savaşın ilk başlarındaki seferberlik vaziyeti yerini rutin manevralara, tevekkül ve teslimiyete bırakmıştır. Rami Kışlası'nda durum bu haldeyken, 21 Ekim 1828'de Varna teslim olmuş (Çelik, 2018: 227-266), Ruslar Varna ile Şumnu arasında kalan Pravadi'ye kadar gelmişti (BOA HAT, nr. 1037/42967; Kiel, 2007: 34; Kayapınar, 2015: 121-148). Rus gemilerinin İstanbul Boğazı önlerinde ve Karaburun'da baş göstermesi İstanbul halkı arasında endişe yaratmış, Sultan II. Mahmud, halkı teskin etmek ve Rusların İstanbul Boğazı'nı tehdidine karşı Rami çiftliğindeki karargâhını Tarabya'ya taşımıştır. Sancak-ı Şerif (Livâ-i Şerif) dini merasimle ve Karaabalı Hasan Efendinin (Şehsuvaroğlu, 1946: 3) duasıyla Kalender Kasrına konulmuş (BOA, HAT, nr. 1037/42967), kasır, padişah tarafından karargâh olarak kullanılmakla birlikte (Hafız Hızır İlyas Efendi, 1276: 461; Yıldız, 1995: 68; Şehsuvaroğlu, 1962: 16; Boğaziçi Şirket-i Hayriye Salnamesi, 1330: 96; Ahmet Lütü Efendi, 1290-1328; 70), askerî merasimler de burada yapılmıştır. Kalender civarında askeri yapılar olmadığından padişah büyük yalılardan bir dönem Matos Zimin Yalısı olarak bilinen, daha sonra Osmanlı Devleti mülkiyetine geçen Tarabya Yalısına yerleşmiş (Şahsuvaroğlu, 1947), devletin önemli ricali de Tarabya, Yeniköy, Büyükdere'deki yalılara yerleştirilmiş, askerler için çadırlar kurulmuştur. Bu arada Osmanlı Donanması Büyükdere Koyu'na demirlemiş (Şahsuvaroğlu, 1946), Sultan II. Mahmud bu dönemde sık sık Karadeniz kıyısındaki kaleleri teftiş etmiştir (BOA, HAT, 1037/42967). Hatta Rusların Edirne'ye kadar inmesi üzerine, Osmanlı Devleti Ruslarla Edirne Antlaşması yapmadan önce Serasker Hüsrev Paşa İngiliz ve Fransız elçileriyle Tarabya yalısında müzakerelerde bulunmuştur (Şehsuvaroğlu, 1947). II. Mahmud, Rusların 15.000 kişilik kuvvetle Edirne'yi geçmesi ve Marmara kıyılarına ulaşması üzerine Ruslarla Edirne'de antlaşma müzakereleri başlatmıştır. Görüşmeler sonucu Rus tehlikesinin ortadan kalkmasıyla (Şahsuvaroğlu, 1946) II. Mahmud yaklaşık üç ay bulunduğu Kalender, Tarabya, Büyükdere hattından 10 Ağustos 1829'da ayrılmıştır. II. Mahmud, Rami Kışlası'na görkemli bir törenle dönmüştür (Çelik, 2018: 227-266). Her ne kadar Ağustos 1829'da Sultan II. Mahmud, Rami Kışlası'na avdet etmiş olsa da, 1830 yılı yaz aylarında Kalender'i biniş kasrı olarak kullanmaya devam etmiştir.

Sultanın Kalender'de bulunduğu sırada İran Sefiri, II. Mahmud ile görüşme talebinde bulunmuştur. Bunun için Mabeyn-i Hümayûn'a müracaat etmiştir. Mabeyn, sefiri, bayram töreninde padişah huzurunu çıkartmak için Osmanlı teşrifatında sefirin hangi makam ile padişahın huzuruna çıkacağını görüşmüştür. Bu konuda Serasker'den ve Şeyhülislam'dan görüş dahi alınmıştır. Mabeyn sonuçta sefirin bayramlaşma töreni esnasında ulama sınıfına dâhil edilebileceği görüşüne varmıştır. Bayramlaşma töreni için sefirin huzura kabul edileceği yer olarak Kalender Kasrı düşünülmüş olsa da burasının padişahın kullandığı makam olması, Osmanlı Devleti'nin yeni savaştan çıkmış bulunması ve milletlerarası konjektörün buna uygun olmayacağı kararına varılmış, bu sebeple II. Mahmud, İran sefirini Kalender Kasrı'nda kabul etmemiştir. Mabeyn tarafından İran sefirine padişah ile görüşebilmesi için daha sonra uygun bir zamanda tekrar müracaat etmesi gerektiği ifade edilmiştir (BOA, HAT, nr. 796/36930).

II. Mahmud'tan sonra Sancak-ı Şerif'in kasra konulması, Osmanlı hanedanları arasında gelenek olmuştu. Yine Mısır meselesiyle ilgili olarak İngiliz Büyükelçisi ile görüşmeler burada yapılmıştı (Şahsuvaroğlu, 1962: 11; Tuğlacı, 1981: 283). Bu sebeple Kalender Kasrı "Sultan Sarayı" olarak da adlandırılmıştır (Dethier, 1993: 82). II. Mahmud'un vefatından sonra Abdülmecid zaman zaman Kalender Kasrı'na tenezzühe gelmiştir (Göncü, 2015: 18). Osmanlı Devleti 1853-56 yılları arasında Rusya ile Kırım Savaşı'na girmiş, savaşta İngiliz ve Fransızlarla, Ruslara karşı ittifak yapılmıştır. Kırım Savaşı esnasında Tarabya Kasrı İngilizlere tahsis edilmesine rağmen Kalender Kasrı'nda buna benzer bir hususun yaşanmadığı anlaşılmaktadır (Şahsuvaroğlu, 1946: 4).

Ruslarla yapılan Kırım Savaşı sonrasında Kalender Kasrı Hümayûnu için zaman zaman mefruşat ve tezyinat alımları için defterler hazırlanmıştır. Bu mefruşat ve tezyinatın Hazine-i Hassa tarafından Avrupa'dan alınması uygun görülmüş, bu iş için Eksercioğlu Agob Efendi görevlendirilmiştir. Satın alınacak eşyalar için Agob Efendiye yüzde beş ile yüzde on arasında kâr payı verilmesi kararlaştırılmıştır. Hesaplama yapılmış, kasrın üst katındaki salon ve dört odanın mefruşat ve tezyinatı 105.200 (yüz beş bin iki yüz) frank yani 462.880 (dört yüz altmış iki bin sekiz yüz seksen) kuruş tutmuştur. Ancak her bir odaya perde, kanepeler, sandalye, konsül, ayna, avize, şamdan eklendiğinde bu rakam yaklaşık 100.000 (yüz bin kuruş) kuruşa ulaşmıştır. Orta kattaki beş oda ve bir sofa mefruşatı 56.150 (elli altı bin yüz elli frank) yani 247.060 (iki yüz kırk yedi bin altmış) olarak hesaplanmıştır. Her oda için maliyetin yüksek olmasından dolayı şamdan ve vazoların alımından vazgeçilmesi, kullanılmakta olan gümüş kollu şamdanların yeniden Agob Efendiye imal ettirilmesi kararlaştırılmıştır (BOA. HH.İ, nr. 39/12).

2.Kalender Kasrı'nın Son İnşası

Sultan Abdülaziz döneminde (1861-1876) Beylerbeyi ve Çırağan Sarayları inşa ettirilmiştir. Saraylar haricinde bu dönemde Kalender Kasrı, literatürde, Avrupa mimarisi üslubunda Ermeni asıllı Serkis Balyan tarafından 1866-1875 yılları arasında yeniden iki katlı kâgir olarak yapıldığı (Tuğlacı, 1985: 169; Eldem, 1979: 192-195; Erdenen, 1994: 534; Tuğlacı, 1981: 282-283; Atasoy, 2015: 559; Can, 2010: 23-30; Göncü, 2010: 31-46; Akşit, 2014:119) yazılmış olsa da, Osmanlı arşivindeki belgeye göre Ebniye Komisyonu, Serkis Balyan'a Kalender Kasrı'nı Mardiros Kalfanın mı yoksa Mığırđıç Kalfanın mı inşa ettiğini sormuş; Serkis Balyan da kasrı Mardiros Kalfa'nın 1872'de inşa ettiğini, Mığırđıç Kalfa'nın da Mardiros Kalfa ile beraber çalıştığı bilgisini vermiştir (BOA, HH. EBA, nr. 25/61). Mardiros Kalfanın yaptığı Kasır, bodrum ve iki kattan oluşmaktadır. Ön kısmındaki mermer sütunlar tarihi değere sahip olup, pencere sövelerindeki işçilik göze çarpmaktadır. Mermer iki simetrik merdivenle çıkılarak ana sofaya girilmektedir. Sofanın her iki tarafında ikişer oda bulunmaktadır. Sofa kapısının karşısındaki merdiven ile yukarı kata çıkılır. İkinci kat planı da birinci katla aynıdır. Aynı zamanda kasrın arka tarafında da kapı vardır. Kalender Kasrı, kiler, su basman katı ile birlikte 23 odadan oluşmaktadır. (Yaşayan Tarihi ve Kültürel Askerî Yapılar. 2001:336; Tuğlacı, 1981: 283).

Fotoğraf 1: *Kalender Kasrı'nın 1872 yılında inşa edildikten sonra Beykoz tepelerinden kasır ve çevresinin fotoğrafı.*

Kaynak: (Eldem, 1979, s. 194-195.)

Fotoğraf 2: *Kalender Kasrı'nın Yeniköy tarafından ve denizden fotoğrafı.*

Kaynak: Maslak, Ayazağa, Kalender ve Beykoz Kasırları, İstanbul Üniversitesi, Nadir Eserler Kütüphanesi II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri, 1887, Yer nr: NEKYA90461, Fotoğraf nr. 0007, 0022.

Fotoğraf 3: Beykoz Kasrı'nda bulunan, ayağıyla yılan ezen aslan heykelinin bir kopyası Kalender Kasrı arka bahçesinde bulunmaktadır.

Kaynak: Maslak, Ayazağa, Kalender ve Beykoz Kasırları, , Fotoğraf nr. 0028.

Kasır inşa edilirken, kasrın önünde bulunan dalyanın kaldırılması için hazine 40.000 kuruş bedel çıkarmıştır. İnşaat esnasında dalyan kaldırılmıştır. Kasır inşa edildikten sonra dalyanın tekrar yapılmasında ve işletilmesinde Kalender Kasrı için bir mahsuru olmadığı, çünkü dalyanın kasır bekçileri tarafından işletildiği mabeyn tarafından ifade edilmiştir (BOA, TS.MA.e.. nr. 1099/39),

Sultan Abdülaziz 17 Eylül 1864'te İstanbul'a ziyaret maksadıyla gelen Fransa Kralı III. Napoleon'un akrabası Prens Murat'ı Kalender Kasrı'nda ağırlamıştır (Tuğlacı, 1981: 283). Kalender Kasrı, dönem dönem şehzadelere de tahsis edilmiştir. Bunlardan birisi Sultan Abdülaziz'in tahta geçmesinin ikinci yılında dünyaya gelen oğlu Mahmud Celâleddin Efendi'dir (Genç, 2014: 903-913). Kasır, 27 Ağustos 1879'da şehzadeye 17 yaşındayken tahsis edilmiş (BOA, MB.İ, nr. 55/74), işlemlerinin hızlandırılması için Evkaf-ı Hümayûn'a yazılmıştır (BOA, MB.İ, nr. 55/18). Mahmud Celâleddin Efendi belirli bir süre Kalender Kasrı'nda yaşamıştır.

II. Abdülhamid'in tahta geçmesinin ikinci yılında, Kalender Kasrı'nın tadilatı için başmabeyn girişimde bulunmuştur. Tadilat keşfi için kasrın binalar müdürü Vasilaki Efendi

görevlendirilmiştir. Vasilaki Efendi tarafından hazırlanan keşif ve muayene defterinde, tadilat için 48.299 kuruş masraf olduğu anlaşılmıştır. Defterdeki keşif ücretleri:

Bazı odalarda kalem işi ve yaldızlı sim işlemleri için	:2075
Odaların çürümüş olan süpürge tahtalarının tamiri ve boyanması	:229
Kasrın balkon tahtı ve çürümüş tavanın tadilat edilerek boyanması	:1925
Kasırda gerekli görülen oda ve sofaların boyanması	:5681
Kasrın dış duvarlarında çürümüş tahta ve metal tadilatı için	:10440
Kasrın kuzeyindeki som ayak noksan taşının büyütülmesi	:1500
Kasır muhafaza duvarlarının sıvanması, parmaklıkların boyanması	:7378
Mutfaktaki bağdadî tavanın yenilenmesi	:300
Mutfağın kiremit aktarması	:108
Kasrın bodrum katının gerekli yerlerine sıva ve badana yapılması	:1500
Kasır çatısındaki deforme olan kurşun levhaların değiştirilmesi	:1350
Sandaloz yağıyla kasır kapıları ve pencere kanatlarının boyanması	:1300
Som mermer basamakların temizlenerek parlatılması	:1308
Pirinç muslukların yenilenmesi	:160
Sel baskınına karşı tonoz kemerli lağımın temizlenmesi	:1485
Tonoz kemer inşası	:3600
Eksik olan yerler için ellilik cam	:1050
Yüzde on hesapla nakliye ve hamaliye ücreti	:4390
Bu tutarların toplamı	44.479 Kuruştur.

Ancak defterde toplam maliyet 48.299 kuruş hesaplanmıştır.

Başmabeyn, yapılacak tadilatta yukarıda verilen rakamın üzerine çıkılmaması, belki daha az masrafla tadilatın yapılmasını Vasilaki Efendi'ye ihale etmiştir (BOA, Y.. PRK. HH, nr. 3/8). Kasrın tadilat ve tefrişinin yapılması yanında, bahçesi ve kasra ulaşım sağlayan Maslak'tan Hacıosman'a kadar olan yolun da tadilat ve tamirâtı 1889 yılında yapılmıştır (BOA, Y.PRK. ŞH, nr. 3/35).

II. Abdülhamid döneminde kasırların durumları yeniden belirlenmiş, Hazine-i Hassa Nezareti'ne bağlı Ebniye-i Seniyye (Padişah binaları) İdaresi tarafından 18 Eylül 1891 tarihinde kasırlara yeni düzenlemeler yapılmış, binaların inşası ve tamirâtı konusunda yeni kurallar konulmuştur. Bu düzenlemeye göre saray ve kasırlar üç kısma ayrılmıştır. Birinci kısımda Yıldız Mabeyn, Yıldız Bendegân, Ayazağa Kasrı, Nişantaşı'ndaki Taş Konak, ikinci kısımda Dolmabahçe Sarayı, Hırka-i Saâdet ve Emanet-i Mahsusa Daireleri, Çağlayan ve Mirahur Kasırları, üçüncü kısımda Beylerbeyi Sarayı, Kalender Kasrı, Beykoz Kasrı, Tokat Kasrı, Küçüksu Kasrı, Hekimbaşı Kasrı ve Alemdağ Kasrı vardır (Can, 2011: 28). Kasırlarla ilgili düzenlemelerin yapıldığı sırada, Kalender ve civarında çok fazla yağış meydana gelmiş, kasrın sahil tarafındaki eski muhafaza duvarı tepelerden gelen sel nedeniyle yıkılmıştır. Duvarın tekrar yapımı esnasında üç kat Marsilya tarak taşı arasına demir parmaklıklar yerleştirilmesi, duvardaki demirlerin kurşun ve zıvana ile bağlanması, duvar kirişlerine atmış okkalık demir konulması macun ve yağlı boya ile beraber masrafların yaklaşık 22.500 kuruş tutacağı hesaplanmıştır. Aynı şekilde selden dolayı, kasrın tepe tarafındaki yukarı kapısı ile kasrın bodrum katındaki kilerin kapısı ve camlı ara bölmesi

parçalanmış, bunlar için de 1980 kuruşun gerekli olduğu hesaplanmıştır. Yine selden dolayı tepelerden gelen kum mevcut lağımları doldurarak kasrın su havzasına zarar vermiştir. Bu nedenle bir daha böyle bir durum yaşanmaması için tepedeki muhafaza duvarının inşası, yukarıdan Kalender'e kadar bir isale sisteminin yapılması ve bunlara ilaven kasırdan denize kadar lağım inşası için toplamda 48.928 kuruş tutar İstihkâm ve İnşaat Dairesi ile Daire-i Askeriye Mimarı tarafından hesaplanmıştır. Ebniye İdaresi bir daha böyle bir tehlikenin olmaması, yağmur sularının kasra zarar vermeden akabileceği bir su kanalının yapılması gerektiğini bildirmiş ve bu iş için İstihkâm ve İnşaat Dairesi Müdürü Ferik Abid Paşa görevlendirilmiştir (BOA, Y.MTV, nr. 54/46). Kalender Kasrı dönem dönem tadilat geçirmiş, 4 Eylül 1901'de kasrın bazı yerlerinde tadilat gerektiği için 23.226 kuruş tamirat keşif bedeli çıkarılmıştır (BOA, HH.İ, nr.136/12).

Daha sonraki dönemde V. Murad'ın oğlu Selahaddin Efendi Kalender Kasrı'nı arada bir kullanmış, bir defasında dürbünle karşıya, Çubuklu tarafına bakarak, Hıdiv Abbas Paşa tarafından yaptırılan kuleyi gördüğü zaman "Böyle kuleler ancak hükümdarlara yakışır." (Şehsuvaroğlu, 1947) demiştir. Kalender Kasrı, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde padişahların ilgisini çekse de, ancak buraya en az gelen Sultan V. Mehmed Reşad olmuştur. Sultan Reşad, padişah olduğu dönemde sadece bir kez kasra gelmiş (Uşaklıgil, 1981: 78), saltanatının son senesinde kasır, Himaye-i Eftal Cemiyeti'ne bağlı olarak burada 6 Mart 1917 tarihinde Kalender Ziraat Mektebi kurulmuştur (Sarıkaya, 2012: 87-101). Mektebe, cemiyetin Firuzağa'daki misafirhanesinden kabiliyeti olan şehit ve yetim çocukları seçilmiştir. Firuzağa'daki yetimhaneden Kalender'e 1917-27 yılları arasında 2000'in üzerinde öğrenci gönderilmiş, öğrenciler burada 5-6 yıl hem eğitim görmüşler hem de yaşamışlardır. Kalender'de çocuklara meslek edindirmek için "sanat evi" kurulmaya çalışılmış, bu sayede çocukların teorik ve pratik eğitim yapmaları için fotoğrafhane, terzihane, ecza depolarında çalışmaları sağlanmıştır. Ayrıca çocuklar burada sanat ocaklarında tenekecilik, demircilik, sepetçilik, kese kâğıdı imali, fırçacılık gibi küçük el işleri öğretilerek "meslek" sahibi olmaları sağlanmıştır. Kalender'de eğitim alan öğrencilerin % 80'den fazlasına tarıma yönelik eğitim verilmiş, bu alanda ülke ekonomisine katkı sağlamak amacıyla meslek sahibi olmaları için okul/yurt yönetimi tarafından büyük çaba harcanmıştır. Öğrencilere bahçecilik, sebzeçilik, meyvecilik, çiçekçilik gibi dersler verilerek Kalender Bahçesi'nde uygulama da yapılmıştır (Sarıkaya, 2012: 87-101).

İstanbul itilaf devletleri tarafından işgal altındayken (1918-1923) 1921 sonbaharında okulda yaklaşık 100 öğrenci vardır. Mabeyne, okulun idaresinin yardımlarla yürütülmesinden dolayı, yetimlerin zaruri ihtiyaçlarının karşılanmasında zorluk çekildiği, okulun tahsisatının olmadığı, okulun ihtiyaçlarının karşılanmasının her geçen gün zorlaştığı ifade edilmiştir. Okulun ihtiyaçlarının karşılanabilmesi için burasının yetimler yurduna çevrilmesi ile yardım sağlanacağı ve böylece okulun eğitime devam edebileceği vurgulanmıştır (BOA, BEO, nr. 46/99). Kalender, Ziraat Mektebi sonrasında Dar'ül Eytam (Yetimler Yuvası) olarak hizmet etmeye devam etmiştir (Şehsuvaroğlu, 1962: 16). 1927 yılına gelindiğinde Kalender'deki 100 çocuk için bütçe hazırlanmasına rağmen, bazı aylarda öğrenci sayısı 120 ile 140 arasında değişkenlik göstermiştir (Sarıkaya, 2012: 87-101). Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması ve daha sonrasında zirai eğitim alanında düzenlemeler yapılması, Türkiye'de zirai eğitim yapan tüm orta dereceli okulların kapanmasına neden olmuştur. Nihayetinde İstanbul Belediyesi'nin ve valiliğin para yardımını kesmesi ile Kalender Ziraat Yurdu 1931'de kapanmış, öğrenciler yatılı okullara, Yalova Gazi Çiftliği ve Darülaceze'ye gönderilmişlerdir (Sarıkaya, 2012: 87-101).

Kalender Kasrı XX. yüzyılın ikinci çeyreğinde kaderine terk edilmeden (Alus, 2005: 260), kartpostallarda kendine yer bulmuştur (Onur, 1177-1198). Kasrın kullanılmadığı dönemde Afganistan Elçiliği, kasrı yazlık mekân olarak kullanmak istemiş, ancak bu istek Türkiye tarafından kabul görmemiştir (Bornovalı, 2018: 180-181). Kasrın mülkiyeti cumhuriyetin ilk yıllarında Milli Emlak Bankasına geçmiş, kasır daha sonra Milli Eğitim Bakanlığı'na devredilerek bir süre ortaokul olarak kullanılmıştır. Ortaokul da uzun süreli eğitim yapamamış, kasır tekrar

kaderine terk edilmiştir (Tanman, 1994: 99). Kasır, 1938 yılında çıkan bir yangında zarar görmüştür (Şehsuvaroğlu, 1947; Öz, 1949: 183-199). Yangından sonra uzun yıllar kaderine terk edilen kasrın birinci katı çökmüştür. Harabe halindeki kasır, I. Ordu Komutanı Korgeneral Cemal Tural'ın talimatıyla ordu mensubu askerler için orduevi olarak düşünülmüş, projesi hazırlanarak tadilatı yapılmış, 18 Eylül 1962 tarihinde yapılan törenle Kalender Kasrı açılmıştır (Tuğlacı, 1981: 283). Tadilat öncesinde Tural Paşa'ya kasrın yıktırılması telkininde bulunulmuş, ancak Paşa, binanın altı defa şekil değiştirdiğini, II. Dünya Savaşı'ndan bu yana yanmış olduğunu belirterek, "Tarih yıkılmaz devam ettirilir." demiştir (Şehsuvaroğlu, 1962: 16). Kasır günümüzde Kara Kuvvetleri Emrinde 923-KÖŞ-KRS-003 albüm numarasıyla kayıtlı, Kalender Orduevi sorumluluğundadır (Yaşayan Tarihi ve Kültürel Askerî Yapılar. 2001:336; Tuğlacı, 1981: 283). Kasır, günümüzde Kültür ve Turizm Bakanlığı İstanbul Rölöve ve Anıtlar Müdürlüğü tarafından restore edilmektedir.

3. Sonuç

Kalender Kasrı, İstanbul Boğazı sahilinde, Rumeli yakasında, "biniş kasrı" olarak yapılmıştır. İlk defa I. Ahmed döneminde buraya, Sultanahmet Camii bina emini Kalender Çavuş tarafından bir köşk yaptırılmış, ancak bu yapıdan bir iz kalmamıştır. Aynı yerde III. Ahmed'in veziri Nevşehirli İbrahim Paşa da bir kasır yaptırmıştır. III. Selim döneminde de kasır yenilenmiştir. Kalender Kasrı'nı diğer kasırlardan ayıran en önemli özelliklerinden birisi, 1828-29 Osmanlı-Rus Savaşı'nda, Rus savaş gemilerinin İstanbul Boğazı'nın önlerinde görülmesiyle, II. Mahmud tarafından Rami Kışlası'ndaki Sancak-ı Şerif Kalender Kasrı'na taşınmıştır. Sancak yaklaşık üç ay Kalender Kasrı'nda kalmış, Serasker Hüsrev Paşa Ruslarla 1829 Edirne Antlaşması yapılmadan önce İngiliz ve Fransız elçileriyle Kalender Kasrı'nda ön görüşme yapmıştır. Sultan II. Mahmud, Osmanlı-Rus savaşı öncesi ve sonrasında Kalender Kasrı'nı en çok kullanan padişahlardan birisi olmuştur. Kasır farklı dönemlerde tadilat geçirmesine rağmen 1872'de Abdülaziz döneminde Mardiros Kalfa tarafından bugünkü haliyle yapılmıştır. Kasırda dönem dönem mefruşat, tezyinat ve tadilatlarla ilgili keşif defterleri tutulmuş bunların birer örneğine çalışmada yer verilmiştir. Kasır, bir dönem Abdülaziz'in şehzadesi Mahmud Celaleddin Efendi'ye tahsis edilmiş, şehzadenin genç yaşta vefat etmesi sarayda büyük üzüntü yaratmış, halası Adile Sultan, Celaleddin Efendi için mersiye dahi yazmıştır.

II. Abdülhamid döneminde kasır dönem dönem aile fertlerine tahsis edilmiştir. V. Mehmed kasra sadece bir kez gelmiş, kasır 1917 yılında "Kalender Ziraat Mektebi" olarak kullanılmıştır. Burada şehit ve yetim çocuklarına uygulamalı tarım ve hayvancılık dersleri verilmiş, sebze ve meyve yetiştirilmiş, öğrenciler için "Sanat Evi" kurulmaya çalışılarak onların fotoğrafçılık, terzihane ve ecza depolarında çalışmaları sağlanmıştır. Ayrıca öğrencilerin tenekecilik, sepetçilik, demircilik gibi meslek dallarına ait eğitim verilmiştir. Okulun tahsisatı olmadığı için işlevini göremez olmuş, daha sonra okul yetimler yurdu adı altında eğitim vermeye devam etmiş, Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra yapılan düzenlemeler sonucunda okul 1931 yılında kapatılmış, öğrenciler farklı kurumlara yerleştirilmiştir. Kasır daha sonra kısa bir dönem ortaokul olarak kullanılmış, 1938 yılında yanmış, I. Ordu Komutanı Korgeneral Cemal Tural tarafından tadilatı yaptırılarak 18 Eylül 1962'de törenle açılmıştır. Kasır, günümüzde Kalender Orduevi içerisinde ve I. Ordu sorumluluğu altında bulunmaktadır.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı

Osmanlı Arşivi (BOA)

Bab-1 Ali Evrak Odası (BEO), nr. 46/99, (22. Ra. 1340/23. 11. 1921).

- Hatt-ı Hümayûn (HAT), nr. 720/34339, (29. Z. 1241/04. 08. 1826).,
nr. 1037/42967, (23. Za. 1244/27. 05. 1829).,
nr. 796/36930, (29. Z. 1245/21.06.1830).
Hazine-i Hassa İradeler (HH.İ), nr. 39/12, (20. L. 1280/29. 03. 1864).,
nr. 136/12, (20. Ca. 1319/04. 09. 1901).
Hazine-i Hassa Ebniye Ambarı Müdürlüğü (HH. EBA), nr. 25/61, (19. M. 1289/29.03. 1872).
Mabeyn İrade (MB.İ), nr. 55/74, (22. N. 1296/27. 08. 1879).,
nr. 55/18, (22. N. 1296/27. 08. 1879).
Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı (TS.MA.e), nr. 1099/39, (29. Z. 1288/10.03.1872).
Yıldız Hazine-i Hassa (Y.. PRK. HH), nr. 3/8, (8. C. 1295/09.06.1878).
Yıldız Münevvi Maruzat (Y.MTV), nr. 54/46, (10. S. 1309/15. 09. 1891).
Yıldız Şehremaneti Maruzatı (Y.. PRK. ŞH.), nr. 3/35, (07. Ra. 1307/01. 11. 1889).

Kaynak Eser ve İncelemeler.

- Ahmed Lütfi Efendi. (1290). *Târîh-i Lütfî, II*. İstanbul: Matbaa-i Amire.
- Akşit, İ. (2014). *İstanbul sarayları, kasırları, köşkleri ve yalıları*. İstanbul: Akşit Kültür ve Turizm Yayınları
- Alus, S. M. (2005). *30 sene evvel İstanbul 1900'lü yılların başlarında şehir hayatı* (F. Ilıkan, Haz.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Atasoy, N. (t.y.). Boğaziçi bahçe ve mesireleri. *Geçmişten günümüze Boğaziçi I* içinde (ss: 67-94). İstanbul: Nokta Basım.
- Atasoy, N. (2015). İstanbul bahçeleri. C. Yılmaz (Ed.), *Büyük İstanbul tarihi IV* içinde (ss. 534-571). İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları.
- Ayverdi, S. (1966). *Boğaziçi'nde tarih*. İstanbul: Baha Matbaası.
- Balikhane Nazırı Ali Rıza Bey eski zamanlarda istanbul hayatı*, (A. Ş. Çoruk, Haz.), İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Bardakçı, M. (2013). *Üçüncü Selim devrine ait bir bostancıbaşı defteri*. İstanbul: Pan Yayıncılık.
- Belge, M. (1999). *İstanbul gezi rehberi*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Boğaziçi Şirket-i Hayriye Salname*, 1330.
- Bornovalı, S. (2018). *Boğaziçi'nin tarih atlası*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Boyar, E., & Fleet, K. (2017). *Osmanlı İstanbul'unun toplumsal tarihi* (S. Çağlayan, Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Can, S. (2010). Balyanlar ve Dolmabahçe Sarayı mimarı sorunu. *Milli Saraylar Kültür - Sanat - Tarih Dergisi*, 6 (10), 23-30.
- Can, S. (2011). II. Abdülhamid dönemi Osmanlı mimarisi ve sanat anlayışı. M. Hülagü & Ş. Batmaz & G. Gülbadi Alan (Haz.), *Devr-i Hamid Sultan II. Abdülhamid* içinde (ss. 26-41). Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları.

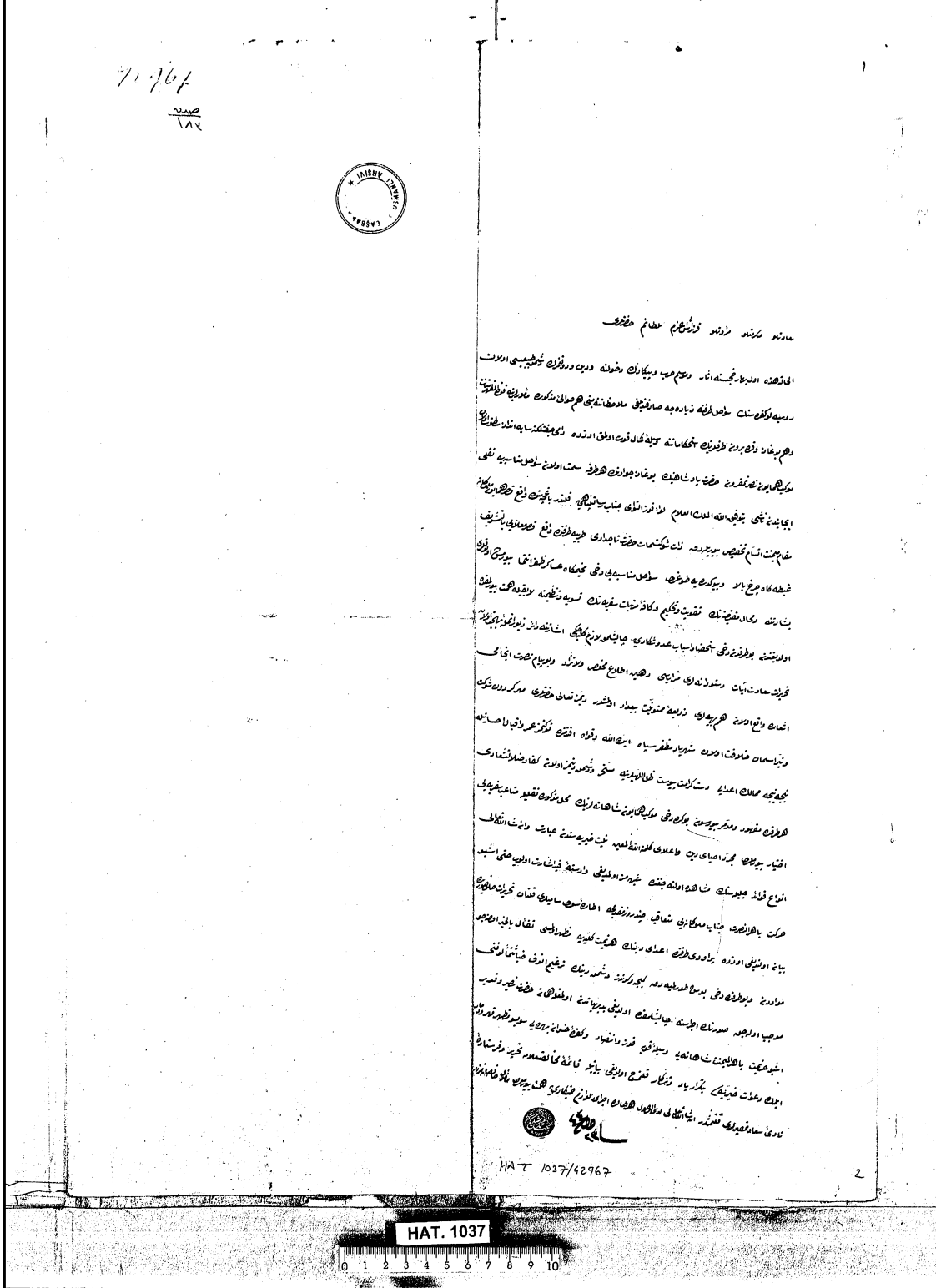
- Çakır, M. (2015). Osmanlı çevre bilincinin klasik Türk edebiyatında tezahürleri. *Osmanlı İmparatorluğu'nda çevre ve şehir* içinde (ss.393-404). İstanbul: İstanbul Medeniyet Üniversitesi.
- Çelik, Y. (2009). Serasker. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (C. 36, ss. 547-549). İstanbul: TDVİAM.
- Çelik, Y. (2018). II. Mahmud Devrinde idari-askeri bir üs: Rami Kışlası. *Osmanlı Araştırmaları*, (52), 227-266.
- Çoruhlu, Y. (2001). Kasır. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (C. 24, ss. 555-558). İstanbul: TDVİAM.
- Çoruk, A. Ş. (Mayıs 2020). Beykoz'un mesire yerleri. *Beykoz 2019 Sempozyumu Tebliğ Kitabı* içinde (ss. 229-306). İstanbul: Beykoz Belediyesi Kültür Yayınları.
- Dethier, P. A. (1993). *Boğaziçi ve İstanbul (19. Yüzyıl sonu)* (Ü. Öztürk, Çev.). İstanbul: Eren Yayıncılık.
- Eldem, S. H. (1977). *Köçeoğlu Yalısı Bebek Boğaziçi*. Apa Ofset Basımevi.
- Eldem, S. H. (1969). *Köşkler ve kasırlar I*. İstanbul: Kurtulmuş Matbaası.
- Eldem, S.H. (1979). *Boğaziçi anıları reminiscences of the Bosphorus*. İstanbul: Çeltüt Matbacılık Kollektif Şirketi.
- Erdenen, O. (1994) *Boğaziçi sahilhaneleri 3 Sarıyer Yeniköy*. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları.
- Evyapan, G. A. (1972). *Eski Türk bahçeleri ve özellikle eski İstanbul bahçeleri*. Ankara, Orta Doğu Teknik Üniversitesi: Mimarlık Bölümü Yayınları.
- Eyice, S. (1985). Yok olan İstanbul sarayları ve sarayların yaşatılması için bazı düşünceler. *TBMM Milli Saraylar Sempozyumu 15-17 Kasım 1984 Yıldız Sarayı /Şale Bildiriler* içinde (ss. 69-78). İstanbul.
- Freely, J. (1993) *The Bosphorus*. İstanbul: Redhouse Press.
- Genim, M. S. (2006). *Konstantiniyye'den İstanbul'a XIX. yüzyıl ortalarından XX. yüzyıla Boğaziçi'nin Rumeli yakası fotoğrafları, II*. İstanbul: İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Kitapları:1.
- Genç, F. G. (2018). Kısa bir ömür: Şehzade Mahmud Celâleddin Efendi (1862-1888). *XVII. Türk Tarih Kongresi Ankara 15-17 Eylül 2014, IV. Kısım III*. içinde (ss. 903-913). Ankara: Osmanlı Tarihi.
- Göncü, T. C. (2010). Beylerbeyi Sarayı'nın inşa süreci, yerleşim düzeni ve kullanımı üzerine incelemeler. *Milli Saraylar Kültür-Sanat-Tarih Dergisi*, (6), 31-46.
- Göncü, T. C. (2015). *Dolmabahçe Sarayı'nın inşa süreci, mekân ve teşkilat*. Yayınlanmamış doktora tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyeti Bilim Dalı, İstanbul
- Hafız Hüseyin Ayyansarayî. (1985). *Mecmua-i Tevarih* (F. Ç. Derin & V. Çabuk, Haz.). İstanbul.
- Hafız Hızır İlyas Efendi. (1276). *Vekâyi '-i Letâif-i Enderûniyye*. İstanbul: Dârü't-Tıbaâtü'l Amire.
- Hisar, A. Ş. (2006). *Boğaziçi mehtapları*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Hovhannesyanyan, S. S. (1996). *Payitaht İstanbul'un tarihçesi* (E. Hançer, Çev.). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

- İncicyan, P. Ğ. (1976). *XVIII. asırda İstanbul* (H. D. Andreasyan, Çev.). İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti İstanbul Enstitüsü Yayınları.
- Gür, N (Der.). (2008). *İstanbul'un içinde bir Boğaziçi*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- İstikbal, C. (2011). Türk Boğazları, *Türk Boğazları içinde* (ss.110-142) N.J. Ece & H. Kanbolat & G. Alpdoğan (Der.). İstanbul: Engin Yayınları.
- Kayapınar, A. (2015). Osmanlı döneminde rumeli'de bir nahiye merkezi: Pravadi, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 30 (1), 121-148.
- Kiel, M. (2007). Pravadi, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi içinde* (C. 34, ss. 339-340). İstanbul: TDVİAM.
- Koçu R. E. (1941). Boğaziçi. *İstanbul Ansiklopedisi içinde* (C. 5, ss. 2853-2855). İstanbul.
- Koçu, R. E. (1941). Boğaziçi konuşuyor ve Kanlıca tarihçesi, *İstanbul Ansiklopedisi içinde* (C. 5, ss. 2874-2882). İstanbul.
- Koçu, R. E. (1941). Boğaziçi'nde Voli yerleri, *İstanbul Ansiklopedisi içinde* (C. 6, ss. 2898). İstanbul.
- Koçu, R. E. (1941). Boğaziçi dalyanları, *İstanbul Ansiklopedisi içinde* (C. 5, ss. 2874). İstanbul.
- Koçu, R. E. (1941). Bostancı, Bostancılar Ocağı, Bostancı Ağa, *İstanbul Ansiklopedisi içinde* (C. 6, ss. 2976-2978). İstanbul.
- Kuyucu, Ü. (1966). Boğazın Rumeli Sahili yalıları, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bitirme Tezi*.
- Maslak, Ayazağa, Kalender ve Beykoz Kasırları*, (1887). İstanbul Üniversitesi, Nadir Eserler Kütüphanesi II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri, Yer nr: NEKYA90461.
- Mater, B. (2008). Coğrafi yapı ve topografya, H. Sezgin (Ed.), *Geçmişten günümüze Boğaziçi I*, içinde (ss. 21-38), İstanbul: Nokta Basım.
- Onur, H. (2008) Kartpostallarla yüzyıl öncesi Boğaziçi'nden anılar, *Geçmişten günümüze Boğaziçi II*, içinde (ss. 1177-1198).
- Öz, T. (1949). Selim III. Sırkatibi tarafından tutulan Ruzname, *Milli Eğitim Bakanlığı Tarih Vesikaları*, 3 (15), 183-199.
- Özcan, A. (1991). Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi içinde* (C. 3, ss. 457-458). İstanbul: TDVİAM.
- Pakalın, M. Z. (1983). Biniş, *Osmanlı tarih deyimleri ve terimleri sözlüğü I*, İstanbul, 71.
- Pars, T. (1981). *Osmanlı mimarlığında batılılaşma dönemi ve Balyan Ailesi*, İstanbul, İnkılâp ve Aka Kitapevleri.
- Sarıkaya, M. (2012).Türkiye'de Zirai Eğitime Bir Örnek: Kalender Ziraat Yurdu, *Acta Turcica*, (1), 87-101.
- Şair, edip ve tarihçi kalemi ile İstanbul*, (N. F. Alsan, Haz.), İstanbul, Büyük İstanbul Derneği Yayınları.
- Şehsuvaroğlu, H. Y. (1962). Boğaziçi'ndeki tarihi kalender köşkü, *Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Belleteni*, İstanbul, (249), 16.
- Şehsuvaroğlu, H. Y. (1962). Kalender Kasrı", *Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Belleteni*, İstanbul, (247), 11.
- Şehsuvaroğlu, H. Y. (1947, Şubat 5). Kalender Kasrı ve Tarabya'daki yalılar, *Akşam*.

- Şehsuvaroğlu, H. Y. (1946, Mayıs 18). 1828-1829 Harbi'nde II. Mahmud'un Tarabya'daki Karargâhı, *Akşam*.
- Şehsuvaroğlu, H. Y. (1947, Ocak 22). Tarabya Kasrı, *Akşam*.
- Şehsuvaroğlu, H. Y. (1946, Haziran 19). Kırım Harbi esnasında Boğaziçi, *Akşam*.
- Şehsuvaroğlu, H. Y. (1962, Haziran 20). Kalender Kasrı, *Cumhuriyet*.
- Tanman, M. B. (1994). Kalender Kasrı ve Bahçesi, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, 4, İstanbul, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayınları.
- Tanman, M. B. (2001). Kasr-ı Hümâyun, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (C. 24, ss. 573-575). İstanbul: TDVİAM.
- Tonga, N. (2008) Edip Ayel'in Şiirlerinde İstanbul", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1 (5), 810-824.
- Uşaklıgil, H. Z. (1981). *Saray ve ötesi*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Ünver, S.-Eldem, S. H. (1970). *Amucazade Hüseyin Paşa yalısı*. İstanbul: Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Yayınları.
- Yaşayan Tarihi ve kültürel askerî yapılar*. (2001). (N. Yıldırım & L. Tekkollu, Haz.). Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Yıldız, M. (1995). *Abdülhak Molla ve Tarih-i Livâ'sı tahlil ve tenkitli tetin*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul.

EK. 1:

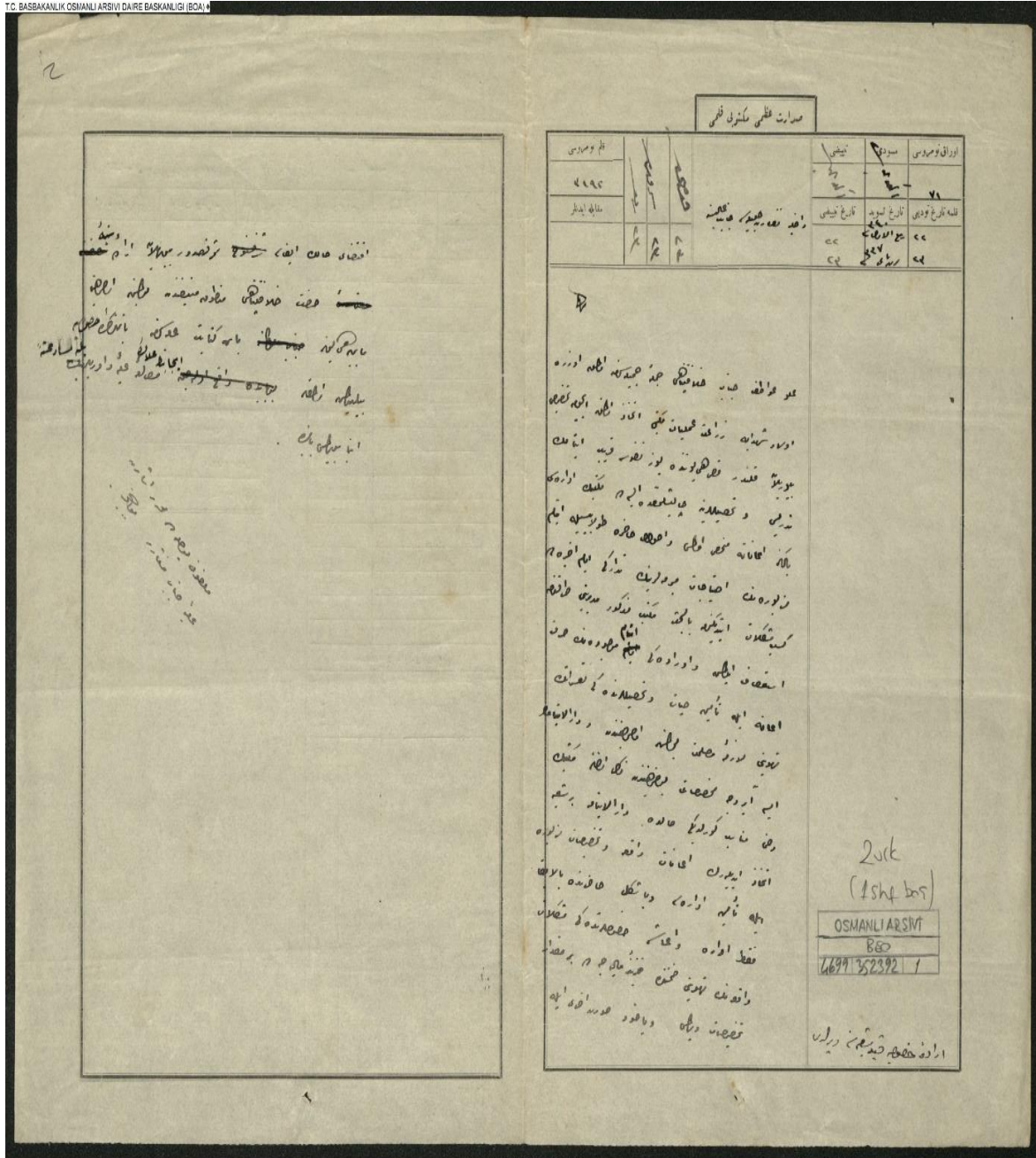
Rusların bir taraftan Pravadi'ye kadar gelmesi, Edirne'ye yaklaşması, Rus gemilerinin İstanbul Boğazı önlerinde görülmesi üzerine halkı teskin etmek ve Orduya destek olmak amacıyla II. Mahmud'un Rami Kışlasından karargâhını ve Sancak-ı Şerif'i Kalender Kasrı'na taşıdığına dair vesika.

Kaynak: HAT 1037/42967, 23.Z.1244/27.05.1829.

EK 2:

Kalender Ziraat Mektebinin tahsisat yetersizliğinden dolayı Darü'l Eytam'a bir şube olarak dönüştürülmesinin uygun olacağı, böylelikle mektebe tahsisat sağlanarak eğitimin devam edebileceğini gösteren vesika.

BEO.004699.352392.001

Kaynak: BEO 4699/352392, 22.Ra.1340/23.11.1921.

EK 3:

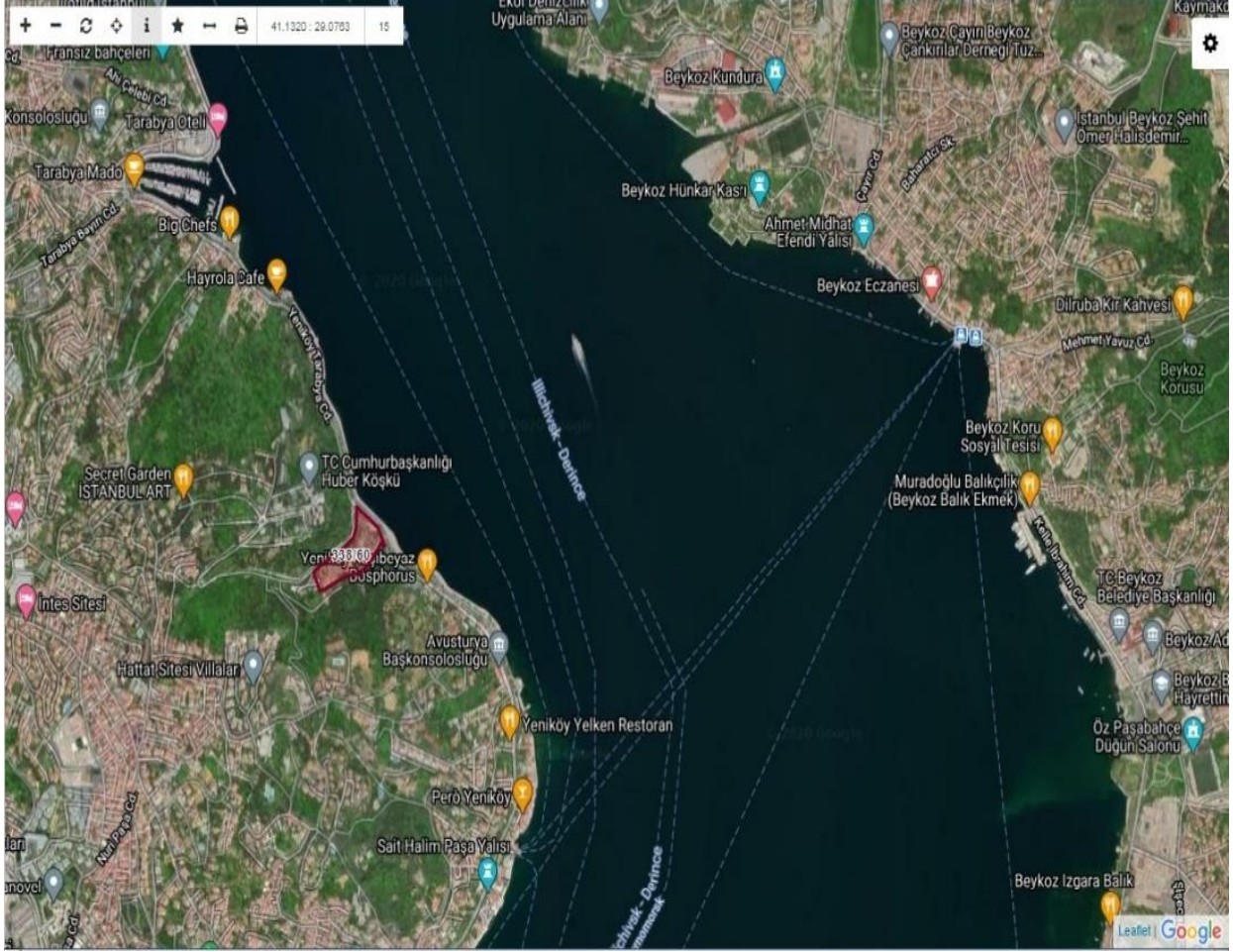
Kalender Kasrı'nın Yeniköy tarafından fotoğrafı.

Kaynak: Akşit, İ. (2014), *İstanbul Sarayları, Kasırları, Köşkleri ve Yalıları*, s. 118.

EK 4:

Kalender Kasrı, İstanbul Boğazı'nın, Rumeli yakasında Sarıyer ilçesine bağlı Yeniköy Mahallesi Köybaşı Caddesi üzerinde kırmızı alan içerisinde gösterilmiştir.

Kaynak: Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Parsel Sorgulama 24.09.2020.
<https://parselsorgu.tkgm.gov.tr/#ara/cografi/41.10261043665993/29.066230058670047>

Araştırma Makalesi / Research Article

RUS ORDUSUNDA KIRIM TATAR SÜVARİ BİRLİKLERİ 1806-1920

Hacı Murat ARABACI¹

Öz:

Rusya'nın 19 Nisan 1783'de Kırım'ı işgal etmesinin ardından, Rus idaresi bölgede kalıcı olabilmek için çeşitli politikalar üretmiştir. Bu uygulamalardan biri de, mirzaları kullanarak Kırım Tatar askerlerinden oluşan süvari birlikleri olmuştur. Bu alaylar, 1784-1920 yılları arasında değişik isimlerle, farklı sayılardan mürekkep ve farklı görevler için birkaç kez kurulmuş, kapatılmış, yeniden kurulmuştur. Bunlardan birincisi 1 Mart 1784-19 Aralık 1796 yılları arasında hizmet vermiştir. Ardından 1807 yılında yeniden kurulan 4 süvari birliği, 1812-1814 Napolyon Savaşlarında yer almış ve savaşın sona ermesinin akabinde 1817'de çarın emriyle lağvedilmiştir. 1827'de *Kırım Tatar Süvari Muhafız Alayı* adıyla kurulan birlik, 1863'te *Çarın Özel Konvoyunda Kırım Tatar Süvari Muhafız Takımı*'na dönüştürülmüş ve 2 Mayıs 1890'da kaldırılmasına karar verilmiştir. Zorunlu Askerlik Kanunu'nun çıkmasının ardından kurulan *Kırım Alayı*, 1906'da *Kırım Süvari Alayı*'na dönüştürülmüştür. 1909'da ise Kırım Süvari Alayı İmparatoriçe Aleksandra Födorovna'nın himayesine verilmiş ve adı *Majesteleri İmparatoriçe Aleksandra Födorovna'nın Kırım Süvari Alayı* olarak değiştirilmiştir. Çarın 4 Mart 1917'de tahttan çekilmesiyle adı yeniden *Kırım Süvari Alayı* yapılmıştır. I. Dünya Savaşı'nda cepheye gönderilen alay, savaş bitmeden çarlığın yıkılmasıyla, 11 Kasım 1917'de Simferopol'e dönerek Kırım Tatar Kurultayı'nın emrine girmiş ve adı *I. Kırım Tatar Alayı* olarak değiştirilmiştir. İç savaşta Bolşeviklerin saldırıları karşısında tutunamamışlar ve 1918'de Kırım Tatar Alayı fiilen sona ermiştir.

Anahtar Kelimeler: Kırım, Kırım Tatar Askerleri, Kırım Tatar Süvari birliği

CRIMEAN TATAR CAVALRY TROOPS IN THE RUSSIAN ARMY 1806-1920

Abstact:

After Russia invaded Crimea on April 19, 1783, the Russian administration produced various policies to be permanent in the region. One of these practices was to establish cavalry units of Crimean Tatar soldiers using mirzas. These regiments were established, closed and re-established several times between 1784 and 1920 under different names, different numbers and for different tasks. The regiment performed its last important mission during the First World War. The regiment, which was sent to the front in the First World War, returned to Simferopol on November 11, 1917, with the collapse of the tsardom before the war ended, and entered under the command of the Crimean Tatar Congress and its name was changed to the First Crimean Tatar Regiment. This unit was the only military force held by the Crimean Tatars. The Tatars could not hold on to the attacks of the Bolsheviks in the civil war due to their insufficient number, and the Crimean Tatar Regiment actually ended in 1918.

Keywords: Crimea, Crimean Tatar Troops, Crimean Tatar Cavalry Unit

¹ Dr. Öğretim Üyesi, Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi, Jandarma ve Sahil güvenlik Fakültesi Sosyal Bilimler Bölümü, ORCID 0000-0002-0357-5278, hacimuratarabaci@hotmail.com.

Başvuru Tarihi (Received): 17.12.2020 **Kabul Tarihi** (Accepted): 27.01.2021

Giriş

Rusya'nın 19 Nisan 1783'de Kırım'ı işgal etmesinin ardından Rus idaresi, bölgede kalıcı olabilmek için yerli halkın desteğini alması ve halkın yeni devleti benimsemesi gerektiğinin farkında olarak bunu sağlamaya yönelik çeşitli politikalar üretmiştir. Meselâ, Altun Orda Devleti zamanından beri varlığını muhafaza eden ve hem devlet yönetiminde hem de halk üzerinde yüksek bir etkiye sahip olan bey ve mırzaları (İnalçık, 2002: 455-56) onlara soyluluk (dvoryan) unvanı, mevki, rütbe, maaş gibi ayrıcalıklar vermek suretiyle yanına çekmeye çalışmıştır. Rusya'nın mırzaları kullanarak yaptığı önemli uygulamalardan biri de Kırım Tatar askerlerinden oluşan süvari birlikleri kurduklarını halkın en azından bir kesimini devletin ve ordunun içine çekmeye çalışması oldu. Daha önceki yıllarda da Rusya'nın ele geçirdiği topraklarda bu uygulamayı yaptığı ve başarılı olduğu görülmektedir (Arabacı, 2019: 452).

İlk olarak 1 Mart 1784 yılında yayınlanan kanunla kurulan Kırım Tatar süvari birlikleri, her biri 200-250 kişiden oluşan beş alaydan müteşekkildir. Önce 2 alay kurulmuş, bu iki alay Kırım sınırları içinde sahil boyunca nöbet hizmeti, tuzlaların, ormanların ve posta arabalarının korumalığı gibi işleri yapmışlardır. Daha sonra birliklerin sayısı önce beşe, sonra altıya kadar çıkarılmıştır. 1790'da Polonya sınırına görevli olarak gönderilen birlikler arasında isyanlar çıkmış, Kırım'a döndükleri zaman da bu birlikler arasında elemeler yapılarak, iki alaya indirilmiştir. 1796'da Çariçe II. Yekaterina öldükten sonra yerine geçen oğlu I. Pavel'in, 19 Aralık 1796'da yayınladığı bir emirle, süvari birliklerine ihtiyaç olmadığı gerekçesiyle, Kırım Tatar süvari birlikleri kaldırılmış, birliklere mensup olan beyler ve mırzalar başta olmak üzere, tüm askerlere hediye olarak toprak, para ve birtakım unvanlar verilerek evlerine dağıtılmıştır. (Arabacı, 2019: 452).

1. Kırım Tatar Süvari Alayları 1807-1817

19. yüzyıl başlarında Rusya'nın Osmanlı Devleti ve Fransa ile yaşadığı siyasi krizlerin askeri hareketliliğe dönüştüğünü gören Kırım Tatar mırzaları ve müftüsü, Rus iktidarıyla ilişkilerini sıcak tutmak amacıyla, ordunun asker ihtiyacına binaen Kırım Tatar süvari birliklerinin yeniden oluşturulabileceğini düşünmüşlerdir. Bu fikri 20 Aralık 1806'da Simferopol'de müftü seçimi için bir araya gelen Kırım Tatar halkının temsilcilerine açıklamışlar ve yapılan istişare neticesinde, yeni seçilen müftü Murtaza Çelebi Efendi'nin önderliğinde, mırzaların ve toplantıya katılan diğer Kırım Tatarlarının imzalarını taşıyan bir dilekçe hazırlanmıştır. Tavriya Valisi D. B. Mertvago'ya verilen dilekçede *Çara karşı sadakat ve vefalarını göstermek, aynı zamanda çarın düşmanlarına karşı gelmek amacıyla Kırım Tatarlarından müteşekkil askeri birliğin kurulması* talep edilmiş, bu askeri birliklerin masraflarının da kendilerince karşılanacağı bilgisi eklenmiştir (Bako, 1934: 4; Kudaşev & Azar, 1978: 15; Markeviç, 1913: 9-10; Muftizade, 1913: 2; Petrov, 1991: 43). Vali bu dilekçeyi İçişleri Bakanlığına göndermiş ve ek olarak kendi düşüncelerini de yazmıştır.

Mertvago'ya göre bu birliklerin kurulmasının şu faydaları olacaktır:

- Bu mırzaların yönetimi altında 2-3 bin kişiyi içine alacak alayların oluşumu, düşman Fransız kuvvetlerine karşı gelinmesine destek olacaktır, çünkü Tatarlar inanılmaz derecede cesur, atları da çok dayanıklıdır. Buna karşılık olarak da birliklere alınacak erlerin aileleri de orduya yakıt vermekten muaf olmalıdır.
- Bu alayların oluşumu ile birlikte Tatarlar, son yıllarda onlara karşı kamuoyunda oluşan olumsuz intibai yok edebilir ve hükümetin güvenini kazanabilirlerdi.
- Bu birliklere asker toplanırken özellikle dağ kesimlerinden de almak gerekirdi. Böylelikle eğer Türklerle bir savaşa girilirse, Ruslara karşı Türklerin safında savaşacak kimselere en başından mani olunurdu.

d. Mırzalar başta olmak üzere bu birlikte yer alan askerler, her ihtimale karşı Rusların elinde rehin (amanat) olarak bulunmuş olacaktı.

Tatarların dilekçesinin kendisine ulaşmasının akabinde Çar I. Aleksander, Tavriya Valisi'nin yazdığı gerekçeleri de dikkate almış ve bu teklifi kabul etmiştir. Bunun neticesinde 1807 yılında 22772 sayılı kanunla Kırım Tatarlarından müteşekkil 4 süvari alayının kurulması ve bunların kuruluşunda Litvanya Tatarlarından kurulan birliklerin örnek alınmasına (alayların başına Rus komutanlardan atanması) karar verilmiştir. Bununla ilgili çalışmaları yapmak üzere Ordu Bakanı, İçişleri Bakanı ve Alay Komutanından oluşan bir heyet oluşturulmuştur (Markeviç, 1913:10).

Birliklerin kurulması için görevlendirilen heyet, Vali Mertvago'nun söylediği '2-3 bin Tatar askerini rehin gibi ellerinde tutarak, 60-70 bin Kırım Tatarının kontrolünün sağlanacağı' düşüncesine karşı çıkmış, bunun yerine sayıca az da olsa tamamen mırzalardan oluşacak özel bir muhafız birliğinin, tatarlar üzerinde daha büyük bir etkisinin olacağını öne sürmüşlerdir. Dahası mırzalara askerlik eğitiminin yanı sıra içlerindeki fanatizmi öldürecek bir eğitimin verilmesi ve tüm halk önderlerinin başkentte tutulması ile Kırım Tatarlarının sükûnetinin sağlanacağı iddia edilmiştir. Vali Mertvago ise, böyle bir uygulamanın Tatarlara hakaret olduğunu ve bunu izah etmenin zor olacağını, askere alınacak olan Tatarların bir önceki dönem kurulan birliklerdeki mukayese edilmemesini istemiştir. O dönem askere alınanların çoğunun başıboş ve kimsesi olmayanlardan olduğunu, şimdi alınacakların ise ailelerinin Kırım'da olması sebebiyle ihanet etmelerinin mümkün olmadığını, mırzaların çara hizmet etmek için güvenilir insanları seçeceğinden şüphesinin olmadığını, onlara güvenilmesi gerektiğini bildirmiştir. Valiye göre en önemlisi de alayların başına Tatar dilini bilmeyen birinin atanması, savaş zamanında iletişim ve güven sorunu doğuracaktı. Bu yüzden onlar arasında hali hazırda var olan subaylardan (ofitser) atama yapılmasının uygun olacağını ifade etmiştir. En sonunda bu tartışmalar çara kadar ulaşmış, o da Mertvago'nun fikrini desteklemiştir (Markeviç, 1913:12-13).

Bu tartışmaların sona ermesinin ardından Tavriya Valisi Mertvago ve Herson Askeri Valisi Dük de-Rişelye nezaretinde kuzey savaşında kullanılmak üzere alayların oluşturulması çalışmalarına başlanmıştır. Kırım polis şefleri, mahalli idare yetkilileri ve birkaç tane de Kırım Tatar aksakallarından yardım alarak gönüllüler arasından en iyilerin seçilmesine gayret edilmiştir. Kırım Tatarlarından başka Kırgızların da kabul edildiği ve 500 kişiden ibaret olan her bir alay, 100'er kişilik bölüklere ayrılmış, her bir alayın ve bölüğün başına da sadık ve güvenilir meşhur mırzalar getirilmişti. Askerlerin maaşları belirlenirken Don Kazaklarının maaşları emsal olarak alınmış olup, her bir askere at verilmesine rağmen sadece dörtte birine tüfek, geri kalanlarına ise geleneksel tatar bıçağı, kama, süngü, kargı, mızrak ve balta verilmiştir. Askerlerin üniformaları, Rus ordusunda giyilenlerden farklı olup, üstlerine çeşitli Türk halklarının giydiği kaftana benzeyen siyah çekmen, altlarına ise Kazaklarınkine benzeyen şalvar, başlarına da Tatar kalpağı olacak şekilde oluşturulmuştur. Nihayet, Tatarların isteğiyle, Don Kazakları örnek alınarak aynı sayı, ödenek ve statüde sadece rütbeleri farklı olacak şekilde oluşturulmaya başlanan bu alayların kuruluşu, 1807 yılı haziranında tamamlanmıştır. Bütün masraflarının Kırım Tatarları tarafından karşılanacak olan ve Kırım genelinde her bölgeden seçilen askerlerden oluşan 500'er kişilik 4 alay kurulmuş, her birine de Kırım'ın bir şehrinin adı verilmişti. Simferopol Alayı'nın başına Mayor (Binbaşı) Kaya Bey Balatukov, Perekopskiy Alayı'nın başına Ahmet Bey Hunkalov, Yevpatoriya Alayı'nın başına Kaptan Abdulla Aga Mamayskiy ve Feodosiya Alayı'nın başına da Teğmen Ali Mırza Şirinskiy getirilmiştir (Kudaşev & Azar, 1978: 17; Markeviç, 1913: 13-14; Muftizade, 1913: 4). Alaylar oluşturulurken Kırım Tatarları kendi aralarında çok para toplamışlardı. Askerlerin her birinde değeri 150 rubleyi aşan ikişer tane at ve 30 ruble, ailelerine de yüklü miktarda para verilmişti. Bir askerin halka maliyeti yaklaşık 300 rubleyi bulmuştu (Muftizade, 1913: 3; Markeviç, 1913: 17).

1807 yılı haziran ortalarında hazırlıklarını tamamlamış olan 4 alay, başlarında Rus kumandan Rimskiy-Korsakov olduğu halde savaş bölgesi Vilno (Vilnius) istikametine doğru yola çıkmışlar ise de henüz Kremençug şehrine vardıklarında, Fransa ile anlaşma yapıldığı ve savaşın sona erdiği haberi gelmiştir. Bunun üzerine alaylar tekrar Kırım'a dönmüş, atlarını, silahlarını ve kıyafetlerini saklamaları istenerek ikinci bir emre kadar evlerine dağıtılmıştır (Muftizade, 1913: 4).

Bu birliklerle ilgili ilk raporunu kaleme alan Dük de-Rişelye, genel olarak Kırım Tatarlarının askerliğe yatkın olduklarını, atlarının son derece iyi olduğunu ve onlardan memnun olduğunu ifade etmiştir. Ancak daha ilk seferde bazı nahoş hadiselerin de meydana geldiğini raporda belirtmiştir. Buna göre, Yevpatoriya alayından 100 kadar Tatar askeri bu göreve devam etmeyeceklerini dile getirerek keyfi bir şekilde izinsiz olarak geri dönmeye kalkışmışlar, komutanların aldığı tedbirler sayesinde yola devam etmeleri sağlanmıştır (Markeviç, 1913: 15). Rişelye bu birlikleri evlerine dağıtmak yerine Kazan, Sibir ve Saratov gibi çoktandır Rus tebaası olan bölgelere yerleştirerek yerel halkla kaynaşmalarını sağlamanın yahut Polonya sınırına göndererek disiplin, askerlik ve Rus adetlerini öğretmenin Kırım Tatarlarının Ruslaşmasında kolaylık sağlayacağını da belirtmiştir.

Bu esnada Kırım'daki Tatarları sıkıntıya sokacak bir gelişme meydana gelmiş, Osmanlı Devleti ile Rusya'nın savaşa başladıkları duyulmuştu. Rusya, Osmanlı ile daha önce yaptığı savaşta Kırım Tatarlarının Osmanlı ile işbirliği yapmalarından endişe ederek, onları sahil boyundan zorla göç ettirmişti. Vali Mertvago'ya yine aynı şekilde denize yakın bölgelerdeki Tatarların dağlık kesimlere gönderilmesi için emir gelmiş, ancak vali bunun zorla göç ettirme şeklinde değil, mırzalar ve müftünün yardımını alarak sanki Tatarların kendileri gitmek istiyormuş gibi olmasını planlamıştı. Bu plana göre, müftü ve mırzalar 1807 yılında valiye bir dilekçe yazarak, Kırım Tatarlarının çara sadakatlerinin sorgulanmaması ve haklarında gereksiz şüphe ve dedikoduların yayılmasına mani olmak için kendi aralarında oy birliğiyle bir karar aldıklarını belirtmişlerdir. Bu karar gereğince Vali Mertvago'dan Balaklava ile Feodosiya arasında denize yakın yerlerde yaşayan soydaşlarının dağların ardına geçirilmesi konusunda yardımcı olunmasını, ayrıca göç edenlerin ara sıra evlerine giderek bahçelerinin ve tarlalarının bakımını yapmak üzere izin verilmesini talep etmişlerdir. Mertvago, bu dilekçeyi bakanlığa gönderirken kendi düşüncelerini de eklemiştir. Buna göre eğer bir düşman çıkarması olursa az sayıda işbirlikçinin olma ihtimaline karşı tedbir alınmış olacaktı. Dahası, söz konusu girişim buradaki Tatarlara güvenerek çıkarma yapacak olan Türkleri caydıracaktı. Ayrıca yerli halkı koruyup kollamak için bu insanların göç ettirilmesinin uygun olacağı da Mertvago tarafından belirtilmiştir. Müftü Seyyid Murtaza Efendi bizzat bu iş için köyleri gezerek halkı ikna etmek için gayret etmiş, neticede 1808 yılı mart sonunda sahillerde yaşayan Tatarlar göç ettirilmiştir. Tatarların ellerindeki silahlar alınmış, kendilerine ait balıkçı tekneleri ve sandalları da sahiplerine 100 ruble ödenerek koruma altına alınmış veya parçalanmıştı. Siyasi olayların normalleşmesinin ardından bu insanlara yeniden geri dönme izni verildi (Markeviç, 19-26).

1808 yılı başlarında Herson Askeri Valisi Dük de-Rişelye'nin isteğiyle Kırım Tatar alayları ile ilgili bir kanun değişikliği yapılarak, bu birlikler doğrudan ordunun savaş departmanına bağlandı. Ardından da 2 Şubat 1808 tarihinde iki Kırım Tatar alayının, Don Kazaklarının atamanı General Leyt.Platov'un kumandasında bulunan Don Kazak Alayı ile beraber Prusya sınırına gönderilmesi emri geldi. Dük de-Rişelye, Mertvago'nun yerine atanan Tavriya Valisi Borozdin'e Simferopol ve Perekop alaylarını toplanmasını istedi. Vali Borozdin Simferopol Alayı komutanı Binbaşı Balatukov, Perekop Alayı komutanı Binbaşı Hunkalov, Yevpatoriya Alayı komutanı Kaptan Abdulla Aga Mamayskiy ve Feodosiya Alayı komutanı Teğmen Ali Mırza Şirinski ile görüşerek askerlerin ve atların durumları hakkında bilgi alır. Ölüm, hastalık, yaşlılık ve isteksizlik gibi sebeplerden dolayı Simferopol ve Perekop alaylarında eksik olan 108 kişi ve 61 at diğer alaylardan takviye edilerek 500'er asker yanlarında ikişer atla birlikte hazır hale getirilir. 20 Mart'ta iki birliğin gidecekleri yer belirlendi. Her iki alay da Prusya sınırında bulunan ve biri Kırım'a 1595

km uzaklıkta Vilno'ya (Vilnius), diğeri ise 1479 km uzaklıkta olan Grodna'ya gidecekti. Alaylar 30 ve 31 Mayıs'ta yola çıkmış, yolda pek çok sıkıntı yaşamışlardır. Özellikle askerler arasında isyanlar ve firarlar yaşanmış olsa da Perekop Alayı 24 Ağustos, Simferopol Alayı ise 30 ağustos 1808'de, belirlenen yerlerine ulaşmışlardır (Bako,1934: 6; Markeviç, 1913: 29-31; Muftizade, 1913: 4).

İki alayın bu bölgeye gönderilmesinin ardından Tavriya Valisi, Herson Askeri Valiliğine başvuru yapmış ve Kırım'da kalan diğer iki alay olan Yevpatoriya ve Feodosiya Alaylarının da Kırım'dan uzaklaştırılmasını istemiştir. Gerekçe olarak da Kırım'a yapılacak bir Osmanlı çıkarmasında bu askerlerin emre itaatsizlik edebileceği ve bunlara güvenilmemesi gerektiğini öne sürmüştür. Bu güvensizlikten dolayı (paraları Tatarlardan toplanmasına rağmen) askerlerin ellerine yeterli silah ve mühimmat vermeden cepheye gönderildikleri de aralarındaki yazışmalardan anlaşılmaktadır. Şöyle ki Herson Askeri Valisi Dük de-Rişelye, 14 Nisan 1808 tarihinde Tavriya Valisi Borozdin'e yazdığı bir emirde askerlerin teçhizatı ile ilgili dikkatli olmasını istemiştir. Çünkü Ordu Bakanlığı tarafından Simferopol ve Perekop Alaylarındaki askerlerin durumu ile ilgili *askerlerin çoğunun ellerinde silah, tüfek hatta kılıç bile bulunmadığı ve sadece piklerle (küçük tatar kılıcı) gittikleri ve o piklerin bile düzgün olmadığı, aynı zamanda kıyafetlerinin ve ayakkabılarının da çok kötü durumda olduğu* şeklinde kendisine eleştirilerin geldiğini söylemiştir (Markeviç, 1913: 32).

Yevpatoriya ve Feodosiya Alaylarının at, kıyafet, silah gibi eksikliklerinin tamamlanması için yeniden halktan para toplanmış ve ihtiyaçların temin edilmesinin ardından alaylar 30 Mayıs ve 2 Haziran 1809'da yola çıkmışlar, 16 Temmuz'da da Kiyevskaya Volinskaya guberniyaları sınırına yerleştirilmişlerdir (Markeviç, 1933: 33; Muftizade, 1913: 4). Bu iki alayın gönderilmesindeki asıl sebep 1809'da yeniden alevlenen Osmanlı savaşıydı.

Osmanlı Devleti ile yapılan savaşlarda Kırım Tatarlarının nasıl bir tavır alacaklarına karşı tedirginlik bu dönemde yeniden ortaya çıkmıştır. Böylesi puslu ortamlarda durumdan çıkar sağlamak isteyen birtakım fırsatçılar olabileceği gibi gerçekten de yerli halkın içinde Osmanlı'nın gelip kendilerini esaretten kurtaracağına inananların olması da doğaldır. Böyle bir ortamda polisler tarafından Borozdin'e verilen bir bilgiye göre, bir Tatar köylüsü polislere gelip, kendi köyünde ve etraf köylerde halkın geceleri toplanıp Osmanlı'nın kendilerini kurtarmak için geleceğini, geldikleri zaman onlara nasıl yardım etmek gerektiği hususunda planlar yaptıklarını ihbar etmişti. Tavriya Valisinin emriyle Osmanlı askerleri geldiklerinde Tatarlar tarafından onların emrine sunulacağı düşüncesiyle Tatarlara ait 100 bin at 1809 yılı Mayıs başında sahil boyundan uzaklaştırılıp Perekop ötesine gönderilmişti. Aynı zamanda Dük de-Rişelye'nin emriyle Kırım'a büyük bir Rus ordusu gönderilmişti. Bu ordunun gelişinin Tatarlar arasında nasıl bir etkisinin olacağını, isyana yol açıp açmayacağını yetkililer merak ve endişeyle izlemişlerdi. Rişelye, Tavriya Valisi Borozdin'den Kırım Tatarlarının tutumları ile ilgili kendisine sürekli bilgi verilmesini istemişti (Markeviç, 1913: 33). Yine bir ihbara göre, Osmanlı'nın Balkanlardaki bazı zaferlerinin duyulmasından sonra Kırım Tatarları şükür duaları yapmış, Osmanlı askerlerinin çok yakında Kırım'a gelecekleri beklentisi artmıştı. Nihayet 12 Temmuz 1810'da Sivastopol civarında 18 gemiden oluşan Türk donanması görülmüş ancak kısa bir müddet sonra tekrar uzaklaşmıştı. Polisler endişe ve tedbirli bir şekilde halkın tepkisini kontrol etmiş ancak hiçbir hadise meydana gelmemiştir. Bu olaydan sonra tedbir maksadıyla Sivastopol-Yevpatoriya arasında bir yasak bölge ve Yevpatoriya'dan Tarhankut'a kadar uzanan nezaret hattı oluşturulmuştur. Resmi yazışmalarda bir başka dikkati çeken husus da şehirli yerleşik Tatarların sadakatlerinden şüphe duyulmadığı, dağlık kesimlerde yaşayan Tatarların ve Nogayların ise Rusya'ya karşı düşmanca tavırlarının olduğu ve buralardan toplanan askerlere de güvenilmemesi gerektiği sıklıkla vurgulanmıştır (Markeviç, 1913: 32-34 ve 35).

Firar, ölüm ve hastalık gibi sebeplerle sık sık yeni asker ihtiyacı hâsıl olmuş, bunu karşılamak için de Kırım Tatarları arasından sürekli biçimde asker toplanmıştır. 1812 yılında Bükreş Anlaşması

imzalanarak Osmanlı ile yapılan savaş sona erdiğinde ise Rusya'nın Kırım Tatarlarına karşı olan endişesi sorunsuz bir şekilde sona ermişti. Aynı yıl Rusya ile Fransa arasında savaş başlamış, ülke genelinde seferberlik ilan edilmiş, halktan para, at, ekmek vb. toplanmaya başlanmıştı. Mirzalardan da bu seferberliğe destek vermeleri istenmiş, onlara toplantı yapılarak yayınlanan manifesto dağıtılmıştı. Ancak hiç biri Rusça yayınlanan manifestoyu Rus dilini bilmedikleri için anlayamamışlar, konuyu öğrendikten sonra Borozdin'e Tatarca bir mektup yazarak, çara olan sadakatlerini ve her türlü yardıma da hazır olduklarını dile getirmişler, daha sonra da kendi aralarında para ve at toplamak suretiyle yardım etmişlerdi (Bako,1934: 4; Markeviç, 1913: 44-49). Rus tarihinde *Oteçestvennaya Voyna* (*Отечественная война/ Vatanseverlik Savaşı*) denilen Napolyon Savaşlarına halk bu şekilde destek verirken, cephede ise Kırım Süvari Alayları ön saflarda savaşmışlardır.

Simferopol ve Perekop Alayları Novogradka şehrinin Mir bölgesinde General Ponyatovski kumandasında önce Polonya ve Fransız süvarilerine karşı, ardından Leh-Fransız birliklerine karşı savaşmışlardır. Mir'de başlayan muharebe Romanov'da devam etmiş ve sonunda bir zafer kazanılmıştı. Hem Mir'deki hem de Romanov'daki muharebelerde Kırım Tatar Alayları büyük başarı göstermişlerdi. Simferopol Kırım Tatar Süvari Alayı Grodno, Minsk, Mogilöv, Molevoy Bataklığı, Çausı, Smolan, Smolensk, Dorogobuj, Dugovşina, Ruza, Mojaysk, ve meşhur Krasny Muharebesinde savaşmışlar, bir çok ölü ve yaralı kayıp verdirmişlerdir. 5-7 Eylül 1812 de gerçekleşen ve Napolyon Savaşlarının en önemli cephelerinden biri kabul edilen Borodino Muharebesi'ni Rus ordusu tam kaybetmek üzereyken Simferopol Tatar Alayının da dâhil olduğu Platov'un komutasındaki birliklerin yardıma gelmesiyle Rus ordusu kazanmıştır. Ayrıca, Tilzit, Branderburg ve Dantsıg şehirlerinin alınmasında büyük katkıları olmuş, Alay Komutanı olan Balatukov'a birliğinin başarısından dolayı General-Mayör (Tuğgeneral) unvanı verilmiştir. Aynı şekilde Perekop Kırım Tatar Süvari Alayı da pek çok cephede önemli hizmetlerde bulunmuştur. Kohanov, Smolan, Vilne, Ponarskiye Dağları'nda hem hücumda hem de düşman takibinde görev yapmışlar, 11 Ekim 1812'de Fransızları Moskova'dan atarken General-Mayör IV. İlovayskiy'nin birliklerine dâhil olarak bir sürü Fransız esir almışlardır (Bako,1934: 6; Kudaşev & Azar, 1978: 18-19; Markeviç, 1913: 59-61).

Yevpatoriya Kırım Tatar Süvari Alayı ise, 1812 yılının başında Vilenskaya Guberniya'ya gönderilmiş, burada önce İkinci Orduya sonra da Üçüncü Orduya dâhil edilmişlerdir. Pek çok muharebelerde yer almışlar, bilhassa önce Çiçagov'un ardından Graf Lambert'in birlikleri arasında yer alarak Jitomir bölgesi, Brest Litovsk, Kobrin, Gorodenci, Prujan, Belostok, Zabludov, Nesvij, Minsk, Kaydanov cephelerinde ve meşhur Kulm Muharebesinde savaşmışlardır. Feodosiya Kırım Tatar Süvari Alayı ise silahları olmadığı için savaşa katılmamışlar (Muftizade, 1913: 6) Herson guberniyasında Dnestr Nehri sahillerinde Kordon (sınır hizmeti) vazifesi yapmıştır. Daha sonra bu askerler önce Dubno şehrine, oradan da ilkin Volinskaya sonra da Podolskaya bölgelerine gönderilmişlerdir (Bako,1934: 6; Kudaşev & Azar, 1978: 18-19; Markeviç, 1913: 61; Petrov, 1991: 43). Savaşın sona ermesi ve Fransa ile anlaşma imzalanmasından sonra Simferopol, Yevpatoriya ve Perekop Alayları 5 Ekim 1814'de, diğer alay Feodosiya ise 15 Mayıs 1815 de Kırım'a dönmüş ve iki gün sonra da ihtiyaç duyulunca toplanmak üzere evlerine dağıtılmışlardır. 1817 yılında ise, bu dört Kırım Tatar Süvari Alayı çarın emriyle lağvedilmiş, birçoğuna madalya takdim edilmiş, alt rütbedekiler eski işlerine döndürülmüş, subay rütbesinde olanlara terfi verilmiş ve ömür boyu Rus ordusunun mensubu yapılmıştır. Ayrıca gazi olanlara yılda 900 ruble emekli maaşı, mirzalara 500-800 ruble arası maaş, alt rütbelilere ise 25-70 ruble para ödenmiştir (Kudaşev & Azar, 1978: 21; Muftizade, 1913: 7; Markeviç, 1913: 95).

Napolyon Savaşlarından sonra yaşanan oldukça ilginç, hüznü verici ve trajikomik diyebileceğimiz bir hadise de şudur: savaştan sonra bu askerlerin savaşla ilgili hatıralarını toplamak isteyenler Kırım Tatar askerleriyle ilgili bir gerçekle karşılaşmışlardır. Cephede en önde savaşan, büyük başarılarından dolayı ödüller kazanan bu Kırım Tatar askerleri, Rusça bilmedikleri için nerede

savaşıklarını bile bilmediklerini söylemiş, hatıralarını da nakledelememişlerdir (Markeviç, 1913: 61).

2. Kırım Tatar Süvari Muhafız Alayı 1827-1864

Napolyon Savaşında birliklerinin gösterdiği başarılarından dolayı General-Mayör rütbesine yükseltilen Kırım Tatar komutanı Knez Kaya Bey Balatukov savaştan dönen birliklerin evlerine dağıtılmasının ardından, kendileriyle aynı konumda olan ve savaştan sonra evlerine gönderilen Don ve Ural Kazakları arasından seçilmiş askerlerden bir muhafız birliği kurulduğu haberini almıştı. 1825'te Çar I. Alexander'ın Kırım seyahatinde ona refakat eden Balatukov, benzer bir uygulamanın Kırım Tatar askerlerinden de yapılmasını teklif etmiş, tüm maliyet ve yükümlülüklerin Kırım Tatarlarınca karşılanacağını belirtmişti (Akçokraklı,1996; Bako,1934: 8; Kudaşev & Azar, 1978: 21-22; Muftizade 1913: 8; Sakoviç, 2016: 89-91). I. Aleksander'in ani ölümü ile proje I. Nikolay'a anlatılmış ve bir ön hazırlık yapılması emri alınmıştı.

Çara sunulan plana göre tüm masrafları mırzalar tarafından karşılanacak olan Kırım Tatar Süvari Muhafız Alayı, 192 atlı, 32 yaya asker, 4 atlı trompetçiden oluşacak, tamamı Kırım Tatarı ve gönüllü olacak, 15 yıllığına seçilecek ve alayın üçte ikisi başkentte, üçte biri de Kırım'da mevzilenecekti. Kuruluş aşamasında bütün yükü üstlenen Kaya Bey Balatukov'un son şeklini verdiği alaydaki rütbeliler en soylu Tatar ailelerden seçilmişti. Bu isimler içinde en dikkat çeken üst rütbeli subaylar şunlardı: Adil-bey Balatukov, Murat-MırzaArginskiy, İslam-Mırza Küçük-Bey, Sefora-Mırza Şirinskiy, Adil-Bey Dedakskiy, Mamut-Bey Hunkal, Kemal-Mırza Nagayev, Maksut-bey Biyarlanov.

Astsubaylar: AkmulaAsanov, Nart-Mırza Mansurskiy, Velişa-MırzaKontuganskiy, Arif-Bey Anzaurov, Şahtemir-Mırza Baraginskiy, Barm Mecitov, Acı Girey-Mırza Ediçe ve Kilmambet-Mırza Bulgakov. Rütbeli kadrosuna belirlenen isimlerde sorun yaşanmamış, ancak askerlerin seçiminde zorluklar ortaya çıkmıştı. Çünkü yeterli sayıda gönüllü bulunamamış bu yüzden de kadronun tamamlanması 1827 yılını bulmuştu. Bu arada Kaya Bey Balatukov çalışmasını tamamlama aşamasında iken ölmüş, vali ve diğer askeri yetkililer Kırım'da kalacak olan birliğin askerlerini belirlemiş ve bu birliğin mesuliyeti Tavriya Valisine verilmişti. St. Petersburg'a gidecek olan birliğin kıyafetlerinin, atlarının ve silahlarının tamamlanmasından sonra askerler, 20 Nisan'da Simferopol'den hareket edip, Temmuz'da St. Petersburg'a ulaşmışlardı (Bako,1934: 6; Muftizade, 1913: 9; Sakoviç, 2016: 93; Petrov, 1991: 43). Başkentte hali hazırda diğer yabancı uyruklu milletlerin de (Kazak Alayı, Kafkas Muhafızları, Gürcü Birliği vb.) benzer muhafız birlikleri mevcut olduğundan, bu birlik de onlar arasına dâhil olmuştu.

Başlangıçta askeri operasyonlara katılmadan sarayda daha çok çarın özel konvoyu görevi ile tören ve gösteri maksatlı çalışması planlanan bu birlik, 1828-1829 Rus-Osmanlı savaşının başlamasıyla cepheye gönderilmiştir. 1 Nisan'da yola çıkan Kırım Tatar Süvari Muhafız Alayı Ağustos'ta Tuna'ya ulaşmış, İsakçı, Köstence ve Varna'da muharebelere iştirak etmiş, Varna'nın düşüşünde etkili olmuşlardır. Bu sebeple Kırım Tatar Süvari Muhafız Alayı'nın tüm mensuplarına, şapkalarına takmak üzere üstünde "1828-1829 Türk Savaşı-Aziz Yorgi Kurdelesi Üzerinde Kahramanlık Madalyası" yazılı birer madalya takdim edilmiştir (Muftizade 1913: 9). Bu birliklerin ilk kurucusu olan Muftizade'nin yukarıdaki ifadesine karşılık, bu konu ile ilgili doktora çalışması yapmış olan Andrey Sakoviç, hiçbir arşiv ve resmi belgede böyle bir ödülün verildiğine dair bir bilginin olmadığını belirtmektedir (Sakoviç, 2016: 98).

Bu askerler, 1853-1856 Kırım Harbi'ne kadar çarın konvoy hizmetinde bulunmuş ayrıca Don, Çernomorskiy ve Ural Kazak birlikleriyle beraber Finlandiya Körfezi'nde İngilizlerin karaya çıkmasını engellemek için kordon görevi yapmışlardır (Muftizade 1913: 10). Aynı şekilde Kırım'da mevzilenen birlik de genellikle tek seferlik görevlerde bulunmuş, Kırım'a ziyarete gelen üst düzey devlet yetkililerinin ve valinin konvoy hizmetini görmüştür. Kırım Harbi başlayınca

Kırım'da Kaptan Ömer Bey Balatukov komutasındaki Süvari Muhafız Alayı cepheye gönderilmiş, önce Sivastopol'e varıp Kırım Rus Ordusuna dâhil olmuş, oradan da Alma Muharebelerine katılmışlardır. 5 Eylül 1854'te Çörnaya Muharebesine katılan Süvari Alayı, İngilizler üzerine saldırarak büyük kahramanlık göstermişler, bu muharebeden sonra Rus Orduları Komutanı General Knez Menşikov tarafından özel askeri nişanla ödüllendirilmişlerdir. 13 Ekim 1854'te de Balaklava Muharebelerine katılan Kırım Tatar Süvari Alayı, savaşın sonunu beklemeden geri dönmüştür. Savaşın sona ermesinin ardından Kırım Süvari Muhafız Birliği'nin hem Kırım'daki hem de St. Petersburg'daki askerleri üstünde "1854-1856 Doğu Savaşı Anısına" yazılı madalyalarla ödüllendirilmişlerdir (Bako,1934: 8; Kudaşev & Azar, 1978: 23; Muftizade 1913: 10; Sakoviç, 2016: 116-117).

Gerek 1828-1829, gerekse 1853-56 yıllarında Rusya'nın Osmanlı ile savaşında bu birliklerin cepheye gönderilip, ardından da onlara madalyalar verilmesi sembolik olarak büyük önemi haizdir. Çünkü her iki savaşa da yüzbinlerce askerle katılan Rus ordusunun 220 kişilik bir süvari birliğine ihtiyaç duymayacağı ve onların da savaşın kaderini etkileyemeyecekleri aşikârdır. Lâkin Osmanlı ile savaşırken, Kırım Tatarlarını, Türklerle işbirliği yapacakları endişesiyle dağlara süren Rusya'nın, aynı savaşta onların çocuklarını kendi safında cepheye sürmesinin mantığını izahı kabil olmasa gerektir. Bu durum belki de Rusya tarafından uygulamaya çalıştıkları asimilasyon siyasetinin başarılı bir neticesi olarak görülmüş ise de Kırım Harbi'nin hemen ardından akın akın Türkiye'ye göçün yaşanması da bu asimilasyon siyasetine karşı gerçekleşen önemli bir tepki hareketidir.

Kırım Harbi'nin akabinde Kırım'ın Tatar nüfusu önemli ölçüde azalmıştı. Bir kısmı İngiliz-Fransız-Türk birlikleriyle birlikte Kırım'ı terk ederek Türkiye'ye göç etmiş, bir kısmı da Kırım Yarımadası dışına yerel yönetimler tarafından sürgün edilmişti. Bununla birlikte, Kırım'da meydana gelen savaş, insanların ekonomik durumlarını önemli ölçüde etkilemişti. Bu sebeple devletin muhafız alayının giderleri için vergi ve yardım toplaması da zorlaşmış, alayların masraflarında kısıtlamaya gidilmesi kararlaştırılmıştı. İlk olarak, başkente gidiş dönüşlerde alaylar artık at yerine trenle seyahat edecekler, at sayısı azaltılacak, atların koşum takımları yenilenmeyecek, askerlerin üniforma ve maaş giderlerinden tasarruf yapılacaktı. Vergilerin de artırılması düşünülmüş ise de Kırım Tatarlarının mevcut vergileri dahi ödemekte zorlandıkları ortadaydı. Bunun farkında olan, Knez V.I. Vasilçikov ve E.I. Totleben çara Kırım Tatarlarının alayların bakım vergisinden muaf tutulması için dilekçe vermişlerdi. Alayların masrafları devlet tarafından karşılanmasına başlanmış ve yeni tasarruf kararlarıyla bir süre daha edilmiş olsa da 1861 yılında Novorossiysk ve Besarabya Valisi Genel Kont A.G. Stroganov, Süvari Muhafız Alayı'nın masraflarını karşılamamanın imkânsız hale geldiği ve kaldırılması gerektiğini bildiren bir dilekçeyi Ordu Bakanlığı'na göndermiştir. Bunun üzerine Çar II. Aleksander, Kırım Tatarlarının uzun ve sadık hizmetlerinin göz ardı edilmemesini, birliğin tamamen kaldırılması yerine Muhafız Kolordusunda Kırım Tatarlarından daha küçük bir birlik halinde devam ettirilmesini istemiştir. Ağustos 1861'de çar ve ailesi Kırım'ı ziyaret ettiği sırada Yalta bölgesindeki Tatarlar, alayların dağılmaması talebiyle çara bir dilekçe sunmuşlar ve Kırım'ın dağlık bölgelerinde yaşayan kesiminden ihtiyaç duyulan parayı toplayabilecekleri ve masrafları karşılayabileceklerine dair güvence vermişlerdi. Ancak Kırım'da yerli nüfus azalmış, ekonomik açıdan en zayıf durumdakiler kalmıştı. Onların da bu vergileri ve alayların masraflarını karşılamaya imkânlarının olmadığı apaçık belliydi. Sonunda, alayların tamamen lağvedilmesi ve karşılığında Kırım'da mevzilenmiş olan Kırım Tatar Süvari Muhafız alayından seçilerek daha az sayıda ve daha az maliyetli özel bir birlik oluşturarak çarın özel muhafız konvoyunda temsil edilmesi kararlaştırılmıştır (Akçokraklı,1996; Kudaşev & Azar, 1978: 24; Muftizade 1913: 11; Sakoviç, 2016: 118-120).

3. Çarın Özel Konvoyunda Kırım Tatar Süvari Muhafız Takımı 1863-1890

23 Mayıs 1863 tarihinde yayınlanan bir kanunla Kırım Tatar Süvari Alayı tamamen kaldırılmış, çarın özel konvoyunda Kırım Tatar Süvari Muhafız Takımı kurulmuştu. 1811 yılında teşkil edilen çarın hususi konvoyu, Rusya topraklarında yaşayan gayrı Slav halkların gençlerinden gönüllülük esasına göre seçilmiş asker ve subaylardan oluşturulmuştur. Esas vazifeleri çarın her türlü seyahati esnasında eşlik edip, genel emniyetini sağlamaktır. Ancak bu vazifenin haricinde pek çok başka işler de yaptırılmıştır. Kuruluşundan itibaren zaman zaman yapısal değişikliğe uğramış olan bu birlik, 1863 yılı itibarıyla 3 tane Kafkasya-Kazak Alayı ile Kafkas Muhafız Taburundan oluşuyordu. Her bir Kafkas-Kazak Alayında Kuban ve Terek Kazaklarından subay ve astsubaylar yer almaktaydı. Bu alaylardan sadece birisi St. Petersburg'da sürekli aktif hizmette bulunuyor, diğer iki alayın personeli izinli sayılıyordu. Kafkas Muhafız Taburu ise Gürcüler, dağlılar (dağlık kesimlerde yaşayan etnik gruplar), Lezginler ve Müslümanlardan kurulmuş takımlardan ve bölüklerden oluşuyordu (Sobstvennyy, t.y). Kırım Tatar Muhafız Takımı, Kafkas-Kazak Alayına dâhil edilecekti. Yeni oluşturulacak muhafız takımının kanuni hükümleri şöyledir: Kırım Tatar Süvari Muhafız Takımı Kırım Tatar etnik özelliğine sahip 3 subay ve 21 astsubaydan oluşacaktır. Bu askerler değişimli olarak 7'şer kişilik üç mangaya bölünerek çalışacak, mangalar bir yıl süreyle St. Petersburg'da bulunacak, o esnada diğer iki manga Kırım'da bulunacak ve izinli sayılacaktı. Hizmet süresi 12 yıl olup, 4 yılı aktif görevde, 8 yılı da izinli hizmette olacaktır. İlk seçilecek olan ekip, kaldırılan muhafız alayı içinden 12 yılını tamamlamamış kişilerden oluşacak, daha sonra Kırım'daki Tatar nüfusundan gönüllü olarak seçilecekti. Tatar mırzalarından askeri okuldan mezun olan varsa öncelikli olarak alınacak, askeri okuldan mezun bulunmadığı takdirde sınavla alınacak, Tatar mırzaların oğullarından kursu tamamlayan veya sınavı geçenler çarlığın diğer soyluları için kurulan, askerlik hizmetine de girebilecektir. Ekipte yer alanlar ömür boyu tüm vergilerden muaf tutulacak, Kırım Tatar Süvari Muhafızlarının rütbeleri Kafkas Kazak Muhafızlarının rütbeleriyle aynı olacak, silahları ve atlarını kendileri temin edeceklerdir. Bunun için ilk girişte 416 ruble hazineden verilecek, daha sonra yıllık 200 gümüş ruble ödenecektir. Kırım'da izinli bulunanlar yılda bir kez Mayıs veya Eylül aylarında, bir ay süreyle sınavlar ve tatbikatlar için toplanacaktır. Harbiye mezunu olmayan ama sınavı kazanıp gelen genç mırzalardan iki tanesi eğitim için, Harbiyeli Kolordusuna kaydırılacak, eğitimini tamamladıktan sonra, konvoyda varsa boş kadrolara, yoksa diğer askeri birliklere subaylığa atanacaktır (Muftizade, 1913: 10-11; Sakoviç, 2016: 174-177).

Çar ailesinin sık sık Kırım'a gelip Livadiya Sarayı'nda dinlenmesi esnasında Kırım'da bulunan iki ekip konvoy hizmeti yapmıştır. Bu ekipler Odessa'da bulunan askeri garnizona bağlı olarak çalışmış, her türlü ihtiyaçları ise Tavriya Valiliği tarafından karşılanmıştır. 1870'li yıllarda Rusya, Osmanlı Devleti ile yeni bir savaş hazırlığına başlamış, seferberlik ilan edilmişti. O yüzden muhafız takımının vardiyalı çalışma sistemleri iptal edilerek Livadiya Sarayında sürekli kalmaları istenmiştir. Ancak 1877-1878 Rus-Türk Savaşı'nın başlamasıyla Muhafız Alayında bulunan Tatarlar Kuban birlikleri ile beraber konvoy hizmetinden alınıp orduya gönderilmiştir. Orada önce Başkomutan Knez Nikolay Nikolaeviç'in koruması görevini üstlenmişler, Mayıs 1877'de Çar II. Alexander'in ordusuyla bölgeye intikal etmesiyle birlikte de onun karargâhında hizmet vermeye başlamışlardır. Kırım Tatar Süvari Muhafız Takımı subayları, Gorni Dubnik ve Plevne'deki muharebelere katılmışlar, 22 Ağustos'ta, Lofça şehrine yapılan saldırıda da bulunmuşlardır. Bu savaştan dolayı astsubaylar Süleyman Suinov, Ali Ulanov ile Osman Cantatov 4. derece askeri nişan ile ödüllendirilmiştir. Ardından Plevne Kuşatmasında görev alan muhafız takımının tamamına verilen Romanya haçının üzerinde şu ifadeler yer almaktaydı: "Tuna'yı geçtikleri için" (Akçokraklı, 1996; Bako, 1934: 8; Kudaşev & Azar, 1978: 24; Sakoviç, 2016: 183; Petrov, 1991: 43). Savaşın sona ermesiyle 26 Aralık 1878'de II. Aleksander, savaşa katılan muhafız alayının tüm subaylarına gümüş bir çerçeve içinde şaşka denilen Kafkas modeli bir silah hediye etmiştir. Şaşkaların bir yanında "1877 Türk Savaşının Anısına", diğer tarafında ise "Benim Konvoyum"

ayrıca ödül alan subayın rütbesi ve soyadı da yazılmıştı. Ayrıca savaşa katılmış olan tüm rütbeliler, 1877-1878 Rus-Türk savaşı anısına açık bronz madalyalar ve şapkalarında "22 Ağustos 1877 Lofça için" ve "1877-1878 Türk Savaşı İçin" yazılı amblem takma hakkı elde etmişlerdi (Akçokraklı, 1996; Kudaşev & Azar, 1978: 24; Sakoviç, 2016: 183; Muftizade, 1913: 11).

Rusya'da 1874 yılında yeni askerlik kanununun çıkmasıyla birlikte ordu yapılanmasında bazı değişikliklere gidilmiştir. Bu çerçevede 2 Aralık 1881'de Kafkas Muhafız Alayları kaldırıldı. Fakat görevine devam etmesi istenen Kırım Tatar Süvari Muhafız Takımı, Çarlık Rusya Muhafızları içindeki Rus olmayan (inorodets) tek askeri birim olarak kalmıştı. Bununla ilgili kararname Haziran 1889'da III. Alexander tarafından onaylanmış ve yeni kararname ile muhafız takımının sayısı azaltılmıştı. Artık Kırım Tatar Süvari Muhafız Takımı'nda sadece bir subay ve 15 alt rütbeli olacaktır. Yeni düzenlemede, takımın komutanı olan subay Kazak veya normal birliklerden atanacak ama muhakkak Kırım Tatar soyadını taşıyan birisi olacaktır. Takımın alt kademeleri de eskisi gibi Tatarlardan ve mümkünse Kırım taburunun alt kademelerinin kadrosundan oluşturulacaktır. Bu dönemde ilk defa Rus veya diğer Hristiyanlardan subaylar başa getirilmişti. Ancak bu yeni uygulama da çok uzun sürmemiş, 2 Mayıs 1890'da Konvoyun kadrosunda bir değişiklik yapılmış, personelin sayısı artırılmış ancak para tasarruf etmek için Kırım Tatar Süvari Muhafız Takımı komutanlığının kaldırılmasına karar verilmişti. Birliğe mensup askerlerden iki yılı doldurmamayanlar istifa etmiş sayılacak, en uzun süre çalışanlar emekliye ayrılacak ve geri kalanlar da Kırım Tümenine aktarılacaktı (Muftizade 1913: 11; Sakoviç, 2016: 182-184). Böylece, Kırım Tatarlarının Rus Muhafızları'ndaki 63 yıllık hizmetini sona ermişti.

4. Zorunlu Askerlik Kanunu'nun Çıkmasından Sonra Kurulan Kırım Alayı 1874-1906

1853-1856 Kırım Savaşı'ndan sonra Rus ordusunda köklü reformlara ihtiyaç olduğu düşüncesi hâsıl olmuş, bu çerçevede 1 Ocak 1874'te II. Alexander tarafından umum askerlik hizmeti üzerine manifestosu ilan edilmiş ve sınıflara bakılmaksızın 20 yaşını doldurmuş tüm erkekler için zorunlu askerlik onaylanmıştı. Rusya'da yaşayan bazı azınlıklar için bir istisna yapılmış ve askerlik hizmetinden muaf tutulmuşlarsa da Kırım Tatarları bu istisnaya dâhil edilmemişlerdi. 1854-1856 Kırım Savaşı başlangıcında Rus ordusunun başarısız eylemleri, Kırım'da bulunan piyade birimlerinin düşman deniz kuvvetine her zaman etkin bir şekilde karşı koyamayacağını göstermiş ve bundan dolayı Kırım'da iyi bir süvari birliğine sahip olunması gerektiği düşünülmüştü (Sakoviç, 2016: 204-206).

Kırım Harbi'nden sonra Türkiye'ye göç etmeye başlayan Kırım Tatarlarının bu yeni askerlik kanunu sonrasında göçlerinin daha da artacağını düşünen çarlık yönetimi, bunun için özel bir çözüm bulunacağı sözünü vermişti. Bu yüzden askerlik kanununun hazırlanması sırasında, II. Aleksander Kırım Tatarları için özel olarak oluşturulmuş bir askeri birlikte Müslüman adetlerine uygun askerlik yaptırılması kararını almıştı. Buna rağmen kararnamenin yayınlandığı günden itibaren yeni ve büyük bir göç hareketi gerçekleşti. Bu duruma engel olmak isteyen çar yönetimi adına Askeriye Bakan Yardımcısı olan Knez V.I. Vasilçikov, 24 Mart 1874'te Bahçesaray'da bu kararı açıklamak için bir toplantı yapmıştı. Buna göre, Tatarlardan alınan askerlerin Kırım'da görev yapacağını, Bahçesaray'da onlar için kışla yapılacağını, kışlada cami yapılacağını, imam ve müezzîn atanacağını ve tüm dini ve milli ihtiyaçlarının karşılanacağını söylemişti. Başlangıçta askeri yaşam, askeri disiplin ve düzenli hizmetin gerekliliklerini tanımak ve piyade eğitimi almak için Tavriçeskiy il taburunda veya ikamet ettikleri yere en yakın bölgede kalması, bu eğitimin ardından da Kırım'da süvari sınıfında hizmet vermesi ve her yıl 150 kadar yeni asker çağrılması planlanmıştı. 12 Haziran 1874'te II. Aleksander Odessa askeri bölgesinde özel binicilik birliğinin Kırım Alayı adı altında oluşumunun başladığını, Kırım Alayının komutanlığına Albay V.A. Poltoratskiy tayin edildiğini bildirdi. Buraya alınacak acemi askerlerin Kırım yarımadasının tatar nüfusundan alınacağı ve alayda 2 Komutan, 10 subay, 38 astsubay, 6 trampetçi ve 175 er olacağı ilan edilmişti. Çalışmaların tamamlanmasının ardından 23 Kasım 1874'te Savaş Bakanlığı

tarafından Kırım'da iki Süvari Alayı kurulmuş oldu (Akçokraklı,1996; Masayev, 2003: 137; Muftizade, 1913: 12; Sakoviç, 2016: 204 vd.).

1882 yılında bu birliğe alınabilecek olan asker sayısı belirlenenden fazla olunca dışarıda kalan askerlerden bir piyade bölüğü, beraberinde bir de Kırım Okçu Bölüğü adıyla bir birlik daha oluşturulmuştu. Tatarlar özellikle okçulukta ve atışlarda çok başarılı olmuş, hatta atış bölüğünün komutanı onları övmüş, bölüğün geliştirilmesini talep etmişti. Fakat bu yıllarda çarlığın genelinde kaotik bir ortam yaşanmakta olduğundan hiçbir proje bu dönemde gerçekleştirilememiş ve kurulan süvari birliği de basit birtakım gündelik işlerin haricinde önemli bir vazife yapmamıştır. Bunun sonucunda 24 Şubat 1906 yılında çarın emriyle Kırım Süvari Alayı'nın kapatılmasına, bu askerlerden tekrar konvoy ve muhafız birliği kurulmasına karar verilmiştir (Kudaşev & Azar, 1978: 31; Muftizade, 1913: 15 ve 21).

Bu dönemle ilgili söylenebilecek en dikkat çekici hususlar, Tatarların askerlik kanunundan memnun olmadıkları, bu sebeple Kırım'dan göç etme arzusunun yaygın bir hale geldiği, Rus yönetiminin bunun karşısında bir politikanın geliştirememiş olmasıdır (Masayev, 2003: 144).

5. İmparatoriçe Aleksandra Fedorovna'nın Kırım Süvari Alayı 1906-1918

21 Şubat 1906'da, II. Nikolay, Kırım Alayının Kırım Süvari Alayına dönüştürülmesini düzenleyen kanununu onayladı ve 1 Nisan 1906 alaya Kırım Dragon Alayı adı verildi. Süvari Dragon Alayı barış ve savaş zamanlarında iki ayrı sayıda yapılandırılacaktı. Barış zamanındaki alt rütbelerin sayısı, gönüllüler dışında, bin seksen kişi, savaş zamanında ise dokuz yüz seksen kişi olarak belirlenmişti (Sakoviç, 2016: 244-246). Askerlik kanunu çıktığında oluşturulan birliklerin komuta kademesine ilk defa Tatar olmayanlardan atama yapılmaya başlanmış ve bu durum zamanla alt kademelere de sirayet etmişti. 20. yüzyılın başlarına gelindiğinde mevcut alayın daha önceki gibi Tatarlara has bir birlik olma özelliğini kaybettiği söylenebilir. Yine de Kırım Tatarları alt rütbelerde hala sayıca fazlaydı (Kudaşev & Azar, 1978: 35; Sakoviç, 2016: 261).

31 Aralık 1907'de yeni bir kararnameyle Kırım Dragon Alayı'nın adı Kırım Süvari Alayı olarak yeniden değiştirildi. Alay komutanı olarak Albay N.A. Knyajeviç atandı ve Simferopol'de mevzilenen alaya bağlı bir bölük Sivastopol'de, bir bölük Bahçesaray'da sürekli bulundu. Ayrıca Livadiya Sarayı'nın korumasını ve sahil boylarının kordon vazifesini üstlendi (Masayev, 2003: 152; Muftizade, 1913: 19; Sakoviç, 2016: 250).

Alayda Müslüman askerlerin sayısının fazla olması dolayısıyla II. Nikolay'ın izniyle alaya ait bir cami yapıldı. 10 Ekim 1909 tarihinde açılan camiye Kırım Tatar dilinde halkın annesi anlamına gelen "Camiyet Valide" adı verildi. Kırım Tatar mırzaları İmparatoriçe Aleksandra Födorovna'yı Kırım Tatar halkının hamisi olarak kabul ettiklerini beyan ettiklerinden bu adın verildiğini ilan etmişlerdi. Aynı zamanda caminin açılış gününde Kırım Süvari Alayı İmparatoriçe Aleksandra Födorovna'nın himayesine verildi ve alayın adı *Majesteleri İmparatoriçe Aleksandra Födorovna'nın Kırım Süvari Alayı* olarak değiştirildi. İmparatoriçe sembolik olarak alay komutanı oldu ve 5 Kasım 1909'da Çar II. Nikolay kendisini alayın subayları arasına kayıt yaptırdı (Kudaşev & Azar, 1978: 42; Masayev, 2003: 157; Muftizade, 1913: 24; Sakoviç, 2016: 254).

5 Nisan 1911'de, 166 numaralı askeri tutanağın emriyle, Kırım süvari alayına, 1 Mart 1784'ten, yani II. Katerina döneminde Tavriçeskiy Tatar tümenlerin oluşumundan itibaren kıdem verildi. Sonuç olarak alay, Rus İmparatorluk Ordusunun en eski alaylarından biri olarak kabul edilmeye başlandı ve alayın 100. yılının 1 Mart 1884 olduğu da onaylandı. Birinci Dünya Savaşı'nın arifesinde, bir sinema şirketi tarafından Simferopol'de Kırım Süvari Alayı'nın günlük yaşamını anlatan bir film çekildi. Film 15 Şubat 1915'te imparatorluk ailesine gösterildi (Sakoviç, 2016: 261). Ağustos 1914'te Rusya Birinci Dünya Savaşı'na girince seferberlik başlamış, Sivastopol ve Bahçesaray'daki bölükler Simferopol'e çekilmiştir. Tüm alt rütbeleri bünyesine toplayan 8. Yedek Süvari Alayı, 4 Ağustos'ta Romanya sınırına ulaşmış, iki gün sonra da alayın geri kalanı Herson

eyaletinin Rıbnitsa istasyonundan Tümgeneral P.P. Skoropadskiy komutasındaki Birleşmiş - Süvari Tümeni'ne dâhil olmak üzere yola çıkmıştır. Kırım Süvari Alayı'nın düşmanla ilk teması 10 Eylül 1914'te gerçekleşmiş ve o tarihten itibaren Rusya'nın savaştan çekilmesine kadar sürekli cephede ve ön safta olmuş, Almanya ve Avusturya-Macaristan'a karşı savaşmışlardır (Bako,1934: 14; Kudaşev & Azar, 1978: 54-62; Masayev, 2003: 158-161; Petrov, 1991: 44).

Şubat 1917'de, Çar II. Nikolay'ın tahttan çekildiği ve iktidarın geçici hükümete devredildiği bilgisi gelmiş, bu haber alaydakiler tarafından son derece olumsuz olarak değerlendirilmiştir. Geçici hükümet'in emri ile alayda B.V. Otmarşteyin'in başkanlığında komite oluşturulmuştur (Masayev, 2003: 163; Sakoviç, 2016: 270).

Çarın 4 Mart 1917'de tahttan çekilmesiyle bağlantılı olarak, çar ailesinin askeri birlikler üzerindeki himayesi de kaldırılmıştı. Buna bağlı olarak, 22 Mart'ta geçici hükümetin emriyle, Majestelerinin Kırım Süvari İmparatoriçe Aleksandra Födorovna'nın Alayı'nın adı yeniden Kırım Süvari Alayı olarak değiştirilmiştir. Ayrıca alayın tüm rütbelerinin omuz kayışlarından çarlığı temsil eden simgelerin kaldırılması, alay sancağının üzerindeki imparatorluk sembollerinin kaldırılması ve sancağın teslim edilmesi de emredilmişti. Buna rağmen, alayın rütbelileri, imparatoriçenin monogramlarını omuz askılarına takmaya devam etmişler, ta ki Nisan'da Teğmen V.P. Gubarev, İmparatoriçe Aleksandra Födorovna ile Tsarskoe Selo'da gizlice buluştuğunda bizzat imparatoriçe monogramlarını isteyince çıkarmışlardır (Kudaşev & Azar, 1978: 114; Masayev, 2003: 163; Sakoviç, 2016: 270).

Kırım'da 7 Nisan 1917'de Kırım Tatarlarının kurultayı toplanmış ve yeni bir siyasi hareketi başlatmıştır. Bu hareketin sözcüsü Cafer Seydahmet 23 Kasım 1917 tarihinde Herson'da alayı ziyaret ederek onların Kırım'a dönmelerini istemiştir. Bu talebi değerlendiren alay yetkilileri, 11 Kasım 1917'de Simferopol'e dönmüştür (Kudaşev & Azar, 1978: Masayev, 2003: 164; Sakoviç, 2016: 271).

Kırım Süvari Alayı'nın adı I. Kırım Tatar Alayı olarak değiştirilmiş ve Albay G.A. Bako alay komutanı olarak onaylanmıştır. Kırım Tatar Hükümeti'nin elinde hali hazırda savaşa hazır askeri birimler bulunmadığından, Kırım Süvari Alayı yerel makamların güvenilebileceği tek askeri birlik olmuştur. Kasım ortasında, Kırım Birlikleri Karargâhı'nın emriyle Albay G.A. Bako, I. Kırım Tatar Alayı olarak yeniden adlandırılan alay komutanı olarak atanmıştır. Kısa bir süre sonra, daha önceden kurulma hazırlıkları yapılan II. Kırım Süvari Alayı'nın oluşumu da tamamlanmıştır. Bu alayın komutanlığına Yarbay Osman Bey Biarslanov atanmış ve iki alay birleştirilerek süvari tugayı yapılmıştır. Tugay komutanlığına Albay G.A. Bako getirilmiş ve ondan boşalan I. Kırım Tatar Alayı'nın komutanlığına da Albay M. M. Petropolskiy atanmıştır. 21 ve 22 Aralık 1917'de her iki Kırım Tatar alayı da "Kurultay'ın temel kanunlarını savunmak için" yemin etmiş ve resmen Kurultay'a tabi olmuştur (Kudaşev & Azar, 1978: 115; Sakoviç, 2016: 270-271).

Kırım Tatarlarının elindeki tek askeri güç olan Süvari Tugayı ile Bolşevikler arasında ilk ciddi çatışmalar 7 Ocak 1918'de Feodosiya'da gerçekleşmiştir. I. Alayın 5. Bölüğü Kızıl Ordu birlikleri ile savaşa girmiş Bolşeviklere Sivastopol'den denizci askerlerin yardıma gelmesiyle geri çekilmek zorunda kalmıştır. 9 Ocak'ta, Karadeniz Filosuna bağlı denizcilerden oluşan ve Bolşevikleri destekleyen büyük bir grup, Bahçesaray yakınlarında bulunan II. Kırım Tatar Alayı'na saldırmış, zorlu bir savaştan sonra Kırım Tatar güçleri önemli kayıplar vererek Simferopol'e çekilmiştir. Denizcilerin Simferopol'e saldırısı devam edince takviye birlikleri olmadığı için burayı da Bolşevikler işgal etmiş böylece hem Kırım Hükümeti hem de Kırım Tatar Alayı fiilen sona ermiştir. Alaylardan kalan rütbeliler alayları feshetme kararı almışlar, 14 Ocak 1918'de askerlere alayların kaldırıldığını belirten bir emir okunmuş ve herkesin serbest olduğu ilan edilmiştir (Bako,1934: 17-19; Kudaşev & Azar, 1978: 118-119; Sakoviç, 2016: 274).

Alayların birçok subayı ve alt rütbelisi Kırım'ın dağlık kesimindeki köylere dağılmış, Simferopol'de kalan subaylardan bazıları Bolşevikler ve Sivastopol denizcileri tarafından tutuklanıp kurşuna dizilmiş, bir kısmı da başka bölgelerde gönüllü ordulara dâhil olarak savaşmaya devam etmişlerdir. Onlar da iç savaştan sonra Rus ordusunun genel tahliyesi dolayısıyla, 2 Kasım 1920'de Kırım gemisiyle ülkelerini terk etmişler, 11 Kasım'da Gelibolu'ya, oradan da İstanbul ve Avrupa'ya geçmişlerdir. Paris'te alay eski komutanı Korgeneral N.A. Knyajeviç ve eski alay komutanı Albay G.A. Bako tarafından yönetilen bir dernek altında toplanmış, 1929-1988 yılları arasında Çasovoy (Часовой/muhafız) isimli bir dergi çıkarmışlardır (Kudaşev & Azar, 1978: 124; Sakoviç, 2016: 274).

6. Sonuç

Çarlık Rusya Devleti 1552'de Kazan'ın işgaliyle başlattığı yayılcılık siyasetini, 1783'te Kırım'a da uygulamıştır. Bu işgallerin kalıcı olabilmesi için, askeri gücün tek başına yeterli olmadığını şuurlandıran olarak, alternatif uygulamalar geliştirmiş, ele geçirdiği bölge halkını öldürmek, sürgüne göndermek, göçe zorlamak gibi cebri usullerin yanı sıra, halkı asimile etmeye dair de politikalar üretmiştir. Asimilasyon politikasının en önemli araçlarından biri, yüzyıllardır aile, uruğ, boy şeklinde teşkilatlanmış Türk idari sisteminde, Kırım ahalisinin üzerinde büyük tesiri olan kabile liderlerinin ve din adamlarının desteğini almaya çalışmak olmuştur. Rusya, makam, unvan, rütbe gibi birtakım ayrıcalıklar vererek, onlar üzerinden halka istediğini yaptırmaya yahut halkın tepkisini bertaraf etmeye çalışmıştır. Benzer şekilde, Kırım Tatarlarından sayısı az da olsa askeri bir birlik kurmak, halkın en azından bir kesimini devletin içine çekmek maksadı taşımıştır. İşgalci bir gücün, işgal ettiği bölge halkından kendine asker çıkarması, şüphesiz önemli bir asimilasyon başarısıdır. Yoksa dünyanın en büyük ordularından birine sahip olan Rusya'nın birkaç yüz Kırım süvarisine ihtiyacı olmayacağı aşikârdır. Nitekim Kırım Tatar askerlerin ellerine doğru dürüst silah bile verilmediği, ailelerinin Osmanlı'ya yardım edecekleri endişesiyle dağlara sürüldükleri dikkate alındığında, Rusya'nın bu askerlerden çok büyük bir beklenti içinde olmadığı görülebilir.

Öte yandan hadiseyi Kırım Tatarları açısından değerlendirmek gerekirse, mirzaların ve dini liderlerin Rusya ile işbirliği içerisinde oldukları meydana gelen, bunu kendi halkına gelecek olan zararı (mesela zorunlu askerlik gibi) en aza indirebilmek için mi, yoksa şahsî menfaatleri için mi yaptıkları sorusunun bilimsel bir zeminde cevabını bulmak oldukça müşküldür. Sadece eldeki verilerden yola çıkarak, Rus Devletinin mirzalara sağladığı menfaatlerin hiç de az olmadığı görülmektedir.

Sıradan halkın vaziyetine bakıldığında ise devlet gücü karşısında yapabilecekleri çok fazla bir manevra imkânı yoktur. Buna rağmen orduya asker vermektan imtina etmişler, Osmanlı ile yapılan savaşlarda ümitle dua edip, fırsat bulduklarında toplu direniş yapmışlardır. En nihayetinde süreç dayanılmaz bir noktaya geldiğinde göç ederek, asimile olmamak için her yolu denemişlerdir.

Çar ordusunda görev yapmış askerler açısından hadiseye bakma imkânı maalesef kısıtlıdır. Çünkü bizzat eratin yazmış olduğu hatıra yoktur. Özellikle ilk dönemlerde askerden firar oranının yüksekliği ve askerler arasında çıkan isyanlar göz önüne alındığında çoğunun (ilerleyen dönemler açısından olmasa da ilk dönemler için) çaresizlikten orada oldukları söylenebilir. Rus ordusunda eğitim almış Kırım Tatar askerleri, en büyük hizmeti Bolşevik ihtilali döneminde, bağımsız Kırım Tatar Cumhuriyeti'nin kurulması aşamasında yapabilecekken sayılarının yetersizliği buna müsaade etmemiştir.

Bu çalışmanın Türkçe yapılmış bağımsız ilk çalışma olması dolayısıyla yenilerine yol açmasını ümit etmekteyiz.

“Bütün tatarlarımız muhteşem askerlerdi: verilen görevleri tam yapan, iyi huylu, mükemmel arkadaşlardı. Tatarların dürüstlüğü ve ahlaki gerçekten diğerlerine iyi bir örnekti. Subaylarına ve alaylarına karşı açıklıkları ve bağlılıkları tek kelimeyle şaşırtıcı ve örnek almaya değerdi”.

Albay G.A. Bako(1934)

Kaynakça

- Akçokraklı, O. (1996, Noyabr 22). “Voyennaya slujba krımskih tatar”. *Golos Krıma*. s.5.
- Arabacı, H. M. (2019). Rus ordusunda kırım tatar süvari birlikleri (kuruluş dönemi 1784-1796). B. Kırmızı ve B. İşigüzel (Ed.) *Türkiye vizyonu: Multidisipliner çalışmalar 2019 uluslararası e- kitap* içinde (ss.451-462). Bursa: Ekin Yayınevi.
- Bako, G. A. (1934). *Krımskiy konny eya veličestva gosudarını imperatritsı aleksandri feodorovnu polk i polutoravekovaya slujba tatar krıma derjave rossijskoy 1784-1934. yubileynaya spravka*. Paris: İmprimerie “Pascal”.
- İnalçık, H. (2002). Kırım, kırım hanlığı dönemi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* içinde (C. 25, ss. 450-458). İstanbul: TDVİAM.
- Kudaşev, N.V. & Azar, V. (1978). *1784-1922 krımskiy konny ee veličestva gosudarını imperatritsı aleksandri feodorovnu polk*. San Fransisko: Russkoye Natsionalnoye İzdatelstvo i Knijnoye Delo “Globus”.
- Markeviç. A. (1913). K Stoletiyu oteçestvennoy voynı. tavrıçeskaya guberniya v svazi s epohoy 1806-1814 godov. A. Markeviç (Ed.) *Izvestiya Tavricheskoy Uchyonoy Arkhivnoy Komissii no: 49 (ITUAK)*, içinde (ss. 1-100). Simferopol: Zemstva.
- Masayev, M.V. (2003). *Krımski tatarı u zbroynih silah rosii (konets xvii-poçatok xx st.)*, Disertatsiyana Zdobutta Naukovogo Stupena Kandidata İstoriçeskih Nauk. Tavriçeskiy Natsionalny Universitet İm.V.İ. Simferopol
- Muftizade. I. (1913). *Pamâtka krımtsa konnogo yeya veličestva gosudarını imperatritsı aleksandri feodorovnu polka 1784-1913*. Simferopol: Tipo-Litografiya V.İ. Yakuboviça.
- Petrov. V.P. (1991). İz istorii krımskotatarskih voinskih formirovaniy v sostave russkoy armii v kontse XVIII v. – naçale XX. *Problemi İstorii Krıma: Tezisi Nauçnoy Konferentsii 23-28 Sentabra* içinde (42-44) Simferopol: Redotdel Krımskogo Upravleniyapo Peçati.
- Sakoviç, A. (2016). *Krımskiye Tatarı Navoyennoy slujbe rossijskoy imperii*. Moskva: İzdatelstvo Russkiye Vitazi.
- Sobstvennyy, E.İ.V.(t.y) Konvoy. Erişim adresi: https://bigenc.ru/military_science/text/3588820

Araştırma Makalesi / Research Article

DÜNYA TOPLUMLARININ YAŞAMLARINA DAİR BİR TERCÜME: MÜNİF PAŞA'NIN ÂDÂT-I ÜMEM'İ

İbrahim SONA¹

Öz

Münif Paşa, Osmanlı dönemi kültürel yaşamının değerli şahsiyetlerindedir. Maarif Nazırlığı görevini altı yıla yakın yapan Münif Paşa yaptıklarıyla döneminde dikkat çekmektedir. Münif Paşa, devrine göre çok ilerici görülebilecek adımları ve yazılarıyla yönlendirici bir rol üstlenmiştir. Birçok dile hâkim olan Münif Paşa'nın farklı dillerden tercüme bulmaktadır. Bu tercümelemelerden biri de *Âdât-ı Ümem*'dir. Sadece bir tercüme olmayan eserde, Çin'den Amerika'ya birçok ülkenin âdetleri ilgi çekici bir şekilde ele alınmıştır. Meskenler, yiyecek-içecek ve giyim-kuşam olarak üç bölümden oluşan eser, okuyucuları bilgilendirme temeline dayanmaktadır. Osmanlıdaki folklor çalışmalarının ilklerinden olarak düşünülebilecek eser, Latinize edildikten sonra okuyuculara kolaylık olması açısından günümüz Türkçesine aktarılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Münif Paşa, Âdât-ı Ümem, ilginç gelenekler, folklor, dünya halkları

A TRANSLATION ABOUT LIVES OF WORLD SOCIETIES: MÜNİF PASHA AND HIS ÂDÂT-I ÜMEM

Abstract

Münif Pasha was one of the important personalities of Ottoman cultural life. Serving as the Minister of Education for 6 years, Münif Pasha was noteworthy in his time and continues to be a figure of interest today. Münif Pasha, assumed a leadership role through his works, taking steps that can be considered very progressive for his period. He had a command of many languages, from which he produced a number of translations in Ottoman Turkish. One of these translations is *Âdât-ı Ümem*. Valuable not only as a translation, this work also undertakes the topic of different cultural traditions ranging from China to the USA. The work, which consists of three parts, dwellings, food and drink, clothing and textiles, is written as an informational text. Here, the work, which can be thought of as one of the initial folkloric works of the Ottoman Empire, has been latinized and written in modern Turkish for convenience of the reader.

Keywords: Münif Pasha, Âdât-i Ümem, amazing traditions, folklore, world communities

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, ORCID 0000-0002-6791-4777, isona@yildiz.edu.tr

Başvuru Tarihi (Received): 01.01.2021 **Kabul Tarihi** (Accepted): 27.01.2021

Giriş

Toplumların gelişmişlik düzeyi; bilime, sanata ve insana verilen değerle yakından ilgilidir. Hayatı ve olayları algılama şeklini belirleyen bu unsur, yetişmiş ilim adamı ve sanatkârların niceliğinin yanında niteliğini de arttırmaktadır. İlim adamları ve sanatkârlar da fikirleri ve eserleriyle topluma yön veren, halkın ilmî ve kültür seviyesini yukarıya taşıyan bir rol üstlenir.

İstanbul'un fethiyle birlikte yaşanan çağ değişiminde etkin rol oynayan Osmanlı Devleti, her alanda farklı ilim adamlarını korumuş ve onlara her türlü imkânı seferber etmiştir. Fatih Sultan Mehmet'ten (1444-1448, 1451-1481) itibaren Osmanlı padişahları, fethettikleri yerlerdeki ilim ve sanat ehlini İstanbul'a getirmeyi bir gelenek hâline getirmişlerdir. İlim adamına değer veren, sanatçıları koruyan Osmanlı padişahları sayesinde başta İstanbul olmak üzere, birçok Osmanlı şehri kültür merkezi hâline gelmiştir.

Her yüzyılda farklı değişim ve gelişmelerin yaşandığı Osmanlı'da son dönem geride kalmışlığın iyice hissedildiği ve çıkış yolları arandığı bir yüzyıldır. Özellikle II. Abdülhamid (1876-1909) döneminde reformist hareketler dikkat çekmektedir. Bu dönemde batılı dilleri öğrenen ve çözüm yolları üretmeye çalışan birçok ilim adamı bulunmaktadır. Münif Paşa da bu ilim adamlarından biridir.

1. Münif Paşa

İlim ve kültürün sanılanın çok ötesinde olduğu Osmanlı'da birçok ilim adamı ve sanatkâr yetişmiştir. Ansiklopedist, reformist, eğitimci, iktisatçı, mütercim, gazeteci ya da Özgül'ün ifadesiyle politeknik bir şahsiyet olan Münif Paşa (1830-1910), yaklaşık dokuz yıl olmak üzere üç defa Maarif Nazırlığı görevinde bulunmuştur. İlim adamlığı ön planda olan bürokratlardan Münif Paşa, her açıdan kendisini bilgiye, öğretmeye ve toplumu eğitmeye adanmıştır. Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye'deki çalışmaları, bilim adamlarının halka açık dersler vermesini düzenlenmesi, *Mecmûa-i Fünûn* dergisiyle² halkı aydınlatması onun değerini ortaya koyacak yalnız birkaç özelliğidir.

Münif Paşa; basın, siyaset, ekonomi, felsefe, eğitim, dil ve edebiyat gibi çok farklı alanlarda fikir sahibi bir şahsiyettir (Özgül, 2005: V-VI). Bir kişinin her alanda bilgili olması mümkün görünmese de bazı alanların birbirini tamamladığı ve birbirini destekleyerek farklı pencereler açtığı yadsınamaz bir gerçektir. Münif Paşa, bilgiye çok disiplinli açıdan bakabilen ve cehaletin önüne geçme çabası sarf etmiş bir ilim adamı, politikacıdır ve zamanına göre devrim sayılabilecek fikirlerini uygulamaya koymak için uğraşan bir kişidir.

Münif Paşa'nın ilerici olarak adlandırılacak fikirleri ve faaliyetleri, yaşamından bağımsız düşünülemez.³ Antep'te doğan Münif Mehmed Tahir'in ilk eğitimini buradan aldıktan sonra babasının görevi sebebiyle Kahire'ye gitmesi, batılılaşma çabaları içerisindeki Mısır'da Fransızca öğrenmesi, burada Mirza Senglâh'tan⁴ (ö.1877) Farsçasını ilerletmesi,

² *Mecmûa-i Fünûn*, Temmuz 1862'de Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye'nin yayım organı olarak vatan çocuklarını yetiştirmek amacıyla çıkarılmıştır. Çeşitli sebeplerle yayımı duran gazetenin 48. sayısında "Bir Yıldız Böceği ve Yolcu" adlı yazı yüzünden 48. sayıda kapatılır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Abdullah Uçman, (2003), *Mecmûa-i Fünûn, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde, (C. 28, ss.270-1), Ankara: TDVİAM.

³ Münif Paşa'nın hayatı ve düşünceleri için Bkz. İsmail Doğan, (1991) *Tanzimatın İki Ucu Münif Paşa ve Ali Suavi (Sosyopedagojik Bir Karşılaştırma)*, İstanbul: İz Yayıncılık; Adem Akin, (2014), *Münif Paşa ve Türk Kültür Tarihindeki Yeri*, Ankara: AKM Yayınları; Alı Budak, (2004), *Batılılaşma Sürecinde Çok Yönlü Bir Osmanlı Aydını, Münif Paşa*, İstanbul: Kitabevi Yayınları; M. Kayahan Özgül, (2005), *Münif Paşa*, Ankara: Elips Kitap.

⁴ Mirza Senglâh hakkında ayrıntılı bilgi için Bkz. Hatice Aynur, (2019), Mirza Senglâh, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde, (Ek 2, ss. 274-275), Ankara: TDVİAM.

babası Antep'e döndüğü hâlde Şam Emeviye Medresesinde eğitimini tamamlamak için kalması, Arapça ve Farsça mütercimi olarak Tercüme Odasına⁵ girmesi, Ahmed Kemal Paşa⁶ (ö.1887) ile beraber Berlin'e gitmesi (Özgül, 2014: 25-7) aslında onun kendisini geliştirirken nasıl bir kültür birikimi edindiğini gösterir niteliktedir. Yine resmî evraklardaki "Türkçe, Arapça, Fransızca, Almanca, İngilizce ve Rumca tekellüm ve kitâbet edebildiği" (Doğan, 2006: 9) yani bu dillerde konuşup yazabilmesi Münif Paşa'yı devrinde önemli bir noktaya taşımaktadır.

Münif Paşa, Osmanlı'da üç defa Maarif Nazırlığı yani Milli Eğitim Bakanlığı yapmış bir şahsiyet olarak hem görevde bulunduğu dönemde veya hem de yaşamının diğer evrelerinde birçok yeniliği başlatan bir öncüdür. Meclis-i Kebir-i Maarif Reisliği yaptığı sırada Dârülfünun'un, ilk Maarif Nazırlığında yeni bir idare ve yeni bir programla Mülkiye Mektebi'nin, ikinci Maarif Nazırlığında Mekteb-i Hukuk'un açılması, bu dönemde Osmanlı alfabesinde iyileştirilmelere gidilmesi tartışmalarının baş aktörü olması, Avrupa'dakine benzer bir şekilde İstanbul'da idadi seviyesinde bir kız mektebi, Müze-i Hümayun'un, üçüncü Maarif Nazırlığı'nda âmâ ve dilsizlere mahsus bir okul açılması, Münif Paşa'nın icraatlarıdır (Budak, 2004: 35-49).

Kültür tarihimiz açısından ise Cemiyet-i İlmiyye-i Osmaniye'nin bünyesindeki *Mecmûa-i Fünûn* dergisindeki çalışmaları dikkate değerdir. Bu devrede cemiyet bünyesinde bir kütüphane ve kıraathane⁷; dergiyi basabilmek için matbaa kurulması; Dârülfünun'da halka açık konferanslar verilmesi gibi önemli adımlar atılmıştır (Özgül, 2014: 86-6).

Münif Paşa'nın düşünce dünyasının zenginliğini gösteren bir diğer fikri de, üç bin metre genişliğinde bir alana, Osmanlı Devletinin sınırlarının tümünü içeren haritanın, üzerlerindeki bütün unsurların çeşitli şekillerle gösterilmesi suretiyle yapılmasını teklif etmesidir (Özgül, 2014: 200-2).

1.1. Tercüme Faaliyetleri

Münif Paşa'nın sürekli öğrenme ve öğretme çabası dikkat çekicidir. Fransızcanın çok revaçta olduğu bir dönemde bildiği altı dil arasında İngilizce olması ve bu dilden çeviriler yapması (Özgül, 2014: 124) ve ölümüne yakın Çince öğrenmeye çalışmasının (Budak, 2004, 58) Paşa'nın ileri görüşlülüğü olarak yorumlamak da mümkündür.

Münif Paşa'nın tercüme noktasında azımsanmayacak eserleri mevcuttur. Onun ansiklopedist yönünü ön plana çıkaran bu eserler, genellikle okuyana bilgi vermek, onları eğitmek ve öğretmek amaçlıdır. *Mecmûa-i Fünûn*'da Münif Paşa imzalı makalelerin listesi incelendiğinde (Akın, 2014: 72-73) çok farklı konularda yazılmalarının yanında faydacı ya da bilgilendirici yönleri dikkat çeker.

Çeviriler içerisinde on bir diyalogdan oluşan *Muhâverât-ı Hikemiyye* önemli bir yerdedir. Yusuf Kâmil Paşa'nın (ö.1876) *Tercüme-i Telemak*'ından⁸ önce yayımlanmış olması, *Muhâverât-ı Hikemiyye*'yi en azından yayımlanış tarihi açısından ilk sıraya yerleştirir (Özgül, 2014: 114). *Sefiller*'in, *Mağdurîn Hikâyesi* olarak Münif Paşa tarafından çevrilmiş olma ihtimali de söz

⁵ Osmanlı'da aydın kesimin yetişmesinde bir okul görevi üstlenen ve birçok ilim adamı yetişmesine sebep olan Bâbiâli Tercüme Odası hakkında ayrıntılı bilgi için Bkz. Sezai Balcı (2018), *Bâbiâli Tercüme Odası*, İstanbul: Libra Yayıncılık.

⁶ Ahmed Kemal Paşa'nın hayatı için bkz. Musa Bardak, (2020), Son Dönem Osmanlı Eğitimci-Bürokrati Ahmed Kemal Paşa'nın Hayatı, *IJOSES*, 7(13), s. 40-71.

⁷ Kıraat okuma manasına gelmektedir. Yani okuma salonu olan bu kıraathane salı günleri hariç, her gün açıktır ve aylık beş kuruş karşılığında buradan faydalanılmıştır (Özgül, 2014: 88).

⁸ Münif Paşa, Telemak Tercümesi için *Mecmûa-i Fünûn*'da bir takriz yazmıştır. Bu yazıya Paşa şu şekilde başladıktan sonra: "Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye reisi devletlü Yusuf Kâmil Paşa hazretlerinin bu def'a ithâf-ı mecâlis-i urefâ buyurmuş oldukları Telemak tercümesi hakkâ selâset-i edâ ve nefâset-i mü'eddâ cihetiyle câmi'-i mehâsin-i sûret ü ma'nâ bir mecelle-i hikmet-intimâ olduğundan mütâla'ası dil-teşnegân-ı ilm ü edebe bâ'is-i fevâ'id-i lâ-tuhsâ olmuştur" (Münif Paşa, 1279: S.94), Fenelon'un hayatına ve eserine dair dikkate değer verir.

konusudur (Budak, 2004: 339-59). Paşa'nın ayrıca İngilizceden şiir tercüme eden ilk edebiyatçımız olma sıfatı da dikkate değer bir tespittir (Özgül, 2014: 124).

1.2. *Âdât-ı Ümem*:

Münif Paşa'nın *Âdât-ı Ümem*'ini, Âdem Akın tespit etmiş (Akın, 2014: 28), ardından Ali Budak eser hakkında tanıtma yazısı yazmıştır.⁹ Bu kısımda *Âdât-ı Ümem* genel olarak değerlendirilmeye çalışılacaktır:

Âdât-ı Ümem'in yazma nüshası Ali Emiri Millet Kütüphanesindedir. Tarih Bölümü 404 numaradaki nüsha 18 varaktan oluşmaktadır. İlk sayfa olan 1a'da "*Âdât-ı Ümem Terceme-i Münif Paşa*" yazmaktadır. b sayfalarında *Âdât-ı Ümem*'in metninin yer aldığı nüshanın a sayfaları boştur. 1b'de dört satır, diğer sayfalarda 17, 16, 15, 14 gibi değişken satırlar bulunmaktadır. Ayrıca bu eser, *Âdât-ı Ümem* ismi olmadan *Rûznâme-i Cerîde-i Havâdis*'te sekiz yazı hâlinde 10 Recep 1277 / 22 Ocak 1861 ve 5 Ramazan 1277 / 17 Mart 1861 tarihleri arasında yayımlanmıştır. Böylelikle eserin hem yazma nüshası hem de gazetedeği şekli olmak üzere iki hâli bulunmaktadır. Ancak *Rûznâme*'deki sekizinci sayı, yazma nüshada bulunmaz. Dergilerde yayımlanan yazıların daha sonra kitap hâline getirilmesi durumuyla Osmanlı'da karşılaşılmaktadır. *Âdât-ı Ümem* için bu durum akla gelse de yazmanın gazetedeği yazılardan kısa olması, başka bir nüshanın var olabileceğini düşündürmektedir.

Üç ara başlıkta ele alınan eserin birinci ara başlığı *Âdât-ı Ümem* yazmasında yer almaz:¹⁰

1. Mesâkînin envâ'ı ve buna müteallık âdât beyânındadır. (1-2 ve 3. yazılar)
2. Âlemde bulunan milel ü akvâm-ı muhtelifenin me'kûlâta müteallık âdâtı beyânındadır. (4-5 ve 6. yazılar)
3. Âlemde bulunan milel-i muhtelifenin elbise ve tezyînâtına müteallık usûl ve âdetlerine dairdir. (7 ve 8. yazılar)

Bu eserde birinci kısım oturulan meskenler ve âdetler, ikinci kısım yiyecekler ve içecekler, üçüncü kısım ise elbise ve süslenmeye ait bilgiler ihtiva etmektedir. Her ne kadar hangi dilden çevrildiği bilinmese de eser, 19. yüzyıla ait kültürler arası unsurları kıyaslaması bakımından önemlidir. *Rûznâme*'de yayımlanan birinci yazının başında şöyle bir açıklama yer alır:

Âlemde bulunan milel ü akvâm-ı muhtelifenin şâyân-ı dikkat ve mûcib-i ibret niçe ahvâl ve âdât-ı garîbeleri olup mukaddemleri sükkân-ı arz beyinde muhâbere ve ihtilâatın su'ûbeti cihetle o makûle hâlât-ı envâ-ı erâcîf ü ihtilâfât ile mahlût olduğu hâlde mesel kabîlinden olarak rivâyet olunur idi. Fakat vapur sefâ'ini ve demir yollar ve telgraf hatları inşâ ve ihdâs olunalıdan beri kürre-i arz bir memleket-i sagîre hükmüne girerek çok vakitler bu'diyet-i mesâfenin ıttılâ'ına hâ'il olduğu niçe hafâyâ-yı umûr çehre-nümâ-yı zuhûr olup Avrupa erbâb-ı seyâhati milel-i mütenevvi'anın mesâkîn ve et'ime ve elbise ve diyânet ve husûsât-ı sâ'ireye müteallık beynlerinde mer'î olan merâsim ü kavâ'idi mütezammın haylî kütüb-i nefîse dahi tedvîn eylemiş olmalarıyla aralıkda anlardan bi'l-istihrâc hem eğlenceli ve hem de fâyideli olmak üzere bazı fikarât *Rûznâme*'mize derc ve tahrîr kılınacaktır.¹¹

⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Ali Budak, (2006) Münif Paşa'nın Gölgede Kalmış Antropolojik Bir İlkeseri: *Âdât-ı Ümem*, *Akademik Bakış*, (8), 1-8.

¹⁰ *Âdât-ı Ümem* yazması ile bu yazılar arasında bazı farklılıklar olması sebebiyle çalışmada gazete yazıları ile Millet Kütüphanesi yazması karşılaştırmalı olarak verilecektir.

¹¹ Münif, (10 Recep 1277 Salı), Mesâkînin Envâ'ı ve buna müteallık âdât beyânındadır. *Cerîde-i Havâdis*, No: 60, s. 2.

Dünyadaki millet ve kavimlerin yaşamlarına dair unsurlar, önceden masal gibi anlatıldığı hâlde gemiler, demir yolları ve telgraf sayesinde dünya küçük bir ülke hâlini almış, Avrupa gezginleri, farklı milletlerin mesken, yiyecek, elbise, inanışlarına dair birçok kitap düzenlemişlerdir. Hem eğlenceli hem de faydalı olması açısından bu eserlerden alınanların *Rûznâme*'de yayımlanması, bu yazıların amacını gösterir niteliktedir. Hangi eserden tercüme olduğu anlaşılacakla birlikte, eserdeki bilgilerin Avrupa seyyahlarının hazırladığı eserlerden alındığına işaret edilmesi önemlidir.

Özgül'e göre *Âdât-ı Ümem*'in tercüme edildiği eserden, Saîd'in *Garâib-i Âdât-ı Akvâm* adlı eseri ve Çaylak Tevfik'in *Envâr-ı Şarkıyye*'deki yazıları (Özgül, 2014: 120) gibi başka çeviriler de yapılmıştır.

1.2.1. Eserin İçeriği

Âdât-ı Ümem'deki ana başlıklar meskenlerin çeşitleri, âdetler, yiyecekler ve tezyînât yani süslenmeye ait unsurlardır. Bu başlıklarda verilen kültürel unsurlar farklı ülkelerin gelenek ve görenekleri hakkında olup hepsi de dikkat çekicidir. Münif Paşa'nın eserde yer yer müdahalesi ve aktardığı bilgiler hakkındaki yorumları eserin sadece bir çeviri olmadığını gösterir niteliktedir:

Hafî olmadığı vechile cerâd ekli şerî'at-i İslâmiyyede helâl olduğundan bunun cây-ı ta'accüb olmayacağı derkârdır ve akvâm-ı vahşiyeden pek (6) çoğı fare ve kedi ve köpek ve ayı ve yılan ve yarasa vesâ'ir bu makûle hayvânât-ı mekrûhiyeyi ekl ederler. (AÜ. 9b, st. 4-8)¹²

Memâlik-i İslâmiyyede şerî'at-i mutahhara hamrı tahrîm edip sekr veren her türlü şey dahi bu sınıfa dâhil olduğu hâlde ba'zı süfehâ afyon ve esrâr ve emsâli 'aklı izâle eder şeyler isti'mâl ederler. Hâlbuki bunlarda dahi hamrın sebep-i tahrîmi olan hâlet-i sekr mevcûd olduğundan tenâvüli tıbkı hamr gibi kebâ'irden ma'dûd olacağı derkârdır. (AÜ. 11b, 17-18; 12b, 1-2).

Dögün şerî'at-i İslâmiyyede memnû' ve fâ'il ü mef'ûlü mel'ûn olduğu hâlde ilâ-yevminâ hâzâ ba'zı 'Arabân tâ'ifesi bunu isti'mâl ederler ve kanıyla yeniçeriler mensûb oldukları orta nişânlarını bu sûretle kollarına nakş ettirilip bunu lâzıme-i mâhiyet 'addederler idi (RCH. S.98).

Münif Paşa sadece bazı bilgileri Osmanlı Türkçesine aktarmakla kalmamış kendi fikirlerini de esere dâhil etmiştir. Dolayısıyla bu eser, sadece bir çeviri olarak görülmemelidir. Münif Paşa'nın bu tercümesiyle hem bilgi vermeyi hem de İslam inancının toplumlara olan olumlu etkisini de göstermek istemiştir.

Hangi eserden çevrildiği her ne kadar belli olmasa da "muharrir" kelimesinin geçtiği bir bölüm dikkat çekicidir:

Ber-minvâl-i muharrir Fransız fenn-i tabâhatde milel-i sâ'ireye tefevvuk ve et'ime-i muhtelif tertîb ve icâdında tefahhur edip ez-cümle üç yüz türlü yumurta pişirirler ve Fransızların aşçı dükkânları pek meşhûr olup bunlarda istenilen her türlü et'ime ve eşribe bulunur ve ahâlîden pek çoğı hânelerinde ta'âm pişirmeyerek gidip mezkûr dükkânlarda karınlarını toyururlar (AÜ. 14b, 5-9).

Buradaki muharrir ibaresi ya Münif Paşa'yı ya da tercüme ettiği eserin yazarını ifade etmektedir. Bunun yanında Fransızların özellikle yemek pişirmedeki yetenekleri ve yumurtadan üç yüz çeşit yemek yapmaları, çevrilen eserin Fransızca olma ihtimalini akla getirmektedir. Aynı zamanda eserde Fransa ile ilgili anlatıların çok kısa tutulması da bu fikri destekler niteliktedir.

¹² *Âdât-ı Ümem* AÜ olarak, *Rûznâme-i Cerîde-i Havâdis* de RCH olarak kısaltılmıştır.

Âdât-ı Ümem üç bölümden oluşmaktadır. Ülke, millet ve kavim isimleri metindeki sıralamasıyla verilecektir:¹³

1.2.1.1. Meskenler:

Mısır'da Kavas adlı mahal; Laponya; Samoyed; Bering Boğazı yakınındaki Eskimo mahalli; Felemenk-i Cedîd (Avustralya); Amerika'da Orénoque nehri ahalisi; Çin, Hind-i Çinî; Sudan'da Nubie mahalli; Tatar Kalmuk taifesi; Araplar, Harhîz, Yakut taifeleri; Avrupa'nın kuzeyindeki Huna taifesi; Rusya; İsviçre; Fransız, Nemçe (Almanya), Avrupa ahalisi; Rumlar, Yunanlılar; Romalılar; Güney İtalya; Napoli; Hindistan; Türk, Arap, Acem memleketleri; İstanbul; Çin, Yaponya; Amerika'da Peru memleketi.

1.2.1.2. Yemekler

Amerika'da Orénoque nehrinde Otmak adlı kabile; Sudan; Siber'in kuzeyindeki Samoyed, Kuzey Amerika'da Eskimo taifeleri; Rusya'nın kuzeyindeki Kamçatka halkı; Beriyyetü'ş-Şâm; Tatar Kalmuk taifesi; Tatar Sayta taifesi, Huna taifeleri; Ahtuface taifesi; Laponya, Siber; Norveç ahalisi; Kuzey Afrika'da Lotukaç kabilesi; Hint, Çin ahalisi; Acem, Tataristan, Dağıstan ahalisi; Türk, Arap milletleri; Mısır, Amerika'nın diğer mahalleri; Güney Amerika; Laponya; Tatarlar; Çerkezler, Hind Okyanusunda Java adası ahalisi; Siber; Amerika'da Meksika ahalisi; Hırvatistan, Macaristan; Yunanlılar; Anadolu, Acemistan; Romalılar; Afrika sahilleri; Kuzey Amerika'nın vahşi ahalisi; Arap, Acem, Hint memleketleri; İngiltere; Laponya, Siber memleketleri; Fransızlar, İngilizler; Çin; Avrupalılar; Sudan'da Nubar; Hindistan; Çin, Hind-i Çinî, Hindistan, Afganistan, İran, Tataristan, Rusya, İngiltere, Almanya memleketleri; Mahrûsa-i Şâhâne, Asya, Afrika kıtaları.

1.2.1.3. Elbise ve Süslenme

Sudan, Amerika, güney denizi adaları; Romalılar, Fransa, İngiltere, Almanya memleketleri; İngiltere'de İskoçya ahalisi; Kuzey Amerika'nın vahşi ahalisi; Güney Afrika'da Kefriyye ahalisi; Güney Amerika'da Kolombiya ahalisi; Hindistan; Siber'in güneyi; Kuzey Amerika'da Eskimo, Grönland ahalisi; Samoyed ahalisi; Laponyalılar; Kuzey Buz Denizi'nde Lahot adaları sakinleri; Kefriyye'nin vahşi ahalisi; Arap, Mağribi taifeleri; Brezilya'da Busbakodos ahalisi; Kayacos ahalisi; Amerika'da bazı taifeler; Sudan'da Mozambik ahalisi; Sendviş adası ahalisi; Güney Denizi'nde Nevkahidi adası; Kalmuk taifesi; Moğollardan Yakut taifesi; Tataristan, İran, Çin, Yaponya ahalisi; Kuzey Amerika vahşi kabileleri; Hırvatistan; Rusya memleketlerinden Ostoniya; Rusya; Fransa İspanya arasındaki Pireni'deki Morlak taifesi; Ostoniyalılar.

1.2.3. *Âdât-ı Ümem* Metin Tenkidi ve Diliçi Çeviri Metodu

- Ali Emiri Kütüphanesindeki yazmada *Âdât-ı Ümem* b varaklarında bulunmaktadır. a varakları boş olduğu için numaralandırma 1b, 2b, 3b... şeklinde yapılmıştır.
- Ali Emiri Kütüphanesi 404 numaralı yazmanın satır numaraları metin içinde gösterilmiştir. *Rûznâme*'deki sekizinci sayı yazmada bulunmadığından satır numarası verilmemiştir.
- Âdât-ı Ümem*'in *Rûznâme-i Cerîde-i Havâdis*'te (RCH) yayımlanmış şekli çalışmaya dâhil edilmiş, sayı numarası belirtilerek yazma nüsha ile karşılaştırılmıştır.
- Yer ve kabile adları aparatta Osmanlıca yazılışları ile verilmiştir. Kaynaklarda haklarında bilgi tespit edilenler de açıklamalarıyla aparata alınmıştır.
- Metinde transkribe kullanılmamış ancak uzatmalara dikkat edilmiştir. Ayn ' ve hemze ' şeklinde ve kâf-ı Türkî "ğ" kullanılmış, uzun ünlüler de â, î, û olarak gösterilmiştir.

¹³ Yer ve kavim isimleri ayrılırken noktalı virgül konulduğunda ardından başka bilgilerin yer aldığı; virgül konulduğunda art art yer veya kavim isimleri geldiği anlamına gelmektedir.

f. Metnin daha geniş okuyucu kitlesine ulaşması açısından diliçi çevirisi yapılmıştır. Diliçi çeviride mümkün olduğunca aslî metne sadık kalınmaya çalışılmıştır.

1.2.4. *Âdât-ı Ümem* Metin

‘Âdât-ı Ümem Tercüme-i Münif Paşa

(RCH. S.60) Mesâkinin envâ’ı ve buna müteallık ‘âdât beyânındadır¹⁴

(1b) Ezmîne-i sâbıkada Afrika kıt’asında akvâm-ı zenciyyeden ba’zıları mağaralarda mesken ittihâz eyledikleri misillü el-yevm dahi (2) Mısır’da¹⁵ Kavâs¹⁶ nâm mahalde ba’zı kabâ’il-i ‘Arab kudemâ-yı Mısriyyîn¹⁷ âsârı olmak üzere mumya ta’bîr olunur (3) terbiyyelü cenâzelerin medfûn bulunduğu zîr-i zemînlerde sâkin olup mezkûr cenâzeler kendülerine müte’allık (4) olmak iddî’asında bulunur. Bu¹⁸ misillü âsâr-ı kadîmeye râgîb Avrupalıların seyâhat tarîkiyle oraya (2b) vardıklarında onlara fûrûht ederler. Siber’in taraf-ı şimâlisinde ve Rusya’nın cihet-i şimâliyesinde (2) vâki’ Laponya¹⁹ ahâlîsi dahi ekseriyâ ol vechle zîr-i zemînde ikâmet ederler ve yine o havâlide (3) vâki’ Samoyed²⁰ memleketi ahâlîsi senede yedi mâh kâffe-i hayvânâtlarıyla ber-â-ber yer altında hayvân (4) ini gibi kazup ağzını muhkemce sed ettikleri deliklerde ikâmet ederler ve bu müddet zarfında (5) güneşin ziyâsından eser görmeyip fakat ba’zı kere deniz sığırı yağıyla çerâğ yakarlar (6) ve işbu yedi mâhda üzerlerini kar örttüğünden bir vechle tışarı çıkma mümkün olmayıp (7) karlar eridikten sonra deliklerinden hurûc ederek ba’zıları sayd u şikâr kasdıyla etrâfında (8) geşt ü güzâr ve bir takımı dahi kış mevsimi gelinceye kadar çalıdan inşâ ettikleri kulübelerde (9) ârâm u karâr ederler ve Amerika kıt’asının cihet-i şimâliyesinde vâki’ ba’zı mahallerin keşfi zımnında (10) mukaddemâ ol cânibe irsâl olunmuş olan İngiliz sefâyini Barin boğazı²¹ kurbünde vâki’ Eskimo²² nâm (11) mahal ahâlîsine mahsûs keşf eyledikleri mesâkin cümleden agreb olup şöyle ki ahâlî-i mezkûrenin (12) hâneleri kardan binâ olunmuş küçük hücrelerden ‘ibâret olup bunların derûnuna ancak (13) insân karnı üzerine sürünerek girebilir, bir sağır dehlîzden duhûl eder ve işbu (14) hâneler arı koğanına müşâbih olarak üç küçük otadan mürekkebirdir ve bunların her birinde (15) bir familya kış mevsiminde mahbûs gibi oturarak²³ yazın sayd ettikleri ba’zı hayvânât yağından ikâd (16) ettikleri çerâğdan başka ateş ve şavkları olmayıp ekseriyâ zulmetde otururlar ve dünyânın pek çok (3b) mahallerinde ahâlî tağ eteklerini delerek derûnunda sâkin oldukları misillü yumuşak kayalar (2) bulunan mahallerde bâ-husûs hâl-i vahşiyette olan ahâlî ehl-i müdüinin yaptıkları misillü o makûle (3) taşı keserek hâneler binâ etmeyip belki onu delip içinde otururlar ve şimdiye kadar keşf (4) olunan milel ü akvâm-ı muhtelif beyninde bahr-i muhît-i şarkîde vâki’ Felemenk-i cedîd²⁴ cezîresi ahâlîsinden (5) başka mesken ittihâz etmez benî Âdem görülmemiştir. Ahâlî-i mezkûre fitrat-ı asliye-i insâniye üzere (6) hayvân gibi gündüzleri def’-i gâ’ ile-i cû’ u ‘atş için sayd ü şikâr kasdıyla istedikleri yerde (7) gezip ba’zı serserî seyyâhlar gibi (Dervîş her kucâ ki şeb âmed serây-ı üst)²⁵ müfâdı (8) üzere her nerede ahşam olursa hemân orasını mesken ittihâz ederek deniz kenârında (9) ot üstünde veyâhûd orman

¹⁴ Mesâkinün ... beyânındadır – AE.

¹⁵ مصر

¹⁶ قواص

¹⁷ Mısriyyîn âsârı: Mısır beyn-i âsârı RCH.

¹⁸ bulunur. Bu : bulunur ve bu RCH.

¹⁹ لاپونيا (Laponie) Avrupa’nın müntehâ-yı şimâlinde İskandinav şibh-i ceziyesinin kısm-ı şimâlisiyle Rusya’nın şimâl-i garbî cihetinden ibaret vâsi’ce bir yer olur, şimdiki hâlde Rusya ve İsveç ile Norveç aralarında münkasım olmağla, her bir kısmı bir eyalete mülhak olduğundan, Laponya ismi taksîmât-ı resmîyeye girmeyip, coğrafya-yı mâzî istilâhâtı sırasına geçmiştir. (Sami, 1314: 3957)

²⁰ سمويد

²¹ بارين بوغازى Asya’nın en doğusu ile Amerika’nın en batısındaki Bering Boğazıdır.

²² اسقيمو Kuzey kutup bölgesinde yaşayan insanlara verilen ad (Alp, 1958: 332).

²³ oturarak : oturarak RCH.

²⁴ فلمنك جديد Yahut yeni Hollanda (Nouvelle Hollande) Avustralya maddesine müracaat buyurula (Sami, 1314: s.3431)

²⁵ Dervîş, gece her nereye gider onun sarayıdır.

ağaçlarının üzerinde beytütet ederler. (RCH S.62)²⁶ (10) Amerika'da Orniyok²⁷ nehri boğazında vâkî' cezâyir²⁸ ahâlîsinden ba'zı akvâm-ı vahşiyîye kuş yuvaları (11) gibi cesîm ağaçlar üzerinde mesken ittihâz ederler. Memleketlerini ekseriyâ su basıp dûcâr-ı (12) hasâr oldukları için şu tekellüfî ihtiyâra mecbûr olmuşlardır ve Çin ve Hind-i Çini²⁹ ve ol havâlîde (13) vâkî' diğêr ba'zı memâlik ahâlîsinden pek çok kesân gemide toğup büyürler ve müddet-i 'ömrlerini (14) denizde geçirip başka mesken bilmezler ve Hind-i Çini ahâlîsinin kayıkları buralarda müte'ârîf olduğu (15) misillü ağaçtan ma'mûl olmayıp yarılmış kamış parçalarını seped gibi birbirine rabt ile (16) üzerini ziftleyerek inşâ ederler ve tahta ile üstünü örterek sâhibi familyasıyla dâ'imâ (17) bunun içinde sâkin olur. (4b) Memâlik-i hâre ahâlîsinin elbise ve et'imece olan ihtiyâcları bilâd-ı bâride ahâlîsine (2) nisbetle ehven olduğu misillü mesâkin dahi havâyic-i zarûriyyelerinden olmayıp mücerred ikâmetgâhları (3) enzâr-ı ağıyardan masûn ve emvâl ü eşyâları sârik veyâhûd hayvânât-ı muzırta tasallatundan me'mûn (4) olmak üzere ez-cümle bilâd-ı Sudan'dan³⁰ Nevbe³¹ vesâ'ir mahaller ahâlîsi hâneleri dîvârlarını nihâyet (5) bir adam boyu irtifâ'ında binâ ederler ve ba'zı 'Arabân tâ'ifesi gâyet muhtasar mesâkin ile (6) iktifâ edip bu makûle hânelerini bir gün zarfında inşâ ve itmâm ederler ve Tatar Kalmuk³² (7) tesmiye olunan bir tâ'ife hayvânları yapagısından i'mâl ettikleri keçe çadırlarda ikâmet ederler (8) ve gerek bunlar ve gerek 'Arabân ve Harhîz³³ ve Yakut³⁴ tâ'ifeleri gibi ve Asya ve Afrika kıt'alarında (9) bâdiye-nişîn olan birçok akvâm bir mahalde takarrür etmeyerek dâ'imâ hayvânlarıyla ber-â-ber hevâ ve mer'âsı (10) uygun olan yerlere göçerler. Bu makûle göçebe olan tavâ'if şehirliler kadar sanâyi' ve ma'ârifde (11) kesb-i mahâret edemeyerek ba'zı elbise ve edevât-ı zarûriyeden başka emvâl ve eşyâya mâlik değillerdir. (12) Ezmine-i kadîmede Avrupa'nın cihet-i şimâliyesinde bulunan Huna³⁵ tâ'ifesi 'ale'd-devâm ahmâl (13) ve eskâleriyle 'arabalara süvâr olarak geşt ü güzâr eyledikleri mervîdir ve Rusya³⁶ memâlikinde ekser (14) kara ahâlîsi bizim Rumeli tarafında dahi olduğu misilli hânelerini çitden binâ edip (15) üzerine çamur veyâhûd hayvân tezeği sıvarlar ve bunun binâsında suhûlet olduğu misilli derûnu (16) dahi sıcak olduğundan ahâlî-i mezkûre ekseriyâ buna heves ederler ve İsviçre'de³⁷ ahâlî-i (5b) kara hânelerini çam ağacından gâyet muhkem ve muntazam sûrette binâ edip köşkler ve şehnişînler (2) ile Rusya ahâlî-i karasına kıyâs kabûl etmeyecek vechile dâhil ve hâricini tezyîn ederler ve bizim (3) bu taraflarda bulunan çengâneler cinsinden olmak üzere Avusturya memâlikinde bir tâ'ife olup A'râb-ı (4) bâdiye-nişîn gibi bir yerde tavattun etmeyerek dâ'imâ ormanlık ve sükkândan hâlî olan mahallerde (5) geşt ü güzâr ederler ve bi't-tabîc' zirâ'at ve hırâsete dahi meyl etmeyip dâ'imâ kemâl-i fakr u mezellet (6) ile imrâr-ı evkât ve ekseriyâ ağaç

²⁶ Rûznâme'de başlık şu şekildedir: Âlemde bulunan milel ü akvâm-ı muhtelifenin ittihâz eyledikleri mesâkinin envâ'ı ve buna müte'allık 'âdâta dâ'ir evvelki gün yazılan bendin mâ-ba'didir.

²⁷ اورنيوک Mehmed Celal'in Coğrafya-yı Umûmî adlı eserinde Amerika'da nehirlerin Latince olarak isimleri verilmiştir. Muhtemelen bu eserde geçen Orénoque nehridir. "Mebzûl yağmurlar ile beslenen nehirleri gâyet kesîr ve cesîm olup süratleriyle meşhurdurlar. Başlıcaları And silsile-i cibâlden neş'et eden Koka (Cauca), Magdalena (Magdalena) (اوره نوق) (Orénoque) Oyapok (Oyapock) nehirleridir" (Celal, 1313: 443).

²⁸ cezâyir : cezâ'ir RCH.

²⁹ Hind-i Çini (Indo-China) Asya kıt'asının büyük şibh-i cezîresinin en şarkîsi olup, eskiden mechûl bulunmuş, veyâ bir taraftan Hint'ten bir taraftan dahi Çin'den tefrîk edilememiş olduğundan, ismi dahi hudûdu kurbünde heman meçhul olan yerleri yüksek ve birbirlerine girift ve ormanlarla mestûr dağlardan ibarettir (Sami, 1316: 4758-9).

³⁰ السودان

³¹ نوبه Sudan beldelerinden Nevbe (Nubie) Hıttâ-i Mısıriyyenin cihet-i cenûbiyesinde ve vâdi-i Nil'in iki tarafında mümtedd bir memleket-i vâsia olup, şimâlen esvân (اسوان) şelâlesi hizâsından hıttâ-i Mısıriyyeden ayrıldığı hâlde hudud-ı cenûbiyesi pek de mu'ayyen olmayıp, o cihetten nerelere kadar uzandığı mübhem ise de, Habeş'ten gelen Atbâra (اتباره) nehrinin Nil'e karıştığı mahalle kadar itibar olunarak, mahall-i mezkûrun cenûbunda (Merve) hıttâsı vesâ'ir memâlik-i Sûdân bulunuyor (Sami, 1316: 4603).

³² قالموق

³³ خرخيز Name of a city in Khatay celebrated for its musks and silk-stuffs (Steingass, 2006: 453.)

³⁴ ياقوت

³⁵ هونا

³⁶ روسيه

³⁷ اسويجره

altında açıkta veyâhûd mağâralarda beytûtiyyet (7) ederler. Fransız ve Nemçe³⁸ ve Avrupa ahâlîsinden milel-i sâ'irenin ezmine-i sâlifede müttesi' ve muntazam (8) hâneleri olmayıp saraylar ve kilise vesâ'ir 'imârât-ı 'azîme binâsını Rum ve Yunanlılardan ta'allüm (9) eylemişlerdir. Ebniyyede cesîm birçok mermer direkler isti'mâli fenn-i mi'mârînin kemâline delâlet edip (10) bu san'at Roma devletinin inkırâzını müte'âkib diğer bir takım sanâyi' ve ma'ârifle ber-â-ber Avrupa'da mensî ve (11) metrûk kalmış ise de el-yevm pek nefis ve a'lâları i'mâl olunur. Romalılar zamânında ekseriyâ (12) büyük konakların dehlîz ve ağaç dikili vasî' havlıları olup alt katta kubbeli cesîm bir dîvânhanesi (13) ve bunun etrâfında konak sâhibinin kırâ'at ve kitâbetine mahsûs halvethâne ve kütübhanesi ve emsâli (14) odalar olur idi ve diğer dâhilî havlısı dahi olarak kiler ve hamâm ve emsâli şeyler anda (15) olup mezkûr kubbeli dîvânhanenin verâsında bâğçe ve kölelere mahsûs koguşlar ve ahır bulunur idi. Bunlar (16) kayâsıra-i Rum eyyâmında agniyâ konaklarına mahsûs olup âhâd-ı nâsî hâneleri hâlâ mevcûd (6b) olan ba'zî âsârı delâletleriyle ma'lûm olduğu vechile fevka'l-'âde küçük olduğundan seknesi (2) bu derece zîk mesâkinde nasıl ikâmet eylediklerine ta'accüb olunur. (RCH S.64)³⁹ (3) Memâlik-i hârede pek çok kesân hânelerinden ziyâde hâricde imrâr-ı vakt ederler. Ez-cümle (4) İtalya-yı cenûbîde erbâb-ı sanâyi'in ekserisi mahallelerde kapuları önünde icrâ-yı san'at (5) edip ancak yatmak üzere hânelerine girerler ve kezâlik İtalya dâhilinde vâki' Napoli'de⁴⁰ (6) fukarâ takımından bir çok kesânın mesken-i mahsûsları olmayıp müddet-i 'ömrlerinde serserî gezerler (7) ve geceleri sokaklarda râst geldikleri bir köşeye çekilip uyurlar ve İspanya'nın cânib-i (8) cenûbîsinde hânelerin büyük havlıları olup ahâlîsi ekseriyâ işbu havlılarda ağaç (9) altında otururlar ve Hindistan ve diğer ba'zî memâlik-i hârede dahi hâne havlılarında (10) ağaçlar yetiştirilip bunların serinliği içeri te'sîr eylemek üzere odaların kapı (11) ve pencerelerini havlı tarafına küşâd ederler ve Türk ve 'Arab ve 'Acem memleketlerinde hânelerin hârice (12) nâzır pek az pencereleri olur ve herkes kendi hânese dâhilinde ikâmet edip (13) hâricinde birbirleriyle ictimâ' vü ihtilât etmediklerinden mahalleleri tenhâ ve zînet ü intizâmıdan (14) mu'arrâdır ve memâlik-i garbiyyede yağmurun kesreti cihetiyle hânelerin sakfı İstanbul'da olduğu gibi (15) iki tarafa mâ'il olarak binâ olunup fakat memâlik-i şarkiyede yağmurun o kadar vefreti olmadığından (16) hânelerin damları musattah ya'nî düz olarak inşâ olunur ve hâne sahipleri eyyâm-ı hârede (7b) husûsan ahşam üstleri üzerinde oturup ba'zî kere cibinlik gibi bir şey kurarak (2) geceleri dahi orada yatarlar ve işbu hâneler denize nâzır bulunduğu hâlde tam üzerinde (3) oturulup havanın tarâvet ü letâfetinden ve deryâ ve ufk-ı semânın nezâretinden tenezzüh olunur. (4) Çin ve Yaponya⁴¹ memleketlerinde hâneler gâyet ince ve nâzik olarak ekseriyâ ahşap ve bir kat (5) olmak üzere binâ olunur ve Çin'de bir hâne sâhibi hânesinin üst katını icâd (6) eylediği hâlde müste'cirin hâne sâhibine ziyâde kurbiyeti olacağı cihetle mugâyir-i mürüvvet (7) 'addolunur ve bundan başka Yaponya cezîresinde pek sık hareket-i 'arz vukû' bulunduğu (8) ebniyyeleri gâyet alçaktır ve Amerika'da vâki' Piru⁴² memleketinde dahi zelzelenin kesretinden (9) nâşî hâneler yalnız bir kattır ve Çin ve Yaponya memleketinde odalar yekdiğeri ittisâlinde (10) binâ olunmayıp beynlerinde bir mikdâr fâsıla biragılır ve odalarının zemînine nefis kâlîçeler (11) döşeyip duvarlarına nukûş u tesâvîr-i gûn-â-gûn ile münakkaş kâğıtlar yapıştırırlar ve türlü (12) türlü fağfûrî kâseler ve su tolu kaplar içinde altın renginde küçük sağ balıklar (13) ve râyiha-i tayyibeli çiçekler ve ekserisi oyuncak kabîlinden olmak üzere tuhaf ve zarîf şeyler (14) vaz'ıyla tezyîn edip ve kemâl-i nezâfet ü intizâmına ziyâde i'tinâ ederler ve agniyâ hânelerinin (15) etrâfı kerpiçten mebnî olup yanından mürûr edenler hânenin sakfından başka bir şey görmezler. (8b) ve işbu hânelerde muntazam bâğçeler olup

³⁸ Nemçe, Alman, Almanyalı, Avusturyalı; Almanya, Avusturya. (Sami, 2015: 921).

³⁹ Rûznâme'de başlık şu şekildedir: Milel-i muhtelifenin ittihâz eyledikleri mesâkine ve ona müte'allık 'âdâta dâ'ir bir iki def'adır yazılan bendin bakiyesidir.

⁴⁰ ناپولی

⁴¹ Metinde باپونیا ve باپونیا şekillerinde geçmektedir. Yaponya tercih edilmiştir.

⁴² پيرو (Pérou) Amerika-yı cenûbînin cihet-i garbiyyesinde bir büyük cumhuriyet olup, vüs'at-i arâzice Amerika-yı cenûbî devletinin üçüncüsü ve mikdar-ı ahâlîce dördüncüsüdür (Sami, 1306: 1502)

mağara ve köprü taklidi ve bunlara mümâsil erbâb-ı (2) tabî'at 'inde nâ-makbûl bir takım tesâvîr bulunur ve bu makûle şeyler mukaddemleri Avrupa (3) bâğçelerinde dahi i'mâl olunur ise de el-yevm metrûk olarak⁴³ yerlerine başka gûnâ tezyînât (4) vaz' olunmuştur. (RCH S.66) (5) **'Âlemde bulunan milel ü akvâm-ı muhtelifenin me'kûlâta müte'allık 'âdâtı beyânındadır:** (6) Her bir tâ'ife destres olabildiği akvâtı tenâvül edip ba'zıları fakr ve ihtiyâc üzere ta'ayyüş ederek (7) hasîs ve mekrûh et'ime tenâvülünü i'tiyâd eylemişler ve ba'zıları nefslerinin ârzû ettiği şeyleri tedârûke (8) muktedir olarak et'ime-i nefîse ile tagaddî ederler. Amerika'da Orniyok⁴⁴ nehrinin menba'ı taraflarında göçebe (9) olan Otmak⁴⁵ nâm bir tâ'ife nehr-i mezkûrun feyzânı esnâsında bir yiyecek bulamayıp mahall-i sâ'ireden (10) dahi celbini bilemediklerinden çamuru limon şeklinde yaparak ekl ederler ve işbu gıdânın sû-i te'sîrinden (11) nâşî vücûdları kemâl derece 'alîl ve nahîf olur ve Sudan'da⁴⁶ ba'zı cezâ'ir ahâlîsi dahi ol vechle (12) çamur ekline ziyâde râğbet edip fakat bunda bir lezzet olmadığından şu hâlin bir 'illet olması ihtimâlden (13) ba'îd değildir. Siber'in cihet-i şimâliyyesinde bulunan Samoyed ve Amerika-yı şimâlî ahâlîsinden Eskimo tâ'ifeleri (14) memleketlerinin kemâl-i bürûdetinden nâşî yunus balığı yağını su gibi içip telezzüz ederler ve milel-i mütevahhişeden (9b) pek çoğu çığ balık ve sayd ettikleri hayvânâtın bağırsaklarını ekl ederler ve Rusya memâlikinin (2) cihet-i şimâliyyesinde vâki' Kamçatka⁴⁷ iklimi ahâlîsi balığı bir mahalle koyup ta'affün ettikten sonra ekl ederler ve (3) Beriyyetü'ş-Şâm'da ba'zı 'Arabân yağmurun kesreti esnâsında yere düşüp helâk olan çekirgeleri toplayıp (4) güneşte kuruttuktan sonra sahk edip tabh ve ekl ederler. Hafî olmadığı vechile cerâd ekli şerî'at-i (5) İslâmîyyede helâl olduğundan bunun cây-ı ta'accüb olmayacağı derkârdır ve akvâm-ı vahşîyyeden pek (6) çoğu fare ve kedi ve köpek ve ayı ve yılan ve yarasa vesâ'ir bu makûle hayvânât-ı mekrûhiyyeyi⁴⁸ (7) ekl ederler ve Tatar⁴⁹ cinsinden ma'dûd olan Kalmuk⁵⁰ tâ'ifesi dahi hayvânât-ı mezkûrenin (8) cümlesini tenâvül ederler ve kudemâ-yı Tatar olan Sayta⁵¹ ve milel-i mütekaddimededen Huna⁵² tâ'ifeleri ekl (9) edecekleri lühûmı eğerinin altına ya'ni eğer ile bârgîrin arkası arasına koyup bu vechle gûyâ (10) pişirdikten ekl ü tenâvül ederler ve bu 'âdetin hâlâ ba'zı akvâm-ı Tatariyye beyninde cârî olduğu (11) mervîdir ve ezmine-i kadîmede Ahtûfâce⁵³ isminde bir tâ'ife-i sagîre olup (Ta'ammemü bi'l-kadr) (12) ma'nâsını müfid olan işbu kelime-i Yunâniyye dahi nâtik olduğu vechle tâ'ife-i mezkûre dâ'imâ balıktan başka (13) bir şey ekl etmezler imiş ve Laponya ve Siber ve diğer ba'zı memâlik-i şimâliyye ahâlîsi senede bir kaç mâh (14) sırf balık ile tagaddî edip hattâ Norveç⁵⁴ ahâlîsi balığı kurudup etmek yerine ekl ederler. (15) Memâlik-i mezkûrede hubûbât gâyet nedret üzere olduğundan ahâlîsi ekseriyâ hubûbâtı ba'zı kuru (10b) nebâtât ile kaht esnâsında ağaç kabuğu ve yosunu ve emsâli şeylerle karıştırıp değirmende tahn (2) ederek bundan hâsıl olan kaba⁵⁵ dakîkden gâyet tatsız bir nev'i etmek yaparlar. İşbu etmegi (3) ekl edenler rîh ü kulunc gibi 'ilel ü eskâma mübtelâ olurlar fakat her ne ise def'-i gâ'ile-i cû'a (4) medâr olduğundan nâ-çâr tenâvül ederler ve ezmine-i mütekaddimedede⁵⁶ Afrika kıt'asının cihet-i şimâliyyesinde (5) Lotukaç⁵⁷ isminde bir kabîle olup ta'ayyüşleri 'unnâb⁵⁸ envâ'ından alıç ta'bîr

⁴³ olarak : olarak RCH.

⁴⁴ اورنیوک

⁴⁵ اوپمقی

⁴⁶ السودان

⁴⁷ کمچٹکا Rusya'nın kuzeydoğu kısmında Kamçatka yarım adası bulunmaktadır.

⁴⁸ mekrûhiyyeyi : mehrûhayı RCH.

⁴⁹ تاتار

⁵⁰ قالموق

⁵¹ صیطا

⁵² هونا

⁵³ اخطوفاجه

⁵⁴ لوروج : نوروج AÜ.

⁵⁵ Metinde قیا şeklindedir.

⁵⁶ mütekaddimedede : kadîmede RCH.

⁵⁷ لوتوقاج

⁵⁸ Kabuğu koyu kahve rengine, zeytinde irice, taze ve kurutulmuş olan bir meyve BES. s.401.

olunan mîveye münhasır imiş arâzîsi (6) münbit ve mahsûldâr olan mahallün⁵⁹ emr-i ta'ayyüşde bu makûle vesâ'it-i hasîseye mürâca'at etmeyip akvât-ı (7) zarûriyyelerini sühûletle tedârük ederler ve bâ-husûs ticâret vâsıtasıyla memâlik-i sâ'ire mahsûlatı (8) celbine destres olan milletler mülâyim-i sıhhat et'ime ve eşribe-i lezîze tedârüküyle mazhar-ı kemâl-i refâh ve sa'âdet-i hâl (9) oldukları müstağnî-i iş'ârdır. Hind ve Çin ahâlîsi ve Asya kıt'asının cânib-i cenûbîsinde mütetekkin (10) milel ü akvâmın ekserîsi dâ'imâ pirinç ekline me'lûf olup oralarca bunun vücûdça menfa'ati müşâhede (11) olunur ve 'Acem ve Tataristan ve Tağistan ahâlîsinin ta'âmları hemân pirinç pilavına münhasır olup Türk ve 'Arab (12) milletleri dahi aralıkda bunı ekl ederler ve bâdiye-nişîn olan 'Arablar pirinçten küçük köfte dahi (13) yaparlar, el ile ta'âm tenâvüli muktezâ-yı fitrat-ı asliyye ise de çorba ve emsâli mâyi'âtdan olan et'ime ekinde (14) kaşık isti'mâli bid'-i müstahseneden ma'düddur ve bundan bir iki yüz seneye gelinceye kadar Avrupalılar dahi (15) milel-i şarkıyye gibi el ile ta'âm yedikleri hâlde bir sofrada bulunan kesân yekdiğerinin 'adem-i nezâfetinden istikrâh eylememek (16) ve ba'zı 'ilel-i sâriyyeden emîn olmak üzere el değirilmeyerek herkes ayruca tabağından çatal ve bıçak ile ta'âm (17) eklini i'tiyâd ve milel-i sâ'ireden ba'zıları muhassenât-ı mezkûreye mebnî bu bâbda anlara taklîd etmişlerdir. 'Arab ve 'Acemler (18) sofrada sahandan eliyle et ve sâ'ire şey çıkararak pâreledikten sonra müsâfirin önüne korlar ve bunı ikrâm 'addederler. (RCH. S.67)⁶⁰ (11b) Mısır ve Amerika'nın sâ'ir ba'zı mahallerinde ahâlî mısır buğday ve hurma ile ta'ayyüş edip hurmadan şarap (2) dahi i'mâl ederler ve Amerika-yı cenûbîde ba'zı akvâm yalnız darı ve mısır buğdayı ekl ederler ve (3) bahr-i cenûbda vâki' ba'zı cezâyir ahâlîsi Hindistan ceviziyle tagaddî edip bunun derûnunda (4) bulunan südden et'ime ve eşribe tabh ederler ve Laponya memâlikinde inek ve geyik ve diğeri ba'zı hayvânâtın (5) südi dökürülüp vakt-i hâcette isti'mâl olunmak üzere hıfz ve iddihâr olunur ve Tatarlar (6) ekseriyâ ayran içerler ve Çerkesler bunun içinde et pişirip yerler. Süd elezz me'kûlât olup (7) 'umûm-ı tavâiyif-i 'âlem 'indinde makbûl olduğu hâlde bahr-i muhît-i şarkîde vâki' Câve⁶¹ cezîresi ahâlîsi (8) bundan istikrâh ederler. Medeniyyet ve bedeviyyet hâlinde bulunan milel ü akvâmın ekserîsi huzûzât-ı (9) nefis-i emmârelerine tâbi' olarak zevâl-i 'akl u edebi müstelzim ba'zı müskirât isti'mâl edip bu bâbda (10) ittihâz olunan 'âdât muhtelifdir. Siber'de kendir tohumundan bir nev' şarap istihrâc olunup Tatarlar (11) dahi az vakt zarfında südden i'mâl ederler ve Hindistan cevizi mezbûl olan mahallerde (12) bundan Tedi⁶² isminde bir nev'i keskin şarap istihrâc olunur ve Amerika'da vâki' Meksika ahâlîsi (13) Pelek⁶³ tesmiye olunur bir cins müskir isti'mâl edip buna kemâl derece inhimâklarından nâşi her vakt (14) Meksiko⁶⁴ şehrinde bir çok eşhâs serhoş olarak yerlerde düşerler ve mahsûs 'arabalarla (15) toplanıp mahallerine nakl olunur ve Amerika cezîrelerinde 'arak şeker kamışı şirasından taktîr (16) olunup Hırvatistan ve Macaristan taraflarında ziyâde mezbûl olan siyah erikten istihrâc kılınır (17) ve memâlik-i İslâmiyyede şerî'at-i mutahhara hamrı tahrîm edip sekr veren her türlü şey dahi bu sınıfa (18) dâhil olduğu hâlde ba'zı süfehâ afyon ve esrâr ve emsâli 'aklı izâle eder şeyler isti'mâl ederler. (12b) Hâlbuki bunlarda dahi hamrın sebab-i tahrîmi olan hâlet-i sekr mevcûd olduğundan tenâvüli (2) tıbkı hamr gibi kebâ'irden ma'dûd olacağı derkârdır. Avrupa'nın cânib-i cenûbîsinde (3) husûle gelen a'lâ üzümünden gâyet iyi şarâb i'mâl olunup çıkarılan mahallere nisbetle (4) şampanya ve bordo vesâ'ir isimlerle mevsûm olarak memâlik-i sâ'ireye dahi irsâl olunur ve (5) ezmine-i kadîmede Yunânîlerin dahi şarâb i'mâlinde mahâretleri olup bu dahi 'aşk ve şarâb (6) evsâfına dâ'ir şu'arâlarının âsârıyla istidlâl olunur ve hattâ İskender-i Rumînin fevka'l-gâye (7) 'iş u 'işretle me'lûf olduğu meşhûrdur ve Anadolu ve 'Acemistânda mine'l-kadîm nefis (8) üzüm husûle

⁵⁹ mahallün : memâlik RCH.

⁶⁰ Rûznâme'de başlık şu şekildedir: Milel-i muhtelifenin me'kûlâta ve meşrûbâta müte'allık 'âdâtına dâ'ir dünkü gün yazılan bendin mâ-ba'didir.

⁶¹ جاوه (Java) Bahr-i muhît-i Hindî'de vâki' (Sonde) cezâyirinin en büyüklerinden olup 5° 35' boylam ile 8° ile 48° arz-ı cenûbî ve 103° 40' ile 112° tûl-i şarkî aralarında mûmte'd olur (Sami, 1306: 1763)

⁶² تدى

⁶³ پلك

⁶⁴ مكيسقو

geldiğinden oraların şarâbı gâyet makbûl olur ve Romalılar kemâl-i ikbâl ü (9) servetleri eyyâmında et'ime ve eşribelerinde ziyâde sefâhet edip tertîb eyledikleri (10) ziyâfetlerde ta'âm ve şarâbın envâ'ını cem' ederler idi, hattâ kayâsıradan birisi dâ'imâ (11) sofrasında tâvûs dili ve dişî canavar memesi başı ve Afrika sevâhilinde çıkar (12) gâyet nâdir ve makbûl bir cins balık ve sadepler içinde bulunan ba'zı deniz mahlûkât-ı garîbesi (13) ekl eder idi ve erbâb-ı servetden ba'zı süfehâ sofra başında 'ârız olan kemâl-i imtilâ vü (14) sermestîden nâşî kalkmağa⁶⁵ mecâlleri kalmayarak hemân oturdukları mahalde bir sûret-i mahsûsada (15) tanzîm olunmuş yataklara düşüp kalırlar idi ve sofralarını râyiha-i tayyibeli envâ'-ı şükûfe (16) vü ezhâr ile tezyîn ederler ve nüdemâ vü musâhiblerinin başlarına o misilli çiçeklerden taçlar giydirebilirler idi. (13b) ve Amerika'yı şimâlî ahâlî-i muvahhişesi 'arak veyâhûd emsâli müskirât içmek için 'akd-i (2) mecâlis-i 'işret ederler ve bunun bedeline sayd ettikleri hayvânât derileri vesâ'ir ağır (3) eşyâlarını verip alırlar işbu müskirâtı Avrupalılar ahâliyy-i mezkûreye bey' (4) ettiklerinden Avrupalıların bir mikdâr cerr-i menfa'at için hâl-i sâdegîde bulunan ahâlîye (5) ümmü'l-habâyis olan müskirât tedârük ve i'tâ eylemeleri mugâyir-i şîme-i insâniyyet ü medeniyyet (6) bulunduğundan şu ticâret-i habîseyi Avrupa hak-şinâsânı dahi takbîh ederek bununla (7) iştigâl edenleri hedef-i ta'n ve teşnî' ederler. (RCH. S.73) (8) Burûdetin sür'at-i hazma ziyâde medârı olduğundan bilâd-ı bâride ahâlîsi memâlik-i hâre sekenesinden (9) ziyâde ekl ve şürbe muhtâc olup meselâ 'Arab ve 'Acem ve Hind memâlikinde insân bir mikdâr pirinç ve hurma (10) ve sâde su ile iktifâ eylediği hâlde memâlik-i şimâliyede kesret üzere lahm ekl ve meşrûbât-ı müskire isti'mâl (11) ederler. İngiltere'de gâyet yağlı et ekl olunur ve pek az pişirilip hâlâ kanı üzerinde (12) olduğu hâlde yedikleri (rûzbîf) en makbûl ta'âmlarıdır. Laponya ve Siber memâlikinde (13) burûdetin daha şiddetine mebnî ahâlîsinin gıdâsı hemân sayd ettikleri hayvânât lühûmuna munhasır olduktan (14) başka bunların yağın su gibi içerler. Fransa ahâlîsi İngilizler kadar lühûm ekl etmezler ve (15) ta'âm pişirmede ziyâde tefennün eyledikleri cihetle Fransız et'imesi Avrupanın sâ'ir taraflarında (14b) ziyâde makbûl olup Fransız aşçıları kullanılır ve Fransa'da terkîb ve ihtirâ' olunan (2) ta'âmların Fransızca isimleri ibkâ olunur. Avrupa'da san'at-ı tıbâhat fûnûn-ı edebiyeden (3) ma'dûd olup bunun ta'allüm ve tahsîli için büyük ta'lîm-hâneler vardır. Fenn-i tıbâhat üstâdları (4) beyninde şu'arâ dahi olup ekseriyâ et'imeye müte'allık eş'âr nazm ederler ve her sene aşçılık (5) fennine mahsûs sâlnâme ile pek çok kitâblar te'lîf ve tab' olunur. Ber-minvâl-i muharrir Fransız fenn-i (6) tabâhatde milel-i sâ'ireye tefevvuk ve et'ime-i muhtelif tertîb ve îcâdında tefahhur edip ez-cümle üç yüz (7) türlü yumurta pişirirler ve Fransızların aşçı dükkânları pek meşhûr olup bunlarda istenilen (8) her türlü et'ime ve eşribe bulunur ve ahâlîden pek çoğu hânelerinde ta'âm pişirmeyerek gidip (9) mezkûr dükkânlarda karınlarını toyururlar. Fransızların ol vechle fenn-i tıbâhatte mahâretleri Avrupa'da (10) müselleme ise de ba'zı kuş ve balıkların baş ve pençe ve kanatlarını koparmayarak ve bâ-husûs karınlarını (11) temizlemeyerek pişirdiklerinden ve tavşan ve karaca ve emsâli avları tâze olarak pişirmeyip (12) beş on gün veyâ daha ziyâde ayağından asarak kurutulduktan sonra ekl ettiklerinden Avrupa'nın (13) ekser ta'âmları memâlik-i şarkıyye ahâlîsi mizâcına tevâfuk edemez. (14) Çin, arâzîsine nisbetle memâlik-i sâ'irenin cümlesinden ziyâde meskûn olup ahâlîsi akvât-ı zarûriyye (15) tedârükünde dûçâr-ı zahmet ü külfet olduklarından ahâlî-i mezkûre ellerine geçen tuyûr ve hayvânâtın kâffesini (15b) ekl ederler ve çarşılarda kedi ve fare ve kartal ve karga ve emsâli kuşlar ve hayvânlar (2) kafeslere vaz' ile fûrûht olunur ve Çin'de en makbûl ta'âm bir nev'i kırlangıç kuşu yuvası (3) olup agniyâ gürûhu bunu ağır bahâyâ iştirâ ve ekl ederler. (4) Memâlik-i şimâliyeye mahsûs bir nev' ayı eti Avrupa'da ekl olunup bunun budu pek pahalı (5) satılır ve kurbağa ve kaplumbağayı dahi Avrupalılar ekl edip hele deniz kaplumbağası çorbası (6) büyük ziyâfetlerde isti'mâl olunur ve et'ime-i nefîseden ma'dûddur. Memâlik-i Sudan'da (7) Nubar⁶⁶ ve diğer ba'zı mahaller ahâlîsi koyun ve keçi etini ve bağırsaklarını çiğ olarak pâreleyip (8) üzerine hayvânın ödünü dökdükten sonra ekl ederler. Hindistan'da âteş-perest olan (9) Hind ve tâ'ifesi 'indinde 'umûmen lühûm ekli harâm olup yalnız

⁶⁵ kalkmağa : kalkmaya RCH.

⁶⁶ نوبار

hubûbât ve nebâtât ile ta'ayyüş (10) ederler. (11) Çin ve Hind-i Çinî ve Hindistan ve Afganistan ve İran ve Tataristan ve Rusya ve İngiltere ve Almanya (12) memâlik ahâlîsi ya'nî sükkân-ı 'arzın hemân üç rub'ı kadarı çay isti'mâlîni i'tiyâd etmişlerdir (13) ve çay yalnız Çin ve havâlisinde husûle gelip şimdiye kadar mahall-i sâ'irede zirâ'ati mümkün olmadıgından (14) bu kadar memâlikde sarf u istihlâk olunan çayın kâffesi Çin'den celb olunur. Avrupa memâlikinin (15) kâffesinde ve memâlik-i Mahrûsa-i Şâhâne'de ve Asya ve Afrika kıt'alarının dahi ba'zı mahallerinde (16) kahve isti'mâl olup memâlik-i şarkıyyede hazm-ı ta'âm veyâhûd bir müsâfire ikrâm için küçük fincanlarla (16b) içilir ise de Avrupa'da ekseriyâ ta'âm makâmında isti'mâl olunarak fakîr ve ganî 'umûm ahâlî (2) 'ale's-sabâh kâselerle sütlü kahve içerler. (RCH. S.83) (3) **'Âlemde bulunan milel-i muhtelifenin elbise ve tezyînâtına müte'allık usûl ve 'âdetlerine dâ'irdir.** (4) Hafî olmadığı vechile milel-i vahşiyeye hayvân gibi ta'ayyüş eylediklerinden ancak soğuktan tehaffuz için ba'zı şeyler giyinip (5) veyâhûd sarınıp setr-i 'avrete i'tinâ etmezler ve Sudan'da ve Amerika'da ve bahr-i cenûb cezâyirinde (6) pek çok akvâm-ı vahşiyeye dâ'imâ çıplak gezip yalnız bellerine bir parça bez veyâhûd deri (7) saçak bağlarlar ve ezmine-i kadîmede Avrupa ahâlîsi bedevîler gibi telebbüs edip bâ-husûs (8) eyyâm-ı hârede ekser vücûdları çıplak gezerlerdi. Hattâ bundan bin iki yüz sene mukaddem Romalılar (9) Fransa ve İngiltere ve Almanya memâlikini zapt u istilâ eylediklerinde memâlik-i mezkûre ahâlîsinin ekserisini (10) o hâlde bulmuşlardır ve İngiltere'de vâki' İskoçya ahâlîsi olan yiğit tâ'ifesi vücûdlarına (11) türlü türlü nakşlarla tezyîn edip işbu 'âdetü'l-yevm dahi ba'zı akvâm-ı mütevahhişe 'indinde cârîdir (12) ve Amerika kıt'a-i şimâliyesinde vâki' ahâlî-i vahşiyenin erkekleri yüzlerini siyâh ve kırmızı ile (13) boyarlar ve Afrika-yı cenûbîde vâki' Kefriyye⁶⁷ ahâlîsi ser-â-pâ vücûdlarını iç yağ ve bir nev' (14) kırmızı toprak ile tedhîn ederler ve Amerika-yı cenûbî memâlikinden Kolonbiya⁶⁸ ve diğerk ba'zı mahaller ahâlîsi (17b) hınâyâ müşâbih ba'zı nebâtât ile vücûdlarına nakşlar yapıp ancak fukarâ takımı şu tezyînâtan (2) hâlî bulunur ve memâlik-i mezkûre ahâlîsi kendi hem-cinslerinden hânelerine gelen müsâfire ikrâm eylemek (3) istedikleri hâlde kadınlar gelen müsâfirlerin üstündeki boyayı yıkadıktan sonra başka türlü (4) boyamak levâzım-ı mihmânnevâzîden ma'dûddur ve cezâyir-i bahr-i muhît ahâlîsinin ekserîsi çırpıplak (5) gezerler ve Hindistan'da havanın harâreti nedeniyle erkekler yalnız bir parça ince beze sarınırlar, (6) fakat karılar ekseriyâ bundan ziyâdesini telebbüs edip hattâ agniyâ kadınlarının zî-kıymet elbise ve takımları (7) bulunur ise de fukarâ karıları erkekler gibi pek az elbise ile iktifâ ederler ve Siber'in cânib-i cenûbîsinde (8) burûdetin şiddeti münâsebetiyle ba'zı hayvânât derisinden elbise i'mâl ve telebbüs ederler ve kezâlik Amerika-yı (9) şimâlîde vâki' Eskimo ve Gronland⁶⁹ ahâlîsi deniz sığırı ve Samoyed ahâlîsi ayı ve Avrupa'da (10) kâ'in Laponyalılar dahi geyik derisinden libâs ittihâz ederler ve bahr-i müncemid-i şimâlîde vâki' Lahot⁷⁰ (11) cezîreleri sekenesinin ma'îşeti balığa münhasır olup elbiselerini dahi köpek balığı derisinden i'mâl ettikleri (12) misilli sandallarını dahi mezbûr balık derisiyle kaplarlar ve sâlifü'z-zikr Kefriyye⁷¹ ahâlî-i vahşiyesi (13) yaban öküzü derisinden libâs i'mâl edip zînet olmak üzere kuyruklarını üzerinde bırakırlar ve (14) zürâfa ve fil ve gergerdân derisinden dahi ayakkabıları yaparlar. Bâdiye-nişîn olan 'Arab ve Magribî (15) tâ'ifeleri gâyet hafif ve muhtasar şeyler telebbüs edip fakat bunlardan ehl-i hazar olanlar elbise-i nefîse ve (16) tecemmülât-ı semîne isti'mâl ederler. İnsân bi't-tabi' zîb ü zînete mâ'il olup hattâ hayvân gibi çıplak gezenleri (17) 'indinde dahi âsâr-ı tezeyyün-nümâyân olduğundan cezâyir-i bahr-i muhît-i ekber ahâlîsi başlarını kuş tüyleriyle tezyîn (18b) edip kulaklarına ve boyunlarına boncuk ve sadef veyâhûd ma'âdinden halkalar takarlar ve kulak ve (2) tudak ve burunlarını delip hurma yaprağı ve

⁶⁷ كفريه

⁶⁸ قلوبيا

⁶⁹ غرونلاد: غرونلاند AE. (Groen-land, Grönland) Amerika'nın müntehâ-yı şimâl-i şarkisinde vâki' bir yerdir, ki esâsî kutb-ı şimâlî buzları altında mestûr olduğu hâlde, Amerika ile Avrupa arasında büyük bir şibh-i cezîre sûretinde cenûba doğru mümted olur (Sami, 1314: 3271)

⁷⁰ لاهوت

⁷¹ كفريه

yabanî kaz tüyü veyâhûd mutlakâ ağaçtan ve ma'âdinden (3) halkalar ta'lik ederler ve hattâ ba'zıları alt tudaklarına ağır bir halka takarak aşağıya (4) sarkıdılar ve Breziliya'da Busbakodos⁷² ahâlîsi tudaklarına bir kalın ağaç parçası (5) idhâl ve yine memleket-i mezkûrede vâki Kayacos⁷³ ahâlîsi tudaklarına bir nev'i sakız parçaları (6) ta'lik ederler ve bahâyim-misâl olan akvâm-ı mütevahhişeden ba'zıları kulaklarını çekerek omuzlarına (7) rabt edip bunu tezyînâttan bir şey 'add ederler ve Amerika'da ba'zı tavâyif bıçak ile (8) kulaklarını delip deliğine sarı telden örülmüş bir halka vaz' ederler ve Sudan'da Mozambik⁷⁴ (9) ahâlîsi zînet için dişlerini törpü ile bilerler ve karıları memelerini mümkün mertebe aşağı (10) sarkıtıp bunu levâzım-ı hüsn ü cemâlden 'addederler ve Sendviş⁷⁵ cezîresi ahâlîsinden (11) ba'zıları çocuklarının gözleri tışarı togru çıkmak için nâsiyelerini küçüklükden yasladılar, (12) bu hâlde insân gâyet çirkin görüneceği derkâr ise de anlar 'inde makbûl 'add olunur. (RCH S.98)⁷⁶ Ba'zı memâlik ahâlîsi vücûtlarına elbise ve mevâdd-ı sâ'ire-i hâriciyye ile zînet vermek istemeyip döğün ta'bîr olunan ma'î nukûş ile tezyîn ederler. Hafî olmadığı vecihle işbu döğün iğne ile beden delinip kan çıkmaya başladıkda üzerine bir mikdâr çivît eklemesiyle hâsıl olan nakşdan 'ibârettir. Bu sûretle vücûd-ı insânîde yapılan eşkâl bir vechle mahv u zâ'il olmayıp ilâ-âhiri'l-'ömr hâli üzere kalır. Döğün şerî'at-i İslâmiyede memnû' ve fâ'il ü mef'ûlü mel'ûn olduğu hâlde ilâ-yevminâ hâzâ ba'zı 'Arabân tâ'ifesi bunu isti'mâl ederler ve kaniyla yeniçeriler mensûb oldukları orta nişânlarını bu sûretle kollarına nakş ettirilip bunu lâzime-i mâhiyet 'addederler idi. Bahr-i cenûb-ı cezâ'irinde ve bâ-husûs Nevkâhidî⁷⁷ cezîresinde ekser ahâlî ser-tâbe-kadem vücûtlarını bu makûle nukûş ile tezyîn ederler. Fakat bu bir 'amel-i kesîr olup haylî tekellûfât u mesârife mütevakkıf bulunduğundan herkes bunu yapamayıp ancak ashâb-ı gınâ vü servetden olanlar buna muktedir olur ve hattâ cezîre-i mezkûre kraliçesinin elleri hîç levn-i aslîsi görünmeyecek sûretde ol vechle menkûş olup i'mâlinde fevka'l-gâye ibraz-ı san'at u mahâret kılınmış olmağla müşârün ileyhânın elleri oralarca müşârün bi'l-benândır. Bunun i'mâlinde bi't-tabî' pek çok zahmet çekilir ise de 'indlerinde muhassenâtdan ma'dûd olduğu cihetle ba'zı milel-i vahşiyye âlâm u evcâ'ına tahammül ederler. Tavâ'if-i muhtelif-i nev'-i benî Âdem derece-i temeddünlerine nisbetle elbise giyip meselâ göçeber olan Kalmuk tâ'ifesi yünden veyâhûd dibâgat olunmuş cülûdlardan libâs ve başlarına kalpak ve ayaklarına çizme giyerler ve Moğol neslinde Yakut tesmiye olunan tâ'ife dahi mücerred sincap ve semmûr gibi sayd ettikleri hayvân derilerinden elbise i'mâl ederler ve Tataristan ve İran ve Çin ve Yaponya ahâlîsi gâyet geniş elbise giyip bunun vücûdta râhat ise de yol yürümeye ve sür'atle hareket etmege mâni' olmak mahzûru vardır ve Çinliler pamuk ve ipekten şalvar ve entari giyerler ve Çinlilerin elbiseleri gâyet ince olup birbiri üzerine yirmi parça elbise giyilse mümkün olur ve bu dahi 'alâmet-i servet 'add olunur ve orada bir nev' şeffâf ipek olup bir taraftan bakıldığı hâlde 'âdetâ cam gibi öte tarafı görünür ve bahr-i cenûb cezâ'irinde bulunanlar kadınlar şeker kamışından masnû' şalvarlar ve orman fareleri derisinden elbise giyerler. Ekser tavâ'if-i 'âlem saçlarını bir gûne tanzîm ü tezyîn etmekle me'lûf olup ba'zı akvâm-ı vahşiyye başlarına kuş tüyü ve boncuk ve çiçek ve emsâli şeyler takınırlar ve Amerika-yı şimâlî kabâ'il-i muvahhişesinden ba'zılarının nisâsı saçlarına rengâreng kuş tüyleriyle müzeyyen ma'den bilezikler ta'lik edip erkekleri saçlarını yolarak ortasında bıraktıkları perçemlerine o makûle bilezikler takarlar ve ba'zı erkekleri dahi başlarını kara kuş tüyü ile tezyîn eylemek mu'tâdları olduğundan mezkûr kuş tüyü oraca pek makbûl ve nâdir olup

⁷² بوسيقودوس

⁷³ قياجوس

⁷⁴ موزامبيق (Mozambique) Afrika-yı cenûbînin sâhil-i şarkisinde 15° 3' 24'' arz-ı cenûbî ile 38° 28' 12'' tûl-i şarkîde bir küçük adanın üzerinde müesses ânîfû'l-beyân memleketin merkezi bir kasaba ve iskele olup 8000 ahâlîsi, sağlam limanı, güzel manzarası, istihkâmânî, büyük ebniyye-i mîriyyesi, işlek ticâreti, Pazar ve çarşısı ve iç taraflara âmedşüd eder kervanları vardır (Samî, 1316: 4470).

⁷⁵ سندويش Muhtemelen Sandwich adaları ifade edilmektedir.

⁷⁶ Bu kısım, Ali Emiri Millet Kütüphanesindeki *Âdât-ı Ümem* yazmasında bulunmamaktadır. Bu eserin devamı olması sebebiyle çalışmaya dâhil edilmiştir. Başlık şu şekildedir: 'Âlemde bulunan milel-i muhtelifenin elbise ve tezyînâta müt'e'allık 'âdetlerine dâ'ir mukaddemce yazılan bendlerin mâ-ba'didir.

⁷⁷ نوقاهيدى

ekseriyâ bir dânesi bir at veyâhûd kısrak ile mübâdele olunur ve bunu herkes isti'mâl edemeyip düşmanla harb etmiş olan adamlar bununla beyne'l-akrân temeyyüz ederler ve insân kaç⁷⁸ muhârebede bulunur ise o kadar tüy takınmaga salâhiyeti olup cem'iyet ve ziyâfetlerinde başlarına vaz' ederler ve Hırvatistan'da kadınlar saçlarını iki bölük olarak örüp uçlarına ma'âdin vesâ'ireden ve zengin olanlar altın ve gümüş ve sadefden ba'zı şeyler ta'lik ederler ve Rusya memâlikinden Ostoniya'da⁷⁹ kettândan masnû' bir nev' mendil kocaya varmış kadınlara mahsûs olup kızlar tezevvüc etmedikçe veyâhûd mütezevvic hükmünde bulunmadıkça bunu isti'mâl edemezler ve kızlar kocaya varacakları vakit ba'zı merâsim-i mahsûsa icrâsıyla mezkûr mendil başlarına sarılır ve bir kız kocaya varmaksızın hetk-i perde-i nâmûsunu mûcib bir hareket irtikâb eyler ise ol hâlde dahi zikr olunan mendil bağlamağa mecbûr olduğundan bu sûrette akârib ve ehîbbâsından bir takım kadınları yanına cem' olup bu esnâda kendisi her ne kadar ağlayıp sızlayarak sûret-i imtinâ' gösterir ise de iltifât olunmayıp 'âdetâ gelen olur gibi ba'zı merâsimin icrâsından sonra sûret-i taltîf ü ikrâmı hâh u nâ-hâh mezkûr mendili başına bağlarlar ve artık bundan sonra zümre-i ebkârdan çıkararak seyyibe sırasına girer. İşbu taltîf hakîkatde o makûle irtikâb-ı hatâ eden bî-çâre kadınların fezâhat ü rüsvâlıklarını mûcib olmak üzere tekdîr ve mücâzât kabîlinden bir şey olduğundan bundan elli sene mukaddem Rusya devleti şu 'âdet-i reddiyenin ilgâsını murâd eyledikde ahâlî-i kara bi'l-ittifâk bu bâbda izhâr-ı muhâlefet etmelerine mebnî ibkâsına müsâ'ade gösterilmiştir. Fransa ile İspanya memâliki beyninde hadd-i fâsıl olan Pireni taşlarında mütemekkin Morlak⁸⁰ tâ'ifesi nisâsı sâlifü'z-zikr Ostoniyalılar 'âdetinin 'aksi olarak 'alâmet-i bekâret olmak üzere başlarına kırmızı fes giyiniş kocaya vardıklarında çıkarırlar ve zinâdan çocuk toğurdıkları hâlde dahi işbu 'alâmeti terke mecbûr olurlar.

1.2.5. *Âdât-ı Ümem* Diliçi Çeviri

Meskenlerin çeşitleri ve bununla ilgili âdetlerin bildirilmesi hakkındadır.

(RCH. S.60) (1b) Geçmiş zamanlarda Afrika kıtasında zenci kavimlerden bazıları mağaralarda ev edindikleri gibi bugün de (2) Mısır'da Kavas adlı yerde bazı Arap kabileleri, eski Mısır benzeri olmak üzere mumya tabir olunur (3) özenle hazırlanmış cenazelerin gömüldüğü toprak altlarında oturup adı geçen cenazeler kendilerine akrabalık bağı (4) olmak iddiasında bulunur. Bu tarz eski eserlere istekli Avrupalıların seyahat yoluyla oraya (2b) vardıklarında onlara satarlar. Siber'in kuzey tarafında ve Rusya'nın kuzey yönünde (2) bulunan Laponie halkı da genellikle benzer bir şekilde yer altında otururlar ve yine o yerde (3) bulunan Samoyed memleketi halkı senede yedi ay bütün hayvanlarıyla beraber yer altında hayvan (4) ini gibi kazıp ağzını sağlam bir şekilde kapattıkları deliklerde otururlar ve bu süre boyunca (5) güneşin ışığından belirti görmeyip fakat bazı kere deniz sığınağı yağıyla kandil yakarlar (6) ve işte bu yedi ayda üzerlerini kar örttüğünden bir bakıma dışarı çıkmak mümkün olmayıp (7) karlar eridikten sonra deliklerinden dışarı çıkarak bazıları avlanmak amacıyla etrafında (8) dolaşıp ve bir takımını da kış mevsimi gelinceye kadar çalıdan yaptıkları kulübelerde (9) dinlenip otururlar ve Amerika kıtasının kuzey yönünde bulunan bazı yerlerin bulunması amacıyla (10) önceden o tarafa gönderilmiş olan İngiliz gemileri Bering Boğazı yakınında bulunan Eskimo adlı (11) yerin halkına özgü keşfettikleri meskenler hepsinden çok garip olup şöyle ki anılan halkın (12) evleri kardan yapılmış küçük hücrelerden oluşup bunların içerisine ancak (13) insan karnı üzerine sürünerek girebilir, bir küçük dehlizden içeri girer ve işte bu (14) evler arı kovanına benzer olarak üç küçük odadan oluşmaktadır ve bunların her birinde (15) bir aile kış mevsiminde hapisteymiş gibi oturarak yazın avladıkları bazı hayvanların yağından yaktıkları (16) kandilden başka ateş ve ışıkları olmayıp genellikle karanlıkta otururlar ve dünyanın pek çok (3b) yerlerinde halk dağ eteklerini delerek içlerinde oturdukları gibi yumuşak kayalar (2) bulunan yerlerde özellikle vahşi halleri olan halk şehirlilerin yaptıkları gibi o çeşit (3)

⁷⁸ Metinde "her kaç" şeklinde yazılmıştır.

⁷⁹ اوسطونيا Ostoniya şeklinde yazılsa da muhtemelen Estonya kast edilmektedir.

⁸⁰ مورلاق

taşı keserek evler yapmayı belki onu delip içinde otururlar ve şimdiye kadar bulunan (4) milletler ve farklı kavimler arasında Hint Okyanusunda yer alan Avustralya adası halkından (5) başka konut kabul etmeyen insanoğlu görülmemiştir. Anılan halk insanın aslî yaratılışı üzerine (6) hayvan gibi gündüzleri su ve açlık sıkıntılarının giderilmesi için av ve avlama amacıyla istedikleri yerde (7) gezip bazı başıboş gezginler gibi (Dervîş her kucâ ki şeb âmed serây-ı üst) anlamı (8) üzere her nerede akşam olursa hemen orasını konut kabul ederek deniz kenarında (9) ot üstünde veya orman ağaçlarının üzerinde gecelerler. (10) Amerika'da Orénoque nehri boğazında bulunan ada halkından bazı vahşi kavimler kuş yuvaları (11) gibi büyük ağaçlar üzerinde konut yaparlar. Memleketlerini genellikle su basıp hasara (12) uğradıkları için şu zor işi seçmeye mecbur olmuşlardır ve Çin ve Hind-i Çinî ve o bölgede (13) bulunan diğer bazı memleket halkından pek çok kimse gemide doğup büyürler ve hayatları süresini (14) denizde geçirip başka konut bilmezler ve Hind-i Çinî halkının kayıkları buralarda bilindiği (15) gibi ağaçtan yapılmış olmayıp yarılmış kamış parçalarını sepet gibi birbirine bağlamakla (16) üzerini ziftleyerek yaparlar ve tahta ile üstünü örterek sahibi ailesiyle sürekli (17) bunun içinde oturur. **(4b)** Sıcak ülkelerin halkının elbise ve yiyecekler bakımından ihtiyaçları soğuk beldeler halkına (2) kıyasla kolay olduğu gibi konutlar da gerekli şeylerden olmayıp tek oturma yerleri (3) başkalarının bakışlarından koruma altına alınmış ve mal ve eşyaları hırsız veya zararlı hayvanlar saldırısından güvende (4) olmak üzere onlardan biri olarak Sudan beldelerinden Nubie ve diğer yerler halkı evleri duvarlarını en yüksek (5) bir adam boyu yüksekliğinde yaparlar ve bazı Arap toplulukları son derece kısa konutlar ile (6) yetinip bu çeşit evlerini bir günlük süre içinde yapıp tamamlarlar ve Tatar Kalmuk (7) denilen bir topluluk hayvanları tüyünden ürettikleri keçe çadırlarda otururlar (8) ve gerek bunlar ve gerek Araplar ve Harhîz ve Yakut toplulukları gibi ve Asya ve Afrika kıtalarında (9) çölde oturan birçok kavim bir yerde yerleşmeyip sürekli hayvanlarıyla beraber hava ve otlığı (10) uygun olan yerlere göçerler. Bu tür göçebe olan topluluklar, şehirliler kadar sanatlar ve bilgilerde (11) beceri kazanamayıp bazı elbise ve gerekli aletlerden başka mallar ve eşyaya sahip değillerdir. (12) Eski zamanlarda Avrupa'nın kuzey yönünde bulunan Huna topluluğu ara vermeksizin yükler (13) ve ağırlıklarıyla arabalara binerek gezip dolaştıkları anlatılmıştır ve Rusya memleketlerinde çoğu (14) kara halkı bizim Rumeli tarafında da olduğu gibi evlerini çitten yapıp (15) üzerine çamur veya hayvan tezeği sıvarlar ve bunun yapımında kolaylık olduğu gibi içi (16) de sıcak olduğundan adı geçen topluluk çoğunlukla buna heves ederler ve İsviçre'de kara topluluğu **(5b)** evlerini çam ağacından gayet sağlam ve düzenli şekilde yapıp köşkler ve şehnişinler⁸¹ (2) ile Rusya kara halkıyla kıyaslanamayacak yönüyle içini ve dışını süslerler ve bizim (3) bu taraflarda bulunan Romanlar kısmından olmak üzere Avusturya memleketlerinde bir topluluk olup çölde oturan (4) Araplar gibi bir yerde yurt edinmeyip sürekli ormanlık ve yerleşiklerin olmadığı yerlerde (5) gezip dolaşırlar ve doğal olarak çiftçilik ve ekinciliğe de yönelmeyip sürekli fakirlik ve perişanlık fazlalığıyla (6) vakitlerini geçirip ve çoğunlukla ağaç altında açıkta ya da mağaralarda gecelerler. (7) Fransız ve Almanya ve Avrupa halkından diğer milletlerin eski zamanlarda geniş ve düzenli (8) evleri olmayıp saraylar ve kilise ve diğer büyük evler yapmayı Rum ve Yunanlılardan öğrenmişlerdir. (9) Binalarda kocaman birçok mermer direkler kullanılması mimarlık biliminin olgunluğunu gösterip (10) bu sanat Roma devletinin bitişinin ardından diğer bir takım sanatlar ve bilgilerle beraber Avrupa'da unutulmuş ve (11) terkedilmiş ise de bugün pek nefis ve daha iyileri yapılır. Romalılar zamanında çoğunlukla (12) büyük konakların dehliz ve ağaç dikili geniş avluları olup alt katta kubbeli büyük bir salonu (13) ve bunun etrafında konak sahibinin okuma ve yazmasına ayrılmış tek başına kalıp dinlenebileceği yer ve kütüphanesi ve benzeri (14) odalar olurdu ve diğer iç avlusu da olarak kiler ve hamam ve benzeri şeyler onda (15) olup anlatılan kubbeli salonun arkasında bahçe ve kölelere ayrılmış koğuşlar ve ahır bulunurdu. Bunlar (16) Rum imparatorları zamanında zenginlerin konaklarına özgü olup sıradan kimselerin evleri hâlâ mevcut **(6b)** olan bazı izleri kılavuzluğunda bilindiği yönüyle son derece küçük olduğundan oturanları (2)

⁸¹ (evlerde) sokağa bakan çıkma, seyir köşkü (Tulum, 2013: 351).

bu derece dar konutlarda nasıl oturduklarına şaşılır. **(RCH S.64)** (3) Sıcak memleketlerde pek çok kimse evlerinden daha çok dışarıda vakit geçirirler. O cümleden olarak (4) İtalya'nın güneyinde sanat erbabının çoğunluğu mahallelerde kapıları önünde sanatlarını yerine (5) getirip ancak yatmak üzere evlerine girerler ve yine o şekilde İtalya içlerinde bulunan Napoli'de (6) fakirler takımından birçok kimsenin kendi evleri olmayıp yaşamları boyunca başıboş gezerler (7) ve geceleri sokaklarda rastladıkları bir köşeye çekilip uyurlar ve İspanya'nın güney (8) yönünde evlerin büyük avluları olup halkı çoğunlukla işte bu avlularda ağaç (9) altında otururlar ve Hindistan ve diğer bazı sıcak memleketlerde de ev avlularında (10) ağaçlar yetiştirilip bunların serinliği içeri etkilemek üzere odaların kapı (11) ve pencerelerini avlu tarafına açarlar ve Türk ve Arap ve Acem memleketlerinde evlerin dışarıya (12) bakan pek az pencereleri olur ve herkes kendi evi içerisinde oturup (13) dışında birbirleriyle toplanıp görüşmediklerinden mahalleleri ıssız ve süs ve düzenlilikten (14) yoksundur ve batı ülkelerinde yağmurun fazlalığı bakımından evlerin tavanı İstanbul'da olduğu gibi (15) iki tarafa doğru eğilmiş olarak yapılıp fakat doğu memleketlerinde yağmurun o kadar bolluğu olmadığından (16) evlerin çatıları yassı yani düz olarak yapılır ve ev sahipleri sıcak günlerde **(7b)** özellikle akşam üstleri üzerinde oturup bazı kere cibinlik gibi bir şey kurarak (2) geceleri de orada yatarlar ve işte bu evler denize doğru baktığı hâlde çatı üzerinde (3) oturulup havanın tazelik ve güzelliğinden ve deniz ve gökyüzü ufkunun seyrinden ferahlarlar. (4) Çin ve Yaponya memleketlerinde evler gayet ince ve hassas olarak çoğunlukla ahşap ve bir kat (5) olmak üzere yapılır ve Çin'de bir ev sahibi evinin üst katını yeniden yaptığı (6) durumda kiracının ev sahibine çok fazla yakınlığı olacağı yönüyle insanlığa aykırı (7) gibi sayılır ve bundan başka Yaponya adasında pek sık deprem olduğundan (8) binaları gayet alçaktır ve Amerika'da bulunan Peru memleketinde de depremin çokluğundan (9) dolayı evler sadece bir kattır ve Çin ve Yaponya memleketlerinde odalar birbiri bitişliğinde (10) yapılmayıp aralarında bir miktar boşluk bırakılır ve odalarının zeminine nefis küçük halılar (11) döşeyip duvarlarına renk renk resimler ve nakışlar ile işlemeli kağıtlar yapıştırırlar ve (12) türlü türlü Çin işi kâseler ve su dolu kaplar içinde altın renginde küçük canlı balıklar (13) ve güzel kokulu çiçekler ve çoğunluğu oyuncığa benzer olmak üzere şaşırtıcı ve şık şeyler (14) konulmasıyla donatıp ve düzen ve temizliğin tam olmasına çok özen gösterirler ve zenginlerin evlerinin (15) çevresi kerpiçten yapılıp yanından geçenler evin çatısından başka bir şey görmezler. **(8b)** ve işte bu evlerde düzenli bahçeler olup mağara ve köprü benzeri ve bunları andıran iyi huylu (2) kimseler yanında beğenilmeyen birtakım resimler bulunur ve bu çeşit şeyler önceleri Avrupa (3) bahçelerinde de üretilir ise de bugün terk edilerek yerlerine başka türden süsler konulmuştur. **(RCH S.66)** (5) **Dünyada bulunan farklı millet ve kavimlerin yemeklere dair âdetleri hakkındadır.** (6) Her bir topluluk elde edebildikleri yiyecekleri yiyerek bazıları fakirlik ve ihtiyaç üzere yaşayarak (7) bayağı ve yenilmesi iyi görülmeyen yiyecekleri yemeyi alışkanlık hâline getirmişler ve bazıları canlarının istediği şeyleri elde etmeye (8) güçleri yeterek lezzetli yemekler ile beslenirler. Amerika'da Orénoque nehrinin kaynağı taraflarında göçebe (9) olan Otmak adlı bir topluluk anılan nehrin taşması sırasında bir yiyecek bulamayıp diğer yerlerden (10) de getirmeyi bilemediklerinden çamuru limon şeklinde yaparak yerler ve işte bu gıdanın kötü etkisinden (11) dolayı vücutları son derece hasta ve zayıf olur ve Sudan'da bazı ada halkı da o yönüyle (12) çamur yemeğe çok rağbet edip fakat bunda bir lezzet olmadığından şu durumun bir hastalık olması ihtimalden (13) uzak değildir. Siber'in kuzey tarafında bulunan Samoyed ve kuzey Amerika halkından Eskimo toplulukları (14) memleketlerinin son derece soğukluğundan dolayı yunus balığı yağını su gibi içip tat alırlar ve vahşi milletlerden **(9b)** pek çoğu çığ balık ve avladıkları hayvanların bağırsaklarını yerler ve Rusya memleketlerinin (2) kuzey tarafında bulunan Kamçatka ülkesi halkı balığı bir yere koyup kötü kokuktan sonra yerler ve (3) Şam çölünde bazı Araplar yağmurun fazlalığı esnasında yere düşüp ölen çekirgeleri toplayıp (4) güneşte kuruttuktan sonra ezerek pişirerek yerler. Gizli olmadığı yönüyle çekirge yemek İslam (5) kurallarında helal olduğundan bunun şaşılacak bir yeri olmayacağı besbellidir ve vahşi kavimlerden pek (6) çoğu fare ve kedi ve köpek ve ayı ve yılan ve yarasa ve diğer bu tür dinen yenilmesi iyi görülmeyen

hayvanları (7) yerler ve Tatar cinsinden sayılan Kalmuk topluluğu da anılan hayvanların (8) tamamını yerler ve Tatar'ın eskileri olan Sayta ve eski milletlerden Huna toplulukları (9) yiyecekleri etleri eyerinin altına yani eyer ile beygirin arkası arasına koyup bu bakımdan sanki (10) pişirdikten yerler ve bu âdetin hâlâ bazı Tatar kavimleri arasında yürürlükte olduğu (11) rivayet edilir ve eski zamanlarda Ahtuface isminde küçük bir topluluk olup (kıymetiyle yaygınlaşma) (12) anlamını açıkça anlatan işte bu Yunanca kelime de göstermesi yönüyle anılan topluluk sürekli balıktan başka (13) bir şey yemezlermiş ve Laponya ve Siber ve diğer bazı kuzey memleketleri halkı senede birkaç ay (14) sırf balık ile beslenip üstelik Norveç halkı balığı kurutup ekmek yerine yerler. (15) Anılan memleketlerde tahıllar çok nadir bulunduğundan halkı çoğunlukla tahılları bazı kuru (10b) bitkiler ile kıtlık esnasında ağaç kabuğu ve yosunu ve benzeri şeylerle karıştırıp değirmende öğüterek (2) bundan elde edilen yoğun undan gayet tatsız bir çeşit ekme yaparlar. İşte bu ekmeği (3) yiyenler romatizma ve bağırsak ağrısı gibi hastalık ve sıkıntılara tutulurlar fakat her ne ise açlık derdinin ortadan kaldırılmasına (4) yardımcı olduğundan çaresiz yerler ve eski zamanlarda Afrika kıtasının kuzey yönünde (5) Lotukaç isminde bir kabile olup yaşamları hunnap çeşidinden alıç denilen meyveyle sınırlı imiş, arazisi (6) verimli ve bereketli olan yerlerin beslenmede bu çeşit kötü araçlara başvurmayıp gerekli (7) yiyecekleri kolaylıkla elde ederler ve özellikle ticaret yoluyla diğer ülkelerin ürünlerinin (8) getirilmesine erişen milletler sağlığa uygun yiyecekler ve lezzetli içecekler sağlamakla çok bolluğa ulaşmış ve mutlu halli (9) olduklarını anlatmaya gerek yoktur. Hint ve Çin halkı ve Asya kıtasının güney yönünde yerleşmiş (10) millet ve kavimlerin çoğunluğu sürekli pirinç yemeye alışmış olup oralarca bunun beden bakımından faydası görülür (11) ve Acem ve Tataristan ve Dağıstan halkının yiyecekleri yalnızca pirinç pilavıyla sınırlı olup Türk ve Arap (12) milletleri de arada bunu yerler ve çölde oturan Araplar pirinçten küçük köfte de (13) yaparlar, elle yemek yemek asli yaratılış gereği ise de çorba ve benzeri su hâlindeki yiyeceklerin yenmesinde (14) kaşık kullanımı beğenilen yeniliklerden sayılmıştır ve bundan bir iki yüz seneye gelinceye kadar Avrupalılar da (15) doğu milletleri gibi elle yemek yedikleri hâlde bir sofrada bulunan kimseler birbirlerinin temizlik yokluğundan iğrenmemek (16) ve bazı bulaşıcı hastalıklardan güvende olmak üzere el değirilmeyerek herkes ayrıca tabağından çatal ve bıçak ile yemek (17) yemeyi alışkanlık ve diğer milletlerden bazıları anılan faydalı işe dayanan bu konuda onları taklit etmişlerdir. Arap ve Acemler (18) sofrada yemek kabından eliyle et ve diğer şeyden çıkarıp parçalara ayırdıktan sonra misafirin önüne koyarlar ve bunu ağırlama sayarlar. (RCH. S.67) (11b) Mısır ve Amerika'nın diğer bazı yerlerinde halk mısır buğday ve hurma ile yaşayıp hurmadan şarap (2) da yaparlar ve Güney Amerika'da bazı kavimler yalnız darı ve mısır buğdayı yerler ve (3) Güney Okyanusunda bulunan bazı ada halkı Hindistan ceviziyle beslenip bunun içinde (4) bulunan süttten yiyecek ve içecek pişirirler ve Laponya memleketlerinde inek ve geyik ve diğer bazı hayvanların (5) sütü sağılıp gerektiği zamanda kullanılmak üzere korunup biriktirilir ve Tatarlar (6) genellikle ayran içerler ve Çerkezler bunun içinde et pişirip yerler. Süt çok lezzetli içecek olup (7) dünyadaki toplulukların tamamı yanında beğenildiği hâlde Hint okyanusunda bulunan Java adası halkı (8) bundan tiksiniyorlar. Yerleşik ve göçebe hâlde bulunan milletler ve kavimlerin çoğunluğu kötü dürtülü (9) nefislerinin hazlarına uyarak akıl ve utanmanın yok olmasını gerektiren bazı sarhoş edici şeyler kullanıp bu konuda (10) kabul edilen âdetler farklıdır. Siber'de kendir tohumundan bir çeşit şarap çıkarılıp Tatarlar (11) da kısa süre içinde süttten üretirler ve Hindistan cevizi bol olan yerlerde (12) bundan Tedi adında bir çeşit keskin şarap çıkarılır ve Amerika'da bulunan Meksika halkı (13) Pelek olarak adlandırılan bir çeşit sarhoş edici kullanıp buna son derece düşkünlüklerinden dolayı her zaman (14) Meksiko şehrinde birçok kişi sarhoş olarak yerlere düşerler ve özel arabalarla (15) toplanıp yerlerine taşınır ve Amerika adalarında rakı, şeker kamışı sırasından damıtılarak (16) Hırvatistan ve Macaristan taraflarında çok bol olan siyah erikten çıkarılır (17) ve İslam ülkelerinde kutsal kurallar şarabı yasaklayıp sarhoşluk veren her türlü şey de bu sınıfa (18) dâhil olduğu hâlde bazı zevk düşkünlüğü afyon ve esrar ve benzeri akli yok eden şeyler kullanırlar. (12b) Hâlbuki bunlarda da şarabın haram olmasının sebebi olan sarhoşluk hâli

var olduğundan içilmesi (2) tıpkı şarap gibi büyük günahlardan sayılacağı bellidir. Avrupa'nın güney yönünde (3) elde edilen çok üstün üzümünden gayet iyi şarap yapıp çıkarılan yerlere oranla (4) şampanya ve bordo ve diğer isimlerle adlandırılmış olarak diğer memleketlere de gönderilir ve (5) eski zamanlarda Yunanlıların da şarap üretiminde yetenekleri olup bu da aşk ve şarap (6) özelliklerine dair şairlerin eserleriyle elde edilir ve ayrıca Rum İskender'inin son derecede (7) zevk ve eğlence ile alışıktığı olduğu meşhurdur ve Anadolu ve Acemistan'da eskiden beri nefis (8) üzüm elde edildiğinden oraların şarabı son derece beğenilir ve Romalılar zenginlik ve bolluklarının (9) çokluğu günlerinde yiyecek ve içeceklerinde fazlasıyla budalalık edip düzenledikleri (10) şölenlerde yemek ve şarabın çeşitlerini bir araya getirirlerdi, hatta imparatorlardan birisi sürekli (11) sofrasında tavus dili ve dişi canavar memesi başı ve Afrika sahillerinde çıkar (12) gayet az bulunan ve değerli bir cins balık ve sedefler içinde bulunan bazı garip deniz canlılarını (13) yerlerdi ve zenginlerden bazı savurganlar sofrası başında beliren tıka basa tokluk ve sarhoşluğun (14) aşırılığından dolayı kalkmaya güçleri kalmayarak hemen oturdukları yerde özel bir şekilde (15) düzenlenmiş yataklara düşüp kalırlardı ve sofralarını güzel kokulu çiçek çeşitleriyle (16) süslerler ve dostlar ve sohbet arkadaşlarının başlarına o gibi çiçeklerden taçlar giydirebilirlerdi (**13b**) ve Amerika'nın kuzeyi vahşi toplulukları rakı veya benzeri sarhoş edici maddeler içmek için (2) eğlence meclisleri toplarlar ve bunun karşılığı olarak avladıkları hayvanların derileri ve diğer ağır (3) eşyalarını verip alırlar işte bu sarhoş edici şeyleri Avrupalılar anılan topluluklara sattıklarından (4) Avrupalıların biraz fayda elde etmek için süsten arınmışlık durumunda bulunan halka (5) kötülüklerin anası olan sarhoş edici şeyler sağlayıp vermeleri medeniyet ve insanlığın iyi yaratılışına aykırı (6) bulunduğundan şu kötü ticareti Avrupa doğruyu gözetnicileri de kötü görerek bununla (7) uğraşanları kınayıp ayıplarlar. (**RCH. S.73**) (8) Soğuk, sindirimi hızlandırmaya çok yardımcı olduğundan soğuk beldeler halkı sıcak memleketlerde oturanlardan (9) daha çok yeme ve içmeye muhtaç olup örneğin Arap ve Acem ve Hint memleketlerinde insan bir miktar pirinç ve hurma (10) ve sadece su ile yetindiği hâlde kuzey memleketlerinde aşırı derece et yer ve sarhoş edici içecekler kullanırlar. (11) İngiltere'de gayet yağlı et yenir ve pek az pişirilip hâlâ kanı üzerinde (12) olduğu hâlde yedikleri (rûzbîf) en değer verdikleri yiyecekleridir. Laponya ve Siber memleketlerinde (13) soğuk şiddetine bağlı olarak halkının gıdası sadece avladıkları hayvanların etleriyle sınırlı olmaktan (14) başka bunların yağını su gibi içerler. Fransa halkı İngilizler kadar et yemezler ve (15) yiyecek pişirmede aşırı derece bilgi sahibi olmaları yönüyle Fransız yemekleri Avrupa'nın diğer taraflarında (**14b**) çokça beğenilip Fransız aşçıları kullanılır ve Fransa'da hazırlanan ve benzersiz şekilde yapılan (2) yemeklerin Fransızca isimlerine dokunmadan bırakılır. Avrupa'da aşçılık sanatı edebiyat fenlerinden (3) sayılıp bunun öğrenilmesi ve öğretilmesi için büyük öğretim merkezleri vardır. Aşçılık fenni üstatları (4) arasında şairler de olup çoğunluğu yiyeceklerle ilgili şiirler yazarlar ve her yıl aşçılık (5) fennine özgü yıllıklar ile pek çok kitaplar yazılır ve basılır. Yazara göre Fransız pişirme (6) fenninde diğer milletlere üstün ve farklı yemekler yapma ve bulmada övünüp yukarıdaki cümleden olarak üç yüz (7) çeşit yumurta pişirirler ve Fransızların aşçı dükkanları pek meşhur olup bunlarda istenilen (8) her türlü yiyecek ve içecekler bulunur ve halktan pek çoğu evlerinde yemek pişirmeyerek gidip (9) anılan dükkanlarda karınlarını doyururlar. Fransızların o yönüyle aşçılık fenninde yetenekleri Avrupa'da (10) doğrulanmış ise de bazı kuş ve balıkların baş ve pençe ve kanatlarını koparmayarak ve özellikle karınlarını (11) temizlemeyerek pişirdiklerinden ve tavşan ve karaca ve benzeri avları taze olarak pişirmeyip (12) beş on gün veya daha fazla ayağından asarak kurutulduktan sonra yediklerinden Avrupa'nın (13) çoğu yemekleri doğu memleketleri halkının mizacına uygun değildir. (14) Çin, topraklarına oranla diğer memleketlerin tamamından daha fazla yurt edinildiğinden halkı gerekli yiyecekler (15) sağlanmasında sıkıntı ve zorlukla karşılaştıklarından anılan halk ellerine geçen kuşlar ve hayvanların tamamını (**15b**) yerler ve çarşılarında kedi ve fare ve kartal ve karga ve benzeri kuşlar ve hayvanlar (2) kafeslere konularak satılır ve Çin'de en değerli yiyecek bir çeşit kırlangıç kuşu yuvası (2) olup zenginler takımı bunu yüksek fiyata satın alırlar ve yerler. (4) Kuzey memleketlerine özgü bir çeşit ayı eti Avrupa'da yenilip bunun budu

pek pahalı (5) satılır ve kurbağa ve kaplumbağayı da Avrupalılar yiyerek hele deniz kaplumbağası çorbası (6) büyük şöenlerde kullanılır ve nefis yemeklerden sayılır. Sudan memleketlerinde (7) Nubar ve diğer bazı yerler halkı koyun ve keçi etini ve bağırsaklarını çiğ olarak parçalayıp (8) üzerine hayvanın ödünü döktükten sonra yerler. Hindistan'da ateşe tapan (9) Hintliler ve topluluğu yanında genelde et yenmesi yasak olup sadece tahıl ve bitkiler ile (10) beslenirler. (11) Çin ve Hind-i Çinî ve Hindistan ve Afganistan ve İran ve Tataristan ve Rusya ve İngiltere ve Almanya (12) memleketleri halkı yani dünyadakilerin yaklaşık dörtte üçü kadar çay kullanımını alışkanlık etmişlerdir (13) ve çay yalnız Çin ve çevresinde elde edilip şimdiye kadar diğer yerlerde üretimi mümkün olmadığından (14) bu kadar memlekette harcanan ve tüketilen çayın tamamı Çin'den getirilir. Avrupa ülkelerinin (15) hepsinde ve Osmanlı İmparatorluğunda ve Asya ve Afrika kıtalarının da bazı yerlerinde (16) kahve kullanılıp doğu ülkelerinde yemeğin sindirimi veya bir misafire ikram için küçük fincanlarla (16b) içilirse de Avrupa'da çoğunlukla yemek yerine kullanılarak fakir ve zengin bütün halk sabahları kâselerle sütlü kahve içerler. (RCH. S.83) (3) **Dünyada bulunan farklı milletlerin elbise ve süsleriyle ilgili usûl ve âdetleri hakkındadır.** (4) Gizli olmadığı yönüyle ilkel milletler hayvan gibi yaşadıklarından ancak soğuktan korunmak için bazı şeyler giyinip (5) veya sarınıp kapatılması gereken yerlerin örtülmesine özen göstermezler ve Sudan'da ve Amerika'da ve Güney Okyanusu adalarında (6) pek çok ilkel kavim sürekli çıplak gezip sadece bellerine bir parça bez veya deri (7) saçak bağlarlar ve eski zamanlarda Avrupa halkı göçebeler gibi giyinip özellikle (8) sıcak günlerde vücutlarının büyük kısmı çıplak gezerlerdi. Ayrıca bundan bin iki yüz sene önce Romalılar (9) Fransa ve İngiltere ve Almanya memleketlerini alıp istila ettiklerinde anılan memleketler halkının çoğunluğunu (10) o hâlde bulmuşlardır ve İngiltere'de bulunan İskoçya halkı olan genç erkekler grubu bedenlerini (11) türlü türlü şekillerle süsleyip işte bu günümüz âdetlerinde de bazı ilkel kavimler yanında yürürlükte (12) ve Amerika'nın kuzey bölümünde bulunan ilkel halkın erkekleri yüzlerini siyah ve kırmızı ile (13) boyarlar ve Güney Afrika'da bulunan Kefriyye halkı baştan ayağa vücutlarını iç yağı ve bir çeşit (14) kırmızı toprak ile yağlarlar ve Güney Amerika memleketlerinden Kolombiya ve diğer bazı yerler halkı (17b) kınaya benzer bazı bitkiler ile vücutlarına şekiller yapıp ancak fakirler takımını şu süslemelerden (2) boş bulunur ve anılan memleketler halkı kendi cinsiyetlerinden olanlarından evlerine gelen misafire ikram etmek (3) istedikleri hâlde kadınlar gelen misafirlerin üstündeki boyayı yıkadıktan sonra başka türlü (4) boyamak konukseverliğin gereklerinden sayılır ve büyük deniz adaları halkının çoğunluğu çırılçıplak (5) gezerler ve Hindistan'da havanın sıcaklığı sebebiyle erkekler yalnız bir parça ince beze sarınırlar, (6) fakat kadınlar çoğunlukla bundan daha fazlasını giyip üstelik zenginlerin kadınlarının değerli elbise ve takımları (7) bulunursa da fakirlerin eşleri, erkekler gibi pek az elbise ile yetinirler ve Siber'in güney tarafında (8) soğuğun şiddeti sebebiyle bazı hayvanların derisinden elbise yaparlar ve giyerler ve yine o şekilde Kuzey (9) Amerika'da bulunan Eskimo ve Grönland halkı deniz sığırı ve Samoyed halkı ayı ve Avrupa'da (10) bulunan Laponyalılar da geyik derisinden elbise kabul ederler ve Kuzey Buz Denizi'nde bulunan Lahot (11) adaları oturanlarının geçimi balıkla sınırlı olup elbiselerini de köpek balığı derisinden yaptıkları (12) gibi sandallarını da adı geçen balık derisiyle kaplarlar ve anılan Kefriyye ilkel halkı (13) yaban öküzü derisinden elbise yapıp süs olmak üzere kuyruklarını üzerinde bırakırlar ve (14) zürafa ve fil ve gergedan derisinden de ayakkabıları yaparlar. Çölde oturan Arap ve Afrika'nın kuzey batısındaki ülke (15) toplulukları gayet hafif ve kısa şeyler giyip fakat bunlardan yerli olanlar nefis elbise ve (16) pahalı şeyler kullanırlar. İnsan doğası gereği süs ve donatıya eğilimli olup üstelik hayvan gibi çıplak gezenleri (17) yanında da süs gösteren eserler olduğundan Büyük Atlas Okyanusu adaları halkı başlarını kuş tüyleriyle süsleyip (18b) kulaklarına ve boyunlarına boncuk ve sedef veya madenlerden halkalar takarlar ve kulak ve (2) dudak ve burunlarını delip hurma yaprağı ve yabanî kaz tüyü veya sadece ağaçtan ve madenlerden (3) halkalar asarlar ve hatta bazıları alt dudaklarına ağır bir halka takarak aşağıya (4) sarkıtırlar ve Brezilya'da Busbakodos halkı dudaklarına bir kalın ağaç parçası (5) geçirip ve yine adı geçen memlekette bulunan Kayacos halkı dudaklarına bir çeşit sakız parçaları (6) asarlar ve hayvanlar

gibi olan ilkel kavimlerden bazıları kulaklarını çekerek omuzlarına (7) bağlayıp bunu süslenmekten bir şey sayarlar ve Amerika'da bazı topluluklar bıçak ile (8) kulaklarını delip deliğine sarı telden örülmüş bir halka yerleştirirler ve Sudan'da Mozambik (9) halkı süs için dişlerini törpü ile bilerler ve kadınları memelerini mümkün merteye aşağı (10) sarkıtıp bunu güzellik ve alımlılık gereklerinden sayarlar ve Sendviş adası halkından (11) bazıları çocuklarının gözleri dışarı doğru çıkmak için alınlarını küçüklükten yaslatırlar (12) bu hâlde insan gayet çirkin görüneceği besbelli ise de onlar yanında değerli sayılır. (RCH. S.98) Bazı ülkeler halkı vücutlarına elbise ve diğer başka maddelerle süslemek istemeyip dövme olarak adlandırılan mavi nakışlarla süslerler. Gizli olmaması yönüyle işte bu dövme iğne ile beden delinip kan çıkmaya başladığında üzerine bir miktar koyu mavi boya eklemesiyle ortaya çıkan şekilden oluşur. Bu suretle insan bedeninde yapılan şekiller bir yönüyle yok olup kaybolmadığı ömrün sonuna kadar aynı şekliyle kalır. Dövme, İslâmî kurallarda yasaklanmış yapan ve yapılanın lanetlenmiş olduğu hâlde günümüze kadar bazı Arap toplulukları bunu kullanırlar ve kanıyla yeniçeriler bağlı oldukları orta nişanlarını bu şekilde kollarına nakşettirilip bunu kendi olma gerekliliklerinden sayarlardı. Güney denizi adalarında ve özellikle Nevkâhîdî adasında çoğu halk baştan ayağa vücutlarını bu çeşit nakışlarla süslerler. Fakat bu aşırı bir iş olup çok güçlükler ve harcamalara bağlı bulunduğundan herkes bunu yapamayıp zenginler ve servet sahipleri buna güç yetirebilir ve ayrıca anılan ada kraliçesinin elleri aslî rengi hiç görünmeyecek surette o gibi bezenip yapımında son derece sanat ve yetenek gösterilmiş olmakla anılanların elleri oralarca parmakla gösterilenlerdendir. Bunun yapımında doğal olarak pek çok sıkıntı çekilirse de yanlarında güzel şeylerden sayılması yönüyle bazı ilkel milletler ağırlık ve sızılarına katlanırlar. İnsan oğulları çeşitlerinden farklı topluluklar medenîleşme derecelerine oranla elbise giyip örneğin göçebe olan Kalmuk topluluğu yünden veya tabaklanmış derilerden elbise ve başlarına kalpak ve ayaklarına çizme giyerler ve Moğol neslinde Yakut olarak adlandırılan topluluk da yalnızca sincap ve samur gibi avladıkları hayvan derilerinden elbise üretirler ve Tataristan ve İran ve Çin ve Yaponya halkı gayet geniş elbise giyip bunun vücutça rahat ise de yol yürümeye ve hızlı bir şekilde hareket etmeye engel olma sakıncaları vardır ve Çinliler pamuk ve ipekten şalvar ve entari giyerler ve Çinlilerin elbiseleri gayet ince olup birbiri üzerine yirmi parça elbise giyilse mümkün olur ve bu da zenginlik göstergesi sayılır ve orada bir çeşit şeffaf ipek olup bir taraftan bakıldığı hâlde âdeta cam gibi öte tarafı görünür ve Güney Okyanusu adalarında bulunanlar, kadınlar şeker kamışından yapılan şalvarlar ve orman fareleri derisinden elbise giyerler. Dünyadaki toplulukların çoğunluğu saçlarını bir çeşit düzen ve süslemekle alışkın olup bazı ilkel kavimler başlarına kuş tüyü ve boncuk ve çiçek ve benzeri şeyler takınırlar ve Kuzey Amerika ilkel kabilelerinden bazılarının kadınları saçlarına rengarenk kuş tüyleriyle süslenmiş maden bilezikler takıp erkekleri saçlarını yolarak ortasında bıraktıkları perçemlerine o türden bilezikler takarlar ve bazı erkekleri de başlarını kara kuş tüyü ile süslemek alışkanlıkları olduğundan adı geçen kuş tüyü oraca pek beğenilen ve nadir olup genellikle bir tanesi bir at veya kısrağ ile değiş tokuş edilir ve bunu herkes kullanamayıp düşmanla savaşmış olan adamlar bununla yaşlıları arasında seçkin hâlde gelirler ve insan kaç savaşta bulunursa o kadar tüy takınmaya yetkisi olup toplantı ve şölenlerinde başlarına takarlar ve Hırvatistan'da kadınlar saçlarını iki bölük olarak örüp uçlarına madenler vesaireden ve zengin olanlar altın ve gümüş ve sadeften bazı şeyler takarlar ve Rusya memleketlerinden Ostoniya'da ketenden yapılmış bir çeşit mendil evlenmiş kadınlara özgü olup kızlar evlenmedikçe veya evlenme hükmünde bulunmadıkça bunu kullanamazlar ve kızlar evlenecekleri zaman bazı özel tören yapılmasıyla adı geçen mendil başlarına sarılır ve bir kız kocaya varmaksızın namus perdesini yırtmaya yol açan bir hareket yaparsa o hâlde de adı anılan mendil bağlamaya mecbur olduğundan bu şekilde akraba ve sevdiklerinden bir takım kadınları yanına toplanıp bu sırada kendisi her ne kadar ağlayıp sızlayarak isteksizlik gösterirse de dönüp bakılmayıp tıpkı gelen olur gibi bazı törenlerin gerçekleştirilmesinden sonra ödüllendirme ve ağırlamada istekli veya isteksiz adı geçen mendili başına bağlarlar ve artık bundan sonra bekârlar sınıfından çıkarak dul kadın sırasına girer. İşte bu ödüllendirme gerçekte o çeşit hatayı işleyen çaresiz kadınların rezillik ve yüz kızartıcı suçlarına

yol açmak üzere azarlama ve cezalandırmaya benzer bir şey olduğundan bundan elli yıl önce Rusya devleti şu reddedilecek âdetin kaldırılmasını istediğinde kara halkı birlik olarak bu konuda muhalefet etmelerinden dolayı olduğu gibi bırakılmasına izin verilmiştir. Fransa ile İspanya memleketleri arasında ayrılma sınırı olan Pireni dağlarında oturan Morlak topluluğu kadınları anlatılan Ostonyalılar âdetinin zıttı olarak bekârlık işareti olmak üzere başlarına kırmızı fes giyinip evlendiklerinde çıkarırlar ve evlilik dışı çocuk doğurdıkları hâlde de işte bu işareti terk etmek zorunda kalırlar.

2. Sonuç

Münif Paşa, çok yönlü kişiliği ve yaptıklarıyla dikkat çekici bürokratlarımızdandır. Birçok dili konuşabilme ve yazabilme yeteneğine sahip Paşa, Maarif Vekâleti başkanlığı döneminde birçok yeniliğe imza atmıştır. Onun öncü fikirlerinin kaynağı, yaşamı boyunca Mısır başta olmak üzere birçok ülkede eğitim alması ve bulunmasıdır. Okur-yazarlığı arttırmak adına alfabenin ıslah edilme çalışmalarında ön planda olması, toplumun eğitilerek onların seviyesini yükseltme çabasında olduğunu göstermektedir. Mütercim de olan Paşa'nın tercümelerinden biri olan *Âdât-ı Ümem*, 1861 yılında *Rûznâme*'de yayımlanmıştır. Ayrıca Ali Emiri Millet Kütüphanesinde yazma nüshası da bulunan eser; meslekler, yiyecekler ve giyim-kuşam olarak üç bölüme ayrılmıştır. Avrupalı seyyahların eserlerinden yapılan bu çeviri, halkın faydalanması ve eğlenmesi amacını taşır. Farklı kıtalardan birçok ülke ve halk hakkında bilgi alınabilen eser, Münif Paşa'nın dünyasıyla kıyaslamaları ve kısa yorumları sebebiyle birebir tercüme sayılamaz. Çinlilerin ellerine geçen kuşlar ve hayvanların tamamını yeme sebebi, açılığa meşhur olan Fransızların üç yüz çeşit yumurta pişirebilmeleri, Avrupalıların temizlik ve bulaşıcı hastalıklardan güvende olmak üzere herkesin ayrı tabaktan çatal bıçak ile yemek yemeyi alışkanlık hâline getirmeleri, diğer ülkelerin de bunu zamanla taklit etmeleri gibi devrine göre ilginç olmasının yanında günümüz açısından da önemlidir. Dünyadaki toplumların meskenleri, yiyecek-içecekleri ve giyim kuşamlarına ait farklı bilgileri barındıran bu tercümenin, benzeri akademik çalışmalara kaynaklık etmesi temennimizdir.

Kaynakça

- Akın, A. (2014). *Münif Paşa ve Türk kültür tarihindeki yeri* (2. Baskı). Ankara: AKM Yayınları.
- Alp, A. R., & Alp, S. (1958). *Büyük Osmanlı lûgatı*. İstanbul: Türk-Ar Neşriyat Yurdu.
- Aynur, H. (2019). Mirza Senglâh. *TDV İslam Ansiklopedisi* içinde (Ek 2, ss. 274-275). Ankara: TDVİAM.
- Balcı, S. (2018). *Babiâli tercüme odası* (2. Baskı). İstanbul: Libra Yayıncılık.
- Bardak, M. (2020). Son dönem Osmanlı eğitimci-bürokrati Ahmed Kemal Paşa'nın hayatı. *IJOSES*, 7(13), 40-71.
- Budak, A. (2006). Münif Paşa'nın gölgede kalmış antropolojik bir ilkeseri: *Âdât-ı Ümem*. *Akademik Bakış*, (8), 1-8.
- Budak, A. (2004). *Batılılaşma sürecinde çok yönlü bir Osmanlı aydını, Münif Paşa*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Celal, M. (1313). *Coğrafya-ı Umûmî*. Dersaadet: Kasbar Matbaası.
- Doğan, İ. (1991). *Tanzimatın iki ucu Münif Paşa ve Ali Suavi (sosyopedagojik bir karşılaştırma)*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Doğan, İ. (2006). Münif Mehmed Paşa. *TDV İslam Ansiklopedisi* içinde (C. 32, ss. 9-12). İstanbul: TDVİAM.
- Münif, M. (Rebiü'l-evvel 1279). Takrîz-i Tercüme-i Telemak. *Mecmûa-i Fünûn*, S. 3, İstanbul: Tercüman-ı Ahvâl Matbaası, s. 94-7.

- Münif, M. *Âdât-ı Ümem*. Ali Emiri Millet Kütüphanesi Tarih Bölümü 404, 1b-17b.
- Münif, (10 Recep 1277) Mesâkinin envâi ve buna müteallık âdât beyânındadır. *Rûznâme-i Cerîde-i Havâdis*, s. 60.
- Münif. (10 Recep 1277). Âlemde bulunan milel ü akvâm-ı muhtelifenin ittihaz eyledikleri mesâkinin envâi ve buna müteallık âdâta dâir evvelki gün yazılan bendin mâ-ba'didir. *Rûznâme-i Cerîde-i Havâdis*, s. 62.
- Münif. (15 Recep 1277). Milel-i muhtelifenin ittihâz eyledikleri mesâkine ve ona müteallık âdâta dâir iki defadır yazılan bendin bakıyesidir. *Rûznâme-i Cerîde-i Havâdis*, s. 64.
- Münif. (18 Recep 1277). Âlemde bulunan milel ü akvâm-ı muhtelifenin me'kûlâta müteallık âdâtı beyânındadır. *Rûznâme-i Cerîde-i Havâdis*, s. 66.
- Münif. (19 Recep 1277). Milel-i muhtelifenin me'kûlâta ve meşrûbâata müteallık âdâtına dâir dünkü gün yazılan bendin mâ-ba'didir. *Rûznâme-i Cerîde-i Havâdis*, s. 67.
- Münif. (29 Recep 1277). Akvâm-ı muhtelifenin me'kûlâta müteallık âdetlerine dâir mukaddemce yazılan bendlerin bakıyesidir." *Rûznâme-i Cerîde-i Havâdis*, s.73.
- Münif. (13 Şaban 1277). Âlemde bulunan milel-i muhtelifenin elbise ve tezyînâtına müteallık usûl ve âdetlerine dâirdir. *Rûznâme-i Cerîde-i Havâdis*, s. 83.
- Münif. (5 Ramazan 1277). Âlemde bulunan milel-i muhtelifenin elbise ve tezyînâtına müteallık âdetlerine dâir mukaddemce yazılan bendlerin mâ-ba'didir. *Rûznâme-i Cerîde-i Havâdis*, s. 98.
- Özgül, M. K. (2005). *Münif Paşa*. Ankara: Elips Kitap.
- Özgül, M. K. (2014). *XIX. asrın benzersiz bir politeknîği Münif Paşa*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Sami, Ş. (1889). *Kâmûsu'l-A'lâm* (C.6). İstanbul: Mihran Matbaası.
- Sami, Ş. (2015). *Kamus-ı Türki* (2. Baskı). Ankara: TDK Yayınları.
- Steingass, F. A (2005). *Comprehensive Persian-English dictionary*. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Tulum, M. (2013). *Osmanlı Türkçesi büyük el sözlüğü*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Uçman, A. (2003). Mecmûa-i Fünûn. *TDV İslam Ansiklopedisi* içinde (C. 28, ss. 270-271). Ankara: TDVİAM.

KÜTAHYA
DÜMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ
EĞİTİM
ENSTİTÜSÜ

KÜTAHYA DÜMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ

Kütahya Dumlupınar Üniversitesi bünyesinde 3 enstitü, 10 fakülte, 2 yüksekokul ve 14 meslek yüksekokulu bulunmaktadır. Araştırmacı, üretken, kişisel ve mesleki alanda kendini sürekli geliştiren, çevreye ve topluma duyarlı, yenilikçi, etik değerlere bağlı, erdemli bireyler yetiştirmeyi amaç edinen Üniversite, Kentin, bölgenin ve ülkenin yaşam kalitesini artırıcı hizmet ve çözümler sunmayı kendisine görev edinmiştir.

KÜTAHYA ZAFER ANITI

Çatılmış silahların uzaktan görünüşü veya alev alev meşale hissini uyandıran Zafer Anıtı, asıl manası ile Kurtuluş Savaşını sem bolize eder. Anıtı bir bütün olarak meydana getiren değişik yöndeki üçgen bloklar; milletimizin, yakın ve uzak milletlerin göstermeye hazırladıkları haksızlığa fevran, iç ve dıştaki düşman kuvvetlerinin mukabil hareketlerini ve çoğitli müdahalelerden sonra, milletin tek vücut halinde birleşerek kazandığı 30 Ağustos Zaferini canlandırır ve gelecek nesilleri Türk milletini içte ve dışta meydana gelebilecek kötü tesirlere karşı, er geç birleşerek zafere gidebileceğini sembolize eder.

AIZANOI ANTİK KENTİ

Aizanoi Antik Kenti Kütahya Çavdarhisar İlçe merkezinde, Kütahya'ya 50 km uzaklıktadır. Penkates (Kocaçay) Irmağının yukarı kesiminde tanrıça Meter Steunene'nin kutsal mağarası civarında yaşayan Frigyalıların öncülü olarak antik kaynaklarda geçen Azen adlı mitolojik kahramanın su perisi Erato ile efsanevi kral Arkas'ın birleşmesinden Aizanoi şehrinin ortaya çıktığı sanılmaktadır. Aizanoi Antik Kenti pek çok bakımdan ilkleri barındırmaktadır. Bunlardan birisi de dünyanın ilk borsası olarak bilinen Macellum alanının Aizanoi'deki tepesidir.